

PUBLICACIONS
DE LA PRESIDÈNCIA

Sèrie Major, 3

1714

Institut
d'Estudis
Catalans

1714

Jaume de Puig i Oliver (editor)

Institut
d'Estudis
Catalans

1714. — (Publicacions de la Presidència. Sèrie major ; 3)

Recull de comunicacions i conferències presentats en els diferents actes i jornades que l'Institut d'Estudis Catalans organitzà l'any 2014 en commemoració del tricentenari del setge i la caiguda de Barcelona, l'11 de setembre de 1714. — Bibliografia. Índex
ISBN 9788499652962

I. Puig i Oliver, Jaume de, 1944- ed. II. Institut d'Estudis Catalans III. Títol: Mil set-cents catorze

IV. Col·lecció: Publicacions de la Presidència. Sèrie major ; 3

1. Guerra de Successió, 1702-1714 — Catalunya — Congressos 2. Catalunya — Història — S. XVIII — Congressos

94(460.23)“1702/1714”(063)

94(460.23)“17”(063)

© dels autors dels textos

© 2016, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juny del 2016

Aquesta edició ha estat coordinada pel Gabinet de la Presidència de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Il·lustració de la coberta: Joan-Albert Ros i Torres

Compost per Anglofort, SA

Imprès a Open Print, SLL

ISBN: 978-84-9965-296-2

Dipòsit Legal: B 13345-2016

Presentació	
<i>Joandomènec Ros</i> , president de l'Institut d'Estudis Catalans	5
Comunicacions	
Antecedents d'interès socioeconòmic <i>Francesc González i Sastre</i>	11
Els Països Catalans entre el sistema pactista i les Noves Plantes <i>Eva Serra i Puig</i>	13
L'economia catalana abans i després del 1714. Continuitat i canvi <i>Jaume Torras i Elias</i>	33
Abans i després del 1705. Sobre els objectius polítics dels catalans en la Guerra de Successió espanyola <i>Antoni Simon i Tarrés</i>	41
L'altra cara de la Guerra de Successió a Catalunya: la violència contra la població civil (1705-1714) <i>Josep M. Torras i Ribé</i>	51
Després d'Almansa. Guerra i repressió al País Valencià <i>Carme Pérez Aparicio</i>	67
Guerra i quotidianitat militar en temps de setge: Barcelona i Catalunya el 1713-1714 <i>Adrià Cases i Ibáñez</i>	81
La repressió després del 1714: execucions, empresonaments i exilis interns <i>Josep Catà Tur i Antoni Muñoz González</i>	101
Unes Catalunyaes sense Noves Plantes? La Guerra de Successió d'Espanya i les seves conseqüències vistes des dels nords <i>Patrici Pojada</i>	107
El paper de les Balears en l'etapa final de la Guerra de Successió <i>Miquel Àngel Casanovas i Camps</i>	113
Més enllà de la Guerra de Successió: la Sardenya catalana sota el domini dels Savoia <i>Lluís Guia Marín</i>	125
El Decret de Nova Planta i l'evolució del dret català <i>Tomàs de Montagut i Estragués</i>	137
Naturalistes catalans en les xarxes de la «República de les lletres» al voltant de 1714 <i>Josep M. Camarasa</i>	145
Les actituds davant la política lingüística de la monarquia borbònica <i>Albert Rossich i Estragó</i>	157

Les matemàtiques i l'enginyeria a la Barcelona del set-cents: les bases de la nova professionalització dels tècnics <i>Antoni Roca Rosell</i>	169
La sanitat a Catalunya entre la pèrdua de la Universitat (1717) i la creació de noves institucions: el Col·legi de Cirurgia (1760) i l'Acadèmia de Medicina (1770) <i>Jacint Corbella</i>	177
L'ús del català en l'àmbit científicomèdic als segles XVIII i XIX <i>Ferran Sabaté i Casellas</i>	183
Apèndix	
Jornada sobre la producció de l'aiguardent a Catalunya i la seva relació amb la Guerra de Successió <i>Josep M. Puiggròs i Jové</i>	191
Índex onomàstic	195

PRESENTACIÓ

JOANDOMÈNEC ROS
President de l'Institut d'Estudis Catalans

L'Institut d'Estudis Catalans commemorà l'any 2014, com ho féu tot Catalunya, el tricentenari del setge i la caiguda de Barcelona, l'11 de setembre de 1714. Un simposi de la Secció Històrico-Arqueològica, una jornada de les dues Seccions de Ciències i diverses conferències organitzades per altres seccions i algunes societats filials de l'Institut s'afegiren a les múltiples activitats acadèmiques que, en tot el Principat i més enllà, recordaren l'ensulsiada, l'heroisme dels defensors austriacistes, la duríssima repressió dels vencedors i la lenta recuperació de les activitats econòmiques en un entorn políticament molt diferent i socialment asfixiant. Aquest volum recull la major part de les comunicacions i les conferències presentades en aquestes reunions, i constitueix una contribució considerable al coneixement científic d'un episodi de la història que sovint s'ha mitificat, però que també s'ha apoquit.

En més d'una ocasió, i des d'instàncies diverses, hi ha hagut, tant en el passat com ara mateix, intents d'endolcir no l'ensulsiada, cosa que seria impossible perquè se'n coneix a bastament el resultat, però sí les seves conseqüències. S'ha dit que la crueltat dels combats per tot el Principat, els estralls del setge de Barcelona i la repressió posterior no foren diferents dels de tantes guerres fratricides que xoparen de sang els camps europeus de l'època; s'ha escrit que la victòria filipista i l'aplicació del Decret de Nova Planta significaren l'alliberament dels catalans del jou de l'*ancien régime* i els facilitaren un salconduit a l'Europa moderna i el comerç amb Amèrica. S'ha arribat a dir que «Catalunya va tenir en les polítiques borbòniques un bon aliat. A partir del 1714, el XVIII va ser un segle magnífic per Catalunya; la causa va ser una bonança econòmica general [...] [i] bastantes polítiques del reformisme borbònic, en el comerç, en la indústria, en la creació d'institucions culturals, van ser bones per a Catalunya» (Fernández, 2014), com si el panorama previ al 1714 en aquests àmbits hagués estat d'una aridesa perfectament descriptible.

Les contribucions que es publiquen en aquest volum matisen, i molt, o desmenteixen clarament, aquests aspectes. La quinzena d'autors tracten de la situació política, social, econòmica i cultural abans, durant i, en especial, després de la derrota catalana. Tots els capítols són interessants en tant que aporten dades i reflexions a la historiografia, però em sembla especialment important el tractament de les ciències, així com l'experiència del canvi polític i de la repressió en tots els Països Catalans, perquè no fou només Catalunya qui els patí. La comprovació de com van ser de durs la

guerra i el setge de Barcelona (vegeu, per exemple, el documentat estudi d'Adrià Cases) i la repressió posterior fan esborronar el lector actual, com els passà als testimonis contemporanis.

Allò que s'esdevingué en els altres territoris dels Països Catalans abans o després del 1714 ens ho expliquen Carme Pérez (el País Valencià), Miquel Àngel Casanovas (les Illes), Patrici Pojada (el Rosselló i la Vall d'Aran) i Lluís Guia (la Sardènia catalana). Les seves contribucions reforcen la tesi d'Eva Serra, que constata, com altres autors del volum: «La vocació territorial peninsular i hispànica de la cort de Madrid [...] està fora de dubtes [...]. Però les Noves Plantes no són cap incorporació territorial beneficiosa de la Corona catalanoaragonesa a la monarquia, sinó expressió d'una ocupació espanyola dels regnes de la Corona catalanoaragonesa, els quals són integrats a la monarquia en termes de conquesta violenta. A través d'una ocupació militar, la monarquia, d'hispànica, passa a ser espanyola».

Aquesta ocupació fou terrible. Tal com diuen Josep Catà i Antoni Muñoz en el seu treball: «La repressió tingué un efecte il·limitat. Abastà tots els sectors socials, tots els racons del país, tota la seva estructura institucional, la seva economia, la seva estructura defensiva militar, la seva llengua, el seu sistema universitari, la seva organització gremial, els seus símbols i, tot plegat, el seu imaginari col·lectiu, atès que el seu propòsit fonamental era fomentar primer la por com a instrument de sotmetiment i, un cop aconseguida la submissió resultant, arribar a l'oblit del passat sobirà per sempre».

Aquest model repressiu, «basat en l'ús arbitrari i indiscriminat de la força militar sobre tots els sectors i àmbits socials [...] va crear escola i fou aplicat mecànicament en temps posteriors: avalot de les quintes i bullangues del segle XVIII, "jamàncies" i bombardejos del segle XIX, estats de guerra als segles XIX i XX, dictadures de Miguel Primo de Rivera i de Francisco Franco». No és estrany que Josep M. Torras i Ribé parli de «terrorisme militar pur i dur», de «guerra psicològica», de «guerra d'extermini».

El resultat, però, es pot qualificar de tret per la culata: «En tot cas, si bé l'impacte immediat de la repressió fou brutal, un repàs a la història posterior no pot més que certificar el fracàs del seu gran objectiu: l'oblit. El creixement econòmic i demogràfic de la segona meitat del segle XVIII i la Renaixença del segle XIX, basada en aquell, posaren les bases del catalanisme contemporani i la recuperació d'un cert nivell d'autogovern

durant els períodes 1914-1923, 1931-1936 i de 1980 en endavant» (Josep Catà i Antoni Muñoz).

Francesc González fa un resum ben il·lustratiu de la situació demogràfica, comercial i econòmica del Principat a cavall dels segles XVII i XVIII; ens recorda una frase de Voltaire que, ella sola, compendia el paper capdavanter de Catalunya en l'Europa del seu temps: «Catalunya pot prescindir del món sencer, i el món no pot prescindir d'aquesta» (Voltaire, 1751).

Jaume Torras i Elias posa en el seu context l'auge de l'economia catalana, suposadament afavorida per diverses legislacions estatals: «La victòria borbònica comportava l'ocupació de Catalunya per un exèrcit permanent, i el cadastre havia de cobrir la despesa militar. S'ha de comptar l'estacionament de tropes que no baixarien mai dels vint mil homes, una xifra inimaginable en els territoris metropolitans de la monarquia, i [...] també el cost de grans construccions militars, la Ciutadella, el castell de Figueres, etcètera. Tot ho pagaven els catalans, però tot es gastava a Catalunya». I segueix: «tot indica que, després dels decrets, el comerç de Catalunya amb la resta d'Espanya va créixer sensiblement en forma d'exportació de manufacturats diversos que cobrien amb escreix les compres que s'hi feien. La supressió de les antigues duanes és al darrere d'aquest creixement, però no n'explica la magnitud ni les característiques».

La fiscalitat va augmentar molt en una època de postguerra. Una de les exportacions més importants de Catalunya, la de l'aiguardent, es trobà doblement amenaçada, per «un impost a l'exportació en un moment molt delicat, perquè l'aiguardent català es trobava amb competidors que fins aleshores no tenia [...]. Sense abandonar els mercats del nord, que seguirien essent fonamentals [...], els aiguardents catalans van entrar en un mercat que [...] fins aleshores era marginal: les colònies americanes d'Espanya, on estarien a cobert de la competència francesa». Així, «l'exportació d'aiguardent, i en menor mesura de vi, assolí al final del segle XVIII valors abans impensables». L'apèndix sobre l'aiguardent (de Josep M. Puiggròs) és ben interessant.

Torras i Elias indica que hi ha més coses darrere la recuperació de l'economia catalana que l'obertura del comerç a les colònies americanes i el «proteccionisme que s'associa al desenvolupament de la indústria tèxtil a Catalunya», i dóna la paraula a un contemporani, Antoni de Capmany, que, més de dos segles enrere, desmuntava les tesis oficials (les de llavors i les d'ara) segons les quals la Nova Planta fou una benedicció per al comerç català.

Pel que fa al dret català, Tomàs de Montagut en passa la pèrdua: «L'intent de transferir les lleis de Castella a Catalunya en la seva integritat va fracassar, però la construcció d'un ordenament jurídic de nova planta modern per a Catalunya [...] tampoc no es va dur a terme. Amb la Nova Planta per a Catalunya es va negar

la seva personalitat nacional i la seva condició de subjecte de dret públic. No es va reconèixer Catalunya com a poble amb capacitat plena d'autonomia i d'autogovern, sinó que fou assimilada a Castella pel que fa al dret públic i progressivament també pel que fa a alguns altres elements culturals com la llengua. El dret oficialment vigent a Catalunya durant el segle XVIII es va caracteritzar per ser el resultat d'una mescladissa d'elements diversos que el feien força inoperant».

La resistència de la llengua és paradigmàtica, però no pas única. Per Albert Rossich, aquesta resistència fou passiva, no pas activa com en segles posteriors. Explica «per quin motiu la llengua catalana no va desaparèixer, tot i la pertinàcia de la política lingüística de la monarquia a estendre l'ús del castellà en detriment del català. Senzillament, era més forta la rutina que no pas l'oposició. És clar que rutina no és resistència activa i conscient, com s'ha volgut veure a vegades. No era una actitud èpica, però va resultar efectiva [...]. [Les] disposicions lingüístiques no es veuen [...] com un perill. Les queixes vénen per greuges que no són els lingüístics, per agressions en el terreny econòmic, polític, judicial. Per la destrucció de cases i viles, per la invasió de funcionaris castellans (vistos com a estrangers), per la marginació dels catalans de les instàncies de poder».

Pel que fa al conreu de les ciències, Josep M. Camarasa escriu: «El 1714 va suposar un daltabaix en la vida de molts [naturalistes], com en la vida del país sencer, però la continuïtat en l'interès pel saber es va mantenir i en pocs mesos es van reconstruir els lligams amb els antics corresponsals i se'n van construir de nous. Acceptada la derrota, la majoria va optar per incorporar-se, com més aviat millor, a les noves estructures de poder i, més tard, a les noves institucions professionals i científiques creades pels monarques de la casa de Borbó». Però ens recorda que encara s'ha estudiat molt poc aquest període.

Una cosa semblant explica Antoni Roca: «la contribució dels estudis generals catalans, que foren víctimes de la Nova Planta borbònica, no ha estat prou estudiada [...]. La seva desaparició després de la Guerra de Successió interrompé qualsevol possibilitat de renovació. La creació d'una nova Universitat a Cervera, fonamentalment resultat de la repressió borbònica contra els estudiants i els professors, no aconseguí consolidar una activitat científica rellevant». I conclou que «tot i el desastre de la Guerra de Successió, l'activitat econòmica, prou dinàmica d'abans de la contesa, es reprenqué aviat, amb l'inici d'un procés d'industrialització. L'existència d'una societat activa es manifestà en iniciatives com la càtedra pública de matemàtiques (1756), la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (1764) i l'establiment d'ensenyaments professionals per part de la Junta de Comerç a partir de 1769».

Ferran Sabaté tracta de les publicacions científiques

de l'època, en especial de les obres naturalistes i mèdiques. Per aquest autor, el «balanç de la producció científica en català als segles XVIII i XIX [...] és pobra, però no un desert, com es creia al segle XX. Les obres originals són poques [però hi ha] traduccions i recopilacions d'obres d'autors forans; junt amb vocabularis de termes científics amb la seva correspondència catalana».

Jacint Corbella fa un repàs dels metges catalans de l'època dins i fora del Principat; explica, en relació amb la medicina, un dels disbarats a conseqüència de la derrota en la Guerra de Successió: «es va perdre l'ensenyament de la universitat de Barcelona. L'hospital sí que va quedar, però sense capacitat docent. Van quedar els malalts de la Santa Creu, amb un hospital molt gran, però no s'ensenyava als metges. A Cervera hi havia facultat, però no hi havia malalts». Sorpren que el que no havia aconseguit la parca durant la guerra no ho acabessin de rematar les malalties en els anys subsegüents, mancats de metges ben formats.

Caldrà tenir en compte que, com han recordat sovint reconeguts historiadors (i com jo també he assenyalat; Ros, 1999 i 2016), la història és contingent, i tot i que hom hi pot identificar punts d'inflexió que marcaren canvis de tendències (com ho fou l'Onze de Setembre del 1714), ningú no pot dir què s'hauria esdevingut si no s'haguessin produït aquells punts d'inflexió. Tornant a la citació de Fernández (2014) que obria aquestes línies, no es pot afirmar que tots els «beneficis» que suposadament representà per a Catalunya la caiguda sota el jou borbònic no s'haurien obtingut igualment amb un resultat diferent de la Guerra de Successió; les aportacions que es fan en aquest volum més aviat farien pensar tot el contrari.

Així ho afirma el degà dels nostres historiadors, Josep Fontana, en diferents punts de la seva obra; per exemple: «Ni la política dels Borbons ni les propostes "il·lustrades" de la burgesia catalana serveixen per entendre [...] l'expansió econòmica del segle [XVIII]. En la seva base hi ha [...] el creixement de la producció agrària, que correspon al considerable augment de la

població de Catalunya des de la fi de la Guerra de Successió» (Fontana, 2014), i al comerç (interior, i amb la Península, Europa i Amèrica) dels productes que se'n deriven.

Coincideixo amb Antoni Simon quan conclou que «no es pot traslladar als catalans del segle XVII i de començaments del segle XVIII determinats ideals polítics i intel·lectuals del món contemporani, els quals han intentat transformar un model i una cultura política castellanoespanyols amb uns valors i referents propis, els quals estan ben arrelats i madurats des de fa segles». Però, tal com escriu Eva Serra: «La política imperial dels Habsburg començà a ser un factor distorsionador, però el sistema polític català, amb poques coincidències amb els interessos d'aquesta monarquia, mostrà capacitat de resistència i transformació. Amb la nova dinastia, en canvi, pateix un tall substancial en quedar-ne liquidada la pròpia evolució. Aquest fet ha comportat i ha generat molts costos econòmics, socials, polítics i culturals que encara arrosseguem».

Aquest volum fa importants aportacions al coneixement cabal d'aquests costos i suposa una contribució fonamental a la historiografia de la Guerra de Successió.

REFERÈNCIES

- FERNÁNDEZ, Roberto (2014). *Cataluña y el absolutismo borbónico*. Barcelona: Crítica; Lleida: Universitat de Lleida.
- FONTANA, Josep (2014). *La formació d'una identitat: Una història de Catalunya*. Vic: Eumo.
- ROS, Joandomènec (1999). *Proposicions il·luminadores i insensates: Reflexions sobre ciència*. Barcelona: Empúries.
- (2016). *La saviesa combinada: Reflexions sobre ecologia i altres ciències*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- VOLTAIRE (1966 [1751]). *Le siècle de Louis XIV*. París: Garnier-Flammarion.

COMUNICACIONES

ANTECEDENTS D'INTERÈS SOCIOECONÒMIC

FRANCESC GONZÀLEZ I SASTRE
Secció de Ciències Biològiques (IEC)

Abans del 1714 el sistema que regulava les organitzacions polítiques a la península Ibèrica s'assemblava als estats confederats d'avui: cada territori tenia les seves pròpies Corts; les seves institucions polítiques de govern; legislació, fiscalitat i moneda pròpies, eventualment la seva llengua. L'única realitat que tenien en comú era el cap de l'Estat —el rei—, que havia de jurar respecte a les lleis i els costums de cada territori.

L'ocupació industrial principal de Catalunya des del segle XIV fou el tèxtil i ja aleshores era present en els corrents comercials generals. És important remarcar que el redreç de Catalunya, després del període de crisi baixmedieval, no va tenir relació amb el Decret de Nova Planta, com s'havia fet córrer,¹ quan, tal com recordava Pierre Vilar,² l'Estat català havia deixat d'existir. La recuperació s'havia iniciat en el segle XVII³ i continuà, malgrat la desfeta del 1714.

Inicialment l'economia de Catalunya s'havia basat en els cereals i, en proporció menor, en la vinya i l'olivar. El bou i la mula foren la força física animal a disposició de la pagesia i dels traginers. Entre el 1580 i el 1640 el repte principal a superar era el rendiment agrícola baix. Del 1590 al 1650 hi va haver un primer cicle de crisi agrícola, que afectà tot Espanya, la Itàlia del nord, la França del nord i de l'est, i Alemanya. Després del 1660, un segon cicle va afectar els Països Baixos, i el nord i el sud de França.⁴ Anglaterra se salvà de crisis greus.

El declivi es compensà a Catalunya amb el retrocés del guaret⁵ i l'especialització vitivinícola. La rotació bianual passà a trianual, i s'introduí el cultiu dels llegums, del lli i del cànem. Amb les concessions de rabassa morta va créixer el cultiu de la vinya. Les guerres europees van afavorir l'exportació vitivinícola a Angla-

terra i Holanda. A finals del segle XVII, l'aiguarent i el vi van adquirir la condició de productes bàsics de l'economia catalana. Hi ha consens entre els estudiosos sobre el punt que l'arrencada industrial fou la conseqüència de la rendibilitat elevada de les vendes de vins i aiguarents a l'exterior. Durant el segle XVII, l'activitat industrial es desplaçà a localitats més petites, al mateix temps que a Barcelona i a altres ciutats grans el comerç s'incrementava. A Barcelona i Girona la producció tèxtil baixà, bo i augmentant a Sabadell, Terrassa, Mataró, Granollers, Vic, Manresa i Igalada.

Al començament de l'època moderna, a Catalunya només hi havia una dotzena de ciutats de més de 2.000 habitants. Barcelona en tenia 35.000, com Florència. Amb alts i baixos, l'exportació augmentà, encara que no el consum intern. Durant el període 1695-1696 Catalunya va fer venir de la península Ibèrica el 20 % de les importacions, de l'àrea mediterrània el 25 %, d'Amèrica el 21 %, del nord d'Europa el 29 % i de l'Orient el 5 %. La historiografia catalana ha reunit moltes evidències sobre la modernització i l'èxit del sistema productiu català des de la segona meitat del segle XVII fins al principi del segle XVIII. És llarga la llista de poblacions europees on en època moderna hi ha documentada presència de comerciants de Barcelona. Mentrestant, a Catalunya tècnics i tecnologies forans renovaven la manufactura de teixits, la producció d'aiguarent, l'estampació i el gènere de punt; començava la indústria manufacturera del cotó, la producció preindustrial, el desenvolupament del transport i la dispersió del treball tèxtil en zona rural.

La millora de la situació econòmica del país va tenir efectes en els paràmetres biològics: la població catalana va créixer. Si a finals del segle XV era d'uns 220.000 habitants, a principis del segle XVIII arribava als 400.000 i a finals del XVIII als 800.000. En un tal augment, hi va incidir la immigració des d'Occitània, que, a mitjan segle XVII, constituïa entre un 10 % i un 15 % de la població del litoral. La represa demogràfica es nota a partir dels anys seixanta del segle XVII. Creixen la taxa de nupcialitat i la de natalitat, la segona superant la primera i invertint-se així la piràmide de les edats, amb predomini de la gent jove, base i punt de partida dels increments del segle XVIII. Creixen totes les ciutats grans i mitjanes, el Vallès, el Maresme i el Baix Empordà; aquesta última comarca, a causa de la indústria tapera artesanal. Les comarques occidentals, en canvi, passen de representar el 22 % de la població catalana a l'11 %.

Tot aquest conjunt de dades ha fet comprendre que

1. Vicente MORENO CULLELL, «Les noves orientacions de l'economia catalana durant els segles XVI i XVII», *Ciències Socials en Xarxa* (en línia) (25 novembre 2010), <blogs.sapiens.cat/socials-en-xarxa/2010/11/25/les-noves-orientacions-de-l'economia-catalana-durant-els-segles-xvi-i-xvii> (consulta: juny 2015).

2. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1964, p. 294-298 i 387-394.

3. Albert GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres: Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Vic, Eumo, 2005, p. 261-265.

4. Cf. Josep FONTANA, «Sobre el comerç exterior de Barcelona en la segona meitat del segle XVII. Notas para la interpretació de la coyuntura catalana», *Estudios de Historia Moderna*, v (1955), p. 213 i s.

5. Jaume DANTÍ, «Els cereals. Retrocés del guaret i conreus intensius», a *Història agrària dels Països Catalans*, vol. 3, *Edat moderna*, Barcelona, 2008, p. 91-124, especialment p. 112-113.

l'any 1700 Catalunya no era una societat decadent ni retrògrada. Havia posat les bases per a una especialització de la producció i del comerç. Exportava vi i aiguardent a Europa, sobretot als països de l'Atlàntic nord. La societat catalana s'havia acostumat a produir per a un mercat gran. A Catalunya, en general, hi havia més poder adquisitiu que enlloc de la Península, i una burgesia conscient de la seva força. L'aposta política de la guerra del 1705 fou liderada per la burgesia, organitzada en la Junta de Braços.

El 1700 l'augment insignificant de la demografia castellana alterava les expectatives existents des del 1500. Anglaterra, Escòcia, Irlanda i Portugal, territoris amb demografia pobra durant el segle XVI, van passar de 12 a 25 habitants per quilòmetre quadrat. Espanya passà d'11 a 15. Anglesos, francesos i holandesos havien anat entrebancant el comerç amb el continent americà, al compàs de la ineficàcia militar i política de l'Imperi i de la monarquia espanyols.

En el volum que té a les mans, el lector hi trobarà prou elements de judici per a copsar que la desfeta del 1714 va tenir efectes devastadors en l'estructura política de Catalunya. Però, tal com hem indicat i a causa de la feblesa del que restava d'Espanya —que va perdre aleshores els darrers dominis mediterranis extrapeninsulars, compresa Menorca—, l'estructura econòmica de Catalunya se salvà. I encara hi va haver increment en les indústries urbanes: els tints, els acabats tèxtils i els articles de luxe. Entre el 1725 i el 1787 Catalunya doblarà la seva població i arribarà als 868.668 habitants. La població activa s'estructurava així: 68.850 pagesos, 94.580 jornalers, 31.010 artesans, 10.000 eclesiàstics, 1.300 nobles, 16.000 criats i 1.000 funcionaris. Creixen la vinya, la construcció de naus i el comerç amb Amèrica. Les fàbriques es multipliquen: la primera fàbrica d'estampats d'indianes és del 1746, i el 1767 en funcionaven vint a Barcelona, i el 1771 vint-i-cinc, a més de nou fàbriques de teixits de llana, amb 30.000 obrers. El 1792 la indústria cotonera ocupava 80.000 persones. A finals del segle XVIII hom exportava 700.000 parells de sabates l'any. Apareixen les fàbriques de vidre, es desenvolupen les de paper i hom continua exportant aiguardent.

Paral·lelament a la producció de béns, neixen institucions com la Junta de Comerç, la Companyia de Comerç de Barcelona i les Índies i la Reial Companyia de Filats. I no tot eren males notícies, fins en les institucions culturals, molt malmenades pel resultat de la guerra, amb la supressió de les universitats municipals i la concentració a Cervera. Aquesta concentració va tenir a la llarga un (únic?) efecte positiu: per primera vegada en la història els intel·lectuals i els futurs profes-

sionals catalans (teòlegs, filòsofs, científics, jutges, advocats, metges) van tenir l'oportunitat de conèixer-se tots. Sense aquest fet són difícils d'explicar els contactes múltiples que van establir entre ells quan ja eren fora de la Universitat i les xarxes de recerca que van posar en funcionament. També cal tenir en compte que aquestes xarxes ja funcionaven en el segle XVII, aglutinades entorn de Jeroni Pujades i el seu projecte d'història de Catalunya, de manera que les del segle XVIII (principalment la dels premonstratesos de les Avellanès i la personalitat singular d'Antoni de Capmany i de Montpalau) en són la continuïtat. Per això, probablement, l'Acadèmia dels Desconfiats va sobreviure, fins a convertir-se finalment en l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Fins que fou dirigida pels jesuïtes, Cervera va funcionar acceptablement en el si d'una societat contra-reformista i immobiliària des del punt de vista de les idees.⁶ Finalment, dirigida des del consell reial i objecte de tota mena d'intrigues cortesanes, s'esllanguí i entrà en la insignificança, amb les excepcions de rigor (els Finestres, i Dou i de Bassols). Estudis seriosos es van dur a terme a la Reial i Militar Acadèmia de Matemàtiques (1720-1803) i al Col·legi de Cirurgia de Barcelona (1760-1843). L'activitat d'aquest Col·legi va determinar l'eliminació pura i simple dels estudis mèdics a Cervera (1784). La Junta de Comerç va crear els seus estudis superiors: van néixer l'Escola de Nàutica i l'Escola de Nobles Arts. És cert que el català fou bandejat progressivament de tota activitat oficial i finalment prohibit en l'ensenyament. Però va restar la llengua de tothom, i el fet que encara avui només s'hagi editat una part de la producció literària del segle XVIII és un *handicap* que no deixa veure amb prou claredat el que entre el 1700 i el 1800 vam guanyar i vam perdre.

I d'això tracta el volum que el lector té a les mans. El 1714 no fou el *Fin de la nació catalana*. Políticament desarborada, la societat va resistir i va donar senyals inequívocs que s'aniria redreçant. Primer econòmicament i cultural, després, i ara ja entrem en els segles XIX i XX, políticament. Tot allò de la teoria de la Decadència queda molt lluny, perquè la teoria era més un lament i una opinió que no pas un panorama descrit a la menuda. La nostra no és potser una història gloriosa, però segueix essent una història viva. I al llindar del segle XXI el futur, malgrat les dificultats i les recalcaes, resulta més obert que mai.

6. Cf. Federico VILA, *Reseña histórica científica y literaria de la Universidad de Cervera*, Barcelona, 1923, p. 234-237 (reimpressió: Tàrraga, 1981, amb pròleg de Miquel Batllori).

ELS PAÏSOS CATALANS ENTRE EL SISTEMA PACTISTA I LES NOVES PLANTES

EVA SERRA I PUIG
Secció Històrico-Arqueològica (IEC)

Les derrotes militars d'Almansa de 1707, de Barcelona de 1714 i de Mallorca de 1715 foren seguides d'una cruenta repressió, de l'anul·lació dels estats de la Corona catalanoaragonesa i d'uns greus canvis en el model polític als Països Catalans i al conjunt de la Corona d'Aragó, inclosos els patiments de Sardènia, la qual amb un ordenament jurídic més tardà va suportar els efectes de manera menys immediata i menys visible.¹

Només la comparació dels dos models, el català anterior a la Nova Planta i el borbònic del decret de 1716, permet situar la significació dels canvis en la lògica política dels Països Catalans. Aquesta lògica passava d'un pactisme on la política era fruit de la negociació i del consens a una política autoritària i militaritzada amb uns graus de corrupció elevats, al marge dels interessos de la societat civil i com a resultat d'una derrota militar.

1. SOBRE INTERPRETACIONS HISTORIOGRÀFIQUES

Pretendre tractar el significat de la derrota en la Guerra dita de Successió obliga, primer de tot, a penetrar en les diverses interpretacions que n'han estat fetes. Unes, procedents del camp historiogràfic espanyol; les altres, de la mateixa historiografia catalana. Des del punt de vista internacional, se sol posar l'accent en la confrontació mundial de l'expansió europea, però, pel que fa als resultats peninsulars de la guerra, les anàlisis són més aviat escasses i la historiografia internacional encara es manté dins els paràmetres de la diplomàcia dinàstica de l'època, dels resultats colonials de la guerra i, com a màxim, parlen d'una guerra civil peninsular.² La interpretació de la historiografia espanyola bascula entre la idea de la modernitat amb l'entronització borbònica i la idea de desactivar el caràcter cruent dels decrets de Nova Planta, i, tot això, en nom de la pe-

netració del regalisme entre els juristes catalans ja a la segona meitat del segle XVII. Sovint, aquesta segona idea tendeix a reduir els resultats de la Guerra de Successió a la transició d'una Espanya horitzontal secular a una Espanya vertical més recent, com si, de fet, l'Espanya política vingués de lluny. La historiografia catalana ha adoptat altres interpretacions. La més acabada és la de Ferran Soldevila, el qual veia en la Catalunya de 1700 un desig d'intervencionisme espanyol, a diferència de 1640, vist en termes de separatisme.³ Vicens s'acollia a la visió de Soldevila i el mateix féu Vilar, tot posant l'èmfasi en unes inquietuds catalanes de canvi polític i vocació espanyola per raons especialment de participació econòmica sobre els recursos imperials.

La visió del projecte polític d'una burgesia catalana amb vocació espanyola ha anat diluint-se o matisant-se en la mesura que els estudis han aprofundit en el tema. Qualsevol anàlisi de la qüestió requereix no sols partir de l'existència de dues o més candidatures en litigi en un marc internacional sinó també, en el cas peninsular, de l'encarnació en aquesta confrontació, accidental o no, de dos models polítics amb vocació territorial molt diferent. No hi ha vocació territorial espanyola per part dels catalans; hi ha, en canvi, necessitat de refer la Corona catalanoaragonesa i controlar els recursos del poder que inhabilitaven el funcionament del país. La vocació territorial peninsular i hispànica de la cort de Madrid, en canvi, està fora de dubtes. És a dir, aquella idea de Jon Arrieta d'unes Corts de 1702 amb perspectiva àmplia i unes Corts de 1706 en perspectiva estreta, en funció de la capacitat territorial d'un monarca i l'altre en una Cort General i l'altra,⁴ no té sentit, ja que els subjectes polítics de les Corts no són els reis i llurs territoris, sinó els braços i llurs necessitats en un territori molt concret. Si hi ha alguna diferència territorial entre 1702 i 1706, aquesta és la inclusió de les vegueries del Nord al Principat de Catalunya.

Potser la millor manera de situar la comparació d'aquests dos models, en ordenament jurídic i en ambició territorial, és analitzar el caràcter de les institu-

1. Lluís GUIA, *Sardènia, una història pròxima: El regne sard a l'època moderna*, Catarroja, Afers, 2012. Guia ens parla d'un ordenament jurídic més tardà. Sardènia no patí cap abolicció a l'estil del regne de València, però sí la disgregació amb la Corona catalanoaragonesa, amb efectes econòmics importants. Mantingué una certa continuïtat juridicoinstitucional malgrat els canvis dinàstics (Borbó, arxiduc, Borbó, Savoia) i els trasbalsos i la fiscalitat de guerra. Amb tot, mantingué les Juntes de les Primeres Veus fins al 1834, moment clau de la italianització.

2. Sobre aquestes qüestions, vegeu el capítol primer de Joaquim ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010.

3. Antoni Simon ha dedicat algunes pàgines a aquesta qüestió a *Del 1640 al 1705: L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, València, Universitat de València, 2011, p. 9-21.

4. Jon ARRIETA, «Lo que pudo ser y no fue o la dificultad de las comparaciones "austro-borbónicas"», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, Vilassar de Mar, Fundació Ernest Lluch, 2006 (la citació, en la p. 351-368).

cions anteriors a la Nova Planta i destacar per on passen la representació i la participació política del territori català i la Corona catalanoaragonesa en general. Això vol dir verificar les funcions de la Cort General, de la Diputació i dels consistoris municipals, i, encara, caldria afegir-hi, per entendre el significat de l'esfondrament jurídic i del desmantellament institucional propis, l'observació dels canvis del sistema judicial. L'Audiència Reial de l'etapa hispànica dels Àustria no és l'Audiència de l'etapa espanyola dels Borbó.⁵ A més, l'abolició de l'ordenament jurídic anà acompanyada d'un reordenament i una nova fiscalitat aliena al sistema fiscal propi. Sovint, canvi de model polític i canvi de model fiscal han estat considerats per determinats autors l'eliminació d'un sistema caduc i un avanç cap a la modernitat. Però les Noves Plantes no són cap incorporació territorial beneficiosa de la Corona catalanoaragonesa a la monarquia, sinó expressió d'una ocupació espanyola dels regnes de la Corona catalanoaragonesa, els quals són integrats a la monarquia en termes de conquesta violenta. A través d'una ocupació militar, la monarquia, d'hispànica, passa a ser espanyola. Aquest mateix fet fa que no puguem acceptar la teoria de Ricardo García Cárceles, segons la qual «España es una realidad histórica larga en el tiempo y de proceso de evolución difícil», per tal com una ocupació i repressió en tota regla, que el mateix García Cárceles no nega, no és, en cap cas, un procés evolutiu d'una «España horizontal a una España vertical».⁶ La formació de l'Estat espanyol per als Països Catalans, o si voleu per a la Corona catalanoaragonesa, fou un tall substancial d'una manera de fer institucional que arrencava sobretot del segle XIII i amb capacitat d'evolució pròpia. La política imperial dels Habsburg començà a ser un factor distor-

sionador, però el sistema polític català, amb poques coincidències amb els interessos d'aquesta monarquia, mostrà capacitat de resistència i transformació. Amb la nova dinastia, en canvi, pateix un tall substancial en quedar-ne liquidada la pròpia evolució. Aquest fet ha comportat i ha generat molts costos econòmics, socials, polítics i culturals que encara arrosseguem.

Al costat de les interpretacions de la modernitat borbònica, han aparegut en els darrers anys interpretacions revisionistes que neguen el contrast diferencial entre austriacistes i borbònics i matisen el dràstic paper anorreador del Decret de Nova Planta. «Las reformas acometidas por Felipe V distaron de agotarse en la expansión y generalización de un arquetipo preexistente. Algunas medidas como la proliferación de los secretarios de despacho, el despliegue de los intendentes [...] subvirtieron la planta castellana tanto como la de la Corona de Aragón.» És evident que el Decret de Nova Planta no és una reforma i la comparació de García Cárceles no és pertinent.⁷

L'afany d'abolició i repressió en les files borbòniques, Joaquim Albareda ja el troba a l'estiu de 1704, quan el braç militar i el Consell de Cent catalans supliquen l'indult dels detinguts de la Conferència dels Comuns, detenció feta arran del primer intent de desembarcament austriacista. El Consejo de Estado, en aquella data, revelava ja indicis de futures polítiques repressives, tot opinant que una bona política del rei seria que «mandase erigir una ciudadela en puesto oportuno y a costa de los mismos catalanes guarneciéndola de tres mil infantes sustentados también a su costa y mil caballos tuviesen a aquella ciudad en respeto, pues nunca la tendrán en amor», i entre les declaracions fetes en aquell Consejo, hi destacava la del comte de Palma, que havia estat virrei de Catalunya, afirmant «si V. Magd fuese servido enviar tropas a Cataluña tendrá aquella provincia como súbdita y si no como república».⁸ També aquí cal recordar que la idea d'una ciutadella per controlar Barcelona ja l'havia tingut el Consell d'Aragó el 1652 arran de la caiguda de la ciutat, com ens va explicar fa anys Josep M. Torras.⁹

Jon Arrieta ha observat la penetració del regalisme, a la segona meitat del segle XVII, en el marc del clima polític posterior a la Guerra dels Segadors, és a dir, en el marc del famós i dubtós *neoforalisme* de Joan Reglà.¹⁰

7. Ricardo GARCÍA CÁRCELES, *Felipe V y los españoles...*, 2002, p. 118-119.

8. Joaquim ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, 2010, p. 147.

9. Josep M. TORRAS, «El projecte de repressió dels catalans de 1652», a Eva SERRA et al., *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, Crítica, 1991, p. 241-290.

10. No cal dubtar del desgast que provocà la derrota en la Guerra dels Segadors i el paper exercit per la nova política reial de control de les insaculacions, sense oblidar, però, que el manteniment de l'ordenament jurídic i institucional facilità, sobre la base d'un país en creixement, dinàmiques polítiques noves sorgides de

5. Em comunica Sebastià Solé l'existència de «la Reial Cèdula de 28-V-1716 confirmatòria», diu, «de la pràctica, estils i costums anteriors a la Nova Planta de govern en tot allò que no fos contrari a la sobirania reial i al Decret de Nova Planta, anomenada per alguns coetanis “segon Decret de Nova Planta”, transcrit de BUB, ms. 1971, f. 108r-109r, per Josep M. GAY, *El corregidor a Catalunya*, Madrid, 1997, p. 769-770. No inclosa a la Nov^a Rec. Pots ser perquè es va considerar derogada per les Ordenances de l'Audiència de 1741-1742». Efectivament aquesta disposició de 1716 diu «[...] he resuelto declarar que en todo lo que no se oponga ni sea contrario a las regalías de mi soberanía y expresado en mi real decreto de formación de esa Audiencia se practique, siga y observe el estilo y costumbres que había en Cataluña, entendiéndose que todo lo que se execute en este particular es como si de nuevo fuese establecido por esta mi real resolución, con calidad que si entre los estilos, práctica y costumbres que guardaba la antigua Audiencia y haora mando se continúen hubiere algunos o algunas que a la Audiencia no le parecieren convenir, me consulte lo que se le ofreciere para que, informado del perjuicio que de su observancia resulta, procure evitarlo». El límit de les regalies és del tot taxatiu i cal dir que es prestava a ser una possible raó de recurs fora de Catalunya.

6. Ricardo GARCÍA CÁRCELES, *Felipe V y los españoles: Una visión periférica del problema de España*, Barcelona, Plaza & Janés, 2002, p. 10 i 16.

L'observació d'Arrieta ha anat acompanyada de la necessitat de dilucidar fins a quin punt —escriu— «la dicotomia pactisme-absolutisme al voltant de la guerra de Successió [...] va existir realment». Recorda que absolutisme i pactisme són, ambdós, adjectius de monarquia, i dubta sobre la legitimitat historiogràfica d'identificar pactisme i parlamentarisme, així com de la tendència a vincular l'absolutisme amb l'«acció unilateral del rei en la funció normativa i de govern, en definitiva en la presa de decisions».¹¹ Amb això, Arrieta pretén no distingir termes d'oposició entre els uns i els altres, convençut que en ambdós bàndols els interessos dinàstics i internacionals eren superiors als interessos de legitimitat jurídica.

La Nova Planta contemplada com a modernització, com han fet Kamen o Martínez Shaw,¹² suposa una visió de prevalença de les estructures militars sobre les estructures civils. Matisar i edulcorar l'abast del Decret de Nova Planta suposa menysvalorar un ordenament fruit d'un procés històric en el qual conflueix economia, societat i cultura i privilegiar un esquema jeràrquic politicomilitar advers o enemic de la societat civil. Serien els casos que mantenen una visió revisionista de la guerra i els seus resultats, com el mateix Jon Arrieta o Carlos Garriga.¹³

Això no vol dir que no sigui cert que no va existir cap austriacisme homogeni, ni tampoc que tots els borbònics rebessin els decrets de Nova Planta amb els braços oberts, ben al contrari. Els filipistes del País Valencià també quedaren perjudicats, com veié Peset Reig, i la implantació de la Nova Planta no fou tasca lleugera, com ha demostrat Enric Giménez.¹⁴

És conegut que a la segona meitat del segle XVII, si

les pràctiques del mateix sistema polític per contrarestar el control de la monarquia. La paraula *neoforalisme* per al cas català conté un doble greuge: l'ús del vocabulari valencianoaragonès que definia un model polític més feble i un segon aspecte és que no hi hagué *neoforalisme*, llevat que entenguem com a tal un sistema menys fluid que el de l'etapa anterior a 1640.

11. Aquestes idees les podem trobar almenys en dos articles seus: JON ARRIETA ALBERDI, «L'antitesi pactisme-absolutisme durant la Guerra de Successió a Catalunya», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al catalanisme: Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic, Eumo, 2001 (la citació, en les p. 106 i 108); JON ARRIETA, «Lo que pudo ser y no fue o la dificultad de las comparaciones "austro-borbónicas"», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, 2006.

12. Henry KAMEN, *La Guerra de Sucesión en España: 1700-1715*, Barcelona, Grijalbo, 1974; Henry KAMEN, *Felipe V: El rey que reinó dos veces*, Madrid, Temas de Hoy, 2000; Carlos MARTÍNEZ SHAW i Marina ALONSO, *Felipe V*, Madrid, Alianza, 2001.

13. Carlos GARRIGA, «Las ordenanzas de la Real Audiencia de Cataluña (1741). Una contribución al estudio del régimen de la Nueva Planta», *Initium: Revista Catalana d'Història del Dret*, 1, p. 371-294.

14. M. PESET REIG, «Notas sobre la abolición de los fueros de Valencia», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972), p. 657-716; Enrique GIMÉNEZ, «El establecimiento del poder territorial en Valencia tras la Nueva Planta borbónica», *Estudios: Revista de Historia Moderna*, 13 (1987), p. 201-240.

abans no, va prosperar un regalisme jurídicista que d'altra banda mai no havia deixat d'existir. Des del conflicte del segle XV contra Joan II, passant pels conflictes amb la Inquisició de mitjan segle XVI, les torbacions de 1588-1592, el debat dels quints de la primera meitat del segle XVII i la mateixa Guerra dels Segadors, el tema havia estat latent a Catalunya. Caldria distingir, però, entre una idea del poder públic lligada al bé comú i la teoria del poder vinculat a la monarquia. En general se sol vincular el regalisme al poder reial, segons la visió d'un Macanaz, i es vincula aquest poder reial a un poder públic desinteressat i s'elimina, en canvi, la visió pública de les institucions històriques o nacionals més properes a la societat civil.

Quan s'afirma que l'anàlisi del desplegament del Decret de Nova Planta en el cas català permet arribar a «valoraciones y matizaciones interesantes sobre el alcance real de aquel a lo largo del setecientos»,¹⁵ es manipula la realitat dels efectes del decret. És cert que aquests no portaren ni pogueren portar a terme una uniformització absoluta. Però això no és fruit només de les limitacions polítiques dels vencedors, sinó de l'existència d'una formació social que perdia l'estat però no la seva condició nacional. Si, tal com diu Sebastià Solé, existí la pervivència d'una «gran quantitat d'institucions, normes, estils i doctrines tradicionals —molt més importants i nombroses del que s'acostuma a dir, especialment pel que fa al dret públic—, sempre, això sí, que no s'oposessin al dit Decret i disposicions posteriors i a l'esperit absolutista que les inspirava»,¹⁶ cal afegir-hi que això era fruit no pas només de la condició merament purista i inadaptable del decret, sinó i sobretot de l'existència d'una formació social històrica en ple dinamisme sociopolític, condemnada, això sí, per poder subsistir, a seguir uns camins de jurídicisme civil en lloc d'una via política plena. No es poden observar les giragonses jurídicistes com si la base social de la societat no fos cap agent actiu. Precisament els darrers temps de la Catalunya independent revelen una societat molt creativa institucionalment i la tendència sovintejada de superar políticament les limitacions del jurídicisme.

15. JON ARRIETA, «Lo que pudo ser y no fue o la dificultad de las comparaciones "austro-borbónicas"», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, 2006, p. 362.

16. Sebastià SOLÉ I COT, *La governació general del Principat de Catalunya sota el règim de la Nova Planta, 1716-1808*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1982, p. 7. Tesi doctoral publicada amb el títol *El gobierno del Principado de Cataluña por el capitán general y la real audiencia —el real acuerdo— bajo el régimen de Nueva Planta (1716-1808): Una aportación al estudio del procedimiento gubernativo a finales del antiguo régimen*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2008, p. 52.

2. DESPRÉS DE LA GUERRA DELS SEGADORS: COACCIÓ REIAL I NOVES EINES POLÍTIQUES

El sistema polític català, al costat dels organismes reials, se sustentava en tres tipus d'institucions: la Cort General, la més important per tal com d'ella sortia la legislació; la Generalitat, organisme que actuava de govern amb dues funcions, la recaptació d'impostos i la vigilància constitucional, però que amb el pressupost podia exercir molta més influència en càrrecs i encàrrecs, i la xarxa local de ciutats, viles i llocs, amb els seus respectius privilegis o drets polítics derivats de les relacions històriques amb el rei, i millor dit amb el rei com a poder públic.¹⁷ Tot i el caràcter estamental de la societat, aquesta trama institucional tenia un grau elevat de representativitat en composició, contingut i nombre. El seu sistema electoral, si bé amb les limitacions d'un sistema a sac i sort, era prou ampli per a l'època i la disputa electoral verifica tant les rivalitats personals com la presència de sectors de molt diversa naturalesa social en pugna. Les rivalitats sovint són signe de vitalitat. Cal dir, per exemple, que el bandolerisme s'ha d'entendre més en termes de conflictes d'una societat dinàmica i en transformació que no pas en termes de conflictivitat d'una societat arcaica i obsoleta.¹⁸

La defensa del país i de la seva gent havia estat decisiva en el conflicte de la Guerra dels Segadors. De fet, la revolta social havia pogut esdevenir revolució política gràcies a aquesta representativitat institucional i a la implicació de les institucions i de la població amb els drets polítics derivats de les Constitucions. El rebuig de les guerres imperials tenia en les Constitucions, limitatives en matèria militar i fiscal reial, les principals valedores, i diputats, consellers de grans ciutats i jurats de ciutats, viles i llocs havien fet de la resistència contra la política imperial dels Habsburg el principal factor de l'exercici de les seves funcions de govern. La Revolució Catalana de 1640 va pagar cara la seva gosadia, però la força de la formació social catalana en aquell moment va impedir l'anorreament total.

En els darrers cinquanta anys la historiografia ha posat fi a la teoria neoforalista de Joan Reglà. Josep M. Torras i Fernando Sánchez Marcos ja posaren en evidència la reserva de les insaculacions de la Diputació i del Consell de Cent d'ençà de 1653.¹⁹ Fins a sis petici-

ons han estat localitzades pels historiadors per part de Barcelona per a recuperar les insaculacions.²⁰ És de destacar, a més, que el control reial de la insaculació de la Diputació també afectà la inspecció (la visita triennial), amb tot el que suposa aquest fet, és a dir, la possible mediatització reial de la inspecció.²¹ Sense Corts, la visita havia pogut exercir de factor actualitzador del redreç,²² una mena de jurisprudència del funcionament de la Diputació, com ha observat Capdeferro per als anys vint del segle XVII, i ara, segurament, segrestada la inspecció per la política reial, també podia tenir un poder coercitiu. Sigui com sigui, la postguerra de la Guerra dels Segadors veu emergir un relleu de persones que acompanya el canvi de situació. Elisa Badosa va observar precisament relleus personals entre el deute públic de la guerra de resistència de l'etapa de la Guerra dels Segadors i els negocis de la guerra de la capitania de la segona meitat del segle XVII, representat en el primer cas pels Amat, que desapareixen de les finances públiques de la Generalitat, substituïts pels Lladó, que apareixen en les finances públiques de la capitania general.²³ D'altra banda, historiadors de la moneda han observat la desaparició de la doble numeració reial (III d'Aragó i IV de Castella) després de la Guerra dels Segadors.²⁴ Amb tot, els recents estudis d'Eduard Puig han pogut verificar que la societat catalana de la segona meitat del segle XVII políticament i econòmicament no fou mai passiva, tot i el control efectiu via lloctinència - Consell d'Aragó i els intents de crear un clientelisme reial a Catalunya. Tot i existir, doncs, control institucional, negocis de la guerra i pressió militar, Catalunya no era un país passiu. Eduard Puig ha posat atenció a l'abast del control insaculatori, posant-lo precisament

p. 103-116; Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)», a *Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Actes*, vol. 1, Universitat de Barcelona, 1993, p. 457-468.

20. Peticions de 1661, 1673, 1675, 1684, 1688 i 1698. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)», a *Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Actes*, 1993, p. 457-468; Rosa Maria ALABRÚS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, Lleida, Pagès, 2001, p. 42; Eduard PUIG BORDERA, *Intervenció reial i resistència institucional: El control polític de la Diputació del General i del Consell de Cent de Barcelona (1654-1705)*, tesi doctoral dirigida per Joaquim Albareda Salvadó, Universitat Pompeu Fabra. Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, 2012.

21. Eduard PUIG BORDERA, *Intervenció reial...*, 2012, p. 96-100.

22. Aquest nom solen tenir les disposicions o els capítols d'actualització del funcionament de la Generalitat que també sortien de la legislació de Corts.

23. Elisa BADOSA I COLL, *La Barcelona del barroc a través d'una família de comerciants: els Amat*, Barcelona, Fundació Noguera, 2012.

24. Jaume BOADA SALOM i Emilio TRILLA PARDO, «Una moneda inèdita del tipus de l'escut encunyada a Barcelona sota Felip III (IV). Anotacions sobre anomalies», a *Acta Numismàtica* (Barcelona), 43 (2013), p. 179-184 (en concret, p. 184).

17. Sobre la legislació general catalana a propòsit del poder local, vegeu la meua comunicació «El poder local català: d'Universitats (1706) a Ajuntaments (1718)», dins el congrés *Els Tractats d'Utrecht*, Barcelona, 9-12 d'abril de 2014 (*Els Tractats d'Utrecht: Clarors i foscors de la pau, la resistència dels catalans*, actes del congrés celebrat a Barcelona del 9 al 12 d'abril de 2014 al Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives i Museu d'Història de Catalunya, 2015, p. 351-359).

18. Xavier TORRES, *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic, Eumo, 1991.

19. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*, Barcelona, 1983,

en relació amb les etapes de fricció política més rellevants del període, des de la pragmàtica de la moneda de 1658 fins a la Guerra dels Nou Anys, passant per la revolta barretina de 1687-1690, és a dir, ha integrat història institucional i conjuntura política, cosa que li permet situar l'abast de la reserva reial, o regalia als ulls de la monarquia, segons la conjuntura, i, em sembla, ha triat prou bé tres moments crítics significatius: la fi de la Guerra dels Segadors pròpiament dita amb la pau dels Pirineus, la crisi de la Revolta dels Barretines i la Guerra dels Nou Anys amb el setge de Barcelona de 1697. En qualsevol cas, Eduard Puig ha pogut observar una certa relació entre insaculació i donatius fora de Corts. La Diputació era útil a la monarquia pels pactes fiscals dels donatius fora de Corts i llur recaptació, ja que hi havia més empatia entre la Diputació i el país que no pas entre la lloctinència o el capità general i el país i perquè la Diputació coneixia millor el territori.²⁵ Potser les guerres del rei afavorien els negocis especulatius però a canvi de l'espòli fiscal del país amb els donatius dits voluntaris fora de Corts. Caldria distingir entre els negocis productivocomercials i els negocis de la guerra; sense aquesta distinció no es pot entendre del tot el Pacte de Gènova o l'opció a favor de la Gran Aliança de la Haia dels sectors dirigents del país. La dinastia era accidental tot i els èxits de la Cort General de 1701-1702, i d'accidental esdevenia odiada, a causa de la persecució practicada pel primer regnat de Felip V, el qual va perseguir sense treva els sectors dissidents, que no eren tots però no eren pocs.²⁶

L'anàlisi dels fets de la revolta barretina permet a Eduard Puig observar dins el Consell d'Aragó els matisos entre un regalisme autoritari i un regalisme constitucional i l'ús del procediment extrajudicial per part de la Diputació. Podríem, doncs, acceptar la penetració d'una nova doctrina jurídica, com ja ha observat Jon Arrieta per al cas, per exemple, del jurista Vilosa, entre d'altres, fet que es prolongaria entre els proborbònics de 1705: un constitucionalisme segurament cada vegada més desproveït de poder per la via de la interpretació, segons la posició del comte d'Aguilar i Frigiliana, per al qual era compatible la continuïtat de l'ordenament jurídic amb la jerarquia prevalent de l'autoritat règia.²⁷ Potser això explica la política reial

25. Antonio Espino López ha estudiat aquesta política de donatius voluntaris i guerra de la segona meitat del segle XVII: *Cataluña durante el reinado de Carlos II: Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1999.

26. Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i Felip V: De la conspiració a la revolta, 1700-1705*, Barcelona, Vives i Fundació La Caixa, 1993. Pel que fa al primer regnat de Felip V, especialment els cap. VI i VII.

27. Jon ARRIETA, «Lo que pudo ser y no fue o la dificultad de las comparaciones "austro-borbónicas"», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, 2006, p. 359. Arrieta segueix Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. II, edició a cura de Josep M. Mundet i

d'extensió del mot *foral* al territori català. No dubto que durant la segona meitat del segle XVII la cort es plantejava la integració interna de la Corona d'Aragó segons el model valencianoaragonès per tal de desactivar Catalunya. Ara bé, el terreny jurídic català no era ideològicament homogeni. En ple conflicte barretina, al costat dels represaliats de la Diputació per donar suport a les súpriques de viles i pagesos, convivien el notari Francesc Leonart i el notari Pere Lloses, l'un al servei del rei i l'altre al servei dels represaliats.²⁸

La divisòria entre el model del regalisme constitucional de la segona meitat del XVII i l'absolutisme cruent borbònic procedeix d'Almansa, tot i que ja hem vist la visió de la qüestió segons el Consejo de Estado de l'estiu de 1704.

L'estudi de la segona meitat del segle XVII ha fet veure que, al costat de la coerció reial i del regalisme més o menys respectuós amb les Constitucions, emergeix un resistencialisme que Antoni Simon no ha dubtat de definir com a sobiranisme. Segons Simon, en voler refer «el cicle històric que enllaça la Guerra dels Segadors amb la Guerra de Successió», observa que «durant la segona meitat del segle XVII, l'objectiu polític prioritari de les institucions catalanes va ser la recuperació de l'autogovern perdut després del "retorn" de 1652 a la monarquia espanyola».²⁹ Això enllaça amb la meua pròpia interpretació del conflicte de la vicerègia de novembre de 1700 a març de 1701, quan la recepció de la nova dinastia es trobà enfrontada amb el legalisme de la vicerègia, és a dir, amb l'intent català d'imposar el període legal de governació catalana enfront del govern delegat del virrei fins que el nou rei, en aquest cas, a més, nou rei d'una nova dinastia, no hagués jurat les Constitucions. En aquest període de transició conegut com a vicerègia, el nou rei no tenia dret ni de renovar el virrei existent ni de nomenar nou virrei i l'Audiència restava en suspens. Prop de mig any van trigar les institucions a admetre el nomenament del nou virrei de Felip V i encara sota promesa de venir a jurar les Constitucions i convocar Corts.³⁰ Fet prou

José M. Alsina, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1998, p. 405-406. Sobre aquesta qüestió, Josep Maria GAY, «La gènesi del Decret de Nova Planta. Edició de la consulta original del "Consejo de Castilla", de 13 de juny de 1715», *Revista Jurídica de Catalunya*, 81-1, p. 7-41, i 81-2, p. 261-348 (en concret, p. 7-12). També ho ha fet per al cas valencià Enrique GIMÉNEZ, *Gobernar con una misma ley: Sobre la Nueva Planta borbónica en Valencia*, Alacant, 1999, p. 128.

28. Eduard PUIG BORDERA, *Intervenció reial...*, 2012, p. 100-121. Sobre Pere Lloses, també Antoni SIMON, *Del 1640 al 1705...*, 2011, p. 156-158 i 167.

29. Antoni SIMON, *Del 1640 al 1705...*, 2011, p. 19. Tant Eduard Puig en *Intervenció reial...* com Antoni Simon destaquen el paper polític de la família Saiol. SIMON, *Del 1640 al 1705...*, 2011, en el cap. IV presenta els Saiol com a «actors destacats de la política catalana de la segona meitat del segle XVII».

30. Eva SERRA, «Voluntat de sobirania en un context de canvi dinàstic (el debat de la vicerègia, novembre 1700 - març 1701)», a

important, ja que no hi havien hagut Corts reeixides des de 1599 i el país funcionava, de fet, a través de la jurisprudència.

Però aquestes expressions de sobiranisme, o d'interpretació com a conflictes polítics d'afers que es dirimien en termes jurídics, només poden explicar-se per la vitalitat socioeconòmica i institucional del país. No sols per la continuïtat de les institucions polítiques, que malgrat els controls havien subsistit, sinó també per la seva renovació. La Conferència dels Comuns, estudiada per Eduard Martí, és una nova eina, o millor dit una vella eina renovada. Una manera de fer, fruit de vells procediments d'actuació mancomunada. La Conferència dels Comuns va ser començada a convocar sistemàticament d'ençà de 1697,³¹ en plenes necessitats financeres de defensa, fins al punt que començava a esdevenir una nova institució, tot i que sense reconeixement constitucional. Aquesta nova institució no hagués pogut emergir com a tal si el 1652 la monarquia hagués pogut fer taula rasa del sistema polític català. Les formes de funcionament senatorials i mancomunades formaven part de la història del país. Ara, d'ençà de 1697, segons Eduard Martí, emergeix un procés deliberatiu nou sortit de les conferències dels Comuns, les quals no tenen reconeixement institucional però són el recurs del Consell de Cent, de la Diputació i del braç militar (gremi de cavallers)³² per prendre decisions. La iniciativa era en mans sobretot d'aquest gremi de cavallers, un organisme constituït el 1602 que no requeria insaculació per formar-ne part, presidit per un anomenat protector del braç militar. El seu dinamisme evidencia la importància estratègica del gremi.³³ Aquest braç actua com un lobby de notables des de Barcelona. Núria Sales va ser la primera a fer-nos veure la seva importància quan reproduí les enutjades paraules del marquès de Gironella contra la Conferèn-

cia: «una junta aún más perniciosa y maliciosa».³⁴ Eduard Martí ha pogut observar, sobretot en la darrera dècada del segle XVII, el paper dinamitzador del gremi de cavallers en les conferències dels Comuns, ben connectat aquell amb el Consell de Cent barceloní. El seu paper en el conflicte de la vicerègia de 1701-1702 i en l'afar Jäger³⁵ fou decisiu. En el període de juny de 1697 a l'anul·lació de les conferències de febrer de 1705, anys de «tempesta» i «reiterada conculcació de les Constitucions», segons ens explica Eduard Martí, se celebraren un mínim de vuitanta-tres reunions.³⁶

L'actuació de la Conferència, sense abandonar el juridicisme, ens porta a identificar una institució amb un procediment més polític que no pas jurídic. La Conferència, ben sovint en conflicte amb la Diputació, la qual es dolia de la pèrdua de representativitat,³⁷ fou una mena de govern a l'ombra actiu que explica el canvi d'aliances internacionals del Pacte de Gènova. El canvi d'opció dinàstica és millor tipificar-lo en termes internacionals, perquè em sembla que allò que feren les classes dirigents catalanes el 1705 fou no pas ben bé un canvi dinàstic, sinó un canvi d'aliances internacionals que tenia lògicament conseqüències en termes dinàstics.

3. LES ASPIRACIONS POLÍTIQUES DE LES CORTS DEL PRIMER FELIP V

La Cort General del duc d'Anjou «ofrece fundamento más que suficiente», escriu Arrieta, «para llegar a la conclusión, entre otras posibles, de que, tal como lo formuló fundadamente Lalinde, se refuerza el ordenamiento catalán, sobre todo desde la perspectiva de los medios de control de la legalidad y de garantías jurídicas para los que se encontraban en situaciones de reclamación o recurso jurisdiccional». «A efectos comparativos», segueix dient, «más mérito tendrían las Cortes de 1702 desde la perspectiva del pactismo, puesto que recuperaban este estilo y el correspondiente procedimiento de desarrollo con un brillante resultado, des-

Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil: Catalunya i l'Espanya moderna*, Barcelona, Base, 2007, p. 109-180; Eva SERRA, «El debat de la vicerègia (1700-1701): baralla judicialista o conflicte polític?», *Revista de Dret Històric Català*, 7 (2007), p. 135-148.

31. Segons Eduard MARTÍ, *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714): Una institució decisiva en la política catalana*, Vilassar de Mar i Lleida, Fundació Ernest Lluch i Pagès, 2008, «el període 1698-1702 pot ser considerat com el del naixement de la Conferència» i la seva normalització «com un mecanisme vàlid per solucionar conflictes» (p. 95).

32. A l'època és conegut com a braç militar, però la historiografia demostra que no és el braç estamental de la noblesa de les Corts Generals ni és cap estament militar en el sentit que actualment entenem per militar; és un gremi de cavallers o de persones notables, barreja de petita noblesa, ciutadania honrada i sectors urbans benestants, que, pel seu dinamisme en els afers econòmics i en els afers civils, esdevenen un referent de la política catalana i actuen com a grup de pressió dirigent.

33. Eduard MARTÍ, *La classe dirigent catalana: Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i del Braç Militar (1697-1714)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2009.

34. Núria SALES, «Institucions polítiques catalanes en vigílies de la seva abolició: una tasca historiogràfica urgent. La reedició de la compilació de Constitucions de 1588-1589, la publicació dels processos de Cort de 1585-1705», *Pedralbes*, 13-1 (1993), p. 275-280, reproduït a *De Tuïr a Catarroja: Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*, Catarroja, Afers, 2002, p. 197-212 (la citació concreta, en les p. 279 i p. 212, respectivament).

35. Intent d'expulsió pel rei de l'holandès nacionalitzat català Arnold Jäger.

36. Eduard MARTÍ, *La Conferència...*, 2008, p. 107.

37. Potser això explica l'existència del capítol del redreç 58/1702, que disposa que un cop clausurada la Cort General siguin nomenades persones perquè amb els diputats i oïdors tractin «de la precedència que se disputa entre lo protector y bras militar y los assessors y advocat fiscal del general».

pués de un largo siglo de esterilidad y fracaso, mientras que las del Archiduque, aunque se pretendían renovadoras, tomaban las de su oponente como punto de partida y precedente inmediato y, en segundo lugar, porque era también inevitable ofrecer una imagen diferente, incluso opuesta, a la que empezaba a ofrecer Felipe V desde el otro lado de la barrera que, en ese momento de guerra civil con la Península dividida, separaba a ambos. No digamos cuando dicha imagen se definió en junio de 1707, tras la victoria de Almanza.»³⁸

Si, d'una banda, cal acceptar l'encert de celebrar Corts, després de més d'un segle sense vida parlamentària, cal indicar també que aquest actiu no pertany al rei. Sense el conflicte de la vicerègia no hi haguessin hagut Corts. Foren les aspiracions del país les que obligaren el rei, eventual per a Feliu de la Penya, a convocar-les.

L'ambaixada de Josep d'Agulló i Pinós, en fer a Lleida el gest d'assistència al jurament del virrei comte de Palma, en nom de la Diputació i segons la fórmula de la protesta, és prou explícita sobre la necessitat de convocatòria de Cort General. L'ambaixador feia saber al rei que no hi havia hagut convocatòria de Corts des de l'any 1599, tot i que Felip III d'Aragó i IV de Castella «quiso començarlas y las abrió con efecto por el 1626», però «es también cierto que quedaron sin concluirse ni cerrarse, de género que a los daños que ya entonces se padecían no se les pudo prevenir el común y devido remedio. Y no hay duda que en tan crecido número de años se han aumentado y se padecen muchos que necessitan de eficacísimo y prompto reparo, no siendo el menor aver cancelado el tiempo muchas de las antiguas leyes que devieran tal vez observarse por justas. Estan oy en observancia algunas que por la diversa constitución de los tiempos piden una proporcionada mudança y averse engendrado por la misma causa diferentes costumbres, que siendo dañosas las unas no ay eficaz medicina que las enmiende y siendo saludables las otras suele faltarles toda aquella autoridad que tendrían aprobadas o elevadas a la esfera de leyes. A lo qual bien notorio es que no se puede dar la providencia correspondiente en el Principado sinó en el acto de públicas cortes». Així, doncs, se suplicava «se de vigor a las justas antiguas leyes y costumbres, se moderen y corrijan las que se hallaren dignas de alteración, estableciendose de nuevo las que se tuviese por necessarias».³⁹

38. Jon ARRIETA, «Lo que pudo ser y no fue o la dificultad de las comparaciones "austro-borbónicas"», a *Miscelánea Ernest Lluch i Martín*, 2006, p. 353.

39. Eva SERRA, «Voluntat de sobirania en un context de canvi dinàstic (el debat de la vicerègia, novembre 1700 - març 1701)», a *Una relació difícil...*, 2007, p. 176-177. Hi havia un sentiment generalitzat de la necessitat de Cort General i de reactualització de lleis.

Les Corts de 1701-1702 com les de 1705-1706 tenen un caràcter de reforçament del model polític català. Aquest caràcter no el dóna ni la dinastia ni el rei en concret, procedeix de les necessitats del país i de la voluntat política dels braços. El coneixement a fons dels processos familiars a Corts ens ha permès veure el paper exercit per les instruccions, especialment vilatanes, amb què arribaven els síndics a la convocatòria quan es reunien les Corts. Les lleis no procedien dels capricis reials. És cert que havien de ser negociades tant entre els estaments o braços a través d'ambaixades i de la tasca dels constitucioners com a través de la negociació amb els tractadors reials. La decretació reial acabava legalitzant la constitució o capítol de cort proposat pels braços. Això explica que al llarg de la història parlamentària alguna llei no prosperés i quedés convertida en acte de cort o guardada en un calaix per a una ocasió més propícia.⁴⁰ Però fossin constitucions o fossin capítols de cort, o fins i tot quedessin les lleis en mers actes de cort o arraconades en un calaix, qui les formulava en tema i redacció eren els braços sobretot a través de les instruccions dels síndics, seguides de l'acord o desacord entre els braços i el treball dels constitucioners o combinadors elegits per a la redacció definitiva de la llei. No és la intenció d'aquest escrit centrar-se en els avatars i contratemps de la legislatura de la Cort General de 1701-1702, sinó només destacar aquelles lleis que comportaven el refermament del model paccionat i valors afegits a aquest model. És evident que la majoria dels capítols poden llegir-se amb ulls de refermament de l'ordenament català, tractin del tema que tractin, però n'hi han uns pocs que mereixen ser destacats.

Vull destacar en primer lloc el capítol 77, que es pot considerar la restauració d'un model polític vulnerat, almenys d'ençà de 1652 i abans i tot. Diu la rúbrica «Que privilegis, exempcions y llibertats de Comuns y particulars, ecclesiàstichs y seculars, estyls y prerrogativas de celebrar Corts en est Principat, sian confirmats y, en quant menester sia, tinguts com si novament fossen concedits» i segueix el capítol: «Volent afavorir a tots los Comuns y particulars del present Principat, perço ab consentiment, lloació y aprobació de la present Cort, lloam, aprobam y confirmam y en quant menester sia de nou concedim tots Privilegis, exempcions y llibertats de Comuns y particulars, ecclesiàstichs y seculars, estils y prerrogativas de celebrar Corts del present Principat, revocant tots actes y abusos en contrari fets, de tal manera que tingan tanta força y valor, com si lo die present fossen concedits y concedidas. Plau a sa Magestat». Encara pot ser considerat un re-

40. Sabem de constitucions perdudes perquè el rei no les va voler decretar ni tan sols amb un *plau* ambigu, com seria el cas de la constitució dels cavalls, per la qual els braços volien contrarestar la pragmàtica reial dels cavalls. També sabem que la legislació sobre delmes acabà essent un acte reial i no una constitució perquè el braç reial no l'aprovà.

forçament d'aquesta disposició el capítol 26, el qual suplica al rei «sia servit voler ordenar y manar que qualsevols usos, costums contra dits usatges, constitucions, capítols y actes de cort, privilegis, usos y costums sian nullos y irritos y en particular desde el any 1599 fins vuy, anul·lant e irritant aquells. Així que no se pugan allegar per exemplar, restant així mateix per lo passat, antes del any 1599 y després [encara que no hagin estat explícitament revocats en Corts] y per lo esdevenidor ditas Constitucions en sa forsa y valor. Plau a sa Magestat», clou el capítol, «y que se observen los usatges, constitucions, capítols, actes de Cort, privilegis, usos y costums que no estan derogats en altres corts».⁴¹

Cal també destacar almenys cinc disposicions més de reforçament: la compilació de 1704 (capítol 82), l'obligatorietat dels diputats i oïdors de defensar les Constitucions i amb elles la població (capítol 20) i els tres capítols de creació del Tribunal de Contrafaccions.

Hom veu la necessitat de reimprimir els tres volums de les Constitucions. «Com sia necessari», diu el capítol 82, «reimprimir los tres volumens de las Constitucions y altres drets del present Principat, compilats en força del capítol 24 de les Corts del sereníssim rey don Felip en la vila de Monçó, any 1585, que ja foren imprimits en la present ciutat en los anys 1588-1589 y, altrament convinga al bé públich que sian donadas a llum las Constitucions que seran fetas y decretadas en la present Cort y que de aquellas se tinga la deguda notícia en las Ciutats, Vilas y Llochs del Present Principat.» El capítol estatueix que els diputats i oïdors facin la nova impressió «de dits tres volumens en un tomo» dins sis mesos amb pena de pèrdua dels salaris durant el temps que s'endarrereixin. La compilació havia d'incloure també les constitucions i capítols de cort de 1599⁴² «baix los propis títols en que recaygan y augmentant o renovant los índices de títols y capítols de cort y los alfabètics». També havia de ser posada al dia la genealogia dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó de la compilació de 1588-1589. El capítol elegia per a la tasca d'augment i renovació de la compila-

ció don Baltasar de Montaner i de Sacosta, abat de Sant Cugat; el doctor en drets Josep de Solà i Guardiola, donzell, i el doctor en drets Salvador Massanés i de Ribera, ciutadà honrat de Barcelona, amb una assignació de 100 lliures a cadascun a càrrec de la Diputació. De l'edició els diputats i oïdors n'havien de donar ben enquadrats un exemplar al rei i un a cadascun dels que havien estat tractadors reials de les Corts: el duc de Medina Sidonia; el comte de Santisteban; el comte de Palma; el senyor Don Antonio de Ubilla y Medina, secretari de despatx universal; el lloctinent i cadascun dels ministres del Consell d'Aragó, i presidents i ministres de l'Audiència i Consell Reial del Principat. Pel que fa a les autoritats pròpiament de la terra, s'havien de repartir exemplars als presidents de cada braç i als capítols «y universitats y vilas que tenen lloch en Corts y han tingut syndich en la present, un volumen a quiscun Comú, a més del que se donarà a llurs syndichs y també un volumen a quiscú dels advocats y actuaris de dits tres estaments y de dits consistorials de la Deputació, assessors, advocat fiscal y escrivà major y no a altres oficials». La resta havia d'anar a la venda en benefici del General. L'edició havia d'anar a l'encant públic i ser adjudicada segons l'oferta més bona de preu. Finalment la constitució disposava l'obligació dels oficials ordinaris reials i dels barons amb administració de justícia d'adquirir la nova compilació «a sos gastos», «pera que sia patent y manifest a tots lo contingut en ell y pugan cerciorarse de las Constitucions y demés drets çots la penas estauhidas en las Constitucions de la Observança».⁴³

No només els oficials reials, com verifiquen moltes lleis d'aquelles corts, estaven sota la mira de les noves lleis; també es recordaven les obligacions dels consistorials generals i locals de la Diputació en matèria de contrafacció. S'havia experimentat —diu el capítol 20— «grans omissions en dits Deputats y Oydors, del que resulta y pot resultar grans danys, axí en comú com en particular al present Principat de Cathalunya»; per aquesta raó demanaven l'ampliació de les constitucions 17 de 1422 i 45 de 1599 en relació amb les obligacions consistorials a despeses de la Generalitat «en defensa dels usatges, Constitucions y lleys de la Pàtria y dins quin termini». El termini era de tres dies després d'haver-ne tingut notícia «y més prest si periculum in mora hi haurà». Els diputats i oïdors que queien en contrafacció si no ho feien hi podien «gastar de diners de la Generalitat lo que serà menester per la defensa de

41. Em baso en el quadern de Corts: *Constitucions, capítols, y actes de Cort, fetas, y atorgats, per la SCR Magestat del Rey Nostre Senyor Don Felip IV d'Aragó, y V de Castilla, Comte de Barcelona, etc en la primera Cort, celebrada als catalans, en la Ciutat de Barcelona, en lo Monastir de Sant Francesch, en los anys 1701 y 1702*, Barcelona, Rafel Figueró, 1702. N'existeix edició facsímil: *Constitucions, capítols i actes de cort: 1701-1702 i 1705-1706*, estudi introductorí de Joaquim Albareda, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Parlament de Catalunya, 2006.

42. Aquests, que durant anys havien quedat fora de la compilació d'ús diari, van gaudir d'un índex molt precís per a la seva consulta fet per Jaume COLL, *Reportori alfabètic molt copiós y complit de tot lo contingut y disposat en lo volum de les Constitucions, capítols y Actes de Cort en la primera Cort general celebrada als catalans en Barcelona en lo Monastir de S. Francesc [...] en lo any 1599*, Barcelona, Esteve Liberos, 1625.

43. També podríem destacar el capítol 90, que reclama la publicació de les noves Constitucions en dos o tres mesos, amb l'obligació del protonotari de lliurar còpia del seu procés, que ens fa pensar que no estan disposats a patir un conflicte com el de les Constitucions de 1599, que no varen ser impreses fins al 1603. També, pel capítol 92 se suspenia el curs judiciari de les causes de l'Audiència i Corts ordinàries fins que les noves Constitucions no estiguessin impreses.

aquellas [les Constitucions], encara que la contrafacció y son judici se intente per qualsevol comú o particular del present Principat». Diputats i oïdors tenien, doncs, un mandat imperatiu general independentment dels recursos jurídics locals o particulars que qualsevol comú podia activar.

Finalment resten els capítols estel·lars de creació del Tribunal de Contrafacçons, pels quals les contrafacçons deixaven de pertànyer a l'Audiència Reial i eren transferides a aquest tribunal mixt de sis magistrats, tres de procedents de l'Audiència Reial i tres dels braços, un per braç, on s'establí una presidència que ja no era del lloctinent sinó del vicecanceller, però on no es preveia el vot de qualitat perquè, en cas d'empat, el desempat havia de ser resolt pel jutge sortit a sac i sort d'entre els sis jutges del tribunal.

És evident que, en aquest moment, el manteniment de l'equilibri polític del sistema institucional català depenia també de dos factors: recuperar el dret insaculatori i evitar el clientelisme reial. Felip V no cedí a retornar el dret insaculatori perdut el 1652-1653. Però al mateix temps el capítol 35 de les noves lleis és una demostració de l'esforç dels braços per evitar, en la mesura del possible, qualsevol enquistament d'un clientelisme reial en la vida parlamentària. No és un capítol del tot resolt. Més aviat és una declaració d'intencions de futur: «Que en las primeras Cortes se presente a sa magestat aquest capítol y lo executat en la present Cort pera que sa Magestat ho tinga tot a la vista y puga resoldrer a las horas acerca de no entrevenir ni ésser habilitats pera entrar en Cortes los oficiales reals ab jurisdicció o sens ella y los soldados y oficiales del real exèrcit y otras que gosan sou, pensions o gages de sa magestat»; aquests tampoc no ho podien ser per via de procuradors ni tampoc podien entrar en les reunions anuals del braç militar.

Aquesta breu incursió a unes poques però significatives constitucions de 1702 ens permet veure que d'aquelles Cortes sortia no sols el reforçament econòmic del qual s'ha parlat tant, sinó també i sobretot el reforçament del model pactista per la via de la confirmació i l'ampliació de les lleis, per la via de la reforma del mètode de la contrafacció i per la via del control i reforçament de la Diputació, tot i les mesures d'estalvi a què l'obligava el seu deute.⁴⁴ El redreç de la Diputació de 1702 confirma aquest reforçament de la institució de govern.⁴⁵ El capítol R39 reformava el 36 del

redreç de 1599. Segons l'R36/1599, els oficials reials i del Sant Ofici havien de renunciar a aquesta condició sis mesos abans de qualsevol extracció de bossa. Ara es tractava de millorar la tasca del secretari de la insaculació i posar fi a l'abús de recobrar l'ofici immediatament després de l'extracció. Al costat de l'eliminació de l'agent de Roma, els diputats podien exercir lliurement d'ambaixadors davant del rei (R55/1702), com ho havien obtingut el 1599, però ara amb les mateixes prerrogatives de la ciutat de Barcelona i l'afegit de commutar «la insignia colorada ab las Armas del General que vuy usan per sos puestos en una Venera ab la imatge del gloriós Sant Jordi».⁴⁶ Les obligacions de diputats i oïdors són reiterades en els capítols del redreç. Vull destacar pel seu valor polític el relatiu a la interpretació dels capítols (R24/1702), que recorda que l'afer pertany als diputats i oïdors i als assessors de la casa pel capítol R39 de 1599, però amplia el període de vint-i-quatre hores a quatre dies «després de ser posat lo dubte» i afegeix «que se conega en visita si aquells han extreviat del més litteral sentit dels capítols de cort». Pel capítol 15 del redreç s'observa la necessitat de registrar en un llibre especial, recòndit a l'armari on està el llibre de l'ànima perquè no es perdi, els dubtes sobre la intel·ligència de les constitucions, capítols de cort i contrafacçons, armari on calia dipositar també tots els memorials que fes la Diputació. Tot provenia del fet d'haver-se «experimentat la gran falta ha feta en la present cort, un llibre que segons diferents capítols de las antecedents, dehuen fer aportar los deputats y ohidors per son escrivà major». El capítol permet veure la importància que adquiria l'Arxiu de la Diputació i fa pensar que les penúries del consistori, financeres i per control reial, havien fet forat sobre la institució. És ben curiós el capítol R46, que millora el 59 del redreç de 1599 sobre el procediment a seguir en les suplicacions presentades als diputats i oïdors. El capítol es lamenta de renitència per part del consistori i disposa que s'estengui i «comprenga també totas y qualsevols suplicacions [...] encara que en ellas nos demane ésser comesa a justícia», que es llegissin en consistori si aquest estava reunit i s'incorporessin en un dietari. El capítol ens ha fet pensar en les súpliques pageses de 1687-1689

Sant Francesch de Barcelona, per la SCRM del Rey nostre Senyor Don Phelip IV de Aragó, y V de Castella, per lo Redrés del General, y Casa de la Deputació, en los anys MDCCI y MDCCII, Barcelona, Joan Pau Martí, llibreter del General, 1702.

46. Això podia ser una arma de dos talls destinada a aristocratitzar la Diputació, ja que, en els anys posteriors a la Guerra dels Segadors, la «insignia colorada» els fou eventualment prohibida pel considerable ús que n'havien fet en els temps de les torbacions i les autoritats reials volien la seva substitució per una venera. Finalment, pagant van aconseguir seguir usant la «insignia colorada» (Eva SERRA, «Catalunya després del 1652: recompenses, censura i repressió», *Pedralbes*, 17 (1997), p. 191-216 (en concret, p. 204-207); Eva SERRA, «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme», a *Del patriotisme al catalanisme...*, 2001, p. 81).

44. Destaquem com a mesures d'estalvi, però també podríem considerar-les de racionalització i per a evitar reimpressions inútils o impressions de decisions sense novetat de contingut, l'R4/1702 sobre reimpressió dels llibres d'ordinacions i tarifes del General i el 8/1702 sobre no imprimir més decisions, l'R25/1702 de reducció de la insaculació a una operació triennal i l'R18/1702 d'eliminació de l'agent a Roma.

45. *Capítols del General del Principat de Catalunya, comptats de Rosselló, y Cerdanya, fets en les Cortes celebrades en lo Monestir de*

i en la necessitat de contrarestar les possibles inhibicions del consistori.

Aquest esforç de reforçament legal i institucional va acompanyat de moltes més mesures de defensa de la societat civil davant de l'exèrcit,⁴⁷ del control de la Inquisició, de mesures destinades a millorar la gestió de la justícia i l'administració, de mesures encaminades a què el rei compleixi amb els tractats de pau i de restitucions de la fiscalitat com els impostos de la nova ampra. Va també acompanyat d'algunes aspiracions imperials que no passen de la reclamació del càrrec de protonotari del Consell d'Aragó per rotació; de llocs en els vells territoris de la Corona d'Aragó i, com a excepció, d'un lloc a Milà; mesures en defensa de la vicerègia, i de control de les declaracions de regalia. Pel que fa a les «ambicions» espanyoles dels catalans, aquests es limiten a demanar el tracte de súbdits de l'Imperi a Lisboa i a les costes peninsulars. Potser també té sentit simbòlic la reclamació i obtenció del càrrec de cronista de Catalunya. Però, a més, dins la nova cobertura legal, sobretot cal destacar la defensa de la necessitat d'ampliar la representació de viles i ciutats en les bosses de la Diputació i d'ampliar la representació del braç popular en les convocatòries de Corts.

Per tant, podríem resumir dient que, des del punt de vista juridicopolític, Catalunya encetava el segle XVIII posant al dia la legislació, reforçant l'aparell institucional i augmentant la representació del braç popular dins les institucions: les Corts i la Diputació.

4. LES ASPIRACIONS POLÍTiques DE LES CORTS DE L'ARXIDUC CARLES III

Jon Arrieta, en voler comparar les Corts del duc d'Anjou amb les de l'arxiduc, per demostrar que les segones no serien més que una reiteració de les primeres que no justificaria el canvi de monarca ni molt menys el capítol de l'exclusió, acaba dient que una de les diferències entre borbònics i austriacistes és que «los borbónicos se conformaban con que no hubiera alteración sustancial en el derecho de la Corona de Aragón» i «los austracistas aspiraban también a esta continuidad pero no renunciaban a que determinados caracteres del orden jurídico-institucional de la Corona de Aragón tuvieran mayor presencia en la ordenación del conjunto de la monarquía».⁴⁸ No és dubtosa la més gran ambició política austriacista, però no és plausible que aquesta fos

l'assalt cortesà a la monarquia. El procés de la guerra i la instal·lació de la cort a Barcelona i els èxits de Vilana Perlas poden fer pensar això, però la legislatura de 1706 no revela cap diferència en aquest sentit, és a dir, en relació amb el poder de la monarquia. No es pot confondre l'ascens sociopolític d'alguns personatges amb el sentiment polític del cos català. Les Corts de 1705-1706 verifiquen efectivament més ambició, però una ambició en altres direccions, fruit sobretot de l'amarga experiència del primer regnat de Felip V.

José María Iñurrítegui observa la coincidència en el temps de l'elaboració de la constitució de l'exclusió de la casa de Borbó de la successió i l'aparició del tercer i darrer volum d'*El emperador político* de Francesc Solanes. Per a Iñurrítegui, Solanes és un jurista amb compromís cívic i *El emperador político*, una obra impregnada de patriotisme, sentiment que per a Solanes és una passió virtuosa que transformava en política les passions negatives. «Pero quizás nada ilustra más limpiamente su compromiso cívico y su activa implicación política en los asuntos de la *respublica* en los tiempos de la guerra civil», escriu Iñurrítegui, «que la *Constitución o ley de exclusión de la real stirpe de los Borbones al Condado de Barcelona* que redacta y firma junto a Miguel Calderó y que se aprueba en la reunión de las Cortes catalanas el 31 de marzo de 1706.» Iñurrítegui segueix la informació de Feliu de la Penya i Francesc de Castellví. «En la recurrente llamada en causa de la *patria* y las *libertades*», segueix dient Iñurrítegui, «que jalonan la argumentación del *Emperador político* y rigen su demarcación de la potestad monárquica se anudan, desde luego, buena parte de los principios y recursos culturales que derivan durante la guerra civil en la consideración del fracaso también *de facto* del gobierno borbónico. Sin medias tintas, el más poderoso predicado constitucional de la obra de Solanes, su más firme proclama, “que el verdadero Rey es aquel que se sujeta el primero a los estatutos y leyes de la patria”, ya condensa con sutil delicadeza la esencia de toda una trabada concepción del vínculo entre la indisponibilidad del ordenamiento y la fidelidad que reconoce en la respetuosa observancia monárquica del orden constitucional “la exclusiva senda por donde camina la obediencia”. Es más, con esos mimbres y sin necesidad de recurrir a ninguna torsión argumental, no es de extrañar que el propio juramento de fidelidad comparezca en la escena del *Emperador político* despojado de cualquier “exención de inviolabilidad” cuando entra en colisión con la salud pública de la patria.» El cert és que darrere d'aquest capítol d'exclusió hi havia per als catalans la idea de Solanes segons la qual el príncep legítim reconeixia els pactes amb els seus súbdits: «la majestad real no exime al monarca del cumplimiento de los contratos que él, o sus antecesores, han celebrado con sus inferiores». És important, això explicaria la ràpida mutació després d'Utrecht de poder situar la

47. Sobre aquest tema, vegeu Eva SERRA, «Unes Corts en plena guerra (1705-1706): la visió civil d'un conflicte militar», comunicació en el VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya: *Catalunya, entre la Guerra i la Pau: 1713, 1813*, Barcelona i Cervera, 17-20 de desembre de 2013.

48. Jon ARRIETA, «Lo que pudo ser y no fue o la dificultad de las comparaciones “austro-borbónicas”», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, 2006, p. 360.

pàtria al lloc on fins aleshores s'havia situat aparentment el rei.⁴⁹

La llei d'exclusió dels Borbó conté tres aspectes importants: que Espanya és una monarquia de dilatats regnes, estats, dominis i senyories; la idea dels pactes federals entesa no pas com a federalisme peninsular, com s'ha volgut fer entendre de vegades, sinó en termes de pactes d'aliances internacionals, i la successió de Carles III en els «comtats de Barcelona, Rosselló, Serdanya, Principat de Catalunya [...]»,⁵⁰ és a dir, que la llei d'exclusió reuneix de nou les vegueries de Rosselló, Conflent i Cerdanya a Catalunya. La segona constitució de 1706 anul·lava la tasca de la Cort de 1701-1702. No és estrany, doncs, que en els debats de 1705-1706 la referència ineludible a les Corts del duc d'Anjou quasi sempre sigui amb els termes de «Junta General de Brassos» o de «Junta General dels tres estaments dels anys mil set-cents y hu y mil set-cents y dos, la qual se anomenave Corts».⁵¹

Quan diem que som davant d'unes Corts no mera repetició de les anteriors i amb més ambició política, si bé en cap cas per fer un assalt cortesà a la monarquia, ens estem referint no només a la precisió més gran que es vol donar a la rèplica de les lleis de 1702, sinó també a la presència de noves lleis les quals són fruit de l'experiència política dels anys del primer regnat de Felip V. En primer lloc cal advertir que el quadern de legislació de 1706 separa constitucions de capítols i actes de cort, cosa que no fa el quadern de 1702. En destaquem les més significatives. La constitució 17 de 1706 és de contingut idèntic a la 77/1702 amb variants de redacció, però és també la confirmació de tots els privilegis i les llibertats amb el dret de celebrar Corts contra qualssevol «abusos en contrari fets». El mateix passa amb el capítol de cort 14 de 1706, que, com el 26 de 1702, disposa l'anul·lació de les actuacions fetes contra usatges i constitucions. En canvi, no hi trobem

cap capítol destinat a una nova compilació. Segons els processos parlamentaris de 1705-1706, la impressió de la compilació de 1704 havia costat 3.000 dobles. Cal atribuir aquest fet no sols a la situació econòmica, sinó també a la necessitat que hi hagué de posar abruptament fi a les Corts. «Les Corts tingueren de tancar-se per menaçar Barcelona les tropes de Felip V, comandes per lo mateix rey», explica Carreras i Bulbena.⁵² Tot i així, hi ha proves que s'ho plantejaven.⁵³

Com el capítol 20 de 1702, el capítol de cort 87 de 1706 reclamava que els diputats, si tenien notícia d'alguna contrafacció, tenien tres dies per «exir al reparo de tals contrafaccions a gastos de la Generalitat».

Els capítols destinats a la creació del nou Tribunal de Contrafaccions van arribar a poder-se aprovar per poc i la comparació dels tres de 1702 amb els tres de 1706 revela que els segons són més blindats, fruit dels obstacles tinguts amb l'aplicació dels primers i la voluntat de donar-li més relleu jeràrquic.⁵⁴ Finalment, també hi és recollida la disposició que cap oficial reial amb jurisdicció o sense, ni oficial de guerra ni cap estipendiari del rei pugui ser habilitat a Corts. A diferència del capítol 35 de 1702, el capítol 18 de 1706 ja és un capítol de cort plenament establert i les prohibicions hi són més clares. La prohibició de no ser «habilitats per concórrer ni entrevenir en las Corts Generals» d'oficials reials, de guerra i d'altres estipendiari del 35/1702 ha passat a ser una prohibició de no «poder entrevenir, ni votar en los braços de las Corts». Com el 1702, tampoc no hi poden ser per mitjà de procuradors ni poden ser a les juntes anuals del braç militar. Tampoc els catalans amb Carles III no recuperaven la totalitat del dret insaculatori, només la insaculació fora de la primera vegada, però el rei es reserva la desinsaculació.

També es pot contemplar el reforçament de la Diputació. La celebració de la Cort General de 1705-1706 a la Casa de la Diputació i no en cap monestir ja n'és un símptoma i els capítols del redreç⁵⁵ confirmen aquest reforçament pel capítol 42, que, com el 15 de 1702, obliga el consistori a portar un llibre per l'es-

49. José María IÑURRITEGUI, «Las virtudes y el jurista: *El emperador político* de Francisco Solanes y el amor a la patria», a J. SOBREQÜÉS, J. AGIRREAZKUENAGA, M. MORALES, M. URQUIJO i M. CISNEROS (coord.), *Actes del 53è Congrés de la Comissió Internacional per a l'Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries*, vol. I, Barcelona, Parlament de Catalunya i Museu d'Història de Catalunya, 2005, p. 443-444; José María IÑURRITEGUI, «Las virtudes y el jurista: *El emperador político* de Francisco Solanes y el amor a la patria», *Pedralbes*, 24 (2004), p. 286-287.

50. Segueixo el quadern *Constitucions, capítols, y actes de Cort, fetas, y atorgats, per la SCR Magestat del Rey Nostre Senyor Don Carlos III Rey de Castella, de Aragó, Comte de Barcelona, etc. en la Cort celebrà als catalans, en la Ciutat de Barcelona, en la Casa de la Deputació del General de Catalunya, en lo any de 1706*, Barcelona, Rafel Figueró, 1706. N'existeix edició facsímil: *Constitucions, capítols i actes de cort: 1701-1702 i 1705-1706*, estudi introductori de Joaquim Albareda, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Parlament de Catalunya, 2006.

51. Arxiu de la Corona d'Aragó - Arxiu Reial de Barcelona (ACA-ARB), Generalitat, procés familiar del braç eclesial, Corts 1701-1702, f. 208r i 371v.

52. Joseph Rafel CARRERAS Y BULBENA, *Carlos d'Austria y Elisabeth de Brunswich Wolfenbüttel a Barcelona y Girona*, Barcelona, 1902 (ed. facsímil: Barcelona, Rafael Dalmau, 1993, p. 57).

53. El dissentiment del braç reial de 1706 sobre delmes i lluitacions, reproduït en el quadern de constitucions, diu al final de la protesta: «Y quan de nou seran recopiladas las Constituciones [tot insinuant aspirar a una nova compilació] se continuen ditas protestas y discentiments al peu de dits capítols I, LI, LII, LIII, LXXVII, LXXXVIII, LXXXIX y XC, per ser son propri lloch y que la dita pragmàtica y assert capítol sobre ella fet, en dit cas, no sien estampats en lo volumen de ditas Constituciones».

54. Josep CAPDEFERRO i Eva SERRA, *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya i la seva activitat (1702-1713)*, Barcelona, Parlament de Catalunya i Generalitat de Catalunya, 2015.

55. *Capítols de Cort per lo Redres del General y casa de la Deputació de Catalunya, fetes en las Corts celebradas en dita Casa de la Deputació per la SCR del rey Nostre senyor don Carlos III en lo any 1706*, Barcelona, Rafel Figueró, 1706.

crivà major, «continuant en ell tots los dubtes esdevindran sobre la intelligència de Constitucions, capítols de cort y altres coses dignes de posar en nota»; també les contrafaccions, per tenir-ho tot a punt en cas de convocatòria de Corts. Aquest llibre ha d'estar ben guardat a l'armari del llibre de l'ànima, i així mateix, tots els memorials que faci la Diputació. Temerosos d'una possible pèrdua —el que «se aportava fins lo any 1702 se és perdut»—, es posen moltes mesures per a obrir i tancar l'armari i es reclamen còpies de seguretat, a més de «publicar cridas offerint cent lliuras de premi a qui descobrirà ahont sie» el llibre perdut. També hi ha un capítol, l'R20/1706, destinat a declarar la facultat dels diputats i oïdors junt amb els assessors de la casa, sens valdre's d'altres doctors, en matèria d'interpretació de dubtes dels capítols de cort i es reclama una limitació de temps en la declaració. En qualsevol cas, la qualitat de la declaració quedarà en mans de la visita. El capítol del redreç 34 de 1706 també disposa la renúncia que han de fer els oficials reials i del Sant Ofici abans de l'extracció i intenta evitar qualsevol picaresca posterior. Pel capítol 40 del redreç, també s'amplia el redreç de 1599 en matèria de suplicacions, reforçant l'obligatorietat del consistori d'actuar, encara que la suplicació no demani «ésser comesa a justícia». Finalment, pel capítol del redreç 47, la Diputació accedia a la possibilitat de fer ambaixades amb els mateixos drets que la ciutat de Barcelona. No tenim, però, cap capítol sobre els nous llocs a la bossa de la Diputació i a les Corts. També en aquest cas ens hem de referir a l'acabament abrupte de la Cort de l'arxiduc i a l'observació que el braç popular no havia quedat prou satisfet amb les resolucions de 1702 i el debat quedava obert. Amb tot, es pot veure que el quadern de constitucions de 1706 és signat per força més comuns nous que el de 1702.⁵⁶

Al costat d'aquestes lleis essencials, de consolidació de la via paccionada, les quals coincideixen més o menys amb les de 1702, sempre, però, més blindades, n'hi trobem de noves que s'expliquen com a rèplica a la repressió del primer regnat del duc d'Anjou, que són les que demostren més ambició política, no pas imperial; en aquest segon terreny mostren una actitud similar: desig de càrrecs dins la Corona catalanoaragonesa, amb l'excepció d'un lloc a Milà, i exigència com a súbdits de la monarquia dels drets d'igualtat a Lisboa i a les costes peninsulars.

Les novetats les trobem en el terreny del que actualment definiríem com a drets de ciutadania i són de destacar els diferents capítols de cort sobre la legalització i institucionalització de la Conferència dels Comuns o dret de reunió (cc 18/1706), el dret a la immunitat de la correspondència (cc 22/1706), la defensa del territori de la prepotència dels comissaris reials

(cc 25/1706), la immunitat política (cc 26/1706), detencions i citacions sota legalitat i garanties (cc 1/1706, cc 46/1706), dret d'ambaixada més institucionalitzat (cc 60/1706), dret de lliure deliberació i vot (cc 64/1706), límits al *iure belli* (cc 7/1706), normes de garantia en les citacions *ad fines banni* (cc 51/1706) i dret dels pobles a convocar consell general per campana o trompeta (cc 60/1706).⁵⁷

Totes aquestes disposicions mereixen un breu comentari. Per la constitució 18 s'eliminava la prohibició de reunió de la Conferència dels Tres Comuns, la qual havia estat criminalitzada per un decret de 9 de febrer de 1705. L'amenaça d'anul·lació de les conferències existia des d'abril de 1701, quan el Consell d'Aragó en reclamava informació. El virrei, al maig, informava sobre «la junta y conferencias que esos comunes de la Ciudad, Diputación y Braço Militar suelen tener por medio de personas que nombra cada común». El decret està directament relacionat amb tres afers: la negativa dels comuns a registrar la modificació que reclamava Felip V del testament de Carles II, per la qual el duc d'Orleans passava al davant de l'arxiduc en la línia de successió; l'inici de les hostilitats amb la Gran Aliança de la Haia, i els efectes del primer intent de desembarcament de Carles III a Barcelona. El protagonisme polític de la Conferència en aquest context i la seva reiterada actuació en defensa de la legalitat en comportaren la prohibició. La Conferència s'havia manifestat en favor de la vicerègia, contra el decret d'expulsió de Jäger, en defensa de la jurisdicció de la ciutat de Barcelona en les càtedres de filosofia enfront dels jesuïtes, en defensa de la inviolabilitat de la correspondència i contra els empresonaments discrecionals dels virreis. El rei decidia fer-la emmudir, tot fent ús d'una constitució de 1585 que prohibia les reunions intergremials per evitar possibles sedicions: «No tienen derecho, ni privilegio alguno dichos comunes para hacer dichas conferencias antes bien estar reprobadas y prohibidas con graves penas semejantes juntas de comunes, assi por disposición del derecho común como por las particulares de essa Provincia».⁵⁸ La constitució 18 de 1706 esmenava aquesta prohibició i en fer-ho institucionalitzava la Conferència i el dret de reunió dels Tres Comuns: «Que lo disposat en la constitució 9 y final tit. De diversos y extraordinaris crims ni altres no compren ni may ha comprès las conferencias se han tingut y tindran entre los comunes de la Deputació, Ciutat de Barcelona y Bras Militar». La constitució acabava amb un «Estatuhim y ordenam ab la matexa lloació y aprobació que dits tres o dos Comuns pugan tenirlas

57. Sobre aquestes qüestions, cal destacar l'obra de Víctor FERRO, *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, cap. 7, p. 289-427, i l'estudi-assaig d'Hèctor López Bofill, *Constitucionalisme a Catalunya: Prejudi de modernitat*, Barcelona, Tria, 2009, p. 72-86.

58. Eduard MARTÍ, *La Conferència...*, 2008, p. 127.

56. El 1702 signen el quadern legislatiu vint-i-vuit comuns municipals i el 1706 el signen trenta-nou.

[les conferències] liberament sempre que los aparaxerà fent cada un de dits tres Comuns un cos de per si, amb igual número de personas per cada un de aquells», «per discòrrer y aconsellar». La constitució, doncs, també resolva el permanent conflicte amb la Diputació, que sempre volia més representació que els altres comuns.

Aquesta constitució quedava reforçada per la constitució 64, que garantia la llibertat d'expressió i vot: «Que nos puga inquirir contra las personas que entreenen en los consistoris, consells y congressos dels comuns del present Principat per rahó de fets, vots, negoci y dependències tractades y resolte en ells, ni compellir a testificar lo que s tracta en aquells, cancel·lant y anul·lant tots los processos sobre la subjecte matèria fins assí actuats. Y que las tals personas no pugan revelar lo que se haurà tractat en dits Congressos». Es defensava, doncs, el dret de «votar y dir liberament» i que «en avant no se experimenten semblants extorcions contra tot dret y benefici de la pública utilitat». Era una defensa sense paliatius de l'activitat i l'actuació de la Conferència dels Comuns fent un cos i del conjunt dels comuns generals i locals.

Aquesta llibertat de deliberació i vot, en termes locals, es correspon amb el reconeixement que fa el capítol de cort 60 del dret dels pobles a la convocatòria de consell general per campana o trompeta precedint el dret consuetudinari que hi hagués de sempre.

La constitució 22 impedia la violació de la correspondència: «Que lo lloctinent general y oficials reals no pugan desclourer, ni llegir las cartas que aniran y vindran per las estafetas o correus ordinaris y que los ports de ellas que vindran per la Península de Espanya se degan pagar ab moneda de ardis o belló». Es tractava de «reprimir la facilitat ab que alguns oficials reals obrian y llegian las cartas que anaven y venian per la estafeta o correu ordinari ab lo pretext de ser axí convenient al real servey y semblantment la cobdicia dels estafeters o correus majors». Els diputats quedaven obligats «a exir a la defensa en pena de una terça de son salari». Aquesta llei era, segurament, una rèplica a la inspecció feta el 17 de juny de 1703 pels jutges de la Reial Audiència de les cartes personals dels comuns.⁵⁹

La població era defensada de les infules dels comissaris prohibint a aquests portar la vara d'autoritat: «Que los comissaris no pugan aportar vara o bastó llarch», «Revocant la constitució 9 tit. De offici de algutzirs, estatuhim y ordenam ab lloació y aprobació de la present cort que los comissaris nostres y de nostres successors no pugan portar vara o bastó llarch en lo present Principat de Catalunya ni en sos Comtats, per ser prohibida per Constitucions la multiplicació de oficials bastoners en Catalunya».

S'establia una mena d'immunitat política sobre consellers i jurats en casos de deutes civils per protegir

el funcionament de la vida municipal: «Que los consellers, pahers, jurats, cònsols y procuradors de las universitats durant lo any de son offici no pugan ésser capturats, detinguts ni arrestats per deutes civils», «per redundar en perjudici de las universitats lo faltar los sobredits a sos officis».

La legalitat i les garanties en les detencions i citacions eren defensades pel capítol de cort 1, pel qual el lloctinent i altres oficials reials no podien fer citacions als habitants de Catalunya i fer-los anar a Barcelona o altres llocs «sense legítima causa y concurrent esta, los degan despedir dins 15 dies». Es tractava de defensar la població de detencions «sens rahó y sens cognició de causa, en gran dany de sas haziendas, salut y honor». Pel capítol de cort 46 no es podia capturar delinqüents per causes usuràries i d'agabellament, «sense precehir provisió de captura», ni el tresorer podia fer composicions sense prèvia resolució del Reial Consell, amb la qual cosa es pretenien evitar els abusos dels oficials reials fora de la legalitat. Pel capítol 7 es prohibia severament l'aplicació del *iure belli* sobre la població civil i pel 51 es posaven límits rigorosos a l'aplicació de la citació *ad fines banni*, només admesa en casos molt greus i precedint, evidentment, la provisió de captura.

La constitució 60 prohibia als lloctinents o altres oficials reials que impedissin les ambaixades i representacions al rei que volguessin fer els diputats, la ciutat de Barcelona, el braç militar i els síndics de ciutats i viles reials, o que fossin interceptades tant d'anada com de tornada. També els magistrats de la Reial Audiència i el Consell Reial quedaven constitucionalment autoritzats a enviar consultes al rei. «Essent», deia la constitució, «una de las nostras majors soberanias donar gratos ohidos a las hùmils representacions y deprecacions de nostres subdits y vassalls pera son major consuelo, bon regimen dels pobles y tranquil·tat de nostres regnes admetent-las, tant per medi de embaxadors, enviats y syndichs com altrament.» Amb aquesta disposició es posava fi als obstacles interposats sovint i durant anys en les relacions entre la cort i la terra, interessades les autoritats reials que tot passés per l'autoritat del lloctinent. Era, de fet, la confirmació de les vies extrajudicials o polítiques i no merament judicials en la dinàmica de la societat. Eduard Martí posa en relleu el paper d'aquesta dinàmica. En els primers set mesos del regnat del duc d'Anjou, la Conferència arribà a redactar sis representacions de protesta per al rei.⁶⁰

Aquest escenari no és el del cas valencià o mallorquí, i, amb tot, també el regne de València i el de Mallorca disposaven d'un ordenament jurídic i d'unes eines polítiques que tendien a defensar el territori dels imperatius imperials de la monarquia.

Els regnes de València i Mallorca no havien arribat tan lluny com Catalunya. Tal com ens explica Lluís

59. Eduard MARTÍ, *La Conferència...*, 2008, p. 110.

60. Eduard MARTÍ, *La Conferència...*, 2008, p. 111.

Guia, la monarquia al País Valencià, des de l'expulsió morisca, havia començat a intentar inserir el regne en l'estratègia militar dels Habsburg: desarmament dels moriscos (1563); milícia del batalló (1597); servei quantios el 1626 per a unes empreses que no interessaven als valencians; pressions per a donatius voluntaris fora de Corts des de 1634, amb algun èxit eventual com el 1636, i la introducció d'un contingent de reclutament el 1637. Amb tot, sempre amb resistència. No hi hagué plena claudicació estamental fins al 1642, sota els efectes de la propaganda negativa de la Guerra dels Segadors. Els estaments per primera vegada van declarar formalment serveis fora de Corts el 1642, els quals foren continuats el 1644 i el 1645. Les urgències militars induïren el rei a convocar Corts als valencians el 1645 per tal d'assegurar millor la col·laboració del regne en els moments més crítics de la monarquia. La influència de la cort de Madrid sobre els valencians perjudicava greument llur sentit patriòtic i col·laborava a la identificació de les llibertats del regne amb els privilegis estamentals. Segons Guia,⁶¹ el 1645 el País Valencià patia debilitat estructural i estava mancat de cohesió política. Guia esmenta com a símptoma de debilitat i submissió el fet que la resposta al discurs de la corona de 1645 de l'arquebisbe de València, fra Isidre Aliaga, fos feta en castellà, quan el 1626, amb el mateix rei i el mateix arquebisbe, havia estat feta en català. Durant les Corts de 1645, a tota hora jugaren les pressions reials per a una ràpida clausura. El monarca només estava interessat pel servei, la qual cosa distorsionà la tasca legislativa. El rei no acceptà cap proposició fins que no s'hagué acordat el servei, i un cop acordat aquest, ja només pensà a marxar. Així, les Corts eren clausurades deixant pendent la decretació reial de la legislació, fet que obligà a la prolongació de la Junta de Matèries fora de Corts per garantir la decretació, la qual no arribaria fins al 6 de juny de 1646 i, encara, no a gust del regne i després de tensions polítiques entre la Junta de Matèries i el Consell d'Aragó. El fet més decisiu, d'aquelles darreres Corts valencianes, fou la creació de la Junta de Contrafurs, la qual institucionalitzava les ambaixades de contrafurs establertes des de 1564 i 1585, i, amb ella, el regne de València compensava la debilitat de la Diputació en matèria de contrafaccions. Però també s'institucionalitzava una altra Junta, aquesta molt perillosa per al pactisme: la Junta de Servei, amb la implicació de totes les ciutats i viles reials, la qual esdevenia un organisme permanent que institucionalitzava les lleves i els donatius voluntaris fora de Corts, fins aleshores eventuais i sota l'única responsabilitat de la ciutat de València. Aquesta segona Junta col·laborà, d'una banda, al desmantellament de les funcions de les Corts i, de l'altra, a neutralitzar la Junta de

Contrafurs, perquè la monarquia ja tenia garantida la contribució valenciana. Des de 1650 l'aspiració de noves Corts es feia present al regne de València a remolc d'un des de decretacions mediatitzades i dels continuats contrafurs d'Oropesa i Urbina. Hi hagueren reclamacions de Corts el 1656 i el 1677, i novament el 1701. Aquesta vegada, uns apuntaments estudiats per Carme Pérez Aparicio⁶² revelen l'existència d'una estructura institucional i unes lleis pròpies, malgrat el complex i dolorós trajecte polític dels valencians. Tot i les tendències autoritàries de la monarquia i les debilitats de l'oligarquia local, hi havia la voluntat d'una proposta de revitalització de la sobirania del regne, que un destí diferent de la guerra hagués fet possible.

El Gran i General Consell de Mallorca, l'assemblea o congrés representatiu del regne, originàriament vinculat al organisme parlamentari català, actuava de ple segons els principis polítics del model cultural català, tenia vocació pactista i era una eina de govern amb atribucions deliberatives, arbitrava les fonts d'ingressos i les despeses públiques i tenia capacitat organitzativa i administrativa pública. Des de 1563 havia expressat el desig de tornar a participar en la vida parlamentària catalana o instaurar un parlament propi a l'estil de Sardenya o Sicília, desig que es torna a fer present el 1697⁶³ i que no dubtem que formà part dels interessos de la Mallorca austriacista. Catalunya, després d'Utrecht, no per casualitat, vinculava el regne de Mallorca al seu propi destí, com ens demostra la petició en audiència de Felip Ferran i Sacirera al nou rei Jordi I de Hannover quan aquest passà per la Haia camí de Londres a prendre possessió de la corona britànica. Jordi I prometia no deixar Catalunya i Mallorca a la intempèrie.⁶⁴

Aquest model polític que evolucionava, clarament en el cas català, cap a un procés democratitzador⁶⁵ es basava en la dinàmica socioeconòmica del país i en les eines polítiques de què disposava. Les institucions, tot i el caràcter insaculatori del sistema electoral, gaudien

62. Carmen PÉREZ APARICIO, «El proceso de consolidación de la monarquía autoritaria y la reacción foral valenciana. La *Junta de contrafurs*», a *Mayans y la Ilustración: Simposio Internacional en el bicentenario de la muerte de Gregorio Mayans*, vol. I, València, Ajuntament d'Oliva, 1981, p. 131-151.

63. Romà PIÑA HOMS, *El Gran i General Consell: Asamblea del reino de Mallorca*, Palma, Diputació Provincial de Balears, 1977; Romà PIÑA HOMS, *La participació dels mallorquins en les corts catalanes*, Palma, Obra Cultural Balear, 1978, p. 32-34.

64. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. IV, *Años 1714-1724*, edició a cura de Josep M. Mundet i José M. Alsina, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 2002, p. 141; Agustí ALCOBERRO, *Lexili austriacista, 1713-1747*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 2002, p. 95-96.

65. Recordem la conferència de Núria Sales a l'Ajuntament de Barcelona (10 de setembre de 1991): «Abans del 1714: cap a una democratització de les institucions catalanes», a *La commemoració de l'Onze de Setembre a Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1994, p. 96-104. N'existeix reproducció també a Núria SALES, *De Tuïr a Catarroja...*, 2002, p. 213-229.

61. Lluís GUIA MARÍN, *Cortes del reinado de Felipe IV*, vol. II, *Cortes valencianas de 1645*, Universitat de València, 1984.

d'una notable fluïdesa social i, a més, les conferències dels Comuns funcionaven en bona part fora del sistema insaculatori per tal com el braç militar, el comú més dinàmic, escapava a la insaculació.

Per tenir una idea de qui hi havia darrere de les lleis més enllà del rei i els braços baronials, cal, per exemple, veure qui signa els quaderns legislatius de les Corts del duc d'Anjou i de les Corts de l'arxiduc. La legislació de la Cort General de 1701-1702 està signada pel que fa al braç reial per vint-i-vuit comuns,⁶⁶ dels quals Cardedeu i Agramunt poden ser considerats nous. La legislació de la Cort General de 1706 amplifica aquesta representació: hi trobem signant quaranta comuns.⁶⁷ Cal comparar, doncs, la diferència entre una legislació en la qual han col·laborat, a més del braç eclesiàstic i el militar, vint-i-vuit o quaranta comuns i una legislació per reial decret. La desaparició de la Diputació suposava excloure més de cinc-cents aspirants a esdevenir diputats o oïdors, més enllà de la possibilitat d'esdevenir oficials municipals o oficials menors de la mateixa Diputació. A tot això cal afegir que la manca de vida parlamentària des de 1599 no havia permès ampliar la representació vilatana en les bosses de la Diputació. La Cort inacabada de 1626 havia deixat pendent l'ampliació de llocs en les bosses de la Diputació per millorar la representació de viles que es consideraven poc representades o que no hi eren i hi volien ser, si més no els comuns d'Agramunt, Balaguer, Besalú, Caldes de Montbui, Camprodon, Cervera, Figueres, Granollers, Manresa, Mataró, Pals, Perpinyà, els Prats del Rei, Puigcerdà, Sarrià, Talarn, Tàrraga, Vic, Vilafranca de Conflent i Vilafranca del Penedès. Aquesta aspiració s'havia reproduït en les Corts de 1701-1702 i de 1705-1706. El 1702 hi tenien algun lloc 17 comuns que sumaven entre llocs de diputats i d'oïdors 217 llocs (89 de diputats i 128 d'oïdors); el 1705-1706 hi ha 16 comuns més i entre millores i més presència de comuns les bosses de la Diputació entre diputats i oïdors sumen 269 llocs (100 de diputats i 169 d'oïdors).⁶⁸ És clar que la part del lleó se l'enduu Barcelona, amb 38 llocs de diputats i 55 d'oïdors tant el 1702 com el 1706, però entre rotacions i ampliacions s'imposaven nous equilibris. Aquest personal amb possibilitats més o menys reals o remotes de sortir vigilava el compliment de les lleis i tenia a les seves mans l'erari públic.

66. Segons l'ordre següent: Barcelona, Lleida, Girona, Tortosa, Vic, Cervera, Manresa, Balaguer, Vilafranca del Penedès, Puigcerdà, Tàrraga, Berga, Granollers, Mataró, Camprodon, Besalú, els Prats del Rei, Vilanova de Cubelles, Pals, Torroella de Montgrí, l'Arboç, Caldes de Montbui, Figueres, Talarn, Cruïlles, Santpedor, Cardedeu i Agramunt.

67. Vint-i-set dels de 1702 (no hi consta Cardedeu) i dotze més, per l'ordre següent: Moià, Sabadell, Vall de Ribes, Verges, Castellterçol, Sant Feliu de Pallerols, Sant Feliu de Guíxols, Cubelles, Cambrils, Montblanc, Montbrió i Vicària de Ripoll. Segons el procés familiar, encara s'hi podria afegir la Vall d'Hostoles.

68. Tinc en previsió una anàlisi més precisa.

5. ELS DECRETS DE NOVA PLANTA⁶⁹

No és la meua intenció entrar en un terreny que té els seus propis historiadors que hi han treballat de valent: penso en Josep Maria Gay Escoda, en Sebastià Solé, en Josep M. Torras, entre d'altres. Però sí que m'interessa no pas explicar el nou model polític, sinó situar-ne les substancials diferències en representació, participació i presa de decisió.

L'article 9 del decret d'evacuació d'Utrecht entre Anglaterra i l'Imperi del 14 de març de 1713 preveu encara la pressió britànica en defensa de les Constitucions i llibertats catalanes. Tot fou en va.

El canvi de tracte, la liquidació de símbols, l'abolició de les institucions i de les lleis pròpies i la militarització i jerarquització política foren practicats d'un dia per l'altre en extrems mai no coneguts per aquella societat de tendències horitzontals, de funcionament mancomunat i de preses de decisió deliberatives i mai imperatives.

El 14 de setembre de 1714, és a dir, amb Barcelona ja ocupada, la ciutat, la Diputació i el braç militar, és a dir, els Tres Comuns, van adreçar uns emissaris al duc de Berwick, per demanar-li permís per enviar una delegació a Madrid. Berwick responia negativament tot dient que en el curs dels propers tres dies donaria «la forma de lo que debía observarse en Barcelona». «Esta respuesta», escriu Castellví, «hizo comprender una mutación general en el gobierno.»⁷⁰ Mutació que ja havia començat al País Valencià el 1707. En el territori català caigut en el curs de la guerra en mans de l'exèrcit de les Dues Corones, els fets no eren esperançadors. Si més no les quinzades i l'aplicació del delme de forca estudiat per Josep M. Torras eren un negre horitzó.⁷¹ Caiguda Barcelona, la gent de la ciutat va intentar tornar a la normalitat, com una forma de resistència més. Les botigues obrien. En aquelles afectades per la mort del mestre de l'obrador compareixien les vídues i els fills «con las divisas del luto». Es volia evitar caure en provocacions: «desviaban el discurso para no entrar en disputas sobre las pasadas operaciones».⁷² «Los naturales de la ciudad eran conocidos por la palidez de sus semblantes y en algunas puertas les quitaban las espadas y los soldados lo ejecutaban en las mismas calles de la ciudad. Los ciudadanos todo lo sufrían sin hacer resistencia.»⁷³ Cas-

69. *Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Cataluña establecida por su magestad, con decreto de diez y seis de enero de mil setecientos y diez y seis*, Barcelona, Joseph Teixidó, [1716]. Pel que fa a les noves plantes dels regnes d'Aragó i València: *Novísima Recopilación de las leyes de España, Libro III, título III, De los fueros provinciales, Ley I y Ley II*, Madrid, s. n., 1805-1807.

70. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, IV, p. 311.

71. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005, p. 76-109.

72. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, IV, p. 311.

73. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, IV, p. 312.

tellví, amb tot, s'apressa a indicar que Berwick va voler mantenir a ratlla l'exèrcit ocupant. El dia 15 els consellers, per ordre del duc, lliuraven les quaranta-dues banderes dels gremis de la Coronela i la simbòlica i combativa bandera de santa Eulàlia, i el mateix feren els diputats amb la de sant Jordi, representació de Catalunya. La ciutat coneixia amb tristesa tota aquesta humiliació. «El duque remitió luego a Madrid las banderas y fueron colocadas en el templo de la Virgen de Atocha, y poco después no se vieron más.»⁷⁴ Castellví explica minuciosament el procés de desarmament i desguarniment de la Coronela, el material de la qual fou transportat a París. Els Tres Comuns havien estat convocats el dia 15 a les vuit del matí a les respectives seus. Don Salvador Prats y Matas, secretari del duc, llegí als consellers un decret «en el que les exoneraba de sus empleos, mandándoles dejasen los ropones consulares de representación de sus encargos, nombrados *gramallas*, sellaronsse las puertas de los archivos, escribanías y las arcas de los depósitos, nombrados *banc* y *taula*. Luego después, pasó a la casa de la Diputación del Principado el intendente general, don José Patiño, don Francisco Junyent y Bergós, y el secretario don Salvador Prats y Matas publicó otro decreto del mismo tenor. Sellaron todos los archivos, quitaron a los diputados las veneras de oro que traían al pecho, insignia de su empleo. El diputado eclesiástico quiso hablar sobre la ejecución de este acto y lo preeminente de sus empleos. Le interrumpió don Francisco Junyent y le dijo “donde no hay con que resistir, no hay que replicar”.⁷⁵ Pasaron desde allí al apartamento del Brazo militar y ejecutaron la misma ceremonia. Levantó autos don Salvador Prats y Matas. Estos actos se ejecutaron de orden del duque como general y plenipotenciario de las Dos Coronas. Inmediata a esta derogación, por otro decreto, se extinguió la antigua forma de gobierno y el duque estableció una junta, con nombre de Real Junta Superior de Gobierno, para juzgar en ella en último recurso de todas las causas civiles y criminales de la Cataluña y sobre todos los negocios concernientes a las jurisdicciones de la Ciudad, y generalmente en todo lo político y económico del Principado».⁷⁶ També decretava el nomenament del coronel don Josep Viladomar, natural de Berga, com a administrador de la justícia ordinària, i de quatre jutges i disset persones en substitució dels consellers i del Consell de Cent «abolido y extinto». Aquests administradors de la ciutat quedaren desprovists dels drets o les contribucions municipals, i esdevingueren simples executors de les ordres del capità general i de l'intendent. El procediment afectà el conjunt territorial català,

74. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, IV, p. 312.

75. La frase recorda el «con su magestad no se regateava» en plenes Corts de 1702, abans, doncs, de la guerra i la derrota militar (Jaume BARTROLÍ, «La cort de 1701-1702: un camí truncat», *Recerques* (Barcelona), 9 (1979), p. 60).

76. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, IV, p. 313.

on també desapareixia «toda la antigua forma de gobierno».⁷⁷

Els Tres Comuns i els comuns locals, els quals entre la darrera dècada del segle XVII i les Corts Generals del segle XVIII havien aconseguit una poderosa potencialitat política amb un augment de la representació vilatana en les Corts i en la Diputació, eren liquidats de soca-rel. La seva liquidació era l'abolició d'un sistema electoral de representació ampli i plural on conflüïen des de la noblesa, els comerciants i les professions liberals fins a la menestralia i, en els casos dels llocs petits assistents a Corts, no podem descartar la presència de síndics pagesos, i en algunes poblacions grans també, poc o molt, els pagesos participaven en les estructures municipals.⁷⁸ D'aquestes estructures institucionals es derivaven decisions polítiques segons les necessitats socioeconòmiques. Hi havia una fluïdesa de relacions entre institucions i plebeus per mitjà, per exemple, de les suplicacions a la Diputació, la qual estava obligada a acusar-ne recepció. Tot aquest sistema de funcionament, des del parlamentari fins al senatorial municipal, amb drets que ara en diríem de ciutadania de tota mena, com el dret de súplica, o el dret de gents davant l'exèrcit o el dret de detenció o justícia amb coneixement de causa, se'n va anar en orris. A partir d'aleshores, les decisions polítiques passaren de les mans civils catalanes a les mans militars espanyoles. No es tractava només de la militarització d'un territori: es tractava també de la mediatització militar i jeràrquica del funcionament civil d'una societat amb dos objectius, la submissió politicocultural i l'espoli fiscal al servei de l'exèrcit. Es tractava de posar els seus recursos, via espoli militar, al servei de la construcció d'una monarquia unificada i aristocràtica.

Comparar l'abans i el després de 1714 és comparar una societat amb unes institucions civils pròpies que controlen els seus recursos amb una societat controlada per un capità general i una intendència militar, a més a més aliens al territori. És cert que en el curs dels segles moderns la figura bicèfala de la lloctinència, lloctinent i capità general en una sola persona, havia maldat per l'exercici en termes de capità general sobreposant-se a la condició de lloctinent, és a dir, que la condició de lloctinent havia estat repetidament constreta per la de capità general, i això havia prosperat a la segona meitat del segle XVII, però l'estructura institucional catalana havia evitat la consolidació de la capitania. La Diputació, al mateix temps, havia lluitat durant els segles moderns contra la presumpció governativa de l'Audiència. És més, l'Audiència, amb la legislació de 1702 i de 1706, havia quedat, amb la creació del Tribunal de Contrafacions, circumscrita a una instància judicial civil i la seva funció en aquest terreny seguí

77. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, IV, p. 313.

78. Víctor FERRO, *El dret públic català...*, 1987, p. 197.

essent de tribunal superior. Mentre que en matèria de contrafaccions no es preveia cap possibilitat d'apel·lació de les sentències del Tribunal de Contrafaccions: en qualsevol cas, l'única diguem-ne apel·lació hauria passat pels greuges parlamentaris. Tot això canviava del tot. La Diputació desapareixia; el joc existent fins ara entre Diputació, lloctinent, Audiència i, si voleu, Consell d'Aragó quedava liquidat i substituït pel joc capitania general - Audiència del *real acuerdo*, i, a més, l'erari de la Diputació, en mans de la intendència. El Tribunal de Contrafaccions desapareixia, l'Audiència deixava de ser darrera instància i es podia apel·lar fora de les fronteres catalanes. Les vegueries civils i fiscals de l'administració de la Diputació eren substituïdes per la divisió administrativomilitar del corregiment (1720). No es tractava d'un mer canvi de divisió territorial: responia a canvis de concepció en la gestió del territori destinats a implementar les tasques de recaptació fiscal, tant pel que fa a la continuació de les contribucions existents fins aleshores, que no van pas desaparèixer sinó que van continuar, tot obviant el deute públic de la Generalitat desapareguda, com pel que fa al nou cadastre (equivalent al País Valencià). La idea d'un impost sobre les rendes segons la qualitat i el volum no era nova. Els impostos directes havien nascut arran dels donatius a Corts a la monarquia; el seu pes a Catalunya havia obligat al segle XVI a substituir els fogatges pel deute públic (censals), però durant la segona meitat del segle XVII s'havia obert pas el donatiu «voluntari» fora de Corts pactat amb la Diputació. El donatiu de les Corts del duc d'Anjou i de l'arxiduc fou un assaig de cadastre abans del cadastre que va portar a un ampli debat parlamentari, especialment dut a terme pel braç de les ciutats i viles, entorn de la qualitat i la igualtat fiscals.⁷⁹ El debat va quedar a mitges, però, dit això, cal també dir que el debat entorn d'aquells donatius es considerava, d'una banda, una pressió fiscal no permanent i, de l'altra, quedaven oberts llurs criteris socials. La pressió militar feia insuficients els ingressos derivats dels impostos indirectes, tot i que aquests es mantenien i renovaven. Calia, doncs, accedir als impostos directes sobre la riquesa. La gravetat del cadastre borbònic és que es tracta d'una quota de distribució socioterritorial poc transparent, aprovat per decret reial sense debat parlamentari amb destí militar i de caràcter punitiu.

La societat catalana, sense capacitat política plena, quedava condemnada a contrarestar el poder militar borbònic amb les armes del dret civil i a buscar recursos polítics de manera encoberta. Mancada d'eines polítiques adequades per a una societat complexa i en procés

de creixement i canvi, la societat civil buscà en els gremis, que no van ser dissolts, un instrument succedani, que esdevingué un coixí o eina de mediació entre el conflicte social i el poder militar. La neutralització de la política per la força militar va condicionar tota l'existència catalana. No és estrany, doncs, que amb els Borbó, amb més causa que mai, fossin controlades les reunions de gremis i comuns: «Los Regidores no podrán juntarse sin asistencia del Corregidor ó Bayles», diu el capítol 48 del Decret de Nova Planta, «y los gremios de artesanos ó mercaderes, y qualesquiera otros deberán, para juntarse, avisar al Corregidor ó Bayles, para que asista ó envíe Ministro suyo á la Junta, á fin de que se eviten disensiones, y todo se trate con la quietud que es justo».

La Nova Planta dels regnes d'Aragó i València (Decret de 29 de juny de 1707) posa l'accent en dos factors: «el dominio absoluto de los referidos Reynos de Aragón y de Valencia» per successió legítima, però a la qual «se añade ahora el derecho de la conquista que de ellos han hecho últimamente mis armas con el motivo de su rebelión», i el segon factor, «considerando, también, que uno de los principales atributos de la Soberania es la imposición y derogación de leyes». Convençut d'aquest factor de sobirania, el rei jutja que, per la varietat dels temps i els canvis de costums, «podria yo alterar, aun sin los graves y fundados motivos y circunstancias que hoy concurren para ello, en lo tocante a los de Aragón y Valencia». A la rebel·lió esclafada com a excusa, hi afegeix, doncs, la idea d'una sobirania reial sense límits. Per rebel·lió dels súbdits, però també per indiscutible sobirania reial, el rei va reputar «por conveniente (así por esto como por mi deseo de reducir todos mis Reynos de España a la uniformidad de unas mismas leyes, usos, costumbres y Tribunales, gobernandose igualmente todos por las leyes de Castilla tan loables y plausibles en todo el Universo) abolir, derogar enteramente como, desde luego, doy por abolidos y derogados, todos los referidos fueros, privilegios, práctica y costumbre hasta aquí observadas en los referidos Reynos de Aragón y Valencia, siendo mi voluntad que estos se reduzcan a las leyes de Castilla [...] sin diferencia alguna en nada». El mateix dia, amb un altre decret, s'intentava delimitar el càstig: «en ningun caso puede haberse entendido con razón fuese mi Real ánimo notar, ni castigar, como delinquentes a los que conozco por leales», però quedava clar que una cosa era la remissió particular i l'altra els càstigs generals sobre aquells regnes, «no entendiendose esto en quanto al modo de gobierno, leyes y fueros de dichos Reynos, asi porque los que gozaban y la diferencia de gobierno fue en gran parte ocasión de turbaciones pasadas, como porque en el modo de gobernarse los Reynos y pueblos no debe haber diferencia de leyes y estilos, que han de ser comunes a todos para conservación de la paz y humana sociedad y porque mi Real intención es que todo el continente de España se gobierne por unas mismas

79. Introducció d'Eva Serra a l'edició de *Cort General de Barcelona (1705-1706). Procés familiar del braç eclesiàstic*, Barcelona, Parlament de Catalunya i Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 2014, «Textos Jurídics Catalans», 30, «Lleis i Costums», II/12, p. XIII-LVII.

leyes». En teoria es parlava d'igualtat i reciprocitat entre els súbdits en el govern de la monarquia, cosa que era una mera retòrica. Ara i aquí, el que ens interessa remarcar és que en el pensament reial hi ha motivacions de canvis de planta de govern independentment de la rebel·lió. En primer lloc, els furs han estat en l'origen de les torbacions, però fins i tot hi ha també una raó prèvia anterior, «que todo el continente de España se gobierne por unas mismas leyes» i les castellanés són les més «loables y plausibles en todo el Universo».

He volgut destacar aquest aspecte de la sobirania més enllà del càstig per rebel·lió per indicar que, amb rebel·lió o sense, la monarquia tendia a laminar els sistemes polítics de la Corona d'Aragó fins a l'extrem que potser podríem suposar que la repressió en la conjuntura de la guerra internacional podria ser també considerada una forma de provocació o excusa per justificar el canvi de l'ordenament polític.

El decret català de 16 de gener de 1716 substitueix el «derecho de conquista» per les armes pel concepte de «pacificación» per les armes i la «rebelión» es converteix en «turbación», però, en canvi, el factor relatiu a la sobirania es repeteix: «uno de los principales atributos de la Soberania es la imposición y derogación de leyes», es diu el 1707. «Toca a mi soberania establecer gobierno en él [el Principat]», es diu el 1716, distingint els bons dels dolents i havent «precedido madura deliberación y consulta de Ministros de mi mayor satisfacción y confianza», i no és fins al capítol 51 que el decret diu: «Todos los demás oficios que avia antes en el Principado temporales o perpétuos y todos los comunes no expresados en este mi Real Decreto quedan suprimidos y extintos y lo que a ellos estava encomendado, si fuere perteneciente a Iusticia o gobierno correrá en adelante a cargo de la Audiencia. Y si fuere perteneciente a Rentas y Hazienda ha de quedar a cargo del Intendente u de persona o personas que yo diputare para esto». Per tant, a Catalunya cal distingir, doncs, dos moments després de l'Onze de Setembre: el dels decrets militars, dels quals ens parla Castellví, del dia 15 de setembre, amb la creació de la Real Junta Superior de Gobierno, els quals haurien estat unes disposicions immediates portades a terme pels mateixos militars del setge, i la Nova Planta de 1716, més elaborada.

La Nova Planta de 1716, doncs, només toca indirectament i de passada la qüestió de la liquidació política després d'institucionalitzar una Audiència de presidència militar, la del «governador capitán general o comandante general de mis armas», que, amb «solamente voto-en las cosas de gobierno», segresta la Casa de la Diputació. «La Audiencia», diu el decret, «se ha de juntar en las Casas que antes estavan destinadas para la Diputación» i «las causas en la Real Audiencia se substanciaran en lengua castellana.» Els relators, però, «han de ser prácticos y expertos en los negocios de Cataluña para poder comprender bien los procesos y

escrituras antiguas y los eligirá la Audiencia con intervención del comandante general si quiere concurrir». Es disposa l'establiment territorial dels corregiments amb la reserva reial del nomenament dels corregidors i batlles de districte. El govern de les ciutats, les viles i els llocs reials queda en mans dels regidors, de nomenament reial i vitalicis en els municipis importants (vint-i-quatre regidors en el cas de Barcelona i vuit en altres casos), i anuals i nomenats per l'Audiència en els llocs menors. Els regidors passaren a tenir a càrrec seu el «gobierno político de las ciudades, villas y lugares y la administración de sus propios y rentas, con que no puedan hazer enagenación, ni cargar censos, sino es con licencia mía u del Tribunal a quien lo cometieremos». L'Administració quedà desprovista dels procediments de la visita i la purga de taula, és a dir, dels procediments d'inspecció sobre els funcionaris que havia tingut Catalunya per imperatiu legal. El dret de reunió dels comuns municipals i dels gremis queda del tot condicionat: «Los Regidores», diu el capítol 48, «no podrán juntarse sin asistencia del Corregidor ó Bayles; y los gremios de artesanos ó mercaderes, y qualesquiera otros deberán, para juntarse, avisar al Corregidor ó Bayles, para que asista ó envíe Ministro suyo á la Junta, á fin de que se eviten disensiones, y todo se trate con la quietud que es justo». El Col·legi de Notaris es manté i, amb tot, el decret ordena «que uno de los ministros de la Audiencia civil sea protector y asista en todas las juntas del Colegio». El consolat de mar «ha de permanecer» però sense dir-ho queda separat de la ciutat de Barcelona, i pel que fa a les ordenances del govern polític de ciutats caps de partit i del mateix consolat reclama «se me consulte por la Audiencia lo que considerare digno de reformar y en lo demás lo reforme la Audiencia». Finalment, «Por los inconvenientes que se han experimentado en los sometenes y juntas de gente armada, mando que no haya tales sometenes, ni otras juntas de gente armada, so pena de ser tratados como sediciosos los que concurren o intervienen». Només formalment es liquidaven les prohibicions d'estrangeria amb la intenció de practicar la reciprocitat en els càrrecs i establir un govern per mèrits i no per naixement.

Joan Mercader, el primer de tots, seguit per Josep M. Torras, Sebastià Solé i Gay Escoda, entre d'altres, ja fa anys que han estudiat o estudien la incidència de la Nova Planta en els temps immediats i en el llarg temps. Sense penetrar en la dinàmica dels fets a través de les fonts arxivístiques, la *Colección de órdenes relativas a la Nueva Planta de la Real Audiencia de Cataluña* d'Antoni Sanmartí, escrivà d'ajuntament de Lleida, amb dades fins a 1805, permet observar les giragoneses i el llarg procés de la Nova Planta en el cas català.⁸⁰ El país

80. ANTONIO SANMARTÍ, *Colección de órdenes, relativas a la Nueva Planta de la Real Audiencia de Cataluña; a la Real Cédula instructoria, dispuesta para las ciudades, y Cabezas de Partido: al*

s'anava adaptant a la Nova Planta, però la Nova Planta encotillava un país que havia conegut un gran desplegament polític i l'obligava a una mera i migrada supervivència entre una capitania amb la seva intendència i

Reglamento formado para todos los Pueblos del Principado: al Real Catastro y al Establecimiento de los Diputados y Personero del Común. Obra útil a los Corregidores, Bayles, Regidores, Diputados, y Síndicos, Lleida, Viuda e Hija de Escuder, [1805?].

un organisme judicial sota l'hegemonia del poder militar. Això quan Catalunya ja havia experimentat com qui diu aspectes de divisió de poders: sabia què era la vida parlamentària, havia tingut hisenda pròpia, havia usat i creat aspectes de governança més enllà del mer juridicisme i havia concebut una mena de tribunal de garanties constitucionals. La modernitat del model català quedava liquidada per l'arcaisme aristocraticomilitar espanyol borbònic.

L'ECONOMIA CATALANA ABANS I DESPRÉS DEL 1714. CONTINUÏTAT I CANVI

JAUME TORRAS I ELIAS
Universitat Pompeu Fabra

Com en els altres territoris de la Corona d'Aragó, el desenllaç de la Guerra de Successió representava per a Catalunya l'annexió a la Corona de Castella amb la consegüent imposició d'una *Nova Planta* de govern, l'ocupació per un exèrcit permanent i la promulgació de decrets en matèria fiscal, duanera i aranzelària que afectaven directament l'activitat econòmica. El notable creixement econòmic experimentat en el segle XVIII l'atribueixen alguns historiadors als efectes favorables d'aquests canvis, mentre que d'altres posen èmfasi en la continuïtat per argumentar que les mesures en qüestió van fructificar gràcies a transformacions prèvies de l'economia catalana.

El 1774 es publicava, «de orden de S. M. y el Consejo», el *Discurso sobre el fomento de la industria popular* de Pedro Rodríguez de Campomanes, un dels grans noms de la Il·lustració espanyola i figura molt destacada dels governs reformistes del regnat de Carles III. L'opuscle va tenir una difusió extraordinària i, sobre la qüestió que aquí es planteja, s'hi pot llegir que la Catalunya del segle XVI

estaba casi despoblada y llena de delinquentes y bandidos por el abuso de sus leyes municipales. Y en la misma constitución permaneció hasta el presente siglo, en que la nueva planta de gobierno que la [sic] dio Felipe V restableció la justicia; animó la industria; y con el acantonamiento de las tropas se fomentaron insensiblemente las manufacturas.¹

Tan decisiu havia estat el desenllaç de la Guerra de Successió per a l'economia catalana i tan efectives les polítiques dels governs de Felip V per posar-la en el camí que a finals del set-cents ja començava a diferenciar-la de les altres províncies de la monarquia? L'exposició que segueix presenta elements per donar resposta a aquesta pregunta. En primer lloc, s'exposen succintament els fonaments i les tendències dominants de l'economia catalana de la segona meitat del segle XVII per tal de poder valorar, en segon lloc, fins a quin punt van condicionar els resultats de les mesures de més contingut econòmic introduïdes pels governs de Felip V. Entremig, unes consideracions breus sobre economia i política en els inicis de la Guerra de Successió.

1. DE LA GUERRA DELS SEGADORS AL SEGON REDREÇAMENT CATALÀ

Una consideració prèvia: parlem d'una economia preindustrial, una economia en la qual el canvi tècnic existeix però els seus efectes sobre la producció, agregada i per cap, no són gaire perceptibles a curt i mitjà termini. El creixement, quan n'hi ha, s'explica per l'aprofundiment de la divisió del treball i l'especialització territorial, determinades al seu torn per la grandària del mercat.

Les fluctuacions d'una economia com aquesta les condicionava en gran mesura el moviment de la població, massivament rural. Després dels anys catastròfics de la guerra i la pesta a mitjan segle XVII, i descomptada la separació del departament francès dels Pirineus Orientals, la població ha d'haver crescut fortament per recuperar nivells anteriors i superar-los a començaments del segle XVIII, quan el nombre d'habitants passava del mig milió i per a alguns historiadors arribava als sis-cents mil o potser més. Aquest impuls és el sòcol sobre el qual s'aixeca allò que Pierre Vilar va anomenar *segon redreçament català*, proposant una valoració optimista de l'economia catalana de finals del segle XVII que ha predominat en la historiografia. Amb matisos, és clar.

Més població volia dir sobretot més pagesos, més producció agrícola, tant l'agregada com també per treballador: com que es tractava d'una recuperació de nivells anteriors, s'estava lluny d'un escenari de rendiments decreixents i sostre maltusià. Així es configura una situació en la qual el preu del treball no quedava enrere del preu de les subsistències, un període de bonança per als assalariats barcelonins, que entre 1655 i 1704 van veure com el cost de la vida s'estancava o baixava.² D'altra banda, l'atonía i fins i tot depressió de la renda senyorial en aquest període implica que una proporció més gran del valor creat en l'economia rural quedava en mans dels treballadors o dels amos del domini útil, és a dir, de les classes productives en la societat pagesa.³

En aquesta conjuntura, la producció de béns de consum massiu es va trobar amb una demanda crei-

2. G. FELIU, «Aproximació a un índex del cost de la vida a Barcelona, 1501-1807», a *Josep Fontana: Història i projecte social: Reconeixement a una trajectòria*, vol. 1, Barcelona, Crítica i Museu d'Història de Catalunya, 2004.

3. M. DURAN, «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)», *Recerques*, 17 (1985), p. 7-42.

1. P. RODRÍGUEZ DE CAMPOMANES, *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, Madrid, Imprenta de Sancha, 1774, p. LXXII.

xent, de manera que la principal d'aquestes indústries, la que fabricava roba de llana senzilla o de qualitat mitjana, devia prosperar. D'això, n'hi ha indicadors convincents, com ara la presència creixent de roba barata i feta a Catalunya en els estocs de les botigues de teles barcelonines, en detriment de la roba més cara i d'importació.⁴ En el mateix sentit, la recaptació de l'impost de bolla creixia, ni que fos a batzegades,⁵ i creixia sobretot a les comarques de la Catalunya central.

La valoració positiva d'aquest període sorprèn si es pren en consideració l'entorn polític i, sobretot, militar, del qual no es podia aïllar l'economia. El Tractat dels Pirineus (1659) entre el Rei Catòlic i el Rei Cristianíssim no havia portat la pau entre Espanya i França, sinó la recrudescència de les hostilitats. Entre 1672 i 1697, tres guerres (1672-1678, 1680-1684 i 1688-1697) van tenir en el Principat un dels seus teatres d'operacions.⁶ L'estat de guerra quasi permanent ha d'haver pesat greument sobre una economia sotmesa a contribucions extraordinàries diguem-ne «constitucionals», a més d'exigències arbitràries dels militars sobre el terreny, un drenatge de diners que endeutava les hisendes municipals i arruïnava molts particulars. A això, s'hi han d'afegir altres costos, de difícil expressió en termes monetaris: el suport a les tropes en forma de serveis d'allotjaments i *bagatges*, motiu permanent de conflicte entre la població i els militars; també s'han de tenir en compte els saqueigs i les exigències diversos per part de les tropes franceses que van ocupar parts del territori —i Barcelona mateix, des de l'agost de 1697 fins al gener següent.⁷

No conec estimacions mínimament precises del cost d'aquestes guerres i de fins a quin punt podien afectar la marxa general de l'economia. De tota manera, i per situar-nos: de quants soldats estem parlant? En els quinze anys finals del segle, de mitjana va haver-hi uns catorze mil soldats espanyols en les campanyes del bon temps i almenys onze mil passant l'hivern a Catalunya. En l'última guerra, la dels Nou Anys, va arribar a haver-n'hi vint-i-cinc mil.⁸

4. L. TORRA, «Cambios en la oferta y la demanda textil en Barcelona (1650-1800)», *Revista de Historia Industrial*, 22 (2002), p. 13-44.

5. M. DURAN, «Oferta y consumo de tejidos en Cataluña en la segunda mitad del siglo XVII», *Revista de Historia Económica*, 21, núm. extraordinari (2003a), p. 61-88; M. DURAN, «Els arrendaments dels drets de bolla: un indicador vàlid per mesurar la producció i el consum de teixits?», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 14 (2003b), p. 9-39.

6. A. ESPINO, *Las guerras de Cataluña: El teatro de Marte, 1652-1714*, Madrid, Edaf, 2014.

7. J. M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Sucessió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1999; A. GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres: Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Vic, Eumo, 2004.

8. A. ESPINO, «El coste de la guerra para la población civil. La experiencia catalana, 1653-1714», *Millars: Espai i Història*, 26 (2003), p. 155-184.

Són molts homes a l'hora de fer mal, i també a l'hora de mantenir-los i equipar-los.⁹ Però s'ha de comptar que l'esforç de guerra no requeia únicament sobre el país, perquè de fora arribaven, junt amb els Tercios, quantitats importants de diners i tota la despesa militar es feia a Catalunya mateix. Per altra banda, la por dels abusos i depredacions, i la seva imprevisibilitat, creaven arreu un ambient inhòspit per a iniciatives econòmiques i propici, en canvi, per a la protesta i per a revoltes com la dels Barretines.¹⁰

Tot comptat i debatut, però, el cert és que no es va aturar ni desviar l'impuls d'una economia rural en un procés d'expansió que era alhora de transformació.¹¹ I aquelles guerres que costaven tan cares a tants catalans van obrir una via inesperada d'ampliació del mercat exterior que, en aquells mateixos anys, estimularia l'especialització agrària. Mirem, de prop, el sector exterior de l'economia catalana en les dècades finals del segle XVII.

Hi havia, de sempre, un considerable comerç terrestre amb l'Espanya interior i un important comerç per mar cap a la costa andalusa, plataforma per a intercanvis més llunyans.¹² Tot era comerç exterior, perquè les mercaderies havien de passar per la duana i més enllà hi havia una altra moneda de compte. A la segona meitat del segle estava ben consolidada la presència catalana a Madrid, on hi havia institucions d'acollida com la Confraria de la Mare de Déu de Montserrat i l'Hospital Real de Aragón, també anomenat «de Montserrat».¹³ A Madrid s'estaven catalans de molt diversa categoria i ocupació, entre altres coses perquè era seu del Consejo de Aragón. Però també hi anaven i

9. J. ALBAREDA, «Quina fou la incidència econòmica i social de l'exèrcit castellà en la societat catalana de 1635 a 1700?», *Manuscrits*, 15 (1997), p. 105-114.

10. J. DANTÍ, «Catalunya entre el redreç i la revolta: afebliment institucional i diferenciació social», *Manuscrits*, 30 (2012), p. 55-76.

11. E. SERRA, «La crisi del segle XVII i Catalunya», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 24 (2013), p. 297-315.

12. A. GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Madrid, Alianza, 1998; E. MARTÍN CORRALES, «El comercio de Cataluña con Andalucía Oriental, 1487-1659», a *Primer Congreso de Historia Catalano-Andaluza. Las relaciones comerciales del siglo XVI al siglo XVIII*, l'Hospitalet de Llobregat, Fundació Gresol Cultural i Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1995; C. MARTÍNEZ SHAW, «Las relaciones comerciales entre Cataluña y la Baja Andalucía en los siglos XVI y XVII: una recapitulación y una reflexión», a *Primer Congreso de Historia Catalano-Andaluza. Las relaciones comerciales del siglo XVI al siglo XVIII*, l'Hospitalet de Llobregat, Fundació Gresol Cultural i Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1995; J. ANDREU, «Las relaciones entre Catalunya y Andalucía a finales del siglo XVII: el papel de Cádiz en el desarrollo del comercio del Camp de Tarragona», a *Primer Congreso de Historia Catalano-Andaluza. Las relaciones comerciales del siglo XVI al siglo XVIII*, l'Hospitalet de Llobregat, Fundació Gresol Cultural i Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1995.

13. E. LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII: Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, 1996.

s'hi estaven negociants, mercaders i traginers, perquè Madrid era ja el principal centre de consum del regne i, per això, pol d'atracció irresistible per a comerciants d'arreu d'Espanya. Es coneixen molts detalls dels intercanvis de Catalunya amb les Espanyes, però no se'n pot fer un balanç que, probablement, donaria saldo positiu. Positiu, però de magnitud poc significativa encara.

Es coneix bé el volum i el moviment del comerç exterior marítim de Barcelona: entre 1660-1664 i 1695-1699 va créixer perquè creixien fortament les importacions, amb la conseqüència que disminuïa la seva cobertura per exportacions (del 36 % en el primer quinquenni fins al 7% en el darrer). Aquest tràfic representava sens dubte una proporció molt significativa del comerç exterior de Catalunya, i l'escassa, i decreixent, cobertura comercial de les importacions hauria de provocar grans sortides de diners i el desordre monetari¹⁴ consegüent. No hi ha evidència d'això, més aviat al contrari. Per altra banda, costa de creure que el comerç actiu amb les Espanyes tingués prou entitat per compensar aquell desequilibri.

El contrapès del dèficit comercial barceloní s'ha de buscar en altres ports fora de Barcelona, a la costa de Llevant i sobretot a la costa de Ponent, on s'ha documentat i posat de manifest la importància creixent del comerç d'exportació amb destinacions atlàntiques, més orientades cap al nord d'Europa que no cap a les Índies hispàniques. Em refereixo a les exportacions de vi i, sobretot, d'aiguardent, que van tenir en el port de Salou el principal punt de sortida, a Reus la llotja de contractació i en el gran comerç barceloní un centre de direcció i finançament.

L'any 1692 un memorial adreçat al Consejo de Aragón subratllava la importància d'aquest tràfic, no solament perquè ampliava el mercat per a l'agricultura, sinó per la seva contribució a l'equilibri de la balança comercial:

No sólo goza este Principado [de Catalunya] el beneficio referido de sus aguardientes, sino otro mayor [...], pues por este medio se evita el que no se saque el dinero que todos los años en considerable cantidad se remitía efectivo a las partes de Olanda para la compra de bacallao, anascote, chamelotes, lienzo, albornozes, pimienta y otras cosas de este género que vienen de aquellas Provincias [...] que aora con el valor de los aguardientes se recompensa.¹⁵

14. J. FONTANA, «Sobre el comercio exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII», *Estudios de Historia Moderna*, v (1955), p. 197-219; J. FONTANA, «En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII», *Barcelona Quaderns d'Història*, 7 (2002), p. 13-21.

15. Reproduït a J. GIMÉNEZ BLASCO, *Mataró en la Catalunya del segle XVII. Un microcosmos en moviment*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 2001, p. 750-751.

No es tractava d'un tràfic anecdòtic, perquè durant el segle XVII s'havia anat generalitzant el consum d'aiguardent molt més enllà dels usos tradicionals. Al costat de la pesca salada, de colonials, de teixits i del gra del nord, els comerciants holandesos havien integrat l'aiguardent en un sistema d'intercanvis que des d'Amsterdam estenia un braç fins al Bàltic i un altre cap a la Mediterrània passant per la costa atlàntica de França. Allà, tornant cap al nord, carregaven sal i també aiguardent a la Charente, la regió on es troba Cognac.

La guerra econòmica de la França de Colbert contra la república holandesa, iniciada en la dècada de 1660 amb aranzels discriminatoris, es va convertir a partir de 1672 en guerres de debò que van acabar apartant els mariners i comerciants holandesos, i al final també els anglesos, de les costes de França. Però no de la Mediterrània: l'alineament de l'Espanya dels Habsburg amb els enemics de França en les guerres de l'últim terç del segle XVII ofería a les regions vitícoles de la Mediterrània la possibilitat de suplantar els proveïdors francesos i d'integrar-se així en un procés d'especialització a escala continental. L'oportunitat es va aprofitar de manera desigual.

En la manuscrita *Historia de la Real y General Junta de Comercio, Moneda y Minas* es troben notícies que demostren que aquest organisme tenia interès a impulsar aquest nou tràfic per la «utilidad de comerciarse al Norte». La mateixa *Historia* recull un document sobre la implantació de les «fábricas de aguardiente» per exportar: una localitat a l'Andalusia oriental (Almeria), tres a Múrcia, cinc a València, algunes a Aragó i cinquanta-quatre a Catalunya (trenta-una de les quals al Penedès i comarques tarragonines).¹⁶ Com s'ha d'interpretar una resposta tan desigual a les oportunitats que s'obrien a l'exterior, sobretot si es té present la consolidada tradició exportadora de la viticultura andalusa?

Les explicacions haurien de considerar les diferències regionals en els drets de propietat que regien l'accés a la terra i condicionaven la capacitat dels productors per respondre als estímuls externs; també s'han de tenir en compte circumstàncies més relacionades amb la comercialització: per exemple, la defensa de la reputació de vins de qualitat, amenaçada pel veïnatge de vinyes destinades a produir vins ordinaris per cremar. Igualment, s'ha de considerar el marc normatiu que regia la producció i la comercialització de l'aiguardent, una qüestió important per a la present argumentació.

En efecte, a la Corona de Castella l'impost de l'*oc-tava parte* sobre el valor de l'aiguardent havia portat des de la dècada de 1630 a controlar-ne la producció i

16. J. TORRAS ELIAS, «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, segles XVI-XVIII. Una panoràmica», *Estudis d'Història Econòmica*, 14 (1997), p. 23-33.

la venda convertint-la en *estanco*. Cada quatre o cinc anys, el rei posava en subhasta l'«única y privativa facultad de fabricar y vender Aguardientes», una facultat que l'adjudicatari sotsarrendava després a titulars locals. A la Corona d'Aragó, en canvi, la fabricació i la venda d'aiguardent eren lliures. Si de cas hi havia privatives municipals de venda per al consum, però sense entrebancs a l'extracció.¹⁷

Afegida a una anterior però encara modesta especialització vitícola en algunes comarques costaneres, aquesta diferència de tractament fiscal configurava un mercat més atractiu per als compradors estrangers. Els contemporanis eren ben conscients d'això i de la necessitat de preservar aquest estat de coses. Una de les condicions que va haver d'acceptar Felip V, IV a la Corona d'Aragó, per ser reconegut en les Corts catalanes de 1701-1702 era que cap oficial reial no pogués interferir en la lliure extracció de vins i aiguardents, perquè

lo Principat de Cathalunya summament interessa en poder trauerer, y enviar liberament a altres Regnes, tant de la Real Corona de V. Magestat com en altres los fruits, y altres coses de que abunda, y en particular lo vi, tant en especie com fet de aquell ayguardent; del qual per cullirsen vuy tanta abundancia no podria beneficiarse, no trahentne liberament fora del Principat.¹⁸

2. ECONOMIA I POLÍTICA EN ANYS DE DECISIONS: 1702-1705

Les Corts es van cloure a Barcelona el gener de 1702, i podia semblar que, tot i el canvi dinàstic, es preservaven les institucions pròpies de govern i s'assegurava la vigència del marc normatiu de l'activitat econòmica. Aquell mateix any, però, el Sacre Imperi, Anglaterra i els Països Baixos van entrar en guerra amb els Borbons: començava la Guerra de Successió d'Espanya.¹⁹

S'enfrontaven dos blocs semblants als de l'última guerra, la dels Nou Anys, amb una diferència: aquest cop, Espanya era aliada de França i enemiga de les potències marítimes, de manera que els vaixells i comerciants anglesos i holandesos no serien benvinguts als ports catalans. I, immediatament, es decretava l'expulsió del cònsol dels Països Baixos a Barcelona, un comerciant holandès catòlic establert a la ciutat des de feia anys. Era membre destacat de l'elit mercantil i,

com altres figures d'aquest cercle, tenia interessos, entre altres coses, en el negoci de l'aiguardent. No solament en la comercialització, perquè amb un altre soci posseïa una destil·leria a Vila-seca de Solcina, és a dir, a Salou, allà mateix on s'embarcava el licor.²⁰ Es feia visible, abruptament, que la vinculació dinàstica amb la França de Lluís XIV seria letal per al sistema d'intercanvis exteriors que s'havia anat teixint en l'últim terç del segle XVII.

No escau entrar aquí en consideracions sobre els diferents factors que van condicionar les actituds dels catalans davant la guerra que s'iniciava. Però no es pot passar per alt qui era el negociador per la part anglesa del Pacte de Gènova, que el 1705 comprometia els catalans amb la Gran Aliança contra els Borbons. Aquest home, Mitford Crowe, era fins al 1701 comerciant actiu i establert a Catalunya almenys des de 1685, quan ell i el seu compatriota Joseph Shallet havien fundat a Reus una destil·leria.²¹

Es comprèn, així, la taxativa afirmació de Pierre Vilar: «En resum, la guerra del 1705 és cosa d'aquesta burgesia mercantil catalana que ha somiat d'esdevenir una altra Holanda».²²

Una altra Holanda..., o més aviat un altre Portugal? En efecte, Portugal es comprometia aleshores militarment amb la Gran Aliança antiborbònica pel Tractat de Methuen (1703-1704), el mateix tractat que també establia la clàusula de nació més afavorida en les relacions comercials entre Portugal i Anglaterra. És a dir: vi de Porto contra teixits anglesos... i or del Brasil per anar tapant el forat de la balança comercial.

3. DESPRÉS DE 1714, NOVETATS

Com en els altres territoris de la Corona d'Aragó, el desenllaç de la guerra representava l'annexió de Catalunya a la Corona de Castella i la consegüent imposició d'una *Nova Planta* de govern. El daltabaix institucional i, sobretot, l'ocupació del Principat per un exèrcit permanent de dimensions inèdites no feien fàcil un retorn ràpid a la normalitat, tot i la preservació del dret propi en matèria de propietat, crèdit, tractes i contractes. Valorar tot això cau fora del propòsit d'aquest text, i per això les pàgines que segueixen es limiten a la presentació de les principals característiques dels decrets i altres disposicions reials que de manera directa afectaven l'activitat econòmica. Com he indicat al comença-

17. J. TORRAS ELIAS, «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, segles XVI-XVIII. Una panoràmica», *Estudis d'Història Econòmica*, 14 (1997), p. 23-33.

18. *Constitucions, capítols i actes de cort. 1701-1702 i 1705-1706*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Parlament de Catalunya, 2006, p. 22-23.

19. J. ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010.

20. A. GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres...*, 2004.

21. B. OLIVA, *La generació de Feliu de la Penya. Burgesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Lleida, Universitat de Lleida, 2001; F. VALLS, *La Catalunya atlàntica: Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Vic, Eumo, 2003.

22. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna: Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, II, Barcelona, Edicions 62, 1964-1968, p. 416.

ment, es tracta de mirar aquests decrets i disposicions a contrallum del redreçament econòmic de finals del segle XVII.

Pel que fa al règim fiscal, es mantenien les contribucions anteriors, incorporades ara al patrimoni reial, i s'hi afegia un *equivalente* de les *rentas provinciales* castellanes, el *real catastro* en el cas de Catalunya. Així mateix, s'introduïen a tota la Corona d'Aragó les *rentas estancadas* que gravaven el paper segellat, la sal, el tabac... i l'aiguardent. Venia a ser, aquest, un impost a l'exportació en un moment molt delicat, perquè l'aiguardent català es trobava amb competidors que fins aleshores no tenia. En efecte, els tractats de pau de 1713 entre França i les potències marítimes significaven que anglesos i holandesos podien tornar a la Charente a comprar-hi aiguardent.

La renovació de l'arrendament de l'*estanco* de l'aiguardent s'esqueia el 1720, però a la pràctica no es va aplicar als països de la Corona d'Aragó i sembla que no es va pensar a fer-ho fins vint anys més tard. S'endevinen les raons d'aquesta moratòria quan es llegeix el reial decret de 1740, que feia ben explícit que la *renta del aguardiente* s'estendria, aleshores sí, a la Corona d'Aragó i això «debaxo de las mismas reglas que se observan en la de Castilla». El decret ja preveia que a la «Corona de Aragón ocasionará la novedad de estanco, y su práctica, algún movimiento en los ánimos, por no estar acostumbrados a guardar las condiciones y leyes de él», per la qual cosa ordenava²³ a «los Comandantes Generales y demás subalternos [...] que defiendan y asistan con el auxilio militar a los ministros de esta renta». Però ni així, i el 1746 es va suprimir l'*estanco* a tot Espanya, «con motivo de las quejas que por varias representaciones han hecho presentes el Principado de Cataluña y la isla de Mallorca».²⁴ L'amenaça que el canvi de règim fiscal representava per a les exportacions d'aiguardent s'esvaïa.

Mentrestant, els exportadors catalans havien aprofitat la moratòria per adaptar-se a la nova situació dels mercats exteriors. Sense abandonar els mercats del nord, que seguirien essent fonamentals per a ells, els aiguardents catalans van entrar en un mercat que coneixien però que fins aleshores era marginal: les colònies americanes d'Espanya, on estarien a cobert de la competència francesa. Cap a mitjan segle, el mercat colonial ja consumia el 20 % de les exportacions catalanes d'aiguardent, i en les dècades de 1780 i 1790, més d'un terç de mitjana. L'exportació d'aiguardent, i en menor mesura de vi, assolí al final del segle XVIII valors abans impensables i era imprescindible per sos-

tenir l'increment de les importacions que necessitava una economia en creixement.²⁵

L'altra novetat fiscal és la imposició del *real catastro*, que sovint ha estat valorat en perspectiva de llarg termini: el seu import global no va créixer tant com els preus i era, per tant, cada cop més fàcil d'entomar. En aquesta perspectiva se'l compara favorablement amb les *rentas provinciales* de Castella, de les quals havia de ser l'*equivalente*. Potser sí, però caldria fer números i tenir en compte que se sumava a la fiscalitat anterior en un moment difícil. En tot cas, aquí interessa considerar el període immediatament posterior a 1714, quan apareixia com a imposició addicional i de càstig sobre una economia exhausta per tants anys de guerra sobre el territori.

Es plantejava com a impost directe sobre els ingressos, les propietats i les diferents formes de renda, afegint-hi, amb un humiliant component de capitació, el *personal*, que gravava tots els homes en edat de treballar —n'eren exclosos, del *personal*, els grups privilegiats que, és clar, no treballaven. A la pràctica, el *real catastro* era un impost de repartiment: es determinava *a priori* la suma que es volia recaptar a tot el Principat, que després es repartia, amb l'arbitrarietat derivada de la falta de base estadística, sobre el territori. Per acabar, i molt important, l'administració i el cobrament corresponien a l'exèrcit, destinatari de la recaptació. Des de la perspectiva dels anys de postguerra, no es veu de quina manera el cadastre podia facilitar i impulsar la recuperació de l'economia.²⁶

Al *real catastro* se li poden trobar qualitats racionalitzadores de la imposició només quan se'l mira, i és plausible fer-ho, com a regularització i perpetuació de les contribucions extraordinàries de guerra que havien pesat sobre els catalans en els cinquanta anys anteriors. La victòria borbònica comportava l'ocupació de Catalunya per un exèrcit permanent, i el cadastre havia de cobrir la despesa militar. S'ha de comptar l'estacionament de tropes que no baixarien mai dels vint mil homes, una xifra inimaginable en els territoris metropolitans de la monarquia, i s'ha de comptar també el cost de grans construccions militars, la Ciutadella, el castell de Figueres, etcètera.

Tot ho pagaven els catalans, però tot es gastava a Catalunya. Tot i més, perquè des de 1717, amb motiu de les expedicions a Sardenya i Sicília, Barcelona va ser la base d'aquella campanya i d'altres, com les d'Itàlia de 1734 i 1735. La monarquia hi abocava diners, molts, una part dels quals es quedava a Catalunya per la participació de contractistes catalans en els proveïments

23. Citat a J. TORRAS ELIAS, «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, segles XVI-XVIII. Una panoràmica», *Estudis d'Història Econòmica*, 14 (1997), p. 23-33.

24. Citat a J. TORRAS ELIAS, «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, segles XVI-XVIII. Una panoràmica», *Estudis d'Història Econòmica*, 14 (1997), p. 23-33.

25. F. VALLS, *La Catalunya atlàntica...*, 2003.

26. J. M. DELGADO, «L'economia del set-cents: desfeta, represa i crisi», a J. ALBAREDA (dir.), *Catalunya, nació d'Europa: 1714-2014*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2013; J. M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya: Testimonis d'una repressió sistemàtica: 1713-1715*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005.

de tota mena que eren menester per a expedicions d'aquella envergadura. Potser és veritat allò que Campomanes afirmava en la citació que obre aquest article, és a dir, que si Catalunya havia anat bé en el set-cents era per la *Nova Planta* i l'«acantonamiento de las tropas» gràcies al qual «se fomentaron insensiblemente las manufacturas»?

El potencial de la despesa militar per impulsar l'economia ha de ser tingut en consideració, és clar que en termes més elaborats que els de Campomanes²⁷ i que anirien més enllà de la present anàlisi. S'ha de dir, en tot cas, que caldrà avaluar-ne el cost d'oportunitat abans d'especular sobre el lloc que li correspon en l'explicació del creixement i la transformació de l'economia de Catalunya en el segle XVIII.

Un decret de 1714 suprimia els *puertos secos*, de manera que Aragó, València i Catalunya passaven a considerar-se «provincias unidas a las de Castilla»,²⁸ i un altre decret, de 1717, ordenava el trasllat de les duanes a ports de mar o a les fronteres terrestres amb regnes estrangers. Són dues disposicions de transcendència indiscutible, es mirin a curt o a llarg termini, en la mesura que prefiguraven un mercat espanyol encara incomplet (es va haver de fer una excepció el 1722, per mantenir la vella exempció de què gaudien les tres províncies basques i Navarra). La supressió de les duanes no implicava l'eliminació d'altres drets de trànsit de propietat senyorial, inclosos els que formaven part del patrimoni del rei. I els decrets de 1714 i 1717 no es referien a la unificació dels aranzels, és a dir, les mercaderies estrangeres no pagaven el mateix a totes les duanes d'entrada. Per això, el 1742 es van establir *aduana de adeudo* a Fraga i a Tortosa, per tal que mercaderies introduïdes per Catalunya i destinades a altres províncies paguessin la diferència en el tipus d'exacció, que en general aquí era més baix. A més, la *renta de la lana* que des de feia segles gravava a la Corona de Castella l'exportació d'aquesta fibra es va seguir cobrant a la duana de Fraga, tot i que Catalunya havia deixat de ser l'estranger i era una de les províncies *unidas a las de Castilla*.

Amb totes les seves limitacions, els decrets de 1714 i 1717 significaven per a l'economia catalana una ampliació potencial del mercat per la reducció dels costos fiscals de vendre o de comprar en altres parts del regne. És clar que, per la mateixa raó, productes d'altres províncies entrarien més fàcilment a Catalunya. Ara, la reducció de costos, era gaire significativa? Per entrar mercaderies a l'Aragó es pagava abans el 10 % *ad valorem*, i a Castella, per terra, el 15 %. De fet, això no diu gran cosa, perquè el 10 % o el 15 % es calculaven sobre els preus que figuraven a les tarifes, que no eren preus

de mercat. Tanmateix, de reducció n'hi havia, poca o molta, i això, a més d'enfortir els intercanvis entre diferents territoris, també n'havia d'alterar les direccions i els continguts. No es disposa d'una balança comercial, però tot indica que, després dels decrets, el comerç de Catalunya amb la resta d'Espanya va créixer sensiblement en forma d'exportació de manufacturats diversos que cobrien amb escreix les compres que s'hi feien. La supressió de les antigues duanes és al darrere d'aquest creixement, però no n'explica la magnitud ni les característiques.

La desaparició dels *puertos secos* no volia dir que més enllà de Fraga els comerciants catalans trobessin les portes obertes de bat a bat per vendre-hi. Hi trobaven un mercat més aviat estret, amb poques parades i totes ocupades per mercaders arrelats i ben connectats localment. Tanmateix, l'expansió de les vendes a l'Espanya interior va ser espectacular des de mitjan segle, fonamentada en l'organització i gradual extensió d'una xarxa mercantil pròpia de molta efectivitat.²⁹ El valor total de les exportacions a l'estranger i a les colònies pel port de Barcelona el 1793, segons el càlcul de Pierre Vilar,³⁰ no arribava al de les vendes de manufacturats catalans a Madrid en aquells anys, si acceptem l'estimació que aleshores en feia un dels homes més ben informats sobre això, l'historiador de la Real y General Junta de Comercio, Eugenio Larruga. Ell mateix descriu la naturalesa d'aquestes vendes en els següents termes:

Las provincias [...] que más intereses sacan de la Corte por un verdadero comercio suyo activo, son las de Valencia y Cataluña [...]; la segunda saca mucho más en los diferentes géneros de sus fábricas que entran continuamente, siendo los renglones más principales, paños, bayetas, estameñas, indianas, lienzos pintados, papel y medias de seda [...]. De curtidos entra un renglón considerable.³¹

En matèria de duanes i aranzels hi ha, durant el regnat de Felip V, una altra novetat que es pot considerar l'inici de la tradició de prohibicionisme i de proteccionisme que s'associa al desenvolupament de la indústria tèxtil a Catalunya. El 1718 es va prohibir la importació de teixits de seda i altres de procedència

27. M. ARRANZ i R. GRAU, «L'economia urbana de Barcelona i la Guerra de Successió», *Recerques*, 24 (1991), p. 115-142.

28. J. MUÑOZ PÉREZ, «Mapa aduanero del XVIII español», *Estudios Geográficos*, 61 (1955), p. 773.

29. A. MUSET, *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII. Els traginers i els negociants de Calaf i Copons*, Barcelona i Igualada, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament d'Igualada, 1997; J. TORRAS ELIAS, «De Verdú a Valdemoro. Sobre la comercialización de tejidos catalanes en la España interior (siglo XVIII)», *Estudios. Revista de Historia Moderna*, 36 (2010), p. 9-20.

30. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, IV, 1964-1968, p. 128.

31. E. LARRUGA, *Memorias políticas y económicas sobre los frutos, comercio, fábricas y minas de España*, I, Madrid, 1787-1792, p. 82-83. Sobre l'autor, M. DURAN, «Las memorias políticas y económicas de Eugenio Larruga: una reedición necesaria», *Revista de Historia Industrial*, 11 (1997), p. 221-230.

asiàtica, i el 1728 es tornava a prohibir, amb més especificacions, «la introducció de texidos de algodón y de lienzos pintados, ya sean fabricados en el Asia o en la África, o imitados o contrahechos en Europa». L'efectivitat de la mesura va ser només relativa, i seguiria essent comú trobar teixits de cotó i de lli estampats de procedència estrangera a les botigues de teles de Barcelona,³² però la història de la indústria cotonera no pot ignorar les disposicions prohibicionistes de 1718 i 1728.³³ Que per si soles no expliquen, però, l'arrendada de la que havia de ser la protagonista de la primera revolució industrial. En efecte, no es tractava de decrets destinats a protegir o impulsar un sector particular de l'economia catalana, sinó que s'aplicaven a «estos Reynos», en general. Per què només a Catalunya va haver-hi una resposta significativa i duradora a la proposta de substitució d'importacions explícita en aquells decrets? Doncs per una constel·lació de circumstàncies que ja diferenciaven la societat catalana d'altres del regne i que la devien fer més receptiva a aquestes oportunitats. No és qüestió d'entrar ara a analitzar-les, però sí que es pot afirmar que el sistema de relacions exteriors configurat aquí des de finals del segle XVII i preservat i consolidat en el XVIII és un component necessari de qualsevol explicació de la singularitat de la resposta.³⁴

Aquesta presentació ha de cloure's tornant a la pregunta que l'obria: el desenllaç de la Guerra de Successió hauria estat tan decisiu per a l'economia catalana com afirmava Campomanes? I tan efectives les polítiques dels governs de Felip V per posar-la en el camí que la portaria a ser en el segle XIX la *fàbrica d'Espanya*?

Per respondre-hi, dono la paraula a un contemporani de Campomanes, el barceloní Antoni de Capmany, erudit coneixedor de la història econòmica de Catalunya i, a més, ben integrat en els cercles polítics i acadèmics de Madrid, on va passar gran part de la seva vida adulta. En un passatge de les seves monumentals *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Capmany impugnava l'argumentació d'aquells que

ignorando que en Cataluña las artes y oficios son tradicionales desde el siglo XIII, han creído que las guerras [sic] de sucesión de principios de éste, y el acantonamiento de las tropas, animaron la industria y las manufacturas; sin reparar en que de los innumerables ramos de artes que florecen en aquel Principado, sólo cinco o seis tienen relación con el vestuario, armamento, y fornitura de la milicia; y que el vasto comercio y navegación, en que igualmente lleva una incomparable ventaja a las demás provincias en este siglo, de ningún modo depende del decantado acantonamiento de tropas; pudiéndose aplicar las mismas reflexiones con respecto al admirable estado de la agricultura en todos sus ramos.³⁵

32. L. TORRA, «Cambios en la oferta y la demanda textil en Barcelona (1650-1800)», *Revista de Historia Industrial*, 22 (2002), p. 13-44.

33. A. SÁNCHEZ, «La era de la manufactura algodoneria», *Estudios de Historia Social*, 48-49 (1989), p. 65-113; J. K. J. THOMSON, *A distinctive industrialization: Cotton in Barcelona, 1728-1832*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

34. F. VALLS, *La Catalunya atlàntica...*, 2003; J. K. J. THOMSON, «The Spanish trade in American cotton: Atlantic synergies in the Age of Enlightenment», *Revista de Historia Económica: Journal of Iberian and Latin American Economic History*, xxvi, 2 (2008), p. 279-314.

REFERÈNCIES

- ALBAREDA, Joaquim. «Quina fou la incidència econòmica i social de l'exèrcit castellà en la societat catalana de 1635 a 1700?». *Manuscrits*, 15 (1997), p. 105-114.
- *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*. Barcelona: Crítica, 2010.
- ANDREU, Jordi. «Las relaciones entre Catalunya y Andalucía a finales del siglo XVII: el papel de Cádiz en el desarrollo del comercio del Camp de Tarragona». A: *Primer Congreso de Historia Catalano-Andaluza. Las relaciones comerciales del siglo XVI al siglo XVIII*. L'Hospitalet de Llobregat: Fundació Gresol Cultural: Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1995.
- ARRANZ, Manuel; GRAU, Ramon. «L'economia urbana de Barcelona i la Guerra de Successió». *Recerques*, 24 (1991), p. 115-142.
- CAPMANY, Antoni de. *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Barcelona: Alta Fulla, 2001. 4 v. [1a ed., 1779-1792]
- Constitucions, capítols i actes de cort: 1701-1702 i 1705-1706*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Parlament de Catalunya, 2006.
- DANTÍ, Jaume. «Catalunya entre el redreç i la revolta: afebliment institucional i diferenciació social». *Manuscrits*, 30 (2012), p. 55-76.
- DELGADO, Josep M. «L'economia del set-cents: desfeta, represa i crisi». A: ALBAREDA, Joaquim (dir.). *Catalunya, nació d'Europa: 1714-2014*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2013.
- DURAN, Montserrat. «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)». *Recerques*, 17 (1985), p. 7-42.
- «Las memorias políticas y económicas de Eugenio Larruga: una reedición necesaria». *Revista de Historia Industrial*, 11 (1997), p. 221-230.
- «Oferta y consumo de tejidos en Cataluña en la segunda mitad del siglo XVII». *Revista de Historia Económica*, 21, núm. extraordinari (2003a), p. 61-88.

35. A. de CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, III, Barcelona, Alta Fulla, 2001, p. 114.

- DURAN, Montserrat. «Els arrendaments dels drets de bolla: un indicador vàlid per mesurar la producció i el consum de teixits?». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 14 (2003b), p. 9-39.
- ESPINO, Antonio. «El coste de la guerra para la población civil. La experiencia catalana, 1653-1714». *Millars: Espai i Història*, 26 (2003), p. 155-184.
- *Las guerras de Cataluña: El teatro de Marte, 1652-1714*. Madrid: Edaf, 2014.
- FELIU, Gaspar. «Aproximació a un índex del cost de la vida a Barcelona, 1501-1807». A: *Josep Fontana: Història i projecte social: Reconeixement a una trajectòria*. Vol. I. Barcelona: Crítica: Museu d'Història de Catalunya, 2004, p. 151-170.
- FONTANA, Josep. «Sobre el comercio exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII». *Estudios de Historia Moderna*, v (1955), p. 197-219.
- «En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII». *Barcelona Quaderns d'Història*, 7 (2002), p. 13-21.
- GARCIA ESPUCHE, Albert. *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña 1550-1640*. Madrid: Alianza, 1998.
- *Barcelona entre dues guerres: Economia i vida quotidiana (1652-1714)*. Vic: Eumo, 2004.
- GIMÉNEZ BLASCO, Joan. *Mataró en la Catalunya del segle XVII: Un microcosmos en moviment*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2001.
- LARRUGA, Eugenio. *Memorias políticas y económicas sobre los frutos, comercio, fábricas y minas de España*. Madrid, 1787-1792. 45 toms. [Ed. facsímil: Saragossa: Diputación General de Aragón: Institución Fernando el Católico, 1995-1996]
- LLUCH, Ernest. *La Catalunya vençuda del segle XVIII: Foscors i clarors de la Il·lustració*. Barcelona: Edicions 62, 1996.
- MARTÍN CORRALES, Eloy. «El comercio de Cataluña con Andalucía Oriental, 1487-1659». A: *Primer Congreso de Historia Catalano-Andaluza. Las relaciones comerciales del siglo XVI al siglo XVIII*. L'Hospitalet de Llobregat: Fundació Gresol Cultural: Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1995.
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos. «Las relaciones comerciales entre Cataluña y la Baja Andalucía en los siglos XVI y XVII: una recapitulación y una reflexión». A: *Primer Congreso de Historia Catalano-Andaluza. Las relaciones comerciales del siglo XVI al siglo XVIII*. L'Hospitalet de Llobregat: Fundació Gresol Cultural: Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1995.
- MUÑOZ PÉREZ, José. «Mapa aduanero del XVIII español». *Estudios Geográficos*, 61 (1955), p. 747-797.
- MUSET, Assumpta. *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: Els traginers i els negociants de Calaf i Copons*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Igualada: Ajuntament d'Igualada, 1997.
- OLIVA, Benet. *La generació de Feliu de la Penya: Burgesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*. Lleida: Universitat de Lleida, 2001.
- RODRÍGUEZ DE CAMPOMANES, Pedro. *Discurso sobre el fomento de la industria popular*. Madrid: Imprenta de Sancha, 1774. [Ed. facsímil: Oviedo: Centro de Estudios del Siglo XVIII, 1979]
- SÁNCHEZ, Alejandro. «La era de la manufactura algodonera». *Estudios de Historia Social*, 48-49 (1989), p. 65-113.
- SERRA, Eva. «La crisi del segle XVII i Catalunya». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 24 (2013), p. 297-315.
- THOMSON, J. K. J. *A distinctive industrialization: Cotton in Barcelona, 1728-1832*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- «The Spanish trade in American cotton: Atlantic synergies in the Age of Enlightenment». *Revista de Historia Económica: Journal of Iberian and Latin American Economic History*, xxvi, 2 (2008), p. 279-314.
- TORRA, Lídia. «Cambios en la oferta y la demanda textil en Barcelona (1650-1800)». *Revista de Historia Industrial*, 22 (2002), p. 13-44.
- TORRAS ELIAS, Jaume. «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, segles XVI-XVIII. Una panoràmica». *Estudis d'Història Econòmica*, 14 (1997), p. 23-33.
- «De Verdú a Valdemoro. Sobre la comercialización de tejidos catalanes en la España interior (siglo XVIII)». *Estudis: Revista de Historia Moderna*, 36 (2010), p. 9-20.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1999.
- *Felip V contra Catalunya: Testimonis d'una repressió sistemàtica: 1713-1715*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2005.
- VALLS, Francesc. *La Catalunya atlàntica: Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic: Eumo, 2003.
- VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya moderna: Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Edicions 62, 1964-1968. 4 v.

ABANS I DESPRÉS DEL 1705. SOBRE ELS OBJECTIUS POLÍTIQS DELS CATALANS EN LA GUERRA DE SUCCESSIÓ ESPANYOLA

ANTONI SIMON I TARRÉS

Secció Històrico-Arqueològica (IEC) i Universitat Autònoma de Barcelona

I

La Guerra de Successió espanyola va ser, sens dubte, un conflicte de dimensions «mundials» en el qual es dirimiren interessos dinàstics, geopolítics i geoeconòmics —molt especialment, el control del comerç entre Europa i el continent americà— de gran escala. Però, a més, aquest mateix episodi històric conté una sèrie de conflictes de caràcter més «particular», en els quals van entrar en disputa interessos o tensions arrossegades de tipus social, religiós, polític o territorial, els quals, fonamentalment, s'han d'inserir en el procés de construcció del sistema d'estats modern occidental.¹

Per al cas català en concret, l'aposta dinàstica austriacista del 1705 no es pot entendre sense unes motivacions politicoconstitucionals, i també econòmiques, lligades al desenvolupament i la voluntat de preservació d'un model d'estat de tipus pactista o constitucionalista arrelat en una comunitat «nacional».² Aquest és un tema que no només ha generat una notable eclosió bibliogràfica, tal com ha passat en molts altres aspectes de la Guerra de Successió, sinó que també ha portat al qüestionament d'arrelats paradigmes interpretatius.³ I el punt de partida d'aquesta aportació és la recerca exposada a *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política*

internacional europea, llibre on vaig plantejar una tesi alternativa a la que d'ençà de la *Història de Catalunya* (1934-1935) de Ferran Soldevila ha dominat en la historiografia catalana a l'hora d'interpretar les causes de l'entrada de Catalunya en la Guerra de Successió espanyola. Afirmant, per la meua part, que la causa fonamental de l'aposta catalana del 1705 fou l'intent de recuperar l'autogovern perdut el 1652 i no pas un afany d'«intervencionisme» en la vida política espanyola.⁴

Com a continuació d'aquella recerca i del paradigma interpretatiu llavors defensat, ara em proposo: 1. Resumir les argumentacions i proves documentals llavors presentades per bastir una tesi alternativa a la soldeviliana; 2. Aplegar alguns testimonis i proves documentals que, durant els anys de la guerra, avalen la tesi alternativa que vaig defensar; 3. Suscitar la qüestió de si durant el transcurs dels anys de la guerra hi hagué un canvi en l'eix polític bàsic de les institucions catalanes. És a dir, si durant el transcurs de la guerra els objectius polítics passaren d'escala «catalana» a escala «espanyola». Plantejant, conseqüentment, quines eren les aspiracions polítiques fonamentals dels catalans en la difícil conjuntura del 1713-1714.

II

Tal com he dit, en el llibre *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, vaig qüestionar la tesi formulada originàriament per Ferran Soldevila, i després seguida per Pierre Vilar i molts altres historiadors, que sostenia l'existència d'uns mòbils «intervencionistes» en la política espanyola per explicar l'entrada de Catalunya en el gran conflicte internacional de la Guerra de Successió espanyola l'any 1705.

En aquella investigació entenia que la formulació soldeviliana partia d'un paràmetre contemporanicista no aplicable al segle XVII o començaments del XVIII: la idea que llavors ja existia una Espanya políticament conformada dins la qual Catalunya estava integrada. Una premissa conceptual que portava Soldevila a em-

1. Una actualitzada visió sintètica de les diferents «cares» del conflicte, a Joaquim ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010.

2. Eva SERRA, «Una alternativa nacional sota l'aparença de conflicte dinàstic», a *Actes del Congrés L'Aposta Catalana a la Guerra de Successió 1705-1707*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Museu d'Història de Catalunya, 2007, p. 509-518.

3. Per a la bibliografia de la Guerra de Successió a Catalunya, hom pot consultar diversos estats de la qüestió: Agustí ALCOBERRO, «The War of the Spanish Succession in the Catalan-speaking Lands», *Catalan Historical Review*, núm. 3 (2010), p. 69-86; Joaquim NADAL I FARRERAS, «La Guerra de Successió d'Espanya (1700-1715). Un estat de la qüestió des de Catalunya», *Índice Histórico Español*, núm. 126 (2013), p. 83-141; a escala espanyola, és útil el volum de Pere MOLAS, Rafael CERRO i María Adela FARGAS, *Bibliografía de Felipe V*, Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 2004; per al País Valencià, vegeu Carmen PÉREZ APARICIO, «La Guerra de Sucesión en Valencia. Retrospectiva historiográfica y estado de la cuestión», *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 25 (2007), p. 303-329; en l'àmbit més general, vegeu W. C. DICKINSON i E. R. HITCHCOCK, *The War of the Spanish Succession, 1702-1713: A selected bibliography*, Westport, Greenwood, 1996.

4. Antoni SIMON I TARRÉS, *Del 1640 al 1705: L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, València, Universitat de València, 2011.

prar les etiquetes «separatista» i «intervencionista» per definir respectivament els moviments del 1640 i el 1705. A diferència de la interpretació soldeviliana, en aquell llibre vaig interpretar i documentar que l'objectiu bàsic dels grups dirigents del Principat el 1705 seria recobrar l'autogovern perdut després de la Guerra dels Segadors. La meua tesi es fonamentava en tres tipus de certituds: 1. La inexistència de cap «programa» d'abast «espanyol» que pogués l'acció política dels catalans el 1705; 2. La continuïtat, entre el 1652 i el mateix 1705, de la demanda de la recuperació de l'autogovern perdut per part de la classe dirigent que controlava les institucions del Principat; 3. Les evidències documentals concretes (referides especialment a la capitulació de Barcelona a mans de l'esquadra aliada i a les negociacions posteriors que portaren Carles d'Àustria a assumir la sobirania catalana), que demostraven que el principal objectiu de l'aposta del 1705 era retornar a l'estatus constitucional anterior al 1640.

Més en detall, la reconstrucció del fil de la dinàmica històrica entre la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió que es feia en la dita monografia proporcionava no només una «lògica» interpretativa de la tesi, sinó també proves documentals concretes per bastir-la. I, en aquest sentit, destaco set aspectes derivats d'aquella recerca documental:

1. La documentació de nou temptatives, després del 1652 i abans del 1705, adreçades a recuperar el control sobre les insaculacions de la Generalitat i del Consell de Cent, totes les quals foren rebutjades pel govern central de la monarquia espanyola. La Corona, fos austríaca o borbònica, mai no cedí a les pretensions de recuperar l'autogovern perdut el 1652, ja que des del poder castellanocortès sempre es considerà que la subjecció del Principat després de la guerra del 1640-1652 demanava la combinació de prevencions militars i polítiques, i que la principal d'aquestes era la reserva reial de les insaculacions.

2. El tema de l'autogovern, juntament amb el de l'allotjament de les tropes, fou l'espina dorsal de la conflictivitat constitucional entre el govern de la monarquia i les institucions catalanes al llarg de tota la segona meitat del segle XVII. I dins un marc general de desconfiança i de tibantors no finides, el trajecte històric que va des del final de la Guerra dels Segadors fins a l'envit de la Guerra de Successió té en el «moment» dels anys de la Revolta dels Barretines i de l'inici de la Guerra dels Nou Anys una fita molt rellevant per entendre i explicar els ponts que enllacen el 1640 amb el 1705.

Els anys 1687 i 1688, tal com havia passat a la primavera del 1640, les dinàmiques social i política del Principat es van entrelligar, tot propiciant el primer gran desafiament de força a què s'enfrontà la Corona després de la Guerra dels Segadors. La destitució i desinsaculació d'Antoni Saiol, Daniel Saiol i Josep Ciges dels seus càrrecs de la Diputació del General, després

d'un aspre acarament legal amb el virrei marquès de Leganés, es van mesclar amb les protestes antimilitars de la pagesia, i es va articular una aliança entre una facció de la classe dirigent barcelonina liderada pel clan dels germans Saiol i un grup de notables rurals, originaris especialment de la plana de Vic. A conseqüència de la potència de la mobilització pagesa, així com de la debilitat militar hispana i de l'amenaça d'una ingerència francesa, el govern de Madrid es veié obligat a restituir els Saiol en els seus càrrecs de la Generalitat.

Encara que posteriorment ambdues parts fessin esforços de dissimulació i d'atansament, havia quedat palès que les tibantors institucionals derivades de la reserva reial de les insaculacions i de l'autogovern de les institucions havien portat la classe dirigent catalana a usar mesures de força per assolir els seus objectius polítics.

3. Tal com demostren les deliberacions dels consells d'Aragó i d'Estat, el convenciment i el temor de què la principal demanda en una convocatòria de Corts seria la recuperació de l'autogovern perdut després de la Guerra dels Segadors foren determinants perquè el 1679 Carles II, després de celebrar Corts a Saragossa, no passés a Barcelona a jurar les Constitucions i reunir els braços catalans.

4. Altrament, també vam poder documentar, especialment a través de l'ambaixada del 1698 del pare Josep Estampa, que un aspecte fonamental de l'estratègia seguida per Jordi de Hessen-Darmstadt per tal de guanyar-se la confiança política de la classe dirigent catalana en els anys finals del segle XVII i, d'aquesta manera, utilitzar el Principat com a base militar i política per als interessos austríacs en la successió espanyola, fou donar suport a les peticions que les institucions catalanes feren de retorn del control de les insaculacions durant aquells anys. No és pas que Darmstadt estigués convençut de la bondat d'aquell sistema de govern, sinó que considerava que donant suport a aquesta reivindicació política enfortiria la causa austríaca a Catalunya.

5. Tal com es dedueix de les consultes que féu el Consell d'Aragó per a la preparació de les Corts del 1701-1702, així com de les deliberacions dels braços, especialment les del braç militar, la reserva reial de les insaculacions fou el principal cavall de batalla d'aquella trobada entre el nou monarca borbònic i els catalans. Malgrat que Felip V va realitzar importants concessions legislatives tant en el terreny polític com en l'econòmic, no cedí en les dues qüestions nuclears que havien tibant la vida política del Principat d'ençà del 1652: la demanda de retorn de l'autogovern de les institucions i la regulació de l'allotjament de les tropes. Com a conseqüència d'això, en aquelles Corts es va concertar un pacte constitucional fràgil que seria esbaldellat per la guerra internacional que era a punt de desfermar-se.

6. En les negociacions per a la capitulació de Barcelona davant l'armada aliada de començaments de l'octubre del 1705 —que és quan apareixen d'una manera pública les aspiracions polítiques de la conspiració austriacista—, es posà de manifest que el retorn a l'estatus constitucional anterior al 1640 va ser la principal demanda de les institucions catalanes. Així mateix, resulta significativa l'actitud del virrei Velasco de no incorporar la dita demanda en el text de la capitulació, cosa que contrasta amb la insistència de les institucions catalanes per donar-li publicitat i distribuir-la impresa entre la població.

7. Finalment, en les negociacions que es produïren els mesos d'octubre i novembre del 1705 entre les institucions catalanes i Carles d'Àustria, per tal que aquest assumís la sobirania del Principat, tot jurant les Constitucions i convocant Corts, resta palès que el principal tema de la negociació fou la demanda del retorn a l'estatus constitucional anterior al 1640. Una demanda que el nou monarca no concedí ni a través del jurament reial —que es féu segons la vigència de les lleis i Constitucions del Principat a la mort de Carles II—, ni tampoc a través de la legislació aprovada a les Corts del 1705-1706, sinó a través de dos privilegis reials que retornaren, amb condicionants determinats, el control de les insaculacions de la Generalitat i del Consell de Cent.

En resum, el fil de la lògica històrica que enllaça el 1652 amb el 1705, així com una sèrie de proves documentals concretes, demostrarien que la causa de l'aposta austriacista catalana del 1705 va ser essencialment política i fou centrada en la recuperació de l'autogovern perdut el 1652. Conseqüentment, i segons la meua interpretació, caldria situar l'eix de les motivacions del gran envit polític i militar assumit pels catalans el 1705 a escala «catalana» i no pas a escala «espanyola».

III

Ara, en primer lloc, voldria remarcar que, durant els anys de la Guerra de Successió, aquesta interpretació ja va ser feta pels mateixos actors del conflicte. Aportaré sobre aquesta qüestió tres evidències documentals que em semblen significatives per la diversitat i rellevància dels personatges, així com per les circumstàncies històriques de cadascuna d'aquelles.

1. La primera la manllevo de la tesi doctoral recent que Adrià Cases ha dedicat als aspectes militars del conflicte successori. Segons ha reportat Adrià Cases a partir de les *Narraciones históricas* de Francesc de Castellví, l'abril del 1706, en ple esforç borbònic per conquerir Barcelona, el mariscal Tessé va prendre la iniciativa de pactar amb els dirigents de les institucions catalanes (concretament ho intentà amb Josep de Pi-

nós i Pere Torrelles) el lliurament de Barcelona als borbònics a canvi de la confirmació dels privilegis i les Constitucions, tracte que, a més, concedia el retorn del control de les insaculacions: «el rey les confirmaría los privilegios, les concedería libres las insaculaciones y se les entregarían antes los despachos de concesión».⁵ Poc temps després, quan, als inicis del mes de maig, la imminent arribada de l'armada aliada posà els borbònics en una situació molt compromesa a menys que culminessin immediatament la presa de Barcelona, foren els mateixos ministres espanyols —especialment el comte d'Aguilar i el duc de Medina Sidonia— els qui proposaren que, ahora que s'assaltés la bretxa que estava oberta a la muralla, s'oferissin uns tractes de capitulació que permetessin als catalans tornar a l'estatus anterior a la Guerra dels Segadors.⁶

Aquests dos episodis del setge de Barcelona del 1706 demostren d'una manera fefaent que els borbònics —tant els ministres castellans com els francesos— eren perfectament conscients que la qüestió política nuclear que havia provocat aquell enfrontament armat era la voluntat de la classe dirigent catalana de recuperar l'estatus constitucional anterior al 1640; i, per aquesta raó, feren aquests oferiments per tractar de fer marxa enrere l'aposta proaustriaca catalana del 1705.

2. La segona evidència probatòria de què durant els anys de la guerra es considerà que la recuperació de l'autogovern de les institucions fou la principal causa del moviment del 1705 és que, en aquest judici, hi van coincidir tant destacats dirigents austriacistes com borbònics. Així, quan, el 15 d'agost del 1706, el conseller filipista Josep d'Alòs i de Ferrer va realitzar un informe sobre les institucions de govern del Principat de Catalunya, hi va reconèixer explícitament que la reserva de les insaculacions feta per Felip IV el 1652 havia arrossegat a una dinàmica de tensió les relacions de la Corona amb les institucions catalanes, car la dita reserva no havia estat suficient per subjectar-les al poder regi i finalment les havia portat al desafiament del 1705:

Pero siempre esto lo han llevado agriamente los que componen estos comunes, de forma que todo su conato ha sido aplicar empeños y ofrecer gran cantidad de dinero para que se restituyeran las insaculaciones a la Diputación y ciudad de Barcelona, de calidad que la ciudad por sí sola ha dado setenta y cinco mil pesos al señor archiduque por havérsela concedido. Pero los señores reyes, considerando que ésta era la única cosa que tenía el rey en la Ciudad y Deputación de autoridad, y medio para que no fuesen tan fáciles estos comunes en for-

5. Adrià CASES IBÁÑEZ, *Guerra i quotidianitat militar a la Catalunya del canvi dinàstic (1705-1714)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2012, p. 99-100.

6. Adrià CASES IBÁÑEZ, *Guerra i quotidianitat militar...*, 2012, p. 100.

mar empeños contra los intereses y soberanía de la real dignidad, pensando sus individuos que tenía el rey en su mano quitarles la conveniencia de aquellos oficios, si bien es verdad que ni esto ha bastado para no entrar estos comunes en gravísimos empeños, de los cuales han nacido tan malas consecuencias.⁷

D'una manera semblant, quan el cronista austriacista Francesc de Castellví explicava els resultats de les Corts del 1705-1706 i la concessió, per part de Carles d'Àustria, dels dos privilegis reials que retornaven —encara que amb algunes limitacions— el control de les insaculacions a la Diputació del General i el Consell de Cent, va afirmar d'una manera ben clara que «esta fue la prerrogativa tan combatida en las cortes del rey Felipe que celebró en el 1702, que dio motivo a los primeros disgustos y origen de las presentes turbaciones».⁸

És a dir, dos personatges catalans rellevants, ubicats en bàndols oposats però ben informats de les motivacions que havien portat al decantament austriacista del Principat el 1705, coincidien a afirmar, ja desfermat el conflicte, que la causa fonamental de l'entrada en la guerra havia estat la recuperació de l'autogovern perdut el 1652.

3. Finalment, en el conegut discurs que Emmanuel Ferrer i Sitges féu davant el braç militar el 6 de juliol del 1713 per tal de donar alè a la continuació de la resistència dels catalans després de l'abandonament dels aliats, s'hi recull una referència a l'autogovern com a principi clau del sistema pactista català, tot rememorant, alhora, l'actitud de Felip V i dels ministres castellans en les Corts del 1702: «Oprimít [el Principat] de les grans forces que els francesos posaren en Rosselló, ajudats sos designis de la desmesurada ambició dels ministres castellans [...] vingué a tenir Corts, interposà's un dessentiment i, temerosos de la superioritat de les forces, desistiren desauciats d'ajuda. Clogué's la Cort sens conseguir les insaculacions de Ciutat i Diputació, en lo modo que gosaven antes dels anys 1652, únic pol de la llibertat i privilegis».⁹ És a dir, per a Ferrer i Sitges, un règim de llibertats i Constitucions no es podia entendre sense l'autogovern de les institucions.

7. Informe de Josep d'Alòs i de Ferrer, reproduït per Josep M. GAY ESCODA, *El corregidor a Catalunya*, Madrid, Marcial Pons, 1997, apèndix 6, p. 747-760 (la citació, en la p. 753).

8. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, edició a cura de Josep M. Mundet i Gifre i José M. Alsina Roca, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1997-2002, 4 v. (la citació, en el vol. II, p. 33).

9. «Discurs de Don Emmanuel Ferrer i Sitges», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Escrits polítics del segle XVIII. Tom I. Despertador de Catalunya i altres textos*, Vic, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives i Eumo, 1996, p. 97-119 (la citació, en la p. 106).

IV

Ara bé, hom pot argumentar que, si bé la motivació fonamental de l'aposta proaustriaca catalana del 1705 va ser política i que aquesta tenia el seu objectiu central en la recuperació de l'autogovern perdut el 1652, el dit objectiu va canviar durant els anys de la guerra. De fet, hi ha aspectes prou treballats per la historiografia que fan molt lògic i adient que es plantegi aquesta qüestió. En destacaré dos:

1. En primer lloc, cal considerar que la dependència militar catalana de les potències aliades suposava haver lligat el destí polític del règim constitucional del Principat a la sort de l'opció dinàstica de Carles d'Àustria, qui, no oblidem, tenia com a objectiu principal aconseguir el tron de la monarquia espanyola. És a dir, les condicions en què va ser feta l'aposta del 1705 abocaven irremeiablement els catalans a un entrelligament dels seus objectius polítics particulars amb els propis de la dinastia austríaca; cosa que es considerarà especialment irreversible quan les intencions borbòniques sobre els règims constitucionals de la Corona d'Aragó restaren explícites amb la promulgació del Decret de 29 de juny del 1707 que liquidava els furs valencians i aragonesos,¹⁰ i també amb el Decret de 15 de juliol d'aquell any que abolia el Consell d'Aragó.¹¹

Altrament, el fet que un sector de la classe dirigent catalana estigués integrat en els cercles de la cort radicada a Barcelona i participés en els òrgans de govern hispànic de Carles d'Àustria podia també fer més estrets aquests lligams.¹²

2. En segon lloc, el fet que Catalunya, i molt especialment la ciutat de Barcelona, es convertís, ja des del 1707, en refugi dels partidaris austriacistes valencians, aragonesos i castellans que havien abandonat els seus regnes d'origen com a conseqüència dels triomfs militars borbònics, seria un factor que podia contribuir a mesclar la causa dels catalans amb la dels altres pobles peninsulars.¹³

10. Fonamentalment, José M. INURRITIGUI, *Gobernar la ocasión: Preludio político de la Nueva Planta de 1707*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.

11. JON ARRIETA, *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón (1494-1707)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1994, p. 207-227.

12. Pere VOLTES BOU, *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*, Barcelona, Instituto Municipal de Historia, 1963-1970, 3 v. (vegeu vol. I, 1963, p. 155-170). També, les referències esparses que ofereix Virginia LEÓN a *Entre Austrias y Borbones: El archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*, Madrid, Sigilo, 1993; Virginia LEÓN, «El Consejo de Aragón austracista, 1707-1713», a Remedios FERRERO i Lluís GUILA (ed.), *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó: Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Universitat de València, 2008, p. 239-261.

13. Així, a finals de juliol del 1713, el regiment de Santa Eulàlia (300 homes) agrupava castellans i navarresos; el de la Mare de Déu dels Desemparats (300) era integrat majoritàriament per va-

És cert que alguns catalans dels cercles cortesans de Carles d'Àustria elaboraren, durant els anys de la guerra, un discurs ideològic de forta empremta propagandística, el qual, per tal d'afavorir les pretensions de Carles al tron de la monarquia espanyola, volia atansar els catalans als altres pobles peninsulars. El cas de Narcís Feliu de la Peña i els seus *Anales de Cataluña* és, sens dubte, el més rellevant. Feliu va voler utilitzar els *Anales* (publicats el 1709) com una «arma política» per tal d'afavorir la causa de Carles d'Àustria en el conflicte successori espanyol, i això a través d'un discurs històric i mitològic que pretenia mostrar els antics vincles que Catalunya mantenia amb la resta de nacions hispanes. I, per aconseguir aquest objectiu, Feliu de la Peña no va dubtar a recuperar la saga mitològica dels vint-i-quatre reis hispànics fabulada per Annio de Viterbo a finals del segle xv i que la historiografia catalana del Barroc —a través d'autors prou coneguts per Feliu com Gaspar Escolano, Andreu Bosc, Esteve de Corbera o Dídac de Montfar-Sorts— ja havia denunciat per falsària. Tanmateix, l'objectiu de Feliu era demostrar una línia de continuïtat dinàstica compartida dels pobles peninsulars que, encetada amb Túbal, el fill de Jàfet i nét de Noè, naturalment, arribava a Carles III d'Àustria.¹⁴

Tanmateix, cal no confondre aquests afanys propagandístics i de promoció dinàstica —d'altra banda, no generalitzables a tot el cos social català— amb l'existència d'un projecte polític d'abast espanyol d'una concreció institucional més o menys elaborada que fos bastit des de Catalunya. Durant els anys de la guerra, hom no pot trobar cap rastre del dit projecte, el qual només serà esbossat en els anys posteriors al conflicte per exiliats austriacistes, especialment per l'aragonès Juan Amor de Soria.¹⁵

lencians. També hi havia dues companyies de voluntaris d'Aragó (80), així com els regiments formats amb voluntaris principalment aragonesos i valencians de Sant Vicenç Ferrer (300) i de Muñoz (300), així com un estol de valencians integrat en el cos d'artilleria dirigit pel general Basset. Cf. Francesc Xavier HERNÁNDEZ, *Història militar de Catalunya*, vol. III, *La defensa de la terra*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2003, p. 235-236. A més dels càrrecs militars, segons una relació proporcionada per Francesc de Castellví, a Barcelona hi hagueren setanta nobles aragonesos, valencians i de «diferentes reinos y provincias de España» que es van quedar al setge de Barcelona «hasta el fin» (Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, vol. IV, p. 360-361).

14. Eulàlia DURAN, «Narcís Feliu de la Peña, historiador i polític», *Afers*, núm. 20 (1995), p. 73-86; Andrea RICCI, *Narcís Feliu de la Peña (1646-1712) i el seu temps*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013, p. 313-394.

15. Ernest LLUCH (ed.), *Aragonesismo austracista (1734-1742): Conde Juan Amor de Soria*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2000; Ernest LLUCH, *L'alternativa catalana (1700-1714-1740): Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Vic, Eumo, 2000; Virginia LEÓN, «Una concepció austracista del Estado a mediados del siglo XVIII», a *Actas del Coloquio Internacional Carlos III y su siglo*, vol. II, Madrid, Ministe-

rio de Cultura, 1990, p. 213-224; Virginia LEÓN, «El conde Amor de Soria: una imagen austracista de Europa después de la paz de Utrecht», a Agustín GUIMERÀ i Víctor PERALTA (coord.), *El equilibrio de los Imperios: De Utrecht a Trafalgar*, Madrid, Fundación Española de Historia Moderna, 2005, p. 133-154.

Les expressions o proclames en clau espanyola que a vegades s'han adduït per defensar l'existència d'un projecte polític català d'abast espanyol són d'un escàs contingut ideològic i són mancades de qualsevol desenvolupament programàtic. Les crides a defensar la «llibertat d'Espanya» quan les institucions catalanes decidiren una resistència a ultrança i els borbònics assetjaven Barcelona, així com el recordatori d'alguns esdeveniments «constitucionals» de la història de Castella, com ho serien la revolució comunera i la batalla de Villalar, estarien en una línia propagandística ja anteriorment assajada.¹⁶ Uns referents «espanyols» que, per les circumstàncies bèl·liques d'aquell moment, per raó de difondre la legitimitat de la causa catalana a l'exterior —especialment als pobles hispànics—, així com per la presència de tropes i refugiats d'altres indrets peninsulars, eren útils i adients de cara a seguir amb la resistència contra els borbònics.

Resulta clar que aquests textos propagandístics del 1713-1714 volien inflar al màxim el valor polític de la resistència de Barcelona per tal d'enardir els seus defensors a la continuïtat en la lluita. Així, el fullet *Lealtad catalana purificada de invidiosas calumnias* proclama que Barcelona no només lluitava per la llibertat de Catalunya, de la Corona d'Aragó i d'Espanya, sinó que «en fuerza de razón, cualquier que mire las consecuencias de la defensa de Cataluña verá que depende de su libertad que Europa no sea esclava».¹⁷ Però entenc que d'aquestes proclames propagandístiques sense cap desenrotllament concret a escala institucional, d'organització territorial i economicofiscal, no se'n pot deduir l'existència d'una proposta «federal» d'abast espanyol tal com han fet recentment alguns autors.¹⁸

rio de Cultura, 1990, p. 213-224; Virginia LEÓN, «El conde Amor de Soria: una imagen austracista de Europa después de la paz de Utrecht», a Agustín GUIMERÀ i Víctor PERALTA (coord.), *El equilibrio de los Imperios: De Utrecht a Trafalgar*, Madrid, Fundación Española de Historia Moderna, 2005, p. 133-154.

16. Així, a la Revolució Catalana del 1640 aquest tipus de referències en clau «espanyola» va ser emprat per autors com Francesc Martí Viladamor (vegeu Antoni SIMON i TARRÉS, *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 192-193).

17. Text editat per Joaquim ALBAREDA a *Escrips polítics del segle XVIII. Tom v. Escris del moment republicà de 1713-1714*, Vic, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives i Eumo, 2011, p. 127-190 (la citació, en la p. 187).

18. Molt especialment, Joaquim ALBAREDA, *El «Cas dels catalans»: La conducta dels aliats arran de la Guerra de Successió (1705-1742)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2005, p. 68-69. Però, de fet, Eva Serra ja havia posat en quarantena aquesta tesi interpretativa: «No veig prou clar que el debat de fons de la contesa —tot i el discurs de Ferrer i Sitges amb les seves referències a la Castella comunera— fos una voluntat explícita de reforma de la monarquia des de Madrid.

»Això no vol dir que els catalans no aspiressin a tenir més paper en el marc polític de la monarquia, per poder disposar de més capacitat de maniobra pròpia en un sistema que era més pròpia-

L'única referència amb un aparent contingut constitucional a escala espanyola apareix en la constitució primera de les Corts de Barcelona del 1705-1706, en què en qüestionar-se la successió borbònica a la monarquia espanyola després de la mort de Carles II, es fa esment que els pretesos drets de Felip d'Anjou van ser sostinguts «més ab lo pretext de un suposat y nullo testament, que cridat per les Lleys federales i fundamentals de la monarquia»,¹⁹ text que va ser citat per algun d'aquests escrits del «moment republicà» del 1713-1714, com és el cas del *Despertador de Catalunya*.²⁰

Aquest fragment de la constitució primera de les Corts de Carles d'Àustria incorpora dos conceptes constitucionalment «forts»: *lleis fonamentals* i *lleis federales* de la monarquia, els quals han donat peu a una línia interpretativa que, amb diferents matisos, ha asseverat que ens trobàvem davant una concepció federal d'Espanya, preludi dels projectes federalistes del segle XIX. Benet Oliva, Jesús Lalinde Abadía i Ernest Lluch haurien fet aquesta interpretació en clau federalista.²¹

Tanmateix, tal com ha demostrat d'una manera ben concloent Germán Segura García, aquesta és una interpretació errònia i anacrònica d'aquest text de la constitució primera de les Corts del 1705-1706, ja que els conceptes *lleis fonamentals* i *lleis federales* no fan referència a cap noció o projecte federal. Tal com ha remarcat Germán Segura García, la noció *lleis fonamentals* cal relacionar-la amb el moment fundacional de la monarquia i amb el caràcter ferm i estable de l'ordenament jurídic que defineix aquest primer contracte entre el titular de la sobirania i els súbdits, mentre que la noció *lleis federales* fa referència al pacte entre unes dinasties que governen dues monarquies, en una de les quals —la francesa— era vigent la llei sàlica i, per tant, no podia haver-hi transmissió de drets dinàstics per via femenina.²²

ment un imperi que no pas un estat. Tot i així, les aspiracions catalanes són molt lluny de les ambicions hispàniques que alguns pamflets borbònics sense cap mena d'innocència i en plena guerra els suposaven» (Eva SERRA, «Una alternativa nacional sota l'aparença de conflicte dinàstic», a *Actes del Congrés L'Apostat Catalana...*, 2007, p. 510).

19. *Constitucions, capítols, y actes de Cort, fetas, y atorgats, per la SCR Magestat del Rey Nostre Senyor Don Carlos III*, Barcelona, Rafel Figueró, 1706, p. 2.

20. «Li faltà la justícia [a la successió de Felip d'Anjou], puix fou contra tot dret jurat per comte a príncep, que segons les lleis fundamentals i federales d'Espanya, renunciacions i testamentàries disposicions sobredites, per estrany i per francès, se trobava incapaz per la successió dels regnes d'Espanya» (Joaquim ALBAREDA (ed.), *Escrits polítics...*, 1996, p. 124).

21. Benet OLIVA i RICÓS, *La generació de Feliu de la Penya: Burguesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Lleida, Universitat de Lleida, 2001, p. 172; Jesús LALINDE ABADÍA, «Las Cortes de Barcelona de 1702», *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXII (1992), p. 7-46 (vegeu p. 46); Ernest LLUCH, «Federal del 1706 o actual», *La Vanguardia* (6 gener 2000), p. 17.

22. Germán SEGURA GARCÍA, «Cataluña contra la Monarquía

Es cert que hom pot distingir un model d'estat centralitzat —propi del desenrotllament històric i de la cultura política castellans— i un model d'estat territorialment «compost» i respectuós amb l'ordenament jurídic i institucional de cadascuna de les parts que l'integren —propi del desenrotllament històric i de la cultura política de la Corona d'Aragó—, però interpretar ací el terme *federal* com una fórmula precursora dels estats federals contemporanis no correspon al sentit del text de la constitució primera de les Corts del 1705-1706 i, a més, resulta un anacronisme històric. En les monarquies o els segments de monarquia del segle XVII o començaments del segle XVIII, no hi havia assimilada una noció de federalisme en el sentit d'un pacte lliure entre pobles o nacions. El que realment existia en aquestes aglomeracions dinàstiques era la voluntat per part de determinades formacions històriques, com seria el cas de Catalunya, de defensar un règim de llibertats, el qual tenia una fonamentació jurídica i una evolució institucional pròpies, diferent d'altres parts d'aquelles monarquies compostes o estats segmentats en els quals les dites formacions històriques estaven integrades.

En tot cas, la tesi interpretativa de la «defensa» de les Constitucions i del règim de llibertats del sistema pactista català obliga a precisar els objectius de cada moment històric; és a dir, a concretar quin era el tipus de marc constitucional al qual aspiraven les institucions catalanes i la classe dirigent que comandava la vida política del Principat.

V

Tal com hem dit, en la fita de l'aposta del 1705, l'objectiu de retornar a l'estatus constitucional anterior al 1640 va ser només parcialment assolit, ja que Carles d'Àustria només va acceptar realitzar el jurament reial segons les lleis i les Constitucions vigents a la mort de Carles II.²³ La recuperació de l'autogovern perdut

Borbònica: la primera constitució de las Cortes Catalanas de 1705-1706», *Tiempos Modernos* (en línia), 13 (2006); Germán SEGURA GARCÍA, *Las Cortes de Barcelona (1705-1706): El camino sin retorno de la Cataluña austracista*, tesi doctoral, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2009, p. 254-262.

23. El fet que els juristes dels Tres Comuns fessin un esborrany del jurament a llegir pel protonotari que incloïa la restitució de l'estatus constitucional anterior al 1639 pel que fa a les insaculacions i al control de les portes de la ciutat de Barcelona, ha induït algun autor a l'error de pensar que aquestes disposicions van ser efectivament incloses en el jurament reial. Aquest és el cas de Joaquim ALBAREDA, «Les Cortes de 1701-1702 i 1705-1706. La represa del constitucionalisme», a *Constitucions, capítols i actes de cort. Any 1701-1702 i 1705-1706*, edició facsímil, 2004, p. 19; Joaquim ALBAREDA, *El «Cas dels catalans»...*, 2005, p. 51, tot citant una còpia d'aquest esborrany de l'Archivo Histórico Nacional (AHN), 1008, f. 117-117v, la qual acompanyava el «resumen» dels juristes dels Tres Comuns i que també es pot veure en els *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. x, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2007, p. 643-644.

el 1652 només s'aconseguí a través de privilegis reials atorgats el gener del 1706 i encara amb prou limitacions.²⁴

Però, els anys de la guerra havien fet canviar les coses? Quatre tipus d'evidències documentals permeten sostenir que, el 1713-1714, l'objectiu polític de les institucions del Principat continuava situat en un eix «català» i no pas «espanyol»:

1. En primer lloc, la documentació generada per les negociacions que, una vegada signades les paus d'Utrecht (14 de març del 1713), es van produir per pactar l'evacuació de les tropes aliades de Catalunya demostra que l'objectiu fonamental de les institucions catalanes era el manteniment de les Constitucions i els privilegis de Catalunya, i no pas cap objectiu polític d'abast «espanyol».

D'ençà de finals del mes de maig del 1713, els representants de les institucions catalanes van demanar al virrei comte de Starhemberg i a l'almirall John Jennings que els tractes d'evacuació de les tropes aliades incloguessin el respecte de les Constitucions i els privilegis de Catalunya.²⁵ I, de fet, sembla que obtingueren, almenys d'una manera oral, la promesa d'ambdós de la seva conservació. El 18 de juny del 1713, una ambaixada dels presidents dels Tres Comuns agràia al virrei Starhemberg la «promesa» de què «tant per si, com per orde de l'emperador y rey, nostre senyor (que Déu guardé), y per lo acordat ab lo almirant Jinings no entraria en lo tractat de armistici ni evacuació de las tropas que primerament no se asseguràs lo quedar Catalunya ab sos privilegis y prerrogativas a la mayor satisfacció de sos Comuns y Particulars».²⁶ Una promesa que sembla que els presidents dels Tres Comuns també obtingueren el dia 18 de juny de l'almirall Jennings.²⁷ I, els dies següents, els representants de la Diputació, el Consell de Cent i el braç militar continuaren les gestions per salvar el que consideraven la seva principal prioritat política.²⁸

Tanmateix, tal com és sabut, els interessos de les institucions catalanes quedaren totalment relegats en l'anomenat Conveni de L'Hospitalet, signat el 21 de juny pel marquès de Ceva Grimaldi en representació

del duc de Pòpuli i pel comte de Königsegg en representació del virrei Starhemberg, ja que el dit acord res no deia sobre les Constitucions i els privilegis dels catalans.²⁹ Tota aquesta activitat dels Tres Comuns en les setmanes anteriors al Conveni de L'Hospitalet cal interpretar-la, tal com ho ha fet Josep M. Torras i Ribé, perquè «aquestes negociacions eren la darrera esperança de poder mantenir en vigor les constitucions; i és des d'aquesta perspectiva que hauríem d'entendre que s'hi aferressin desesperadament i que censuressin amb indignació el secretisme i l'actitud deslleial del virrei, per haver marginat els «comuns» d'aquestes transcendents negociacions».³⁰

2. Segonament, el procés de la Junta General de Braços celebrada a Barcelona entre el 29 de juny i el 9 de juliol del 1713 demostra, igualment d'una manera fefaent, que la defensa de les llibertats de la formació històrica catalana fou la motivació fonamental per seguir la lluita contra els borbònics després de l'abandonament dels aliats. En la decisiva deliberació del braç reial del dia 5 de juliol en què, per 78 vots contra 45, es va decidir continuar la resistència, s'hi diu que «per ço lo present braç prenga resolució, com la pren, sobre dit fet, disposant-se ab las armas a una defença per la manutenció y conservació de las constitucions, privilegis, usos, costums e immunitats del present Principat, axí en general com en particular, fins lo die d'avui concedits y otorgats».³¹ Com és sabut, aquesta proposició del braç reial féu canviar una anterior votació del braç militar d'abandonar la lluita i, segons el testimoniatge de Francesc de Castellví, quan el dia 9 es féu pública la resolució de la Junta

29. El text complet del Conveni de L'Hospitalet es pot consultar en l'obra de Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nació catalana*, Barcelona, L'Avenç, 1905, p. 96-97. El mateix Sanpere i Miquel ja va demostrar documentalment que l'emperador Carles havia donat instruccions a Starhemberg de no supeditar l'evacuació de les tropes al manteniment de les Constitucions i els privilegis de Catalunya.

30. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1999, p. 313.

31. Editat per Eva SERRA (coord.), *La Junta General de Braços de 1713. L'ambaixada Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, Barcelona, Parlament de Catalunya i Generalitat de Catalunya, 2008 (la citació, en la p. 118). Sobre aquestes deliberacions, vegeu també Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nació catalana*, 1905, p. 107-154. Tal com recull la *Gaceta de Barcelona*, en la sessió del dia 6, els braços generals ja van decidir «tomar las armas y alistar tropas, a mayor gloria de Dios y exaltación de su Santísimo Nombre, en defensa de la justa causa de la magestad católica y de su augustísima Casa, y por conservación de las libertades y privilegios de Cataluña, que con los tratados de los comisarios no quedaban seguros y según otras inteligencias, estaban perdidos. No es de admirar tan admirable resolución, pues ha sido siempre Cataluña, en amor, servicios y finezas, admirable en privilegios y libertades, valerosa y en su fidelidad constante» (Mireia CAMPABADAL I BERTRAN (ed.), *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, València, Tres i Quatre, 2009, p. 305-306).

24. El privilegi reial que afectava el Consell de Cent fou concedit el 15 de gener del 1706, vegeu Pere VOLTES BOU, *Barcelona durante el gobierno...*, vol. 1, 1963, p. 249; el privilegi reial que afectava la Diputació del General és datat el 26 de gener del 1706, vegeu Mònica GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Les institucions catalanes durant la Guerra de Successió: Les Corts de 1705-1706*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1992, 2 v. (vegeu vol. 1, p. 189).

25. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, vol. xxviii, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1975, apèndixs xxxix, xli i xlii, p. 231-235.

26. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, p. 85, i apèndix xlii, p. 237.

27. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, p. 87.

28. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, apèndixs xliii, xlv i xlv, p. 243.

General de Braços, el poble de Barcelona ho va celebrar «con común aplauso, indecible gozo y quietud de ánimo. No se oían por las calles otras voces que *Privilegios o morir*».³²

3. En tercer lloc, la correspondència, els memorials, les instruccions i els dietaris dels ambaixadors Francesc de Berardo, Pau Ignasi de Dalmases i Felip Ferran i Sacirera, els quals, d'ençà dels inicis del 1713, negociaven a Londres i la Haia en nom de les institucions catalanes davant les potències atlàntiques, reflecteixen ben clarament que, en la fita del 1713-1714, l'objectiu polític de les institucions del Principat continuava situat a escala «catalana» i no pas a escala «espanyola».³³

Així, en el memorial que Francesc de Berardo, marqués de Montnegre, lliurà el 23 de març del 1713 al bisbe de Bristol, primer ambaixador plenipotenciari de la Gran Bretanya a Utrecht, i que un temps després també féu a mans a la reina Anna d'Anglaterra (el 4 de maig d'aquell mateix any, quan ja s'havien signat els tractats d'Utrecht), s'hi demana que s'incloguin quatre tipus de clàusules en els tractats de pau, clàusules que les institucions catalanes demanaven que fossin garantides per la Majestat britànica i pels Estats Generals d'Holanda: 1. La primera era la de la conservació de les lleis i els privilegis «que gozaba Cataluña el día de la muerte de Carlos segundo»; 2. La segona seria el manteniment de les gràcies, els títols i les honres concedits per Carles d'Àustria a municipis i particulars «de España, y singularmente a Cataluña»; 3. La tercera seria un perdó general per a tots aquells que havien seguit la causa de Carles d'Àustria; 4. Finalment, es demanava assegurar els béns a la Península d'aquells seguidors de Carles d'Àustria que, seguint aquest, havien agafat el camí de l'exili.³⁴

32. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, vol. III, p. 581.

33. Documentació editada a Eva SERRA (coord.), *La Junta General...*, 2008.

34. El dit memorial deia: «En cuya consideración espera el Principado que, acordando a su majestad británica la fineza de haver sacrificado sus naturales con inimitable constancia sus haciendas, vidas y honrras, fiados en el auxilio de sus armas, se dignará hazer el esfuerzo posible, por su palabra, por su decoro y por su gloria para que antes, o en el mismo tiempo de la evacuación, se capitule: Que todos los privilegios y prerrogativas que gozaba Cataluña el día de la muerte de Carlos segundo se conserven y observen. Que se establezca la permanencia de las gracias, privilegios y honrras concedidas por Carlos terzero, assí a Comunes como a particulares de España, y singularmente a Cataluña. Que en capítulo expreso del tractado se declare que los Comunes y particulares de todos los reinos que componen la monarquía de España no han faltado a su obligación por seguir el partido de Carlos terzero, sí procedido bien y fielmente conformándose al sentir de la mayor parte de los príncipes de Europa, aliados de su majestad cesárea. Que los particulares de cualquier esfera que quisieren hazer su avitación en dominios de Carlos terzero mantengan las aciencias y bienes que tuvieron en los de España durante su vida, como después de ella sus herederos, y que los presentes

És a dir, si bé les institucions catalanes, a través dels seus ambaixadors, defensaven els interessos dels títols, les hisendes i la seguretat dels particulars austriacistes de tot Espanya, en el terreny politicoconstitucional la seva demanda només s'ocupava de l'estatus de Catalunya i no pas d'Espanya. Convé remarcar que, a diferència del 1705, el 1713-1714 les mires de les institucions catalanes i de la classe dirigent del Principat no eren «ofensives»; això, en el sentit de recuperar el terreny perdut en l'autogovern d'ençà del 1652. En aquelles difícils circumstàncies militars i diplomàtiques, la seva aspiració se situava a tornar al punt anterior a la transició dinàstica i al conflicte bèl·lic que s'hi encadenà, és a dir, a l'estatus constitucional existent a la mort de Carles II.

És cert que, quan ja era consumada la caiguda de Barcelona davant les tropes borbòniques, i amb Mallorca i Eivissa encara en mans austriacistes, l'ambaixador Felip Ferran presentà al nou monarca britànic, Jordi I de Hannover, una proposta a la desesperada que pretenia restaurar conjuntament els règims forals de la Corona d'Aragó, i si això no era possible, que els territoris de Catalunya, Mallorca i Eivissa es constituïssin en una república sota la protecció de les potències aliades, proposta, però, que no tingué cap recorregut diplomàtic.³⁵

4. Finalment, hom pot constatar com aquests objectius polítics es van mantenir fins a la caiguda de Barcelona l'Onze de Setembre del 1714. Segons reporta Francesc de Castellví, en la proposta que el coronel Joan Francesc Ferrer va fer arribar al duc de Berwick el mateix dia 11 de setembre, s'hi ofería lliurar als borbònics Barcelona, Mallorca i Eivissa, «concediendo el mariscal a Catalunya, Mallorca y Ibiza los fueros, privilegios, costumbres e inmunidades que gozaban el día de la muerte del difunto rey Carlos II»;³⁶ proposta

artículos sean garantés su majestad británica y los Estados Generales.

»Y en caso de parecer justificados, suplico a vuestra excelencia en nombre del Principado de Cataluña, me dispense la honrra de proponerlos al congreso, sin desistir de la instancia hasta que condescendiendo Francia y sus aliados a tan justa pretensión deva únicamente Cataluña este último consuelo a la venigna influencia de su majestad británica» (Eva SERRA, *La Junta General...*, 2008, p. 406, el memorial lliurat a la reina Anna en què es copien aquestes demandes és reproduït en les p. 406-407).

35. Quan Felip Ferran féu aquesta «representación», el 18 de setembre del 1714, encara no tenia notícia de la caiguda de Barcelona, tot i que la preveia. La proposta demanava que «sea unida Cataluña con toda España a la augustísima casa de Austria, o que Cataluña, con los reinos de Aragón y Valencia, sean cedidos a S. M. Imperial y católica o a una de las serenísimas archiduquesas y, cuando eso no se pueda lograr, que Cataluña con las islas de Mallorca e Ibiza sea erigida en república bajo la protección de V. M., de la augustísima casa de Austria y altos aliados» (reproduïda per Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, vol. IV, p. 426).

36. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, vol. IV, p. 262.

que resta verificada en les memòries del duc de Berwick.³⁷

Altrament, en els diaris i les memòries personals de l'època, hi resulta ben palès que la caiguda de Barcelona va ser percebuda com la pèrdua de les llibertats «catalanes» i no pas «espanyoles». El pagès Francesc Anglada, de Fonteta, escriurà a la fi del 1714: «que dit any Barselona se perdé, que tots los pactes que heran a Catalunya tots se perderan y se trencaran»; mentre que Joan Esteve Llandrich, pagès de Santa Coloma de Farners, també escriurà que «la Ciutat de Barcelona estigué asitiada 14 mesos sens tenir ajuda de ningú, ante no se volgué donar, y después se agué de entregar, y se romperen tots los privilegis de Cataluña, de aon ploram y plorarem, nosaltres y els nostres desendants».³⁸

VI

En definitiva, ni abans ni durant la guerra no existí un projecte polític d'abast «espanyol» promogut des de Catalunya. Al nostre entendre, el fet que els objectius polítics dels dirigents catalans se centressin, tant el 1705 com el 1714, a escala «catalana» i no pas a escala «espanyola» resulta perfectament lògic per dos tipus de raons:

1. Primer, perquè per als catalans del segle XVII i començaments del XVIII, Espanya no tenia un contingut ni polític ni de tipus nacional. Des d'una perspectiva catalana, a començament del segle XVIII Espanya era encara un concepte bàsicament geogràfic —tal com ho corroboren, per exemple, les anàlisis d'Eulàlia Duran dels *Anales* de Narcís Feliu de la Penya o de Joaquim Albareda de les *Narraciones* de Francesc de Castellví.³⁹ Tant pels referents institucionals i simbolicoculturals, com pel joc de contraidentitats amb castellans i francesos que els conflictes del sis-cents havia avivat extraordinàriament, Catalunya era la pàtria política dels catalans.

2. En segon lloc, i contra el que va afirmar Pierre Vilar i que després ha estat seguit per altres historia-

37. «Pretendieron en un primer momento adoptar un tono arrogante; pero, al ver que aquello no les daba resultado, trataron de inducirme a que negociara con ellos proponiéndome la rendición de la isla de Mallorca a condición que les respetara tanto a ellos como a los mallorquines sus privilegios. Hice oídos sordos a la propuesta, de igual modo que no había escuchado las anteriores» (Pere MOLAS RIBALTA (ed.), *Duque de Berwick: Memorias*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2007, p. 412-413).

38. Cf. Xavier TORRES, «Reis, pagesos i llibertats: la fi de les Constitucions Catalanes segons els memorialistes de pagès», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al catalanisme: Societat i política (segles XVI/XIX)*, Vic, Eumo, 2001, p. 197-219 (les citacions, en les p. 216-217).

39. Eulàlia DURAN, «Narcís Feliu de la Penya, historiador i polític», *Afers*, núm. 20 (1995), p. 73-86; Joaquim ALBAREDA, «*Qué cosa es la España?* L'Espanya composta segons l'austriacista Francesc de Castellví», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 15 (2004), p. 113-123.

dors,⁴⁰ ni abans ni durant la Guerra de Successió el pes demogràfic, militar, diplomàtic, polític i econòmic del Principat permetia tenir «forces» suficients per intervenir i canviar un model polític i una cultura política castellans de tendències unitaristes i absolutistes; un model, no ho oblidem, d'arrels seculars.

De fet, tant els cronistes proaustriacistes com proborbònics coincideixen a afirmar que el context històric i ideològic en què s'inscriu la Guerra de Successió i els seus prolegòmens és un context en què el dit model unitarista i absolutista vol ser clarament projectat cap als territoris no castellans de la Península, i no pas al revés. Així, Francesc de Castellví assevera que les concessions de les Corts del 1701-1702 només van ser fruit d'un joc tàctic motivat per les circumstàncies d'una guerra que es considerava imminent. Els ministres borbònics conferenciaven «ocultamente sobre los privilegios de Cataluña y el modo con que debían unirles a las modernas leyes de Castilla establecidas con el poder»; segons Castellví, l'ambaixador comte de Marsin, tot seguint les directrius de la cort de París, havia aconsellat al jove monarca que fos generós amb els catalans per dos tipus de raons: «la primera perquè podria ser que de este modo olvidasen la aversión que tenían al nombre de francés que esta ventaja sería favorable al rey en la guerra que se temía; segunda porque en el caso que después de fenecida la guerra continuase la delicadez de la observancia de sus leyes y privilegios, no se debía dar ningún cuidado reducir la Catalunya a la ley que quisiese imponerle». Segons Marsin, això era cert perquè, ara, regnant a Madrid i París una mateixa dinastia, els catalans ja no podrien amenaçar de jugar la carta francesa davant la cort de Madrid: «que ya no había más puente de Cataluña a Francia. En otro tiempo, a poca costa hallaban auxilio y tenían protección. Ahora no tienen donde recurrir».⁴¹

Per la seva part, el filipista aragonès Agustín López de Mendoza, comte de Robres, ho explica ben diàfanament en les seves *Memorias*, testimoniant que Francisco Campillo i altres ministres borbònics proposaven

40. Pierre Vilar incorporà al seu discurs la tesi de la voluntat intervencionista dels catalans en la política espanyola, tot reforçant-la amb un argument a penes esbossat per Soldevila: la recuperació de les bases humanes i materials de la segona meitat del sis-cents hauria proporcionat, segons Vilar, «forces» suficients als catalans per poder intervenir en el destí polític d'Espanya el 1705. El «segon redreçament» català de l'època moderna combinat amb un canvi d'orientació política del govern central de la monarquia espanyola, que, en el regnat de Carles II, no volia «ferir el particularisme català», haurien portat a què, lluny de separar-se d'Espanya, els catalans se sentissin «cada vegada amb més dret —i amb més forces— per a intervenir» (Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna: Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1973, p. 414-415). La mateixa tesi es sostinguda a *Le 'Manual de la companyia nova' de Gibraltar 1709-1723*, París, SEVPEN, 1962, en l'apartat «Conjuncture et structure. Bourgeoise et nation», p. 89 i s.

41. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, vol. I, p. 347-348.

que «reducida toda esta península a la unidad que tuvo en tiempo de los godos, no habiendo ya otro nombre nacional que el de españoles, sería más tremenda su fuerza que lo era en la diversidad de afectos casi extranjeros, resultas de la diferente economía de sus provincias. Por tanto finalmente llegaba el tiempo tan deseado del conde duque de Olivares de que los Reyes de España fuesen independientes de otra ley que de la su natural piedad, en que principalmente consistía el gobierno monárquico».⁴² El projecte «espanyol» dels catalans sembla que només va existir en la propaganda de guerra borbònica que intentava atiar i instrumentalitzar el sentiment anticatalà d'una part de la població castellana. La dita propaganda feia precisament burla d'una sèrie de coses que els receptors castellans consideraven totalment inversemblants perquè feien referència a transformar la vida política i econòmica castellana: afirmacions com que a Madrid es construiria una ciutadella governada per un català, que els catalans controlarien el comerç amb Amèrica o que tota l'encunyació d'or i plata d'Espanya es faria a Catalunya.⁴³

42. Conde de ROBRES, *Memorias para la historia de las guerras civiles de España*, edició a cura de José María IÑURRITEGUI, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2006, p. 305.

43. Seria el cas del pamflet *Nuevas constituciones que piden se le conceda al Principado de Cataluña por la fidelidad que han mostrado y muestran al señor Archiduque*, editat per María Teresa PÉREZ PICAZO, *La publicística española en la Guerra de Sucesión*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1966, 2 v. (en el vol. II, p. 245-247); i de *Nuevos privilegios que ha concedido el Archiduque al Principado de Cataluña por la fidelidad que le ha tenido en el año 1711*, editat per Pere VOLTES BOU, *Barcelona y el gobierno...*,

En aquest sentit, i ja per acabar, crec que no es pot traslladar als catalans del segle XVII i de començaments del segle XVIII determinats ideals polítics i intel·lectuals del món contemporani, els quals han intentat transformar un model i una cultura política castellano-espanyols amb uns valors i referents propis, els quals estan ben arrelats i madurats des de fa segles. Un model que, com en general el de qualsevol cultura política, està dotat d'una dimensió moral i d'uns *signs* culturals que permeten la seva continuïtat temporal en contextos històrics diferents.

vol. III, 1970, p. 85-88. Aquest últim pamflet era pràcticament una còpia de l'anterior, tot i que conté algunes anotacions marginals de gran interès. En aquests textos es relacionaven unes preteses demandes dels catalans que tindrien com a objectiu assolir una posició hegemònica tant en l'àmbit de la Corona d'Aragó com en el conjunt d'Espanya. Així, es diu que la Corona d'Aragó hauria de canviar la seva intitulació per Corona de Catalunya; que a Madrid es construiria una ciutadella governada per un català; que diversos ports de la Corona de Castella, entre els quals la Corunya i Santander, passarien a dependre dels catalans i que aquests controlarien el comerç amb Amèrica; que tota l'encunyació de monedes d'or i plata d'Espanya es faria a Catalunya, etc. Tal com deixa clar una anotació marginal del segon document, aquests textos i d'altres de similars es van difondre des del bàndol borbònic —especialment quan es van produir les ofensives austríaques sobre Madrid— per tal de desprestigiar el govern de Carles d'Àustria i per atiar l'odi envers els catalans: «Esto, como otros papeles, divulgó el zelo imprudente de algunos para hazer odiosa la nación catalana y suscitarle émulos, pero todo es falso. Los catalanes hizieron sus Cortes en que establecieron algunos privilegios y pedían se les atendiese en los primeros empleos aviendo alguno de ellos, pero nada de esto que aquí se expresa».

L'ALTRA CARA DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ A CATALUNYA: LA VIOLÈNCIA CONTRA LA POBLACIÓ CIVIL (1705-1714)¹

JOSEP M. TORRAS I RIBÉ
Universitat de Barcelona

1. LES TURBULENCIES DELS PRIMERS ANYS DE LA GUERRA (1705-1706)

En l'anàlisi dels episodis de la Guerra de Successió en cap cas no podem perdre de vista que estem en presència d'un esdeveniment històric d'una enorme complexitat, que des dels seus orígens es desenvolupà en àmbits diversos, que s'encavalcaven de manera constant: com a disputa dinàstica entre Àustries i Borbons, però també com a conflicte d'interessos entre les potències internacionals, especialment Anglaterra, França i l'Imperi, que dirimien en aquesta guerra l'hegemonia a Europa, amb la particularitat que bona part dels episodis centrals del conflicte tingueren com a escenari principal la geografia catalana. I és prou sabut que la guerra —tota guerra— deixa sempre un rastre de violències i destruccions incontrolables sobre el territori i els seus habitants.

Aquesta superposició d'esdeveniments —dinàstics, polítics i militars— es posà de manifest d'una manera exemplar i incontrovertible en el transcurs de les turbulències dels primers compassos de la guerra a Catalunya, entre els anys 1705 i 1706. Efectivament, en l'espai de pocs mesos es produí el desembarcament aliat que propicià el triomf de 1705, la difusió de la revolta austriacista, seguida de la immediata contraofensiva de l'exèrcit de les Dues Corones de 1706, que es difongué de manera fulminant pel territori i posà setge a Barcelona, fracassada en darrer terme per la providencial arribada d'una nova flota anglesa, que desarticulà l'ofensiva borbònica i obligà Felip V a fugir en desbandada i refugiar-se a França. Amb el benentès que cadascuna d'aquestes alternatives militars, condicionades directament per l'actuació dels exèrcits aliats o borbònics, hauria pogut capgirar definitivament el desllorigador de la guerra i significar el triomf d'un bàndol o l'altre, tant a escala europea com peninsular.²

1. El text d'aquesta ponència forma part del projecte de recerca «La xarxa urbana catalana i les relacions transpirinenques en els segles XVII i XVIII», dotat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (ref. HAR2012-32655).

2. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales de Cataluña*, III, Barcelona, Joseph Llopis Imp., 1709, p. 520-550; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1997-2002, I, p. 485-697, i II, p. 13-329; Antoni PORTA I BERGADÀ, *La victòria catalana de 1705*, Barcelona, Pòrtic, 1984, p. 311-516; Josep M. TORRAS I RIBÉ, «La difusió de la revolta austriacista a Catalunya (1705-1706): entre la lògica insurgent i l'estratègia militar aliada», a *Actes del Congrés*

Tenim notícia que en el transcurs de la invasió de 1706 es produïren episodis de violència a diverses poblacions, que podrien considerar-se inherents al trànsit reiterat de tropes d'un bàndol i l'altre sobre el territori. En concret s'acusava les tropes borbòniques del saqueig de masies i del robatori i la destrucció de collites a diversos llocs de les comarques del Segrià, la Noguera i l'Urgell i a les contrades properes a la ruta de penetració de l'exèrcit en direcció a Barcelona.³ Valdria la pena, però, de deturar-nos en l'escenari del setge borbònic de Barcelona i fer-nos la composició de lloc que durant unes poques setmanes, a cavall entre els mesos de març i abril de 1706, es produí una circumstància excepcional, que no es tornaria a repetir en tota la resta del conflicte, ni a Catalunya, ni a Castella, ni en els camps de batalla d'Europa: els dos adversaris dinàstics, l'arxiduc Carles d'Àustria i el duc d'Anjou, com l'anomenaven les fonts catalanes de l'època, es trobaven separats només per pocs quilòmetres de distància, l'un refugiat dins el clos de les muralles de Barcelona, i l'assetjador allotjat a una casa senyorial del terme de la llavors vila de Sarrià.⁴

L'Apostol Catalana a la Guerra de Successió 1705-1707, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Museu d'Història de Catalunya, 2007, p. 363-372; Josep M. TORRAS I RIBÉ, «1706: la primera ofensiva borbònica contra Catalunya», a Francesc ESPINET i Borja de RIQUER (ed.), *Josep Fontana: Història i projecte social: Reconeixement a una trajectòria*, 2, Barcelona, Crítica, 2004, p. 502-515.

3. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, II, p. 69. L'exèrcit borbònic que participava en la invasió, que en la terminologia de l'època s'anomenà «la jornada de Cataluña», estava format per divuit mil soldats d'infanteria francesos i espanyols que havien de viure a expenses del territori, mentre que les tropes aliades (soldats anglesos i imperials) aquarterades a diversos llocs de Catalunya sumaven poc més de mil efectius, als quals s'haurien d'afegir membres de la Coronela gremial i miquelets i voluntaris de procedència diversa, que en total es podrien quantificar en sis mil combatents més. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Generalitat, Dietaris*, reg. 104, f. 299-3º, 1 d'abril de 1706; Vicente BACALLAR Y SANNA (marqués de San Felipe), *Comentarios de la guerra de España e historia de su rey, Felipe V, el Animoso*, Madrid, 1957, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», núm. 99, p. 105-106; Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 553.

4. Biblioteca de Catalunya (BC), ms. 173, *Annals Consulars*, III, f. 55v; Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 547-550; Vicente BACALLAR Y SANNA, *Comentarios...*, p. 105-106; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1999, p. 170-173 (2a ed.: Barcelona, 2007); Joaquim ALBAREDA, *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra (1705-1714)*, Vic, Eumo i Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, 2001, p. 137.

Va ser en aquestes circumstàncies d'incertesa política i volubilitat militar que es produïren les primeres actuacions conegudes de represàlia política de gran abast del govern de Felip V contra els catalans, en forma d'un projecte d'esquarterament radical de la geografia de Catalunya. Efectivament, sabem, per mitjà de documentació procedent d'arxius aragonesos, que el mes d'abril de 1706, pel que sembla amb la intenció de recompensar i afavorir la fidelitat aragonesa a la dinastia borbònica, la reina Maria Lluïsa Gabriela de Savoia, muller de Felip V, atorgà a aquell regne una gràcia per la qual es modificava el traçat de la frontera entre Aragó i Catalunya, que quedaria fixada a partir d'aquell moment en el curs de la Noguera Pallaresa, annexant a Aragó tot el territori existent entre les dues Nogueres, incloent-hi la mateixa ciutat de Lleida.⁵ Concretament, es proposava «desmembrar del Principado de Cataluña la Ciudad de Lérida, y todos los lugares y territorios que están entre los ríos Noguera y Cinca, incorporándolos al Reyno [de Aragón]». ⁶ Igualment la mateixa concessió reial incorporava a Aragó la ciutat de Tortosa, el seu port fluvial i el territori dels Alfacs, amb la qual cosa es donava compliment a una vella reivindicació aragonesa, que s'arrossegava des dels segles medievals, de tenir accés directe al mar. Concretament, en el text del privilegi es justificava la concessió «considerando se halla aquel Reyno [...] sin el beneficio del comercio y salida de sus frutos que le enriquezca, por la falta de puerto marítimo para extraerlos». ⁷ Si bé les poste-

5. Originàriament els límits fronterers entre Aragó i Catalunya, segons el geògraf Pere Gil, s'havien fixat en el curs del riu Cinca (Josep IGLÉSIES, *Pere Gil, S. I. (1551-1622), i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona, 1949, col·l. «Quaderns de Geografia», p. 152-153). El rei Jaume II, a les Corts de Saragossa de l'any 1300, annexionà a Aragó les comarques de la Ribagorça, el Sobrarb i la Llitera, i fixà els límits fronterers en el traçat de la Noguera Ribagorçana. Per al debat historiogràfic sobre el tema de la fixació de la frontera entre Aragó i Catalunya, vegeu Andrés GIMÉNEZ SOLER, «La frontera catalano-aragonesa», a *II Congreso de Historia de la Corona de Aragón* (Osca, 1920), p. 463-559; María de los Ángeles MASÍÁ DE ROS, «La cuestión de los límites entre Aragón y Cataluña. Ribagorza y Fraga en tiempos de Jaime II», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), xxii (1949), p. 161-181; Flocel SABATÉ I CURULL, *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, 1997, col·l. «Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana», p. 281-313.

6. Archivo Municipal de Zaragoza, ms. 73, f. 78v-79. El privilegi, datat el mes d'abril de 1706, és reproduït per María Berta PÉREZ ÁLVAREZ, *Aragón durante la Guerra de Sucesión*, I, tesi doctoral, Universidad de Zaragoza, 1995, p. 134-135.

7. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Consejos*, llibre 2051, f. 67-67v. Haig d'agrair la coneixença d'aquest document a la professora Carme Pérez Aparicio. Aconseguir una sortida directa al mar havia estat una reivindicació tradicional del regne d'Aragó. A la darrereria del segle XVII, per exemple, Diego José Dormer, canonge i ardiaca de la catedral de Saragossa, reclamava que s'atorguessin al regne d'Aragó drets preferencials de trànsit de mercaderies per embarcar-les des del port de Vinaròs. Vegeu Diego José DORMER, *Discursos histórico-políticos*, Saragossa, 1684. Sobre aquesta qüestió,

riors incidències de la guerra deixaren sense efecte aquestes concessions del govern de Felip V, que cal entendre com una descomunal represàlia política contra Catalunya, el seu contingut no deixava de ser revelador del sentiment d'animadversió de la monarquia borbònica contra els catalans, perquè en cas d'haver-se posat en pràctica aquesta proposta d'amputació territorial, sens dubte hauria representat la desaparició literal del Principat de Catalunya com a unitat geogràfica i política diferenciada.⁸

També durant aquesta mateixa ofensiva contra Catalunya dels exèrcits de les Dues Corones borbòniques, tenim notícies procedents de fonts militars franceses de què s'havien concebut projectes desorbitats de violència contra la població civil, en forma d'actuacions que s'haurien de qualificar de terrorisme militar pur i dur, tals com l'incendi i la destrucció de les poblacions del Principat considerades irreductibles, i la deportació dels seus habitants cap a zones allunyades, a fi d'assegurar el control i l'aquietament del país. En concret, el text proposava «bombarder et brusler 20 lieues autour d'y celles [villes], prendre tous les bandits revoltés qu'on pourrait attrapper, et les amener en France, dans les provinces esloignées des frontières». ⁹

Tanmateix, resulta difícil d'avaluar la virtualitat d'aquests projectes de represàlia exemplaritzant i devastació del territori, entre altres raons a causa de l'estrepitós fracàs de l'ofensiva borbònica i de la desbandada dels exèrcits de les Dues Corones, que impedí que es poguessin portar efectivament a la pràctica. Però sí que podem constatar que aquestes amenaces d'alguna manera arribaren a difondre's entre la població, en el que podria considerar-se un ardit intimidatori i de propaganda de guerra posat en pràctica per l'estat major de l'exèrcit de les Dues Corones. Segons Castellví, «el desorden [de las tropas borbónicas] se esparció volando por toda la Cataluña, abultando el caso con tan lastimosas circunstancias, [que] intimidaron y enfurecieron los naturales [...]». Era tanto el horror que a tres

vegeu també Ignacio de Asso, *Historia de la economía política de Aragón*, Saragossa, Francisco Magallón, 1798, p. 222-225 (Reed.: 1947); Jaime CARRERA PUJAL, *Historia de la economía española*, II, Barcelona, Bosch, 1944, p. 460; Pere MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial, 1977, p. 52.

8. Projectes d'esquarterament de la geografia catalana han estat presents en l'ideari de sectors determinats de la política espanyola fins als nostres dies. El darrer que tenim documentat data de setembre de 2013, quan una denominada Asociación Militar Española plantejava la conveniència de trossejar el territori de Catalunya, a fi de mantenir-la irremissiblement dintre de l'esfera de l'Estat espanyol (*La Vanguardia*, núm. 47398 (14 setembre 2013), p. 16).

9. Service Historique de l'Armée de Terre, Vincennes (SHAT), París, A-1, 1978, núm. 249, Ms. Fallet. Reproduït per Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i Felip V: De la conspiració a la revolta, 1700-1705*, Barcelona, Vicens Vives i Fundació La Caixa, 1993, p. 331, nota 9.

horas de la carrera del ejército los moradores desamparaban los pueblos y tomaban las armas».¹⁰ També es pot constatar que aquestes amenaces i projectes de represàlia arribaren a tenir ressò en la literatura popular de l'època, segons la qual els soldats borbònics que participaven en l'ofensiva de 1706 «caminaban pregonando, con iracundos acentos, que no han de quedar con vida niños, mugeres ni viejos [...] jurando una y otra vez de pasarlo a sangre y fuego, y dueños de lo mejor, poblarla otra vez de nuevo».¹¹ Certament que aquests temors que es difonien entre la ciutadania no eren en absolut infundats. Per exemple, en els anys posteriors l'estat major borbònic arribà a concebre un pla de deportació de Lleida dels veïns considerats proclius al bàndol austriacista, i repoblar la ciutat amb famílies procedents de Galícia. Concretament, el comte de Louvigny proposava a José de Grimaldo, secretari d'estat de Guerra,¹² que «el mayor Servicio del Rey fuera que Su Magd. enviase a esta plaza una buena colonia de Galicia por habitar esta ciudad [Lleida] y país, [y] hechar todos los mal afectos [de] la ciudad».¹³

Sigui com sigui, tant la proposta d'esquarterament i amputació del territori, com la represàlia exemplaritzant que representava el projecte d'incendi de poblacions i la deportació a gran escala dels habitants, pensem que posen de manifest que, al marge de l'antagonisme dinàstic que havia donat origen al conflicte successori, en l'entorn cortesà de Felip V i entre els comandaments militars dels exèrcits de les Dues Corones existia un manifest sentiment d'animadversió contra Catalunya, que resultava premonitori dels excessos i les brutalitats que acabarien executant-se en els anys posteriors, especialment a partir de 1713.

2. CATALUNYA DESPRÉS DE LA BATALLA D'ALMANSA: LES MALVESTATS DE LA GUERRA CONTRA LA POBLACIÓ CIVIL (1707-1713)

Després d'un curt període de relativa calma militar, el fracàs de l'ofensiva aliada sobre Madrid de l'hivern de 1707, que comportà de retop la caiguda dels regnes

de València i Aragó en poder dels borbònics,¹⁴ convertí novament Catalunya en el teatre principal de la guerra en territori peninsular, i féu témer les autoritats catalanes i imperials que es produiria una imminent ofensiva en gran escala dels exèrcits de les Dues Corones: «invadido el país, sin estorbo de fortaleza alguna, los enemigos pueden dexarse ver delante de estas murallas de Barcelona».¹⁵ Per definir aquest nou mapa del conflicte va fer fortuna entre els contemporanis la dita que «quan el mal ve d'Almansa a tots alcança».¹⁶ Efectivament, amb el gruix de l'exèrcit aliat derrotat i en desbandada, l'ofensiva borbònica no es deturà a la línia fronterera, sinó que s'endinsà profundament en la geografia catalana,¹⁷ amb l'objectiu prioritari de posar setge als únics punts fortificats que s'interposaven en el seu avenç Catalunya endins: la ciutat de Lleida, que fou conquerida el 14 de novembre de 1707, i l'obligat cap de pont de Tortosa, assetjat i expugnat el 9 de juliol de 1708.¹⁸

En l'ofensiva contra les dues ciutats, al marge dels aspectes estrictament militars, es reproduïren actuacions de violència extrema executades com a represàlia exemplaritzant contra la població civil. Són prou con-

14. Pedro VOLTES BOU, «Las dos ocupaciones de Madrid por el Archiduque Carlos de Austria», *Boletín de la Real Academia de la Historia* (Madrid), CLI-1 (1962), p. 61-83.

15. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 82-3º, punt 15; ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 98-3º, 19 de novembre de 1707. Vegeu també Dietari de l'Antic Consell Barceloní (DACB), xxvi, p. 212-213.

16. Sembla que la citació genuïna, que circulà a l'època per les terres del País Valencià, era en realitat «Quant el mal està en Almansa a tots alcança». Vegeu Joaquim MARTÍ I GADEA, *Diccionario general valenciano-castellano*, II, València, Imp. José Canales, 1891, p. 1207 (reed. facsímil). Vegeu també Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, VII, Palma de Mallorca, Moll, 1977, p. 138.

17. Sobre aquesta nova configuració del front de guerra a Catalunya, vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ, «Catalunya després de la batalla d'Almansa: els desastres de la guerra contra la població civil», *Pedralbes* (Barcelona, Universitat de Barcelona), núm. 24 (2004), p. 311-334.

18. Sobre les incidències dels setges de Lleida i Tortosa, vegeu BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, f. 62-66v; Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 595-599 i 604-605; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, II, p. 388-403 i 526-542; BC, *Bonsoms*, núm. 2998; Eugenio Gerardo LOBO, *Sitio, ataque y rendición de Lérida, que a los pies del Serenísimo Señor Don Luís Fernando, Príncipe de Asturias, consagra por mano de la Excm. Sra. Duquesa de Osuna*, Saragossa, 1707; BC, *Bonsoms*, núm. 5769: «Haviendo el Señor Duque de Orléans atacado la Plaza de Tortosa, cuyas trincheras abrió el día 10 de junio de 1708, empezó a jugar las baterías el 20 del mismo mes»; Vicente BACALLAR Y SANNA, *Comentarios...*, p. 146-147 i 155-156; E. ARDERIU I VALL, «Siti de Lleida pel duc d'Orléans», *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida* (Lleida), 1910-1911; L. Aurea JAVIERRE, «Las cartas del Duque de Orléans a Felipe V sobre el sitio de Lérida en 1707», *Ilerda* (Lleida), IV (1946), p. 93-119; Patricio PRIETO LLOVERA, *Los sitios de Lérida*, Lleida, 1954; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió...*, 1999, p. 194-202; Òscar UCEDA, *Lleida, 1707: La ciutat massacrada*, Lleida, La Clamor, 2007.

10. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, II, p. 69.

11. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Sec. Graf. Bar, GIR-4: «Ostenta una devota, y obligada pluma, dever la Excelentíssima Barcelona, su total defensa, en el asedio deste año 1706, a la Protomartyr de España, y Patrona de aquella Ciudad, la Invictíssima Virgen Santa Eulalia» (Barcelona, Bartholomé Giralt, 1706).

12. José Antonio ESCUDERO, *Los secretarios de estado y del despacho*, III, Madrid, Instituto de Estudios Administrativos, 1976, doc. 34, p. 662-664.

13. AHN, *Estado*, lligall 798, 5 de gener de 1710, Louvigny a Grimaldo. Reproduït per Adrià CASES IBÁÑEZ, *La Guerra de Successió a les terres de Ponent*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2014, p. 158.

guts els trets d'acarnissament, amb l'execució sumària dels capdavaners de la resistència, posats en pràctica per les tropes franceses del duc d'Orleans durant el setge de Lleida, descrits com d'una crueltat mai no vista per Feliu: «no puedo omitir la noticia de la crueldad executada por los franceses al entrar en la Ciudad, con la gente de todos los estados que se habían retirado a la Iglesia del Rosario, pues se pasaron a filo de espada casi todos, y fueron muy raros los que pudieron librarse de la cólera francesa».¹⁹ Castellví, per la seva banda, en la descripció del setge s'entreté a descriure els detalls del saqueig a què fou sotmesa la ciutat: «el amanecer del día 13 el duque de Orleans entró en la Ciudad [...] Sufrieron saco los templos de Santo Domingo, Santa María Magdalena, San Andrés y otros. Todo padeció contingencia [...]. En el convento de Santo Domingo pasaron a cuchillo algunas personas, [y] dieron fuego a 50 casas de los más señalados ciudadanos. El pillaje y saqueo fue muy considerable, [y] por el espacio de ocho días continuó el saco».²⁰ Amb el benentès que la brutalitat dels incendis i el saqueig als quals va ésser sotmesa la ciutat de Lleida foren executats després d'haver-se signat la capitulació que rendia la plaça, entre el duc d'Orleans i el príncep Enric de Darmstadt.²¹ A més, hauríem d'ésser conscients que la brutalitat de l'ofensiva borbònica no s'havia limitat a les operacions del setge pròpiament dites, sinó que les tropes de les Dues Corones s'esmerçaren durant setmanes a l'espoli i la devastació del territori proper a la ciutat, en actuacions d'autèntica terra cremada: «lo enemich ha atacat tots los caminos, [y] devastat, destruït y robat, [y] los estragos que lo enemich ha ocasionat en aquesta horta són numerosos, puix no deïxe arbres, canems, vinyes y tot quant pot ser útil, per poch que sie».²²

Una vegada assegurat el control d'aquestes estratègiques places fortes, en el nou escenari militar de la conquesta de Catalunya sembla haver-se produït un transcendental canvi en la percepció de la guerra per part de l'estat major borbònic.²³ Efectivament, en lloc de prosseguir les operacions en direcció a Barcelona,

tal com s'havia executat l'any 1706, els comandaments dels exèrcits de les Dues Corones deturaren l'ofensiva i s'esmerçaren a dissenyar zones d'ocupació segura i permanent en els territoris novament conquerits, que comprenien bona part de les comarques del Segrià, la Noguera, l'Urgell, la Segarra i la zona del Baix Ebre.²⁴ La teòrica línia divisòria entre les àrees d'influència dels dos exèrcits, sotmesa a considerables fluctuacions estacionals, durant els anys centrals del conflicte arrencava de la ciutat de Tortosa; s'endinsava cap a l'interior per les comarques del Priorat, el Baix i l'Alt Camp i la Conca de Barberà; arribava a la rodalia de Cervera, i continuava fins a Solsona, Agramunt i Ponts; més enllà, la línia del front es difuminava considerablement per les terres del Bages i del Berguedà, fins a les proximitats del castell de Cardona, reducte austriacista per excel·lència en les terres de la Catalunya central.²⁵ En els mesos posteriors s'afegiren a aquestes contrades en litigi les terres frontereres amb França (la Cerdanya, el Gironès i l'Empordà), inquietades per les ofensives estacionals dels exèrcits del duc de Noailles, que s'endinsaven sense excessives dificultats fins a les rodelies de la Seu d'Urgell.²⁶ És a dir, en la percepció que en tenien les fonts catalanes de l'època, l'any 1708, després d'aquest avançament de les seves línies per tot el país, «el enemigo ha devastado diferentes territorios, dominado de las tres partes una del Principado, [y lo] ha puesto en tal miseria que con la estrechez del territorio y falta de medios, a no prevenirse en lo futuro se seguirá grave perjuizio».²⁷

En aquest nou escenari, en què es detecta arreu un virtual encavalcament entre les tropes dels dos exèrcits, més que grans batalles el que es produïa eren operacions de guerra de baixa intensitat, especialment ofensives estacionals dels exèrcits borbònics de primavera i estiu, que eren contingudes amb penes i treballs per les dotacions imperials acantonades en el territori. Com havia de reconèixer el mateix arxiduc l'any 1708, «el enemigo ha penetrado este Principado por todas las fronteras, sin que las tropas que componen mi exér-

19. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 599.

20. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, II, p. 395-396. La violència contra la població civil executada per les tropes borbòniques durant el setge de Lleida encara era recordada amb temor pels habitants de la ciutat a mitjan segle XVIII. Vegeu Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, II, Tàrraga, Francesc Camps Calmet, 1972-1974, p. 586.

21. Sobre el contingut de la capitulació, vegeu BC, *Bonsoms*, núm. 5759, «Artículos de las capitulaciones del castillo de Lérida y fuerte de Gardeny, entre Su Alteza Real el Señor Duque de Orleans, de una parte, y Su Alteza el Señor Príncipe de Hssia Darmstadt, comandante general de dicha Plaça», 4 f.

22. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 47-5è.

23. Sobre els debats entre els generals borbònics pel que fa al disseny de l'ofensiva contra Catalunya, vegeu Vicente BACALLAR Y SANNA, *Comentarios...*, p. 180-181.

24. Sobre la delimitació de les zones d'ocupació borbònica de Catalunya en els anys centrals de la guerra, vegeu ACA, *Generalitat, Esborrany dels Dietaris*, reg. 315, s. f., 19 de desembre de 1710; AHN, *Estado*, lligall 410-1, 7 de març de 1711, informe de José Vallejo a Grimaldo.

25. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 610 i 614; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 216 i 405. Un resum argumentat de l'estat major borbònic sobre les fluctuacions de la línia de separació entre els dos exèrcits, a AHN, *Estado*, lligall 383, 25 de febrer de 1710, T'Serclaes a Grimaldo.

26. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 595-597 i 602; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, II, p. 418-420 i 542-545, i III, p. 42-44 i 46. Descripció d'algunes d'aquestes operacions a Alfred BAUDRILLART, *Philippe V et la Cour de France*, I, París, Typographie Firmin-Didot, 1890, p. 410-411. També Vicente BACALLAR Y SANNA, *Comentarios...*, p. 155.

27. DACB, xxvi, p. 234.

cito, y las de los aliados, vasten no solo a rechazarlos, pero ni a la precisa resistencia».²⁸ Això vol dir que per primera vegada les terres de la rereguarda catalana havien deixat d'ésser una zona protegida i segura, i a partir d'aquest nou escenari pràcticament tot el país començava a estar exposat a les malvestats posades en pràctica pels exèrcits de les Dues Corones, i la mateixa Generalitat expressava en to de queixa que «no hay comarca que esté libre de las invasiones del enemigo, quien ha practicado su crueldad y furor en la mayor parte del Principado».²⁹

En aquestes circumstàncies d'empantanament militar, en què any rere any les operacions dels dos exèrcits es resumien en incursions limitades i ofensives estacionals, l'estat major borbònic semblà haver arribat a la conclusió que les guerres no es guanyaven solament a les grans batalles, sinó també a les terres de la rereguarda, i començaren a aplicar tècniques d'allò que avui anomenaríem guerra psicològica, consistentes a posar en pràctica represàlies militars indiscriminades sobre el territori, d'una violència i un acarnissament inimaginables, amb l'única finalitat de provocar el terror i la demoralització de la ciutadania, i aquesta intencionalitat va ser perfectament percebuda pels contemporanis. Hem de constatar, però, que si bé les al·lusions a aquests actes de vandalisme dels exèrcits de les Dues Corones són freqüents en les obres generals, resulten en canvi molt difícils de verificar documentalment de manera inequívoca. Efectivament, amb molta freqüència les notícies sobre els saqueigs i les extralimitacions de les tropes les coneixem a través de cronistes i dietaristes, i de manera sorprenent la majoria de vegades resulta difícil fer el seguiment dels mateixos fets en la documentació de proximitat continguda en els arxius locals i comarcals,³⁰ sigui a causa de les destruccions ocasionals provocades per les mateixes incidències de la guerra (incendis, saqueigs, lluites de faccions, intrigues locals, etc.), sigui per les esportades documentals ordenades pel règim borbònic quan acabà el conflicte, per mitjà de les quals es pretenia requisar i destruir tota la documentació referida a les actes i els escrits del temps del govern intrús, i en el cas que «no se pudiera separar ni rasgar cómodamente», s'ordenava que «se borren ante testigos fidedignos, en tal modo que no se puedan leer».³¹

Malgrat aquestes carències, el creuament entre les diverses fonts disponibles, tant procedents de les obres generals com dels arxius municipals, permet dibuixar

un quadre aproximat de les malvestats provocades per les tropes de les Dues Corones i dels saqueigs indiscriminats als quals eren sotmesos els habitants de la ruralia. En termes generals, la simple presència de les tropes sobre el territori portava associada la necessitat de procedir, arribat l'estiu, a la requisita de les collites de les diverses contrades. Tenim notícia, a través de les mateixes fonts militars borbòniques, de l'execució d'operacions en gran escala que any rere any assolaven el territori per apropiarse de la producció cerealista de les diverses contrades. Algunes les coneixem en detall. L'agost de 1708, per exemple, el duc d'Orleans va destinar un veritable exèrcit, de més de quatre mil soldats, a requisar coactivament les collites de les comarques de la Segarra i l'Urgell, considerades el veritable graner de les terres de la Catalunya central.³² A l'estiu de 1709, les tropes del duc de Noailles destinaren vuit-cents efectius a segrestar les collites del Gironès i l'Empordà i s'apropriaren d'un volum superior a les trenta mil quarteres de blat.³³ Igualment, l'any 1711, el duc de Vendôme ordenà la confiscació sistemàtica de les collites de l'extens territori situat entre Balaguer i Fraga, és a dir, la zona d'ocupació permanent de l'exèrcit borbònic fronterera amb Aragó, amb llicència per escorcollar les masies i requisar tots els cereals emmagatzemats a les cases de pagès, amb l'amenaça de greus represàlies per als contraventors que oposessin resistència o intentessin ocultar les seves reserves alimentàries.³⁴ I encara s'haurien d'afegir a aquestes requisites sistemàtiques els freqüents segrests de collites perpetrats també pels exèrcits aliats i les tropes imperials.³⁵ Tot i que no disposem de gaires testimonis documentals sobre el tema, hem d'entendre que aquestes requisites esdevingueren una pràctica rutinària durant tots els anys de guerra i que deixaven sumits en la indigència les famílies i els habitants de pobles i caserius disseminats pel territori, i probablement calgui considerar aquestes requisites coactives com el desencadenant de les penúries alimentàries i les crisis de mortalitat detectades en els llibres sagramentals de moltes parròquies durant aquells anys.³⁶

32. AHN, *Estado*, lligall 352, doc. 25, 16 d'agost de 1708.

33. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 260-1°, 19 d'agost de 1709. Denúncies posteriors sobre aquesta requisita de cereals a AHCB, *Libro 6° de Consultas de la Real Audiencia*, f. 55v-56.

34. AHN, *Estado*, lligall 496, ordres del duc de Vendôme, 22 d'agost de 1711.

35. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió...*, 1999, p. 241. Vegeu també Eduard MARTÍ, *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714): Una institució decisiva en la política catalana*, Vilassar de Mar, Fundació Ernest Lluch, i Lleida, Pagès Editors, 2008, p. 148 i 154.

36. Referències sobre aquest tema a Valentí GUAL I VILÀ, *La família moderna a la Conca de Barberà*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1993, p. 322-324; Valentí GUAL I VILÀ, «Les crisis demogràfiques de la primera meitat del segle XVIII a la Conca de Barberà», *Aplec de Treballs* (Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà), núm. 12 (1994), p. 105-124.

28. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 105, f. 493-1°

29. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 270-2°, 13 d'octubre de 1709.

30. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «Fonts oficials i fonts del territori: la diferent percepció de la Guerra de Successió a Catalunya (1707-1711)», a Jaume DANTÍ (coord.), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2011, p. 283-314.

31. AHCB, *Consultas de la Real Junta*, 1716, s. f.

Davant aquestes operacions de requisita sistemàtica de collites, l'any 1709 la Generalitat denunciava a l'arxiduc «el deplorable estado en que se halla el Principado, [con] la mayor estrechez por las inconmensurables cantidades de granos que ha sacado el enemigo».³⁷

Deixant de banda aquestes actuacions genèriques, que podien afectar el conjunt dels habitants de territoris extensos, també tenim notícies sobre actes de violència i pillatge de les tropes borbòniques sobre poblacions i contrades més reduïdes, que coneixem a través de notícies fragmentàries i indirectes. Castellví, per exemple, descriu que sovint les seves informacions provenen «de sugetos de los cuales muchos se hallaron en los hechos, y otras de gente imparcial y verídica de aquellos confines».³⁸ Els testimonis sobre aquestes actuacions resulten recurrents de nord a sud del territori. Segons Feliu, a la zona del Gironès i l'Empordà «las tropas francesas molestaban al país con saqueos, hurtos e incendios, paseaban por el Ampurdán, saquearon la vecindad del río Fluvià, atacaron Bañolas, [y] también padecieron Ultramort, Santa Llogaya, Rabós, Vilamarí y Bâscara».³⁹ Castellví, per la seva banda, descriu amb detalls addicionals aquestes mateixes operacions d'extorsió i saqueig contra la població civil portades a terme per les tropes del duc de Noailles en aquests anys centrals de la guerra: «los lugares del Ampurdán sufrían la violencia de que les quitasen los trigos, [y] los enemigos atacaban los pueblos, y tomaban los justicias y jurados para [obligar] a la pronta paga de las contribuciones».⁴⁰ I a l'estiu de 1709 els jurats de Girona informaven a la Generalitat que «el enemigo se mantenía acampado desde Torroella de Mongrís asta Verges [...] reduciendo con amenazas los pueblos de aquella cercanía, [y] del lugar de Bordils se llevó unas dos mil quarteras de trigo y saqueó todas las casas de dicho lugar, como lo ha hecho en otros lugares sercanos a su campo, y se temía habría executado las mismas hostilidades a la parte de Bañolas».⁴¹ En el transcurs d'aquestes mateixes ofensives estacionals, poblacions importants com Figueres, per exemple, van ésser ocupades reiteradament per l'exèrcit de les Dues Corones. I el mateix s'esdevingué a altres poblacions de la zona, com la mateixa ciutat de Banyoles.⁴²

37. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 270-2°, 13 d'octubre de 1709.

38. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, II, p. 541.

39. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 594 i 639.

40. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, II, p. 615-618 i 625-648.

41. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 260-1°, 19 d'agost de 1709. Vegeu també DACB, xxvi, p. 314-315.

42. Luis G. CONSTANS, «Una crónica inédita de la Guerra de Sucesión en Gerona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (Girona), v (1950), p. 15; Sebastià CASANOVAS I CANUT, *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1978, p. 20-21.

Una altra zona molt castigada per aquests saqueigs de poblacions i extorsió dels habitants es localitzava a les rodalies de Cervera, Tàrrega, Bellpuig i Agramunt, on també s'encavalcaven els exèrcits borbònics i imperials, amb una violència tan persistent i reiterada que provocava fins i tot la fugida dels habitants i l'abandonament dels conreus. Com assenyalava un informe de la Generalitat de l'any 1708, «los enemigos han saqueado todo el llano de Urgel, asta las sercanías de Cervera, importantísimo país por su abundancia, [pero] sin sus habitantes, que los más dexaron sus casas [...] expuestos a los rigores de la guerra».⁴³ La percepció de les fonts de l'època era que aquestes malvestats no solament eren conseqüència dels combats i les escaramusses estacionals, sinó que existia la fonamentada sospita que la majoria de vegades els saqueigs i les extorsions de les tropes borbòniques eren indiscriminats, concebuts únicament amb l'objectiu de fer mal i acovardir els habitants de la ruralia, com a arma intimidatòria per provocar el derrotisme de la població. Com s'assenyalava explícitament en els *Annals Consulars*, «las correrías dels enemichs tenen per objectiu debastar lo Pahís».⁴⁴ I Feliu ratificava aquesta mateixa percepció l'any 1709, quan deia que «los enemigos campeaban a discreción en los lugares abiertos, llenándoles de estragos y vilipendios, [y] estas correrías fueron contra los pueblos, obrando atrocidades indignas de referirse».⁴⁵

Tanmateix, l'evidència d'aquesta presumpció ens la proporciona la documentació procedent dels mateixos arxius borbònics. Davant els múltiples abusos comesos pels exèrcits de les Dues Corones a la zona a cavall entre les comarques de l'Urgell, la Segarra i el Solsonès, les autoritats municipals i els rectors de les parròquies de Pinós, el Miracle, Sanaüja, Torà, Biosca, Conill, Claret, Ivars d'Urgell i altres, adreçaren sengles denúncies al govern de Felip V per queixar-se dels saqueigs reiterats als quals eren sotmesos i de la violència sacrílega de les tropes. Segons la queixa del rector de la parròquia de Sant Pere de Mirambell, per exemple, «el lugar fue enteramente saqueado, sin librarse de esta violencia la yglesia».⁴⁶ Davant la repetició d'aquestes denúncies, les autoritats borbòniques ordenaren obrir una investigació judicial per escatir la justesa de les queixes. El resultat de les enquestes va esdevenir literalment demolidor. El marquès de Valdecañas, encarregat

43. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 82, punt 13; ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 136-1°, 2 d'abril de 1708. Sobre aquestes violències de les tropes, vegeu també Antoni BACH I RIU, *Bellpuig d'Urgell i la seva antiga baronia al pla d'Urgell*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1972, p. 187; Josep M. SEGARRA I MALLA, *Recull d'episodis d'història targarina des del segle XI al XX*, Tàrrega, Francesc Camps Calmet, 1973, p. 117.

44. BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, f. 71.

45. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 593 i 596.

46. Archivo General de Simancas (AGS), *Gracia y Justicia*, llibre 357, f. 32, juliol de 1710, pàssim.

de portar a terme les indagacions sobre el terreny, en el seu informe donava per bones i confirmava plenament les queixes dels pagesos i habitants de la rodalia, i assenyalava que «las tropas han cometido toda suerte de desórdenes [...] porqué todos roban, violentan y son incendiarios [...] poniendo fuego y arruinando las casserías y poblaciones, [y] los soldados han executado todo lo que podían hacer sin temor ni piedad, [y] es para causar horror y espanto en el pecho de los más posehidos de dureza y olvido». I respecte a l'autoria dels fets, arribava a la conclusió irrefutable que aquests actes de violència de les tropes contra els pagesos i vilatans havien estat instigats pels mateixos oficials borbònics com a arma de guerra, amb la intenció de terroritzar els habitants de les contrades frontereres entre els dos exèrcits i provocar desànim i derrotisme. Segons la seva anàlisi, obtinguda després d'interrogar testimonis diversos, «los saqueos, estrujos y violencias cometidas [...] horrorizan tanto por lo que son, como por verlas autorizar de los oficiales».⁴⁷

Podríem considerar, però, que aquest quadre de la violència exercida sobre la població civil és encara notòriament incomplet. Efectivament, per fer-nos una idea cabal de la penúria i constant inseguretats que es vivien en el territori en els anys centrals de la guerra, hauríem de considerar que també les tropes aliades i imperials vivien sobre el terreny, i robaven collites, saquejaven masies i cases aïllades i extorquien els habitants de la ruralia.⁴⁸ El mateix Feliu descriu de manera reiterada aquest quadre de violència de la qual ningú restava immune: «en este tiempo padeció Cataluña extraordinarias extorsiones, no solo de los enemigos, sino tambien de parte de nuestras tropas [...] en la villa de Pons saquearon los franceses lo que avían recogido los paysanos, [pero] hizieron lo mesmo los nuestros en otros lugares, todo en daño de Cataluña; los saqueos afectaron el Urgel, la Segarra, y hasta la Llacuna, con grande desorden y mayor sentimiento».⁴⁹ I ratificant aquestes notícies aportades per Feliu, els anys 1707 i 1708 les autoritats municipals de Tàrrrega denunciaven a la Generalitat aquesta violència dels uns i els altres, i «los molts saqueos que sens pietat obraren los enemichs, [però] lo Real exèrcit també estigué allí, talant lo terme y robant en la vila lo que los enemichs hi havien deixat».⁵⁰ Tota la documentació disponible es

fa ressò de les malvestats ocasionades per aquesta presència incontrolable de soldats sobre el territori. Com assenyalaven de manera recurrent les fonts de l'època, tant borbònics com imperials vivien a expenses dels pagesos i vilatans, i saquejaven arreu masies i collites. A les terres del Gironès la documentació descriu com una autèntica plaga la presència de les tropes dels dos exèrcits sobre el territori, que ocasionaven «gran detriment del pahys y destrucció de la terra, que uns pelavan per un costat y los altres del altre».⁵¹ I a la zona lleidatana, el pagès Aleix Ribalta, del Palau d'Anglesola, feia constar la seva desolació per les extralimitacions de les tropes d'un signe i l'altre, «[que] feien molt mal al país; lo un dia venien las partidas [borbòniques] de Lleyda; altres dias venien les de Carlos III, y entre uns y altres no nos deixaven cosa».⁵² Com a confirmació d'aquests estralls i malifetes de la soldadesca, el mateix Feliu no s'estava de fer constar que, a causa de les penallitats de la guerra, «los catalanes quedaban pobres y desnudos», és a dir, indefensos davant les escomeses dels uns i els altres.⁵³

Les conseqüències d'aquesta promiscuïtat dels exèrcits sobre el territori, i els abusos i les extralimitacions de les tropes sobre la ciutadania, ens permeten percebre una altra vessant del cost de la guerra sobre la població civil, que normalment ha passat desapercibuda per als historiadors, i sovint resulta indetectable: el cost dels allotjaments i la manutenció de les tropes, que havien de pagar els pagesos i habitants de les diverses contrades. Efectivament, les tropes vivien a expenses del territori i s'havien de proveir de menjar, palla, farratge per als animals, llenya, etc., sense comptar la fiscalitat extraordinària —de guerra, es deia— que es recaptava coactivament entre la ciutadania. Per fer front a aquestes despeses, els comuns i les universitats sovint s'havien d'endeutar per mitjà de censals, i també havien d'imposar taxes i contribucions entre els veïns, en forma d'onzenes, vintenes, trentenes, etc., sobre les collites i els arrendaments urbans, i tot plegat repercutia en un fort i generalitzat endeutament comunal.⁵⁴ Sobre aquest procés de misèria i empobriment col·lectiu a causa de les incidències de la guerra, per exemple, les autoritats de Corbera de Llobregat declaraven l'any 1735, és a dir, dos decennis després de la fi del conflicte, haver hagut d'imposar als veïns un trentè sobre els comestibles, a fi de poder pagar les

47. AHN, *Estado*, lligall 411, Hinojosa a Grimaldo, informe del marquès de Valdecañas, octubre-novembre de 1711.

48. Segons un informe de la Conferència dels Comuns, «las tropas del Real ejército [...] en sus tránsitos han practicado y practican saqueos, robos y talas de frutos» (ACA, *Generalitat, Dietaris*, f. 270-2º, 13 d'octubre de 1709).

49. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 611-612.

50. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 105, f. 499-1º i 3º, 26 de juliol de 1707; ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 136-1º, 2 d'abril de 1708.

51. Luis G. CONSTANS, «Una crónica inédita de la Guerra de Sucesión en Gerona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, v (1950), p. 13.

52. Reproduït per Òscar UCEDA, *Lleida, 1707...*, 2007, p. 33.

53. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales...*, III, p. 612.

54. Llorenç FERRER I ALÒS, «Pagar les guerres. Una càrrega fiscal sobre els ajuntaments catalans en els segles XVII i XVIII», a *Després de les Noves Plantes: Canvis i continuïtats a les terres de parla catalana: Actes del IX Congrés de la CCEPC*, Valls, Cossetània, 2014, p. 70-78.

pensions dels censals contrets durant els anys de la guerra.⁵⁵

Finalment, no podem deixar de mencionar, encara que sigui un tema escabros i delicat, l'actuació d'algunes de les tropes catalanes involucrades en el conflicte (miquelets, fusellers i voluntaris d'extracció diversa), considerades pels contemporanis com una barreja de patriotes i malfactors, que exercien una espècie de violència latent o en sordina sobre les zones de la rereguarda on estaven acantonats. Totes les fonts disponibles coincideixen a descriure aquests combatents com a rústecs, indisciplinats i violents, i se'ls acusava sovint de fer la guerra pel seu compte.⁵⁶ Entre la documentació de l'època resulten freqüents les queixes dels habitants de la ruralia sobre els abusos i les extralimitacions d'aquestes tropes irregulars, i la seva presència en el territori suscitava arreu preocupació i intranquillitat.⁵⁷ Per exemple, Francesc Gelat, pagès de Vall Xirau, deixà escrit que els pagesos i vilatans tancaven i barraven portes i finestres tan bon punt tenien notícia de la proximitat d'aquests escamots armats: «los comuns no sabian què fer, perquè [los miquelets] feian tan mal com los enemichs».⁵⁸ Aquesta opinió era ratificada per les autoritats municipals de Solsona: «los excessos que per estos veynats ejecutan cada dia las partidas de voluntaris [y] fusellers són tals que obliguen als paisans a deixar las pròpies cases, robant y pillant no sols los grans y gènere de manteniments, sinó també lo demés que els agrada».⁵⁹

55. ACA, *Real Audiencia, Consultas*, reg. 156, f. 125v-126, 15 de setembre de 1735.

56. Per a la caracterització d'aquestes tropes irregulars, vegeu Francesc de CASTEL·LÍ, *Narraciones históricas*, I, p. 598, i II, p. 642; María Teresa PÉREZ PICAZO, *La publicística española en la Guerra de Sucesión*, I, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1966, p. 283; Núria SALES, *Senyors bandolers, miquelets i botiflers: Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Barcelona, Empúries, 1984, p. 105-109; Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i Felip V...*, 1993, p. 25-26; Antonio ESPINO LÓPEZ, «L'evolució de les forces auxiliars durant la Guerra de Successió a Catalunya, 1705-1714. El cas dels miquelets i dels voluntaris», *Afers* (Catarroja), núm. 52 (2005), p. 542; Antonio ESPINO LÓPEZ, «La mobilització militar catalana durant la Guerra de Successió», *Manuscrits* (Bellaterra), núm. 24 (2006), p. 140.

57. Sebastià CASANOVAS I CANUT, *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, 1978, p. 47; Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials de la marina de la Selva*, Barcelona, Curial, 1993, p. 87; Antonio ESPINO LÓPEZ, «L'evolució de les forces auxiliars durant la Guerra de Successió a Catalunya, 1705-1714. El cas dels miquelets i dels voluntaris», *Afers*, núm. 52 (2005), p. 542; Josep BUSQUETS I CASTELLA, *Gironella i la Guerra de Successió*, Gironella, Ajuntament de Gironella, 1993, p. 36-52; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió...*, 1999, p. 206-215.

58. Text reproduït per Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials...*, 1993, p. 87. Opinió semblants eren expressades per la Conferència dels Comuns. Vegeu també Eduard MARTÍ, *La Conferència dels Tres Comuns...*, 2008, p. 156.

59. Reproduït per Francesc SERRA, *Cardona (1705-1714): La resistència a l'interior*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2014, p. 73.

Entre la documentació de la Generalitat es troben queixes sovintejades de les autoritats de diverses poblacions sobre les violències i extorsions posades en pràctica a diverses contrades del nord de Catalunya per les partides de miquelets dels germans Alexandre i Rafael Nebot.⁶⁰ I les fonts oficials també esmenten les malifetes de les partides de miquelets del coronel Felip Subias per la zona del Camp de Tarragona, i d'Antoni Prats a les rodalies de Figueres i la Bisbal.⁶¹ Aquestes informacions són ratificades també per les fonts de l'espionatge borbònic: «multitud de partidas de Miqueletes sin orden han vagueado por Cataluña, haziendo imponderables insolencias y vexaciones».⁶² I Aleix Ribalta, pagès del Palau d'Anglesola, l'any 1708 reblava el clau sobre els abusos atribuïts a aquests escamots de fusellers i voluntaris: «aquells hòmens que's levantaren en lo any 1705 en títol de miquelets, pararen en lladres, y estos eran los que feian més mal en lo pahís».⁶³ Davant aquest desolador panorama de violència i inseguretat, del qual ningú podia escapolar-se, l'any 1709 la Generalitat havia de concloure, atenent les informacions arribades des del territori, que «resta aquella terra molt destruhida, causant universalment grandíssima llàstima y particular desconsuelo lo oirho [...] que continuant així en breu destruhiran totalment a tot est Pahís [ab] una total misèria».⁶⁴

El capgirament internacional esdevingut després del clamorós fracàs de la segona expedició aliada sobre Madrid de l'any 1710 representà un forçat intermedietat en la situació d'empantanament militar que s'havia viscut a Catalunya en els darrers anys, per anar tot seguit manifestament a pitjor.⁶⁵ Efectivament, el fiasco de l'ofensiva aliada, i la desbandada de les tropes imperials després de les humiliants derrotes de Brihuega i Villaviciosa, pressuposà un avançament incontenible

60. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 104, f. 238-1º, 23 de maig de 1706; ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 32-3º, 1 d'agost de 1707. L'any 1711 una recerca ordenada per Ramon Vilana Perlas ratificava «los desórdenes que están practicando las tropas [...] del regimiento de Nebot» (ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 317, s. f., 2 de febrer de 1711).

61. Virginia LEÓN, *Entre Austrias y Borbones: El archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*, Madrid, Sigilo, 1993, p. 196-198.

62. Reproduït per Magda FERNÁNDEZ, «Espionatge borbònic en la Barcelona austriacista: un informe de l'any 1706», a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, 2, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1984, p. 249.

63. Reproduït per Antoni BACH I RIU, «Crònica de la Guerra de Successió a les terres de Lleida», escrita per un pagès del Palau d'Anglesola», *Ilerda* (Lleida), XLIV (1983), p. 175.

64. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 261-1º, 22 d'agost de 1709. Expressions semblants a BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, f. 74.

65. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «La rereguarda catalana entre la darrera ofensiva aliada i el capgirament internacional (1710-1712)», *Manuscrits* (Bellaterra), núm. 18 (2000), p. 63-91.

de les línies dels exèrcits borbònics en tots els fronts.⁶⁶ En el sector central, les tropes del mariscal Starhemberg en retirada no solament es mostraren incapaces de retenir dintre de l'obediència imperial el regne d'Aragó, sinó que es veieren obligades a recular profundament les seves línies entre Cervera i Igualada, mantenint destacaments precaris en terres dels altiplans segarrencs, en una línia imprecisa entre Santa Coloma de Queralt, Cervera i Ponts.⁶⁷ Per la seva banda, en les comarques del nord de Catalunya, el setge i la capitulació de la ciutat de Girona, el gener de 1711,⁶⁸ permeteren que les tropes franceses del duc de Noailles avancessin les seves línies fins a les envistes d'Olot i portessin a terme fins i tot incursions sobre les terres de la plana de Vic, és a dir, sobre el mateix bressol de l'aixecament austriacista. Com assenyalaven els consellers de Vic a la Generalitat, «la fatal desgràcia ha cabut a tot lo Principat ab lo rendiment de la plassa de Girona, antemural que era de dit Principat, y en particular per esta ciutat [de Vic], puig sens aquella queda esta uberta y exposada a la mayor desgràcia de ser invadida y tiranitzada per lo enemich [...] per quant segons nos han dit ja té la vila de Olot».⁶⁹

En aquest nou escenari de l'avançament del front fins a les terres de la Catalunya central, el més destacable era, sens dubte, la promiscuïtat creixent dels diversos exèrcits sobre el territori, que a cada nova escaramussa permutaven les seves posicions en una deriva imprevisible, de tal manera que d'un dia per l'altre resultava gairebé impossible diferenciar els amics dels enemics. A Cervera, per exemple, entre 1711 i 1713 foren freqüents els canvis de guarnició entre borbònics i imperials, amb la consegüent incertesa dels habitants davant aquesta variable dependència dels diversos contendents.⁷⁰ També a la zona de frontera, la ciutat de

Figueres a cada nova campanya estacional canviava de mans entre borbònics i imperials,⁷¹ i Banyoles estava indefensa davant les malvestats provocades per les incursions de l'exèrcit francès del duc de Noailles.⁷² A les comarques de l'Anoia i el Bages, durant la tardor i l'hivern de 1711, els exèrcits borbònics i imperials, comandats respectivament pel duc de Vendôme i el mariscal Guido von Starhemberg, estigueren acantonats durant mesos entre els pobles de Calaf, els Prats del Rei, Rubió i Jorba, en un contingent aproximat de més de trenta mil efectius, on s'esdevingué l'anomenada «batalla de Prats del Rei»,⁷³ de resultats militars incerts, però de gran cost per a la pagesia i els habitants de la zona, amb la requisita de collites i saqueigs indiscriminats per part dels dos exèrcits.⁷⁴ Resulta alligador constatar la gran coincidència que existeix en la descripció i el diagnòstic de les malvestats provocades en aquesta època per la promiscuïtat dels exèrcits sobre els habitants de les comarques de la Catalunya central. Les fonts catalanes denuncien «la desgraciada positura del Principat [...] estretxat per la part de Urgell y Sagarra [...] lo Pahys ens queda tant devastat que's judica casi inútil».⁷⁵ I aquesta percepció era ratificada per les fonts de l'espionatge borbònic: «el Pahiz está en un miserabilísimo estado, [y] puedo asegurar con toda verdad que la hambre es casi general, y muchas vezes falta el pan».⁷⁶

En aquestes adverses circumstàncies de declivi militar, però també d'exasperació de la ciutadania aclaparada per les malifetes de la soldadesca, a través de la

austriacista durant la Guerra de Successió (1705-1713), Cervera, Museu Comarcal de Cervera, 2013, p. 18.

71. Sebastià CASANOVAS I CANUT, *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, 1978, p. 20-21.

72. Luis G. CONSTANS, «Una crònica inèdita de la Guerra de Sucesión en Gerona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, v (1950), p. 15.

73. AHN, *Estado*, lligall 411-3, Castelar a Grimaldo, 10 de desembre de 1711; AHN, *Estado*, lligall 423, 19 de març de 1712, T'Serclaes a Grimaldo; ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 315, s. f., 29 de novembre de 1711; BUB, ms. 34, *Annals Consulars*, p. 98. Sobre aquests episodis, vegeu també Josep RIBA I GABARRÓ, «Batalles de la Guerra de Successió a Calaf i els Prats del Rei», *Miscellanea Aquilantensia* (Igualada, Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada), VIII (1997), p. 185-210; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 227, 248-258, 282-287, 299-300 i 318-347; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió...*, 1999, p. 292-293.

74. Domingos da CONCEIÇÃO, *Diario bellico: La Guerra de Sucesión en España*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2013, p. 306-308. Vegeu també Joan FÀBREGA DE CEREROLS, *Llibre de coses que han succeït a Catalunya, dignes de ser notades, i en altres parts del món: Crònica d'un pagès català dels segles XVII i XVIII*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1999, p. 55 (citat per Francesc SERRA I SELLARÉS, «El setge de Cardona de l'any 1711», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), XXIII (2012), p. 276-277).

75. DACB, XXVIII, p. 198.

76. AHN, *Estado*, lligall 531, «Relación remitida de Cataluña en últimos de febrero de 1712».

66. Descripcions d'aquest desastre militar a BC, *Bonsoms*, núm. 609. També, Camilo PÉREZ MORENO, *Episodios de la Guerra de Sucesión: Asalto de Brihuega y batalla de Villaviciosa*, Guadalajara, 1911; Henry KAMEN, *Felipe V: El rey que reinó dos veces*. Madrid, Temas de Hoy, 2000, p. 99-101.

67. AHN, *Estado*, lligall 383, T'Serclaes a Grimaldo; AHN, *Estado*, lligall 410-1, 7 de març de 1711, Vallejo a Grimaldo. Els informes emesos per l'estat major borbònic sobre la delimitació de la línia del front coincideixen amb les notícies procedents de fonts catalanes. Vegeu Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB), ms. 34, *Annals Consulars*, p. 91, 30 de maig de 1711. Aquesta línia de contenció de l'exèrcit imperial es mantingué amb escasses variacions fins a l'any 1713 (AHN, *Estado*, lligall 423, Alòs a Grimaldo, 2 de febrer de 1712; AHN, *Estado*, lligall 420, Valdecañas a Mejorada, 26 d'abril de 1712).

68. ACA, *Generalitat, Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s. f., 20 de gener de 1711; Emilio GRAHIT PAPELL, «Gerona durante la Guerra de Sucesión», *Revista de Gerona* (Girona), núm. 20 (1895), p. 175; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió...*, 1999, p. 280-281.

69. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 317, s. f., 31 de gener de 1711.

70. Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Documents de la Cervera*

documentació oficial es pot percebre que alguna cosa havia canviat en l'actitud dels pagesos i vilatans respecte a les malvestats de la guerra i les violències provocades pels exèrcits arreu del país. El que abans eren queixes formulades a les autoritats catalanes de manera respectuosa, ara començaven a traduir-se en actituds de franca hostilitat contra aquesta presència amenaçadora de les tropes, fossin de l'exèrcit que fossin.⁷⁷ L'any 1711 Pedro del Rodil, agent del secretari Vilana Perlas tramès a les terres de la Catalunya central, expressava el seu temor que es poguessin produir incidents i altercats entre pagesos, soldats i miquelets, i informava «sobre el miserable estado en que se halla esta tierra, [y que] existía el peligro de suceder muchas desgracias».⁷⁸ I la Conferència dels Comuns comparava de manera descarnada els abusos i les violències atribuïts a les tropes catalanes amb els que executava l'exèrcit borbònic: «no se distinguen las operaciones de las tropas ab los naturales, de las que los enemichs executan, ab las composiciones de las vilas y llocs [y] ab los maltractes de las personas».⁷⁹ Davant d'aquestes contingències, la situació de la majoria de contrades de Catalunya, no solament les afectades directament pels combats i les escaramusses, era literalment desesperada, i això explicaria l'exasperació dels habitants de la ruralia i el derrotisme de les institucions davant la cada vegada més aclaparadora presència de les tropes sobre el territori.

3. L'OCUPACIÓ BORBÒNICA DE CATALUNYA: EL SOTMETIMENT DEL PAÍS A SANG I FOC (1713-1714)

Totes les fonts disponibles posen de manifest que les característiques definitòries dels anys centrals de la guerra a Catalunya foren la presència persistent dels exèrcits de les Dues Corones en extenses zones del territori i les malvestats i violències executades contra la població civil. Hem de considerar, doncs, que, a mitjan 1713, quan es produeix la invasió final de l'exèrcit borbònic, el país i els seus habitants estaven exhausts, atuits per tants anys de violència i de misèria, i esmampats enfront de la successió d'esdeveniments incomprendibles que s'estaven produint davant dels seus ulls. Probablement això ens faria entendre l'aparent apatia i l'escassa bel·ligerància que es produïren en el país arran de l'ocupació borbònica, iniciada simbòli-

cament l'1 de juliol de 1713 a la ratlla de Cervera.⁸⁰ Tanmateix, la invasió de Catalunya no va ser conseqüència de cap batalla decisiva, ni del desembarcament d'un nombrós exèrcit que hagués capgirat de sobte el panorama militar. En realitat, l'avançament de l'exèrcit borbònic es va portar a terme gairebé sense disparar cap tret.⁸¹ És a dir, més que un acte de guerra convencional, va tractar-se d'un relleu pur i simple entre les guarnicions dels exèrcits imperial i borbònic, en compliment de les clàusules de l'anomenat Conveni de L'Hospitalet, signat el 22 de juny de 1713 pel comte de Königsegg, representant de l'emperador Carles VI, i pel general Ceva Grimaldi, en nom de Felip V.⁸² I sobre el terreny, els catalans solament percebien amb consternació que de manera inexplicable eren envaïts i assetjats per Felip V, i que havien estat abandonats per l'arxiduc.⁸³

Les etapes de l'ocupació borbònica s'havien preparat minuciosament des de molt temps enrere. Des de començaments de 1713 s'havien succeït les reunions de l'estat major de l'exèrcit borbònic, amb la participació del duc de Berwick, el marquès de Bedmar, el duc de Pòpuli, el príncep de T'Serclaes, el marquès de Castel Rodrigo, el comte de Bergeyck, el comte de Gondomar, el marquès de Ceva Grimaldi, el duc de Medina Sidonia, el comte de Montemar, José Patiño, el marquès de Ledesma, el tinent general José de Armendáriz, el mariscal de camp Feliciano Bracamonte, i altres militars i civils que tindrien el principal protagonisme en l'acció, amb l'objectiu d'«establecer el método en que las armas debían entrar en Cataluña».⁸⁴ Les ordres adreçades per Felip V als seus generals sobre el tractament que s'havia de donar als catalans davant les contingències que es poguessin produir durant la invasió foren taxatives, i d'una severitat fora mida: «si algunos miqueletes u otra gente tuviere el bárbaro arrojo y osadía de querer defenderse [...] dareis orden para que les haga intimar, y si no se rinden se les pasará a todos a cuchillo, [y] se haga ahorcar a los que se defendieren,

80. Sobre aquest tema, vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ, «Les etapes de l'ocupació borbònica de Catalunya (1706-1713)», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), XVII (2006), p. 21-30.

81. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 648.

82. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El principi de la fi de la Guerra de Successió a Catalunya: de les negociacions d'Utrecht al Conveni de L'Hospitalet (1711-1713)», a *Els Tractats d'Utrecht: Clarors i foscos de la pau, la resistència dels catalans*, Barcelona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives i Museu d'Història de Catalunya, 2015, p. 302-304.

83. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «Cataluña, 1713: asediados por Felipe V, abandonados por el Archiduque», a Eliseo SERRANO (ed.), *Felipe V y su tiempo: Congreso internacional*, II, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2004, p. 211-234.

84. AHN, *Estado*, lligall 2327, epistolari entre el príncep T'Serclaes i José Grimaldo; AGS, *Gracia y Justicia*, lligall 744, Castel Rodrigo a Manuel Vadillo. Vegeu també Vicente BACALLAR Y SANNA, *Comentarios...*, p. 237-238.

77. Eduard MARTÍ, *La Conferència dels Tres Comuns...*, 2008, p. 152-153.

78. Text reproduït per Josep RIBA I GABARRÓ, «Batalles de la Guerra de Successió a Calaf i els Prats de Rei», *Miscellanea Aqualatensis*, VIII (1997), p. 193.

79. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 317, s. f., febrer de 1711. Vegeu també Eduard MARTÍ, *La Conferència dels Tres Comuns...*, 2008, p. 156.

pues además de merecer este castigo como rebeldes obstinados, convendrá se execute así para escarmiento de los otros».⁸⁵

En vista de la documentació consultada, tant procedent dels grans arxius estatals com de les col·leccions catalanes, cal dir que aquestes consignes del monarca foren executades al peu de la lletra pels seus generals, amb un rigor i una brutalitat mai no vistos. Les informacions procedents de l'estat major borbònic sobre aquesta repressió en gran escala resulten literalment esborronadores. La primera aplicació d'aquestes ordres tingué ocasió de posar-se en pràctica a Tarragona a mitjan juliol de 1713, amb motiu del relleu entre la guarnició de l'exèrcit imperial i les tropes borbòniques del marquès de Lede. Efectivament, mentre que les tropes imperials foren acomiadades amb honors militars, tal com s'havia establert en el Conveni de L'Hospitalet, molts dels combatents catalans que s'havien refugiat a la ciutat, i els voluntaris de la partida del general Nebot, fets presoners en la batalla de Torredembarra, foren penjats immediatament per ordre expressa del duc de Pòpuli, sense cap formalitat judicial, en aplicació de l'anomenat *diezmo de horca*, i la resta dels detinguts foren embarcats com a galiots en les naus de l'armada reial que es trobaven ancorades al port de Tarragona.⁸⁶ Aquestes actuacions de violència desproporcionada del duc de Pòpuli merescueren la reprovació i el retret contundent del general Villarroel, defensor de Barcelona, que les considerà contràries a les lleis de la guerra: «las actuaciones del Duque de Populi son impropias de hombres de honor y oficiales de guerra».⁸⁷

Les operacions militars per a l'ocupació de Catalunya foren planejades per l'estat major borbònic en dos escenaris clarament diferenciats. El més important —i que per si sol ja justificava la invasió— era portar a terme una ofensiva fulminant per posar setge a la ciutat de Barcelona, operació que culminà el 25 de juliol, tal com es feia constar en el dietari de la Generalitat i en la resta de fonts de l'època: «en aquest dia, molt de matinalada, lo exèrcit del enemich ha comparegut davant de esta capital, arribant fins al mas del Guinardó».⁸⁸ El segon escenari, molt més compromès i difícil d'executar, era obtenir el ràpid sotmetiment del territori i iniciar la persecució de les partides de miquelets i fusellers que s'havien reagrupat a les terres de la Catalunya cen-

tral, a l'empara de la fortalesa de Cardona, i que fustigaven la rereguarda de les tropes borbòniques. Les operacions de control del territori, però, no quedaven circumscrites a aquestes partides insurgents, sinó que la violència sectària posada en pràctica pels generals borbònics afectava d'una manera o altra tota la població.⁸⁹

El que sabem del cert, a través de les mateixes fonts borbòniques, és que en primer lloc tenien per objectiu identificar els resistents i desafectes arreu del país, i hauríem de tenir en compte que en aquesta definició s'inclouïa per activa o per passiva gairebé la totalitat dels habitants, que per aquesta raó van ser sotmesos a un sever escrutini de responsabilitats polítiques. Segons les ordres del duc de Pòpuli, els comandaments militars de cada circumscripció «debían estar muy a la mira de que se observe y vele mucho en que a los que se supiere haber sido de los más señalados en la rebelión [...] no se les permita [estar] en las ciudades, villas y lugares donde tuviesen séquito, y pudieran ser perjudiciales».⁹⁰ A moltes contrades s'emprengueren accions contra els considerats principals desafectes, «para contener y reprimir a los mal intencionados, [y] señalarles otras residencias».⁹¹ Per portar a terme aquesta persecució per tota la geografia catalana, les autoritats borbòniques, i els «botiflers» més significats de les diverses contrades, estimularen entre els habitants la delació de sospitosos, fugitius i emboscats, persecucions que sovint degeneraren en denúncies inspirades no solament per qüestions polítiques, sinó també mogudes per odis ancestrals, antagonismes personals i emulacions familiars, que en alguns casos conduïren a assassinats sectaris. Sobre aquesta violència incontrolable a escala local, i el terror i la inseguretat que difonien entre els veïns, les mateixes autoritats borbòniques havien de reconèixer que la situació se'ls havia escapat de les mans, «por lo que es difícil remediar los asesinatos y las muertes que ejecutan los paysanos».⁹²

A una escala més general, la persecució de sospitosos es portà a terme de manera implacable i exhaustiva per tot el país. El tinent general comte de Montemar, per exemple, a l'estiu de 1713 arribà a teoritzar sobre la legitimitat i conveniència de posar en pràctica mesures extremes de repressió contra la dissidència, fins a justificar l'assassinat exemplaritzant dels dirigents de la

85. AGS, *Estado*, llibre 413, f. 3v, 3 d'abril de 1713, Felip V al duc de Pòpuli.

86. Descripció de tot l'episodi a Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya: Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005, p. 39-46 (5a ed.: 2013).

87. DACB, XVIII, p. 257, 16 d'agost de 1713.

88. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 315, s. f., 25 de juliol de 1713. El mateix esdeveniment és descrit en el DACB, XXVIII, p. 93, 25 de juliol de 1713. També, BUB, ms. 34, *Annals Consulars*, p. 160; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 621.

89. Sobre aquesta qüestió, vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El tombant decisiu de la Guerra de Successió a Catalunya: evacuació de l'exèrcit imperial i repressió borbònica (1713)», a *Actes del 5è Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, II, Barcelona, Departament d'Història Moderna, 2003, p. 253-270.

90. AHN, *Estado*, lligall 444, 2 de novembre de 1713, Pòpuli a Grimaldo.

91. AHN, *Estado*, lligall 433-1, 25 d'agost de 1713, Antonio Gutiérrez a Grimaldo.

92. AHN, *Estado*, lligall 444, 2 de novembre de 1713, Pòpuli a Grimaldo.

resistència: «con poca sangre derramada se aseguran muchas vidas, y se necesita menos rigor para castigar después, y con el ejemplo se aterrorizan, escarmenando los malos, y sin tanta efusión de sangre se ve el Rey autorizado y temido». ⁹³ Una víctima especialment rellevant d'aquesta violència sectària va ser Francesc Macià i Ambert, conegut com a *Bach de Roda*, a qui els generals borbònics pararen una trampa per poder-lo detenir, i que fou executat a la forca a la ciutat de Vic, el 2 de novembre de 1713. ⁹⁴ Com a conseqüència d'aquesta tanda de depuracions i escrutinis de fidelitat, i a fi de sistematitzar la repressió, les autoritats borbòniques redactaren un cens o «llista negra», que s'anava renovant periòdicament i que contenia els noms dels considerats principals desafectes escampats pel territori. ⁹⁵ Resulta extremadament difícil avaluar l'abast d'aquesta persecució implacable de la insurgència austriacista, perquè la consigna dels generals borbònics era actuar «sin estrépito de justicia», és a dir, «sin auctos ni figura de juicio», i lamentablement aquesta manera de procedir no deixava rastre documental, i per tant no podem saber la magnitud d'aquesta repressió selectiva de la dissidència. ⁹⁶ És a dir, aquestes actuacions romanen ocultes als ulls de l'historiador, i es converteixen per tant en una repressió indetectable.

Aquests actes de violència sectària protagonitzats pels generals borbònics es varen agreujar fins a extrems mai no vistos a partir de l'expedició del diputat militar Antoni de Berenguer i del general Rafael Nebot, durant els mesos d'estiu de 1713, que després de desembarcar a Arenys de Mar recorregueren les comarques del Maresme, el Vallès, el Bages, les Guilleries i els confins del Pirineu. ⁹⁷ Els expedicionaris foren combatuts de mane-

ra implacable pel bo i millor de l'exèrcit borbònic, amb més de deu mil efectius, sota el comandament dels generals Bracamonte, Vallejo, Cano, Arpajon, Carafa, Gandolfo, Fiennes, etc., que es dedicaren durant setmanes a perseguir a sang i foc els revoltats, fins a la seva total aniquilació. Les destruccions i violències portades a terme per les tropes borbòniques representaren un canvi radical en les tàctiques de guerra utilitzades fins aquell moment, en el que podríem qualificar com a actuacions d'autèntica terra cremada arreu del territori. Com explica Francesc Bellsollé en el seu dietari, «de eixa manera seguiren la meytat de Catalunya, los uns tras los altres, lo que fou en grandíssim detriment y dany de la terra». ⁹⁸ Segons les fonts borbòniques, a la comarca del Maresme «se mandó castigar a la villa de Arenys y pueblos cercanos, porque no se habían opuesto al desembarco, [y] el marqués de Arpajon ha hecho quemar el Masnou y el lugar de Vilasar, por haver sus naturales tomado contra él las armas». ⁹⁹ I aquestes actuacions de terrorisme militar es difongueren de manera indiscriminada per tota la ruta seguida pels revoltats: «el Principat de Catalunya està sent desolat pels destacaments dels generals Bracamonte i Fiennes, que en la persecució del general Nebot han destruït totes les petites poblacions i ciutats on el general s'ha refugiat». ¹⁰⁰ Com es descrivia en els *Annals Consulars*, «los destacaments enemichs feyan se cremassen molts llocs, y entre altres Manresa, Cellent, Viladrau, Castelltersol, Arbúcies y altres, abrasant-se Catalunya tota». ¹⁰¹

La correspondència creuada entre els generals borbònics posa de manifest de manera inequívoca fins a quin punt aquestes actuacions de terrorisme militar havien esdevingut l'única manera de poder dominar el país, davant la incapacitat manifesta d'aconseguir-ho a través de la guerra convencional. ¹⁰² El mateix marquès

93. Reproduït per Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, p. 74-75. Per a la biografia del comte de Montemar i la seva actuació a Catalunya després de la derrota de 1714, vegeu Rafael CERRO NARGÁNEZ, «José Carrillo de Albornoz y Montiel, conde de Montemar: un militar andaluz entre Cataluña e Italia (1694-1725)», *Pedralbes* (Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Moderna), 18-II (1998), p. 531-538.

94. Antoni PLADEVALL I FONT, *Francesc Macià i Ambert, «Bach de Roda»: Heroi de la Guerra de Successió*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1996; Florenci BARNIOL I BOIXADER i Jordi VILAMALA I SALVANS, *Francesc Macià i Ambert, Bach de Roda (1658-1713): Família i trajectòria d'un dirigent de la Guerra de Successió*, les Masies de Roda, Ajuntament de les Masies de Roda, 2007; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya...*, 2005, p. 62-64.

95. El document portava per títol *Lista de individuos que debían ser presos, desterrados o sufrir la última pena*. Reproduïda per Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Catalunya en 1713 y 1714*, II, Barcelona, L. Fiol y Gros, 1871-1872, p. 358-359. També per Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya...*, 2005, p. 58-61. Les mateixes autoritats borbòniques ordenaven que «se hiciesse lista de los vecinos [...] renovándolas cada semana o cada mes».

96. Reproduït per Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, p. 27-28 i 75.

97. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya...*,

2005, p. 66-76. Aportacions recents sobre el tema a Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS, «Llums i ombres d'una controvertida operació militar. L'expedició de Rafael Nebot per terres catalanes (juliol-octubre de 1713)», en les actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya (Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Moderna, 2013).

98. Reproduït per Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials...*, 1993, p. 270.

99. AHN, *Estado*, lligall 433-1, informes de Gregori Matas a Grimaldo, datats el 25 i 29 d'agost de 1713.

100. J. BAKER, *The Deplorable History of the Catalans*, Londres, J. Baker, 1714, p. xxv.

101. BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, p. 124. Sobre les incidències de l'expedició del diputat militar, vegeu Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 651-664; Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, p. 214-218; Santiago ALBERTÍ, *L'Onze de Setembre*, Barcelona, Albertí, 1977, p. 176-189, mapa VII; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya...*, 2005, p. 66-69.

102. AHN, *Estado*, lligall 433-1, epistolari extens dels generals Gandolfo, Armendáriz, Gutiérrez, Aguilar, Arpajon, etc., amb Grimaldo, donant comptes de les accions de guerra a Catalunya (3 d'agost - 25 de setembre de 1713).

de San Felipe, cronista privilegiat de les efemèrides de la guerra des del bàndol filipista, descriu que durant aquestes operacions «se hicieron prisioneros a muchos catalanes, que luego fueron entregados a la horca [o] se pasaron a cuchillo, y [las poblaciones] al incendio».¹⁰³ En definitiva, hauríem d'ésser conscients que, amb aquestes devastadores operacions de càstig portades a terme de manera indiscriminada per l'exèrcit borbònic, no es feia altra cosa que executar els plans de sotmetiment de Catalunya que ja s'havien projectat l'any 1706 com a recurs per dominar el territori per mitjà del terror i la violència contra la població civil.¹⁰⁴

A partir del malaurat i incompreensible retorn a Barcelona de l'expedició del diputat militar, aniquilada per la superioritat numèrica i la brutalitat extrema de les tropes borbòniques,¹⁰⁵ s'inicià un fràgil període de treva militar, afermada per la inquietant presència sobre el territori d'un descomunal exèrcit d'ocupació, amb destacaments i guarnicions en els principals nuclis de població i en els enclavaments estratègics, que dominava les vies de comunicació.¹⁰⁶ En aquest interval de temps els filipistes es dedicaren arreu a afermar el seu domini per mitjà d'amenaques i violències personals i familiars, amb les quals pretenien acovardir les persones que gaudien d'ascendent sobre les diverses contrades, i establir una xarxa de poder local addicte, formada pels botiflers de les diverses poblacions, per delegar-hi les tasques de pacificació del territori.¹⁰⁷ Segons les directrius dels generals borbònics, amb aquesta política del que es tractava era d'«animar a los afectos, [y] contener y reprimir a los mal intencionados».¹⁰⁸

En aquest context de precari aquietament militar, la guerra de Catalunya quedà establerta en dos fronts que inexorablement s'interferien mútuament. Per una banda, les infructuoses operacions del setge de Barcelona portades a terme pel duc de Pòpuli, model d'incompetència militar, i, per l'altra, les incursions dels resistents refugiats al castell de Cardona, que intentaven —també infructuosament— aixecar voluntaris des de les terres de la rereguarda i somoure el país per alleugerir la pressió exercida sobre la capital.¹⁰⁹ En aquestes circumstàncies de virtual empantanament

militar, per als generals borbònics s'imposà la crua realitat, i una guerra de conquesta que es prometia victoriosa i de curta durada —«un mero paseo militar», en paraules del duc de Pòpuli—¹¹⁰ s'havia convertit en un seguit d'operacions de control del territori de resultat incert, que obligaven a mantenir sobre el terreny un descomunal exèrcit d'ocupació. Amb l'arribada de l'hivern, el manteniment d'aquesta tropa d'ocupació sobre un territori hostil es convertí en peremptòria, i obligà l'estat major borbònic a basquejar-se per obtenir allotjament per als soldats i ingressos addicionals per pagar-los puntualment, ja que d'altra manera es corria el risc de caure en desordres incontrolables i episodis de rampinya indiscriminada.¹¹¹

La solució ideada per les autoritats borbòniques per resoldre aquest atzucac consistí a imposar a tots els habitants de Catalunya una fiscalitat de guerra per atendre el manteniment de les tropes, per un import de 750.000 pesos, que s'havien de pagar en uns intervals de quinze en quinze dies —d'aquí ve que el cobrament del nou impost fos batejat amb el nom de *quinzenades*.¹¹² Aquesta fiscalitat extraordinària representava a tots els efectes una nova modalitat de violència contra la població civil, que ha de ser entesa com un autèntic salt qualitatiu en la repressió borbònica, ja que no es tractava d'imposar una càrrega econòmica selectiva contra els revoltats i desafectes, sinó que afectava tots els ciutadans, excepte els assetjats dintre de Barcelona, fos quina fos la seva actitud davant els bàndols en conflicte. És a dir, als ulls dels catalans, apareixia com una descomunal represàlia politicoeconòmica, intencionalitat que era ratificada pels mateixos generals borbònics: «se debe tratar el país como de conquista».¹¹³ Tanmateix, aquests eren els pitjors auguris sobre els esdeveniments posteriors, perquè amb la imposició d'aquesta fiscalitat desorbitada s'inaugurava una espiral de violència, de moment incruenta i solapada, però no per això menys infausta per a la ciutadania. Violència per la desproporció de la càrrega fiscal, segons tots els observadors coetanis impossible de pagar, i violència pel règim de coaccions i arbitriarietats ideades pels generals borbònics per obligar el seu pagament sense

103. VICENTE BACALLAR Y SANNA, *Comentarios...*, p. 243-244.

104. Cf. *supra*.

105. AGS, *Guerra Moderna*, lligall 3787, 21 d'octubre de 1713, Pòpuli a Grimaldo; BC, ms. 173, *Annals Consulars*, f. 124.

106. AHN, *Estado*, lligall 433-1, «Parages donde se hallan las tropas de que se compone el ejército de Cataluña», Pòpuli a Grimaldo.

107. FRANCESC DE CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 648.

108. AHN, *Estado*, lligall 433-1, 25 d'agost de 1713, Antonio Gutiérrez a Grimaldo; AHN, *Estado*, lligall 444, 2 de novembre de 1713, Pòpuli a Grimaldo.

109. J. BAKER, *The Deplorable History...*, 1714, p. XXIII-XXV; Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, p. 344-345; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya...*, 2005, p. 77-78.

110. Diagnòstic sobre les operacions d'ocupació de Catalunya, a AHN, *Estado*, lligall 432, Patiño a Grimaldo. L'expressió del duc de Pòpuli és reproduïda per Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, p. 186.

111. AHN, *Estado*, lligall 444, 2 de desembre de 1713, ordres del príncep de T'Serclaes; AHN, *Estado*, lligall 444, 3 de desembre de 1713, Pòpuli a Patiño.

112. AHN, *Estado*, lligall 500. El repartiment d'aquest import per vegueries és reproduït per Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, p. 302. En aquesta transcripció s'observen alguns errors, com atribuir a la vegueria dels Prats del Rei una contribució de 7.503 pesos, quan la quantitat que consta en el document original és de 3.750 pesos.

113. AHN, *Estado*, lligall 433-2, 7 de juliol de 1713, Carafa a Grimaldo.

demores ni excuses. La situació de constrenyiment, de misèria i de patiment imposada als catalans per aquesta fiscalitat desmesurada ens és descrita de manera colpidora pel pagès Francesc Gelat: «veïtx la cosa tan mal parada com mai, la gent veïtx molt afligida [...] per estas vilas encara tenim les guarnicions que prou cafer tenim a replegar diners per mil imposicions que'ns demanan [...] los estragos de la província los veïtx tan considerables com mai [...] en no pagar luego lo que ells volan, fan anar soldats per las casas a menjar i beurrar a son gust i, d'exa manera, la pobra gent fan allò que no podan fer [...] jo no sé com aixirem de tants grans estragos. Nostre Señor se vulla apiadar de nosaltres. Amén».¹¹⁴

El malestar de la ciutadania per la imposició d'aquest règim fiscal abusiu, que s'anava covant des de feia setmanes, esclatà en forma violenta el 4 de gener de 1714 a la petita població de Sant Martí Sarroca, propera a Vilafranca del Penedès, i en l'espai de poc temps la revolta pagesa i antifiscal es difongué arreu de Catalunya, des de zones properes a l'esclat d'aquesta primera mostra de descontentament, com ara Sant Quintí de Mediona, Castellví de Rosanes, la Pobla de Claramunt, Corbera de Llobregat, etc., fins a poblacions de la Catalunya central, del Montseny, les Guilleries i els contraforts del Pirineu, com Caldes de Montbui, Balsareny, Sallent, Arbúcies, Oristà, Viladrau, Prats de Lluçanès, Torelló, Sant Hilari Sacalm, etc. Com assenyalava Castellví, amb una certa dosi de sorpresa i perplexitat, «la revolución se encendió todo de una vez [...] en toda Cataluña, esto es desde Puigcerdá hasta el mar, desde el río Ter al Ebro, [y] con pocos días de diferencia tomaron las armas [...] casi universalmente todo lo montuoso de Cataluña».¹¹⁵ Per als generals borbònics, la relació de causa i efecte entre la revolta pagesa i la imposició de la nova fiscalitat de les quinzenades no passà en absolut desapercebuda: «la quietud que se experimentava días ha en este Principado se va alterando totalmente, y declarando una general sublevación, originada después de publicado el repartimiento de la contribución de los quartales de invierno».¹¹⁶ I aquest mateix diagnòstic sobre l'origen de la revolta era expressat per les fonts catalanes: «havent succehit la

demanda del donatiu se comensaren a alborotar los pobles de la montanya, y ay agué quientos y asbatassas, [y] així la terra se comensà a sublevar».¹¹⁷

La repressió borbònica contra la revolta pagesa i antifiscal de l'hivern de 1714 ha esdevingut un clàssic en la historiografia catalana sobre la Guerra de Successió.¹¹⁸ En la seva anàlisi caldria fer, però, algunes puntualitzacions. El que sabem del cert és que va tractar-se d'una violència extrema i d'un acarnissament inimaginable. Però des de l'origen de la protesta la majoria de les víctimes foren civils, pagesos i habitants de la ruralia, i solament d'una manera ocasional miquelets i tropes reglades. En aquest sentit hauríem de fer-nos a la idea que ens trobem davant d'una revolta primitiva, de contorns perfectament identificables, amb tots els ingredients clàssics de misèria col·lectiva i protesta antifiscal.¹¹⁹ Sobre aquest aixecament popular contra l'ocupació borbònica, Sanpere ja assenyalava amb perplexitat que el que no van aconseguir les consignes polítiques del diputat militar, es va consumir amb la desorbitada fiscalitat de les quinzenades.¹²⁰ En aquesta qüestió, la seqüència de l'inici de la revolta i la posterior repressió resulta perfectament identificable en la majoria dels casos documentats, en forma d'una perversa espiral de violència, d'acció i reacció: les quinzenades resultaven manifestament abusives i desproporcionades, i la incapacitat de fer-hi front per part de la ciutadania representava exposar-se a constants amenaces i represàlies militars; aquesta presència intimidatòria, i les violències executades arreu pels soldats, estimulaven la fugida dels habitants, els actes de protesta pagesa i les emboscades contra les tropes; les accions de

117. Testimoni d'Antoni Bellsollell, reproduït per Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials...*, 1993, p. 272.

118. Ja a l'època existí un debat contrastat sobre el tema en les gasetes i els pamflets que circulaven entre la ciutadania, en el que s'ha anomenat «la guerra dels papers». Sobre aquesta qüestió, vegeu MIREIA CAMPABADAL I BERTRAN (ed.), *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, estudi introductor de Agustí Alcoberro i Xevi Camprubí, València, Tres i Quatre, 2009, p. 59-61.

119. Per a la caracterització d'aquest concepte de revolta primitiva, vegeu el capítol «Qu'entendre par révoltes paysannes», a Hugues NEVEUX, *Les révoltes paysannes en Europe, XIV-XVII siècle*, París, Albin Michel, 1997, p. 35-70. Altres aportacions sobre el tema a Eric J. HOBBSAWM, *Rebeldes primitivos: Estudio sobre las formas arcaicas de los movimientos sociales en los siglos XIX y XX*, Barcelona, Ariel, 1974, p. 169; George RUDÉ, *Protesta popular y revolución en el siglo XVIII*, Barcelona, Ariel, 1978, p. 22; L. ACCATTI, «Vive le Roi, sans talle et sans gabelle: une discussion sulle revolte contadine», *Quaderni Storici* (Roma), 21 (1972), p. 1078-1080. Protestes de característiques semblants es produïren també posteriorment al País Valencià. Vegeu Carmen CORONA, «Un motín antifiscal en el País Valenciano: el "tumulto" de Peñíscola de 1715», *Millars*, x (1985), p. 23-37; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, «Oposición fiscal y reivindicaciones políticas. La revuelta de Peñíscola en 1715», *Contrastes: Revista de Historia Moderna* (Múrcia), núm. 3-4 (1987-1988), p. 91-103.

120. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, p. 300.

114. Reproduït per Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials...*, 1993, p. 93-94.

115. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 64-67 i 388-389; Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, p. 305-310; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya...*, 2005, p. 91-103. Un cartografiat de la difusió de la revolta, a Santiago ALBERTÍ, *L'Onze de Setembre*, 1977, p. 200-205 i mapa VIII. Vegeu també Cristina PUIG, «El Penedès, focus inicial de la resistència catalana, a finals de la Guerra de Successió», *La Fura: Informatiu de l'Alt i Baix Penedès* (Vilafranca del Penedès), núm. 949 (novembre 2000), p. 7-25.

116. AHN, *Estado*, lligall 450-1, 11 de gener de 1714, Pòpuli a Grimaldo; AHN, *Estado*, lligall 450, 17 de gener de 1714, Vallejo a Pòpuli.

contrainsurgència de l'exèrcit borbònic, amb les seqüeles d'assassinats sectaris i d'incendis de masies i collites, provocaven arreu la difusió de la protesta per les contrades veïnes, i així successivament.¹²¹

Els testimonis que es desprenen de la documentació redactada pels mateixos generals borbònics resulten allisonadors de la ferocitat i violència extrema que van ésser aplicades arreu de Catalunya per combatre els conats de la revolta pagesa. Tot i que resulta impossible establir el cost humà d'aquesta repressió, les mateixes fonts borbòniques comptabilitzen multitud de detencions sense garanties judicials i centenars d'execucions sumàries dels qui eren trobats amb armes en el transcurs dels escorcolls de masies, viles i llocs. Segons el testimoni del duc de Pòpuli, en el transcurs de la revolta «se hizo pasar a cuchillo [a los prisioneros], menos algunos que mandé ahorcar, pegándose fuego a los lugares, y espero que con estos exemplares dentro de poco tiempo estará todo quieto».¹²² Efectivament, en una macabra successió d'episodis de violència extrema —d'autèntic terrorisme militar—, tenim notícia del saqueig i incendi de centenars de masies, caserius, quadres i poblacions senceres, algunes tan importants com Torelló, Caldes de Montbui, Sant Quintí de Mediona, Moià, Espinelves, Sallent, Sitges, Arbúcies, Oliana, Peramola, Sant Hilari Sacalm, l'Alforja, Prats de Lluçanès, Sant Hipòlit de Voltregà, etc. Moltes d'aquestes operacions, en el transcurs de les quals el país fou devastat a sang i foc, són descrites amb una naturalitat esborronadora en els epistolaris dels generals borbònics. Respecte a l'incendi de Sant Quintí de Mediona, per exemple, el brigadier Diego González «atacó la villa por tres partes, consiguiendo apoderarse de ella, pasando a cuchillo a todos los que le disputaron la entrada, [y] ha mandado poner fuego a la villa, que era de 140 casas».¹²³ A Arbúcies, el general Feliciano Bracamonte «quemó tan enteramente aquella villa que sólo la iglesia se reservó del universal incendio, para que sirviese este castigo de padrón memorable para la posteridad y el escarmiento».¹²⁴ A Caldes de Montbui «los destacamentos [borbònics] saquejaren la vila, y cremaren más de la meytat, y ay mataren las personas que

no pogueren fugir».¹²⁵ La vila de Prats de Lluçanès va ser incendiada per ordre del comte de Montemar, i segons un cronista local «fou sens dupte'l Lluçanès lloc de lluita y de grans desastres, [y] de janer a mars de 1714 fou el fort de les devastacions, incendis y terribles sofriments».¹²⁶

Amb el benentès que es tractava d'una lluita extremadament desigual, en la qual els revoltats en la majoria dels casos no eren soldats o miquelets, sinó pagesos i vilatans desesperats i atuits per la misèria i les privacions, que lluitaven en defensa de les cases, famílies i hisendes. Els generals borbònics, però, en la seva ceguesa i obcecació, tractaven amb igual rigor i desmesura els integrants de les partides insurgents de miquelets que els camperols que lluitaven per la seva supervivència. L'únic d'entre els generals borbònics que semblà haver entès en els seus justos termes la veritable etiologia de la revolta, a la vegada fruit de la desproporcionada fiscalitat de les quinzenades i de les violències militars aplicades per al seu cobrament, va ser el marquès de Valdecañas, que en un demolidor informe feia una anàlisi clarivident dels elements d'acció i reacció que esperonaven la insurgència pagesa fins a extrems inconcebibles: «si se continúa en pedir estas contribuciones con ejecución militar, no se conseguirá otra cosa que fomentar nueva sollevación de estos rebeldes, sin conseguirse el fin de recoger ningunos caudales, pues toda la gente de los pueblos abandonan sus casas y se hacen a las montañas, en cuyo caso se hace forzoso el quemar aquellos lugares, que esto no produce ningunos caudales, [y] todas estas gentes, viéndose oprimidas o quemadas sus casas, no tienen otro recurso que el de las armas para comer».¹²⁷

Les consignes donades pel duc de Pòpuli als seus generals no deixaven cap mena de dubte sobre el tractament que calia donar als revoltats: «la reincidente perfidia de estos naturales se ha hecho ya indigna de toda piedad y conmiseración, y precisa usar del hierro y el fuego para cauterizar a miembros tan dañados».¹²⁸ I, efectivament, com assenyalava el marquès de San Felipe, les operacions de l'exèrcit borbònic per aconseguir extirpar la protesta pagesa i antifiscal, i sotmetre el territori, «costaron no poca sangre, [y] caían sobre los míseros sublevados la llama, el cuchillo y el supli-

121. Descripcions succintes d'aquesta seqüència d'acció i reacció, a Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio...*, 1, 1871-1872, p. 473; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya...*, 2005, p. 92-93.

122. AHN, *Estado*, lligall 450, 2 de febrer de 1714, Pòpuli a Grimaldo.

123. AHN, *Estado*, lligall 450-1, 11 de gener de 1714, Pòpuli a Grimaldo. Vegeu també Salvador LLORACH i Montserrat COSTA, *Conèixer Mediona, un municipi de l'Alt Penedès*, Mediona, Ajuntament de Mediona, 1993, p. 204-205; Cristina PUIG, «El Penedès, focus inicial de la resistència catalana, a finals de la Guerra de Successió», *La Fura: Informatiu de l'Alt i Baix Penedès* (Vilafranca del Penedès), núm. 949 (novembre 2000), p. 19.

124. AHN, *Estado*, lligall 449, 14 d'abril de 1714, Pòpuli a Grimaldo.

125. Reproduït per Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials...*, 1993, p. 272. Aquesta descripció és ratificada per les fonts borbòniques (AGS, *Gracia y Justicia*, lligall 836, 2 de febrer de 1714, Honorat de Pallejà al marquès de Mejorada).

126. Episodis descrits per Josep Albert PLANES I BALL, *La Guerra de Successió al Lluçanès: Desenvolupament i conseqüències del conflicte*, Prats de Lluçanès, Centre d'Estudis del Lluçanès, 2002, p. 11 i 36.

127. AHN, *Estado*, lligall 449, 10 de març de 1714, Valdecañas a Grimaldo.

128. AHN, *Estado*, lligall 450-1, 11 de gener de 1714, Pòpuli a Grimaldo.

cio». ¹²⁹ Resulta inevitable deduir d'aquestes expressions que el bagatge teòric de la repressió borbònica era fidelment continuador de la sanguinària repressió —«con sangre, hierro y fuego»— portada a terme pel duc d'Alba a Flandes i els Països Baixos a mitjan segle XVI. ¹³⁰

El clima d'aquietament forçat del territori que seguí aquestes accions de terrorisme militar deixà les mans lliures als generals borbònics per concentrar el seu esforç en les tasques del setge i l'expugnació de Barcelona. Les ordres del duc de Pòpuli eren que «se aplique todo el conato a disponer el sitio», ¹³¹ i sobre el terreny els destacaments de l'exèrcit borbònic tendiren a concentrar-se en els principals nuclis de població i en els punts estratègics que asseguraven les comunicacions. ¹³² En la tasca de sotmetiment del país portada a terme per l'exèrcit borbònic d'ocupació continuaren els actes de violència extrema contra la població civil, amb l'incendi de poblacions com l'Alforja, la Guàrdia, Prats de Lluçanès (per segona vegada), etc. ¹³³ El més destacable de l'actuació de l'exèrcit borbònic durant aquesta època va ser, però, el nou tractament que es va començar a donar als brots d'insurgència que es manifestaven d'una manera aleatòria i imprevisible pel territori. Es tractava d'un tipus de violència selectiva, que tenia per objectiu intimidar i acovardir els subjectes més significats de les diverses contrades, per mitjà de coaccions i represàlies extremes contra les famílies, com l'incendi de les cases, collites i hisendes dels considerats sospitosos. Les ordres donades pel general Bracamonte als seus subordinats eren taxatives: «se deben quemar sus casas, confiscar sus bienes y perseguirlos con la mayor viveza, hasta lograr la perdición de todas sus familias». ¹³⁴ Segons el marquès de Ledesma, l'objectiu

d'aquestes actuacions de violència extrema era exemplaritzant i dissuasiu, «para que por este medio se escarmienten, y quitarles a otros la gana de seguir el partido de los reveldes». ¹³⁵ Finalment caldria al·ludir a una pràctica de violència descarnada i especialment macabra per mitjà de la qual s'intentava extingir de soca-rel aquesta insurgència de les partides que actuaven en el rerepaís. Consistia a tallar el cap dels revoltats, i remetre'ls a les seves poblacions d'origen, a fi de terroritzar els habitants i obtenir la submissió de les diverses contrades: «se mandaron las cabezas para exemplo de todos». ¹³⁶

L'aclaparadora superioritat militar dels exèrcits de les Dues Corones per tot el país, ocupat per un monumental exèrcit de més de quaranta-set mil soldats, i la persistència d'aquestes operacions forassenyades de sotmetiment del territori —a sang i foc—, frustraren els intents de la resistència per alleugerir el setge sobre Barcelona, i en darrer terme precipitaren la derrota final de l'Onze de Setembre de 1714. No podem deixar de constatar, però, que el cost humà de la guerra i la misèria i devastació provocades pels exèrcits de Felip V —l'altra cara de la guerra— van ser incommensurables. Podríem dir, doncs, sense gaire por d'equivocar-nos, que durant els darrers mesos del conflicte, a Barcelona i arreu del territori, la situació era tan desesperada que ja no es tractava de guanyar o perdre la guerra, sinó simplement de salvar la vida, i preservar de la desfeta la família i el patrimoni. Caldria concloure, doncs, que les operacions de sotmetiment del territori portades a terme pels exèrcits borbònics van ser una autèntica guerra d'extermini, i que, per tant, en aquests darrers mesos l'èpica de la guerra no la trobem solament en l'heroisme i les penalitats extremes del setge de Barcelona, sinó també en la lluita per la supervivència que es dirimia a la rereguarda, a les diverses contrades del territori, en la resistència dels pagesos i vilatans a no deixar-se aniquilar per la barbàrie i la violència indiscriminada dels soldats de les Dues Corones borbòniques. I pensem que, en bona mesura, aquesta història encara està per escriure.

129. VICENTE BACALLAR Y SANNA, *Comentarios...*, p. 245.

130. Vegeu sobre aquest tema, Henry KAMEN, *El gran duque de Alba: Soldado de la España imperial*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2004, p. 157-201; Geoffrey PARKER, *España y la rebelión de Flandes*, Madrid, Nerea, 1989, p. 98-141.

131. AHN, *Estado*, lligall 450, 25 de febrer de 1714, Pòpuli a Grimaldo.

132. AGS, *Guerra Moderna*, lligall 1852, «Relación de los parages en que en el Principado ay tropas de guardia, cuartel y destacamiento», informe de Miguel Fernández Durán.

133. AGS, *Guerra Moderna*, lligall 1590, 25 i 31 d'agost de 1714, Ledesma a Grimaldo; Josep Albert PLANES I BALL, *La Guerra de Successió al Lluçanès...*, 2002, p. 43.

134. AHN, *Estado*, lligall 434, 31 d'agost de 1713, Bracamonte a Pòpuli.

135. AGS, *Guerra Moderna*, lligall 1590, 31 d'agost de 1714, Ledesma a Grimaldo.

136. ACA, *Rl. Aud.*, *Villetes*, reg. 366, f. 54-54v. Informe retrospectiu del marquès de Castel Rodrigo sobre els actes de violència executats per l'exèrcit borbònic a la zona del Baix Penedès en els darrers mesos de la guerra.

DESPRÉS D'ALMANSA. GUERRA I REPRESSIÓ AL PAÍS VALENCIÀ*

CARME PÉREZ APARICIO
Universitat de València

1. INTRODUCCIÓ

Els estudis sobre les conseqüències de l'abolició dels Furs i l'aplicació de la Nova Planta en els territoris de la Corona d'Aragó tenen ja una llarga trajectòria. Des de la decisiva i pionera obra de Joan Mercader,¹ fins avui dia, molts historiadors han contribuït a perfilar un panorama molt complet dels canvis transcendents que es van produir arran del triomf borbònic en la Guerra de Successió. En el cas valencià, les primeres passes d'aproximació, fetes per Marià Peset, van obrir el camí a altres historiadors, que han anat estudiant de manera sistemàtica i rigorosa els efectes del nou sistema de govern. Es tracta, en general i com no podia ser d'altra manera, d'estudis de caràcter institucional.² No obstant això, no són tan conegudes les conseqüències socials provocades per la Nova Planta. El treball de Josep M. Torras i Ribé sobre la repressió borbònica contra Catalunya és, sens dubte, una obra de referència,³ que no té, ara per ara, una rèplica en la historiografia valenciana, malgrat que han aparegut alguns

articles relacionats amb el tema.⁴ En aquest sentit, el treball que aquí es presenta forma part d'un projecte d'investigació que pretén contribuir al coneixement de les implicacions socials de tota mena provocades per l'abolició dels Furs i la implantació de l'absolutisme.

2. LA VICTÒRIA BORBÒNICA. LA PÈRDUA DELS FURS I LA DOMINACIÓ MILITAR

La victòria d'Almansa obrí de bat a bat les portes del País Valencià a les tropes borbòniques i, amb elles, a l'aplicació de les mesures punitives previstes per Felip V en desembre de 1705, quan la capital del Regne proclamà rei l'arxiduc Carles. Eren només dues, però de conseqüències transcendents: la suspensió dels Furs i Privilegis i l'obligació de mantenir l'exèrcit a tota costa. Ben prompte, el gener de 1706, arribaren els primers contingents militars i, malgrat que en aquell moment no pogueren assolir l'objectiu de recuperar la capital i aplicar el càstig previst, el pas de l'exèrcit pel territori va anar deixant un rastre de destrucció i de represàlies contra aquelles poblacions que es resistiren a tornar a l'obediència del Borbó. Són coneguts els casos de Vila-real, Borriol, Quart, Sant Joan, Mutxamel i Ontinyent, entre d'altres, però el més significatiu de tots és el d'Oriola, ocupada per l'exèrcit borbònic l'octubre de 1706, després d'una fèrria resistència. Aleshores, a més de la destrucció a la que fou sotmesa i de l'exigència de fortes multes en diners i grans per al manteniment de les tropes, Felip V decidí establir allí el nou govern i nomenar lloctinent i capità general el bisbe de Cartagena, Don Lluís Belluga. Doncs bé, el jurament prestat per Belluga a la Seu es va fer seguint el ritual castellà i el nou virrei es va limitar a jurar els Furs i Privilegis que el rei es dignara mantenir en el futur.⁵

Amb aquests antecedents, la desfeta d'Almansa no albirava perspectives favorables per als valencians, ni per als austriacistes, ni per als borbònics. Per als pri-

* Aquest treball forma part del projecte d'investigació «Cambios y resistencias sociales en los territorios hispánicos del Mediterráneo occidental en la edad moderna», finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació (projecte núm. HAR2011-27898-C02.01).

1. JOAN MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1968.

2. Seria molt prolix fer una relació completa dels autors i de les obres sobre el tema. Per aquesta raó, amb el risc d'oblidar involuntàriament algú, recordarem, entre els autors, C. Corona, J. Correa, E. García, P. García, E. Giménez, V. Graullera, M. C. Irlés, H. Kamen, M. F. Mancebo, P. Marzal, P. Molas, C. Pérez, M. Peset, F. J. Palao, J. Pradells, J. Romeo i S. Romeu, i citarem, entre els estudiosos de les grans institucions, Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Militares en Valencia (1707-1808)*, Alacant, Diputació de Alicante, 1990; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Gobernar con una misma ley*, Alacant, Universidad de Alicante, 1999; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Los servidores del rey en la Valencia del siglo XVIII*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2006; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Felipe V y los valencianos*, València, Tirant Humanidades, 2011; Encarna GARCÍA MONERRIS, *La monarquía absoluta y el municipio borbónico: La reorganización de la oligarquía urbana en el ayuntamiento de Valencia (1707-1800)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1991; María del Carmen IRLES VICENTE, *El régimen municipal valenciano en el siglo XVIII: Estudio institucional*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1996; María del Carmen IRLES VICENTE, *Al servicio de los Borbones. Los regidores valencianos en el siglo XVIII*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1996; Pere MOLAS RIBALTA, *La Audiencia borbónica del Reino de Valencia: 1707-1834*, Alacant, Universidad de Alicante, 1999.

3. JOSEP M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005.

4. Alguns d'aquests treballs han estat reunits per Ricardo FRANCH (ed.), *La sociedad valenciana tras la abolición de los Fueros*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2009.

5. Tot seguit, Belluga es va traslladar a la Casa de la Ciutat, on es va incautar dels Llibres de Privilegis i Lletres Reials. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, manuscrit de l'Österreichisches Staatsarchiv de Viena, edició a cura de Josep M. Mundet i Gifre i José M. Alsina Roca i estudi preliminar de Francisco Canals Vidal, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1997-2002, 4 v., vegeu vol. II, p. 180-183 i 190-195.

mers, pel temor a les dures represàlies, i en els dos casos, perquè la prevista suspensió del sistema pactista posaria fi al Regne de València, és a dir, al seu autogovern, quelcom que els uns i els altres es resistirien a acceptar. Tampoc els aliats no donaven per perduda la causa de l'arxiduc. De fet, en la seua retirada cap a Catalunya, deixaren guarnicions militars en totes aquelles poblacions que tenien la possibilitat de defensar-se.

L'exèrcit borbònic tingué ocasió de comprovar ben prompte les dificultats de recuperar el Regne de València. Xàtiva, ciutat de reialenc, la segona del país per la seua importància i dotada d'una formidable fortalesa i de guarnició militar aliada, fou la primera a preparar-se per a resistir. Pel contrari, la capital, València, es trobava en una situació realment compromesa, a causa de la manca de guarnició i de tota mena de recursos defensius, incapaç de fer front a un atac en tota regla, sense esperança de rebre ajut per part dels aliats i amb el ànims dels sectors populars molt exaltats i disposats a fer front a les tropes borbòniques. La notícia de l'arribada d'un trompeta borbònic per a intimar la rendició, el 6 de maig, desencadenà un avalot popular per tal d'impedir la seua entrada i, durant dos dies, la ciutat va viure en mig d'una dramàtica confusió, mentre el jurat en cap, Gàmir, tractava de recuperar el control de la situació i el bisbe auxiliar, Gilart, negociava amb els generals, els ducs d'Orleans i de Berwick, per tal d'evitar que les tropes entraren a sang i foc: «estuvo a riesgo la ciudad de que la quemassen las tropas, viniendo en forma de batalla para este fin».⁶

El 8 de maig de 1707, València tornava a l'obediència de Felip de Borbó. Tal com s'havia pactat, la Ciutat,⁷ representada pels jurats, el racional i el síndic, lliurava les claus al comandant de les tropes i mariscal de camp, Don Antoni del Valle, i tot seguit els militars ocuparen els diferents portals, la Casa de les Armes, el baluard i els distints llocs de guàrdia, però sense que les tropes entraren en la ciutat per tal d'evitar qualsevol acte de violència d'una part i l'altra. El mateix dia, el duc d'Orleans va publicar un ban per a què totes les poblacions prestaren obediència al duc de Berwick, assegurant així el perdó general i, en cas contrari, el major rigor.⁸ El dia 9 se'n publicaren dos més, un pel que es decretava el desarmament general dels valencians i el segon, pel qual es prohibia als soldats, sota pena de la vida, agafar o comprar cap cosa sense pagament, perquè, desarma-

6. *Relación breve de lo sucedido en Valencia los días 7 y 8 de mayo deste año 1707 y algunos antes y después de haverse restituido esta Ciudad al dominio y obediencia de su natural y legítimo rey, el señor Felipe V*, Biblioteca Valenciana (BV), còpia, ms. 159, f. 273r-282v. Ha estat publicat per Vicent Josep ESCARTÍ, *El Diario* (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major, València, Bancaixa, 2007, p. 355-363.

7. *Ciutat* és el nom que rep la institució municipal, a diferència de *ciutat* o *urbs*.

8. Arxiu del Col·legi del Patriarca de València (ACP), *Biblioteca Mayansiana*, 538/16.

da la població, calia evitar qualsevol abús per part de l'exèrcit.⁹ Tot seguit, començaren les obres de fortificació de la Casa de les Armes i s'anuncià la construcció d'una ciutadella.¹⁰ No acabaren aquí, però, les mesures repressives. El dia 11, el duc de Berwick, artífex de la victòria d'Almansa, comunicava al Regne, representat pels Tres Estaments, la suspensió de tots els Furs, com a càstig per la rebel·lió.¹¹ El següent pas, ja suspès el sistema pactista establert per Jaume I, va ser exigir als valencians el pagament de les despeses de l'exèrcit, quelcom que no estava previst en els Furs, segons els quals, en el cas de ser necessària la presència de les tropes, tan sols devien oferir allotjament, aigua i foc. La mesura es va concretar en una orde de Berwick als Tres Estaments, a través de Don Baltasar Patiño, marquès de Castelar i intendent general dels exèrcits, en què exigia el pagament de 50.000 doblons de a dos escuts d'or, equivalents a 192.500 lliures.¹²

La següent passa va ser posar en mans de l'exèrcit, concretament en les del duc de Berwick, «la omnímoda autoridad y mando de las armas y jurisdicciones civiles, criminales, políticas y hacienda, sin limitación alguna»,¹³ decisió recollida en un Reial privilegi de 30 de maig, pel qual se'l nomenava comandant general dels Regnes d'Aragó i València i del Principat de Catalunya, competències que el duc va delegar, en la seua absència del País Valencià, en favor del cavaller d'Asfeld. Poc després, per Decret de 3 de juny, el rei donava el cop de gràcia al sistema pactista prohibint les reunions dels Estaments, la màxima institució representativa del Regne quan no estaven reunides les Corts, la

9. Isidro PLANES, *Sucesos fatales de esta Ciudad y Reyno de Valencia*, vol. 1, còpia del manuscrit original, avui desaparegut, existent en la BV, ms. 159, f. 180r. A mesura que l'exèrcit filipista anà recuperant poblacions es va procedir al desarmament dels veïns, sota la pena de mort i confiscació de béns. El ban fou publicat en dies successius. Un exemplar del que porta data de 12 de maig, en ACP, *Biblioteca Mayansiana*, 538/18.

10. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, 1, f. 182r-v.

11. José Vicente ORTÍ Y MAYOR, *Diario de lo sucedido en la ciudad de Valencia desde el día 3 del mes de octubre del año de 1700 hasta el día 1º del mes de septiembre del año de 1715*, manuscrit existent en la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (BHUV), sign. ms. 460, f. 224v. Ha estat transcrit i publicat recentment per Vicent Josep ESCARTÍ, *El Diario...*, 2007, f. 219r-v. També Planes va recollir aquestes manifestacions (Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, 1, f. 181r-v).

12. Arxiu Municipal de València (AMV). De l'orde cursada als Estaments queda constància per la referència a les reunions de les juntes respectives celebrades el 15 de maig (José Vicente ORTÍ Y MAYOR, *Diario...*, f. 220v). Aquest mateix dietarista refereix que idèntica orde va ser cursada dos dies després al Capítol i a la Diputació, «remitiendo a entrambos magistrados adjunta la que se despachó a los tres Estamentos». Cal assenyalar que el terme *Capítol* cal entendre'l com el Capítol municipal i no l'eclesiàstic, ja que Regne, Ciutat i Diputació constituïen els tres Comuns o magistrats del Regne, circumstància que no concorria en el Capítol catedralici.

13. AMV, *Libros de Instrumentos*, D 2, f. 69.

que rebia el jurament del rei i a qui corresponia la defensa del sistema constitucional a través de la Junta de Contrafurs.¹⁴ Així, els valencians quedaven plenament subordinats al govern militar, que assumia també les competències de govern i administració de justícia, i estaven obligats a satisfer totes les necessitats de l'exèrcit que ocupava el territori.

No obstant el fet que el marquès de Castelar haguera fixat en 50.000 doblons la contribució de la Ciutat i el Regne al pagament de les despeses de l'exèrcit, les exigències dels caps militars no van quedar restringides a aquesta quantitat sinó que, en realitat, no van conèixer cap tipus de límits. A poc a poc, les tropes borbòniques van anar ocupant el país, encara que van haver d'enfrontar-se amb la resistència d'importants poblacions, com Xàtiva, assetjada llavors per les tropes dirigides pel cavaller d'Asfeld, i altres, com Alzira, Dénia, Alcoi o Alacant, que comptaven amb guarnició aliada i estaven disposades a defensar-se. El control militar del territori, fins llavors desmilitaritzat i, per tant, sense infraestructura ni recursos de cap tipus per a garantir l'allotjament i el manteniment de tropes, va comportar la imposició de tot tipus de gravàmens. Calia assegurar el domini i evitar noves revoltes, de manera que les principals ciutats i viles es van veure afectades per l'establiment de guarnicions militars, a les quals calia pagar el salari, proporcionar allotjament o quarters, proveir de tot el que fos necessari per a la seua subsistència, atendre totes les despeses indispensables per al manteniment de les fortificacions, aportar mitjans de transport i tants altres com van ser exigits, sense límit i, la qual cosa era pitjor, amb els abusos de qualsevol tipus que va haver de patir la població, especialment aquells col·lectius o municipis que s'havien destacat pel seu suport a l'arxiduc. Resulta impossible quantificar aquestes imposicions, ja que unes ho foren en diners, com els salaris dels comandants, oficials i tropa, i moltes en espècie, com l'allotjament i menjar, farratge, palla, bagatges, galeres, transports, mantes, màrfegues, llençols i tantes més coses. En definitiva, el retorn al govern borbònic va provocar un terratrèmol polític, fiscal i social de gran magnitud.

Però, sens dubte, va ser el Decret d'abolició dels Furs, de 29 de juny de 1707, el que superà, amb escreix, la consternació general ja existent. Malgrat que, *de facto*, els Furs havien estat suspesos i les principals institucions forals prohibides, amb aquesta decisió se suprimia *de iure* el sistema pactista que havia caracteritzat les relacions entre el rei i els regnes de la Corona d'Aragó en benefici d'un sistema de govern absolut, pel qual «los Reyes de España fuesen independientes de toda otra ley que la de su natural piedad, en que prin-

cialmente consistía el gobierno monárquico».¹⁵ La publicació del Decret, però, no només afectava valencians i aragonesos, a qui anava destinat: era, a més, un inoportú i contraproductiu avís a navegants. De fet, passava per alt les advertències i opinions formulades pel Consell d'Aragó i destacats personatges de la vida política, partidaris de «no exasperar [...] los ánimos de los catalanes, que se sacrificarían mil veces por sus Fueros».¹⁶ En el cas valencià, la resposta al Decret fou unànimement contrària. Mentre que els borbònics manifestaren la seua protesta mitjançant un memorial al rei, tractant de demostrar com era d'injust i injustificat, els austriacistes, en estreta relació amb el Principat, posaren en marxa tota una sèrie d'operacions militars conjuntes per tal d'aconseguir el retorn de l'arxiduc Carles a València i d'assegurar el Principat.

Així, la guerra i la repressió constituïren els dos fenòmens més dramàtics i més significatius després d'Almansa. Borbònics, d'una banda, i austriacistes valencians i catalans, per l'altra, coincidiren aleshores en un únic i irrenunciable objectiu, la recuperació dels Furs, però per camins diferents: la via pacífica, per part dels primers, i en el cas dels dos últims col·lectius, la defensa armada de la causa de l'arxiduc. La resposta del govern borbònic, en forma de repressió política, militar i fiscal, afectà de ple tots els valencians. Els seguidors de l'arxiduc, però, ho pagaren, a més, amb la vida, la confiscació de béns, els empresonaments, el desterro i l'exili.

3. GUERRA I REPRESSIÓ

El 8 de maig, tan prompte com la capital del Regne tornà a l'obediència de Felip V, el duc d'Orleans feia públic un pregó en què anunciava que el rei estava en disposició d'«usar del justo rigor con sus vassallos que han podido caer en la grave culpa de apartarse de su suave y legítimo dominio» i ordenava a totes les ciutats, viles i llocs presentar-se davant del mariscal duc de Berwick a prestar obediència a canvi del perdó.¹⁷ Tan sols un dia després, la Ciutat i el Regne de València, representat pels Tres Estaments, posaven en marxa una gran ofensiva per a aconseguir la confirmació del perdó reial i evitar les previstes i temudes conseqüències.

15. Agustín LÓPEZ DE MENDOZA Y PONS, conde de Robres, *Historia de las Guerras Civiles en España*, Saragossa, Imprenta del Hospicio Provincial, 1882, p. 367. L'obra ha estat reeditada recentment amb el títol *Memorias para la historia de las guerras civiles de España*, amb estudi preliminar i transcripció de José María Inurrategui, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2006. És la frase que el comte de Robres posa en boca del president del Consell de Castella en 1707 per a justificar l'abolició dels Furs.

16. Vicente BACALLAR Y SANNA, marquès de San Felipe, *Comentarios de la guerra de España e historia de su rey Phelipe V el Animoso*, 2a ed., estudi preliminar i notes de Carlos Seco Serrano, Madrid, Gráficas Yagües, 1957, p. 145, 1a ed. publicada a Gènova, s. a.

17. ACP, *Biblioteca Mayansiana*, 538/16.

14. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Consejos*, llibre 2452, f. 133v.

Aquest mateix dia, però, va començar la repressió contra tots els valencians.

A més de les mesures de caràcter general ja assenyalades, com ara l'obligació de lliurar les armes —sistemàticament incomplida—, les represàlies contra els austriacistes s'iniciaren aviat, amb empresonaments i confiscacions de béns dels absents, entenent la seua absència com a rebel·lia. Nobles, eclesiàstics i particulars foren comminats també a manifestar els béns dels qui havien abandonat la ciutat.¹⁸ Totes aquestes disposicions creen un clima de descontentament i protesta que obligà les noves autoritats a plantar la forca en la plaça del Mercat, «para terror del pueblo, que estava desbocado e insolente».¹⁹

Quasi un mes tardà el rei a respondre a les insistentis peticions de pietat i clemència formulades per les institucions forals, que havien cercat el patrocini d'importants membres de la classe política, entre ells el duc de Medinaceli i, fins i tot, el mateix Lluís XIV. El perdó general, però, formulat en un Decret de 5 de juny, quedava limitat a l'indult de la vida i de les penes corporals; no afectava, per tant, ni la confiscació de béns ni les penes pecuniàries, i d'ell quedaven exclosos tots els valencians que estigueren amb els enemics, els qui feren ús de les armes per resistir l'exèrcit i tots els rebels que no tornaren en el temps oportú a l'obediència de Felip V.²⁰ No obstant la clara formulació del decret, aquest no s'aplicà a molts destacats austriacistes, que havien estat ja empresonats, amb el pretext d'«aumentarse cada día la insolencia y osadía de los pueblos» i de la necessitat d'aplicar un escarment exemplar.²¹

En efecte, cal tindre en compte que la batalla d'Almansa no va significar la fi de la guerra al País Valencià perquè, com ja s'ha dit, les poblacions que havien estat dotades per la naturalesa i per l'enginy humà de recursos defensius van ser proveïdes de guarnicions militars aliades per a dificultar l'avanç dels vencedors. En aquest sentit, totes les operacions dutes a terme per l'exèrcit borbònic per a reduir-les a l'obediència van comptar amb el rebuig de les referides guarnicions, però també amb el que van oferir les milícies reglades valencianes de les poblacions respectives i, per descomptat, els miquelets, integrats en companyies de voluntaris, que, a manca de tropes aliades, tingueren

un paper transcendental en la defensa del territori i un protagonisme indiscutible en totes les operacions coordinades amb els aliats i els austriacistes del Principat, amb mires a impedir l'avanç de l'exèrcit borbònic i afavorir el retorn de l'arxiduc Carles.

La primera de les poblacions que es va negar a obrir les seues portes a l'exèrcit borbònic després de la victòria d'Almansa va ser Xàtiva. Situada en el camí cap a la capital del regne, era ciutat de reialenc i la segona en importància del país, seu de la governació *dellà Xúquer* i tenia un formidable castell que la convertia en un enclavament estratègic de primer orde. Les forces amb les que comptava eren, d'una banda, una guarnició anglesa en la fortalesa i, a més, sis-cents soldats, majoritàriament portuguesos; diverses companyies de milícies reglamentàries de la comarca i de la mateixa ciutat, així com tropes voluntàries enviades des de Dènia amb reforços i provisions. Tots ells, junt amb molts altres miquelets, van participar en la seua defensa fins que el cavaller d'Asfeld va poder prendre-la en un dur i sagnant assalt, el 24 de maig, seguida del castell, que va capitular uns dies després.²² No obstant això, Felip V ordenà l'incendi i la destrucció de la ciutat, que es va consumir el 17 de juny.

L'anunci d'un càstig tan cruel va commocionar la societat i les institucions valencianes, que tractaren, sense èxit, d'intercedir davant els caps de l'exèrcit. L'impacte de la notícia i de les seues conseqüències provocà tan gran consternació i deteriorà de tal manera la imatge del nou rei que alguns historiadors, com ara San Felipe o Belando, tractaren de rentar la seua imatge fent creure que l'incendi i la destrucció foren resultat de l'obstinada resistència enfront de l'assalt. No obstant això, altres testimonis filipistes, com els de Miñana, Ortí i Planes, així com els documents del Consell d'Aragó, no deixen lloc a dubte.²³ És molt explícit el testimoni d'un borbònic —potser Macanaz—, qui assenyalava directament Felip V, «por quien, en castigo de tan execrables orrores, se mandó reducir a zenizas, y de comiseración, atendiendo a la salvación de las almas de tan ziego y bárbaro pueblo, aunque debiera mandarles pasar a cuchillo, lo suspendió, mandando exterminarle enteramente y pasar sus

18. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, I, f. 182r.

19. José Vicente ORTÍ Y MAYOR, *Diario...*, f. 221r.

20. AHN, *Consejos*, llibre 2461, f. 44r-45r. No obstant això, aquest registre inclou còpia d'un altre Decret, de 4 de juny, en què el rei es mostrava més benigne, perquè atorgava el perdó general, sense limitacions, però al marge s'adverteix de la rectificació posterior amb la següent nota: «Non fuit in hac forma, sed postea apparet». Els dos decrets coincidien en les exclusions. Una Reial cèdula de 15 de febrer de 1708 estenia l'indult general de 5 de juny als béns, assegurant la propietat i possessió, amb l'excepció dels que estigueren segrestats per actes judicials. Arxiu del Regne de València (ARV), *Real Acuerdo*, 1708, f. 23v-24r.

21. ARV, *Real*, 595, f. 219r-v.

22. José Manuel MIÑANA, *De bello rustico valentino*, la Haia, Petrus de Hondt, 1752, pròleg de Gregori Maïans. La primera traducció al castellà fou publicada per Vicente Castañeda, amb el mateix títol, en la *Revue Hispanique* (Nova York i París), vol. LV (1922), p. 447-618, esp. p. 558. Hi ha una nova edició revisada del text llatí i nova traducció: José Manuel MIÑANA, *La Guerra de Sucesión en Valencia*, edició a cura de F. Jordi Pérez Durà i José M.ª Estellés i González, València, Institució Alfons el Magnànim, 1985, p. 203-204; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, II, p. 363-365; José Manuel MIÑANA, *De bello...*, p. 558-565 i *La Guerra...*, p. 203-212.

23. AHN, *Consejos*, lligall 17984, carta de Grimaldo al comte de Frigiliana de 6 de juny i consulta del Consell d'Aragó de 9 de juny de 1707.

abitadores a Castilla, para que, mezclados entre aquellos verdaderos hijos de la Iglesia y fidelísimos vasallos de vuestra Magestad, se pudiese lograr alguna enmienda».²⁴

Sens dubte, Felip V pretenia aplicar un càstig exemplificant que servira per a facilitar la recuperació de les poblacions que encara resistien. Però, en tot cas, Xàtiva fou l'inici d'un ample moviment de resistència armada, la finalitat del qual era impedir el control borbònic sobre el territori, en espera d'una futura contraofensiva aliada, i, al mateix temps, contribuir a rebaixar la pressió militar borbònica sobre Catalunya, obligant Felip V a dividir els seus efectius. Una estratègia comuna entre el País Valencià i Catalunya que es va mantenir fins a l'11 de setembre de 1714. De la mateixa manera, la planificació de les operacions militars per part del comandament borbònic es va dur a terme sense tindre en consideració l'existència de límits jurisdiccionals entre tots dos territoris, sinó atenent els factors geoestratègics que resultaren més convenients per als seus interessos.

En el cas valencià, la resistència armada es va manifestar, per una banda, en la contribució a la defensa de les fortaleses dotades de guarnicions aliades. Per una altra, en una guerra de guerrilles protagonitzada pels miquelets i destinada a entrebancar l'avanç de les tropes borbòniques, atacar els combois militars i les poblacions més assenyalades en la fidelitat al Borbó, segrestar botiflers acabats i totes aquelles altres activitats que pogueren beneficiar la seua causa i assegurar la seua subsistència.

Així doncs, la guerra continuà. Alzira, però, va capitular el 5 de juny sense resistència, després de conèixer les dramàtiques i terribles conseqüències patides pels xativins en l'assalt borbònic i conscient de la impossibilitat de rebre ajuda. La guarnició anglesa va poder anar cap a Catalunya, però els veïns i miquelets van haver de rendir-se a discreció.²⁵ Després de Xàtiva i Alzira quedava el *padrastr* de Dénia, i també Alacant i altres poblacions amb capacitat per a resistir, com Alcoi. Les tropes d'Asfeld s'encaminaren cap a Dénia, el primer bastió de l'austriacisme. L'arxiduc va enviar reforços des de Catalunya i també a Don Joan Baptista Basset, el líder austriacista valencià, caigut en desgràcia i sotmès a un procediment judicial per les irregularitats comeses durant la seua etapa de govern, sabedor de què el seu indiscutible lideratge i la seua experiència durant el període que va ser governador de Dénia i plenipotenciari de l'arxiduc facilitarien la defensa de la ciutat.²⁶ El setge va començar a la darrereria de juny, però la

guarnició aliada, formada per anglesos, irlandesos i portuguesos; les pròpies milícies del país, i la presència d'un important contingent de miquelets valencians i catalans van aconseguir repèllir un duríssim atac, que va ser compensat per l'arxiduc, amb data de 18 d'agost, amb la mercè de convertir Dénia en ciutat reial, «eximíendola de la jurisdicció de varón a que antes estaba sujeta».²⁷ Es tractava, sens dubte, d'una sentida reivindicació que ja havia estat formulada anteriorment, durant l'etapa de govern austriacista al Regne de València, però que no havia estat satisfeta.

De manera simultània, un altre contingent militar es va dirigir a la Vall d'Albaida. Agres fou assaltada a sang i foc el 14 d'agost i Bocairent, defensada pels seus habitants i per miquelets catalans, pogué resistir vuit dies abans de capitular, però Alcoi, una vila populosa, situada en un enclavament estratègic, refugi de miquelets i dotada d'una forta guarnició, va defugir l'assetjament.

D'altra banda, una part de l'exèrcit havia encaminat les seues passes cap al nord del país. No obstant això, no va ser fàcil dominar el Maestrat, a conseqüència de les dificultats que presentava el terreny i de la dura resistència d'unes poblacions fermament austriacistes que, una vegada sotmeses, requerien guarnicions importants, uns efectius que eren també necessaris per a dur endavant les operacions al Principat. Per aquesta raó l'ofensiva s'intensificà després de recuperar la ciutat de Lleida, en octubre de 1707. A finals de novembre, les tropes franceses entraren a sang i foc en la població d'Ares, en una operació que va acabar amb la vida d'un important contingent de miquelets que la defensava, si bé la fortalesa, inexpugnable, va poder resistir l'atac.²⁸

Tot seguit les tropes es dirigiren a Morella, on s'havien refugiat molts austriacistes valencians, membres de la noblesa i de les oligarquies urbanes, i entre ells, alguns que havien ocupat càrrecs sota el govern de l'arxiduc. El bombardeig es va iniciar el 7 de desembre, el dia 12 les tropes de Felip V recuperaven la vila i el castell capitulà el 17. Amb la caiguda de Morella, els austriacistes valencians i catalans perdien una plaça de gran valor estratègic, a cavall de tres regnes, i refugi dels miquelets d'aquella contrada.²⁹

Culminada, no sense dificultats, aquesta nova empresa, les tropes es retiraren als quaters d'hivern. No

caren en un enfrontament que acabà amb la marxa de Basset de Dénia, en ple assalt borbònic i sense esperar les ordres de l'arxiduc. José Vicente ORTÍ Y MAYOR, *Diario...*, f. 231r.

27. Archivio di Stato di Napoli (ASN), *Consiglio di Spagna*, 222, f. 37r. La mercè fou atorgada el 18 d'agost de 1707.

28. José Manuel MIÑANA, *De bello...*, p. 575-576 i *La Guerra...*, p. 228-229; Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, I, f. 231v.

29. José Manuel MIÑANA, *De bello...*, p. 576-577 i *La Guerra...*, p. 229-231; Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, I, f. 233v, 234r i 243v-244v; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, II, p. 368.

24. AHN, *Estado*, lligall 345, còpia d'una carta, potser de Macanaz, sense data, que n'acompanya una altra de febrer de 1708.

25. José Vicente ORTÍ Y MAYOR, *Diario...*, f. 224v; Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, I, f. 186v.

26. Les diferències entre Basset i el governador de la plaça, Don Dídac Rejón de Silva, partidari aquest de capitular, desembo-

obstant això, malgrat l'estació de l'any, es va organitzar una nova expedició a Alcoi, formada ara per un nombros contingent militar i importants mitjans d'artilleria. L'assalt va començar el dia 4 de gener i va resultar molt difícil per les recents obres de fortificació, però finalment la vila es va rendir el 9 de gener. Un dia més tard se signaren les capitulacions, segons les quals el governador i la guarnició reglada foren conduïts a Castella, com a presoners de guerra, en espera de poder ajustar un canvi. No s'establí res, però, sobre la població civil, però es va lliurar una carta, sense forma de capitulació, segons la qual es perdonava la vida a tots els veïns, «que serán tratados según la piedad del Rey», així com als paisans i forasters, que podrien restituir-se a les seues cases després de lliurar les armes i de prestar jurament de fidelitat a Felip V.³⁰ Aquest nou triomf va permetre a l'exèrcit borbònic ocupar moltes altres poblacions dels voltants, no sense resposta per part dels miquelets, que intentaren, sense èxit, recuperar Finestrat i Guadalest, considerada «la llave y el freno de toda la Marina».³¹

Mentre Dénia i Alacant continuaven sota domini austriacista, encara que vigilades de prop per tropes borbòniques, la resta de l'exèrcit començà els preparatius per a la campanya militar de 1708 en les Terres de l'Ebre, amb un objectiu principal, Tortosa, un enclavament estratègic, considerat l'antemural del regne de València, l'ocupació del qual era necessària per tal d'assegurar el control sobre el País Valencià i per interrompre els contactes entre els austriacistes d'una part i altra del riu de la Sénia. Mentre els borbònics anaven concentrant els seus efectius, els aliats s'apressaven a posar a punt les defenses de la ciutat en mig d'una certa confusió motivada per la manca de tropes i les dificultats d'aprovisionament, al mateix temps que corrien els remors de què preparaven el setge de Peníscola i inclús una operació de diversió en Dénia, tot per tal de desbaratar els plans de Tortosa.³² L'arribada de Starhemberg a Barcelona, els darrers dies d'abril, va insuflar nous ànims als austriacistes i va permetre ultimar els preparatius. Una decisió molt aplaudida, «en especial de la plebe», va ser la de posar en llibertat Don Joan Baptista Basset, el general i líder austriacista valencià, condemnat, per un tribunal militar, en gener de 1708, per «covardia e inobediencia», a la suspensió

30. AHN, *Estado*, lligall 345, carta de Don Daniel Mahoni a Grimaldo de 10 de gener de 1708.

31. Les poblacions recuperades foren Penàguila, Benasau, Ares, Alcoleja, Beniafer, la baronia de Sella, Rellu, Finestrat, Xaló, Orxeta, el Castell de Guadalest, Benimantell, Beniardà, Benifato, Confrides, Callosa, Polop, Altea, Benidorm, Castell de Castells, Tàrbena, Bolulla, Llíber, Alcanalí, Murla, Parcent, la Nucua i Calp. Pel contrari, es mantingueren austriacistes la Vila Joiosa, Xàbia i Benissa gràcies a la cobertura de Dénia i Alacant (carta de Mahoni a Grimaldo de 21 de gener de 1708).

32. AHN, *Estado*, lligall 331, carta de Don Sanç d'Etzevarria, governador de Peníscola, a Grimaldo de 9 de maig de 1708.

de tots els càrrecs i honors militars durant la voluntat del rei. La causa era haver abandonat la plaça de Dénia, en mig de l'assalt borbònic d'agost de 1707, sense esperar les ordres reials.³³ Per la seua banda, el comandament aliat es va plantejar avançar-se als esdeveniments i posar en marxa una operació al País Valencià que obligara els borbònics a abandonar el projecte.³⁴ L'intent, finalment, va ser protagonitzat per centenars de miquelets que tractaren d'ocupar Sogorb, a mitjan juny, amb l'objectiu de convertir-la en la plaça d'armes d'aquests grups, des d'on podrien fomentar una rebel·lió general. Malgrat haver fallat el pla, la constatació «de que era casi general conspiración en todo el Reyno» va accentuar el temor i la malfiança del govern borbònic envers els valencians «no habiendo un arrepentido verdadero en quantos han sido una vez malos».³⁵

Tortosa fou el següent escenari d'operacions, que començaren a la primeria de juny i acabaren amb la capitulació de la plaça, lliurada al duc d'Orleans l'11 de juliol.³⁶ Així, pas a pas, l'exèrcit borbònic anava cobrint els seus objectius. Els següents haurien de ser Dénia i Alacant. El 26 de juliol, l'arxiduc Carles va escriure a la Ciutat de Dénia per anunciar l'enviament de tota mena d'ajut i animant-la a resistir.³⁷ Mentrestant, van anar arribant a la Marina importants contingents filipistes, artilleria i pertrets procedents del setge de Tortosa, «excesivo número para la débil plaza de Dénia», en opinió de Castellví. El comandament borbònic considerava la possibilitat d'ocupar d'immediat la vila baixa, no així el castell i la vila vella, que es trobaven dins el recinte fortificat i que probablement només podrien ser rendits per fam. El pla previst era saquejar, arrasar i cremar la vila baixa, per tal d'impedir la comunicació per mar i l'arribada de socors; tot seguit, deixar les tropes necessàries per al bloqueig de la fortalesa i destinar la resta dels efectius al setge d'Alacant. Una vegada recuperats la ciutat i el castell d'Alacant, s'arrasarien totes les fortificacions i el castell de Dénia, un

33. José Luis CERVERA TORREJÓN, *Joan Baptista Basset. Vida i mort del líder maulet*, València, Tres i Quatre, 2006; Carme PÉREZ APARICIO, *Canvi dinàstic i Guerra de Successió: La fi del Regne de València*, València, Tres i Quatre, 2008. Basset fou sotmès també a un procés civil pels càrrecs que resultaven contra ell pel govern militar, polític, administració de justícia i administració de béns de la Reial Hisenda. Carme PÉREZ APARICIO, «Don Juan Bautista Basset y Ramos. Luces y sombras del líder austracista valenciano», *Estudis: Revista de Historia Moderna* (València), núm. 35 (2009), p. 133-164.

34. AHN, *Estado*, lligall 345, carta de Don Sanç d'Etzevarria, governador de Peníscola, a Grimaldo de 12 de març de 1708.

35. AHN, *Estado*, lligall 331, carta de Don Josep de Pedrajas a Grimaldo de 19 de juny de 1708.

36. Antonio ESPINO LÓPEZ, *Miquelets i sometents al front de l'Ebre durant la Guerra de Successió (1705-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2009, p. 23-49.

37. ASN, *Consiglio di Spagna*, 226, f. 11v-12v i 15v-16r, carta de Carles III d'Àustria a la Ciutat de Dénia de 26 de juliol de 1708.

càstig exemplificant també per a la que havia estat el bressol de la rebel·lió dels valencians.³⁸ No obstant això, l'operació fou més ràpida. Finalment, l'assalt a Dénia es va iniciar el 9 de novembre. El dia 12 entraren les tropes en la vila baixa i el dia 17 es va rendir el castell amb la vila vella.³⁹

Només Alacant escapava ja a l'obediència de Felip V, és a dir, quedava l'operació militar més important després de la de Xàtiva, amb la que compartia una formidable fortalesa. L'atac va començar l'1 de desembre pels ravals i va passar després al bombardeig de la ciutat, però la dificultat de defensar-la va propiciar la capitulació el dia 3, a canvi de salvar la guarnició anglesa i conservar el castell en espera de reforços. No fou acceptat, però, cap capítol en favor de les milícies valencianes, els paisans, els clergues i la resta d'habitants, que quedaren a mercè de «la clemència del rey».⁴⁰

Coincidint amb els preparatius dels setges de Dénia i Alacant, els aliats posaren en marxa una sèrie de operacions al nord del país per desestabilitzar aquestes contrades. En octubre, el governador de Peníscola avisava del perill en el que es trobava aquella costa, i, a la primeria de desembre de 1708, de manera simultània al setge d'Alacant, es va produir un atac aliat per sorpresa contra Tortosa, seguint l'estratègia ja coneguda de generar situacions de perill en altres indrets per obligar l'exèrcit de Felip V a divertir els seus efectius i, en aquest cas, aprofitar també les circumstàncies favorables amb la finalitat de recuperar un enclavament de gran importància com era la capital de l'Ebre. L'operació va ser dirigida pel comte de Starhemberg i estava integrada per cinc mil homes de les millors tropes, angleses i alemanyes, i un nombre indeterminat de miquelets catalans i valencians. Durant l'assalt, els aliats van poder ocupar el raval i importants posicions, però no pogueren vèncer la resistència borbònica i hagueren de retirar-se.⁴¹ Segons les perquisicions de la *Chancillería* valenciana, la sorpresa de Tortosa havia estat duta a terme per la influència dels valencians i assenyalava la comtessa vídua de Vilafranesca, el fill de la qual, el comte de Cirat, es trobava a Barcelona, per fer servir sa casa per a celebrar juntes clandestines.⁴²

38. AHN, *Estado*, lligall 346, carta de Pedrajas a Grimaldo de 25 de setembre de 1708.

39. AHN, *Estado*, lligall 350-1, cartes d'Asfeld a Grimaldo de 16 i 19 de novembre de 1708.

40. AHN, *Estado*, lligall 350-2, còpia de la capitulació en carta d'Asfeld a Grimaldo de 3 de desembre de 1708.

41. AHN, *Estado*, lligall 350-2, cartes del marquès d'Ordoño, el cavaller d'Asfeld i el cavaller de Croix a Grimaldo de 8, 10 i 15 de desembre de 1708, respectivament; Antonio ESPINO, *Miquelets...*, 2009, p. 48-54.

42. AHN, *Estado*, lligall 350-2, instruccions de Ronquillo a Grimaldo de 17 i 19 de desembre de 1708.

4. UNA RESISTÈNCIA INCOMBUSTIBLE I UNA REPRESSIÓ CONTINUADA

No obstant això, els èxits aconseguits per l'exèrcit borbònic al llarg de 1708, amb la recuperació de Tortosa, la ciutat i el castell de Dénia i la ciutat d'Alacant, i més tard, amb la capitulació del castell d'Alacant, el 19 d'abril de 1709, tingueren un cost molt elevat per al govern borbònic i per als mateixos valencians. Dos anys havia necessitat Felip V per a controlar tot el territori, però la resistència armada, lluny de desaparèixer, havia anat *in crescendo*. L'aplicació de la Nova Planta, la política repressiva, els abusos generalitzats, una pressió fiscal insuportable, i sobre tot això, la desaparició del recurs a la llei per a què els valencians pogueren fer valdre els seus drets, dependents ara tan sols de la pietat del rei, contribuïren a crear un estat d'opinió general contrari al primer Borbó. «Ni le tienen ni le quieren por rey, de las cien partes de hombres y mujeres, las 90.»⁴³ En aquestes circumstàncies, el control militar sobre tot el territori no ho era tot. El fort descontentament social era el veritable taló d'Aquil·les del govern borbònic i un risc que calia eradicar amb mires a rebaixar les tensions i, especialment, l'activisme dels miquelets. També era important pacificar el territori i crear les condicions necessàries per a recuperar les activitats econòmiques i millorar l'estat de la Reial Hisenda.

En aquesta línia, d'assegurar la quietud i alleujar les condicions de vida dels valencians, Felip V considerava convenient donar diferents ordres, en desembre de 1708, per tal de refermar la seguretat amb un control estricte de les armes, l'ús de les quals quedaria reservat a tots els que acreditaren una absoluta fidelitat. Aquest control quedaria reforçat amb la supressió de tots els oficis d'armers, deixant-ne només un en cada població on hi haguera governador, per a atendre la conservació de les armes dels militars. Caldria aplicar tot el rigor sobre els que fomentaren qualsevol inquietud, però en totes les altres qüestions era necessària l'estabilitat per a fomentar les activitats productives, «que los labradores se apliquen a la cultura y beneficio de sus campos, los oficiales a las manufacturas y demás officios y todos a sus ministerios a fin que el gobierno sea como se deve y produzga esse Pays a la Real Hazienda las rentas más copiosas que pueda tributar, para que las tropas estén puntualmente asistidas [...] pero sin permitirseles que por su mano tomen de los vecinos la más leve cosa con pretesto de utensilios ni con otro motivo».⁴⁴

La realitat va ser, però, ben altra. Ni es van confirmar les esperances de Felip V de què el País Valencià

43. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, III, manuscrit existent en la BHUV, ms. 456, f. 103r.

44. AHN, *Estado*, lligall 350-2, instrucció enviada pel Consell de Castella a Asfeld de 12 de desembre de 1708.

entrara en una fase d'estabilitat militar i social, ni les dels mateixos valencians, que creien que la fi de la guerra permetria acabar amb la presència de l'exèrcit, els abominats allotjaments i la insuportable càrrega fiscal. Ans al contrari. A la primeria de març de 1709, les quadrilles de miquelets van experimentar un fort creixement, sobretot en determinats indrets estratègics, com ara la serra d'Espadà, pròxima a les rutes que unien el País Valencià amb Aragó i Tortosa.

Els moviments militars aliats a Catalunya al llarg de l'estiu mantingueren en contínua alerta les autoritats valencianes, especialment a l'agost, en tindre notícies dels grans preparatius que hi havia als ports de Barcelona i Tarragona i que semblaven formar part d'una gran operació. Els remors assenyalaven el País Valencià com a destí i destacaven la presència al país d'alguns caps catalans fomentant la sublevació general. El comandant de les tropes borbòniques, Caetano, al mateix temps que manifestava la manca de guarnicions, destacava «la malignidad y rebeldía con que se allan los vecinos deste Reyno», assenyalant els clergues i frares com els més perjudicials.⁴⁵

L'amenaça d'un atac a les costes valencianes es va fer efectiva l'1 d'octubre de 1709, quan es va produir un intent de desembarcament aliat en la platja de Vinaròs, que causà la destrucció d'algunes cases i la pèrdua de vides humanes. Dos dies més tard, l'estol es va presentar davant de Peníscola, on el foc aliat va causar alguns morts i la destrucció de seixanta cases. Tot seguit es va dirigir cap a ponent, posant en alerta tota la costa i obligant a suspendre l'embarcament, en Alacant, de dos regiments destinats a reforçar l'exèrcit borbònic de Catalunya.⁴⁶ Fets com aquest eren els que contribuïen a mantenir, entre els seguidors de l'arxiduc, l'esperança d'una nova sublevació.

No obstant l'amenaça que representava per al govern borbònic una Catalunya austriacista, la presència i forta expansió dels miquelets posaven en evidència que el fet d'haver recuperat el control militar sobre les poblacions rebels estava molt lluny de garantir el control del territori. El fracàs de tots els intents per exterminar-los, així com la inseguretat que es vivia a la darreria de 1709, dugueren Don Francesc Caetano, tinent general de l'exèrcit de Felip V; Del Valle, governador de València; el bisbe de Sogorb, Don Roderic Marín, i el coronel Miquel de Sada a representar al Consell de Castella l'extrema gravetat de la situació. El panorama que dibuixaven era realment preocupant. Cada dia eren més els paisans que abandonaven les seues cases i es retiraven a les muntanyes per tal d'unir-se als mique-

lets, amb el consegüent perill d'una nova rebel·lió. Del Valle i Sada no tenien cap inconvenient a reconèixer la part de responsabilitat que corresponia al govern borbònic per les imposicions tan fortes, «que está este Reyno de malísima calidad, que la miseria de los pueblos es exessiva, las cargas, mayores que sus fuerzas».⁴⁷ El bisbe de Sogorb denunciava la inhumanitat de les quadrilles contra els castellans, els soldats i els afectes al rei i, de manera especial, apuntava a «la universal disposición de los coraçones y que, usando de ella los sediciosos, fomentan incesantemente el partido del archiduque, deviendo rezelar prudentemente que, siempre que tengan ocasión oportuna, la lograrán para una sublevación general».⁴⁸ En efecte, totes les informacions rebudes apuntaven als preparatius d'una nova rebel·lió que obligara a divertir les tropes destinades a la campanya de Catalunya.

Per la seua banda, en desembre de 1709, Caetano presentava al Consell de Castella un projecte, elaborat juntament amb el president de la *Chancillería*, Colón de Larreátegui, i el governador de la Sala del Crim, Cavallero, per acabar amb els miquelets, «la hidra de Hércules, que por una caveza quitada brotan muchas», en paraules de Pedrajas.⁴⁹ Es tractava de crear un cos volant que alliberara les tropes d'aquest menester. S'oferirien com a incentius els sous doblats, i en cas d'aconseguir l'extermini dels miquelets abans de sis mesos, serien recompensats amb l'exempció vitalícia de tots els repartiments municipals i als capitans se'ls premiaria amb mercès d'hàbit de les ordes militars. Els comandants d'aquest cos tindrien l'autoritat de castigar els miquelets i procedir contra els encobridors amb tot el rigor necessari. En fi, un projecte que es va desestimar per incert, costós i poc efectiu a curt termini. Però la necessitat peremptòria d'eradicar el perill que representaven aquests grans focus de rebel·lia, en vespres de la campanya militar, va impulsar Caetano a atorgar l'indult a una part amb la condició de servir en les fortificacions d'Alzira i altres del país, i a la resta, donar-los embarcació per tal que passaren a Mallorca o Sardenya, oferint prèviament fiances de no tornar mai més.⁵⁰

Totes aquestes mesures revelen la preocupació del govern, quelcom que transcendia també a molts borbònics, profundament afectats per les grans dificultats de Felip V per assentar el seu domini i les conseqüències negatives d'una política que els tractava tots com a

47. AHN, *Estado*, lligall 375, cartes a Grimaldo del coronel Don Miquel de Sada, de 10 de desembre de 1709, i de Don Antoni del Valle, de 17 de desembre.

48. AHN, *Estado*, lligall 375, còpia d'una carta sense data ni signatura, probablement del bisbe de Sogorb.

49. La frase en AHN, *Estado*, lligall 331, carta de Pedrajas a Grimaldo de 19 de juny de 1708.

50. AHN, *Estado*, lligall 390, carta de Caetano a Grimaldo de 25 de febrer de 1710.

45. AHN, *Estado*, lligall 367, carta de Don Francesc Caetano a Grimaldo de 16 d'agost de 1709.

46. AHN, *Estado*, lligall 375, carta de Don Sanç d'Exevarria a Grimaldo de 6 d'octubre de 1709 i de Don Francesc Caetano de 8 d'octubre.

rebels. La desafecció general dels valencians a Felip V i l'amenaça constant d'una nova rebel·lió representaven un risc veritable en vespres de la campanya militar de 1710, per la necessitat de concentrar totes les tropes en el Principat. Potser per aquesta raó, i conscient que la causa fonamental d'aquesta crítica situació era l'abolició dels Furs, Felip V va sol·licitar de les *chancillerías* de Saragossa i València, per Reial cèdula de 5 de febrer, un informe sobre les disposicions que es pogueren prendre amb miras a «la mejor administración de justicia y consuelo de aquellos naturales», però sense alterar «la suprema y absoluta potestad y soberanía real». ⁵¹ És evident que l'anunci de les intencions del rei no responia, en absolut, a les expectatives de recuperar el sistema pactista, però ni tal sols es va traduir en cap mesura concreta, per limitada que fóra.

Mentrestant, els contendents es preparaven per a la campanya. Abans del seu inici, els aliats posaren en marxa una nova operació al País Valencià de diversió de les tropes borbòniques. Es tractava, es deia, d'organitzar una nova sublevació amb el desembarcament de tropes angleses en les proximitats de València i es parlava, fins i tot, d'una data, el 8 de juliol, la de la sublevació general, però les operacions militars aliades es limitaren a un intent de desembarcament en Vinaròs i Orpesa, potser amb la intenció de destruir el gran magatzem de blat de l'exèrcit borbònic. ⁵² També en aquest mes, el governador d'Alacant va descobrir una conjura per tal de lliurar el castell als miquelets. ⁵³ Poc després, les victòries aliades d'Almenar i Saragossa crearen les condicions i les circumstàncies òptimes per a fer efectiva la tan pregonada rebel·lió dels valencians. ⁵⁴ A la darrerria d'agost, a la ciutat de València hi havia una bellugadissa de reunions clandestines, de tan gran abast, que les autoritats borbòniques tractaren de tallar-les amb càstigs exemplars, com ara nombroses detencions i desterraments, per la via sumària, sense observar el procediment oportú. Res, però, semblava suficient per a poder callar l'enrenou, especialment després de conèixer que Aragó havia recuperat els Furs, que l'exèrcit aliat es dirigia a Madrid, que els reis havien abandonat la cort, que els ministres de la *Chancillería* valenciana preparaven també els seus equipatges i que els mateixos borbònics posaven a resguard les seues pertinences en casa dels austriacistes.

El dietarista borbònic Planes contemplava el perill de la rebel·lió, que qualificava d'«el mal de los males» entre temorós i resignat: «Es cierto que se deve temer

51. AHN, *Consejos*, lligall 6806 A/10.

52. AMV, *Libros de Instrumentos*, D 8, carta de Caetano a l'Ajuntament de València de 4 de juliol i deliberació de 10 de juliol de 1710. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, III, f. 76r.

53. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, III, f. 84r.

54. Sobre els esdeveniments generals de la guerra, Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *La Guerra de Sucesión de España (1710-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010.

una solevación general, por estar todos irritados contra el gobierno, pues todos los que gobiernan tienen grande fausto, gastan tendío, tienen mucha plata labrada y todos vinieron desbragados y son sobras de lo que roban». ⁵⁵

D'entre tots els ministres borbònics que hi havia a València, només un va saber estar a l'altura de les circumstàncies. Coneixedor de la gravetat del moment, el governador, Don Antoni del Valle, va amenaçar de bombardejar la ciutat i de passar a degolla els rebels, advertint els gremis que només lliuraria la ciutat si les tropes que arribaren foren superiors a les de la guarnició. ⁵⁶

Però, malgrat ser tan favorables les circumstàncies, aquesta operació, la més important de les que havien afectat el País Valencià des de la desfeta d'Almansa, no estava exempta de dificultat. La primera, que, si bé era factible enviar un estol a les platges de València amb el nou virrei, el comte de Savallà, i els ministres que havien de regir totes les institucions forals, la quantitat de tropes que podrien embarcar-se no seria capaç de dur a bon terme el desembarcament, per la previsible oposició de les tropes borbòniques. Era necessari, per tant, enviar-ne més per terra, però, en aquest cas, la dificultat estava en què Tortosa, Miravet i Morella, que servien de muralla al País Valencià, estaven en mans borbòniques. Calia, per tant, rendir primer Miravet i Morella. En tot cas, i en mig de notícies confuses, l'operació va fracassar. Segons el marquès de San Felipe, l'estol que, suposadament, duia el comte de Savallà es va avançar i va aconseguir desembarcar en les platges de València uns pocs centenars d'homes, però foren obligats a rembarcar-se. ⁵⁷ Altres testimonis de l'època, però, assenyalen que l'estol aliat, en arribar a Tarragona per embarcar algunes tropes, va rebre l'orde de retrocedir davant l'anunci de què els francesos preparaven el setge de Girona. Es tractava ara d'una maniobra de diversió, a iniciativa de Lluís XIV, per tal de frenar *in extremis* l'avanç dels aliats cap a Madrid i l'operació de recuperar València.

Per unes raons i altres, els aliats hagueren de posposar l'empresa que hauria permès als valencians recuperar els Furs. L'evolució dels esdeveniments militars, amb les victòries borbòniques de Brihuega i Villaviciosa, tampoc no va ser favorable. Pel contrari, el govern borbònic va accentuar les mesures de vigilància i de repressió sobre els austriacistes. Les ja aplicades de control d'armes, prohibició de mantenir correspondència amb Barcelona, manifest de forasters, empresonaments, assots, desterraments, persecució dels mique-

55. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, III, f. 100v.

56. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, III, f. 99r-100v. Aquest dietari ofereix una valuosa informació sobre els esdeveniments de la ciutat de València.

57. Vicente BACALLAR Y SANNA, *Comentarios...*, p. 205-206.

lets, etc, resultaven inoperants. Calia, per tant, adoptar-ne d'altres de més dissuasives per tallar de soca-rel les reunions clandestines i l'arribada d'emissaris i correspondència del Principat. Don Roderic Cavallero, alcalde més antic del crim de la *Chancillería*, proposava al Consell de Castella poder aplicar un mitjà extraordinari com era l'anomenada potestat econòmica, una regalia que permetia actuar per la via sumària contra seglars i clergues, sense atendre les formalitats d'un procediment judicial ordinari, proposta que va ser acceptada pel Consell de Castella amb algunes limitacions.⁵⁸ També es va fer un pas més en relació amb les mesures ja aplicades anteriorment, tractant ara de cercar la col·laboració de la societat i dels mateixos dissidents. Un ban de 27 de setembre de 1710 prohibia seguir anomenant miquelets els que en avant deuriem anomenar-se lladres, els quals haurien de ser privats d'oficis públics i honorosos, així com els seus pares i sogres. També s'autoritzava qualsevol borbònic a incorporar-se a les tropes que els perseguïen i a rebre exempcions en cas de lliurar-los vius o morts. Un altre, de 21 d'octubre de 1710, oferia també recompenses temptadores, diners, franquesses d'allotjaments i altres contribucions de guerra, i fins i tot l'anonimat i la impunitat per al delator i dos còmplices més, si les informacions aportades permetien detenir els qui tenien reunions clandestines, relacions amb els enemics o introduïen cartes procedents de Barcelona.⁵⁹ Tot per tal de frenar l'activa presència dels miquelets per tot arreu, també en les proximitats de la ciutat de València, on provocaven greus problemes d'abastiment.⁶⁰

Conseqüència també dels esdeveniments dels que va ser escenari la capital de la monarquia, amb l'entrada de l'arxiduc i el reconeixement de què havia estat objecte per part de destacats personatges, entre ells alguns valencians, com l'arquebisbe i alguns membres de la noblesa, el Consell de Castella va posar en marxa els processos corresponents el gener de 1711. Mesos després, el fiscal de la *Chancillería* de València, el doctor Damià Cerdà, va fer pública la relació de dissidents per a procedir a les confiscacions de béns, quelcom que va ser durament criticat pels mateixos borbònics: «que para ser valenciano fue terrible i impoderable maldad hacer con su Patria lo que no se había hecho en Castilla ni en otras partes».⁶¹

L'any de 1711 va estar marcat per les activitats d'una dissidència incombustible, en un context en el que s'estretia la dominació sobre València i el setge sobre Catalunya. Els miquelets continuaren acaparant el protagonisme i també les mesures de represàlia, que es feren extensives a qui els donà suport, ara de manera

tan contundent que s'obligà els veïns de distintes poblacions de la Ribera Alta, la Vall de Cofrents, la Canal de Navarrés i la Foia de Bunyol a abandonar-les i traslladar-se amb els seus respectius rectors a Alberic o a Bunyol.⁶² Aquestes mesures foren acompanyades de l'organització de companyies de paisans fidels, pagades per donatius voluntaris, per a perseguir miquelets i també per l'oferiment de composicions a canvi d'exempcions fiscals.

Malgrat la difícil situació dels aliats i de l'austriacisme català a partir de 1711, o justament per això, no mancaren els intents de noves diversions al País Valencià, un anunci de desembarcament en Vinaròs per a assetjar Tortosa, una nova sorpresa de Tortosa, una conjura per a prendre el castell de Peníscola, un desembarcament de miquelets en l'Albufera per prendre Cullera i fortificar-se allí⁶³ o un altre en les proximitats de Torreblanca; fins i tot, en 1713, evacuades ja les tropes aliades, es va fer córrer la veu de què havia arribat a Alacant una gran armada procedent del nord d'Àfrica per a divertir el setge de Felip V sobre Barcelona. En fi, una intensa activitat, protagonitzada majoritàriament per miquelets, paral·lela a les nombroses execucions sumàries dels seus protagonistes.

Amb la defensa de Barcelona, en la que participaren nombrosos valencians i en la que assolí un paper protagonista el general valencià Basset, va culminar la llarga lluita contra l'exèrcit borbònic, encetada en 1707, per tal de revertir les conseqüències negatives derivades de la batalla d'Almansa. La caiguda de Barcelona no acabà, però, amb les activitats dels miquelets valencians. En la primavera de 1715 molts s'embarcaren cap a Mallorca per defensar l'illa de les tropes filipistes i la seua presència i l'activisme en terres valencianes han estat també constatats en els anys posteriors, quan les circumstàncies internacionals es mostraven més favorables a la consecució dels seus objectius. És aquesta una etapa poc coneguda quant a la pervivència del fenomen, però és més que probable que el pas del temps anara debilitant aquesta forma de reivindicar el sistema de govern propi de la Corona d'Aragó, deixant només oberta la via política.

5. EN ÚLTIM EXTREM, CÀSTIG O CLEMÈNCIA?

Com ha quedat recollit en pàgines anteriors, l'entrada de les tropes borbòniques procedents d'Almansa va causar un autèntic cataclisme en un territori vençut, que encara resistia i al que calia dominar. Austriacistes i borbònics, maulets i botiflers, suportaren la presència de les tropes arreu del territori; foren obligats a contribuir per primera vegada i de manera plena al seu man-

58. AHN, *Consejos*, lligall 6806 A/59.

59. BHUV, ms. 17/26.

60. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, III, f. 203v i 206v.

61. José Vicente ORTÍ Y MAYOR, *Diario...*, f. 331v.

62. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, III, f. 283.

63. Isidro PLANES, *Sucesos fatales...*, III, f. 262v-263.

teniment; veieren alterada la seua vida quotidiana pels efectes de la guerra, la presència de l'exèrcit i les activitats dels miquelets, i, desaparegudes les lleis forals i sotmesos a la mera voluntat del rei i a la improvisació i a l'arbitrarietat en l'aplicació de les noves lleis, quedaren a mercè del poder militar.

Els allotjaments constituïren, sens dubte, la càrrega més important i la principal causa de descontentament, però no l'única, perquè a ella s'afegien múltiples conceptes impositius de caràcter militar i d'exigències que provocaren la fallida de les hisendes municipals i la ruïna dels veïns, tots dos molt castigats ja per les penúries viscudes també durant l'etapa de govern austriacista. La resposta, però, no es va fer esperar i es va expressar en forma de memorials a Felip V, enviats per les institucions municipals per denunciar els abusos i implorar la clemència reial. L'Ajuntament d'Oriola fou un dels primers a representar al rei la situació insuportable en la que es trobava, obligat a allotjar i mantenir la guarnició, a donar quarter d'hivern a distints contingents i a aportar quantioses sumes per a la reedificació del castell i per a socórrer les tropes destinades al bloqueig d'Alacant.⁶⁴ Tot això havia impulsat molts veïns a abandonar la ciutat i passar-se a les files dels miquelets «por no tener con qué alimentarse», a més de patir els robatoris d'aquestes quadrilles, que havien deixat els camperols sense ramats i sense animals de tir i instruments per a treballar. Les dificultats s'estenien a altres col·lectius, com els oficis, els pobres, les vídues i moltes dones a qui s'havien confiscat les dots i mancaven de recursos suficients per a poder al·legar els seus drets. Les dificultats per a fer front a tantes exigències eren majors pel fet de què gran part de les cases i hisendes estaven confiscades pel Reial Patrimoni i perquè l'estament eclesiàstic no contribuïa a les càrregues militars. Per altra part, la hisenda municipal estava en fallida, ja que devia 10.000 doblons de pensions de censals no satisfetes i de diferents partides prestades per particulars per a fer front a les despeses de 1707.

Però, el que realment motivava el Memorial d'Oriola, d'11 de febrer de 1708, era que als 1.200 reals diaris que devia satisfer per a utensilis de les tropes, s'hi afegia ara una nova contribució exigida pel superintendent de Rendes Reials, Don Joan Pérez de la Puente, de 4.000 lliures en concepte de capitació dels drets reials de Castella, és a dir, d'*alcabalas y cientos*, de l'any 1708, «que nunca podríamos juntar». La decisió final va quedar en mans del rei, però no degué ser satisfactòria quan uns mesos després, en octubre de 1708, l'Ajuntament d'Oriola representava de nou l'extrema pobresa, agreujada ara per una plaga de llagosta, les inundacions

del riu i el manteniment d'una companyia de quaranta homes per a defensar l'horta de les incursions dels miquelets. En aquesta ocasió, el Consell de Castella es mostrava partidari d'atendre en part la petició,⁶⁵ però el cavaller d'Asfeld considerava contraproductent qualsevol mesura de gràcia «con una ciudad que ha sido tan ciega en su rebeldía, qual no ay otro de peor exemplo», i que provocaria moltes altres reclamacions.⁶⁶ No foren aquestes les úniques representacions de l'Ajuntament d'Oriola. En gener de 1709 afegia una nova calamitat, «la insuportable hambre que oy se experimenta», conseqüència de l'embargament dels grans de particulars i d'eclesiàstics, per a cobrir les necessitats de l'exèrcit.⁶⁷ No seria l'última.

L'Ajuntament i el bisbe oriolans respongueren amb nous memorials al repartiment decretat pel comandant general de les tropes, Don Francesc Caetano, el 27 d'octubre de 1709, destinat a satisfer el pagament d'utensilis de les tropes allotjades al País Valencià. La quantitat que corresponia a Oriola i Catral, a raó de 15 reals de moneda valenciana al mes per cada veí, era de 1.725 lliures. En aquesta ocasió, la queixa se sustentava en què el càlcul de la derrama s'havia fet sobre la xifra de 1.150 veïns, de la qual no s'havien descomptat els exempts, és a dir, eclesiàstics, vídues, jornalers pobres, pobres de solemnitat, comerciants francesos, salnitres, soldats de les companyies formades recentment, ministres del Tribunal Eclesiàstic i de la Santa Croada, servidors de la catedral i parròquies i oficials del govern municipal, amb la qual cosa els contribuents es reduïen a 512. Els regidors aprofitaven per a recordar al rei el recent donatiu de 1.300 doblons, valor de 400 fanegues de blat; el préstec de 900 més enviades a la ciutat d'Alacant, i els 3.000 pesos gastats en les fortificacions de la ciutat i el castell alacantins.⁶⁸

En aquestes circumstàncies, i en espera d'una manifestació de la clemència reial que permetera alleujar la situació dels oriolans, el 19 de novembre arribà a la ciutat del Segura un esquadró del regiment de Màlaga. A instàncies del seu comandant, l'Ajuntament es veié forçat a avançar les quantitats necessàries per al sosteniment de les tropes, fins a la suma de 1.725 lliures, amb la condició de què serien descomptades de la contribució d'utensilis, però, per a sorpresa i indignació dels capitulars, el coronel es va negar a reconèixer les despeses de pa, ordi i altres queviures. És més, l'11 de desembre, mentre els regidors estaven deliberant sobre les decisions a prendre, va ordenar allotjar els soldats en

65. AHN, *Estado*, lligall 350-2, consulta del Consell de Castella al rei de 28 de setembre de 1708.

66. AHN, *Estado*, lligall 345-2, carta d'Asfeld a Grimaldo de 30 d'octubre de 1708.

67. AHN, *Estado*, lligall 802, Memorial de l'Ajuntament d'Oriola, de 29 de gener de 1709.

68. AHN, *Estado*, lligall 375, memorials de la Ciutat i bisbe d'Oriola al rei, de 17 de novembre de 1709.

64. AHN, *Estado*, lligall 345, Memorial de l'Ajuntament d'Oriola al rei, d'11 de febrer de 1708, al que acompanya una carta del bisbe d'Oriola, de 10 de febrer, en què dona suport a la representació.

les cases dels capitulars, amb les corresponents protestes per part dels qui havien estat promoguts a les regidories per la seua fidelitat. La Ciutat d'Oriola no va tardar a remetre un nou Memorial, de 17 de desembre, per denunciar el que considerava un «injusto procedimiento contra la honra de tan visibles vasallos» i sol·licitar un remei a la misèria del Comú.⁶⁹ La resposta la va portar personalment Don Francisc Caetano, comandant general de les tropes, en la seua visita a Oriola en març de 1710, i es va traduir a rebaixar la quantitat a pagar a 1.500 lliures, quelcom insuficient en opinió dels regidors i, a més, exigides de manera preemptòria sense descomptar les quantitats avançades per diferents conceptes. La Ciutat i el bisbe representaven de nou, en març de 1710, l'estat miserable dels veïns, que suportaven la fiscalitat existent durant l'època foral, els drets castellans d'*alcabalas y cientos* i les noves contribucions militars. A més, els regidors proposaven regular els utensilis a 800 lliures al mes per tal d'evitar la despoblació i, esgotades ja totes les vies, prenen la decisió d'enviar un extraordinari al rei.⁷⁰

Foren molt nombroses les queixes presentades pels municipis contra les noves contribucions, especialment les de caràcter militar. Els regidors de la nova Sant Felip, edificada sobre les runes de l'antiga Xàtiva, anaven més lluny en demanar, en l'estiu de 1708, exempció completa durant deu anys amb l'argument de l'«acrisolada fidelidad» dels nous pobladors. Justament, aquesta condició, així com la conveniència d'impulsar la repoblació i les dificultats, en la pràctica, de poder cobrar el quarter d'hivern de veïns tan poderosos com els que havien rebut mercès de béns confiscats a Xàtiva, molts dels quals estaven al servei del rei en l'exèrcit i altres ocupacions, facilitaren que fóra exonerada de satisfer el quarter d'hivern.⁷¹

El 14 d'agost de 1708, la vila de Morella representava a Felip V la impossibilitat de poder seguir contribuint a les necessitats del servei reial com ho havia fet fins aleshores. En principi estimava en 20.000 lliures el menyscabament que havien patit el Comú i particulars, al qual calia afegir 20.000 ducats en diners en efectiu gastats en quarters, a més dels salaris del governador, coronel i soldats, sense que se li haguera fet cap

69. AHN, *Estado*, lligall 375, Memorial de l'Ajuntament d'Oriola al rei, de 17 de desembre de 1709. En l'informe demanat per Grimaldo a Don Francisc Ronquillo, aquest es mostrava totalment contrari a què els oficials s'atribuïren la facultat d'allotjar les tropes, per ser «perjudicialísimo a los pueblos», però, pel contrari, no era partidari de rebaixar la derrama de subsidis per evitar greuges comparatius, però sí de comprovar la quantitat exacta que li corresponia en relació amb la xifra real de veïns.

70. AHN, *Estado*, lligall 390, memorials i cartes de la Ciutat i bisbe d'Oriola al rei de 9, 10 i 24 de març de 1710.

71. Hi ha constància d'haver estat exempta dels quarters de 1709 i 1710. AHN, *Estado*, lligall 367 i 375, cartes de la Ciutat de Sant Felip a Grimaldo de 2 de novembre de 1709 i 17 de març de 1710.

rebut d'aquestes quantitats.⁷² A això calia afegir que, per tal de formar un magatzem que garantira l'aprovisionament de les tropes, s'havia pres als veïns tot el blat que tenien, amb la promesa —incomplerta— de què se'ls pagaria i amb l'agreujant de què, en aquell moment, no se'ls permetia vendre el blat lliurement, la principal font d'ingressos, amb la qual cosa no disposaven d'efectiu per a atendre la resta d'obligacions i necessitats. Però allò que veritablement feia insuportable la situació no era només la despesa —sent tan important—, sinó les vexacions i extorsions a les que estaven sotmesos els borbònics per part dels nous governants: «por lo que se les ultraja, siendo assí que el actual Gobierno de ella se conpone de fieles vasallos, los quales, por capitulación, salieron de la cárcel». La queixa no només afectava els caps de l'exèrcit, es feia també extensiva a Don Joan Pérez de la Puente, superintendent de Rendes Reials, que pretenia que Morella satisfera en concepte de capitació d'*alcabalas y cientos* una xifra exorbitant. Pérez de la Puente, lluny d'escoltar les reclamacions, acusava «de reveldes y malos vasallos a quantos le hablan por no poder asentir a lo que pide, sin atender a la despoblación de los vezinos, ni menos a los pobres de necesidad, ni a lo perdida ni aniquilada que está dicha villa».

Les queixes proliferaren també entre les poblacions de senyoriu, tant per la capitació d'*alcabalas*, com per la derrama de quarters. En aquestos casos, els municipis recorrien als seus senyors com a intermediaris davant les autoritats polítiques i militars i, fins i tot, davant del rei. Felip V es va mostrar molt receptiu a les instàncies de la gran noblesa valenciana i fidel borbònica, com els ducs de Medinaceli i Gandia, el marquès d'Ariza i el comte de Santisteban, tots els quals havien patit un menyscabament important en les seues rendes i patrimoni durant l'etapa de govern austriacista. El duc de Gandia, concretament, demanava una reducció del quarter assenyalat a les poblacions del ducat i argumentava no sols la impossibilitat dels vassalls de satisfer la quantia demanada, sinó també la de fer front a les prestacions senyorials.⁷³ No hi ha constància de la resposta reial, que cal suposar que seria també favorable, tractant-se de peticions formulades per la gran noblesa borbònica o per poblacions també fidels, però resulta, si més no, colpidor el zel i el rigor amb el que es va recaptar la contribució de quarters de l'any 1710. El 25 de juny de 1710 arribava a Gandia Don Miquel de Sada, després de vint-i-cinc dies de córrer el país per

72. AHN, *Estado*, lligall 346, Memorial de la vila de Morella al rei, de 14 d'agost de 1708. Fins aquells moments, la vila havia pagat 2 doblons al dia al governador, 50 doblons al mes al coronel i 16 diners a cada soldat. A més, Morella havia gastat 10.000 pesos quan va passar per la vila el comte de Las Torres i en el regiment de Don Miguel Pons, que es va quedar de guarnició.

73. AHN, *Estado*, lligall 390, carta del duc de Gandia al pare Pere Robinet de 17 de febrer de 1710.

a cobrar el quarter i es mostrava segur —tot just arplegades les collites— de poder recaptar les quantitats pendents amb la major puntualitat, «aunque los paisanos se queden sin tener qué comer».⁷⁴

En el seu cas, les conseqüències negatives eren encara més greus en la seua baronia de Cofrents, on les poblacions de Teresa, Zarra, Jarafuel i Jalance havien estat saquejades pel governador borbònic de la Vall de Cofrents, Don Tomàs Gisbert, ajudat per paisans de Carcelén i altres poblacions de la frontera de Castella. El saqueig havia afectat totes les cases i també les esglésies respectives, per un valor de 62.000 lliures. Tal com denunciava el duc, el robatori s'havia produït en absència dels veïns, amb engany, després d'haver donat garanties de les persones i els béns.⁷⁵

Les crítiques generalitzades dels valencians i els efectes negatius en la consolidació del nou govern exigien un canvi rotund, però no resultava fàcil que els comandants dels respectius llocs entengueren que la seua autoritat es limitava a la jurisdicció militar i no devia afectar les competències municipals. Especialment criticades foren també les derrames per a satisfer els salaris dels governadors, considerades abusives i, en qualsevol cas, una despesa que devia ser satisfeta pel Consell de Guerra. Les dificultats de tresoreria serviren d'excusa per a justificar aquesta contribució i altres de noves. Sobre això cal assenyalar la diferència de criteris i les discrepàncies entre els mateixos ministres borbònics. Mentre que el comandant general, Asfeld, opinava que el temor a una protesta popular no devia impedir aplicar les derrames, i més amb l'exèrcit ocupant el territori, el president de la *Chancillería*, Colón de Larreátegui, qualificava d'«estafa y latrocinio» la pretensió de què els veïns foren obligats a pagar el sou dels governadors.⁷⁶

Les queixes per la política de mà dura aplicada per Asfeld continuaren a l'arribada del nou comandant general, Don Francesc Caetano i Aragó, qui, pel contrari, es va veure obligat a defensar-se davant el rei de les acusacions que li atribuïen una conducta «muy floxa» i ho va fer atacant el seu oponent, Asfeld, a qui responsabilitzava d'haver provocat, amb la seua política durament repressiva, un enfortiment de l'austriacisme. Igualment, considerava excessius els sous establerts sobre els pobles per a satisfer la paga de tants governadors i que, cobrats de manera rigorosa, havien suposat una càrrega intolerable, afegida als quarters desmesurats i altres contribucions extraordinàries, que «ha

puesto los corazones, por la intolerable carga, en la última desesperación [...] resultando de todo gravísimos daños al mejor servicio de vuestra Magestad».⁷⁷

Precisament, la constatació de què els avanços en el control militar del territori no anaven acompanyats de la pacificació i de què, dia a dia, augmentava la resistència armada protagonitzada pels miquelets, els intents de desembarcaments i de noves sublevacions, les manifestacions de dissidència, el rebuig al govern borbònic i les fortes crítiques als abusos de les tropes exigien una resposta. Ja en desembre de 1708, arran de la recuperació de Dénia i de la ciutat d'Alacant, Felip V s'havia manifestat disposat a corregir els abusos de les tropes i a restablir el clima necessari per a la recuperació de les activitats econòmiques, en benefici de la Reial Hisenda.⁷⁸ Poc després de la capitulació del castell d'Alacant, en abril de 1709, el rei va transferir a la *Chancillería* el poder civil, criminal i polític que fins aquell moment havia exercit el comandant general, una decisió que l'equiparava a les *chancillerías* castellanes.

No obstant això, aquestes mesures i declaracions d'intencions no bastaven i la transferència de competències assenyalada no produiria efectes immediats. Pel contrari, havia arribat el moment de canviar el rumb i el rei devia fer una demostració de la seua benignitat i clemència per tal de millorar la seua imatge. Així ho expressava un borbònic, Joan de Valoyas, el gener de 1710, «pues asta aora todo a sido rigor, todo a sido cortar el árbol por el tronco i se a de procurar guardar el que queda para cojer algo de fruto, porque si se an de plantar y criarles pasará mucho tiempo para dar frutos». Al seu parer, la situació dels valencians havia arribat a ser insostenible, perquè, a les fortes càrregues senyoriales a les que estaven sotmesos, s'hi havien afegit els tributs de Castella, més els allotjaments, els quarters i les execucions militars, sense comptar les hostilitats dels miquelets i les represàlies dels soldats. Tampoc no contribuïa a pacificar el país la caòtica situació provocada per la introducció de les lleis de Castella, «pues ni se observa ni se entiende, ni lo uno ni lo otro».⁷⁹

I encara més, en febrer de 1710, en vespres de la campanya militar, Felip V va anunciar la intenció de restituir els Furs que no foren contraris a la seua sobirania.⁸⁰ Com ja s'ha analitzat anteriorment, es tractava, sens dubte, d'una maniobra destinada a neutralitzar la resistència armada i el descontentament social dels valencians, en uns moments en els que era necessari

74. AHN, *Estado*, lligall 380, carta de Don Miquel de Sada al marquès de Bedmar de 25 de juny de 1710.

75. AHN, *Estado*, lligall 390, carta del duc de Gandia a Grimaldo de 20 de gener de 1710. La causa d'haver-se absentat els veïns degué estar motivada per la sospita de què els habitants de la baronia donaven suport als miquelets.

76. AHN, *Estado*, lligall 346, carta d'Asfeld a Grimaldo de 4 de setembre de 1708.

77. AHN, *Estado*, lligall 346, carta de Don Francesc Caetano a Grimaldo de 22 de juliol de 1709.

78. AHN, *Estado*, lligall 350-2, Instrucció del Consell de Castella al cavaller d'Asfeld, de 12 de desembre de 1708.

79. AHN, *Estado*, lligall 390, carta de l'infançó Joan de Valoyas a l'arquebisbe de València de 21 de gener de 1710.

80. AHN, *Estado*, lligall 6806-A/10, Instrucció de Felip V al governador del Consell de Castella per a què les *chancillerías* de Saragossa i València informaren sobre la devolució dels Furs.

poder disposar de tots els efectius militars en la campanya de Catalunya, a risc de deixar el país sense els recursos necessaris per a evitar una nova sublevació. També necessitava el rei compensar la retirada de les tropes franceses de la Península amb un major suport per part de tots els seus territoris.

En aquest context, junt amb les opinions contràries a revisar l'abolició dels Furs, se n'obrien pas d'altres de molt favorables, i, en especial, una, la de Don Francesc Portell, membre rellevant del Consell de Castella. En la consulta elaborada sobre la qüestió a petició del rei, Portell no dubtava a qualificar d'universals les queixes sobre l'administració dels impostos i a criticar obertament «las extorsiones y trazas de que se han valido para sacar dinero, que tienen aniquilados los pueblos, arruinados los naturales y perdido el Reyno, con daño imponderable de su Magestad». La seua crítica immisericordiosa s'estenia al tracte injust que s'havia aplicat als borbònics valencians, considerats igual que els rebels, «despreciados y miserables». En la seua opinió, l'únic remei era que Felip V prenguera, com més aviat millor, una resolució sobre la devolució dels Furs, que tantes esperances havia creat. El restabliment de l'antiga planta de govern deuria anar acompanyat del retorn dels naturals als càrrecs de govern, perquè només ells, coneixedors de la realitat del país i interessats en la seua conservació, podrien evitar els errors comesos pels forasters.⁸¹

Però Portell no només contemplava la situació d'Aragó i de València. Com a català, considerava que aquesta solució seria també l'arma més poderosa per a facilitar la conquesta de Catalunya i assegurar la quietud d'aragonesos i valencians. En aquesta apreciació coincidia amb Valoyas, qui considerava que la política de repressió aplicada al País Valencià resultava molt negativa per al rei en relació amb el futur de Catalunya: «haviendo hablado con algunos catalanes, afectos y no afectos, son de sentir que a echo tanto ruido en Catalunya este rigor y trato, que con los valencianos se a echo, que primero se dexarán degollar y perderán vida y hacienda que buelban al dominio de su Magestad».⁸²

No obstant això, entre el rigor i la clemència, acabà imposant-se el primer. Els nous intents de sublevació per part dels valencians els esdeveniments transcendents que es produïren en 1710 i la continuació de la guerra de guerrilles i la connivència entre l'austriacisme català i valencià contribuïren a mantenir la confrontació general amb els ministres borbònics, la resistència dels austriacistes i les esperances dels valencians per recuperar els Furs.

81. AHN, *Estado*, lligall 380, consulta de Don Francisco Portell, enviada a Grimaldo en carta, de 14 d'abril de 1710.

82. AHN, *Estado*, lligall 390, carta de l'infançó Joan de Valoyas a l'arquebisbe de València de 21 de gener de 1710.

BIBLIOGRAFIA

- ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*. Barcelona: Crítica, 2010.
- BACALLAR Y SANNA, Vicente, marqués de San Felipe. *Comentarios de la guerra de España e historia de su rey Phelipe V el Animoso*. 2a ed. Estudi preliminar i notes de Carlos Seco Serrano. Madrid: Gráficas Yagües, 1957 [1a ed.: Gènova, s. a.]
- CASTELLVÍ, Francesc de. *Narraciones históricas*. Manuscrit de l'Österreichisches Staatsarchiv de Viena. Edició a cura de Josep M. Mundet i Gifre i José M. Alsina Roca i estudi preliminar de Francisco Canals Vidal. Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1997-2002. 4 v.
- CERVERA TORREJÓN, José Luis. *Joan Baptista Basset: Vida i mort del líder maulet*. València: Tres i Quatre, 2006.
- ESCARTÍ, Vicent Josep. *El Diario (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major*. València: Bancaixa, 2007.
- ESPINO LÓPEZ, Antonio. *Miquelets i sometents al front de l'Ebre durant la Guerra de Successió (1705-1714)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2009.
- Pàtria i llibertat: La Guerra de Successió a Catalunya*. Catarroja; Barcelona: Afers, 2013.
- FRANCH, Ricardo (ed.). *La sociedad valenciana tras la abolición de los Fueros*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2009.
- LÓPEZ DE MENDOZA Y PONS, Agustín, conde de Robres. *Historia de las Guerras Civiles en España*. Saragossa: Imprenta del Hospicio Provincial, 1882. [L'obra ha estat reeditada recentment amb el títol *Memorias para la historia de las guerras civiles de España*, amb un estudi preliminar i transcripció de José María Iñurritegui, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2006]
- MIÑANA, José Manuel. *De bello rustico valentino*. La Haia: Petrus de Hondt, 1752. [Pròleg de Gregori Maians] [La primera traducció al castellà fou publicada per Vicente Castañeda, en la *Revue Hispanique* [Nova York; París], vol. LV (1922), p. 447-618. Existeix una nova edició revisada del text llatí i nova traducció amb el títol *La Guerra de Sucesión en Valencia*, edició a cura de F. Jordi Pérez Durà i José M.ª Estellés i González, València, Institució Alfons el Magnànim, 1985]
- PÉREZ APARICIO, Carme. *Canvi dinàstic i Guerra de Successió: La fi del Regne de València*. València: Tres i Quatre, 2008.
- «Don Juan Bautista Basset y Ramos. Luces y sombras del líder austracista valenciano». *Estudis: Revista de Historia Moderna* [València], núm. 35 (2009), p. 133-164.
- «La respuesta valenciana a la abolición de los Fueros. Los migueletes». *Estudis: Revista de Historia Moderna* [València] núm. 37 (2011), p. 393-412.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. *Felip V contra Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2005.

GUERRA I QUOTIDIANITAT MILITAR EN TEMPS DE SETGE: BARCELONA I CATALUNYA EL 1713-1714

ADRIÀ CASES I IBÁÑEZ
Universitat Autònoma de Barcelona

1. CAP A LA GUERRA A ULTRANÇA

«Se ha de suponer y considerar que todo aquel Principado está sujeto a S. M. [Felip V] y rendido a su obediencia, sin que sus armas ni sus órdenes puedan hallar obstáculo ni contradicción alguna.»¹ Aquest eloqüent fragment realitzat a la cort de Madrid, precisament poques setmanes abans que es produís la signatura del Tractat d'Utrecht, manifestava l'opinió generalitzada del bàndol borbònic una vegada s'inaugurà la campanya de 1713. Un esperit que també quedava palès en la instrucció que el mateix monarca va donar al duc de Pòpuli per dirigir el procés de retorn de Catalunya cap als dominis borbònics: «no considero que la ciega obstinación de los catalanes llegue hasta el extremo de atreverse a resistir, aun después que les falte el apoyo de las tropas regladas de los enemigos».²

Ambdós fragments traspuen clarament la confiança per part de Madrid que la guerra per fi acabava. Una confiança que de ben segur ja es va entreveure en el segon semestre de 1712, quan van produir-se tres esdeveniments cabdals en l'esfera internacional: la signatura d'un armistici de quatre mesos de durada entre la Gran Bretanya i França, amb la consegüent evacuació de l'exèrcit anglès de Catalunya; quan el regne de Portugal va protagonitzar un procés d'identiques característiques, i, sobretot, quan Felip V va renunciar a contracar als drets hereditaris —i els dels seus successors— de la Corona francesa. Gràcies a aquest compromís, que evitava la temuda unió dinàstica entre França i la monarquia hispànica, la Gran Bretanya va bloquejar un

dels esculls que l'havien portat a declarar la guerra el 1702.³

Només Carles VI no va convenir en els termes de la pau que s'estava cuinant a Utrecht, fet que li va permetre mostrar una certa ambigüitat quan els estaments catalans li preguntaren sobre el perllongament de la disputa.⁴ Tot amb tot, aquest fet no li va impedir pactar l'evacuació de les tropes imperials del Principat el març de 1713.

Els esdeveniments internacionals ocorreguts des de 1712 van consumir-se amb la firma del Tractat d'Utrecht (11 d'abril de 1713). En línies generals, podem advertir que les dues grans potències del moment van aconseguir sortir-ne beneficiades, sobretot la Gran Bretanya, que va iniciar un procés d'expansió que la conduiria a l'hegemonia internacional dels decennis posteriors.⁵ La monarquia anglosaxona va aconseguir el control d'alguns enclavaments americans (Saint Kitts, Nova Escòcia, Terranova i la badia de Hudson) i va assegurar la seva presència al Mediterrani occidental, amb les possessions de l'illa de Menorca i del penyal de Gibraltar. Sobretot, va apoderar-se, en detriment de França, de l'anhelat contracte d'esclaus, que en reglamentava el subministrament per un període de trenta anys. Un darrer avantatge comercial va ser el permís de poder enviar una embarcació de gran tonatge lliure d'aranzels a la fira de Portobelo (Panamà). França, per la seva banda, i tenint en compte les condicions humiliants que s'havien produït en anteriors conferències (1709-1710), va consolidar les seves fronteres continentals i va aconseguir que Felip V es mantingués al tron hispànic. Quant al rei espanyol, a més de mantenir la monarquia, va continuar controlant les

1. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Estado*, lligall 440-2. Madrid, 19 de març de 1713.

2. AHN, *Estado*, lligall 440-2, *Instrucción para el Duque de Pòpuli sobre lo que ha de obrar en Cataluña*. Madrid, 3 d'abril de 1713. Vegeu també aquesta percepció de la cort borbònica madrilenya a Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El tombant decisiu de la Guerra de Successió a Catalunya: evacuació de l'exèrcit imperial i repressió borbònica (1713)» *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 23, vol. II (2003), p. 261. Ferran Soldevila, seguint apreciacions de Pròsper de Verboom, ho considerava inimaginable: vegeu Ferran SOLDEVILA, «Anglaterra i Catalunya. Les relacions anglo-catalanes durant la Guerra de Successió», *Manuscrits: Revista d'Història Moderna* (Bellaterra), núm. 13 (1995), p. 23. El cronista austriacista Francesc de Castellví també va constatar la creença de la no-oposició per part de Barcelona i d'alguns estaments catalans: vegeu Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III, edició a cura de Josep M. Mundet i José M. Alsina, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1999, p. 620.

3. Tal com han apuntat estudiosos del procés de pau de la Guerra de Successió, els autèntics actors de les conferències eren la Gran Bretanya i França, provocant que la resta de potències anessin a remolc del procés; vegeu els treballs de Lucien BÉLY, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, París, Fayard, 1990; Lucien BÉLY, *Les relations internationales en Europe: XVIIe-XVIIIe siècles*, París, Presses Universitaires de France, 1992.

4. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1999, p. 306 i s.

5. Agustín JIMÉNEZ MORENO, «La búsqueda de la hegemonía marítima y comercial. La participación de Inglaterra en la Guerra de Sucesión española según la obra de Francisco de Castellví *Narraciones históricas* (1700-1715)», *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante* (Alacant), núm. 25 (2007), p. 176-178.

colònies d'ultramar; ara bé, en l'àmbit europeu, les possessions italianes i els pròspers territoris flamencs van ser entregats a altres potències (Savoia i Àustria). Els Estats Generals van assegurar les possessions de la Barrera, una línia de fortificacions que garantia la integritat del seu territori en cas que França promogués una nova incursió. El regne de Portugal va ampliar lleugerament els dominis americans, assegurant la colònia de Sacramento i obtenint part de la Guaiana francesa. El duc de Savoia va recuperar localitats que havien estat ocupades per Lluís XIV, va guanyar Sicília en detriment de Felip V i va posseir els drets hereditaris de la monarquia en cas que s'extingís la línia borbònica que s'encetava a Madrid.⁶

A Catalunya, la primera escena rellevant on es va entreveure el seguit de moviments que acompanyarien el 1713 va ser la sortida definitiva de l'emperadriu (19 de març). La flota de l'almirall Jennings va ser l'encarregada de transportar la comitiva i un primer gruix d'exiliats que buscaven l'aixopluc de l'Imperi.⁷ Entre els embarcats, Pau Ignasi de Dalmases i Felip Ferran van acudir a Anglaterra i Holanda, respectivament, per mirar de debatre l'afer conegut internacionalment com el «cas dels catalans».⁸ En aquest sentit, en paral·lel a les conferències que es duïen a terme a Europa, la ciutat de Barcelona i el braç militar havien interactuat per intentar buscar la complicitat de les potències aliades amb l'objectiu de conservar les Constitucions catalanes. La classe dirigent del Principat coneixia perfectament l'abolició dels furs que havia sobrevingut amb les ocupacions borbòniques dels regnes d'Aragó i València. Ara bé, sobre aquest aspecte Felip V era intransigent; fins i tot alguns autors han advertit que es tractava d'una qüestió personal.⁹ La detallada correspondència del baró de Lexington, ambaixador anglès a Madrid, també en deixà constància: «The king [Felip V] declared that he would rather venture his crown, than grant any privileges to the Catalans».¹⁰

L'evacuació acordada pels plenipotenciaris de Car-

les VI el març de 1713, en relació amb Catalunya i el regne de Mallorca, va derivar en el Conveni de L'Hospitalet (22 de juny de 1713).¹¹ A l'Hospitalet, Ceva Grimaldi, per part filipista, i el general Königsegg, pel costat imperial, acordaren la sortida de les últimes tropes i l'entrega de les places militars catalanes. Així mateix, amb aquest document s'aprovava l'abandonament de les illes de Mallorca i Eivissa, encara sota obediència carolina. El resultat de la convenció es plasmarà a inicis de juliol, quan, des de Barcelona, un primer contingent de l'exèrcit imperial s'embarcà a les naus angleses de l'almirall Jennings. A mitjan mes, el gruix transportat d'onze mil homes va arribar a Vado Ligure.¹² Durant les setmanes posteriors, la resta de militars van realitzar el mateix trajecte, on alguns civils i eclesiàstics compromesos amb la dinastia Habsburg també emprengueren la sortida.¹³

A Catalunya, la situació es va viure a remolc dels esdeveniments que acabem de referir. Entre els estaments del país, el denominador comú del primer semestre de 1713 —a part de les temptatives per preservar el règim de llibertats— va ser l'intent d'esbrinar les possibilitats reals de continuar la disputa al costat del monarca austríac, quelcom que no es conegué definitivament fins a la tardana data del 10 de juny de 1713.¹⁴ Fins que no es va saber la notícia, sobre el paper, l'emperador encara no havia signat cap acord de pau. Tot plegat provocava que sectors del territori consideressin la lluita viable; una visió que contrastava frontalment amb el que hem referit a l'inici d'aquestes línies i que alguns militars borbònics presents a Catalunya no deixaven de trametre a Madrid: «Señor, volviendo a los catalanes, muestran grande alborozo en la continuación de la guerra, que dan por fijo, pero no sé cómo se saldrán de esta no teniendo ni dinero, ni víveres, ni forma de tren de artillería».¹⁵

La confusió i la improvisació eren habituals, un clima de desgovern afavorit per nombroses partides de fusellers i voluntaris que campaven amb llibertat pel territori cometent tota mena d'abusos.¹⁶ Des del front,

6. Vegeu el detall del repartiment territorial derivat de la pau d'Utrecht a Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010, p. 335-344.

7. Agustí ALCOBERRO I PERICAY, *L'exili austriacista, 1713-1747*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 2002, p. 37-40. Hi ha una llista dels personatges més significats que van acompanyar la reina a AHN, *Estado*, lligall 440-2.

8. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *El «Cas dels catalans»: La conducta dels aliats arran de la Guerra de Successió (1705-1742)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2005, p. 145-169.

9. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Felipe V y los españoles: Una visión periférica del problema de España*, Barcelona, Plaza & Janés, 2002, p. 106; Virginia LEÓN SANZ, *Carlos VI: El emperador que no pudo ser rey de España*, Madrid, Aguilar, 2003, p. 208.

10. Trad.: «El rei [Felip V] va declarar que preferiria aventurar el destí de la seva corona abans que concedir cap privilegi als catalans» (The National Archives (TNA), *State Papers* (SP) 94/80. Carta del baró de Lexington al secretari d'Estat, comte de Dartmouth. Madrid, 6 de febrer de 1713).

11. Els articles del Conveni de L'Hospitalet, a Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 777-778; Archivo General de Simancas (AGS), *Secretaría de Estado*, lligall 8128; AHN, *Estado*, lligall 432.

12. TNA, SP 79/7. Carta de George Henshaw al secretari d'Estat, comte de Dartmouth. Gènova, 15 de juliol de 1713.

13. Agustí ALCOBERRO I PERICAY, *L'exili austriacista...*, 2002, p. 41-46.

14. Josep M. Torras, seguint els arguments de Salvador Sanpere, apunta el deliberat retard per part dels agents imperials —Starhemberg— a l'hora de comunicar la notícia als Tres Comuns; vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió i els setges...*, 1999, p. 314.

15. AHN, *Estado*, lligall 432. Carta d'Antonio Gandolfo a Grimaldo. Puigcerdà, 2 de juny de 1713.

16. En aquest sentit, informadors del bàndol filipista constaven aquest estat d'ànim. El jutge Josep d'Alòs, sobretot, és el que va informar de la situació, on la confusió viscuda a Catalunya era

ambdós bàndols constataren aquesta realitat. Els filipistes avisaven que el nombre de voluntaris havia augmentat molt a l'Urgell, fet que representava un impediment seriós per a la circulació de correus.¹⁷ El comandant Ceva Grimaldi testimoniava com un gruix de mil quatre-cents homes conformat per miquelets i voluntaris va recórrer la conca de Tremp i va saquejar Àger.¹⁸ En el bàndol català, el coronel del regiment de la Diputació del General també es mostrava molt a desgrat arran de la poca seguretat que existia als camins circumdants a la Seu d'Urgell, on alguns voluntaris campaven «menospreciando los pliegos y la firma de mis partes, con el seguro de vivir con demasiada libertad y ninguna disciplina militar».¹⁹ Starhemberg, sobre els miquelets, havia escrit que «han dado justo motivo para valerse de los términos del mayor rigor, para evitar y atajar la permisión [y] continuación de excesos tan horrorosos contra el servicio de Dios, de S. M. C. y del bien público».²⁰ Durant el primer semestre de 1713, el general austríac va fer el possible perquè les partides de fusellers abandonessin la mobilització armada, especialment durant els darrers mesos, quan l'últim virrei de Catalunya va pactar de manera secreta les condicions de l'armistici que conduirien a la signatura del Conveni de L'Hospitalet.²¹ No podem menystenir que, al regne de València, tot i el domini borbònic que va sobrevenir després de la batalla d'Almansa, partides de miquelets van continuar fustigant-hi el desplegament de l'exèrcit filipista durant diverses campanyes.²² De fet, el mateix Felip V també ho reconeixia en la instrucció lliurada al duc de Pòpuli, i si bé no esperava que ni la Coronela de Barcelona ni les autoritats catalanes mostressin resistència, sí que temia que es produïssin amotinaments de miquelets en fortins muntanyencs.²³

A petició dels Tres Comuns, i fruit de la precipitació dels esdeveniments que havien ocorregut des d'inicis de 1713 —marxa de la reina, armistici de l'empera-

dor, Conveni de L'Hospitalet i evacuació de tropes—, es va considerar oportú convocar la Junta General de Braços de Catalunya.²⁴ L'objectiu era consensuar una resposta dels estaments en representació de la societat catalana. Les sessions es van inaugurar a la Casa de la Diputació el 30 de juny. La representació del braç reial va ser més del triple de l'existent en les darreres Corts, amb cent vint síndics. L'estament eclesiàstic estava compost per dinou representants i el nobiliari per uns dos-cents.²⁵ Els debats van ser intensos, ja que les opinions a favor i en contra de prosseguir la guerra van ser-hi presents. En un primer moment, els braços eclesiàstic i militar van optar per la rendició, mentre que el braç reial va mostrar-se disposat a lluitar.²⁶ Finalment, però, l'estament noble va canviar el vot i, amb aquest fet, el sentit de la resolució de la Junta General de Braços.²⁷ Així, el 6 de juliol de 1713, els estaments catalans van proclamar la guerra a ultrança contra Felip V i Lluís XIV. La resolució es féu pública al cap de tres dies.

2. LA GUERRA DELS CATALANS: LA BARCELONA ASSETJADA I LA CONFIGURACIÓ D'UN NOU EXÈRCIT

«Solamente puedo ratificar mi grande sentimiento en ver una tan atroz rebeldía y obstinación de este pueblo, que me sonrojo de haber nacido entre tal gente, ya que Dios quiso fuese el destino de mi ser.»²⁸ Amb aquestes paraules el filipista català Josep d'Alòs mostrava compungit el seu malestar pel sentit que havien adquirit els esdeveniments. Però, si bé els seus mots poden emmarcar-se en un context de fidelitat envers Felip V, les d'alguns segments catalans que fins llavors havien jurat obediència a Carles III foren igualment punyents: «nos vehem constituïts en la més estreta obligació de detes-

evident. Vegeu la seva correspondència a AHN, *Estado*, lligalls 432 i 440-1.

17. AHN, *Estado*, lligall 440-2. Carta de Josep d'Alòs a Grimaldo. Saragossa, 18 d'abril de 1713.

18. AHN, *Estado*, lligall 440-1. Carta de Ceva Grimaldi a Grimaldo. Balaguer, 7 d'abril de 1713.

19. AHN, *Estado*, lligall 433-2. Carta de Francesc Sans Miquel i de Mont-rodon a Antonio Gandolfo. La Seu d'Urgell, 22 de juny de 1713.

20. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Cancelleria Reial*, cartes de l'arxiduc Carles d'Àustria, caixa 3C. Ordre del comandant Starhemberg al coronel Juan de Ahumada. Barcelona, 3 de febrer de 1713.

21. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, 1905, p. 155-157.

22. Carme PÉREZ APARICIO, «La respuesta valenciana a la abolición de los Fueros. Los miguelotes», *Estudis: Revista de Historia Moderna* (València), núm. 37 (2011), p. 393-412.

23. AHN, *Estado*, lligall 440-2, *Instrucció para el Duque de Pòpuli sobre lo que ha de obrar en Cataluña*. Madrid, 3 d'abril de 1713.

24. Eduard MARTÍ I FRAGA, «La Conferència dels Tres Comuns: una aproximació», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil: Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona, Base, 2007, p. 220.

25. Núria SALES, *Els segles de la decadència*, Barcelona, Edicions 62, 1989, col·l. «Història de Catalunya», núm. 4, p. 419 (col·l. dirigida per Pierre Vilar).

26. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, vol. III, Barcelona, Alpha, 1963, p. 1127 i s.

27. El cronista austríacista dona a entendre que, en un primer moment, el vot general de l'estament noble va consistir en la submissió. Aquesta decisió no va ser del grat d'alguns cavallers i van adjuntar una queixa formal a la resolució definitiva. A continuació, el síndic del braç reial va comunicar al president del braç militar (comte de Plasència) la resolució que havia adoptat l'estament que representava les ciutats i les viles de Catalunya: en aquest cas, continuar la guerra. El comte de Plasència va trametre la informació als representants de la noblesa, que, repensant la deliberació, també optaren per lluitar; vegeu aquest procés amb detall a Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 565-568.

28. AHN, *Estado*, lligall 433-1. Carta de Josep d'Alòs a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 5 d'agost de 1713.

tar davant de tot lo món la resolució presa per los habitants de Barcelona com a enemics de la pàtria [...] amonestam a tots y qualsevols dels naturals de aquest Principat lo apartar-se de la comunicació de tan escandalosos y podrits membres de esta República; ignorant del benefici del perdó general de Sa Majestat [Felip V]». ²⁹ Aquesta proclama feta des de Martorell i Mataró elaborada per la noblesa manifesta com una part de la societat catalana no veia amb bons ulls el procés resistent sorgit de la resolució adoptada per la Junta General de Braços. No hi ha dubte que ens trobem davant d'un dels moments més crítics de la història de Catalunya, i això va provocar un cisma social que s'aniria aguditzant a mesura que van transcórrer els mesos.

Però, si bé és cert que segments de la societat reflectien aquest estat d'opinió, no és menys cert que la posició generalitzada de les institucions del Principat, especialment la del Consell de Cent, fou la d'iniciar la guerra en tota la seva dimensió. Aquell mateix estiu, els Tres Comuns van sol·licitar ajuda a l'emperador, així com van promocionar una campanya de propaganda bèl·lica. La proliferació d'opuscles i pamflets polítics va ser freqüent, unes crides que tenien com a denominador comú justificar la guerra i esperonar la lluita. Un dels textos més cèlebres va ser el *Despertador de Catalunya*, publicat el novembre de 1713. ³⁰ Paral·lelament, aquests esdeveniments van produir-se en un context d'efervescència religiosa que va durar fins a la jornada de l'Onze de Setembre. L'ambient exacerbat reflectia una societat típica de l'Antic Règim. La por als possibles esdeveniments que es prefiguraven es traduïa en tot un seguit d'actes d'autèntica fe religiosa. D'aquesta manera, les processons, els sermons, les peregrinacions, l'exposició de relíquies i sagraris i les banderes dels regiments que mostraven marededéus i sants foren molt habituals. ³¹

Els esforços de les institucions catalanes es van centrar a reunir els pocs recursos disponibles per intentar perllongar la resistència. Aquests processos viscuts a cavall de juliol de 1713 i setembre de 1714 han portat a què alguns autors parlessin d'un «moment republicà», ³² atesa l'autoorganització viscuda en termes polítics i militars. Els braços catalans van organitzar quatre juntes, amb representació dels tres estats, formades per dotze persones cadascuna (Junta de Guerra, de

Mitjans, d'Economia i de Confiscacions i Política). ³³

Aquest ordenament d'emergència va traduir-se en la formació d'un nou exèrcit, del qual Antoni de Villarroel fou nomenat comandant general. ³⁴ Es resolgué la formació de tres regiments de cavalleria: el de Francesc Solà (Sant Jordi), el que va reclutar i pagar Sebastià Dalmau (la Fe) i el de Rafael Nebot. ³⁵ Així mateix, els voluntaris de cavalleria aragonesos van formar un cos de dragons que liderava, a petició i amb el patrocini de Sebastià Dalmau, Pere Vinyals (Sant Miquel). ³⁶

Els regiments d'infanteria van ser cinc i sobre el paper estaven organitzats segons la nació d'origen: el coronel dels valencians era Josep Vicent Torres i Eiximeno (Verge dels Desemparats); els castellans estaven enrolats sota el lideratge de Gregorio de Saavedra y Portugal (Verge de la Concepció); els navarresos, així com altres soldats provinents de la resta d'Espanya, amb el coronel José Íñiguez de Abarca (Santa Eulàlia); en el regiment de Joan de Madrenas van restar enquadrats els alemanys que s'havien quedat a combatre (Sant Narcís), i el coronel Josep Bellver va aglutinar els catalans (Verge del Roser). Els efectius d'artilleria van organitzar-se en sis companyies de cinquanta homes cadascuna.

Els cossos ja existents de la ciutat de Barcelona i de la Diputació del General, amb els respectius coronels, Jaume de Cordelles i Francesc Sans Miquel i de Montrodon, van continuar en servei. Ja el 8 de juliol, la ciutat de Barcelona va deliberar que s'equipessin tots els soldats dels seus regiments, així com destinà cinc mil lliures per pagar-ne els sous. ³⁷ Alhora, també va enviar cartes al territori per oferir dos sous de socors diaris i el pa de munició per a aquell que volgués enrolar-se. ³⁸

La mobilització auxiliar també fou organitzada. Es van prolongar els serveis de quatre coronels de fusellers: Joan Vila i Ferrer, Ermengol Amill, Segimon Torres i Moliner i Rau. A l'interior de Barcelona es van formar dues esquadres noves, la de Barnadàs i la de Josep Ortiz (Sant Vicent Ferrer). La Junta de Guerra va

33. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 583.

34. Hem seguit la detallada descripció d'aquest procés formatiu a Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 581-595 i 695-705.

35. Informadors borbònics assenyalaven que els resistents catalans compraven els cavalls a les tropes holandeses i imperials sortints a raó de cinquanta rals d'ardit cada animal (AHN, *Estado*, lligall 432, carta del cavaller de Bus a Grimaldo. Lleida, 11 de juny de 1713). Francesc Bellsolèll també contrasta aquest fet, especialment en relació amb el cos que aixecà Sebastià Dalmau; vegeu Antoni SIMON I TARRÉS (ed.), *Pagesos, capellans i industrials de la marina de la Selva*, Barcelona, Curial, 1993, p. 270.

36. ACA, *Generalitat*, Junta de Guerra i de Provisions (1713-1714), G123, f. 92.

37. Francesc Xavier HERNÁNDEZ i Francesc RIART, *Els exèrcits de Catalunya (1713-1714): Uniformes, equipaments i organització*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2007, p. 67.

38. AHN, *Estado*, lligall 433-2, carta dels consellers de Barcelona al veguer de Vilafranca. Barcelona, 19 de juliol de 1713.

29. AHN, *Estado*, lligall 433-1, *Protestació de la noblesa catalana contra la temerària resolució y operacions que executan los moradors y habitants que han quedat en la ciutat de Barcelona, negant la obediència y resistint a las armas de Sa Mag.* Mataró, [31] de juliol de 1713.

30. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ (ed.), *Escrips polítics del segle XVIII*, Vic, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives i Eumo, 1996, p. 121-192.

31. Núria SALES, *Els segles de la decadència*, 1989, p. 421-422.

32. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ (ed.), *El «Cas dels catalans»...*, 2005, p. 66-71.

TAULA 1. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment d'infanteria de la Verge dels Desemparats (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial ⁴¹
Corona d'Aragó	25	26,5	12 (48 %) Regne de València 10 (40 %) Catalunya 2 (8 %) Regne d'Aragó 1 (4 %) Regne de Mallorca
Regne de França	15	15,95	
Corona de Castella	12	12,76	
Regne Unit de la Gran Bretanya	12	12,76	
Flandes	11	11,7	
Imperi germànic	7	7,44	
Altres indrets	12	12,76	
Total	94	99,9	

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

donar patents de coronel a Marturià Masegur, Antoni Llorós, Jaume Molins i Antoni Vidal per mirar d'aixecar regiments de miquelets a l'interior de Catalunya. Alhora, els voluntaris de peu van restar enrolats sota quatre companyies soltes, així com una companyia d'hússars.

Gràcies a l'estudi que hem dut a terme del registre d'entrada de soldats malalts de l'Hospital de la Santa Creu, hem pogut constatar el mosaic que conformaven aquests cossos; per tant, com descriu Castellví, és agosarat definir que un únic grup nacional va configurar un regiment. Tot i així, és just afirmar que, si observem les dades, existeix un cert predomini de la nació a la qual fa referència el cronista austriacista. En termes generals, podem concloure que els combatents que van formar part d'aquest exèrcit d'emergència eren, principalment, d'origen catalanoaragonès, amb predominança de soldats nascuts al Principat. De fet, aquesta situació és la que es produïa en l'exèrcit aliat de 1706-1713, on, a banda dels cossos que estaven formats per regiments estrangers (portuguesos, anglesos, imperials, italians, etc.), entre els militars hispànics, el predomini catalanoaragonès ja era notable.³⁹ De la mateixa manera, alguns soldats del referit exèrcit que no havien abandonat Catalunya van engrossir la resistència catalana; i si bé és possible documentar militars de gairebé totes les nacions, és remarcable constatar la presència de combatents anglesos i portuguesos en diversos regiments (vegeu les taules 1-9).⁴⁰ Per tot plegat hem de

concebre que l'exèrcit que es va aixecar a partir de 1713-1714 va tenir una clara continuïtat amb les forces que havien lluitat al front català durant la disputa dinàstica. Només diferia la quantitat d'efectius, ara molts menys, i els seus comandaments.⁴² A més, Castellví ens informa que el procés de formació del nou exèrcit va ser molt ràpid, afirmant que, des del moment en què s'aixecà bandera per enrolar soldats, «en pocas horas se alistó un considerable número de soldados». Al cap de deu dies, els homes allistats ja eren quatre mil.⁴³

lleugerament diferents, segueixen la interpretació i el sentit general d'altres treballs ja publicats; vegeu Francesc Xavier HERNÁNDEZ i Francesc RIART, *Els exèrcits de Catalunya...*, 2007, p. 105-110.

41. En l'elaboració de les taules, quan detallem els regnes de la Corona d'Aragó, no sempre es pot precisar el topònim. Per exemple, el cas d'«Alcúdia», que, si bé és possible poder-lo englobar com a registre de la Corona d'Aragó, no podem saber si es tracta del regne de València o del regne de Mallorca. Aquest fet explica que el nombre de registres de la Corona d'Aragó no sempre coincideixi amb el del respectiu detall territorial.

42. Francesc Xavier Hernández considera, i nosaltres ho compartim, que els soldats estrangers que no van seguir el procés d'evacuació de l'exèrcit aliat ho realitzaren perquè deuriem establir algun tipus de lligam amb el territori o perquè la milícia era el seu mode de vida (Francesc Xavier HERNÁNDEZ i Francesc RIART, *Els exèrcits de Catalunya...*, 2007, p. 103).

43. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 593 (la citació, en la p. 589 del mateix volum).

39. Vegeu Adrià CASES IBÁÑEZ, *Guerra i quotidianitat militar a la Catalunya del canvi dinàstic (1705-1714)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2015, p. 144-148.

40. Biblioteca de Catalunya (BC), Arxiu de l'Hospital (AH), 142 i 144. Les dades extretes, malgrat que en alguns casos són

TAULA 2. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment d'infanteria de la Verge de la Concepció (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	151	43,26	60 (39,7 %) Catalunya 43 (28,4 %) Regne d'Aragó 33 (21,8 %) Regne de València 12 (7,2 %) Regne de Mallorca 1 (0,6 %) Regne de Sardenya
Corona de Castella	91	26,07	
Regne Unit de la Gran Bretanya	25	7,16	
Regne de França	21	6,01	
Territoris italians de la monarquia hispànica	20	5,73	
Flandes	16	4,58	
Regne de Portugal	9	2,57	
Altres indrets	16	4,58	
Total	349	99,9	

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

TAULA 3. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment d'infanteria de Santa Eulàlia (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	204	56,8	124 (60,7 %) Catalunya 45 (22 %) Regne d'Aragó 25 (12,2 %) Regne de València 5 (2,45 %) Regne de Mallorca
Corona de Castella	114	31,7	
Territoris italians de la monarquia hispànica	26	7,24	
Regne de Portugal	8	2,22	
Altres indrets	7	1,94	
Total	359	99,9	

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

TAULA 4. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment d'infanteria de Sant Narcís (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge
Imperi germànic	51	65,38
Regne Unit de la Gran Bretanya	10	12,82
Corona de Castella	3	3,84
Flandes	3	3,84
Territoris italians de la monarquia hispànica	3	3,84
Altres indrets	8	10,25
Total	78	99,9

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

TAULA 5. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment d'infanteria de la Verge del Roser (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	32	72,72	24 (75 %) Catalunya 5 (15,6 %) Regne d'Aragó 2 (6,2 %) Regne de València 1 (3,1 %) Regne de Mallorca
Corona de Castella	10	22,72	
Regne Unit de la Gran Bretanya	2	4,54	
Total	44	99,9	

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

TAULA 6. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment de cavalleria de Sant Jordi (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	54	63,52	35 (64,8 %) Catalunya 9 (16,6 %) Regne d'Aragó 8 (14,8 %) Regne de València 1 (1,8 %) Regne de Sardenya
Corona de Castella	7	8,23	
Regne de Portugal	6	7,05	
Territoris italians de la monarquia hispànica	5	5,88	
Imperi germànic	4	4,70	
Altres indrets	9	10,58	
Total	85	99,9	

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

TAULA 7. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment de cavalleria de Sant Miquel (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	23	51,11	11 (47,8 %) Regne d'Aragó 8 (34,7 %) Catalunya 4 (17,3 %) Regne de València
Corona de Castella	13	28,88	
Regne de Portugal	5	11,11	
Altres indrets	4	8,88	
Total	45	99,9	

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

TAULA 8. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment de cavalleria de la Fe (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	30	85,71	22 (73,3 %) Catalunya 6 (20 %) Regne d'Aragó 1 (3,3 %) Regne de València 1 (3,3 %) Regne de Mallorca
Corona de Castella	2	5,71	
Altres indrets	3	8,57	
Total	35	99,9	

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

TAULA 9. *Composició territorial dels registres hospitalaris del regiment de Sant Àngel Custodi (Moliner i Rau) (1713-1714)⁴⁴*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	94	84,68	83 (88,2 %) Catalunya 9 (9,5 %) Regne d'Aragó 2 (2,1 %) Regne de València
Corona de Castella	7	6,30	
Regne de Portugal	4	3,60	
França	4*	3,60	
Altres indrets	2	1,80	
Total	111	99,9	

* Cal fer notar que són quatre registres originaris dels comtats nord-catalans.

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

44. Durant el 1713-1714, la formació de miquelets de Manuel Moliner i Rau va lluitar eminentment en la defensa de Barcelona.

La Coronela de Barcelona es va recompondre i va restar enquadrada en sis batallons que conformaven cinc mil combatents (Trinitat, Concepció, Santa Eulàlia, Santa Madrona, Sant Sever i la Verge de la Mercè).⁴⁵ Els homes hàbils que no van acabar enrolats en cap d'aquestes formacions van organitzar-se en els anomenats *batallons de barris*.⁴⁶

Les autoritats de Barcelona també van treballar amb intensitat per poder armar una petita flota de guerra. El projecte inicial van ser deu embarcacions, set vaixells de guerra costejats per la ciutat de Barcelona —amb patrocini particulars—, una barca amb disset canons, un pinc de sis i una fragata. Aquestes darreres tres naus havien de ser costejades per la família Dalmau, però, com veurem, part de l'empresa va ser aniquilada a causa dels combats amb la flota borbònica. L'objectiu d'aquesta «armada» era mantenir la comunicació i els aprovisionaments amb les illes de Mallorca i Eivissa, que continuaven sota l'obediència dels Habsburg.

El gir polític que havia adquirit l'afer català va provocar que la cort madrilenya es mostrés implacable sobre un assumpte que, com hem vist, no es considerava que pogués produir-se. La resposta va ser contundent: «he resuelto que al mismo tiempo que se hagan públicos en todo el Reino los precisos justos motivos de esta resolución que vienen referidos, se exhorte en mi Real nombre a todos mis fieles vasallos de todo el Reino, Ministros de los tribunales y dependientes de ellos de cualquiera calidad y condición que sean, tanto eclesiástico como seglares a que subministren un donativo general y proporcionado a los indispensables necesarios gastos, para sitiar por mar y tierra a Barcelona y conseguir por este medio y el esfuerzo que debe hacerse en esta ocasión, ponerme en estado de dar un memorable ejemplo del castigo que merece el enorme delito de una semejante rebelión».⁴⁷ Des del punt de vista filipista, el capgirament català va esdevenir l'argument suficient perquè l'ocupació final es desenvolupés sota una estela de «terror militar».⁴⁸ Si ja durant els anys de guerra les incursions borbòniques van ser molt severes, especialment a les Terres de Ponent, en el darrer any de conflicte (1713-1714) s'observa una repressió sistemàtica i generalitzada que va fer aflorar una espiral de violència fruit d'accions acarnissades —si ja no ho eren prou— que protagonitzaren ambdós bàndols

(sobre aquest aspecte, hi tornarem més endavant).

A la darrerria de juliol de 1713, les tropes de Felip V van començar a preparar l'ofensiva final sobre Barcelona. El duc de Pòpuli, que havia rellevat del càrrec el príncep T'Serclaes de Tilly i era l'encarregat de dirigir l'ocupació de Catalunya, es va presentar davant la Ciutat Comtal amb un exèrcit que rondava els trenta-dos mil efectius.⁴⁹ El 25 de juliol començava l'encerclament i el bloqueig terrestre de la ciutat, tal com s'havia executat durant el setge de 1706. Els contingents espanyols tancaven l'entrada meridional del pla barceloní i van establir-se des de les rodalies de l'Hospitalet, Collblanc i Sants, fins al convent de Gràcia. Els efectius francesos foren aquarterats a continuació d'aquest convent, a l'esquerra, en direcció al mas Guinardó, Sant Martí i fins al mar.⁵⁰ Els aprovisionaments necessaris eren transportats per via marítima i desembarcaven a les platges del Llobregat i de Sant Martí. En aquest sentit, la ciutat de Mataró va ser fonamental, ja que va esdevenir el principal centre de provisions de l'exèrcit borbònic a la rereguarda, tal com reconeixia el mateix duc de Pòpuli.⁵¹

El cordó terrestre anava acompanyat per un bloqueig marítim, però s'ha d'advertir que durant el 1713 va ser un fracàs si atenem el volum d'embarcacions que van aconseguir entrar a Barcelona. El comandament borbònic pretenia tallar la comunicació naval amb les illes Balears i els territoris italians, fet pel qual, des de Castelldefels fins a Mataró, les galeres comandades per Baltasar de Guevara vigilaven les aigües circumdants. Des del punt de vista filipista, l'única acció reeixida va ser la presa de tres embarcacions que Sebastià Dalmau pretenia armar per incrementar la «flota catalana».⁵² Aquestes naus, capitanejades per Jacint Clariana, provenien de Nàpols i transportaven provisions de blat que els Dalmau s'havien encarregat de comprar al regne italià.⁵³ Un cop d'ull a les detallades informacions que facilita Castellví, però, ens permet observar com les preses que executaven les naus catalanes, així com els pertrets enviats des de Mallorca, aconseguien introduir-se al port de Barcelona sense gaires impediments.

49. Antonio ESPINO LÓPEZ, «La mobilització militar catalana durant la Guerra de Successió», *Manuscrits: Revista d'Història Moderna* (Bellaterra), núm. 24 (2006), p. 147.

50. AHN, *Estado*, lligall 433-2, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 1 d'agost de 1713; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 621.

51. Citat a Josep M. TORRAS I RIBÉ, «El tombant decisiu de la Guerra de Successió a Catalunya: evacuació de l'exèrcit imperial i repressió borbònica (1713)» *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 23, vol. II (2003), p. 261.

52. AHN, *Estado*, lligall 434, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 3 de setembre de 1713.

53. AHN, *Estado*, lligall 434, còpia de la carta de Jacint Clariana a Josep Clariana. Nàpols, 6 d'agost de 1713. El cronista austriacista confon el nom del capità d'aquesta expedició; vegeu Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 675.

45. Vegeu-ne el detall a Francesc Xavier HERNÁNDEZ *et al.*, *La Coronela de Barcelona (1705-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2010, p. 153-155.

46. Per seguir en detall el procés de configuració del nou exèrcit, vegeu Francesc Xavier HERNÁNDEZ i Francesc RIART, *Els exèrcits de Catalunya...*, 2007, p. 67-102.

47. AHN, *Estado*, lligall 433-1, Decret de Felip V promulgat a Madrid el 28 d'agost de 1713.

48. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005, p. 21-76.

Per als resistents de Barcelona, tenint en compte el desplegament territorial dels francoespanyols, les provisions marítimes esdevenien fonamentals per allargar l'empresa, un fet que les mateixes fonts borbòniques també reconeixien.⁵⁴ Així doncs, comptabilitzant els mesos entre setembre i desembre, a la capital catalana, van entrar-hi més de dues-centes trenta embarcacions que van nodrir la plaça d'arròs, bacallà, milers de quarters de blat i d'ordi, a més de roba i pertrets de guerra.⁵⁵ El comandament filipista, conscient dels esdeveniments, es mostrava resigant: «Las embarcaciones que aprestaron en Barcelona les traen todo lo necesario de Mallorca, y también del país les entra hasta la nieve, con que por bloqueo será tarde su rendición».⁵⁶

Un cop l'exèrcit filipista es va desplegar pel camp de Barcelona, Pròsper de Verboom va dissenyar l'operatiu per apoderar-se dels enclavaments que permetien assegurar la presència a la zona. Per aquest motiu va ordenar la fortificació dels camins del centre del pla que conduïen cap a Collserola. Els indrets on eren desembarcats els pertrets (Llobregat i Sant Martí) també van ser reforçats amb la construcció de forts. Una passa més en el procés de control territorial va ser l'atac al convent de Santa Madrona, on els resistents s'havien resguardat com a avançada del castell de Montjuïc. Per a l'acció, Verboom va dissenyar un pla concret que comptava amb la participació de mil set-cents infants i quatre-cents cavalls, que, una vegada l'artilleria va obrir bretxa, penetraren al convent deixant en evidència la potència borbònica enfront dels barcelonins.⁵⁷

Els combats que es van produir al camp de Barcelona —com el cas de Santa Madrona— il·lustren el tipus de combats que van marcar la guerra durant els mesos de bloqueig. Fer un relat de les accions realitzades esdevé una tasca quimèrica, però, a grans trets, podem apreciar com les partides de fusellers junt amb l'exèrcit resistent intentaven desgastar els contingents filipistes aquarterats a la rodalia de la capital.⁵⁸

Totes les iniciatives dutes a terme eren vàlides. Castellví relata que les autoritats de Barcelona van fomentar la deserció entre els soldats borbònics i els oferien

54. AHN, *Estado*, lligall 444, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 19 de desembre de 1713; *Relación de los navios y demás embarcaciones que parecieron delante la playa del Llobregat el día 26 de octubre en que entró el convoy de Mallorca*.

55. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 592 i 676-677.

56. AHN, *Estado*, lligall 447, carta de T'Serclaes de Tilly a Grimaldo. Saragossa, 24 d'octubre de 1713.

57. AHN, *Estado*, lligall 434, carta de Pròsper de Verboom a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 11 de setembre de 1713.

58. Una de les millors fonts per seguir les nombroses accions militars durant l'any de setge a Barcelona són els més de quaranta números del setmanari *Gazeta de Barcelona*, editats a Mireia CAMPABADAL I BERTRAN (ed.), *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, València, Tres i Quatre, 2009.

bones recompenses econòmiques. Els fusellers s'encarregaren de repartir aquesta propaganda, apropant-se a les línies francoespanyoles per difondre-la. Segons el cronista, fins a finals de 1713, uns mil cinc-cents desertors van acudir a la ciutat.⁵⁹ El bàndol borbònic va promoure la mateixa acció,⁶⁰ tot i que desconeixem l'impacte que ocasionà entre els efectius de Barcelona.

Els mesos avançaven i el setge final no es materialitzava, motiu pel qual el comandament borbònic es plantejà la sempre complicada planificació de les casernes d'hivern. En el si de la comandància hi hagueren dubtes, atès que es plantejà l'opció d'aixecar el cordó terrestre i enretirar els efectius al Vallès. D'aquesta manera, es considerava que el repartiment dels soldats en diversos paratges podria comportar unes condicions més òptimes per a la manutenció de la tropa. Finalment, però, una vegada la cúpula filipista va presentar la seva opinió al duc de Pòpuli,⁶¹ aquest va considerar que el millor projecte era continuar restant al camp barceloní. D'entre els motius, en destacava el temor que podria comportar separar els contingents i escampar-los en un territori tan ampli. Alhora, creia que l'acantonament al vessant nord de la serra de Collserola (actual Vallès) podria comportar un rearmament dels miquelets i voluntaris, que podrien fustigar molt les casernes d'hivern. A banda, un dels punts clau del setge, com era l'aïllament de la capital catalana, no es podria acomplir i es donaria oxigen als barcelonins. Així doncs, l'exèrcit filipista va passar l'hivern al pla tot aprofitant les masies deshabitades —i els pous d'aquestes— per habilitar-hi les casernes.⁶²

La situació de l'acampament filipista estava força lluny de ser l'adequada. A les acaballes de 1713, el duc de Pòpuli es mostrava molt a desgrat per les ordres que li arribaven des de la cort de Madrid, on s'havia plantejat l'opció d'atacar Mallorca per acabar amb el subministrament de pertrets. Aquesta maniobra comportava que efectius de Barcelona fossin apartats del cordó terrestre, projecte que el comandant general no compartia. D'altra banda, la precarietat de les casernes i el suport escàs de recursos que rebien a les platges del Llobregat causaven que l'exèrcit disminuís diàriament com a conseqüència de les desercions, les malalties i la mort que experimentava la tropa. El mateix Pòpuli va

59. Vegeu el seguit d'accions, moviments i escaramusses a Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 633-645.

60. AHN, *Estado*, lligall 444, carta d'Antonio Díaz al marquès de Mejorada. Martorell, 15 de desembre de 1713.

61. El tinent general marquès de Caylus, el tinent i enginyer general Pròsper de Verboom, l'intendent José Patiño, el mariscal de camp Gabriel Cano, el mariscal de camp Francisco Ribadeo, el tinent general d'artilleria Marcos de Araci, el mariscal de camp comte de Montemar, el tinent general José de Armendáriz, el tinent general de Croix i el tinent general marquès de Ceva Grimaldi; AHN, *Estado*, lligall 434.

62. AHN, *Estado*, lligall 434, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 19 de setembre de 1713.

informar que només comptava amb vuit mil homes hàbils per poder avançar amb les operacions de setge. Els diners per pagar les tropes no arribaven i els contingents francesos es mostraven molt molestos, «y temo que un día, o se irán, o harán tales desórdenes en el país que será peor que irse. La deserción en sus tropas es sumamente grande y lo peor es que la mayor parte de los desertores se va a Barcelona».⁶³

En aquest context d'insuficiència de l'administració militar fou quan el superintendent José Patiño va posar en pràctica el pla de les quinzenades. Tal com ha reconstruït Josep M. Torras, el desembre de 1713 i durant els mesos d'hivern de 1714, el bàndol borbònic va imposar una taxa a Catalunya quantificada en 750.000 pesos que va ser recaptada sota una estela de terror generalitzada.⁶⁴ D'aquesta manera, les pràctiques abusives de les partides filipistes que reclamaven la imposició van provocar l'aixecament popular violent de moltes contrades del territori. Els avalots es van iniciar a l'àrea del Penedès i, en poques jornades, van escampar-se pel centre del Principat, on van arrelar amb més força. Josep M. Torras ha pogut identificar com precisament un dels objectius que motivaven l'origen de les incursions filipistes, recaptar les quinzenades, no es va complir amb èxit fruit del despoblament de nuclis interiors.⁶⁵ Una sentència que va escriure el mateix José Patiño no deixa lloc a dubte: «debo repetir a VS. que de fiar la subsistencia del ejército a la incertidumbre de estas cobranzas [quinzenades], es exponerle a padecer la última necesidad». De fet, el superintendent filipista es mostrava resignat, ja que només va aconseguir extreure la taxa d'aquells paratges on l'exèrcit estava acantonat.⁶⁶ El duc de Pòpuli també va expressar-se en termes similars: «según he representado repetidas veces, no se puede hacer por ahora algún caudal de la imposición que se ha puesto a este Principado».⁶⁷

En el context de les quinzenades, a Barcelona va tenir lloc un canvi de situació política, bàsicament en termes nominals, atès que la decisió de resistir continuava sent ferma. De fet, com que el Principat estava controlat gairebé per complet per l'exèrcit de Felip V, la Diputació del General no tenia capacitat per extreure'n rendes. Així, a finals de febrer de 1714, va «cedir» el control i l'administració del setge al Consell de Cent, que va refer el govern i va establir la creació de tres

juntes (Guerra, Mitjans i Provisions), que comptaven amb un total de vint-i-quatre delegats en lloc dels trenta-sis escollits el juliol de 1713.⁶⁸ Cal dir que, tot i aquest canvi en el lideratge politicomilitar, quan s'havia de debatre situacions rellevants, el Consell de Cent convocava una junta per consensuar la decisió a prendre amb la resta d'agents (Diputació, braç militar i exèrcit, bàsicament Antoni de Villaruel).

En aquestes setmanes del setge, la historiografia coincideix a assenyalar com a punt d'inflexió la signatura del Tractat de Rastatt (6 de març de 1714). Durant les negociacions del procés, el «cas dels catalans», a més de la creació d'un principat per a la princesa dels Ursins als Països Baixos, foren temes centrals de les converses entre el mariscal Villars, plenipotenciari francès, i el príncep Eugeni de Savoia, representant de Carles VI. L'emperador va proposar una amnistia general per als catalans i els balears, a banda del manteniment del corpus jurídic tal com en disposaven en temps de Carles II. Si aquest fet no es produïa, Carles VI reclamava poder assistir de manera econòmica i militar els territoris resistents sense que això comprometés la pau amb França (proposta de l'article 18).⁶⁹ Lluís XIV no va acceptar les proposicions, de la mateixa manera que Felip V pressionà la cort del seu avi per comunicar la transcendència de l'assumpte.

La signatura final del tractat entre França i Àustria va cloure amb la consolidació de la política territorial austríaca en relació amb la península Itàlica (possessió dels regnes de Nàpols i de Sardenya i del ducat de Milà), l'adquisició dels Països Baixos espanyols i algunes concessions territorials al centre d'Europa.⁷⁰ El principat de Limburg que Felip V pretenia crear per a la seva cambrera major, a canvi de les Constitucions catalanes, restà bloquejat. Va ser llavors quan el Rei Sol va pressionar el seu nét per fer la pau amb Holanda, que es concretà el juny de 1714. Al mateix temps, Lluís XIV va permetre que Carles VI mantingués el títol honorífic de rei d'Espanya, malgrat que no tenia cap validesa jurídica. Això va permetre que l'emperador es continués mostrant ambigü envers els resistents de Catalunya, amb unes missives als Tres Comuns —des del nostre punt de vista força cíniques— on encara albirava un possible auxili.⁷¹

Així doncs, l'afer dels catalans va quedar suspès.

68. Agustí ALCOBERRO i Xavier CAMPRUBÍ, «Estudi introductor. Dos impresos testimonis (i actors) del setge de Barcelona de 1713-1714», a Mireia CAMPABADAL I BERTRAN (ed.), *Diario del sitio...*, 2009, p. 19; Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 32-33.

69. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *La Guerra de Sucesión...*, 2010, p. 345-353.

70. El Tractat de Rastatt va tenir un annex al cap de mig any, acordat a Baden entre França i l'Imperi; Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *La Guerra de Sucesión...*, 2010, p. 355.

71. Vegeu aquesta correspondència a Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 371-374.

63. AHN, *Estado*, lligall 444, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 2 de novembre de 1713.

64. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, 2005, p. 77-87.

65. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, 2005, p. 97-110.

66. AHN, *Estado*, lligall 449, carta de José Patiño a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 9 de març de 1714.

67. AHN, *Estado*, lligall 449, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 26 de març de 1714.

Alhora, des de l'òptica francesa, un aspecte es va fer evident: la resistència de Barcelona havia de cloure definitivament. Per aquest motiu, Lluís XIV va acceptar enviar un exèrcit de refresc comandat per un dels millors generals d'Europa, el duc de Berwick. Paral·lelament, l'encerclament marítim va endurir-se amb l'enviament de més naus franceses provinents dels ports del Mediterrani. Fins aquelles setmanes del setge, l'objectiu borbònic d'evitar la introducció de pertrets de boca i guerra a Barcelona havia fracassat, tal com hem pogut veure i com reconeixia el mateix comandament filipista. D'aquesta manera, a partir de la primavera de 1714, nombrosos batallons i esquadrons francesos van ser mobilitzats per dirigir-se cap al pla de Barcelona. Aquest procés, que es consolidà a inicis de juliol, va implicar la presència d'una força que rondava els noranta mil efectius si considerem tota la geografia catalana, on, en termes generals, quaranta mil homes van encerclar i executar les maniobres de l'atac sobre la capital catalana i els cinquanta mil restants van prendre posicions arreu del Principat.⁷²

Abans, però, que es produís l'investida final, el duc de Pòpuli va dur a terme una política de destrucció de bona part de l'entramat urbà barceloní. Castellví testimonia com el general italoespanyol pretenia iniciar el setge formal de la ciutat a partir de l'obertura de trinxeres, operació que va ser posposada per l'imminent arribada de Berwick. Aquest fet no va eximir que Pòpuli gastés bona part de les sumes i els pertrets arribats al Llobregat per bombardejar la ciutat.⁷³ Entre els dies 17 i 22 de maig de 1714 va produir-se un punt d'inflexió en els bombardejos sobre Barcelona, ja que el duc de Pòpuli va aconseguir controlar el convent dels Caputxins, situat al turó de Montcalvari. Des d'aquest indret, els barcelonins havien pogut contenir el desplegament filipista que mirava d'apropar-se a la muralla. A causa de la proximitat entre la ciutat i els Caputxins, perdre el convent significava que els bombardejos tinguessin un impacte molt greu sobre la població. Durant la darrera setmana de maig i tot el mes de juny de 1714, el duc de Pòpuli va apuntar cap a l'entramat urbà amb la sola intenció de castigar els civils. Castellví ens informa que va llençar, com a mínim, catorze mil bombes (depèn de l'autor que cita), una acció que no va ser ben vista per bona part de la plana major de

l'exèrcit borbònic, sobretot per cap comandant francès.⁷⁴ El dietari barceloní assenyala que, durant moltes jornades dels mesos d'abril i, sobretot, maig, la capital va veure's molt afectada per la pluja de projectils.⁷⁵ El dietari familiar dels Bellsollell constata com el duc de Pòpuli, un cop rebuda aquesta gran quantitat de pertrets de guerra, va llençar més de setze mil projectils, «que fou una gran crueltat la manera com posaren aquella ciutat, que apenas quedà casa sencera».⁷⁶

Com hem esmentat, l'investida final va produir-se amb el mariscal Berwick, que va arribar al camp barceloní el 7 de juliol, mentre el duc de Pòpuli s'embarcava a les naus del Llobregat per retornar cap a la cort madrilenya. A partir d'aquestes setmanes, s'inicià el procés formal del setge, amb l'obertura de trinxeres —en aquesta ocasió al sector nord de la ciutat— i l'habilitació de bateries d'artilleria i morters per fustigar les posicions fortes i batre la muralla. El primer assalt seriós es va produir el 30 de juliol, però la Coronela, protagonista de la defensa en la fase final del setge, va ser capaç de rebutjar l'ofensiva. Novament, el bombardeig i la preparació de nous atacs a les bretxes van produir-se a mitjan agost, al baluard de Santa Clara i al Portal Nou, on altre cop la Coronela va rebutjar l'atac (12-14 d'agost). Els combats van ser molt durs: s'hi comptabilitzaren unes nou-centes baixes del bàndol barceloní i entre tres mil i quatre mil de borbòniques.⁷⁷

La situació de Barcelona havia arribat a uns extrems asfixiants. Llegir les cròniques de l'època i els autors que al llarg dels darrers decennis han centrat el seu estudi en la fase final del setge dibuixa un panorama desolador, on els resistents van viure situacions d'extrema misèria en una ciutat arruïnada i amb una escassetat alimentària ara ja palmària.⁷⁸ Castellví, testimoni de primera mà d'aquestes vivències, facilita unes breus línies sobre aquells dies: «en los meses de agosto y septiembre aumentó la carestía, y no se hallaban los precisos alimentos a ningún precio [...] los extremos del hambre que sufrieron los barceloneses no hay pluma que los pueda referir con individualidad [...] de esta penuria se siguieron muchas enfermedades y muertes entre los sitiados [...] la escasez de los víveres había llegado al extremo que todos experimentaban: que al soldado le faltaba el preciso alimento; que el pan sobre ser poco era de pésima calidad; que tanta indigencia

72. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 97-99.

73. A inicis de març, el duc de Pòpuli va rebre 58 peces d'artilleria (de calibre 24, 20, 16, 12 i 10); 38 morters de diversos calibres; 22.238 bales d'artilleria; 2.790 bombes i granades reals; unes 20.000 granades de mà; uns 7.500 quintars de pólvora; 183 caps de bales de fusell; 2.710 eines per a gastadors; 254.000 pedres de fusell; 19.217 espoletes; 44.000 sacs de terra, entre altres materials necessaris per tragar terra, com cubells, pales, etc.; AHN, *Estado*, lligall 449, carta de José Patiño a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 10 de març de 1714.

74. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 55.

75. *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. XXVIII, Barcelona, 1973, p. 131-137.

76. Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans...*, 1993, p. 278.

77. Francesc Xavier HERNÁNDEZ *et al.*, *La Coronela...*, 2010, p. 134-139.

78. Mireia CAMPABADAL I BERTRAN, «Entre el blat i la pólvora. La memòria del setge barceloní de 1713-1714», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 28, vol. II (2008), p. 102-105.

minoraba las fuerzas de todos».⁷⁹ En la classe dirigent de Barcelona, les desavinences per continuar lluitant o pactar una rendició honorable, tal com ofería Berwick, eren freqüents. La situació extrema incitava el mateix comandant Villarroel i el conseller en cap Rafael Casanova a renunciar al combat, alhora que l'evolució del context internacional no albirava expectatives de millora. A l'altre costat, el conseller segon Salvador Feliu de la Penya representava la resistència a ultrança. Les posicions enfrontades van aparèixer sovint, especialment el 3 de setembre i en la jornada final del dia 11. El mateix Antoni de Villarroel, fins i tot, va presentar la seva renúncia el dia 5, ja que argumentà la impossibilitat de poder-se defensar.

A la matinada de l'11 de setembre es va produir l'investida final, que plantejà un assalt simultani a les vuit bretxes obertes a la muralla i de manera molt potent a la Bretxa Reial, situada entre els baluards del Portal Nou i Santa Clara.⁸⁰ En tota la jornada de combats, de dotze hores, algunes posicions de l'entramat defensiu van passar a estar controlades per ambdós bàndols en diverses ocasions (baluard de Sant Pere). Seguidament, la lluita va traslladar-se a l'interior de la ciutat, als quarters de Sant Pere i de Mar, que estaven molt afectats pels bombardejos dels mesos precedents.⁸¹ Els efectius borbònics van arribar a penetrar fins al convent de Sant Agustí. Les runes dels carrers permetien disposar d'una certa cobertura als defensors, que van poder sostenir la línia de foc i van provocar que el combat s'enroqués. A primera hora de la tarda, per ordres de Villarroel,⁸² es va tocar a capitulació, quelcom que Berwick va acceptar, malgrat la possibilitat de poder sotmetre Barcelona a sang i foc. Només la duresa dels combats i l'elevat nombre de baixes, tenint

en compte el tipus d'operació militar,⁸³ expliquen bonament que el generalíssim borbònic acceptés parlar. D'altra banda, el duc de Berwick no mostrà una hostilitat tan marcada envers els resistents, tal com l'havien manifestat el duc de Pòpuli o el mateix Felip V. L'endemà, dia 12 de setembre, es concretà el desarmament general; l'entrega del port, les drassanes i el castell de Montjuïc, i la rendició del castell de Cardona —que es materialitzarà una setmana més tard—, a canvi del manteniment de les vides i hisendes dels barcelonins. El 13 de setembre les tropes francoespanyoles van entrar a la ciutat per tornar a situar-la en possessió de Felip V.

3. LA GUERRA DELS CATALANS: L'INTERIOR DEL PRINCIPAT

Si bé és lògic posar l'accent a Barcelona durant l'etapa del setge de 1713-1714, fruit de ser la capital de Catalunya, la seu de les principals institucions i l'indret on es dugueren a terme les operacions militars de més envergadura, també cal subratllar que la resta del territori català va viure la guerra en primera persona. De fet, tres-cents anys després dels episodis que referim, aquesta temàtica encara ha estat poc abordada pels investigadors que han estudiat el període, i tret d'algunes excepcions de caràcter local, resta per fer un estudi complet del rerepaís durant l'any del setge final. Segurament, una de les obres més meritòries va editar-se fa més de cent anys i encara avui bona part del seu contingut té una vigència solvent.⁸⁴ Més enllà de les valoracions de caire personal que realitza Salvador Sanpere, en el text cal reconèixer el valor de construir un relat històric contrastant fonts borbòniques de l'Archivo Histórico Nacional, les *Narraciones históricas* de Castellví i la correspondència d'Antoni Desvalls, marquès del Poal, conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Josep M. Torras ha reconstruït millor les accions que ja va esmentar Salvador Sanpere; sobretot, les ha dotat de significació històrica dins un context complex on es barregen tres dimensions: la internacional, la d'àmbit hispànic i la catalana.⁸⁵ Francesc Xavier Hernández és un altre dels autors que han treballat la matèria. Els seus estudis giren a l'entorn de la nova estructura militar de Catalunya sorgida de la resolució de la

79. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 188-190.

80. Per a un millor acostament a la jornada de l'11 de setembre de 1714, vegeu Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Catalunya en 1713 y 1714*, vol. II, Barcelona, L. Fiol y Gros, 1871-1872, p. 241-325; Salvador SANPERE i MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, 1905, p. 536-572; Santiago ALBERTÍ, *L'Onze de Setembre*, Barcelona, Santiago Albertí, 1964, p. 311-374. La gran majoria dels autors han seguit de manera imprescindible el relat de Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 230-268. Visions més actualitzades, alhora que resumides, a Josep M. TORRAS i RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, 2005, p. 148-155; Francesc Xavier HERNÁNDEZ *et al.*, *La Coronela...*, 2010, p. 139-150.

81. Vegeu l'afectació dels bombardejos de 1713-1714 i el seu detall per barris a Albert GARCIA ESPUCHE, *La ciutat del Born: Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV-XVIII)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Museu d'Història de Catalunya, 2009, p. 103-104.

82. El general Villarroel havia deixat el seu càrrec feia una setmana i estava en espera de marxar cap a Mallorca. Quan es va produir l'assalt final del dia 11, encara no s'havia embarcat, motiu pel qual va tornar a dirigir la defensa.

83. Aproximadament, al llarg del bloqueig i el setge final, les baixes pel costat resistent arribaren fins a les 6.850, mentre que el bàndol borbònic en patí 14.200 (Francesc Xavier HERNÁNDEZ CARDONA, *Història militar de Catalunya*, vol. III, Barcelona, Rafael Dalmau, 2003, p. 254).

84. Salvador SANPERE i MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, 1905.

85. Josep M. TORRAS i RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, 2005.

Junta General de Braços.⁸⁶ De manera especial, cal posar en relleu el treball publicat recentment de Francesc Serra, segurament el primer que s'ha focalitzat en la lluita que va protagonitzar el marquès del Poal i que va tenir en el castell de Cardona el nucli de la resistència al rerepaís.⁸⁷

Des del moment en què es va fer pública la decisió de lluitar a ultrança, una de les preocupacions que va fer evidents la Junta de Guerra va ser la de mantenir el màxim nombre de places militars possibles. L'objectiu era entorpir el canvi de poders que reglamentava el Conveni de L'Hospitalet. Així, es produí l'operació fracassada del general Rafael Nebot, que va desplaçar-se a Tarragona per evitar que la ciutat fos lliurada al marquès de Lede. L'exèrcit borbònic, que ja tenia la plaça sota control, quelcom que Rafael Nebot desconeixia, va enviar un contingent per aturar-lo. A l'altura de Torredembarra, els dos bàndols es van enfrontar el 16 de juliol de 1713, i el resultat del xoc va ser del tot favorable a l'exèrcit filipista. Els presoners de Rafael Nebot, uns quatre-cents, van ser durament represaliats: era l'inici d'una política borbònica molt severa contra la població civil catalana que marcaria la resta de 1713-1714 a l'interior de Catalunya.⁸⁸

En aquesta mateixa línia, el segon episodi ocorregut va ser l'intent de frustrar l'entrega de la fortalesa d'Hostalric, però, tal com succeí a Tarragona, la maniobra va fracassar. En el context de l'expedició militar del diputat Antoni de Berenguer i el general Rafael Nebot, que s'havien embarcat a Barcelona amb l'objectiu d'arribar a Arenys i reclutar tropes a l'interior del territori, els catalans van acudir a la fortificació de la Selva. Tot i així, el 17 d'agost de 1713, el governador de la plaça, Francesco Marulli, va entregar la fortalesa als borbònics sense que Berenguer i Nebot no ho poguessin evitar.⁸⁹

A finals d'estiu de 1713, només quedaven les fortaleses de Castellciutat i Cardona alliberades de l'ocupació filipista. Ara bé, era una situació que tampoc no es va perllongar, ja que el 28 de setembre de 1713 la fortalesa de la Seu d'Urgell va capitular.⁹⁰ Això va comportar que el castell de Cardona esdevingués l'única plaça militar formal, a banda de Barcelona, que restà sota obediència catalana. D'aquesta manera, al voltant d'aquest enclavament estratègic de la Catalunya central es va organitzar l'exèrcit volant de la resistència, i els germans Desvalls en serien els comandants. D'una banda, el coronel d'infanteria Manuel Desvalls i de

Vergós n'era el governador, ja que des de 1711 havia rellevat del càrrec Manuel de Solà; i, de l'altra, Antoni Desvalls i de Vergós, marquès del Poal, president de la Junta de Guerra, fou nomenat per Antoni de Villarroel comandant en cap de l'exèrcit exterior.

L'exèrcit del marquès del Poal, ras i curt, estava integrat per voluntaris i fusellers de muntanya que puntualment podien rebre el suport de sometents. El pagès de Súria Joan Fàbrega de Cererols el descrivia amb els següents termes: «s'alçaren per moltes parts de Catalunya molta gent a qui deien voluntaris. I hi feien capitans i comandants, i n'hi havia de cavall i de peu, i anaven corrent per tot Catalunya, i es feien donar tot el que havien de menester, o, sinó, s'ho prenien. Amb què, entre uns i altres, no deixaven res per cases i llocs. I tenien per general el marquès de Poal».⁹¹ La resta del comandament de l'exèrcit d'Antoni Desvalls estava integrat pels coronels Joan Vila i Ferrer, Pere Bricfeus, Francesc Busquets i Ermengol Amill, aquest darrer un dels més actius durant el darrer any de guerra. A partir del gener de 1714, el general Josep Moragues i Mas va incorporar-se a l'exèrcit exterior.⁹²

D'altra banda, el marquès del Poal va intentar repartir els seus escassos efectius en diverses zones de Catalunya. Francesc de Castellví ens informa que Josep Moragues va ser destinat a la conca de Tremp i l'Alt Urgell; Joan Vila i Ferrer a les actuals comarques del Bages i el Berguedà; Antoni Puig i Sorribes a les Guillers; el coronel de miquelets Miquel Santjoan entre Martorell i Igualada; Pere Bricfeus i Francesc Busquets a l'àrea de Castellterçol i Centelles (passos del Vallès cap a la Catalunya interior); el coronel Antoni Vidal a les serres de Prades i Montsant (per controlar el coll de Balaguer); el capità Arnitges a la Conca de Barberà, i, en darrer terme, el coronel de miquelets Jaume Molins al Penedès.⁹³

Cal posar en relleu que les formacions d'aquests cabdills, com hem dit, integrades majoritàriament per fusellers de muntanya i voluntaris, tenien un grau de militarització força notable si tenim en compte la naturalesa de la mobilització. Investigacions recents han fet notar la poca predisposició d'aquest tipus de combatents a l'hora de practicar la guerra regular, quelcom

91. Joan FÀBREGA DE CEREROLS, *Llibre de coses que han succeït a Catalunya, dignes de ser notades, i en altres parts del món: Crònica d'un pagès català dels segles XVII i XVIII*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages i Ajuntament de Súria, 1999, p. 56.

92. Cal fer notar que un dels coronels catalans de primera hora i que havia participat en el pacte dels Vigatans de 1705, Francesc Macià i Ambert, més conegut com a *Bac de Roda*, va ser capturat al mas Colom (Santa Maria de Corcó) fruit d'una traïció. El 2 de novembre de 1713 va ser executat a Vic; vegeu Florenci BARNIOL I BOIXADER I JORDI VILAMALA I SALVANS, *Francesc Macià i Ambert, Bac de Roda (1658-1713): Família i trajectòria d'un dirigent de la Guerra de Successió*, les Masies de Roda, Ajuntament de les Masies de Roda, 2007, p. 41-51.

93. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 333.

86. Francesc Xavier HERNÁNDEZ i Francesc RIART, *Els exèrcits de Catalunya...*, 2007.

87. Francesc SERRA I SELLARÉS, *Cardona (1705-1714): La resistència a l'interior*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2014.

88. Vegeu els fets de Torredembarra amb més detall a Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, 2005, p. 39-43.

89. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 653.

90. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 665.

TAULA 10. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment de fusellers d'Ermengol Amill (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	99	95,19	99 (100 %) Catalunya
França	2*	1,92	
Altres indrets	3	2,88	
Total	104	99,9	

* Cal fer notar que són dos registres originaris dels comtats nord-catalans.

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

TAULA 11. *Composició territorial dels registres hospitalaris de la Santa Creu corresponents al regiment de fusellers de Joan Vila i Ferrer (1713-1714)*

Territori (estat/monarquia)	Nombre de registres	Percentatge	Detall territorial
Corona d'Aragó	50	94,33	42 (84 %) Catalunya 8 (16 %) Regne de Mallorca
Altres	3	5,66	
Total	53	99,9	

FONT: Elaboració pròpia; AH 142 i AH 144.

que ja s'observa entre 1706 i 1713.⁹⁴ Tot i així, els esforços del marquès del Poal per construir un exèrcit amb oficialitat resten evidents, així com de dotar-los d'un cert esperit militar.⁹⁵ Gràcies al registre hospitalari de la Santa Creu de Barcelona, hem pogut captar aquesta certa militarització dels cossos, on molts dels fusellers de muntanya que s'hi documenten formaven part de companyies liderades per capitans, sergents majors, tinents coronels o coronels,⁹⁶ tal com succeïa en qualsevol exèrcit regular d'Europa.

A continuació exposem unes dades del mencionat registre (taules 10 i 11), a partir del qual podem acostar-nos a l'origen dels combatents que van formar part

94. Antonio ESPINO LÓPEZ, «L'evolució de les forces auxiliars durant la Guerra de Successió a Catalunya, 1705-1714», *Afers: Fulls de Recerca i Pensament* (Catarroja), vol. 20, núm. 52 (2005), p. 541-556; Adrià CASES IBÁÑEZ, «Una resistència efectiva: l'acció dels miquelets al front catalanoaragonès (1705-1714)», a *Actas del XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, Ibercaja, 2013, p. 257-268.

95. Així es desprèn dels estudis que passem a citar a continuació, on es constata l'existència d'alguns regiments que comptaven amb plana major i els respectius oficials; vegeu Francesc SERRA I SELLARÉS, *Cardona (1705-1714)*..., 2014, p. 208-211. Podem veure l'equipament i part de la trajectòria de les formacions que lluitaren amb el marquès del Poal a Francesc Xavier HERNÁNDEZ i Francesc RIART, *Els exèrcits de Catalunya*..., 2007, p. 184-275.

96. BC, AH 142 i 144.

d'aquests cossos (només d'aquells dels que hem obtingut dades significatives: el de Joan Vila i Ferrer i el d'Ermengol Amill). Si fem una comparació amb les taules 1-9 —els regiments que van lluitar a Barcelona—, hem de concloure que les formacions comandades pel marquès del Poal estaven formades, bàsicament, per gent nascuda a Catalunya,⁹⁷ mentre que les que hem exposat anteriorment ho estaven amb combatents d'arreu de la Corona d'Aragó i d'altres indrets d'origen hispànic, així com alguns excombatents de l'exèrcit aliat.

En termes generals, l'estratègia impulsada des de Cardona fou la d'atacar el cordó de setge borbònic que tancava la capital catalana, un objectiu que havia fracassat estrepitosament amb l'expedició del diputat Antoni de Berenguer i el general Rafael Nebot (agost-octubre de 1713).⁹⁸ Si aquest, però, va ser el principal objectiu, l'exèrcit del marquès del Poal també es dedicà a incentivar l'aixecament armat de la ruralia catalana

97. Dels 238 miquelets als quals hem documentat l'origen (compresos entre el juliol de 1713 i el setembre de 1714), 221 eren fills del Principat. Els altres 17 provenien de la Catalunya del Nord (6), del regne de Portugal (4), de territoris italians (2), del Principat d'Andorra (1), d'Irlanda (1), del ducat de Savoia (1), de Castella (1) i de l'Imperi germànic (1); BC, AH 142 i 144.

98. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, 2005, p. 66-76.

per mirar de desviar efectius del bloqueig de Barcelona. El moment en què es pot observar millor aquesta estratègia de desgast envers les tropes de Felip V és durant el primer trimestre de 1714, període en què es produí la revolta de les quinzenades. Una citació escrita per un doctor borbònic de la Universitat de Cervera és prou eloqüent sobre el paper de Cardona: «Llegado el duque de Pòpuli a las cercanías de Barcelona (agosto 1713), Felipe V era ya dueño de toda Cataluña, menos de la capital y de la villa de Cardona, siendo esta última la setina que puso después en confusión todo el Principado, por ser su gobernador el asilo de todos los sediciosos, y su castillo, la cueva de Polifemo, en que se recogían los cíclopes, de donde salían después para repetidos insultos, que tantas desdichas y cuidados causaron a la provincia y a las mismas tropas».⁹⁹

Tornem a les quinzenades. Entre gener i març de 1714 és quan va tenir lloc l'aixecament antifiscal català contra el nou impost decretat per Felip V. Una taxa que, sobre el paper, servia per costejar el manteniment de l'exèrcit borbònic desplegat al territori. Les primeres localitats a fer-ho van ser Sant Martí Sarroca i Sant Quintí de Mediona, on els sometents van enfrontar-se a les companyies que anaven a recaptar la imposició. No foren casos aïllats i la revolta de seguida es propagà en altres indrets de Catalunya, sobretot al centre del territori. A Caldes de Montbui, la vila va retenir els militars de Felip V i, posteriorment, els envià presoners al castell de Cardona;¹⁰⁰ a Balsareny, el sotsveguer del Lluçanès es va presentar amb dos mil sometents per reduir el regiment borbònic de León que havia acudit a la població amb la mateixa fam recaptatòria; o a Arbúcies, on es produí un episodi d'identiques característiques en què els sometents de les Guílleries van capturar més de cinc-cents militars filipistes.¹⁰¹ «Los corazones de los catalanes en estos días eran minas cargadas de la más dispuesta materia, que pequeña centella que se aplicase hacía un horroroso estrago», advertia Castellví.¹⁰² Des del punt de vista resistent, el fet que la ruralia catalana estigués revoltada era una ocasió immillorable per debilitar un enemic tan potent com el borbònic. D'aquesta manera, el marquès del Poal va irrompre en l'aixecament amb l'objectiu d'esperonar-lo. El mateix marquès ho comunicava amb claredat al comandant Antoni de

Villarroel: «a todos [sometents] desde Cardona se les ha asistido con pertrechos y enviado oficiales para dirigirles, y con la conducta militar obviar los desórdenes que en paisanos irritados es difícil poderlo prevenir».¹⁰³

Quan Antoni de Villarroel va tenir coneixement dels fets, va ordenar que alguns combatents de Barcelona, sobretot oficials, anessin a engrossir l'exèrcit del marquès del Poal. El 8 de febrer de 1714, en una operació arriscada, dos-cents soldats de cavalleria amb diversos oficials; els capitans de voluntaris Josep Badia, Adjutori Segarra i Josep Marco, entre d'altres, i els coronels Antoni Puig i Joan Vila i Ferrer van sortir de Barcelona des del baluard de Llevant i van aconseguir trencar el cordó de setge.¹⁰⁴ Una mostra més que els resistents, en aquest cas de Barcelona, van intentar esperonar la revolta de la ruralia, tot i la dificultat que això comportava en termes humans i logístics.

Tal com ha indicat Josep M. Torras, l'episodi de les quinzenades va ser de nefastes conseqüències per a la població civil catalana. Ja hem advertit que la resposta del comandament filipista va ser terrorífica, només cal donar un cop d'ull a certs fragments dels informes enviats a Madrid.¹⁰⁵ Els esdeveniments, prou coneguts, van deixar una Catalunya interior amb moltes localitats saquejades i incendiades, a més de produir-se centenars d'execucions. El clima d'inseguretat i temor va marcar els primers mesos de 1714 i va obrir una escletxa cada cop més gran entre ambdós bàndols. Donant un cop d'ull a algunes de les accions ocorregudes, s'hi observa un acarnissament que no podem concebre com a normalitat d'una època que, si bé coneixia perfectament la significació de la guerra i les misèries que comportava, restà molt colpida pels fets que estava vivint.¹⁰⁶ Citem alguns episodis. El primer moment en què s'observa la cruesa de la política emprada pel comandament borbònic es produí el 10 de gener de 1714 a Sant Quintí de Mediona. El duc de Pòpuli ho referia en els següents termes: «Recibí esta mañana carta del brigadier Diego González [...] atacó la villa por tres partes consiguiendo el apoderarse de ella, y pasando a cuchillo todos los que le disputaron

103. La carta està transcrita a Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 388-390.

104. *Gazeta de Barcelona*, núm. 22 (26 febrer 1714). El duc de Pòpuli també documenta els mateixos esdeveniments i assenyalava com a culpable de l'operació un capità de nom Martín Colón de Larreátegui del regiment de Jaén; AHN, *Estado*, lligall 450-2, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 13 de febrer de 1714.

105. Ens referim, majoritàriament, a la correspondència del duc de Pòpuli que es troba a l'AHN, *Estado*, lligalls 449, 450-1 i 450-2.

106. De les anotacions familiars dels hisendats Bellsollell, se'n desprèn com les notícies de les actuacions borbòniques violentes, així com les accions dels miquelets i voluntaris, s'escampaven pel territori català propagant terror entre la població civil; Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans...*, 1993, p. 273-275.

99. Antoni BACH I RIU, *Història de Cardona: La vila a l'època ducal i moderna*, Barcelona, Curial, 1992, p. 84-85.

100. A finals de febrer de 1714, a Cardona hi havia vora tres-cents militars borbònics empresonats (Francesc SERRA I SELLARÉS, *Cardona (1705-1714)*..., 2014, p. 200).

101. Per entendre el procés de la revolta de les quinzenades i la significació de la mesura borbònica, vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, 2005, p. 77-109. Per repassar les nombroses accions entre ambdós bàndols i amb participació dels sometents, encara és del tot vigent la reconstrucció dels fets elaborada per Salvador Sanpere; vegeu Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nació catalana*, 1905, p. 305-313.

102. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 66.

su entrada, de suerte que sólo se libraron los que lograron la fuga por entre las quebras y barrancos, y aun fueron seguidos hasta lo mas áspero de la montaña. Luego me avisa que ha mandado poner fuego a la villa, que era de 140 casas sin las masías circunvecinas, cuya resolución es inexcusable el aprobársela, pues la reincidente perfidia de estos naturales se ha hecho ya indigna de toda piedad y conmiseración, y precisa a usar del hierro y del fuego para cauterizar a miembros tan dañados, experimentándose que es inútil en ellos cualquier lenitivo». ¹⁰⁷ El 14 de gener, el comte de Montemar va penetrar a Caldes de Montbui i va executar una política d'iguals característiques, ja que després d'obrir un esvoranc a la muralla i de forçar els portals de la vila, la tropa borbònica va entrar-hi «pasando a cuchillo a cuantos se hallaron tenaces en su defensa, logrando otros muchos la fuga por un gran barranco que hay al otro lado de la villa, la que luego se entregó al saqueo y al fuego hasta no dejar una sola casa que reservase de tan justo castigo». ¹⁰⁸ Dues setmanes després, el mateix protagonista, el comte de Montemar, es presentà a la Gleva i executà un centenar de sometents que s'havien refugiat al santuari de la Mare de Déu; tot seguit, va incendiar els nuclis de Sant Hipòlit i Torelló. ¹⁰⁹

La mobilització popular catalana va reaccionar a la duresa dels fets i durant aquestes setmanes també va protagonitzar episodis sanguinaris. El més colpidor es va produir al bosc de Pregones (Santa Maria de Merlès), on alguns sometents del Lluçanès, davant el temor de ser capturats pels enemics que els estaven perseguint, van degollar sis-cents soldats presoners que havien capturat a Balsareny. ¹¹⁰ La situació que es vivia va generar una espiral de violència entre ambdós bàndols, ara sí irreconciliables. Un testimoni aliè reconeixia commocionat la crueltat esdevinguda des de 1714: «at present [the war] is carried on with the utmost barbarity on both sides». ¹¹¹

Però si la revolta de les quinzenades va ser sufocada a sang i foc, l'activitat del marquès del Poal no va aturar-se i durant la primavera i l'estiu de 1714 va fer tot el possible per organitzar l'ambició operatiu d'atacar el cordó de setge de Barcelona. En una carta seva dirigida a les autoritats de la capital catalana va comunicar

el seu disseny d'arribar fins al convent de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron. ¹¹² Ara bé, els nombrosos destacaments de Felip V que controlaven les principals rutes, i sobretot els accessos cap al litoral, van impedir l'èxit de la maniobra. ¹¹³ I és que si els combats al pla de Barcelona entre atacants i defensors van ser incomptables, a l'interior de Catalunya podríem concloure en el mateix sentit. Les escaramusses, marxes i contramarxes, emboscades i fugides van definir el tipus de guerra al rerepaís, absolutament marcada per la mobilitat. Mencionem alguns episodis per il·lustrar-ho: l'11 de març els homes de Poal van capturar la petita guarnició del castell de Gironella, d'una setantena d'homes; el 20 del mateix mes s'enfrontaren a mil cinc-cents soldats borbònics a Montesquiu i obligaren a fugir els franco-espanyols; els dies 9 i 15 d'abril Ermengol Amill va ser atacat amb molta força per la cavalleria de José Vallejo i Diego González, i bona part dels seus homes van fugir en desbandada i desertaren; tot plegat mentre el marquès de Thouy, des de Calaf, preparava el camí carreter per transportar l'artilleria cap a Cardona per sotmetre la plaça a un altre setge com el de 1711 (aquest no es va acabar produint). En paral·lel, el marquès del Poal ocupava el castell d'Eramprunyà (Gavà), i unes jornades més tard s'enfrontava als borbònics a Mura: va capturar cent cinquanta presoners i els va enretirar fins a Terrassa. Al cap de dos dies, es reproduïren els combats a Esparreguera, on l'exèrcit català va atacar amb molta força dues companyies de cavalleria i una de granaders que, endinsant-se per la riba del Llobregat en direcció a Monistrol, van ser capturades. A finals de maig, alguns combatents van aconseguir capturar la guarnició borbònica del Vendrell, i tot seguit Antoni Desvall i Ermengol Amill van dirigir-se a la zona i van aconseguir apoderar-se momentàniament de Sitges i del seu castell (25 de maig). Durant el mes de juny, el marquès del Poal va retornar a Cardona per preparar un operatiu amb dos mil homes per apoderar-se de Berga, però va haver de desistir perquè, mentre iniciava l'atac a la vila, arribaren reforços borbònics. Les escaramusses esdevenen incomptables... ¹¹⁴

Però, com es mantenia l'exèrcit del marquès del Poal? Segurament, aquest aspecte és un dels temes més

107. AHN, *Estado*, lligall 450-1, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 11 de gener de 1714.

108. AHN, *Estado*, lligall 450-1, carta del duc de Pòpuli a Grimaldo. Camp davant de Barcelona, 17 de gener de 1714.

109. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nació catalana*, 1905, p. 310.

110. Josep Albert PLANES I BALL, *La Guerra de Successió al Lluçanès*, Prats de Lluçanès, Centre d'Estudis del Lluçanès, 2002, p. 38-40.

111. Trad.: «ara mateix [la guerra] s'està duent a terme amb la més extrema barbàrie entre ambdues parts» (TNA, SP 94/82. Carta de l'ambaixador anglès, Joseph Bruch, al secretari d'Estat, St. John. Madrid, 11 de juny de 1714).

112. Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio...*, 1871-1872, p. 546. El monestir de Sant Jeroni (de la Vall d'Hebron) era un cenobi emboscacat a la serra de Collserola que menava a Sant Cugat del Vallès. Per a la mobilització popular catalana, aquest indret era la principal base d'operacions per si s'havia d'atacar Barcelona o els campaments dels exèrcits que l'assetjaven. Durant els setges de 1705 i 1706, les diverses crides de sometents i miquelets tenien com a punt de reunió aquest monestir; vegeu Adrià CASES IBÁÑEZ, *Guerra i quotidianitat militar...*, 2015, p. 60 i 216.

113. Francesc SERRA I SELLARÉS, *Cardona (1705-1714)...*, 2014, p. 216.

114. Cal posar en relleu l'esforç de Francesc Serra per reconstruir gran part d'aquests fets; vegeu Francesc SERRA I SELLARÉS, *Cardona (1705-1714)...*, 2014, p. 213-222.

difícils d'abordar. Les dades de què disposem, aïllades, es desprenen de la correspondència dels germans Desvalls, que dibuixa una situació d'escassetat molt acusada. El maig de 1714, el governador de Cardona s'expressava en els següents termes: «lo deplorable estat en que se troban constituïts los oficials del regiment de V. E. exposats á una llastimosa misèria [...] se serveca dispensarlos aquells socorros competents per sa manutenció, puig sos mèrits y bon procehir mereixen de V. E. una plena atenció; no olvidant al mateix temps expressar que los soldats estan enterament despullats sens camisas y altres adminiculs necessaris, per fer lo servey y principalment sens un cabo superior que puga doctrinar lo regiment».¹¹⁵ La correspondència del marquès del Poal realitzada en aquest mateix mes de maig també denota un estat de mancança evident, i, tal com realitzava el seu germà, es veia obligat a demanar ajuda als consellers de Barcelona.¹¹⁶ Hem de tenir present que l'aspecte logístic és del tot rellevant si volem acostar-nos a la quotidianitat militar dels homes que capitanejava el marquès del Poal; un exèrcit que, si bé el seu nombre podia oscil·lar amb facilitat, rondaria els dos mil cinc-cents combatents.¹¹⁷ Cal tenir present que l'exèrcit borbònic que ocupava les principals places catalanes, a banda dels destacaments que recorrien el territori, era molt superior i a les acaballes del setge comptava amb uns cinquanta mil homes.¹¹⁸

En termes generals, podem discernir que hi havia dos grans mecanismes perquè l'exèrcit català pogués aconseguir recursos. Primerament, a partir de la valuosa acció que va dur a terme Salvador Lleonart des del Maresme. Aquest allelenc, que posseïa embarcacions fruit de la seva activitat professional, en nombroses ocasions va trencar el bloqueig marítim de Barcelona. Així, va aconseguir transportar tropes i diners cap a l'exterior, a més de mantenir la comunicació entre Villarroel i Desvalls gràcies a la correspondència que portava d'una banda a l'altra. Ell va ser l'artífex de l'expedició militar d'Antoni de Berenguer i Rafael Nebot (agost-octubre de 1713). A primers de desembre de 1713 va entregar tres mil pesos i la correspondència pertinent al governador de Cardona, Manuel Des-

valls.¹¹⁹ Dos mesos després, executà la mateixa operació, en aquest cas a Castellterçol, quan va lliurar tres mil pesos més al marquès del Poal. Durant els mesos finals del setge, Salvador Lleonart va continuar executant operacions de la mateixa envergadura.¹²⁰ Alhora, la seva activitat va permetre-li realitzar tasques d'espionatge gràcies als contactes que va establir amb personatges de la seva població natal.¹²¹

El segon mecanisme per aconseguir recursos emprat per l'exèrcit del marquès del Poal consistia, simplement, a obtenir-los del territori. Antoni Desvalls ens assenyalava que el país no volia contribuir gaire, «fent lo bastant en assistirnos ab lo pa y civada, ab la condició de serlos satisfet per V. E. donantlos recibo com sels dona als interesats per Joseph Sangles Pages de Roda, de qui puc assegurar a V. E. que serveix ab gran desinterès, zel y amor, lo empleo de comisari de grans y provehedor de somatents del país».¹²² No podem descartar, alhora, que es produïssin pràctiques coercitives per mirar d'aconseguir diners. Almenys, això es desprèn del captiveri d'alguns consellers de Santpedor, que foren empresonats al castell de Cardona entre març i abril de 1714 i que foren alliberats després que la vila hagués abonat tres-cents cinquanta dobles.¹²³ Si retornem a la citació de Joan Fàbrega de Cererols que hem transcrit més amunt, una frase també és il·lustrativa en aquest sentit: «anaven corrent per tot Catalunya, i es feien donar tot el que havien de menester, o, sinó, s'ho prenien. Amb què, entre uns i altres, no deixaven res per cases i llocs».¹²⁴

Avançaven les setmanes i l'exèrcit català, com en altres ocasions, intentava penetrar cap al Vallès per establir-se a Collserola. Altre cop, l'objectiu era atacar el cordó de setge, una autèntica fixació per a tots els resistents, tant els de l'interior de Barcelona com els de l'exterior. De la mateixa manera que succeïa des de l'inici de la campanya, però, la presència borbònica evitava qualsevol disseny d'acostament. Va ser aleshores quan va tenir lloc l'encontre militar més important al rerepaís català, precisament, en un indret del tot estratègic per arribar al Vallès. El 13 d'agost de 1714, a la riera de Talamanca i davant del castell d'aquesta pobla-

115. Citat a Francesc SERRA I SELLARÉS, *Cardona (1705-1714)*..., 2014, p. 218.

116. En una carta amb data del 19 de maig advertia que si s'havia d'acostar a les muntanyes de Collserola amb sis mil homes —aquesta era l'ordre rebuda des de la capital catalana— era imprescindible que li enviessin quinze mil pataques per pagar els sous corresponents; Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio...*, 1871-1872, p. 668.

117. La xifra de dos mil cinc-cents combatents es desprèn de la mateixa correspondència del mes de maig de 1714, quan indica que compta amb mil cinc-cents homes, i repartits per alguns paratges del territori, n'hi ha un miler més; vegeu Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio...*, 1871-1872, p. 668.

118. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 99.

119. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 62.

120. Vegeu Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio...*, 1871-1872, p. 711.

121. Ens referim a l'espia Marianna de Copons. Vegeu la trajectòria de Salvador Lleonart a Francesc SERRA I SELLARÉS, *Els herois del 1714: Els defensors de Catalunya*, Barcelona, Base, 2013, p. 202-204.

122. Hem de suposar que la població civil catalana estava exhausta després de deu anys de guerra, sobretot des de 1707, quan el territori va haver de suportar la presència dels dos exèrcits enfrontats de manera ininterrompuda. La citació, a Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio...*, 1871-1872, p. 669.

123. Mireia VILA, «Santpedor durant la Guerra de Successió», *Dovella* (Manresa), núm. 107 (2011), p. 47.

124. Joan FÀBREGA DE CEREROLS, *Llibre de coses que...*, p. 56.

ció, el marquès del Poal es va enfrontar amb dos mil cinc-cents combatents a les forces borbòniques del comte de Montemar, d'uns tres mil cinc-cents efectius. Després d'una jornada d'enfrontaments, el destacament borbònic va enretirar-se derrotat cap a Sant Llorenç Savall. El resultat final va ser de sis-centes vuitanta baixes entre morts i ferits d'ambdós bàndols.¹²⁵

En aquelles altures del setge, la situació a Barcelona era ja desesperada. Victoriosos a Talamanca, els homes d'Antoni Desvalls van dirigir-se a Olesa de Montserrat per fer el darrer esforç amb l'objectiu de socórrer la capital catalana. Els dies 20 i 21 d'agost de 1714, sent presents tots els cabdills de l'exèrcit volant, en consell de guerra es va resoldre aixecar sometent general sota el crit de «Via fora, socorro a Barcelona!». Així, l'exèrcit català pretenia enviar una columna d'uns mil homes comandats per Ermengol Amill perquè penetressin a la ciutat, mentre que la resta, uns dos mil, quedarien a l'exterior per obligar a dividir els borbònics. El resultat de l'operació va ser l'habitual, ja que el duc de Berwick va tenir coneixement dels fets i va tancar tots els passos als homes de Poal, que, després d'enfrontar-se amb els borbònics als encontorns de la riera de Rubí, van haver d'enretirar-se fins a Mura. Aquest va ser el darrer intent per aconseguir atacar el cordó de setge i poder introduir algun tipus de socors a Barcelona. Dues setmanes després, ja es produí la jornada de l'11 de setembre i l'acabament definitiu de la resistència catalana.

125. Vegeu aquest episodi i els seus condicionants en un estudi concret de Francesc SERRA i Gustau ERILL, *La darrera victòria de l'exèrcit català: La batalla de Talamanca (1714)*, Sant Vicenç de Castellet, Farell, 2009, p. 35-54.

Amb la capitulació de Barcelona també es va reglamentar l'entrega del castell de Cardona, una condició imposada pel duc de Berwick per preservar les vides i hisendes dels barcelonins. Aquesta es va fer efectiva una setmana després, el 18 de setembre de 1714, i van signar-la el comte de Montemar i Manuel Desvalls. En el transcurs d'una data a l'altra, l'exèrcit del marquès del Poal i els seus cabdills van rebre la notícia de la caiguda de la capital i tot seguit van llicenciar les seves tropes i van dirigir-se a Cardona. Els articles de la capitulació del castell eren prou generosos tenint en compte la cruesa dels fets ocorreguts durant els mesos anteriors. El document establia que tots els soldats i oficials reclosos al castell, i llurs famílies, tindrien garantides les vides i hisendes, a banda del perdó general.¹²⁶ Tòthom a Cardona va acollir-se a la capitulació, malgrat que poc després molts d'aquests cabdills emprengueren el camí de l'exili.

Cal dir que no tots els caps de la resistència van fugir del Principat. Sobre aquests homes, després que Felip V tingués coneixement dels fets i de l'indult permès pel duc de Berwick, es va ordenar que se'ls detingués. Fou llavors quan alguns d'ells tornaren a protagonitzar un nou exili. Altres que foren capturats van ser penjats a la forca. El cas més conegut és el del general Josep Moragues, que, després de ser arrossegat per un cavall pels carrers de Barcelona, fou executat, esquarterat i el seu cap penjat en una gàbia fins al 1727.

126. A banda de Cardona, també es va reglamentar l'entrega dels castells de Sarroca i Castellbell i la baronia de Bagà; vegeu el detall de les capitulacions a Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, p. 449. Per a un estudi de les capitulacions, vegeu Francesc SERRA i SELLARÉS, *Cardona (1705-1714)...*, 2014, p. 233-242.

LA REPRESSIÓ DESPRÉS DEL 1714: EXECUCIONS, EMPRESONAMENTS I EXILIS INTERNS

JOSEP CATÀ TUR I ANTONI MUÑOZ GONZÁLEZ
Historiadors

1. INTRODUCCIÓ

Les capitulacions de Barcelona i Cardona del setembre de 1714 i l'aïllament internacional català, produït, malgrat els esforços de la diplomàcia catalana, pel seguit de tractats entre les potències enfrontades posteriors a la Pau d'Utrecht, deixaren les mans lliures al poder absolutista castellà per dur a terme el seu anhel cobejat llargament, si més no, des del temps del comte duc d'Olivares:¹ acabar amb tot vestigi de model pactista a Catalunya, imposar al país el model absolutista i aconseguir drenar fiscalment la seva economia sense traves.

La catalanofòbia generada per l'entorn cortesà madrileny, tasca en la qual va excel·lir Francisco de Quevedo² i induïda sobre la població de la Corona de Castella, va ser un factor de primer ordre a l'hora de mobilitzar l'esforç bèl·lic filipista. Com a mostra, només cal recordar el testimoniatge del gran almirall de Castella, aristòcrata austriacista, en aquest sentit. La catalanofòbia fou present, també, a l'hora de planificar i aplicar la repressió.

2. OBJECTIUS I INSTRUMENTS DE LA REPRESSIÓ

Som de l'opinió que la repressió, en les seves línies generals, estava programada amb antelació i era del tot previsible. No així els detalls concrets de la seva aplicació en cada un dels àmbits que afectà. Els precedents repressius a l'Aragó, a València³ i als territoris del Principat ocupats abans de la caiguda de Barcelona,⁴ així com la *conditio sine qua non* de la negativa a la continuïtat de la sobirania catalana, que tots els negociadors filipistes en els escenaris internacionals foren obligats a seguir, dibuixen un projecte repressor global ben definit i d'acord amb els supòsits que apuntàvem en els paràgrafs introductoris. Aquesta programació prèvia del model repres-

sor venia anunciada, també, per les mesures repressives de Lluís XIV sobre els comtats del nord arran de la revolta dels Angelets de la Terra. D'altra banda, però, la discussió sobre quin destí havia de tenir Barcelona, relacionat aquest amb la més que probable construcció de la seva ciutadella, així com el fet de no tenir establerta la finalitat concreta que calia donar a alguns dels símbols catalans, com també les continuades consultes a la cort de Felip V sobre el tractament que havien de rebre els presos polítics i quines respostes donar a les seves peticions, són circumstàncies que evidencien que no tot estava previst al detall en el programa repressor.

L'objectiu principal de la tasca repressora era assegurar per sempre el domini de la monarquia filipista i l'aristocràcia que li donava suport sobre tot el territori del Principat i la seva població. Aquest objectiu, llargament anhelat, insistim, des del temps de la monarquia dels Habsburg, requeria, un cop es donessin les circumstàncies adequades, l'aplicació d'un model repressiu basat en l'ús arbitrari i indiscriminat de la força militar sobre tots els sectors i àmbits socials. Aquest model va crear escola i fou aplicat mecànicament en temps posteriors: avalot de les quintes i bullangues del segle XVIII, «jamàncies» i bombardejos del segle XIX, estats de guerra als segles XIX i XX, dictadures de Miguel Primo de Rivera i de Francisco Franco. En el cas de l'ocupació borbònica de Catalunya a partir de la Guerra de Successió, la historiografia catalana ha encunyat, en aquest sentit, l'expressió «terrorisme militar». La repressió tingué un efecte il·limitat. Abastà tots els sectors socials, tots els racons del país, tota la seva estructura institucional, la seva economia, la seva estructura defensiva militar, la seva llengua, el seu sistema universitari, la seva organització gremial, els seus símbols i, tot plegat, el seu imaginari col·lectiu, atès que el seu propòsit fonamental era fomentar primer la por com a instrument de sotmetiment i, un cop aconseguida la submissió resultant, arribar a l'oblit del passat sobirà per sempre. El mateix Felip V expressà de manera clara la importància d'aconseguir esborrar de la memòria col·lectiva aquella situació política pretèrita:

Los fueros y antiguos usos de Cataluña que es lo que se debe olvidar y lo que absolutamente tengo negado y abolido.⁵

5. Archivo General de Simancas (AGS), lligall 5459, instrucció a Castel Rodrigo del 28 de maig de 1715.

1. *Gran Memorial* (25 desembre 1624).

2. «Son los catalanes aborto monstruoso de la política»; «Son los catalanes el ladrón de tres manos». Vegeu Francesc FERRER I GIRONÉS, *El gran llibre per la independència*, Barcelona, Columna, 2005, p. 30; *Catalanofòbia*, Barcelona, Edicions 62, 2000, p. 67.

3. Vegeu Carmen PÉREZ APARICIO, «La Guerra de Sucesión en Valencia. Retrospectiva historiográfica y estado de la cuestión», *Estudis: Revista de Historia Moderna* (València, Universitat de València), núm. 25 (2007), p. 303-329.

4. Vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya: Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005.

Abordem ara, en concret, els principals mitjans i instruments repressors utilitzats:

L'anul·lació *manu militari* de la sobirania catalana, les seves lleis i les seves institucions a partir de setembre de 1714, fou refermada amb el decret de Nova Planta de 1716. La crema de constitucions i privilegis i la destrucció de símbols propis de la sobirania catalana (vestits dels consellers de Cent, bancs del Consell...) o de la resistència contra els Borbó (campanes, piràmide del Born...) van ser alguns dels instruments aplicats per aconseguir la finalitat desitjada.

La confiscació de propietats públiques i privades com a botí de guerra⁶ tingué com un dels efectes secundaris, a més a més de la ruïna de les més de mil famílies afectades, i l'augment consegüent del patrimoni reial, el de la indefensió presidiària dels empresonats del 1714. Tampoc no cal menysprear l'efecte intimidatori d'aquesta acció. L'espoli dels patrimonis de la Diputació del General i del Consell de Cent barceloní fou absolut i, de fet, també creà escola posterior. La seu de la Diputació passà a ser ocupada per la Reial Audiència prevista a la Nova Planta.

La multiplicació de la pressió fiscal sobre el país, un dels objectius bàsics de l'absolutisme castellà, va retardar la recuperació econòmica de Catalunya, encara que no la va poder impedir a partir de mitjan segle XVIII. El Cadastre Reial, els nous impostos indirectes i el manteniment dels impostos anteriors significaren un augment de la càrrega impositiva total d'un 150 %. Un poble vençut i forçat a fer front a un fisc depredador tenia dues opcions, les dues favorables, si més no a curt termini, als objectius borbònics: centrar les energies en la feina del dia a dia o fugir del territori davant la incapacitat de fer front als pagaments d'impostos, que, cal recordar-ho, eren exigits expeditivament per via militar.

La presència d'un exèrcit d'ocupació permanent, de més de 30.000 efectius, el manteniment del qual anà a càrrec de la població, fou un dels elements intimidatoris de primer ordre. En el cas de Barcelona, el contingent d'ocupació se situava al voltant dels 6.000 militars, la qual cosa venia a representar una quarta part del total dels seus habitants. En aquest cas, aquesta presència assegurava la possibilitat de tirar endavant les obres de construcció de la ciutadella, circumstància que ja era considerada necessària per l'administració dels Habsburg durant la segona meitat del segle XVII.⁷ El de Girona va ser un cas extrem, atès que la tropa ocupant representava dues terceres parts del total de la població.

6. Antoni MUÑOZ i Josep CATÀ, *Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736)*, Madrid, Muñoz-Catà, 2005, p. 255-256 (distribuïdor Rafael Dalmau).

7. Josep CATÀ i Antoni MUÑOZ, *Absolutisme contra pactisme: La ciutadella de Barcelona (1640-1704)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2008, p. 51.

Les prohibicions sobre la llengua catalana i la imposició de la llengua castellana foren el resultat d'un premeditat pla de substitució lingüística mitjançant el pas previ de l'arraconament a l'àmbit domèstic del català expulsant-lo de tot ús oficial, com s'havia començat a fer als comtats del Rosselló el 1700. Escollim, pel fet de ser altament significatiu, un dels abundants textos de l'època en aquest sentit:

[...] que en la Real Audiencia y ante los Corregidores se sigan los pleitos en Lengua Castellana [...] mandando al mismo tiempo V. Magestad que en todas las escuelas de primeras letras y de Gramática no se permitan libros impresos en lengua Catalana, escribir ni hablar en ella dentro de las Escuelas, y especialmente aprendan la Doctrina Cristiana en nuestra lengua; que por estos medios suaves se irá haciendo común en el Principado.⁸

S'ha d'afegir que la nova jerarquia eclesiàstica imposada pels nous governants s'afanyà a estendre la prohibició sobre el seu àmbit d'actuació, amb resultats desiguals, afavorida per la política borbònica d'empresonaments i desterraments de religiosos sospitosos d'haver simpatitzat amb la causa austriacista.⁹ Un capítol repressor a part, dins de l'àmbit cultural, fou la clausura de les cinc universitats catalanes, o estudis generals, de Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona i Vic, institucions tradicionalment oposades a l'absolutisme.

La repressió sobre les elits resistents, que patiren execucions, empresonaments i exilis, fou duríssima. Les execucions de líders militars com Bac de Roda i Josep Moragues, la d'aquest d'una brutalitat extrema i molt semblant a la que patí Manuel Descatllar a Perpinyà el 1674, cercaven incrementar la por sobre el gruix de la població. L'empresonament dels cabdills polítics i militars que no pensaren a fugir o que no pogueren fer-ho fou acuradament preparat i executat, moltes vegades amb justificacions més que rebuscades, com en el cas de Joan Antoni de Lanuça, i d'altres amb incompliment dels acords de capitulació existents. Cap dels afectats tingué la possibilitat de defensar-se en un judici previ perquè foren empresonats sense aquest requisit legal. Això ocasionà més d'un maldecap addicional a aquells que tingueren l'oportunitat, sobretot a partir de la Pau de Viena de 1725, de ser posats en llibertat.

8. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Consejos*, lligall 6811-A, exp. 84, f. 205 i 205 bis. Resum a AHN, *Estado*, lligall 2973.

9. Antoni MUÑOZ i Josep CATÀ, *Repressió borbònica...*, p. 83-96.

3. LA REPRESSIÓ CONTRA ELS DIRIGENTS MILITARS I POLÍTICS¹⁰

Deu dies després que el duc de Berwick hagués promès no aplicar represàlies a Barcelona, canvià de parer i decidí empresonar una part dels dirigents de la resistència. Joris Prosper Van Verboom, en el seu conegut informe sobre aquests dies, assenyalava que el motiu d'aquest canvi d'actitud fou degut al fet d'assabentar-se que uns quants líders resistents es reunien cada dia a casa d'Antoni Villarroel. La tarda del dia 22 de setembre foren citats tretze dirigents militars de la resistència a casa del general Ribas. Un cop allí, foren desarmats, escorcollats i detinguts. Se'ls va permetre deixar instruccions escrites per a les seves famílies i, tot seguit, foren conduïts a un vaixell ancorat al port de Barcelona, que salpà la matinada del dia 25 rumb cap a Alacant. Per què no va salpar abans? Hom suposa que esperaven empresonar algú més, en particular el marquès del Poal i el seu germà Manuel Desvalls i de Vergós. El cert és que els dos germans fugiren cap a Gènova després de restar amagats gairebé dos mesos, atès que tenim documentada la seva arribada a aquell port el 18 de novembre.

Els tretze presos que van arribar al castell d'Alacant el migdia del 2 d'octubre foren: els catalans Josep Bellver i Balaguer, Sebastià Dalmau, Francesc Sans Miquel i Mont-rodon, el seu fill Ramon, Joan Llinàs i Escarrer, Joan Ramon Bordes, Francesc Vila i Lleó i Nicolau Aixandri. També ho feren els valencians Joan Baptista Basset i Ramos, Josep Vicent Torres i Eiximeno i Francesc Maians. Completaven el grup els aragonesos Cayetano Antillón i el capellà Simón Sánchez.

Els presos foren tancats al castell d'Alacant, sense comunicació entre ells, com si aquest fos el seu destí definitiu. Si llegim el que escrigué Francisco del Castillo, marquès de Villadarias, capità general de València, comprovarem que no seria així:

[...] siendo Estos reos, de una calidad tan vil, habiendo sido Caudillos de la rebelión y Cabezas de los mas obstinados, no deben mantenerse En toda la Corona de Aragón.¹¹

En rebre aquestes recomanacions, Felip V va consultar el representant francès Jean Orry. Aquest respongué que calia enviar-los tots a l'alcàsser de Segòvia, si bé en tres grups separats i molt vigilats. Poc després, però, la cort va decidir empresonar-los separatament: Dalmau, Torres, Aixandri, Antillón, Maians, Vila i Sánchez anirien a la ciutadella de Pamplona, mentre que Bellver, Basset, Bordes, els Sans, pare i fill, i Llinàs partirien cap al castell d'Hondarribia.

Un altre grup de presos, format per Villarroel, els catalans Miquel Ramon i Tord, Pere Vinyals, Eudald Mas i Duran i el castellà Antonio Chirino del Castillo, casat amb una catalana, fou embarcat el 19 d'octubre, a Barcelona, gairebé un mes després dels primers, i arribà a Alacant el dia 29. A aquest grup de cinc persones, Villadarias hi va afegir Joan Sebastià Soro, sergent major del regiment de Santa Eulàlia, empresonat a Peníscola. Tots sis foren conduïts al castell de San Antón de la Corunya.

Els sis de la Corunya, els sis d'Hondarribia i els set de Pamplona serien reclosos en cel·les separades, sense veure la llum, amb una nombrosa guàrdia que tenia prohibit parlar amb ells, i les seves estances serien escorcollades molt sovint. En principi, els presos de la Corunya gaudiren de condicions millors. Villarroel, per exemple, disposava de taula, cadira, ploma, paper i tinter, però, arran del seu intent de fugida el 1717, la duresa de la seva reclusió s'igualà a la de la resta.

En aquestes condicions rigoroses de captiveri, la majoria hi romangué onze anys. Antillón, Sánchez, Francesc i Ramon Sans i Joan Llinàs sortiren de la presó, després de demanar perdó a Felip V, el 1719. Els tres d'Hondarribia, és a dir, Bellver, Basset i Bordes, van patir l'empresonament més dur, malgrat que, fins fa poc, hom creia que s'havien pogut evadir de la presó.

Els cinc que restaven a Pamplona i els tres d'Hondarribia foren traslladats, el febrer del mateix any de 1719, a l'alcàsser de Segòvia a causa de la guerra amb França, dins del conflicte de la Quàdruple Aliança; allà romandrien fins a la firma del tractat de pau de 1725, a Viena. Els sis de la Corunya no es van moure del castell de San Antón i no van poder rebre l'ordre d'alliberament fins al 1725. Cal remarcar que Villarroel no va gaudir d'una vellesa confortable, com va publicar Carreras i Bulbena,¹² sinó que, a causa de la seva invalidesa, provocada pel captiveri, va morir quatre mesos després d'haver-li arribat l'ordre d'alliberament i va ser enterrat per la caritat pública a la mateixa Corunya.¹³

Dels dirigents militars que patiren les represàlies del Borbó cal destacar, també, dos aspectes. La cort de Madrid no va preveure cap assignació econòmica per mantenir-los i, en un principi, van haver de vendre les seves pertinences, com roba, anells, canelobres i estris de taula. Els seus familiars no els podien oferir cap ajut perquè tenien els seus béns segrestats. Abans que morissin de fam, Felip V encarregà a l'intendent José Patiño y Rosales que deduís, del producte de les seves hisendes confiscades, tres rals al dia per al sosteniment de cadascun. Bellver i Basset, que no disposaven de

10. Vegeu Antoni MUÑOZ i Josep CATÀ, *25 presos polítics del 1714*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2011.

11. AHN, *Estado*, lligall 742.

12. Josep Rafael CARRERAS I BULBENA, *Villarroel, Casanova, Dalmau: Defensors heroics de Barcelona en el setge de 1713-1714*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1995.

13. Antoni MUÑOZ i Josep CATÀ, *Repressió borbònica...*, p. 249-254.

béns propis, reberen els tres rals a través de la hisenda reial. Un altre aspecte destacat, com s'ha comentat abans, fou que el seu empresonament no va passar per cap procés o instrucció previs. Per això, quan feien alguna súplica al rei, cap buròcrata no semblava saber qui eren ni per què estaven empresonats. Davant una petició de Basset, el 1721, consultat Miraval, ministre de Justícia, aquest digué:

[...] no Tengo noticia de quien sea este sujeto.¹⁴

La petició passà a mans del marquès de Castelar, ministre de Guerra, el qual afirmà:

Se han buscado estas noticias en la secretaría de mi cargo sin haberlas podido hallar [...] no hay más papeles que los causados desde Diciembre de 1714 que se estableció, y que su prisión y los motivos que dio para ella sucedieron en los años antecedentes.¹⁵

La súplica de Dalmau rebé una resposta semblant per part de la Cambra de Castella: no sabien qui era ni per què estava empresonat. La indefensió d'aquests dirigents empresonats fou absoluta. Per la seva esgarri-fosa reclusió podem destacar el cas de Joan Ramon Bordes, que romangué tancat dins d'un pou d'aigua durant tres anys, a Hondarribia. Quan el van treure, l'artritis que patia li havia paralytitzat els braços.

Tot seguit, passem a referir-nos a la repressió patida pels dirigents polítics. Creiem que la decisió de castigar-los començà arran de la carta que escrigué Josep de Taverner i d'Ardena, nomenat jutge del Breu Apostòlic per Felip V, al ministre José de Grimaldo el 8 de desembre de 1714. En aquell escrit indicava que, d'acord amb la junta de govern interina, estava procedint a l'expulsió de tots els capellans i frares que havien destacat en la resistència, però que alhora s'adonava que no s'estava aplicant cap càstig als dirigents civils que van encapçalar la defensa:

[...] en tiempo que los Principales Caudillos de los Voluntarios y Migueletes, que son los que realmente han tenido amotinado el País, particularmente durante el Bloqueo y sitio de Barcelona, viven con toda tranquilidad en sus Casas.¹⁶

Els primers bandejats foren Josep Galceran de Pinós i de Rocabertí i Grau de Peguera, que foren enviats a Peñíscola per ordre del nou capità general, T'Serclaes de Tilly, escortats per cinquanta soldats de cavalleria. Villadarias, de seguida, va voler desfer-se d'ells manifestant al secretari de Guerra Fernández Durán que:

En el Castillo de Peñíscola hay una gran multitud de presos, y dos genios tan peligrosos son capases, de mover algún alboroto.¹⁷

Arran d'aquest parer, foren tramesos a la ciutadella de Pamplona, on arribaren el 6 d'abril de 1715 i foren tancats en cel·les aïllades.

T'Serclaes, que era un home d'edat avançada, no estava disposat a ficar-se en més complicacions i no va continuar endavant amb la repressió. Després de la seva mort, el setembre de 1715, la seva vídua va cremar tota la seva documentació i per això és molt difícil trobar informació sobre l'esdeïgut durant els primers sis mesos de 1715.

El nou capità general, el marquès de Castel Rodrigo, no va necessitar cap indicació de la cort per reiniciar la repressió contra els dirigents de les institucions catalanes. Els primers foren Salvador de Tamarit i de Vilanova, i els germans Ribera i d'Espuny-Claramunt, Josep Antoni i Carles, que celebraven reunions a llurs domicilis, on Castel Rodrigo no trobà manera d'introduir cap espia. Malgrat l'absència de proves, el capità general va suggerir a la cort bandejar-los a tres ciutats de Castella. El marquès d'Andía, home fort de la Cambra de Castella, va estar d'acord amb ell:

[...] sobre ser Catalanes, la facilidad, e inclinación de esta Nación a la rebeldía, y haberlo sido estos sobre los Conventículos, que entre sí tienen [...] pero no habiendo prueba real no se puede pasar a mayor castigo, que el que propone el Marqués de Castel Rodrigo.¹⁸

Felip V va decidir confinar Tamarit a Valladolid; Carles Ribera, a Lleó, i Josep Antoni Ribera, a Burgos. El corregidor de Valladolid va empresonar Tamarit, encara que l'ordre només establia el seu confinament a la ciutat.

Cal fer un parèntesi per exposar la repressió patida per Joan Antoni de Lanuça, comte de Plasència, protector del braç militar i aferrissat defensor de les Constitucions catalanes. Castel Rodrigo, en les seves ànsies persecutòries, va manar escorcollar la correspondència que mantenien els comerciants catalans amb els seus agents a Itàlia i va descobrir que, mitjançant el comerciant de teixits Segimon Milans, el comte de Plasència havia rebut una petita quantitat de diners enviada per la seva filla des de Viena. El 2 de maig de 1716 va fer escorcollar casa seva i es van trobar dos pagarés que no sabem si eren anteriors al ban del 16 de desembre de 1715, que prohibia la comunicació amb país enemic. Això no obstant, cal que tinguem present que aquest ban no feia cap esment de l'enviament de diners. Tot i que no tenia proves definitives, Castel Rodrigo va decidir bandejar Lanuça a Salamanca el 12 de maig.

14. AGS, *Estado*, lligall 7846, carta del 12 d'abril de 1721.

15. AGS, *Estado*, lligall 7846.

16. AGS, G-J, lligall 744.

17. AGS, *Secretaría de Guerra*, lligall 1598.

18. AGS, G-J, lligall 744.

Coneguda la decisió a Madrid, el ministre Miraval va considerar que Salamanca estava massa a prop de Portugal i decidí que el confinament fos a Segòvia.

Com a resum final del desenllaç del destí d'aquests dirigents polítics, direm que Carles Ribera va morir a Lleó el 1716, a conseqüència de les ferides que havia patit al setge de Barcelona. Peguera pensem que també devia morir aviat, perquè des de la seva arribada a Pamplona no n'hem trobat cap notícia. Francesc de Castellví diu que va morir en aquesta ciutat el 1716. En canvi, Galceran de Pinós, per la seva malaltia, fou autoritzat a anar a Saragossa, on s'havia de presentar cada dia al comandant. No trigaria gaire la cort a pensar que es trobava massa a prop de Catalunya, i, malgrat el seu estat, forçar-lo a marxar a Burgos, on definitivament romandria fins a la seva mort, el 16 de febrer de 1718.

El bandejament, per a molts d'ells, en edat avançada o amb greus problemes de salut, equivalia a una mort anunciada. Josep Antoni Ribera fou alliberat el 29 de novembre de 1721, mentre que son germà Carles, com ja hem esmentat abans, ja era mort, tal com informava Francesc Ametller:

[...] el malo, y perjudicial fue Don Carlos que ha muerto ya; y que este Don Jose es hombre quieto de apacible condición.¹⁹

Joan Antoni de Lanuça, després de sol·licitar en diversos memorials poder restar amb la seva família a València, atesos les seves malalties i els seus vuitanta anys d'edat, aconseguí que Miraval, ja governador del Consell de Castella, recomanés al monarca espanyol, el 28 d'octubre de 1723, el següent:

Soy de parecer, que el Rey, Usando de clemencia, se puede dignar de conceder a este Caballero, el último consuelo de que vaya a morir, entre su Mujer e hijos, que acaso le podrá servir de algún desengaño, el verles en el infeliz estado.²⁰

Això no obstant, pensem que Lanuça no sobrevisqué gaire temps més, perquè les reclamacions posteriors dels seus béns segrestats, arran de la Pau de Viena de 1725, les va fer només la seva muller. Tamarit no sortí de Valladolid fins al 10 de novembre de 1725, després de la signatura del tractat de pau entre els reis d'Espanya i d'Àustria.

4. LA REPRESSIÓ POPULAR

L'eliminació del sistema pactista català suposà també l'eliminació d'un sistema de garanties individuals com les processals, el dret de reparació i la inviolabili-

tat de domicili i de correspondència. Aquest fet facilità que, un cop acabada la guerra, les presons i els espais habilitats per a tal finalitat estiguessin pleníssims de gent de tota condició social. Les condemnes a galeres foren abundants, així com les execucions anteriors i posteriors a la publicació del ban de prohibició d'armes el 3 d'octubre de 1714. En força ocasions els cadàvers dels executats eren exposats, com va passar el 1713 en el cas de Bac de Roda, a les vies d'accés de les poblacions respectives. La intenció d'integrar la por com a element de dissuasió en la vida quotidiana era ben evident. La cruesa de la repressió ja havia estat experimentada per les tropes borbòniques en territori hispànic i també, arran de les revoltes dels Angelets de la Terra, als comtats catalans del nord quaranta anys abans.

5. BARCELONA I LA CIUTADELLA

La pretensió de bastir una ciutadella a Barcelona que servís per assegurar el domini de la ciutat i de tot el Principat sorgí amb força a la cort hispànica el 1640, arran de l'inici de la Guerra de Separació.²¹ El projecte quedà ajornat per les circumstàncies desfavorables a la Corona hispànica que tingueren lloc durant la segona meitat del segle XVII. El 1704, amb una Barcelona que ja havia estat assetjada per la flota austriacista, i davant el fràgil estatus sorgit de les Corts de 1701-1702, el projecte es tornà a posar sobre la taula. El 1714, amb totes les condicions favorables per impulsar el projecte, i després d'un debat previ molt significatiu sobre el futur de Barcelona,²² s'encarregà el projecte a l'enginyer militar Joris Prosper Van Verboom. La construcció, que finalitzà el 1718, suposà la destrucció d'una part del barri de la Ribera, que venia a representar un 18 % de la superfície total de la ciutat. El Born deixà de ser el centre neuràlgic de la ciutat. Felïçment avui coneixem una part d'aquell tros de ciutat desapareguda i la podem observar, estudiar i valorar, gràcies al treball de recerca realitzat per Albert Garcia Espuche i als serveis d'El Born Centre Cultural. D'altra banda, la ciutadella, odiada per la població barcelonina durant segle i mig, fou enderrocada, quasi totalment, el 1869.

6. BALANÇ DE LA REPRESSIÓ

Sense deixar de banda les atzagaiades repressores patides durant el curs de la guerra, el període entre 1714 i 1725, any en què se signà la Pau de Viena, fou el de

21. Josep CATÀ i Antoni MUÑOZ, *Absolutisme contra pactisme*, p. 13.

22. Antoni MUÑOZ i Josep CATÀ, *Repressió borbònica...*, p. 130-132.

19. AGS, G-J, lligall 3.

20. AGS, *Estado*, lligall 7858.

màxim rigor repressiu. Contribuïren, també, a la duresa del període els efectes de la guerra de la Quàdruple Aliança i la nova onada repressiva que aquesta provocà en el país, sobretot l'any 1719. Això no obstant, malgrat que el rigor va anar de baixa, entre 1725 i 1736 encara es donaren força casos de persecució, provocats tant per l'animadversió de la cort espanyola i la seva desconfiança total sobre tot allò que fos català, sectors botiflers inclosos, fenomen aquest també present al regne de València, com per les conseqüències de les obligacions de devolució patrimonial que Felip V havia acceptat a Viena, que despertaren cert estat d'il·lusió entre la població catalana, il·lusió que disparà les alarmes de les autoritats borbòniques, que tornaren, temporalment, als mètodes repressius més rigorosos. En tot cas, si bé l'impacte immediat de la repressió fou brutal, un repàs a la història posterior no pot més que certificar el fracàs del seu gran objectiu: l'oblit. El creixement econòmic i demogràfic de la segona meitat del segle XVIII i la Renaixença del segle XIX, basada en aquell, posaren les bases del catalanisme contemporani i la recuperació d'un cert nivell d'autogovern durant els períodes 1914-1923, 1931-1936 i de 1980 en endavant. Actualment, el Parlament de Catalunya ocupa l'antic arsenal de la ciutadella; el monument al general Moragues està situat de cara a l'espai on el seu cap penjà durant dotze anys; Villarroel, Casanova i Bac de Roda tenen carrers importants a Barcelona, com també les institucions que es volgueren relegar a l'oblit (Corts Catalanes, Diputació i Consell de Cent); la llengua catalana torna a ser oficial; les universitats clausurades tornen a estar en funcionament, i l'interès ciutadà pel coneixement del que aquella guerra i les seves conseqüències significaren va en augment, com aquest mateix Congrés acredita.

7. BIBLIOGRAFIA

- ALBAREDA, Joaquim. *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*. Barcelona: Crítica, 2010.
- ALCOBERRO, Agustí. *L'exili austriacista, 1713-1747*. Barcelona: Fundació Noguera, 2002. 2 v.
- BARNIOL, Florenci; VILAMALA, Jordi. *Francesc Macià i Ambert, Bac de Roda (1658-1713): Família i trajectòria d'un dirigent de la Guerra de Successió*. Les Masies de Roda: Ajuntament de les Masies de Roda, 2007.
- CAMPS, Joaquim. *El Decret de Nova Planta*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1963.
- CARRERAS I BULBENA, Josep Rafael. *Villarroel, Casanova, Dalmau: Defensors heroics de Barcelona en el setge de 1713-1714*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1995.
- CASTELLVÍ, Francesc de. *Narraciones históricas*. Edició a cura de Josep M. Mundet i Josep M. Alsina. Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo, 1997-2002. 4 v.
- CATÀ, Josep; MUÑOZ, Antoni. *Absolutisme contra pacifisme: La ciutadella de Barcelona (1640-1704)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2008.
- CERVERA, José L. *Basset: mite i realitat de l'heroi valencià*. València: Tres i Quatre, 2003.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc. *La persecució política de la llengua catalana: Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- *Catalanofòbia: El pensament anticatalà a través de la història*. Barcelona: Edicions 62, 2000.
- *El gran llibre per la independència: Mil raons a favor de les llibertats de Catalunya (1461-2005)*. Barcelona: Columna, 2005.
- LLUCH, Ernest. *La Catalunya vençuda del segle XVIII: Foscors i clarors de la Il·lustració*. Barcelona: Edicions 62, 1996.
- MUÑOZ, Antoni; CATÀ, Josep. *Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736)*. Madrid: Muñoz-Catà, 2005. [Distribuïda per Rafael Dalmau]
- *25 presos polítics del 1714*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2011.
- PÉREZ APARICIO, Carmen. «La Guerra de Sucesión en Valencia. Retrospectiva historiográfica y estado de la cuestión». *Estudis: Revista de Historia Moderna* [València: Universitat de València], núm. 25 (2007), p. 303-329.
- PLADEVALL, Antoni. *Francesc Macià i Ambert, "Bac de Roda": Heroi de la Guerra de Successió*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1996.
- *El general Josep Moragues, heroi i màrtir de Catalunya*. Barcelona: Abadia, 2007.
- PUJAL, Lluís. *Ermengol Amill, heroi de la Guerra de Successió*. Barcelona: Pòrtic, 1984.
- *General Moragues, màrtir de Catalunya*. Barcelona: Pòrtic, 1985.
- *Antoni Desvall i de Vergós, marquès del Poal*. Barcelona: El Llamp, 1988.
- SERRA, Francesc. *Els herois del 1714: Els defensors de Catalunya*. Barcelona: Base, 2013.
- TARTER, Ramon. *Rafel Casanova*. Moià: Modilianum, 1996.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. *Felip V contra Catalunya: Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2005.

UNES CATALUNYES SENSE NOVES PLANTES? LA GUERRA DE SUCCESSIÓ D'ESPANYA I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES VISTES DES DELS NORDS

PATRICI POJADA

Centre de Recherche sur les Sociétés et Environnements en Méditerranée (CRESEM) EA 7397
(Universitat de Perpinyà)

La Guerra de Successió d'Espanya fou un conflicte europeu, fins i tot mundial, resultat de la política espanyola que Lluís XIV seguia des de feia temps. El malaltís Carles II, ajudat pel partit francès, escollí poc abans de morir com a hereu el Borbó Felip d'Anjou, nét del rei francès però també besnét de Felip IV. El que seria l'últim Àustria d'Espanya trià, doncs, l'opció borbònica contra un altre pretendent al tron, el seu cosí Carles d'Habsburg, fill de l'emperador, Leopold I. Quan morí Carles II, l'1 de novembre del 1700, per a les altres potències europees el perill era la constitució de l'eix París-Madrid. Així, signaren la Gran Aliança o Tractat de la Haia i declararen la guerra a una França i una Espanya, per primera (i última?) vegada, aliades. Catalunya, el Principat, fou un dels teatres de les operacions militars, sobretot perquè apostà pel pretendent austriacista, contra Castella. Però no tot Catalunya fou partidària dels Habsburg, si considerem que Catalunya va més enllà del Principat. El Rosselló —destacat el 1659— mostrà una fidelitat (que podríem qüestionar, és veritat) als Borbó i a Lluís XIV malgrat la recent annexió. D'altra banda, la Vall d'Aran, al racó nord-occidental de Catalunya —tot i la seva situació geopolítica particular—, ofereix el cas d'una terra inclosa dins de Catalunya que no va triar exactament la mateixa opció que el Principat, cosa que féu que es retrobés la divisió de la Guerra dels Segadors, una de les conseqüències de la qual fou un canvi de pràctiques institucionals sense canvi institucional.

Des d'aquest punt de vista, el que hi passa durant la Guerra de Successió és un resultat d'aquestes evolucions de la segona meitat del segle XVII. A més a més, les similituds que podríem remarcar entre la història de la Vall d'Aran i la del Rosselló als segles XVI i XVII, degudes a llur situació fronterera nord-pirinenca i llur paper de bastió de la monarquia hispànica, troben amb la Guerra de Successió i la malaurada desfeta catalana del 1714 una altra característica comuna: són unes Catalunyes sense Noves Plantes. És un dels aspectes que voldríem qüestionar. Podria semblar marginal respecte al tema del Congrés però, en aquesta conferència inaugural d'un important Congrés sobre Catalunya i els Països Catalans durant i després de la Guerra de Successió, voldria donar una visió septentrional de la guerra, dels esdeveniments i de les seves conseqüències. Quan dic septentrional, vull dir una visió des del nord, o potser més ben dit des dels nord, des de les terres

nord-catalanes i pirinenques, fins i tot algunes vegades occitanes, des d'aquestes perifèries que no foren i no són al centre de les atencions, ni potser al cor de la guerra (encara que se'n podria discutir), però que permeten tenir una perspectiva una mica diferent i que, al meu parer, permeten entendre el que passà, després, al segle XVIII, és a dir, una certa desvinculació entre territoris que, fins ara, havien tingut contactes estrets.

És una mica d'això que tractarem en aquesta conferència. De tot això que pot —i podrà— semblar, al cap i a la fi, desvinculat i incoherent. En sóc plenament conscient. La meua voluntat, aquesta tarda, serà només explicar ràpidament com van passar les coses a dos territoris diferents però que tenen característiques que els assemblen: formar part del nord dels Pirineus i tenir un vincle, polític per a l'un, nacional per a l'altre, amb el Principat de Catalunya. Així, ens podrem interrogar sobre la realitat d'aquests vincles però també, encara que superficialment, recordar aquestes terres perifèriques que van tenir un paper destacat dins la història de Catalunya. Primer de tot, dibuixarem les grans línies de les actuacions lligades a la Guerra de Successió; després, veurem com aquestes terres van quedar fora de les Noves Plantes, i, finalment, intentaré indicar com els esdeveniments bèl·lics i polítics a la zona pirinenca van configurar el segle XVIII.

1. EL CONTEXT GENERAL AL NORD PIRINENC I CATALÀ

1.1. *A la Vall d'Aran*

A la Vall d'Aran, des del començament, el governador José Alberto Cau de Benós, el baró de Les, restà fidel a Felip d'Anjou. Sembla que sigui a partir del Pallars veí que els partidaris de l'arxiduc hagin fet la propaganda per llur camp i van obtenir l'adhesió de consellers i cònsols aranesos, mentre que una fracció d'aranesos continuà seguint el Borbó. Mentrestant, a l'octubre de 1705, Benasc havia caigut a les mans de Carles III i els austriacistes controlaven una part important de les muntanyes catalanes; una guarnició francesa continuava ocupant la fortalesa de Castèth-Leon, residència del governador. El 22 de setembre de 1706, un grup d'aranesos atacà la guarnició francesa i prengué el castell. Els soldats borbònics presoners foren conduïts a

Barcelona i el baró de Les, el governador, fou arrestat i afusellat, amb la qual cosa esdevingué màrtir de la causa borbònica. Cal dir que la família del baró de Les era una de les més partidàries de Felip V. Com que no podia quedar-se a la Vall d'Aran, ni a Catalunya, es refugià a França i obtingué la llicència per a recuperar la fortalesa aranesa. Fins al 1711, els francesos intentaren d'isolar la Vall d'Aran, d'asfixiar-la econòmicament perquè es rendís. Cal dir, també, que tant per l'Aran com per Benasc passaven de contraban grans, bèsties, moltons, cavalls, muls, que abastaven les tropes de l'arxiduc, tot això amb l'ajut actiu dels taulers i oficials francesos i el vistiplau dels habitants, als quals aquest «comerç» amb «l'enemic» no molestava gens, ans al contrari, ja que tenien el privilegi de comerciar fins i tot en temps de guerra i doncs, fins i tot, amb «els enemics».

Les valls de Benasc i d'Aran eren les bases d'expedicions, incursions i ràtzies efectuades per les tropes del comte de Taff i els miquelets de l'arxiduc als pobles situats de l'altre costat de la frontera política, al regne de França. Així, al setembre de 1711, la vila de Luishon i quatre o sis pobles del seu voltant foren saquejats i incendiats. A la vila de Luishon, les destruccions foren valuades en més de 300.000 lliures franceses, a més de la ràtzia de 1.200 caps de bestiar robats. Totes aquestes incursions, que recorden les del final del segle XVI, durant les guerres de religió, són un argument més perquè els militars francesos intentin reduir les valls d'on procedien. El 17 de setembre de 1711, el castell de Benasc fou pres als Àustria i el 9 d'octubre, el de Castèth-Leon caigué a les mans del marquès d'Arpajon. Aquest imposà pagaments importants als aranesos. El seu pas per la vall quedà en les memòries de tal manera que el seu nom esdevingué símbol de la crueltat. Vegem un tros de la cançó que posa a l'escenari d'Arpajon a l'Aran:

Tu també com aquells	Les Yglésies has robat,
Has vingut de mala casta;	Despullat als capellans,
Basta, puix, Arpaxon,	Has dat mort als christians
No ocasionés més desastres	Ningún sexo has respectat
Y te asegurem nosaltres,	Moltes cases has cremat,
Que si véns altra vegada	Y has posat aquesta Vall,
Te previndrem tal posada,	En tribulació y trevall,
Que posat dins, no te escaparàs.	Y en miserable estat.

Entrada la vall en la seva òrbita, Felip V nomenà un nou governador, el jove baró de Les, fill del precedent afusellat pels austriacistes; jurà el càrrec el 12 d'abril de 1712. El 1713, el rei acordà una amnistia general. La Guerra de Successió a la Vall d'Aran reactivà les velles oposicions entre baix i alt Aran, les mateixes, més o menys, que hi va haver durant la Guerra dels Segadors. La ruptura entre les dues zones hi era profunda i es va aprofundir encara més a partir del 1652, quan els cas-

tellans, victoriosos, instal·laren l'aranès Rafael Subirà en el càrrec de governador (el primer aranès governador de la història que conservà trenta anys el seu càrrec triennal...). Una cosa semblant passà amb el baró de Les el 1712.

1.2. Al Rosselló

Joaquim Albareda, Mònica Ferrer,¹ Sebastià Fajal² i, més recentment, en part, Adrià Cases,³ van evocar la qüestió rossellonesa a la Guerra de Successió d'Espanya, sobre la qual queda molt per fer. La proximitat cronològica de l'annexió de 1659 feia por a les autoritats franceses, i més concretament borbòniques —i si el Rosselló triava el partit de l'arxiduc?—, sobretot a partir de la tardor del 1705, quan Carles d'Habsburg havia pres Barcelona. Potser aquesta por no era pas sense justificar, ja que al setembre i a l'octubre de 1705 ja foren jutjats a Perpinyà com a presumptes austriacistes Antoni Soler i Francesc Cortià. Els acusaven d'haver retribuït miquelets per a lluitar contra el Borbó, a més d'haver pagat habitants del Conflent perquè s'incorporessin al partit de l'arxiduc. Les autoritats franceses temien, d'altra banda, que la fortalesa de Montlluís, que vigilava el pas entre el Conflent i la Cerdanya (oberta a partir del Principat) i en general controlava tota la Cerdanya, més enllà de la frontera política, caigués en mans enemigues. De la mateixa manera, els feia por que s'apoderessin del castell de Salses, cosa que obriria les portes del Llenguadoc als austriacistes.

Segons les correspondències dels militars francesos, semblaria que aquests creguessin vertaderament que els catalans del nord passarien a ser suport dels Àustria. Potser és un indicatiu de desconfiança. Segurament aquests dubtes resultaven de les actuacions dels miquelets catalans que passaven la ratlla francesa per robar i que podien, a més, reclutar partidaris de l'arxiduc a l'Alta Cerdanya. Davant d'aquestes amenaces, els francesos van convocar les milícies perpinyanenques i altres tropes per protegir els pobles de la frontera. Aquesta presència militar permeté que els rossellonesos no passessin al camp dels Àustria. Ho explicava molt bé el lloctinent general dels exèrcits francesos al Rosselló, Jean de Quinson, quan deia que aquesta actitud de fi-

1. JOAQUIM ALBAREDA I SALVADÓ i MÒNICA FERRER I JUANDÓ, «L'impacte de la guerre de Succession (1705-1714) dans les Comtés de Roussillon et de Cerdagne», *Actes du LXVIIe Congrès de la Fédération historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Perpinyà, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, 1995, p. 259-276.

2. SEBASTIÀ FAJAL I MERCADER, «El Rosselló i els rossellonesos davant la Guerra de Successió (1700-1715)», *Afers*, núm. 52 (2005), p. 557-579.

3. ADRIÀ CASES IBÁÑEZ, *Guerra i quotidianitat militar a la Catalunya del canvi dinàstic (1705-1714)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013.

delitat als Borbó «n'est pas la conséquence de leur bon vouloir, mais la crainte du châtement qui les menace» ('no és pas la conseqüència de llur voluntat, sinó de la por de ser castigats'). Tanmateix, segons alguns testimoniatges, els Àustria conservaven suports fins i tot a la vila de Perpinyà. El procés dut a terme pel Consell Sobirà entre maig i octubre de 1706 contra Jacint Mestres, procurador del mateix Consell, indicaria com alguns rossellonesos restarien lligats a la causa catalana. A aquest Mestres se l'acusava d'haver-se oposat a la redacció dels actes públics en francès, d'haver malparlat dels militars francesos, d'anar a favor de Carles III. A més, el seu cas exemplifica que quedava un fons antifrancès bastant profund al Rosselló, el que les paraules d'odi de Mestres envers els francesos il·lustraven perfectament i a bastament. La temor que tenien les autoritats franceses de l'actuació dels catalans, els feien fins i tot desconfiar dels refugiats filipistes al Rosselló, que podien ser nombrosos. Però, en realitat, no sembla que hi hagués hagut al Rosselló un vertader sentiment austriacista més enllà del que temien les autoritats franceses i més enllà d'alguns casos, però és un tema que quedaria per estudiar. A més a més, les actuacions dels miquelets a les fronteres i una guerra que no parava van afavorir l'aproximació dels rossellonesos als Borbó.

No podem, ben entès, entrar en el detall de les operacions militars al Rosselló i a la Cerdanya o des dels Comtats fins al Principat. Diguem solament que el Rosselló de la Guerra de Successió es va convertir en magatzem per als exèrcits borbònics amb una forta presència militar, però d'això els Comtats en tenien costum des de fa segles... Així, doncs, finalment, pocs canvis respecte a les guerres precedents.

2. UNES INSTITUCIONS PRESERVADES?

2.1. La Vall d'Aran i la Nova Planta

El Decret de Nova Planta del 16 de gener de 1716, que reorganitza Catalunya i la divideix en dotze corregiments, ignora la Vall d'Aran. A la primavera de 1716, el governador-baró de Les envia un memorial al rei demanant-li que l'Aran no sigui incorporat a cap corregiment. A l'estiu, alguns aranesos que volien escapar del poder del baró escriuen al Consell de Castella demanant, al contrari, la incorporació del territori al nou corregiment de Talarn! Aquesta demanda tenia dos objectius: sostreure's de la influència del baró-governador, donant el poder a un corregidor allunyat, i tenir més autonomia. En efecte, si la Vall fos inclosa dins el corregiment de Talarn, la vall tindria més «llibertat» en raó de les dificultats de transport i desplaçament entre el Pallars i l'Aran, sobretot a l'hivern. Consultada, l'Audiència Reial de Barcelona s'oposa a aquesta pretensió i

el Consell de Castella accepta que l'Aran conservi el seu règim especial i que no sigui incorporat a cap corregiment. Si la vall s'individualitza fora de la xarxa dels corregiments catalans i si conserva les seves institucions, l'estudi de la genealogia dels barons de Les - governadors ensenya que aquests tenien i controlaven, ells i la seva família, una gran part de la xarxa local dels poders. En realitat, les institucions araneses, en particular el Consell General, foren reformades per les *Ordinacions* de Felip III el 1616, un segle abans de la Nova Planta de Catalunya. Entre les coses que foren modificades, esmentem la creació del càrrec de síndic de la Vall, per a presidir el Consell General, aquest mateix reorganitzat amb sis consellers i sis lloctinents de consellers, o sigui, tretze membres. També, la reforma de 1616 introduí la insaculació per a proveir els càrrecs. A més, poc de temps després de la reconquesta de la Vall pels borbònics, és el baró de Les mateix qui convoca el Consell General quan, normalment, les *Ordinacions* de 1616 indicaven que el síndic (president) el convocava ell mateix. Més encara, a partir del 1726, els governadors successius —que, al segle XVIII, solen ser militars no vinculats ni a Catalunya ni a l'Aragó, com sí que ho eren als dos segles precedents— presidiran el Consell una mica com si la Vall hagués esdevingut un corregiment presidit per un corregidor... Un corregiment sense tenir-ne el nom? Un canvi sense canvis?

2.2. El Rosselló: una Catalunya sense Nova Planta?

Podríem creure que les terres catalanes del nord no conegueren la Nova Planta, i ben segur el decret de 1716 que va reorganitzar el Principat de Catalunya no s'aplicà a la província del Rosselló annexionada per França arran del Tractat dels Pirineus. Però l'annexió de 1659, ella mateixa, no constituí una mena de Nova Planta sense tenir-ne el nom? Què diríem de la creació del Consell Sobirà de Justícia (mena d'audiència reial), de la introducció de la imposició sobre la sal (gabella), de la implantació d'un intendent, per a donar només alguns exemples emblemàtics dels canvis institucionals? L'article 4 del Decret de Nova Planta de Catalunya del 1716 deia: «Las causas de la Real Audiencia se substanciarán en lengua castellana», o sigui, l'espanyol esdevé la llengua de la justícia. El Rosselló, una vegada més precursor (capdavanter?), experimentà una mesura similar amb l'edict de Lluís XIV del 2 d'abril de 1700, en què el rei Borbó explicava:

[...] depuis plus de quarante ans que NOUS possédons en pleine Souveraineté les Comtés & Vigeries de Roussillon & Conflans, qui nous ont été cédés avec une partie du Comté de Cerdagne, par le Traité de Paix des Pyrénées, les Procédures des Justices Subalternes desdits

Païs, les Délibérations des Magistrats des Villes, les Actes des Notaires & autres Actes publics, ont continué à y être couchés en Langue Catalane, par un usage que l'habitude seule a autorisé: Mais comme outre que cet usage répugne & est en quelque sorte contraire à Notre Autorité, à l'honneur de la Nation Française & même à l'inclinaison des Habitants desdits Païs, [...]. Nous avons jugé que [...] il était à propos d'ordonner qu'à l'avenir toutes les Procédures & les Actes publics qui se feront dans lesdits Païs, seront couchés en Langue Française [...]. Défendons à tous Avocats, Procureurs, Greffiers, Notaires & autres, de ne se plus servir pour cet effet de la Langue Catalane, & aux Juges et Magistrats de la souffrir, ni de prononcer leurs Jugements ou Délibérations qu'en Langue Française [...].

Una anticipació del que el seu nét Felip V imposarà una mica més tard al Principat? Com és ben sabut, el règim municipal dels consols catalans fou suprimit per la Nova Planta per substituir-lo per un règim de tipus castellà. Al Rosselló, en canvi, la insaculació dels càrrecs municipals es mantingué fins a la Revolució Francesa. Fou, doncs, el sistema català, vigent més temps a la Catalunya del Nord? Doncs sí, l'annexió de 1659 no qüestionà teòricament les institucions municipals rosselloneses, però no podem pas aturar-nos en aquelles aparences, ja que la realitat fou prou diferent. Molt poc de temps després del Tractat dels Pirineus, Lluís XIV féu presidir el Consell General de Perpinyà al seu representant, i cada vegada més la monarquia anava controlant els noms dels insaculats, limità la creació de burgesos honrats (dos cada any, només) i reservà la insaculació als seus súbdits, excloent-ne els «espanyols». La creació dels oficis venals de *maires* (alcaldes) el 1692 per tal de substituir, o marginar, els consols fou una etapa important de transformació de les municipalitats. Al segle XVIII, les viles rosselloneses, i Perpinyà en especial, van viure al ritme de la caòtica —i contradictòria— política municipal de la monarquia francesa, és a dir, la introducció seguida, pocs anys després, de la supressió, abans d'una nova creació i d'una altra supressió, dels càrrecs municipals venals. No podem entrar en els detalls de totes les mesures, però els canvis van ser bastant nombrosos: 1692, 1714, 1722, 1724, 1733, 1737, 1764-1766, 1768 i 1778. A més, les finances municipals foren sotmeses a la monarquia per l'intermediari de l'intendent i, a partir de 1766, aquest elaborava ell mateix el pressupost de Perpinyà que els consols o els càrrecs municipals havien d'aplicar sense cap llibertat.

En el moment de l'annexió de 1659, Lluís XIV havia promès que respectaria els privilegis rossellonesos, entre ells, el dret, encara que de manera una mica «fosca».⁴ Però per edicte reial de 1679, l'ensenyament

del dret francès fou introduït a la Universitat de Perpinyà. A més, aquest dret s'ensenyava en francès, el que feia del seu professor també un professor de llengua francesa... I això fou aconseguit abans dels decrets de Nova Planta i de la creació de la Universitat de Cervera...

També, en l'àmbit de la justícia, un estudi recent⁵ ensenya com Lluís XIV va conservar el sistema català de nominació triennal dels jutges reials. Però, malgrat una estabilitat aparent, l'evolució fou molt diferent, ja que, a poc a poc, els jutges van trobar mitjans propis, en particular un que es deia *la survivance* (la futura), per a transformar un càrrec triennal en càrrec hereditari, cosa que féu desaparèixer, finalment, tots els trien-nis. D'aquesta manera, per exemple, la família Sicart va acaparar a partir de 1700 el càrrec de veguer de la Cerdanya durant tot el segle XVIII. I tot això sense cap canvi institucional o legal.

Finalment, sense Nova Planta, el camí seguit a la Catalunya del Nord no era gaire diferent del de la resta de Catalunya amb, malgrat tot, una diferència essencial i fonamental: els vincles i les solidaritats institucionals amb el Principat s'havien esquarterat, com havia passat a la resta de la part nord de Catalunya entre l'Aran i el Comenge, per exemple, o fins i tot entre les dues Cerdanyes.

3. LES CONSEQÜÈNCIES DE LA GUERRA I DE LA PAU SOBRE LES RELACIONS TRANSPIRINENQUES A LES TERRES DEL NORD DE CATALUNYA: UNES FITES DINS D'UNA EVOLUCIÓ GENERAL

La Guerra de Successió d'Espanya va tenir conseqüències durables sobre les relacions a les fronteres nord de Catalunya, car va introduir canvis importants pel que fa al respecte dels privilegis de les poblacions locals. Al juliol de 1703, l'administració reial francesa volia prohibir el comerç dels blats de Gascunya cap a la Vall d'Aran, però el pas comercial fou mantingut obert gràcies a la intervenció de l'intendent de Montalbà, Gaspard-François Legendre. Aquest administrador, molt coneixedor de la realitat de les muntanyes a Comenge, Coserans i al comtat de Foix, sabia que el comerç era una activitat econòmica molt important per als fronterers que en vivien. Així, els habitants podien quedar-se a les muntanyes, assegurant la defensa de la zona i, al mateix temps, el que guanyaven gràcies al comerç transfronterer els permetia de pagar els impostos a una monarquia que en necessitava. Però, d'altra banda, el perill era que els aranesos subministressin als

logne française, París, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1987, en especial p. 67-87.

5. Agnès BLANC, *Les nominations des juges royaux en Roussillon (1660-1789)*, Perpinyà, El Trabucaire, 2013.

4. Aquesta qüestió és discutida per Louis ASSIER-ANDRIEU, *Le peuple et la loi: Anthropologie historique des droits paysans en Cata-*

exèrcits de l'arxiduc muls que compraven a les fires nord-pirinenques, en especial a les de Sant Simó i Sant Judes (28 d'octubre) de Luishon i de Sant Martí (11 de novembre) de Sent Beath. En 1708, l'intendent Legendre va tornar a prohibir el comerç transfronterer, però quan s'apropava la data de la fira de Luishon de l'octubre de 1709, acceptà que es tornés a obrir per raó dels interessos econòmics de les poblacions locals. La Guerra de Successió posa de manifest la feblesa dels tractats i privilegis que regien les relacions comercials transpirinenques, i més enllà les relacions «polítiques» entre les valls que es donaven, fins ara, el poder d'ajornar les guerres monàrquiques que no reconeixien. El context d'una guerra, durant la qual els Borbó tenien els trons de França i d'Espanya mentre que el Principat de Catalunya havia apostat pels Àustria, no el feia favorable al respecte dels privilegis de les poblacions pirinenques.

Nogensmenys, el comerç no era pas totalment romput el 1709 i 1710, quan la gent del Comtat de Foix va vendre 18.000 moltons als «espanyols» a través de la Vall d'Aran.⁶ Tampoc, l'any 1710, la guerra no va impedir que els aranesos i catalans anessin a les fires de Sent Beath, Sent Guironç i Luishon. Així, el 1710, un filipista denunciava que Sent Beath fos una plataforma d'abastament de les tropes de l'arxiduc i, el gener de 1711, l'intendent féu detenir un mercader de Sent Beath que feia comerç de bestiar amb les tropes de l'arxiduc en nom d'una xarxa més àmplia on hi havia banquers de Tolosa de Llenguadoc, mercaders aranesos i comengesos. Al març de 1711, l'intendent havia demanat que es prohibís el comerç no sols amb els aranesos, sinó també amb els benasquesos i «autres sujets rebelles». La decisió s'amplificava amb la posta de soldats destinats a verificar-ne l'aplicació. Podem considerar que la utilització d'aquesta arma econòmica fou eficaç, ja que uns sis mesos després Benasc (16 de setembre) i la Vall d'Aran (12 d'octubre) queien en mans dels Borbó.

Tornà «normal» la situació després de la pau de 1713 i després de 1714? Al parer nostre, la Guerra de Successió d'Espanya va introduir un canvi important en les relacions al nord de Catalunya. Continuant un moviment iniciat durant les guerres de la segona meitat del segle XVII, va permetre un millor coneixement —i control— dels territoris fronterers per part dels militars, dels administradors i, a través d'aquests, dels estats, i una millor definició i un millor control de la frontera política fins a formar una frontera-línia. La cartografia militar va traduir aquests canvis i els va accelerar. Les suspensions dels privilegis comercials de les valls pirinenques i la introducció, sigui on

sigui, de nous drets sobre el tràfic de mercaderies assenyalen que la intromissió dels poders monàrquics es feia cada vegada més forta. Les habituds preses durant la guerra deixaran rastres. Per exemple, l'any 1740, el rei de França encara no havia confirmat els privilegis duaners dels aranesos, cosa que els obligà a pagar drets comercials més elevats contraris a aquests privilegis. Uns anys més tard, quan encara el rei francès no els havia reconegut els privilegis, els cònsols de Sent Beath crearen una nova imposició (el pontatge), un atac més contra els antics privilegis aranesos. Hem de preguntar-nos per què els comengesos de Sent Beath —igual que a l'oest els bearnesos d'Ossau— imposaren nous drets que dificultaven el comerç a les respectives zones?

S'ha de dir que, tot i que al segle XVIII el comerç transpirinenc encara era segurament important, ja no representava una necessitat vital i, a poc a poc, els nord-pirinenques del regne de França es van girar cap a la plana i al mercat interior francès. D'altra banda, el cas aranès ensenya bé l'evolució general, com ho va demostrar Maria Àngels Sanllehy,⁷ que explica que, mentre que al segle XVII els grans procedien del nord, al XVIII procedien del sud i el fenomen s'accentuarà al segle XIX i encara més al XX. Al nord dels Pirineus, el segle XVIII fou el de les construccions de carreteres noves que van modificar totalment les condicions de la circulació dels homes i de les mercaderies, ja que van modificar les condicions del comerç. Amb la intenció de «desenclavar» les valls per part de les autoritats monàrquiques franceses, aquesta nova xarxa de carreteres va orientar els intercanvis comercials de tota la part nord dels Pirineus sùbdita del rei de França cap al mercat francès. A més a més, cal tenir en compte els efectes del «proteccionisme» espanyol, que tendia a la modernització de la producció interior i al desenvolupament del mercat interior. De la mateixa manera, les relacions comercials s'orientaven cap a les planes i a les grans ciutats, cosa que desvinculava les valls les unes de les altres.

Mentre que durant els segles XVI i XVII les valls pirinenques tenien moltes ganes de renovar els tractats que les unien, al segle XVIII tots els casos que van ser estudiats ensenyen que els vells tractats han caigut en desús i que els vincles entre els dos vessants s'han, a poc a poc, afluixat. És veritat que el context va canviar radicalment: va fer oblidar, l'absència de guerra, les antigues obligacions? Malgrat tot, hauríem pogut pensar que la pau hagués facilitat les relacions transpirinenques. Ans al contrari, les antigues solidaritats disminuïen cada vegada més. Hem parlat molt de les valls pirinenques, però s'observa el mateix entre el Rosselló i el

6. Núria SALES, *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Barcelona, Empúries, 1984, p. 174-175.

7. Maria Àngels SANLLEHY I SABI, *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): Dels usos comunals a la dependència econòmica*, vol. 2, *El marc econòmic*, Tremp, Garsineu, 2007, p. 295.

Principat. Com ho va escriure Ramon Sala,⁸ la Guerra de Successió radicalitzà les opinions que els uns tenien dels altres. Per exemple, les tropes imperials del Principat foren presentades per les autoritats militars franceses del Rosselló com a colles de lladres i de robadors que, a més, només entraven al Rosselló per robar als habitants. L'ur presència no era pas benvinguda. La frontera donà una imatge molt negativa, des del Rosselló, dels veïns del Principat. La guerra que tornà als Pirineus entre 1718 i 1721 i la pesta de Marsella (1720-1721), que necessità la instal·lació d'un cordó sanitari sobre tota la frontera política, tingueren un paper en aquest sentit. Els catalans del Principat que es refugiaren al Rosselló el 1720 no foren gens ben acceptats. Segons Ramon Sala, «el patriotisme local i la frontera creen un fossat entre les dues Catalunyaes» que, ara, tindran destins diferents, fins i tot divergents, ambdues parts, malgrat tot, sota els Borbó. Si la frontera ja no és una frontera de guerra al segle XVIII, esdevé del tot mental... I, com diu Sebastià Fajal, que va estudiar la Guerra de Successió al Rosselló, «podem considerar la Guerra de Successió com una mena “d'accelerador d'integració” perquè obligà les poblacions nord-catalanes a triar».⁹

* * *

1659, 1714, Tractat dels Pirineus, Nova Planta, centralització, absolutisme, capità general, governador, intendants, Consell Sobirà, Reial Audiència, règim municipal, corregiments, província de Rosselló, construccions de fortificacions, etc. Finalment, són tantes les diferències entre el nord i el sud de Catalunya al segle XVIII? És, 1714, el començament d'una època

nova o el resultat d'un procés; és la causa o la conseqüència de canvis? La conseqüència d'una evolució de llarga durada però també el començament d'un temps diferent. De l'altre costat de la frontera de les Alberes i dels Pirineus, aquest procés no havia pas començat abans? No fou, d'una certa manera, el Rosselló, el terreny d'experimentació català, del que passarà després a tot Catalunya? En aquest sentit, sabien els exiliats catalans «francòfils» refugiats al Rosselló de 1659 (i abans), segurament «catalanistes» (si aquest mot significava alguna cosa a l'època), que llur antihispanisme i llur voluntat de veure una Catalunya sense Espanya, però a l'empara de França (per reprendre el títol d'un llibre d'Òscar Jané),¹⁰ també els faria còmplices, sinó factors i actors, de la francesització? Ramon Trobat i Vinyes, nascut a Barcelona, exiliat a Perpinyà, president del Consell Sobirà del Rosselló i intendent de la nova província, féu el primer discurs en francès al Consell Sobirà el 1676: com a anunciació de l'edicte de prohibició del català de 1700?

A la Vall d'Aran, cap Nova Planta tampoc teòricament, i tanmateix l'evolució dels poders indica uns canvis radicals, a partir del final de la guerra i durant el segle XVIII. Les llavors d'aquests canvis foren sembrades durant la Guerra dels Segadors, més concretament al moment de la victòria castellana de 1652, quan Felip IV hi recompensà els seus més fidels suports, és a dir, els més procastellans. Finalment, no conegueren aquests territoris del nord llur «Nova Planta»? En tot cas, sembla clar que la Guerra de Successió d'Espanya i la desfeta catalana de 1714 canviaren radicalment la situació als Pirineus.

8. Raymond SALA, *Dieu, le roi, les hommes: Perpignan et le Roussillon (1580-1830)*, Canet, El Trabucaire, 1996, p. 89-90.

9. Sebastià FAJAL I MERCADER, p. 578.

10. Òscar JANÉ CHECA, *Catalunya sense Espanya: Ramon Trobat: Ideologia i catalanitat a l'empara de França*, València i Barcelona, Afers, 2009.

EL PAPER DE LES BALEARS EN L'ETAPA FINAL DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

MIQUEL ÀNGEL CASASNOVAS I CAMPS
Institut Menorquí d'Estudis

1. INTRODUCCIÓ

No s'han publicat gaires obres de conjunt sobre la Guerra de Successió a les illes Balears, i això per diverses raons. En primer lloc, la condició d'arxipèlag, de territori discontinu, afavoreix les particularitats —i particularismes— insulars. Breument: cada territori insular té la seva pròpia dinàmica interna. En segon lloc, el conflicte successori tindrà un desenllaç diferent a Menorca, la sobirania sobre la qual és transferida a la Gran Bretanya pel Tractat d'Utrecht, cosa que obre una nova etapa històrica que omplirà gairebé tot el segle XVIII. D'això es deriva un altre fet, la diferent memòria històrica que s'ha servat de la Guerra de Successió: mentre que per a Menorca aquest conflicte és el pòrtic al domini britànic,¹ l'etapa que sens dubte més ha ocupat i preocupat els historiadors menorquins,² per a Mallorca i les Pitiüses significa la desaparició del regne i de les institucions forals. Josep Maria Quadra- do ho entengué perfectament quan escrigué que, amb l'aplicació de la Nova Planta i la implantació de l'ajuntament borbònic a Palma, «La ciudad, que a fin que todo cambiara de nombre, empezó a usar el arqueológico de Palma, obtuvo el sonoro privilegio de voto en Cortes a costa de tantos otros, pero su vida pública acabó, y con ella, puede decirse su historia y la de la isla».³ Però tot i aquesta rotunda afirmació, i fora de l'obra d'autors i petits grups obertament nacionalistes, ha quedat poca memòria d'aquest conflicte a Mallorca i les Pitiüses, malgrat haver estat els últims bastions austriacistes.⁴ Això té la seva expressió en la molt desi-

qual producció historiogràfica, en funció de cada illa, sobre aquesta fase tan transcendental de la nostra història. En efecte, mentre a Menorca ha estat un període molt estudiat,⁵ a Eivissa només ha estat objecte d'uns pocs articles breus, encara que d'un interès remarkable.⁶ A Mallorca no s'ha començat a investigar amb un cert aprofundiment fins als últims anys i ja hi ha a l'abast una important bibliografia, tot i que encara no disposam d'una monografia que ens n'ofereixi una síntesi global.⁷ En aquesta ponència intentarem donar una visió de conjunt⁸ del conflicte successori a les Balears fent especial esment al diferent desenllaç que tingué a cada territori insular i les conseqüències, de llarg abast, que d'això es deriven.

2. EL REGNE DE MALLORCA I LES SEVES ILLES ADJACENTS A L'INICI DEL SEGLE XVIII

A l'albada del segle XVIII, el topònim *Balears*, de reminiscències clàssiques, només era conegut i utilitzat per un reduït grup d'erudits per a denominar l'arxipèlag que, d'altra banda, no constituïa una unitat política en el sentit ple que podem donar als regnes peninsulars de la Corona d'Aragó. L'arxipèlag era una realitat comple-

realitzat nombrosos actes arreu de Mallorca per recordar i divulgar la Guerra de Successió a l'illa.

5. Les monografies més completes sobre la Guerra de Successió a Menorca són: Micaela MATA, *1705-1713, Menorca: franceses, ingleses y la Guerra de Sucesión*, Maó, Ateneo Científico, Literario y Artístico, 1980; José Luis TERRÓN PONCE, *La Guerra de Sucesión en Menorca: Causas, hechos, consecuencias*, Maó, Museo Militar San Felipe, 1984; Josep JUAN VIDAL, *La conquista anglesa i la pèrdua espanyola de Menorca com a conseqüència de la guerra de Successió a la Corona d'Espanya*, Palma, El Tall, 2008.

6. Així i tot, la síntesi més reeixida és la d'Ernest PRATS, *Història d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, Diario de Ibiza, 1990.

7. Són de gran interès el llibre de Pedro de MONTANER, *Una conspiración filipista: Mallorca 1711*, Palma, Canals, 1990, i el d'Eduardo PASCUAL RAMOS, *Poder y linaje durante la Guerra de Sucesión en el Reino de Mallorca: El marqués de la Torre*, Palma, El Tall, 2013.

8. Recentment, s'ha publicat la síntesi, de caràcter divulgatiu, de Mateu MORRO MARCÉ, *Fora botiflers, fora galls!: La Guerra de Successió a les Illes Balears*, Palma, Leonard Muntaner, 2015. També hi ha referències, més o menys extenses, en els llibres de síntesi d'història de les Balears. Els més recents són Miquel À. CASASNOVAS, *Història de les Illes Balears*, Palma, Moll, 1998 i 2a ed., rev. i molt augmentada, 2007; Mateu COLOM, «La guerra de Successió a les Balears», a Ernest BELENGUER (coord.), *Història de les Illes Balears*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 367-390.

1. Des de 2006 a Menorca s'ha commemorat, d'una manera o altra, el tricentenari de les principals fites relacionades amb la Guerra de Successió i l'inici del domini britànic, a vegades amb la participació de les autoritats i les forces armades del Regne Unit: revolta austriacista (2006); conquesta per les forces britàniques en nom de l'arxiduc (2008); fundació de l'hospital naval britànic de l'illa del Rei (2011); arribada del primer tinent governador, Richard Kane (2012), i signatura del Tractat d'Utrecht (2013).

2. Miquel À. CASASNOVAS, «El segle XVIII dins la historiografia menorquina: estat de la qüestió, problemes i perspectives», *Estudis d'Història Econòmica*, núm. 13 (1996), p. 5-21.

3. Josep M. QUADRADO i Pau PIFERRER, *Islas Baleares*, Palma, Ediciones de Ayer, 1968 (1888), p. 253 (facsimil de l'edició de 1888: Barcelona, Establecimiento Tipográfico-Editorial de Daniel Cortezo y C.). El nom de la capital mallorquina era Ciutat de Mallorca o, simplement, Ciutat.

4. Durant l'any 2015, la Comissió Cívica Tricentenari 1715-2015, sorgida de la societat civil i sense suport institucional, ha

xa i plural, resultant d'una llarga evolució que partia dels processos de conquesta i colonització del segle XIII. D'aquí, que aquest territori insular fos conegut com el regne de Mallorca (en puritat, l'illa homònima) i les seves illes adjacents (*Regnum Maioricarum et insularum eidem adiacentibus*, segons la fórmula llatina). Es tractava d'un regne sense corts, on cada illa era autònoma, amb un consell general que tenia, a la vegada, competències municipals i representatives. Cada illa comptava amb el seu ordenament jurídic específic articulat pels seus furs i privilegis, si bé amb un substrat comú, ja que molts privilegis atorgats en primera instància a Mallorca es van fer extensius a les altres illes. Talment, tant a Menorca com a Eivissa s'havien configurat uns grups dirigents propis i diferenciats que no estaven subordinats als de Mallorca, sense que això impliqui necessàriament manca de vincles entre uns i altres. En tot cas, el que donava coherència institucional a l'arxipèlag era el poder reial, representat pel virrei, el procurador reial i la Reial Audiència.

Ja centrant-nos en la Guerra de Successió, veurem com les diverses illes tindran un protagonisme desigual en el conflicte. Pel seu pes específic territorial, demogràfic (devers 90.000-100.000 habitants, una quarta part dels quals residia a la capital), econòmic i polític, Mallorca tindrà un paper especialment important com a base de rereguarda de l'austriacisme peninsular. Lloc d'acollida per a molts austriacistes que cerquen seguretat i refugi —en contrapartida, també serà lloc de confinament de filipistes—, Mallorca serà la base d'avituallament de Catalunya i el seu paper esdevindrà crucial durant el llarg setge de Barcelona.

El protagonisme de Menorca, en canvi, no deriva de la riquesa del seu territori ni del seu potencial demogràfic (uns 16.000 habitants), sinó del valor militar i estratègic de l'illa i, en especial, del gran port natural de Maó. El control de Menorca determinava en bona mesura l'hegemonia naval a la Mediterrània; d'aquí, que fos precisament en aquesta illa on tingueren lloc els principals esdeveniments militars i que fos objecte d'un complex procés de negociació entre les potències bel·ligerants que culminaria en la cessió a la Gran Bretanya.

El paper de les Pitiüses, en contrast, resultaria secundari, en bona part pel fet d'ocupar una posició perifèrica en el desenvolupament de la guerra, sobretot en la seva fase final. Eivissa, amb uns 9.000 habitants a l'inici del segle XVIII, era també una illa pobra i autàrquica, amb les salines com a principal recurs econòmic. Formentera, per la seva banda, just havia començat a ser colonitzada des d'Eivissa feia molt pocs anys. Així i tot, la seva proximitat al regne de València va fer que s'hi aixoplugassin molts refugiats que fugien de la invasió borbònica.

3. UN AIXECAMENT AMB RESULTATS DESIGUALS

Les Balears no se sumaren al bàndol austriacista fins molt avançat l'any 1706. Això no vol dir que, des d'un primer moment, Carles d'Àustria no tingués partidaris ben actius a les Illes. Aquesta circumstància era ben coneguda per les monarquies borbòniques, que prengueren precaucions. Una de les mesures fou l'enviament de tropes franceses: un contingent de 200 homes fou destinat al castell de Sant Carles (Portopí, Mallorca), mentre que un batalló d'infanteria de marina d'uns 500 homes passà a reforçar la guarnició de la fortalesa de Sant Felip, a l'entrada del port de Maó (octubre de 1705). Lluís XIV era ben conscient que aquesta era la posició clau de l'arxipèlag, perquè si Menorca queia en mans dels aliats, la poderosa flota anglesa podria fer servir la rada maonesa com a port d'hivernada. En efecte, des de l'inici de la guerra l'esquadra aliada que operava a la Mediterrània, mancada de ports segurs, havia d'abandonar aquestes aigües a l'inici de la tardor per dirigir-se a Lisboa o a les bases metropolitanes, cosa que deixava el control del Mare Nostrum en mans de l'armada francesa. La coalició aliada també era conscient de la importància de Menorca, sobretot per a Anglaterra, que ja havia utilitzat el port de Maó, entre 1663 i 1679, mitjançant un conveni amb la monarquia espanyola. Guillem III d'Orange també havia intentat, sense èxit, aconseguir Menorca en els tractats de partició de la monarquia hispànica, en el cas previsible de mort de Carles II sense descendència. Però, contràriament al que els interessos estratègics semblaven aconsellar, no seria Menorca el primer objectiu de les armes austriacistes, sinó Mallorca, la conquesta de la qual fou decidida per Carles III a Guadalajara el 9 d'agost de 1706.

El partit austriacista illenc havia anat guanyant adeptes a mesura que la guerra avançava i, amb ella, els èxits aliats a la Península, inclosa la presa de Madrid (juny de 1706). Tanmateix, cal tenir en compte la complexitat i multiplicitat de les motivacions per les quals hom s'inclinava per una facció o altra que superen de molt les interpretacions simplistes tradicionals: la combinació, en proporcions variables segons els casos, d'idees polítiques, solidaritats, interessos econòmics, ressentiments acumulats i expectatives pot explicar la presa de partit. A les Illes, Felip V i els seus partidaris tenien en contra, a més, l'arrelat sentiment antifrancès —augmentat, entre altres coses, arran dels privilegis comercials que havia rebut la nodrida colònia francesa de Ciutat de Mallorca—, les elevades exigències econòmiques de la guerra i la prepotència de les autoritats borbòniques. Els partidaris de l'austriacisme, en canvi, podien jugar la carta de les promeses i les expectatives de millora. No entrarem aquí en aquestes qüestions que ens exigirien un espai del qual no disposem. Ens acontentarem, doncs, amb traçar a grans trets i amb les

excepcions que es vulgui els grups socials que militaven en ambdós bàndols. El partit botifler o filipista⁹ havia arrelat entre la noblesa relacionada amb les activitats mercantils,¹⁰ els descendents dels jueus conversos als segles XIV i XV, coneguts amb el nom despectiu de *xuetes*,¹¹ els comerciants, els funcionaris de l'administració reial i part del clergat (els jesuïtes i el capítol de la seu, sobretot).¹² Militaven en el bàndol austriacista¹³ la noblesa més lligada a la possessió de la terra, bona part del clergat (sobretot el regular) i el gros de les classes populars urbanes, així com la pagesia.

Al llarg dels primers mesos de 1706 la tensió anà en augment. El descontentament d'una part important de la població era evident i començaren a aparèixer pasquins antiborbònics per la capital mallorquina. Encara que l'esclat de motins era quelcom més que una possibilitat, el perill derivava sobretot d'un atac de la flota aliada. En efecte, el 19 de setembre d'aquell any la flota de l'almirall John Leake es presentava a Eivissa. Encara que protegida per un fort cinturó emmurallat, la capital pitiusa no comptava amb guarnició militar i capitulà el mateix dia. Les autoritats eivissenques, encapçalades pel governador José Ponce de León, es passaren en bloc a l'austriacisme i foren confirmades en els seus càrrecs; també foren confirmats els privilegis de l'illa. En canvi, algunes persones destacades reputades de filipistes foren detingudes i deportades a Mallorca, on després de la capitulació d'aquella illa quedarien empresonades. Es tractava de membres d'algunes de les més prominents famílies eivissenques, com ara Marc Ferrer —beneficiari del privilegi reial que el facultava a repoblar Formentera—, Joan Baptista Botino, Luis Sierra i Francesc Laudes i els seus fills Antoni i Josep.

El 24 de setembre l'armada aliada es presentava a la vista de la Ciutat de Mallorca; a bord hi havia el plenipotenciari de Carles III, comte de Savallà. Encara que el virrei Baltasar Escrivà d'Íxer, comte de l'Alcúdia, estava disposat a defensar la capital, era plenament conscient d'estar en una situació molt difícil, atesa la manca

de tropes regulars —amb l'excepció del contingent francès, totalment insuficient—, l'escassa fiabilitat de la major part de les milícies insulars,¹⁴ promptes a passar-se a l'enemic, i la superioritat de la flota aliada. Així i tot, el virrei, secundat pel bisbe Francisco Antonio de la Portilla i les altres autoritats, rebutjaren la proposta de capitulació. Però en la tarda del 26 de setembre, esclatà a la ciutat un motí antiborbònic liderat pel cavaller Salvador Truyols, de la petita noblesa local. El motí anorregà la voluntat de resistència¹⁵ i, després d'intenses negociacions, un dels punts fonamentals de les quals era la garantia dels privilegis del regne, el 28 de setembre se signaren les capitulacions a bord del vaixell anglès *Prince George*. La capitulació afectava tant la Ciutat com la totalitat del territori mallorquí, amb les seves fortificacions. El virrei, ministres de la Reial Audiència, del Reial Patrimoni i d'altres tribunals reials, així com qualsevol persona que ho desitjà, podrien sortir de l'illa amb llurs famílies, diners i joies. Pel que fa als soldats francesos, serien conduïts amb el seu equipament i armament a un port de França.

L'endemà dia 29, Joan Antoni de Boixadors, comte de Savallà, assumia el poder i confirmava els privilegis del regne. Savallà tenia forts vincles familiars i patrimonials amb Mallorca, ja que estava casat amb la noble mallorquina Dionísia Sureda de Santmartí. Tot seguit es produí un canvi d'autoritats, i ocuparen els llocs clau destacats austriacistes locals, com ara Nicolau Truyols i Dameto.¹⁶ I mentre els austriacistes més significatius eren recompensats amb càrrecs i honors, els filipistes es veien obligats a deixar l'illa i a patir la repressió. Tal com preveïen les capitulacions, el comte de l'Alcúdia, el jurat en cap Marc Antoni Cotoner,¹⁷ diversos nobles filipistes i les tropes franceses abandonaren l'illa. En canvi, els civils francesos, que havien quedat al marge de la capitulació, veïeren com les seves cases i béns eren saquejats. El bisbe de la Portilla, que tot i ser un abrandat filipista participà activament en els actes de proclamació de Carles III, fou expulsat per Savallà, juntament amb altres nou membres de la noblesa botiflera que no havien marxat amb la flota anglesa. També es produïren diverses confiscacions de béns i alguns botiflers que no havien sortit de l'illa foren arrestats i molts, desterrats.¹⁸ El poble, en general, acollí el canvi de rè-

9. La sociologia del filipisme mallorquí ha estat estudiada per Pedro de MONTANER, *Una conspiración filipista*, 1990.

10. Tradicionalment, les grans cases nobiliàries mallorquines han estat conegudes amb el mot despectiu de *botifarres*, derivat de *botifler*.

11. Històricament discriminats, els *xuetes* es dedicaven sobretot a activitats mercantils, sovint associats amb nobles. Es tractava d'un grup humà fortament endogàmic.

12. A Mallorca aquesta divisió del clergat es complicava amb la querella sobre el lul·lisme, que tenia arrels profundes.

13. Sobre l'austriacisme mallorquí, és especialment valuós el llibre d'Eduardo PASCUAL, *Poder y linaje durante la Guerra de Sucesión*, 2013, que estudia una de les famílies més destacades dels partidaris de Carles III a les Illes, en la figura de Nicolau Truyols i Dameto, marquès de la Torre. Sobre aquesta qüestió, vegeu també Josep M. DEYÀ, «Les Balears durant els inicis de la guerra de Sucesión (1705-1707)», a *Actes del Congrés L'Apostol Catalana a la Guerra de Sucesión (1705-1707)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2007.

14. Algunes companyies pageses ja s'havien pronunciat a favor de Carles d'Àustria.

15. En la batussa morí el noble Gabriel de Berga i Santacília, un dels filipistes més destacats.

16. Fou nomenat procurador reial; més tard rebria de Carles III el títol de marquès de la Torre.

17. Dimití el càrrec prèviament per no haver de signar la capitulació. Vegeu Jaime SALVÀ, «Mallorca bajo el dominio austríaco», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 41 (1985), p. 364-365.

18. Vegeu Eduardo PASCUAL RAMOS, «Deportaciones y condenas a galeras en el reino de Mallorca durante la Guerra de Sucesión», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 66

gim amb grans festes, i el 4 d'octubre es procedí a proclamar Carles III rei de Mallorca. Nicolau Truyols sortí cap a Barcelona per retre homenatge al monarca en nom del regne i obtenir la confirmació reial dels privilegis.

Semblava que tot l'arxipèlag se sotmetria a Carles III, però hi mancava Menorca que, a diferència de les altres illes, comptava amb una guarnició nombrosa de tropa professional formada per soldats espanyols (entre ells, molts mallorquins),¹⁹ napolitans i francesos que a mitjan 1706 sumava uns 1.200 homes.²⁰ Leake era conscient de com d'avançada estava l'estació i optà per abandonar la Mediterrània per hivernar, però potser també tingué molt en compte que retre Menorca sense comptar amb tropes de terra seria molt difícil. Encara que la majoria dels menorquins simpatitzava amb l'austriacisme, l'aixecament s'hauria de fer sense suport exterior. Convençut de la imminència de la revolta, el governador borbònic Diego Leonardo Dávila ordenà a la guarnició de Ciutadella l'abandonament de la capital per a dirigir-se a la fortalesa de Sant Felip. Aquesta circumstància fou aprofitada pel cap de l'austriacisme illenc, Joan Miquel Saura Morell, fill segon d'una de les famílies nobles de Ciutadella, per a alçar-se a favor de Carles III la nit del 19 d'octubre. Després de prendre el control de la muralla desguarnida, reuní la Universitat de Ciutadella per proclamar Carles III. En qüestió d'hores tota l'illa retia obediència al monarca austríac, mentre la guarnició borbònica es disposava a resistir rere els sòlids murs de la fortalesa de Sant Felip, en l'espera de reforços. Saura assumiria de manera interina la governació de Menorca, en qualitat de regent.

Els austriacistes menorquins reberen alguns reforços de Mallorca comandats pel coronel Francesc Net, mentre que nombrosos desertors, sobretot mallorquins i napolitans de la guarnició, s'havien passat també a les seves files. La Universitat General de Menorca organitzà un improvisat exèrcit que sembla que degué superar el miler d'homes, ple d'entusiasme, però mancat d'armes, disciplina i oficials competents.²¹ L'exèrcit me-

(2010), p. 139-156. A partir d'aquest moment, Mallorca, per la seva condició insular, seria també lloc de confinament de botiflers peninsulars.

19. És molt interessant l'odissea d'aquests soldats mallorquins, que a partir de 1707 combatién a la Península en les files de l'exèrcit de Felip V. Vegeu Marc PALLICER, *Entre reis i banderes: Diari d'un aventurer en temps de guerra (1675-1744)*, Sevilla, Círculo Rojo, 2012, que fa servir les memòries d'un d'aquests soldats, el pescador solleric Damia Colom Ensenyat.

20. José L. TERRÓN, *La Guerra de Sucesión en Menorca*, 1984, p. 30.

21. La xifra d'efectius totals és molt mala d'esbrinar i ben segur que oscil·là molt durant aquells mesos en funció de les tasques agrícoles o altres circumstàncies que devien tenir ocupats temporalment molts milicians. Les xifres a l'abast oscil·len entre els 1.000 i els 1.800 assetjants, si bé els caps borbònics inflen molt aquesta xifra fins als 2.800 o fins i tot més. Vegeu José L. TERRÓN, *La Guerra de Sucesión en Menorca*, 1984, p. 42.

norquí posà setge a la fortalesa de Sant Felip, però ben poca cosa podia fer sense artilleria per batre la muralla. Mentrestant, el governador Dávila i el cap de les forces franceses, el capità de navili La Jonquière, esperaven pacientment l'arribada de reforços per passar al contraatac.

El dia de cap d'any de 1707 arribà una flotilla francesa sota el comandament del comte de Villars, amb un altre batalló d'infanteria de marina. Amb aquestes tropes de refresc, el 5 de gener la guarnició de Sant Felip s'enfrontà en terres d'una alqueria propera a la fortalesa, Biniatop, a les forces menorquines. Després de durs combats en què fins i tot les tropes borbòniques hagueren de recular, l'exèrcit austriacista es desbandà; s'havia imposat la disciplina i l'entrenament militar front a la improvisació i el coratge.²² Poc després queia la vila de Maó, que fou saquejada. Una columna borbònica comandada pel capità La Jonquière s'endinsà a l'illa cap a Ciutadella i el 12 de gener es trobava, vora la vila de Ferreries, amb una delegació de la Universitat de Ciutadella per tal de pactar els termes de la capitulació. Amb la intenció de guanyar temps, La Jonquière acceptà totes les condicions, que incloïen el manteniment dels privilegis i el perdó general. Saura, Net i els austriacistes més destacats havien escapat a Mallorca.²³ Amb tot i això, el governador Dávila no estava disposat a donar un tracte favorable als vençuts i aviat infringí les capitulacions. Amb el pretext d'avançar-se a una presumpta segona conspiració austriacista que havia d'esclatar el 25 de març, el governador recorregué amb tropa armada tota l'illa detenint i executant austriacistes. En total, la repressió borbònica executà un mínim de trenta-sis austriacistes i dictà desenes de penes de desterrament i condemnes a galeres; els béns dels reus foren confiscats i el seu producte ingressat al reial patrimoni.

Com a culminació de la repressió, Dávila deixà en suspens els privilegis de l'illa i suprimí les insaculacions; els jurats, consellers i altres càrrecs municipals serien nomenats directament pel governador en qualitat de representant del rei. La decisió s'adoptà el mes d'abril i, si bé no conservam el document del decret, el coneixem per la carta del governador al secretari de despatx de Guerra i Hisenda, José de Grimaldo, de 4 de juny de 1707: «[...] tengo los Comunes de esta isla suspensos de los privilegios de que di cuenta en la misma carta de 20 [d'abril] porque en esta coyuntura interesa al Real servicio se gobiernen como se les ordene y no por sus establecimientos que estos han sido

22. És molt difícil precisar les baixes de la batalla de Biniatop. Els filipistes avaluaren les baixes austriacistes en uns dos-cents homes, mentre que les pròpies foren unes setanta, en la seva majoria ferits. La xifra de morts del bàndol austriacista no es pot saber perquè només uns pocs foren anotats en els llibres de defuncions.

23. Els béns de Saura foren confiscats i la seva casa, enderrocada i sembrada de sal.

mui dañosos y en particular en la hera presente [...]»²⁴

El governador actuà per pròpia iniciativa, però tant Lluís XIV com Felip V aprovaren expressament les seves mesures. Així, el Rei Sol es congratulà pel fet de «privar els habitants de Ciutadella dels privilegis conservats en la primera capitulació i dels quals s'han mostrat indignes».²⁵ Menorca seria el primer territori foral de la Corona d'Aragó a perdre els seus privilegis, i s'avançava així a la Nova Planta d'Aragó i València, promulgada pel rei el 29 de juny de 1707. Paradoxalment, com veurem més endavant, seria també l'últim a conservar-los.²⁶ D'altra banda, Felip V extingí el Consell d'Aragó, amb el decret de 15 de juliol de 1707, i ordenà que Menorca i Sardenya (en teoria, també les altres Balears, tot i que romanien sota control austriacista) passassin a la jurisdicció del Consell d'Itàlia.

L'1 de novembre, Dávila convocà els jurats a Sant Felip per tal d'assabentar-los de la reforma institucional que havia decretat. El governador justifica la seva decisió «por quanto habiendo los naturales de esta isla faltado dos veces a la obediència del Rey Nro. Sr., negando el vasallaje y juramento que habían prestado». El governador anorregà la supremacia política de Ciutadella, la capital, que passava de tenir dotze representants al Consell General a només quatre. Els mateixos representants tindrien cadascuna de les universitats foranes, Maó, Alaior i es Mercadal. A més, en tost de reunir-se a la seu de Ciutadella, les sessions del Consell General tindrien lloc al castell de Sant Felip en presència de l'assessor de la Governació, Rafael Guàrdia,²⁷ que actuaria com a corregidor i sancionaria, juntament amb el governador, les resolucions d'aquella assemblea insular desvirtuada.

4. DESENCÍS I CONSPIRACIONS FILIPISTES A MALLORCA I EIVISSA

Mentrestant, a Mallorca i Eivissa l'eufòria inicial s'anà tornant lentament desencís en vista que la guerra continuava i no precisament en favor de les forces aliades, tot i els esforços propagandístics de les autoritats austriacistes per a minimitzar les derrotes i magnificar les escasses victòries. La derrota d'Almansa i la pèrdua de València i Aragó van fer arribar a Eivissa i Mallorca nombrosos refugiats que fugien de la repressió borbònica, la qual cosa provocà nombrosos problemes d'allotjament i de

subsistències en una illa pobra com era Eivissa.²⁸ Molts alacantins també arribaren a les Illes després de caure Alacant en mans del general d'Asfeld. És cert que les operacions militars no afectaven directament les Illes, però la guerra s'allargava amb les seves perniciosos conseqüències, que es concretaven en la desarticulació del comerç, les dificultats de proveïment, exigències fiscals i militars, etc. Tot plegat generava desmoralització i descontentament entre els austriacistes, sobretot els més tebis —que eren la majoria—, mentre motivava els filipistes a realitzar alguna acció perquè les Illes canviassin de bàndol.

En aquest context, el gener de 1709, el governador Ponce de León descobrí una conspiració filipista a Eivissa. Mesos abans, els filipistes eivissencs presos a Mallorca havien estat alliberats i havien retornat a la seva illa, excepte Francesc Laudes, que havia mort a la presó. Els seus fills Josep i Antoni foren acusats de pretendre alçar l'illa en favor de Felip V, però mentre el primer fou empresonat, el segon aconseguí acollir-se a sagrat. Contra ells s'incoà un llarg procés judicial que acabà al Consell d'Aragó.²⁹ També generà molt malestar a Eivissa el fet que les salines, vitals per a l'economia de l'illa, fossin arrendades per la Universitat a un genovès, Giovanni Battista Visconti, que tenia el favor tant del governador com de la cort austriacista de Barcelona. L'arrendament era per un període de deu anys i sembla que la Universitat havia cedit a les pressions del governador. Davant d'aquesta situació, la Universitat intentà recuperar les salines, que al capdavant eren un dels seus principals recursos financers, interposant un plet contra Visconti que s'allargà fins al final de la guerra.³⁰

Molt més abast tenia la conspiració que el mateix 1709 es començà a congriar a Mallorca. En aquest cas, l'impulsor era el noble Joan Sureda i de Vilallonga, molt vinculat a les activitats comercials i corsàries. Sureda estava en contacte amb l'antic virrei borbònic, comte de l'Alcúdia; amb el secretari de despatx José Grimaldo, i amb diversos exiliats mallorquins residents a València i a Menorca. Però tot i les trobades freqüents que els implicats mantenien al mateix domicili de Sureda

24. AHN, *Estado*, lligall 323, sense foliar.
25. Micaela MATA, *1705-1713, Menorca*, 1980, p. 143.
26. Miquel À. CASASNOVAS, *Enciclopèdia de Menorca: Tom Desè, Història II, De la conquesta cristiana a la Guerra de Successió*, Maó, Obra Cultural de Menorca, 2000, p. 244.
27. Un dels més abrandats filipistes de l'illa, delator de la segona conspiració i ascendit per Dávila al càrrec d'assessor en premi pels seus serveis. Dávila arribà a sol·licitar per a Guàrdia un títol de noblesa, que no fou concedit.

28. Un cas significatiu, encara que potser no totalment representatiu, és el dels refugiats de Dénia, que l'any 1709 eren 776 individus, 636 a Eivissa i 133 a Mallorca. Això suposava una proporció molt gran de deniers, ja que si l'any 1705 aquesta vila tenia 376 famílies, el 1709 només n'enregistrava 144. La diferència de 232 famílies gairebé coincideix amb les 240 que es trobaven a les Illes. Vegeu Lluís J. GUIA, «En obsequio de vuestra majestad y considerable estrago de sus casas y haciendas». L'exili dels veïns de Dénia arran de la Guerra de Successió», *Afers*, vol. 26, núm. 70 (2011), p. 752.

29. Sembla que el procés no s'havia tancat quan Eivissa tornà a l'obediència de Felip V. Sobre això, vegeu Josep PIÑA RAMON, «Eivissa durant la guerra de Successió a la Corona d'Espanya (I)», *Eivissa*, núm. 11 (1981), p. 26.

30. Josep PIÑA RAMON, «Eivissa durant la guerra de Successió a la Corona d'Espanya», 1981, p. 27-29.

—no gaire discretes, d'altra banda—, els plans de la conjura avançaven lentament i no prendrien forma fins dos anys més tard. Breu, Joan Sureda i els seus còmplices pretenien aconseguir el suport del virrei marquès de Rafal, que l'any 1710 havia succeït Savallà en el càrrec. Amb uns tres mil homes, els conjurats pretenien controlar Ciutat de Mallorca amb el concurs d'homes reclutat al poble de Porreres, que havien de confluïr a la capital. A la vegada, la ciutat emmurallada d'Alcúdia seria controlada pels filipistes locals, amb l'ajut d'homes arribats des de la veïna Pollença. També s'esperava ajut exterior, ja que una flota francesa havia de portar tropes capitanejades pel comte de l'Alcúdia i el duc de Vendôme. El pla fracassà per la seva base, ja que en tost de sumar-se a la conxorxa, el virrei procedí a la detenció dels implicats el juny de 1711.³¹ Joan Sureda fou deportat a Barcelona, on se li incoà un procediment judicial per a depurar les seves responsabilitats. Més tard fou alliberat, però quedà confinat a Barcelona fins que aconseguí escapar el juliol de 1713.

5. MENORCA DE NOU PER A CARLES III?

Així com avançava la guerra, es feia més imperiosa la necessitat de comptar amb una base d'hivernada aliada a la Mediterrània. El general James Stanhope, cap de les tropes britàniques a Catalunya, i l'almirall John Leake, advocaven per la urgent conquesta de Menorca, desig que ara coincidia amb les intencions de Carles III. Però la decisió d'ocupar l'illa no es prengué fins a l'agost de 1708. A l'illa, mentrestant, la situació era de calma tensa. Malgrat la forta repressió de l'any anterior i l'estreta vigilància a la qual eren sotmesos els menorquins, Dávila no estava tranquil i temia constantment un nou aixecament. A més a més, l'eventualitat d'una invasió aliada feia perdre el son al governador, que no cessava de demanar ajut militar tant a Espanya com a França, si bé les seves reiterades peticions no foren ateses. Els temors aviat es confirmaren: el 12 de setembre arribà a Sant Felip la notícia que una flota es trobava a Mallorca disposada a salpar cap a Menorca. Aleshores, Dávila ordenà, sense gaire èxit, la formació d'una milícia local, però sols uns pocs botiflers menorquins romandrien fidels al governador, profundament odiat per la gran majoria de la població.

El desembarcament aliât tingué lloc durant els dies 14 i 15 de setembre, a la zona de costa compresa entre cala Alcaufar i Punta Prima, al sud de Sant Felip.

31. Entre els conjurats hi havia destacats nobles filipistes, com ara el marquès de Bellpuig i els comtes d'Atamans i de Montenegro, tots ells implicats en afers comercials i oposats a la noblesa austriacista. Talment hi havia molts comerciants xuetes, de manera que la conspiració fou coneguda, irònicament, com *la Sinagoga*. Aquesta conxorxa ha estat estudiada per Pedro de MONTANER, *Una conspiración filipista*, 1990.

L'exèrcit invasor, comandat pel general Stanhope, era una heterogènia formació de soldats anglesos, infants de marina i mariners de la dotació de la flota de Leake, espanyols, napolitans i portuguesos de l'exèrcit de Catalunya, amb un cert nombre de mallorquins. En arribar a Maó la notícia del desembarcament, el poble aclamà Carles III. El 21 es retia el castell de Fornells i el 25 ho feia Ciutadella. El 28, el general Stanhope passà a l'atac contra Sant Felip i prengué les fortificacions exteriors. Després de diverses vacil·lacions, enmig d'un ambient de derrotisme general, la fortalesa capitulà la tarda del 29.³²

Els menorquins celebraren amb grans mostres d'alegria el retorn al domini de Carles III. Havien col·laborat amb l'exèrcit aliât fins al punt que el general Stanhope els atribuï bona part de l'èxit de l'expedició. Les festes oficials i populars coincidiren amb el retorn dels desterrats i refugiats a Mallorca. Stanhope havia confirmat, de manera provisional, els privilegis de Menorca, tot en l'espera de la ratificació reial. La vida institucional recuperà el seu pols habitual: foren elegits nous jurats i consellers pel sistema tradicional d'insaculació, i s'envià un síndic a Barcelona per tractar amb la cort sobre els nombrosos problemes de l'illa.

La conquesta de Menorca fou gairebé simultània de la de Sardenya, amb la qual cosa la flota aliada a partir d'aquest moment podria controlar la Mediterrània a plaer. Però els britànics tenien els seus plans i l'endemà de la rendició de la guarnició de Sant Felip, el 30 de setembre, Stanhope escrivia al ministre Sunderland que, en la seva opinió, «Anglaterra no hauria de renunciar mai a aquesta illa que imposarà la llei a la Mediterrània, tant en temps de guerra com de pau». Potser no calia aquesta mena de motivacions, ja que des del començament de la guerra Anglaterra intentava aconseguir els seus objectius de domini de les rutes comercials i hegemonia al mar. De fet, el conflicte va ser l'argument perfecte per a moure la seva flota per la Mediterrània sense restriccions. I amb el ferm control sobre Gibraltar, ara només els mancava disposar d'un port capaç i segur i, a més, estratègicament situat al centre de la Mediterrània occidental, en la vertical de Toló i al mig de la ruta entre Espanya i Itàlia: el port de Maó. Es pot dir que els britànics s'aprofitaren de Carles d'Àustria per a assolir uns objectius que mai no haurien pogut aconseguir d'una altra manera.³³

32. Els seus superiors processaren els caps de la defensa, Dávila i La Jonquièrre. El primer fou empresonat al castell de Cartagena i se suïcidà llançant-se des de dalt d'una torre. El segon, repatriat amb les seves tropes, seria degradat.

33. Agustín JIMÉNEZ MORENO, «La búsqueda de la hegemonía marítima y comercial. La participación de Inglaterra en la Guerra de Sucesión española según la obra de Francisco de Castellví "Narraciones Históricas" (1700-1715)», *Estudis: Revista de Història Moderna* (València, Universitat de València), núm. 25 (2007), p. 165.

Els britànics, de fet, començaren a actuar com a senyors de l'illa, alhora que posaren en marxa la seva maquinària diplomàtica per a assolir el domini de *iure* sobre Menorca. Stanhope deixà una guarnició formada exclusivament per soldats britànics i embarcà la resta cap a la Península. Poc després començaven les obres de fortificació de la Mola, on es volia construir un castell batejat amb el nom de Queen Ann, i s'aixecava la infraestructura mínima per a convertir el port de Maó en base naval. Això no obstant, l'interès britànic per possessionar-se de Menorca topà amb fortes resistències, no tan sols per part de Lluís XIV, sinó també de Carles i dels aliats holandesos. Els menorquins, per la seva banda, no trigaren a desconfiar de les sospitoses maniobres dels britànics i començaren a acusar els efectes perniciosos d'una nombrosa guarnició que, a més a més d'estrangera, era malvista per la seva religió considerada herètica. Els abusos de les tropes, les exigències de llenya i provisions i l'actuació arbitrària dels caps militars feien la impressió que res no havia canviat. Els britànics havien deixat de ser els alliberadors de 1708 per a convertir-se en opressors, davant de la impotència dels representants de Carles III, sistemàticament menyspreats pels caps de la guarnició anglesa.

Però la sort de Menorca es decidiria molt lluny de l'illa. L'esgotament econòmic i militar dels contendents i les desavinences entre els aliats aconsellaren realitzar els primers contactes per a negociar la pau el 1709, que foren continuats en els anys següents.³⁴ Convé tenir en compte que Espanya només era una part del problema, car la Guerra de Successió era, sobretot, un conflicte d'abast internacional. Per això, diversos esdeveniments succeïts als països bel·ligerants acabarien tenint un pes decisiu en la finalització de la guerra. Sens dubte, el principal fou la mort sense descendència de l'emperador Josep I (1711), la qual cosa féu que el seu germà Carles passàs a ocupar el tron imperial amb el nom de Carles VI, i canviàs el panorama internacional. Els britànics, sempre atents a l'equilibri de forces al continent, no estaven disposats que un monarca acumulàs la corona imperial a la monarquia espanyola, per la qual cosa s'esqueia arribar a un compromís amb les potències borbòniques. Després de laborioses negociacions, el 8 d'octubre de 1711 se signaren uns acords preliminars de pau que reconeixien la sobirania britànica sobre Menorca. Res no havia transcendit oficialment, però a l'inici de 1712 ja era un clam que l'illa quedaria en mans britàniques, la qual cosa omplia d'inquietud els menorquins, que demanaven explicacions a Barcelona, on es trobava la cort de la

reina i emperadriu Elisabet Cristina. El desenllaç es produí el matí del 9 de novembre de 1712. El duc d'Argyll, nomenat governador de Menorca per la reina Anna, desembarcava a Sant Felip i, sense més cerimònia, ordenava hissar la bandera britànica.³⁵

6. ELS ÚLTIMS BASTIONS AUSTRIACISTES

Una volta vist el desenllaç que la guerra tingué per a Menorca, ens cal tornar a la resta de l'arxipèlag, que seguia fidel a Carles III. L'any 1712 ja era clar que els aliats deixarien a la seva sort els últims reductes austriacistes. El 14 de març de 1713 s'acordava a Utrecht, en el marc de l'armistici previ als tractats definitius, que totes les tropes aliades i imperials els havien d'abandonar tan aviat com fos possible. Pocs dies després, el 25 de març, arribava a Mallorca el nou virrei, Josep Antoni de Rubí i de Boixadors, que substituïa el marquès de Rafal. Rubí s'afanyà de seguida en un doble objectiu: d'una banda, posar les Illes en estat de defensa; d'altra banda, contribuir en la mesura del possible a la defensa de Barcelona, que aviat seria assetjada per l'exèrcit borbònic. En efecte, queviures, armes, pólvora i altres pertrets foren enviats en els mesos següents a Barcelona, on també es destacà l'actuació de nombrosos voluntaris mallorquins, sobretot artillers.³⁶ També va ser important durant els anys de guerra la contribució dels vaixells corsaris armats des de Mallorca i Eivissa, fustigant la navegació enemiga i capturant mercaderies que, en el cas dels queviures de primera necessitat, van alleugerir en certa mesura la situació de penúria que en ocasions es visqué a les Illes per causa de les males collites.

Malgrat tot, en les primeres setmanes de l'estiu de 1713 encara hi havia l'esperança d'aconseguir una rendició pactada que salvaguardés els privilegis. Al començament de juliol s'havia sabut a Mallorca la signatura de l'armistici i el conveni d'evacuació. La nova situació aconsellava enviar representants del regne a Barcelona per tal de participar en les negociacions. El Gran i General Consell de Mallorca elegí Nicolás Cotoner Sureda, comanador de Malta i filipista, el qual s'havia de sumar a Joan Sureda i de Vilallonga. El bessó de la negociació havia de ser la conservació dels privilegis. Cal recordar que Sureda, cap de la conxorxa filipista de 1711, es trobava confinat a Barcelona i d'aquí que fos elegit com a representant del Gran i General Consell. Cotoner sortí cap a Barcelona el dia 10, però quan arribà es trobà sense interlocutors. En efecte,

35. El juny de 1712, la reina Anna havia anunciat solemnement al Parlament de Westminster que Menorca quedava sota sobirania britànica.

36. Un contingent de cinquanta-tres artillers mallorquins comandats pel capità Joan Saurina i el tinent Bartomeu Ballester arribaren a Barcelona el 25 d'octubre de 1713. Aquests artillers tindrien un paper molt destacat en la defensa de la capital catalana.

34. La negociació sobre la sobirania de Menorca ha estat estudiada per Micaela MATA, *1705-1713, Menorca*, 1980, i Josep JUAN VIDAL, *La conquesta anglesa i la pèrdua espanyola de Menorca...*, 2008.

el 12 de juliol, aprofitant la confusió que es vivia a la capital catalana amb l'evacuació de les tropes aliades, Sureda s'havia embarcat en un vaixell anglès que l'havia deixat a Menorca. També el mariscal comte Starhemberg, cap de les tropes imperials i virrei de Catalunya, havia abandonat Barcelona el dia 10 amb l'almirall Jennings, per la qual cosa quan Cotoner hi arribà, no pogué presentar les seves credencials.³⁷ Mentrestant, el Consell de Cent i els consellers de Barcelona es dirigiren als jurats i al Gran i General Consell de Mallorca proposant-los de formar un front comú per a defensar els privilegis amenaçats.³⁸ A la vista de la situació, els jurats del regne i el Gran i General Consell decidiren sumar-se a la decisió de resistència a ultrança adoptada per la Junta de Braços en aquells dies.³⁹ Pel que fa a Eivissa, a mitjan juliol, les tropes estrangeres de guarnició a Eivissa començaven a evacuar l'illa⁴⁰ i el 15 d'aquell mes el Consell General acordava per unanimitat enviar un síndic a Madrid per a suplicar a Felip V la conservació dels privilegis i reconèixer-lo com a monarca d'Eivissa, però desistiren en saber que tant Barcelona com Mallorca havien decidit resistir.⁴¹

Tanmateix sembla que la rendició mai no havia entrat en els càlculs del marquès de Rubí, el qual rebutjà capitular davant del marquès d'Ordoño, el qual el 3 d'agost, al capdavant d'una flotilla enviada pel capità general de Catalunya, el duc de Pòpuli, l'instà a rendir-se esgrimint els acords de l'Hospitalet. Un mes més tard, Rubí rebutjà de nou la capitulació, ara instada pel general José de los Ríos. Rubí sabia perfectament que Felip V no comptava en aquell moment amb una flota que li permetés una acció ofensiva contra les Illes mentre, a més, estava concentrant tots els seus recursos militars en el setge de Barcelona. Durant molt temps, en efecte, Felip V no intentà cap acció contra les Balears, ja que aleshores la prioritat era la liquidació de la resistència a Catalunya. Però el 18 de juny de 1714, segons narra Francesc de Castellví, l'emperador Carles, segurament conscient de la inutilitat de la resistència, es dirigí a Rubí perquè no oposés resistència davant d'una gran força enemiga per no perjudicar la terra.

Després de la caiguda de Barcelona, l'ocupació borbònica de Mallorca i les Pitiüses, els últims reductes que mantenien la bandera de Carles d'Àustria, només era qüestió de temps. Tanmateix, la disposició vers la

mediació del Govern britànic animà l'emperador Carles a enviar a Mallorca un contingent de mil soldats imperials procedents del regne de Nàpols, amb vuit peces d'artilleria, pólvora i altres pertrets; les tropes, comandades pel coronel baró Rohx, arribaren a la Ciutat de Mallorca el 2 de febrer de 1715.

Mentrestant, el virrei Rubí continuava rebutjant qualsevol proposta de negociació i el 13 d'octubre de 1714 s'havia negat a lliurar Mallorca al general Dancourt—que arribà a oferir al virrei 100.000 escuts per la capitulació—, a la vegada que escrivia a l'almirall de l'esquadra britànica a la Mediterrània, Sir James Wishart, perquè l'ajudés.⁴² Wishart ignorà el requeriment i no es va moure; tota la col·laboració dels britànics es limità a facilitar l'arribada dels soldats imperials per la via de Maó.⁴³

Durant els primers mesos de 1715, el marquès de Rubí desplegà una gran activitat per a posar les Illes en estat de defensa: dividí Mallorca en deu districtes de guerra, amb funcions de vigilància i defensa de la costa, creà un cos mòbil de cavalleria que s'havia de dirigir als punts de la costa on es produís l'amenaça de desembarcament enemic, mobilitzà uns 10.000 homes de les milícies locals, que se sumarien al contingent imperial, i reforçà la guarnició del castell de Cabrera. Tot plegat suposà fortes despeses que hagueren d'assumir la Universitat del Regne, que es trobava en una situació financera al llindar de la fallida, i el reial patrimoni, que sufragà les despeses dels imperials. Paral·lelament, els més destacats filipistes eren confinats en les seves possessions i els presos, traslladats al castell de Bellver. A Eivissa, en canvi, el derrotisme era la nota general, amb un autèntic clam a favor de la capitulació, a la vista de la inutilitat de la resistència.

Mentre Rubí s'afanyava en els preparatius de defensa, s'estava duent a terme l'últim intent de mediació en favor de les Illes. El maig de 1715, el marquès de Torcy, per part de les potències borbòniques, i el comte de Stair, plenipotenciari de la Gran Bretanya, negociaven a París la situació de Mallorca i Eivissa. El punt de discrepància era novament la qüestió dels furs i privilegis, ja que, mentre el representant britànic advocava pel seu manteniment, en la línia oficial del seu govern, molt preocupat pel que ja es coneixia com «el cas dels catalans», ni Felip V ni Lluís XIV no estaven disposats a transigir en aquest punt fonamental, tot i que Torcy donava llargues a Lord Stair i li feia concebre esperances d'una propera resolució favorable.⁴⁴ Rubí tingué

37. Jaime SALVÀ, «Mallorca bajo el dominio austríaco», 1985, p. 273.

38. Jaime SALVÀ, «Rendición de Mallorca a Felipe V», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 38 (1981), p. 329.

39. Eduardo PASCUAL RAMOS, «Intervención de tropas imperiales en Mallorca al final de la Guerra de Sucesión», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 62 (2006), p. 256-257.

40. El punt quart dels acords feia esment directe a l'evacuació de Mallorca i Eivissa en compliment de l'armistici d'Utrecht.

41. Josep PIÑA RAMON, «Eivissa durant la Guerra de Successió a la Corona d'Espanya (i II)», *Eivissa*, núm. 12 (1981), p. 9.

42. Eduardo PASCUAL RAMOS, «Intervención de tropas imperiales en Mallorca al final de la Guerra de Sucesión», 2006, p. 257.

43. Wishart tenia ordre de respectar estrictament els tractats signats pel seu govern i, per tant, mantenir-se neutral.

44. Vegeu Pere VILÀS GIL, «Una possible rendició pactada de Mallorca i Eivissa el 1715», *Eivissa*, núm. 46 (2006), p. 4-8. Aquest autor publica l'esborrany d'acord que fou enviat des de Viena pel

coneixement d'aquestes negociacions per una carta de l'emperador Carles de dia 2 d'abril, la qual cosa generà en el virrei un optimisme excessiu vers la resolució pactada de la guerra a les Illes, i així ho comunicava el 17 de juny als jurats de Mallorca.⁴⁵

Com era d'esperar, les negociacions foren fum d'encenalls. En realitat, quan Rubí adreçava la seva confiada missiva als jurats del regne feia uns dies que les tropes borbòniques comandades pel general d'Asfeld havien desembarcat a Mallorca. En efecte, l'11 de juny salpà de Barcelona una gran flota de quatre-cents quatre vaixells, en la seva immensa majoria de transport, que portaven a bord un exèrcit de quaranta batallons d'infanteria i quaranta-vuit esquadrons de cavalleria que totalitzaven 29.886 homes i 2.792 cavalls. Era totalment impossible que el marquès de Rubí, amb els seus milicians mallorquins i el miler d'imperials, totalment aïllat i sense possibilitat de rebre reforços de l'exterior, pogués fer front a l'exèrcit filipista. El 15 de juny, les primeres tropes borbòniques desembarcaven a cala Llonga, a la costa de Felanitx, localitat on arribaren el 17. És en aquest moment quan Rubí encara s'aferrava al clau rogent de les negociacions de París i per això calia allargar la defensa. Però el temps corria inexorablement contra el tenaç virrei. El 20 de juny queia Alcúdia sense resistència. El 22, el Gran i General Consell acordava obrir un procés de negociació a la vista de la inutilitat de la resistència, per la qual cosa es creà una comissió amb diferents representants del regne, el Congrés,⁴⁶ per tal de negociar, alhora que feien una crida al virrei instant-lo a resignar la defensa, ja que en cas contrari «seria inevitable la total desolació y ruina de esta Ciutat y de sus naturales, en el qual cas no seria justa ni racional la resistència».⁴⁷ Així i tot, en els

marquès de Rialga en nom de Carles VI. Consta de vint-i-tres capítols i, a part de la concessió d'un perdó general, la conservació de béns, honors i hisendes, l'evacuació de tropes i moltes altres coses, ens interessa l'article quart que fa referència a la conservació dels privilegis, llibertats, constitucions, franquícies i costums d'ambdues illes perquè «siguin mantingudes i conservades en el mateix estat en el qual es trobaven i comportaven en temps del rei Carles que al cel sigui». Vilàs, tanmateix, pensa que els francesos no tenien cap intenció d'arribar a un acord i que en realitat estaven enredant Lord Stair mentre duïen a terme de manera inexorable la conquesta militar de les Illes. Es tractaria d'una manera de guanyar temps i estalviar-se problemes, ja que així es descartava una possible intervenció naval britànica. Sembla clar que Rubí també va ser un dels enganyats per la falsa negociació.

45. Jaime SALVÀ, «Rendición de Mallorca a Felipe V», 1981, p. 340-341. La carta de l'emperador al virrei es reproduïu a la p. 351. Salvà titlla la confiança de Rubí en la mediació anglesa d'«imprudència».

46. Integrat per vuit representants dels estaments militar, ciutadà i mercader, els consellers de les viles que es trobaven en aquell moment a Ciutat, quatre representants del capítol de la seu, el rector i un beneficiat de cadascuna de les cinc parròquies de la capital i tots els superiors de les comunitats religioses.

47. Jaime SALVÀ, «Rendición de Mallorca a Felipe V», 1981, p. 344.

dies següents es produïren diverses batusses entre els defensors i les tropes invasores que causaren un cert nombre de baixes.

El 24 de juny, els marquesos de Verger i de Bellpuig, elegits per assessorar Rubí en les negociacions, redactaren els capítols de la rendició que es referien sobretot a aconseguir el perdó per a naturals i estrangers, la confirmació dels privilegis, el respecte a les esglésies i als eclesiàstics, la conservació del tribunal de la inquisició, de la Universitat Literària i de la Reial Audiència, entre altres coses. A canvi, es lliuraria la Ciutat i tota l'illa i es reconeixeria la sobirania de Felip V. El 2 de juliol, dos oficials borbònics entraren a Ciutat de Mallorca i es dirigiren al palau de l'Almudaina per ultimar els detalls de la capitulació. Es van signar dues capitulacions, una per a l'evacuació de Mallorca i Eivissa per les tropes de guarnició i una altra per a la Ciutat i el regne de Mallorca. Els capítols foren en general acceptats, excepte en allò tocant als privilegis, que quedava a l'albir del monarca, atès que afectava la sobirania absoluta que de cap manera no es volia posar en qüestió. El 5 de juliol, Eivissa capitulava sense resistència i el governador Manuel Desvals, cap de la defensa del castell de Cardona que el febrer de 1715 havia anat a raure a Mallorca, reté l'illa al coronel Daniel O'Sullivan.⁴⁸ El 8 de juliol les tropes imperials sortien de Mallorca.

7. REPRESSIÓ, NOVA PLANTA I RESISTÈNCIA

Mallorca i Eivissa no pogueren evitar la repressió, sobretot durant el govern del marquès de Lede (agost de 1715 - abril de 1717). La població fou desarmada, es practicaren detencions entre els austriacistes més destacats, alguns dels quals foren exiliats o desterrats, es produí una depuració de càrrecs polítics i administratius; molts també veieren com els seus béns eren confiscats. Un oïdor de l'Audiència fou nomenat jutge comissionat per a les confiscacions, el producte de les quals revertí a la hisenda reial. També s'adoptaren mesures per a controlar els nombrosos refugiats austriacistes que hi havia a Mallorca i Eivissa, per la qual cosa s'ordenà posar controls a ports i fronteres per procedir a la detenció d'aquells que no poguessin provar documentalment el seu indult.⁴⁹ En contrapartida, era l'hora de recompensar els botiflers, que ara no només sortien a plena llum, sinó que molts feien pública ostentació dels mèrits i patiments, presumptes o reals, en favor de la causa de Felip V. Càrrecs, honors i altres recompenses foren distribuïts entre els filipistes, alguns

48. Pere VILÀS GIL, «L'arribada a Eivissa de Daniel O'Sullivan», *Eivissa*, núm. 33-34 (1999), p. 18-22.

49. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, «"Contener con más autoridad y fuerza": La represión del austriacismo en los territorios de la Corona de Aragón (1707-1725)», *Cuadernos Dieciochistas*, núm. 1 (2000), p. 146.

dels quals reberen títols de noblesa, mentre els atorgats per Carles d'Àustria eren anul·lats, la qual cosa afectava quatre marquesats i una baronia. Aquests títols no foren rehabilitats fins a les paus de Viena entre Felip V i l'emperador Carles VI (1725). Molts altres austriacistes no foren aparentment molestats, però patiren un autèntic exili interior.

Com als altres territoris de la Corona d'Aragó, Mallorca i Eivissa patiren la repressió col·lectiva que suposaren els decrets de Nova Planta. En el moment de la capitulació encara hi havia unes certes esperances de conservar els furs i privilegis, i fins i tot s'havia aconseguit, després d'una llarga negociació, que el general d'Asfeld es comprometés a intercedir davant del monarca en aquest sentit. Un dels aspectes remarcables és que, si bé es donava per perdut tornar al vell sistema pactista, el Congrés del Regne que negociava amb d'Asfeld intentava aconseguir el manteniment dels privilegis per la via de la gràcia reial, és a dir, com un gest del monarca vers els seus súbdits emanat del seu poder absolut i no com un dret que els pertocàs, ja que l'havien perdut per la rebel·lió.⁵⁰ Felip V, però, no transigí i cal destacar la rapidesa amb què es procedí a redactar la nova planta de govern del regne de Mallorca. En efecte, el 17 d'agost de 1715 el text era aprovat pel Consell de Castella i el 27 de novembre el rei signava el decret. Finalment, el 16 de març de 1716 es publicava la Reial cèdula. En definitiva, el rei rebutjava les demandes dels mallorquins i les recomanacions d'Asfeld fruit de les negociacions de capitulació. Però tal com passà amb Catalunya, no es procedí a l'eliminació de tot el dret foral, sinó sols del dret polític i administratiu, mentre que es mantingué el dret privat, el penal i el processal.⁵¹ Amb la Nova Planta, les dues institucions de govern bàsiques serien la Reial Audiència i el comandant general, que també la presidia, mentre que quedaven suprimits el Gran i General Consell de Mallorca i el Consell General d'Eivissa. Pel que fa al règim municipal, desapareixien les universitats, reemplaçades pels ajuntaments,⁵² alhora que Mallorca es convertia en un únic corregiment i s'extingia el Sindicat de Fora, institució que representava els interessos de les viles, si bé aquest organisme d'alguna manera aconseguí sobreviure. També es reformava la fiscalitat, que ara seria molt més onerosa, entre altres coses per sufragar el manteniment de la guarnició, ja que la militarització del territori seria un altre efecte col·lateral de la guerra.

50. Álvaro SANTAMARÍA, *Nueva planta de gobierno de Mallorca, enfiteusis urbana y real cabrevación*, Palma, Consell Insular de Mallorca, 1989, p. 175.

51. Vegeu Antonio PLANAS ROSSELLÓ, «La pervivencia del derecho mallorquín tras los decretos de Nueva Planta», *Ius Fugit*, núm. 13-14 (2004-2006), p. 409-437.

52. Per al cas de Palma, vegeu Eduardo PASCUAL RAMOS, «De jurados a regidores. La designación de los primeros regidores del Ayuntamiento de Palma», *Millars*, vol. XXXIV (2011), p. 59-75.

El Decret de Nova Planta fou complementat amb altres disposicions promulgades entre 1716 i 1718 per tal de regular diversos aspectes concrets. Pel que fa a Eivissa, la Corona confiscà les salines amb l'argument del dret de conquesta, la qual cosa generà un fort malestar. Durant molts anys, els eivissencs intentaren, sense èxit, que la confiscació fos revocada o que, almenys, se'ls hi concedís alguna compensació.

Que hi hagué resistència, sobretot en els primers anys d'ocupació borbònica, cada cop sembla més clar, tot i que això és un punt encara poc estudiat. A Eivissa es produïren dues conspiracions els anys 1717 i 1719. En el primer cas, es tractava d'organitzar un aixecament austriacista que havia de detenir el governador i reduir la guarnició. En el segon, més radical, es pretenia lliurar l'illa als britànics. Els implicats en la conxorxa intentaven establir contactes amb el tinent governador de Menorca i esperaven l'arribada de tropes britàniques de reforç. En ambdós casos, però, els conspiradors foren descoberts, detinguts i encausats.⁵³ També a Mallorca hi hagué casos de resistència, ben documentats entre el clergat, que es negava a lliurar els perseguits que s'havien refugiat en esglésies. També es descobriren dipòsits d'armes en cases d'eclesiàstics i es donava refugi a perseguits i desertors.⁵⁴ Alguns religiosos, així mateix, incitaven a la deserció i escampaven rumors i pasquins contra les autoritats borbòniques, actitud que s'incrementà durant la guerra contra la Quàdruple Aliança. La derrota espanyola a la batalla de Passaro incrementà la difusió de rumors d'invasió de l'armada anglesa i fins i tot del retorn de Carles d'Àustria. Una altra forma de malestar es materialitzà en la revifada del bandolerisme, perseguït ara per les tropes regulars de la guarnició. El problema de la resistència armada subsistí durant bastants anys.

8. L'EXCEPCIONALITAT MENORQUINA

La situació de Menorca, en mans britàniques, era molt diferent, fins al punt que podem parlar d'autèntica excepcionalitat en molts ordres. El 9 de novembre de 1712, molts mesos abans de signar les paus d'Utrecht, arribava a Maó el duc d'Argyll en qualitat de plenipotenciari de la reina Anna i governador titular de Menorca. Tres dies més tard, anunciava a les autoritats illenques el canvi de sobirania, alhora que expulsava amb males maneres el governador austriacista. Argyll es comprometé, en nom de la sobirana, a respectar el *statu quo* insular: «Habiendo asegurado a vuestras

53. Josep PIÑA RAMON, «Las conspiraciones antiborbónicas en Ibiza en la postguerra de Sucesión», *Eivissa*, núm. 2 (1973), p. 13-17.

54. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, «“Contener con más autoridad y fuerza”: La represión del austriacismo en los territorios de la Corona de Aragón (1707-1725)», 2000, p. 149.

Mercedes en nombre de nuestra reina por su mandato, de la constitución de todos sus derechos y privilegios tanto en lo eclesiástico como en lo secular». Tanmateix, els jurats generals encara desconfiaven de les intencions britàniques i presentaren al nou governador una petició de set punts, els primers dels quals eren la conservació de la religió catòlica romana i la confirmació dels privilegis, les pràctiques i els costums amb els quals sempre s'havien governat els menorquins. Argyll accedí en aquests dos aspectes crucials, però no en altres, com ara la petició de mantenir les duanes als ports. Els menorquins sempre s'aferrarien a aquestes promeses del duc d'Argyll formulades en nom de la reina, perquè encara que el Tractat d'Utrecht assegurava la lliure pràctica de la religió catòlica (no els privilegis del clergat, punt gens intranscendent), res no deia de la conservació dels privilegis.⁵⁵

En efecte, ni el tractat preliminar de 27 de març de 1713 ni el definitiu signat a Utrecht el 13 de juliol no mencionaven per a res el sistema institucional de l'illa. L'article onzè del tractat, dedicat a la cessió de Menorca, garantia el lliure gaudi de béns i honors dels menorquins, però això s'entenia a títol particular, no col·lectiu, per la qual cosa no s'hi podia englobar el dret públic, si bé aquest va ser respectat de fet. Ara bé, mai cap representant reial no va jurar el respecte als vells furs i privilegis insulars en nom del seu sobirà. Simplement es deixava fer, com una raresa que complaïa els habitants de l'illa, però vista amb una certa sorpresa pels mateixos anglesos. Molts anys més tard, l'enginyer militar John Armstrong considerava que si els illencs havien volgut continuar regits pel que ell considerava *lleis opressives* —en tost de les liberals de la Gran Bretanya— era per la influència de juristes i clergues, en la seva opinió els únics interessats a mantenir la situació.⁵⁶ Fos com fos, el cert és que mentre que els menorquins pretenien mantenir el sistema jurídic i institucional tradicional en la seva integritat aferrant-se a la promesa del duc d'Argyll, els tinentes governadors que regien l'illa i els seus superiors de Londres pensaven que tenien les mans lliures per a introduir els canvis que ells consideraven oportuns perquè el Tractat d'Utrecht res no deia sobre el particular. Aquesta interpretació divergent, és clar, seria una font inesgotable de conflictes i problemes entre les autoritats menorquines i el govern britànic i els seus agents a l'illa.⁵⁷

55. Miquel À. CASASNOVAS, *Enciclopèdia de Menorca: Tom Onzè, Història III, volum 1: De la Menorca britànica a la consolidació de l'Estat liberal (1712-1854)*, Maó, Obra Cultural de Menorca, 2011, p. 28.

56. JOHN ARMSTRONG, *The history of the island of Minorca*, Londres, C. Davis, 1752, p. 96-97.

57. Des de l'òptica britànica, és molt interessant el llibre de Desmond GREGORY, *Minorca, the illusory prize: A history of the British occupations of Minorca between 1708 and 1802*, Londres i Toronto, Associated University Press, 1990.

Durant tot el període britànic, els menorquins posaren un èmfasi especial a mantenir dos aspectes que ells consideraven absolutament fonamentals: els privilegis, garants del seu ordenament polític, jurídic i institucional, i la religió catòlica. Aquests eren els dos elements bàsics de la seva identitat i allò que els diferenciava dels seus nous amos; també serien els cavalls de batalla de les pugnes freqüents que enfrontaren les autoritats civils i religioses menorquines amb els governadors britànics. En realitat, la nova metròpoli, tot i que mantingué en substància el sistema institucional, canvià tot allò que considerava que era una amenaça o un entrebanc als seus interessos o a l'acció dels seus representants a l'illa. Potser la decisió de més abast fou deixar inoperant el Consell General pel procediment de no autoritzar la seva convocatòria. D'aquesta manera s'evitava que l'illa tingués un autèntic òrgan representatiu que podia suposar un important contrapoder. En canvi, els britànics afavoriren la total autonomia de les quatre universitats liquidant el poc que quedava de la primacia política de Ciutadella, que fins i tot deixà de ser la seu de la Governació i dels tribunals que en depenien directament, traslladats a Maó l'any 1722 per ordre del tinent governador Kane.

Així, la nova conjuntura generada arran del domini britànic crearà una tensió que es resoldrà en una dialèctica de continuïtat i canvi, per bé que, vist retrospectivament, cal reconèixer que els governs de Londres i els seus governadors foren molt més respectuosos i disposats a negociar que no ho serien mai els Borbó espanyols i els seus agents.⁵⁸ Talment, es va respectar la llengua catalana en tots els àmbits, també com a llengua oficial de l'administració i com a llengua de cultura, de tal manera que, per la seva excepcionalitat, el segle XVIII ha estat definit com el període menorquí de la literatura catalana.⁵⁹

Tanmateix, és cert que en tornar Menorca a la sobirania espanyola després de la conquesta de 1782, Carles III decidí mantenir el sistema institucional inalterat. La possessió de Menorca portava aparellat un

58. Hem tractat més extensament aquesta qüestió a Miquel À. CASASNOVAS, «La pervivència de les institucions forals al segle XVIII: el cas de la Menorca britànica», a Isabel FALCÓN (coord.), *El Compromiso de Caspe (1412): Cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón: XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 26-30 junio 2012, Caspe, Alcañiz*, Saragossa, Obra Social de Ibercaja, 2013, p. 249-256; «Una illa sense Nova Planta? Les institucions menorquines després del Tractat d'Utrecht», ponència presentada al IX Congrés de Centres d'Estudis de Parla Catalana, *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana* (Cervera, febrer 2014), en premsa, i *De la Menorca britànica a la consolidació de l'Estat liberal*, 2011.

59. Jordi CARBONELL, «El període menorquí de la literatura catalana», a J. OLIVER (ed.), *El llibre de tothom*, vol. 3, Barcelona, Alcides, 1964, p. 159-163. Contribuí molt a crear un clima de llibertat individual l'abolició del tribunal del Sant Ofici a l'inici del domini britànic. La Inquisició fou restaurada, però, en tornar Menorca a la Corona espanyola.

problema important: encaixar dins la monarquia borbònica un territori de l'antiga Corona d'Aragó que conservava, si més no sobre el paper, els seus furs i privilegis intactes. Perquè, com de seguida s'havien afanyat a informar les autoritats menorquines al duc de Crillon, capità general de l'exèrcit ocupant, durant tot aquell segle els illencs havien mantingut íntegres els seus trets diferencials: la religió catòlica i els seus privilegis. Els menorquins es consideraven espanyols, però aquest sentiment de pertinença s'ha d'interpretar a la manera austriacista, dins del pactisme propi de la monarquia composta i horitzontal dels Àustria, no a la manera borbònica pròpia de la Nova Planta, amb una Espanya vertical i absolutista. En principi, les noves autoritats —que no es podien permetre de perdre el favor dels menorquins quan la guerra contra la Gran Bretanya encara no s'havia acabat— confirmaren l'antic ordenament foral de l'illa, confirmació que fou ratificada per la Reial ordre de 16 de febrer de 1782. Hi ha, però, un matís important: la confirmació dels privilegis s'atorgava com a mercè reial,⁶⁰ no com un dret inalterable, fruit del vell pactisme catalanoaragonès.⁶¹ En altres paraules, l'ordre foral es confirmava fins que la monarquia consideràs una altra cosa. D'altra banda, es requerí a les universitats, així com a nombroses corporacions i a destacats juristes de l'illa, l'elaboració d'informes i la contestació d'enquestes sobre els aspectes més variats de la vida insular. En els mesos que seguiren la conquesta s'acumulà a Madrid un corpus ingent de documentació sobre Menorca, els menorquins i les seves institucions; presumiblement, havia de servir per a adoptar mesures específiques de govern que no s'arribaren a materialitzar. I és que quan Floridablanca va veure assolits els objectius propagandístics i de pres-

tigi que s'havia proposat per compensar el seu fracàs anterior a Gibraltar, s'oblidà de Menorca.⁶²

La Reial ordre de 16 de febrer també disposava la creació d'una Junta de Govern que havia de tenir competències en els afers polítics i econòmics i en l'administració de justícia. Es tractava d'un govern provisional, ja que una volta signada la pau amb la Gran Bretanya, que sancionava el domini espanyol sobre Menorca, s'aixecà l'estat d'excepció per entrar en una dinàmica de normalitat. En una Reial cèdula de 24 de juny de 1783, Carles III ordenava que l'illa passàs de la jurisdicció de la Secretaria de Guerra a la del capità general i Reial Audiència de Mallorca.

En suma, no s'havia produït a Menorca una extensió de les lleis de Castella com si es tractàs d'una Nova Planta, ja que un canvi brusc del sistema institucional hauria suposat el rebuig frontal dels menorquins, que no haurien comprès una mesura tan dràstica com injusta. D'altra banda, el mateix objectiu es podia aconseguir per altres mitjans més subtils que, de fet, van ser utilitzats, sobretot a partir de la recuperació de l'illa després de la darrera ocupació britànica de 1798-1802. La decadència de les institucions menorquines, doncs, continuà durant el primer terç del segle XIX fins a la seva abolició definitiva en consolidar-se el règim liberal a Espanya entre 1834 i 1836. Durant aquests anys el venerable sistema institucional que tenia els seus orígens al segle XIII, va quedar aigualit i encarcerat davant de les pressions centralitzadores i la impossibilitat d'evolucionar, per la qual cosa no s'adaptava als nous temps. És significatiu que no s'aixecàs cap veu en la seva defensa quan s'implantà el sistema constitucional homogeneïtzador i de tall centralista.⁶³

60. Observau que la via de gràcia era la que reclamaren els mallorquins per conservar els privilegis després de la capitulació de 1715.

61. Román PIÑA, *La reincorporación de Menorca a la Corona española: 1781-1798: Medidas de gobierno y administración*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1983, p. 92.

62. José L. TERRÓN PONCE, *La reconquista de Menorca por el duque de Crillon*, Maó, Museo Militar San Felipe, 1984, p. 101.

63. Això ja es va veure al final de 1812 en implantar-se la Constitució, que suposà canviar el sistema municipal i judicial tradicional. El retorn a l'absolutisme l'any 1814 restaurà la situació anterior, que vigí, fora del Trienni Constitucional (1820-1823), fins als primers anys del regnat d'Isabel II.

MÉS ENLLÀ DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ: LA SARDENYA CATALANA SOTA EL DOMINI DELS SAVOIA*

LLUÍS GUIA MARÍN
Universitat de València

1. UNA REFLEXIÓ INICIAL EN RECORD DE FRANCESCO MANCONI

Fa temps que, per atzars de la meua trajectòria acadèmica, vaig iniciar una recerca sobre la història del regne de Sardenya, que justifica en part la inclusió d'aquest treball en el volum que teniu a les vostres mans; una recerca que, a més, em manté unit profundament a la terra sarda. Al llarg dels darrers trenta anys he tingut l'oportunitat d'endinsar-me en aquesta illa tan pròxima i a la vegada tan desconeguda per la major part de nosaltres. He recorregut la terra i els seus arxius, i he conegut la seua gent, al temps que intentava esbrinar el seu passat històric. He de dir que he rebut sempre per part dels sards un caliu i un suport que m'encoratjaven a continuar. Entre aquells, que sempre han valorat positivament la meua intromissió en la reconstrucció del seu passat històric, vull ara i ací retre memòria a Francesco Manconi, al qual dedique aquest treball.

Alguns el coneixien, altres potser no, però he de dir-vos que, a l'inici de l'any 2014, ens va deixar per sempre aquest gran historiador del nostre passat comú. Ell, amb molts més mèrits que jo, hauria d'haver impartit la conferència origen d'aquest treball. Els seus problemes de salut no li varen permetre continuar en la primera línia de les activitats acadèmiques; la seua ferma voluntat, però, el va mantenir fins al final en la primera línia de la recerca. Un dels temes cabdals de la història sarda sobre el qual estava treballant, la crisi Camarasa del regnat de Carles II, quedarà durant molt de temps, potser per sempre, sense una interpretació que superés molts dels tòpics de la historiografia tradicional.

Malgrat els estrets lligams d'amistat que vàrem tenir, no va ser una de les primeres persones que vaig conèixer a Sardenya; passaren gairebé quinze anys fins que coincidírem en un seminari a Càller a l'inici d'aquest segle, organitzat per Bruno Anatra.¹ Faig

aquesta puntualització perquè els avatars del destí havien fet coincidir uns anys abans, al 1984, alguns fets que tenen per a mi una especial significació. 1984 va ser el primer any que jo xafava terra sarda amb motiu del congrés Acta Curiarum, que encetava un ambiciós projecte de publicació dels processos de les Corts del regne de Sardenya.² Aquell mateix any Francesco Manconi i Jordi Carbonell coordinaven la doble publicació d'una obra emblemàtica, en versió catalana i italiana: *Els catalans a Sardenya, I catalani in Sardegna*, que era, entre altres coses, un signe del retrobament entre la historiografia sarda i la catalana.³

Els catalans a Sardenya —una obra que pel seu caràcter institucional va tenir una difusió limitada— amagava entre les seues pàgines un missatge molt clar, i crec que Manconi no hi fou aliè: la catalanitat de Sardenya no calia limitar-la a l'època medieval, al període d'expansió de la Corona catalanoaragonesa. Aquella formació política, coneguda com Corona d'Aragó, va perllongar-se durant dos segles més, fins a les albrors del segle XVIII, en els quals la catalanitat de Sardenya assolí noves fites. La col·laboració entre Francesco Manconi i Jordi Carbonell em consta que no fou exclusivament acadèmica; es va assentar en una profunda amistat. Jordi Carbonell va comptar a Càller amb valuosos amics que li donaren suport durant el seu exili; entre ells destacaren Manconi i la seua esposa, Marina Romero.

Els catalans a Sardenya, obra que cal recomanar absolutament, fou una nau insigne, precedent de tantes altres obres de Francesco Manconi, on evidenciarà la catalanitat de la societat sarda en època moderna. Vull destacar, però, un altre treball que fou molt significatiu. Publicat en 1998 a la revista *Pedralbes*, portava un títol poc equívoc: «De no poderse desmembrar la Corona d'Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles».⁴

* El present treball s'inscriu en el projecte d'investigació «Rupturas y pervivencias de la tradición jurídica y financiera de la Corona de Aragón en la crisis del antiguo régimen», ref. DER2012-37970, finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (Espanya), Pla Nacional de R+D+I i Fons FEDER, i en la *Commissa* PC.P01.008.002, «Politiche difensive e sistemi di difesa degli Stati del Mediterraneo», del Consell Nacional de la Recerca (CNR) (Itàlia).

1. *Isole nella storia. Seminario Internazionale*, Càller, Università degli Studi di Cagliari, Dipartimento di Studi Storici, Geografici ed Artistici (29 novembre - 1 desembre 2001).

2. *Istituzioni rappresentative nella Sardegna medioevale e moderna: Atti del Seminario di studi, Cagliari, 28-29 novembre 1984*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1986, col.l. «Acta Curiarum Regni Sardiniae», núm. 1.

3. Jordi CARBONELL i Francesco MANCONI (ed.), *Els catalans a Sardenya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984, i *I catalani in Sardegna*, Cinisello Balsamo (Milà), Consiglio Regionale della Sardegna, 1984.

4. Francesco MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles», *Pedralbes* (Barcelona), núm. 18 (2) (1998), p. 179-194. Anys més tard, Manconi publicarà un altre treball amb un títol poc

Manconi no va manifestar cap complex, cap inconvenient d'utilitzar una terminologia que els historiadors espanyols consideren poc acadèmica. Venint d'un historiador forà, el suport per aquells que treballem en una realitat, diguem-ho suaument, menys sensible resulta si més no encoratjador. La lectura del treball de Manconi va ser per mi una fita important en la descoberta de la realitat sarda en època moderna. Precisament la citació del seu treball vull que estiga present a l'inici del meu text.

Quines seran les parts del meu discurs: primerament, vull fer una reflexió sobre el llarg vincle de Sardenya amb la Corona catalanoaragonesa. A continuació, pararé l'atenció en la desigual consideració historiogràfica que, per part d'uns i altres, ha rebut el regne sard. En tercer lloc, em centraré breument en les repercussions del conflicte successori a l'illa. Finalment, insistiré en el canvi dinàstic esdevingut a Sardenya, el pas inesperat a mans del Savoia, la qual cosa marcarà definitivament el seu destí.

També he de fer un aclariment inicial sobre la utilització en el títol, i en el text, del concepte de *la Sardenya catalana*; he de dir, però, a fi de no provocar cap equívoc o suspicàcia que Sardenya ha estat, és i ha de ser sarda. Això no obsta perquè evidenciem que la conformació de la societat sarda, una societat que no dubtaré a qualificar de mestissa,⁵ no es pot entendre sense considerar les aportacions de catalanitat que durant quatre-cents anys va rebre i que han deixat una petjada inesborrable.

2. EL SÒLID VINCLE DE SARDENYA AMB LA MONARQUIA HISPÀNICA

Quan en 1573 Felip II afirmava referint-se a Sardenya que la Corona d'Aragó no podia desmembrar-se, era difícil imaginar que a penes segle i mig després aquest regne perdria definitivament els seus vincles amb la monarquia hispànica. No havien faltat ocasions en les quals l'illa havia estat considerada peça de canvi. Precisament fou amb motiu d'una d'aquestes quan el Rei Prudent va creure necessari recordar els estrets lligams que unien Sardenya amb la Corona catalanoaragonesa.⁶

Per això, la separació de Sardenya dels territoris

ibèrics a partir del conflicte successori va tenir alguna cosa d'especial. Se'ns podria argumentar en contrari que igualment era impensable la destrucció d'un imperi tan poderós i la separació del mateix d'altres territoris que li havien estat emblemàtics. Això pareix irrefutable, però insistim que cap territori europeu dels que conformaren la monarquia dels Àustria no havia assolit un nivell tan intens d'integració amb els territoris ibèrics com el regne de Sardenya. Sens dubte, a finals del segle XVII, havia assolit unes cotes de catalanització, també cal dir de castellanització en determinades esferes socials i culturals, que el convertien en una extensió dels Països Catalans. Una integració que assolía diversos nivells i que, en definitiva, obeïa a una societat estructurada a imatge i semblança dels antics territoris de la Corona catalanoaragonesa amb contradiccions semblants a les viscudes per aquests pel fet d'estar tots immersos en la monarquia hispànica.

Cal recordar que Sardenya havia estat una peça fonamental en la construcció de la Corona d'Aragó. No debades, la vinculació amb aquesta durarà quasi quatre-cents anys, marcant intensament, no sols els trets bàsics de la societat sarda, sinó d'alguna manera també el mateix nucli expansiu. Una importància que no s'ha de quantificar pel seu pes demogràfic o econòmic, més modest que el dels països fundadors de la Corona, sinó per la intensitat dels vincles establerts, des del punt de vista econòmic, social i cultural, i per la consolidació d'una estructura política i institucional que mantenia relacions de reciprocitat amb el conjunt de la Corona d'Aragó, i especialment amb els Països Catalans. En aquest sentit, caldria fer notar algunes dades, per força esquemàtiques:

L'existència d'una organització eclesiàstica plenament ibèrica sota el patronat reial i absolutament vertebrada pel que respecta als ordes religiosos amb les «províncies aragoneses» o «ibèriques».⁷ El cas més emblemàtic correspondria a l'orde de la Mercè, un dels trets identitaris de Sardenya que s'ha mantingut fins als nostres dies.⁸ Un altre element significatiu era la preeminència d'una noblesa, sorgida d'un traumàtic procés de conquesta, que projectava els seus feus a un costat i altre de la mar. Es pot afirmar que al segle XVI la noblesa sarda, o sardocatalana, una noblesa mestissa, s'havia conformat ja com un grup social relativament homogeni que mantenia forts lligams amb la noblesa peninsular.⁹ Un element fonamental en la vertebració del regne de Sardenya el constituïren els seus centres

equívoc: Francesco MANCONI, «L'identità catalana de la Sardegna», *Cooperazione Mediterranea* (Càller), núm. 1-2 (2003), p. 105-111.

5. Sobre l'origen d'aquest caràcter mestís de la societat sarda, són especialment il·lustratives les aportacions de Manconi al treball citat a la nota anterior i publicat a *Pedralbes*.

6. Felip II va advertir el governador de Milà que Sardenya no podia ser cedida «por el juramento que tiene hecho en Aragón de no desmembrar nada de aquella Corona», citat per Francesco MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles», p. 189.

7. Raimondo TURTAS, *Storia de la Chiesa in Sardegna: Dalle origini al 2000*, Roma, Città Nuova, 1999.

8. Antonio RUBINO, *I mercedari in Sardegna (1336-2000)*, Roma, Istituto Storico dell'Ordine della Mercede, 2000.

9. Francesco FLORIS, *Feudi e feudatari in Sardegna*, Càller, Della Torre, 1996; Francesco FLORIS i Sergio SERRA, *Storia della nobiltà in Sardegna: Genealogia e araldica delle famiglie nobili sarde*, reimpr., Càller, Della Torre, 2007.

urbans; ciutats amb un règim municipal construït amb el model catalanoaragonès.¹⁰

No sols eren l'organització eclesiàstica, la feudalitat o les ciutats les que seguien un mateix model. Tant les institucions delegades del poder reial, virregnat, audiència, governacions, oficials del reial patrimoni (mestre racional, procurador reial, regent de la reial tresoreria...), etc., com les representatives del regne, les Corts i els estaments, tenien una estructura i uns mecanismes de funcionament semblants. La integració efectiva havia fet un pas qualitatiu en el regnat de Ferran el Catòlic amb l'inici d'un intens procés de reestructuració¹¹ que arribà al seu punt àlgid amb la constitució de l'Audiència per Felip II.¹² Segons Manconi, «el procés d'homogeneïtzació, realitzat segons un clar dirigisme monàrquic, arriba al seu moment màxim en temps de la fundació de l'Audiència».¹³

Cal destacar, a més, que el grau de catalanització de Sardenya a finals del segle XVII era molt elevat, des de diversos punts de vista: social, politicoinstitucional i cultural; també el castellà avançava ràpidament des de la conformació de la monarquia hispànica, i especialment a partir de Felip II, amb la complicitat de les elits dominants.¹⁴ No es tracta d'analitzar en quins àmbits es privilegiava més una llengua o l'altra, sinó de constatar que, més enllà dels usos socials i administratius, i

amb aquesta difícil dualitat, la integració cultural de l'illa amb els territoris ibèrics, especialment amb els Països Catalans, s'havia assolit des del segle XVI. El sard, marginat de l'esfera administrativa, persistia com a llengua dels grups populars, especialment al camp, i evidenciava cada vegada més la forta influència de les altres dues llengües en la seua morfologia.

3. UNA ATENCIÓ HISTORIOGRÀFICA DESIGUAL

Què es pot dir sobre l'atenció historiogràfica desigual que ha rebut el regne sard en època moderna? La primera cosa a dir és que la historiografia sarda ha marginat, no per casualitat, els primers vint anys del segle XVIII, aquells que ara precisament ens interessa recordar i rememorar. En alguns treballs acadèmics he intentat explicar quines han estat les variables per a què fos així.¹⁵ Crec que cal recordar-les: per a la historiografia italiana, la història de l'illa ha importat poc, sent com era un regne massa hispanitzat —en aqueix doble sentit de catalanitzat i castellanitzat que hem evidenciat més amunt— per a integrar-lo en el discurs de la nació italiana. En tot cas, quan s'ha incorporat la seua història al conjunt de la història d'Itàlia, sempre s'ha desenfocat el veritable encaix del regne sard en la Corona catalanoaragonesa, i s'ha recorregut a pautes interpretatives molt pobres i esquemàtiques; Sardenya hauria estat simplement un territori *italià* dominat per un poder estranger.

Pel que respecta a la historiografia espanyola, l'oblit de la història sarda ha estat més evident. En els discursos d'història d'Espanya pareix que s'hi obviï qualsevol referència. No podem admetre que això es dega a la seua condició de regne menor i, per tant, poc influent; més aviat pense que d'alguna manera es tracta d'oblidar, d'amagar, la *pèrdua* del regne; humiliant?, dolorós?, poc convenient per a construir el discurs unitarista de la nació espanyola? En aquest sentit, cal tenir en compte, com he indicat abans, que Sardenya era l'únic territori que tenia un alt nivell d'hispanització —insistix, amb l'ampli sentit del terme— d'entre tots aquells que *España* havia *perdut*¹⁶ a Europa. Evidentment, assumir amb naturalitat la *pèrdua* podia dinamitar categories considerades immutables en el discurs al·ludit: si un territori amb aqueix nivell d'integració es podia separar, per què no d'altres? És aquesta una pregunta que té una gran actualitat.

El més greu és que la historiografia dedicada a la

10. Sobre la implantació del dret privilegiat d'arrel catalana a les ciutats sardes, cal citar el treball de Carla Ferrante i Antonello Mattone, presentat en el XVIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Carla FERRANTE i ANTONELLO MATTONE, «I privilegi e le istituzioni municipali del Regno di Sardegna nell'età di Alfonso il Magnanimo», a Guido D'AGOSTINO i Giulia BUFFARDI (cur.), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo: I modelli politico-istituzionali. La circolazione degli uomini, delle idee, delle merci. Gli influssi della società sul costume. Celebrazione Alfonsine: Napoli-Caserta-Ischia, 18-14 settembre 1997*, vol. 1, Nàpols, Paparo, 2000, p. 277-320, 2 v.).

11. BRUNO ANATRA, *Istituzioni e società in Sardegna e nella Corona d'Aragona (secc. XIV-XVII): El arbitrio de su libertad*, Càller, AM&D, 1997, p. 96.

12. LUIGI LA VACCARA, *La Reale Udienza, contributo alla storia delle istituzioni sarde durante il periodo spagnolo e sabauo*, Càller, ECES, 1928. Per a la creació quasi simultània de les audiències a Mallorca i Sardenya, Josep JUAN VIDAL, «Mallorca y Cerdeña en tiempos de Felipe II. ¿Reinos de segundo orden?», a BRUNO ANATRA i FRANCESCO MANCONI (cur.), *Sardegna, Spagna e stati italiani nell'età di Filippo II*, Càller, AM&D, 1999, p. 253-281.

13. En 1564, Felip II, trobant-se a Barcelona, disposa d'«instituir y formar la Audiencia y Cancilleria como la tenía aquella ciudad de Barcelona y Principado de Catalunya» (citat a FRANCESCO MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles», p. 187).

14. RAIMONDO TURTAS, «La questione linguistica nei collegi gesuitici in Sardegna nella seconda metà del Cinquecento», *Quaderni Sardi di Storia* (Sàsser), vol. II (1981), p. 55-86; MARINA ROMERO FRIAS, «Note sulla situazione linguistica a Cagliari nel periodo 1598-1615», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), núm. XXV (1983), p. 453-465; JORDI CARBONELL, «La lingua e la letteratura medievale e moderna», a JORDI CARBONELL i FRANCESCO MANCONI, *I catalani in Sardegna*, p. 93-98.

15. LLUÍS GUIA MARÍN, «Un destino imprevisto para Cerdeña. De los Habsburgo a los Saboya», a ANTONIO ÁLVAREZ-OSSORIO, BERNARDO GARCÍA i VIRGINIA LEÓN (ed.), *La pérdida de Europa: La Guerra de Sucesión por la monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2007, p. 755-784.

16. La terminologia té, sens dubte, un caràcter hispanocentrista i l'he presa del títol de la publicació citada en la nota anterior.

Corona d'Aragó, als Països Catalans, ha comès, sovint, el mateix error. Més enllà de glosar les gestes de l'expansió catalana en l'època medieval, ha obviat, amb honroses excepcions,¹⁷ reflexionar sobre el paper del regne sard, no sols en la construcció sinó també en la pervivència de la Corona catalanoaragonesa en el si de la monarquia dels Àustria. Fins i tot, la majoria dels historiadors que volen acreditar una sensibilitat *nacionalista* quan fan història de la Corona catalanoaragonesa en època moderna, ho fan limitant-se als territoris ibèrics, aquells que formen part de l'actual Estat espanyol; se'ls podria retreure que amb aquesta limitació estant fent exclusivament història d'una part, no d'una part de la Corona d'Aragó, sinó d'una part d'Espanya; per tant, estan fent al seu desgrat *historia de España*. La història de Sardenya és, doncs, una assignatura pendent en els discursos sobre els Països Catalans. No es poden entendre aquests darrers sense el regne sard, per molt que no sigui un país català; no tant per la seua dimensió territorial o preeminència, sinó pel caràcter dels lligams establerts amb el nucli expansiu a través de quasi quatre-cents anys, que no foren sols de caràcter polític o econòmic, sinó socials i culturals.

Encara que pugui parèixer obvi, cal ressenyar que ha estat gràcies als historiadors sards, conscients de pertànyer a una comunitat històrica molt consolidada, que disposem d'un ampli repertori d'estudis sobre la història de Sardenya. En els darrers anys ha avançat molt la idea de la necessitat d'inserir la història del territori en els entorns polítics dels quals l'illa formà part. D'alguna manera, aquesta idea ha propiciat que, des dels centres sards d'investigació superior, s'hagen obert vies de cooperació amb la historiografia ibèrica, especialment amb investigadors dels Països Catalans. Hi ha una clara voluntat de superar tòpics de la historiografia tradicional; un bon exponent en aquesta línia ha estat des de fa anys el malauradament desaparegut Francesco Manconi.¹⁸

Malgrat tot, i com he indicat, la recerca sobre la història de Sardenya del primer quart del segle XVIII continua sense rebre una atenció adequada dels especialistes locals. Tradicionalment, els modernistes sards, si han dedicat llurs preferències a l'encaix de Sardenya en la monarquia dels Àustria, conclouen la seua anàlisi amb la mort de Carles II. Per contra, si llurs recerques s'han dirigit a l'estudi del segle XVIII, 1720 es converteix en una data emblemàtica a partir de la qual cons-

trueixen tot el seu discurs, com si l'arribada dels Savoia fos l'acta de naixement del regne sard, i no paren l'atenció en aspectes que connecten el territori amb el seu passat immediat. Les aportacions recents de més entitat sobre la història del conflicte successori i de l'administració austriacista a Sardenya, abans i després dels tractats de pau, continuen provenint d'historiadors forans com l'austriac Mario Döberl,¹⁹ l'alemanya Sabine Enders²⁰ i jo mateix,²¹ excepció feta de l'interès mostrat darrerament per Francesco Manconi, quasi l'únic entre els historiadors locals que ha comprès que aquest període a Sardenya fou de natural continuïtat amb el regnat de Carles II.²²

4. UNA GUERRA «ESPORÀDICA» EN UN LLARG CONFLICTE. UNA SARDENYA QUE NO CANVIA

La primera qüestió que s'hauria de puntualitzar, en el cas de Sardenya, és que el conflicte iniciat en 1700 amb la mort de Carles II no es va tancar realment amb els tractats internacionals que posaren fi oficialment a la Guerra de Successió, sinó en 1720 quan, per aplicació del Tractat de Londres de 1718, es va cedir l'illa als Savoia, i es posava fi a la invasió promoguda, tres anys abans, per Felip V.

En aquest període, Sardenya no fou escenari de grans batalles. La guerra fou «esporàdica», ja que en molt poques ocasions podem parlar d'accions de caràcter militar. Això sí, els contendents foren sempre els partidaris, i evidentment les potències aliades, dels dos pretendents a l'herència hispànica de l'últim Habsburg. Després de la mort de Carles II no havien faltat conspiracions i conats de revolta, però durant tota la primera fase del conflicte Sardenya va romandre sota el control de Felip V. Com en altres regnes de la monarquia, aquí també s'havia acceptat per inèrcia l'última voluntat de Carles II. Malgrat les mesures de control, els problemes que s'arrossegaven des de la centúria anterior, i que havien provocat una profunda fractura en

19. Mario DÖBERL, «Es menester conservar los buenos y abatir los malos», la situazione nel regno di Sardegna nel 1711 descritta e analizzata da Juan Amor de Soria», *Cooperazione Mediterranea* (Càller), núm. 1-2 (2003), p. 183-217, i «La visita generale di Marcos Maraón y Lara nel regno di Sardegna (1714-1715). Un breve periodo di riforme sotto il governo degli Asburgo austriaci», *Estudis: Revista de Historia Moderna* (València, Universitat de València), núm. 33 (2007), p. 225-253.

20. VINCENZO BACALLAR, *Vicente Bacallar, La Sardegna Parainfa della pace e un piano segreto per la sovranità 1712-1714*, a cura de Sabine Enders, Stuttgart, Giuanne Masala, 2011.

21. Lluís GUIA MARÍN, *Sardenya, una història pròxima: El regne sard a l'època moderna*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2012.

22. FRANCESCO MANCONI, «El regne de Sardenya: de Ferran el Catòlic al decret de Nova Planta», a ERNEST BELENGUER CEBRIÀ (coord.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 2, *L'època moderna (1479-1715): Ferran II i els Àustria*, Barcelona, Edicions 62, 2007.

17. És el cas de l'obra coordinada per Ernest Belenguier (*Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Edicions 62, 2007).

18. Caldria ressenyar, ara i ací, algunes de les trobades científiques coordinades per ell: BRUNO ANATRA i FRANCESCO MANCONI (cur.), *Sardegna, Spagna e stati italiani nell'età di Filippo II*; BRUNO ANATRA i FRANCESCO MANCONI (cur.), *Sardegna, Spagna e stati italiani nell'età di Carlo V*, Roma, Carocci, 2001; FRANCESCO MANCONI (cur.), *Banditismi Mediterranei: Secoli XVI-XVII*, Roma, Carocci, 2003.

el si de les elits locals, adobaren la conformació dels corresponents partits.

D'alguna manera es pot afirmar que en un principi Sardenya fou mera espectadora d'un conflicte que, encara que cada vegada estava més pròxim, pareixia que ignoraria l'illa com a escenari d'enfrontaments. Tanmateix, les conseqüències de tot tipus es farien sentir molt aviat, especialment aquelles que afectaven la vertebració secular de la Corona catalanoaragonesa, ja que la guerra provocà un trencament sistemàtic dels seus lligams interns. El pas de Barcelona al bàndol austriacista en 1705 desencadenarà les primeres actuacions a Sardenya contra els originaris del Principat i els seus béns. Les disposicions borbòniques, però, també agreujaran la difícil situació dels tradicionals lligams comercials de l'illa, que en la cruïlla del canvi de segle no passaven pel seu millor moment.²³ A banda de les mesures per a evitar el comerç amb els aliats, ara arribava el torn per a les relacions comercials que durant segles havien mantingut els sards amb la resta de la Corona d'Aragó.²⁴ Uns darrere els altres, els diferents súbdits revoltats foren objecte de les mateixes represàlies i exclusions comercials. I, com a conseqüència, mai més no es tornaran a recuperar plenament uns lligams que havien estat un element molt important en la construcció de la Corona. El 18 de febrer de 1706 es lliurava un despatx estenent les represàlies als valencians.²⁵ Un any després, s'aplicarà la norma als illencs de Mallorca i Eivissa.²⁶ Sardenya pareixia quedar absolutament aïllada de la resta de la Corona; fins i tot es va produir un breu episodi d'inclusió del regne sard en l'administració borbònica de la Itàlia espanyola. Quan foren abolits els furs d'Aragó i València, i suprimit el Consell d'Aragó en 1707, Sardenya, encara borbònica, va passar, per decisió de Felip V, a ser governada a través del Consell d'Itàlia sense que hi hagués en paral·lel cap mesura que qüestionés els seus furs, costums, usos, etc., i la seua estructura politicoinstitucional específica. Des del punt de vista intern, l'única cosa que va canviar, en aqueixa precisa conjuntura que durà un any, és que la seua relació amb el monarca havia de dirigir-se a través d'un altre consell i no a través del Consell d'Aragó, ja desaparegut. La sort de les armes i l'avanç aliat farien tornar les coses al seu lloc, encara que fos conjunturalment i sota un altre monarca. Com hem dit, el primer duel important es va produir a partir de juliol de 1708. L'arribada a les costes de Sardenya de l'esquadra aliada implicarà el seu pas a la causa de

Carles d'Àustria. Així, el 14 d'agost, els aliats prengueren possessió de la capital. El partit borbònic pareixia definitivament derrotat i els seus principals representants fugiren i es refugiaren a Madrid; entre ells, Vicenç Bacallar, futur ministre de Felip V.²⁷

Després de la intervenció de l'armada aliada, la «normalitat» politicoinstitucional de la Corona d'Aragó fou restablerta a Sardenya, encara que, com acabem d'apuntar, els lligams amb el País Valencià no podrien recuperar-se pel caprici de la sort diversa de les armes; un any abans havia tingut lloc la batalla d'Almansa i el domini borbònic acabà per ser irreversible en aquesta part dels Països Catalans. Així, Sardenya passarà de nou, a partir de l'estiu de 1708, a ser governada a través del Consell d'Aragó; es tractava del Consell d'Aragó austriacista que funcionava en paral·lel al borbònic des de 1705 i que continuaria fent-ho fins a la primavera de 1713. Membres destacats de les elits sardes passaren a servir el Consell, ocupant les corresponents places de regents o de secretari dels papers de Sardenya.²⁸ El Consell reforçava, gràcies a la reincorporació del regne, la seua raó d'existir. Així, a partir de 1708, s'assistí a un últim episodi d'aparent normalitat constitucional, ja que, a més, Sardenya no havia patit cap canvi en el seu context politicoinstitucional intern; un període qualificat erròniament per la historiografia local de *domini austriac*, ja que Sardenya va ser governada, tant des de Barcelona com més tard des de Viena, per un monarca que s'arrogava l'herència de Carles II i reproduïa les seues pràctiques de govern, sense que cap línia de discontinuïtat o tret «austriac» trenqués les tradicions de la Corona catalanoaragonesa.

Tanmateix, la guerra continuà sent una amenaça. Els filipistes, refugiats a Madrid, insistiren per a què s'organitzés una expedició militar per a recuperar l'illa. El projecte fou finalment aprovat i en maig de 1710 una expedició es dirigí a Sardenya. La flota anglesa la derrotà fàcilment. Finalitzava, així, el primer intent borbònic de recuperar Sardenya. La guerra s'allunyava de l'illa i Carles es consolidava com el seu monarca.

El cicle bèl·lic, però, no s'havia tancat per al regne sard, encara que caldrà esperar a la invasió borbònica de 1717 per assistir a les accions més sangonoses. La invasió de Felip V farà aflorar un conflicte que aparentment s'havia tancat. En efecte, la història demostrava que la guerra no havia finalitzat per a Sardenya. Una guerra que de nou enfrontarà els dos aspirants a l'he-

23. Francesco MANCONI, «Cerdefña a finales del siglo XVII - principio XVIII: una larga crisis de casi medio siglo», *Estudios. Revista de Historia Moderna* (València, Universitat de València), núm. 33 (2007), p. 27-44.

24. Archivio di Stato di Cagliari (ASC), Reale Udienza (RU), vol. 75/18, 147r-177v, 12-XII-1705.

25. ASC, RU, 181r-181v, 23-IV-1707.

26. ASC, RU, 183r-183v, 11-III-1707.

27. Gràcies a Bacallar, la Guerra de Successió va comptar en el bàndol borbònic amb un cronista d'excepció: VICENTE BACALLAR Y SANNA, *Comentarios de la guerra de España e historia de su rey Felipe V, el Animoso*, edició i estudi preliminar de Carlos Seco Serrano, Madrid, Atlas, 1957, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», núm. 99.

28. Lluís GUIA MARÍN, *Sardenya, una història pròxima*, p. 130 i s.

rència de Carles II.²⁹ L'actuació de Felip V generarà una ràpida reacció de les potències internacionals, que l'obligaran a abandonar Sardenya. Prèviament, la Quàdruple Aliança havia acordat, pel Tractat de Londres de 2 d'agost de 1718, que Sardenya havia de passar al duc de Savoia a canvi de Sicília, que passava a l'emperador. Finalitzava, així, el vincle secular que Sardenya havia mantingut amb la monarquia hispànica.

Més enllà dels fets bèl·lics, cal preguntar-se quines repercussions es produïren a l'illa a través d'aquesta mudança de reis. Hi va haver algun trasbalsament? O podem considerar que no hi va haver canvis de consideració? En realitat, el cicle bèl·lic finalitzava amb un regne aparentment incòlume. Incòlume en la mesura que Sardenya va seguir mantenint vigents les seues estructures polítiques i institucionals internes i el seu corpus legislatiu, a pesar de tota una sèrie de canvis interns, producte de la política de guerra o d'una difusa política de reformes, durant el primer període borbònic i durant el període austriacista, o de l'aplicació de canvis de més profunditat, com la Nova Planta borbònica, que varen ser posteriorment anul·lats.

5. UN DESTÍ «INESPERAT» PER A SARDENYA: ELS SAVOIA

La cessió, en 1720, del regne sard al duc de Savoia que havia estat conjunturalment reconegut rei de Sicília, finalitzada la Guerra de Successió, fou acordada per compensar-li la pèrdua d'aquest regne, que ara passava a Carles d'Àustria; un intercanvi que no fou grat a Víctor Amadeu, que assumí la compensació amb un caràcter de provisionalitat en l'espera d'adquisicions més convenients als territoris continentals. La presa de possessió, que es va produir en els mesos d'agost i setembre de 1720, va tenir com a fita emblemàtica el jurament del primer virrei dels Savoia. L'acte va seguir escrupolosament el cerimonial hispànic amb un fort protagonisme de les primeres veus dels estaments que, en nom de molts absents a Viena i Madrid, juraren fidelitat al nou sobirà. Val la pena parar en la fórmula emprada pel virrei Saint Rémy, que en espanyol jurava conservar i respectar «qualesquier privilegios, constituciones, capítulos de corte, pragmáticas, sanciones, estatutos, ordenaciones, libertades, franquezas, exempciones, buenos usos, fueros, costumbres escritas o no escritas, [...] tanto en parlamento general hechas como singularmente, las que se hicieren a las universidades, collegios y particulares personas de este Reyno, capitulos de breu, carta de Logu, y todas qualesquier cosas que en semejantes

juramentos se ha acostumbrado jurar por los serenissimos Reyes de Aragón de inmortal memoria».³⁰

Més enllà dels usos protocol·laris i la continuïtat amb el passat, el contingut del jurament reflectia les condicions que el Tractat de Londres havia establert per a la cessió de Sardenya a Víctor Amadeu de Savoia. Aquest havia de respectar tot el marc jurídic, institucional i polític si no volia que foren qüestionats els seus drets. S'obria, així, després de quatre-cents anys, una nova etapa en la història de Sardenya que es va tancar en 1847, quan es va produir l'anomenada *perfetta fusione* amb la *terra ferma* del Piemont. Fins aquesta unificació política i administrativa, acordada pels mateixos estaments sards, definitivament reconduïts al servei de la monarquia piemontesa, Sardenya va mantenir els referents d'unes institucions i unes lleis que havien estat conformades, quasi en la seua totalitat, mentre va formar part de la Corona d'Aragó, tenint com a model de referència el Principat de Catalunya.

L'arribada dels piemontesos a Sardenya va provocar un estrident contrast de mentalitat, de llengua, de cultura, d'ordenaments jurídics, de tradicions polítiques, etc. Moltes són les relacions contemporànies que donen fe d'aquesta diversitat i que estaven adreçades a alligonar els nous administradors amb les particularitats del país que anaven a governar.³¹ Relacions que es repeteixen al llarg de tot el segle XVIII i que són una prova de la continuïtat secular dels trets bàsics del regne sard.³²

Què es podria dir sobre la trajectòria sarda durant aquesta centúria? Diversos adjectius, com *continuïtat* i *atonía*, podrien definir una realitat complexa i difícil d'analitzar, almenys des de la perspectiva ibèrica, des de la perspectiva catalana, i fins i tot des de la perspectiva sarda. Cal tenir en compte que els mites de la construcció de la nació italiana han calat a fons en la societat i en la historiografia local. Qualsevol tret, hereu de quatre-cents anys d'història comuna, ha estat considerat sovint com la conseqüència negativa d'un llarg període obscur de dominació estrangera.

Per tant, la majoria de l'aparell crític disponible no està lliure de tòpics que amaguen, ignoren o no valoren una forta pervivència hispànica, catalana i castella-

29. Miguel Ángel ALONSO AGUILERA, *La conquista y el dominio español de Cerdeña (1717-1720): Introducción a la política española en el Mediterráneo posterior a la Paz de Utrecht*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1977.

30. ASC, Antico Archivio Regio (AAR), Busta 197-4, «Autos de la posesión del Reyno de Sardeña que el Excelentísimo señor barón de San Remy, virrey, lugarteniente y capitán General de este reyno ha tomado en nombre de su real magestad del rey nuestro señor don Victor Amedeo, que Dios guarde», p. 646r.

31. Sobre la qüestió, Antonello MATTONE, «La cessione del Regno di Sardegna dal trattato di Utrecht alla presa di possesso sabauda (1713-1720)», *Rivista Storica Italiana* (Torí i Nàpols), núm. CIV (I) (1992), p. 5-89.

32. Entre les relacions publicades, cal destacar: Francesco LODDO CANEPA, *Relazione della visita del Vicerè Des Hayes al regno di Sardegna (1770)*, Pàdua, CEDAM, 1958; Francesco MANCONI, *Descrizione dell'Isola di Sardegna*, Càller, Comune di Cagliari, 1985 (anònim piemontès).

na en la societat sarda durant el segle XVIII. Per contra, si fem una somera visita als arxius locals, les fonts documentals deixen al descobert les fortes arrels que la catalanitat mantenia a Sardenya. No estic referint-me sols a la llengua en què està escrita la documentació, sobre la qual, cal dir, avançava ràpidament el castellà; em referisc fonamentalment al que hi havia al darrere d'aquesta, un context jurídic i politicoinstitucional construït en simultani al de la resta dels països de la Corona, especialment dels Països Catalans. Un context que es mantenia viu, i actiu, i que perdurarà durant gran part del set-cents.

A Sardenya continuava vivint la Corona d'Aragó, més enllà de la seua existència; de tal manera que algunes de les institucions emblemàtiques d'aqueixa Corona, que varen néixer a l'illa —un bressol compartit amb Sicília—, tardaran a morir i ho faran a Sardenya; és el cas de la institució virregnal³³ —reciclada i mantinguda pels Savoia—, que serà abolida en la tercera dècada del segle XIX, paral·lelament a la *perfetta fusione*.³⁴ Realment resulta sorprenent llegir la documentació de les preses de possessió del regne de cadascun dels monarques, a cavall dels segles XVII i XVIII: Carles II, Felip de Borbó, Carles d'Àustria, Víctor Amadeu II i Carles Manuel III; per boca dels seus virreis seguien un mateix protocol i unes fórmules que apel·laven a la legitimitat dels monarques de la Corona d'Aragó «d'immortal memòria».³⁵ Més enllà de l'evidència que Sardenya s'havia constituït com a regne de la mà de la

33. Una bibliografia sobre la institució virregnal a Sardenya, a Lluís GUIA MARÍN, *Sardenya, una història pròxima*, p. 213 i s. Sobre la institució virregnal sota els Savoia, Pierpaolo MERLIN (cur.), *Governare un regno: Viceré, apparati burocratici e società nella Sardegna del Settecento*, Roma, Carocci, 2005.

34. El 23 de setembre de l'any 1648, el darrer virrei de Sardenya, Claudio Gabriele de Launay (1843-1848), va fer públic a Càller un bàndol anunciant el final de les seues funcions. La circul·lar es titulava «Cessazione di prerogative del Viceré».

35. Les preses de possessió del regne varen ser uns actes emblemàtics durant el segle XVII i primer terç del segle XVIII, almenys tenint en compte el rastre documental que varen deixar. Una sèrie documental de l'Archivio di Stato di Cagliari (ASC, AAR, Bustes 194 a 198) recull en diversos lligalls les preses de possessió de Carles II, de Felip V, de Carles III, de Víctor Amadeu i de Carles Manuel III. Possiblement, els monarques anteriors procediren, sempre a través dels seus virreis, a prendre possessió del regne mitjançant actes específics pel fet de no poder fer-ho assistint personalment a les Corts, presidides des de Ferran el Catòlic pels virreis. Referències documentals no en falten, en el cas de Felip III i Felip IV, encara que no s'hi conserven els processos corresponents. El duc de Sant Joan, en 1701, apel·larà al precedent protocol·lari del marquès de Camarasa de 1665, que al seu torn no evidenciava que l'esmentada pràctica hagués estat una novetat. Era una apel·lació interessada, la de Sant Joan, en un moment de conflicte. El comte de Cifuentes, en 1708, seguirà al peu de la lletra el procediment consolidat per Sant Joan, sempre considerant que la presa de possessió de Camarasa, en nom de Carles II, era un referent de legitimitat a tenir en compte; així ho faran també els primers monarques de la casa de Savoia, el baró de Saint Rémy en 1720 i el marquès de Cortanze en 1730.

Corona catalanoaragonesa, la lectura de les procures provinents dels llocs més recòndits de l'interior de l'illa, manifestant fidelitat als nous monarques, denota les arrels que havia assolit la llengua catalana en els usos socials i administratius; també, però, es detecta el ràpid avanç del castellà de la mà d'unes elits que desitjaven assumir la llengua de la monarquia.³⁶

La conclusió de tots els estudiosos és que el plurilingüisme a Sardenya fou un fenomen que va molt més enllà de la confluència de llengües que es va donar arreu d'Europa en els altres territoris de la monarquia hispànica;³⁷ en aquests, el castellà es va limitar a compartir els usos administratius amb les llengües autòctones, captant, això sí, l'atenció de les elits locals i convertint-se en conjuntural llengua vehicular en aquest àmbit. Per contra, a Sardenya, el català es feia servir com a llengua pròpia des dels albars de l'època moderna per amplis estrats de la societat, independentment del seu origen ètnic. Cal insistir, com deia fa una estona, que el castellà avançarà molt en determinats àmbits durant el segle XVII, especialment aquells que relacionaven la monarquia i els territoris, és a dir, els virreis amb les elits locals; també aquestes darreres, en un procés paral·lel a la resta de territoris de la monarquia, com és el cas dels Països Catalans, desertarien poc a poc de la seua llengua (sard o català) en els usos socials, i la relegarien a l'àmbit familiar. De fet, el castellà continuarà avançant sobre el català durant el domini dels Savoia fins a convertir-se per un temps en quasi l'única llengua vehicular entre les elits i els nous monarques piemontesos que evitaren sempre el conflicte en la pràctica del govern. La preeminència de l'italià en aquest àmbit començarà a sentir-se a partir de la dècada dels seixanta del set-cents.

36. Si parlem d'història de la cultura i en concret de la coexistència de diverses llengües en terra sarda, cal citar de nou Raimondo Turtas, sacerdot jesuïta, rigorós historiador i gran amic del professor Manconi. A banda dels treballs citats en notes anteriors, són significatius els següents: Raimondo TURTAS, «Pastorale vescovile e suo strumento linguistico: i vescovi sardi e la parlata locale durante le dominazioni spagnola e sabauda», *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* (Roma), núm. XLII (I) (1988), p. 1-23; *La nascita dell'università in Sardegna: La politica culturale dei sovrani spagnoli nella formazione degli Atenei di Sassari e di Cagliari (1543-1632)*, Sàsser, Università di Sassari, 1988.

37. Recents reflexions sobre això es poden trobar en els treballs de Maria Eugènia CADEDDU, «Scritture di una società plurilingue: note sugli atti parlamentari sardi di epoca moderna», a Thomas KREFELD, Wulf OESTERREICHER i Verena SCHWÄGERL-MELCHIOR (cur.), *Reperti di plurilinguismo nell'Italia spagnola (sec. XVI-XVII)*, Berlín, De Gruyter, 2013, p. 13-26; «Plurilinguism and identity in Sardinia (XVI-XVII centuries): some thoughts», a Flocl SABATÉ (ed.), *Hybrid identities*, Berna, Peter Lang, 2014, p. 119-125; «Scritture plurilingui in Sardegna. L'acte de possessió del viceré Camarasa (1665-1666)», a Ricardo FRANCH, Fernando ANDRÉS i Rafael BENÍTEZ (ed.), *Cambios y resistencias sociales en la edad moderna: Un análisis comparativo entre el centro y la periferia mediterránea de la Monarquía Hispánica*, Madrid, Sílex, 2014, p. 305-313.

Alguna cosa semblant al que hem dit sobre els virregnatns va ocórrer amb altres institucions que havien servit la monarquia dels Àustria per a governar Sardeña. Em referisc al Consell d'Aragó, la versió austriacista del qual havia perdurat fins al 1713, i al Consell d'Espanya, que Carles va instituir a Viena en gener de 1714.³⁸ L'obligació imposada a Víctor Amadeu de respectar tot el context jurídic i politicoinstitucional el portarà a recrear en la cort una institució que acomplirà la mateixa funció que havien exercit els consells esmentats; es tractava del Supremo Consiglio di Sardegna a Torí, la capital piemontesa. Un consell, on sards de llinatge valencià com Malonda, exerciran una tasca preeminent fins a mitjan segle XVIII.³⁹ D'alguna manera, la capacitat d'influència dels models politicoadministratius catalanoaragonesos es mantenia viva de la mà de Sardeña quan aquests ja havien estat abolits per Felip V als territoris ibèrics.

A banda del Consell Suprem de Sardeña i de la institució virregnal, perpetuada sense línia de discontinuïtat, altres institucions territorials representaren el poder monàrquic a l'illa, algunes d'arrels catalanoaragoneses, com l'Audiència Reial de la qual parlarem després; altres foren introduïdes pels Savoia, aprofitant el desconcert i la precipitació en els traspassos de sobirania del 1720, malgrat el clar mandat del Tractat de Londres; em referisc a la Intendència, d'inspiració borbònica o de tradició savoiana —tant se val—,⁴⁰ que significà l'agressió més important a la idiosincràsia de Sardeña en aqueixa conjuntura històrica. No podem, ara i ací, analitzar el caràcter i l'abast de la institució de la Intendència al regne de Sardeña que va haver d'exercir les seues funcions amb coordinació amb els virreis savoians, uns virreis que reivindicaren les mateixes preeminències que havien tingut els seus antecessors i que, per tant, xocaren amb els intendants. Al final, ambdues institucions, malgrat enfrontaments conjunturals, serviren per a fer avançar l'absolutisme savoia. Tant en un cas com en l'altre, aquells que exerciren ambdós càrrecs foren preferentment de proce-

dència piemontesa, allunyats, per tant, de la terra i de les elits locals.⁴¹

No fou casual que Víctor Amadeu introduís la Intendència per substituir tota una sèrie de càrrecs que des de l'època medieval havien governat el reial patrimoni i que durant el segle XVI constituïren, arreu dels diversos territoris de la Corona catalanoaragonesa, sengles juntes i tribunals del reial patrimoni, càrrecs que clarament evidenciaven la conformació de Sardeña com un regne més d'aqueixa Corona. *Procurador reial, mestre racional, regent de la Reial Tresoreria* són noms que tenen unes clares ressonàncies catalanes; l'exercici exclusiu d'aquests càrrecs per part dels naturals, aconseguit a través d'una llarga reivindicació del regne sard per a homologar-se amb els Països Catalans, fou, possiblement, considerat un element negatiu per un monarca nou, el Savoia, que volia assentar les bases del seu poder absolut. La capacitat de Víctor Amadeu per a controlar la situació fou evident, i donà mostres d'una gran habilitat per a no xocar frontalment amb unes elits que difícilment estaven assumint la seua separació dels territoris ibèrics, amb els quals se sentien absolutament identificades. Va saber aprofitar les esquerdes, tot cal dir-ho, que la darrera administració carolina havia deixat obertes en l'administració de les rendes del regne.⁴²

En aquest caminar contradictori de la Sardeña dels Savoia en els primers decennis del segle XVIII, una altra institució d'evidents arrels catalanoaragoneses, la Reial Audiència, fou preservada,⁴³ un manteniment que no va estar exempt de canvis subliminals en les seues funcions de govern, poc a poc marginades per a centrar-se en la pràctica judicial. El que ens importa, ara i ací, són dos coses: la primera és que els Savoia va utilitzar l'alt tribunal per a premiar amb places de jutges lletrats destacats provinents de les elits locals.⁴⁴ Una manera com qualsevol altra d'aconseguir fidelitats. Res de nou respecte a la pràctica seguida pels darrers monarques de la monarquia hispànica. Com aquells, el nou monarca piemontès també es reservarà per a lle-

38. Virginia LEÓN SANZ, «Origen del Consejo Supremo de España en Viena», *Hispania* (Madrid), vol. LII, núm. 180 (1992), p. 107-142; «El Consejo de Aragón austracista, 1707-1713», a Remedios FERRERO MICÓ i Lluís GUIA MARÍN (coord.), *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó: Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Universitat de València, 2008, p. 239-261.

39. Sobre Malonda, Lluís GUIA MARÍN, «El Procurador Real de Cerdeña en la encrucijada de los cambios dinásticos de principios del siglo XVIII», a Giovanni MURGIA i Gianfranco TORE (coord.), *Europa e Mediterraneo: Politica, Istituzioni e Società: Studi e ricerche in onore di Bruno Anatra*, Càller, FrancoAngeli, 2013, p. 292-315.

40. Sobre la qüestió, Lluís GUIA MARÍN, «Pio Ravizza y la superintendencia de la Caja Militar del Reyno de Cerdeña. Cenit y ocase de una reforma de Carlos de Austria (1715-1717)», a Giuseppe MELE (coord.), *Tra Italia e Spagna: Studi e Ricerche in onore di Francesco Manconi*, Càller, CUEC, 2012, p. 77-102.

41. Pierpaolo MERLIN, *Il Vicerè del Bastione. Filippo Guglielmo Pallavicino di Saint Remy e il Governo della Sardegna (1720-1727)*, Càller, Assessorato Beni Culturali, Provincia di Cagliari, 2005; Rossana Poddine Rattu, *Biografie dei vicerè sabaudi del Regno di Sardegna (1720-1848)*, Càller, Della Torre, 2005.

42. Lluís GUIA MARÍN, «Utrecht, Sardeña i l'espai italià: vells territoris, noves dreceres», a Joaquim ALBAREDA i Agustí ALCOBERRÓ (dir.), *Els tractats d'Utrecht: Clarors i foscos de la pau, la resistència dels catalans: 9-12 abril 2014: Actes del congrés*, Barcelona, Institut Universitari Jaume Vicens i Vives i Museu d'Història de Catalunya, 2015.

43. Luigi LA VACCARA, *La Reale Udienza...*; Carla FERRANTE, «Le attribuzioni giudiziarie del governo viceregio: il reggente la Reale Cancelleria e la Reale Udienza (secc. XVI-XVIII)», a Pierpaolo MERLIN (cur.), *Governare un regno*, p. 442-463.

44. Alberico LO FASO, *Sardi al servizio dei Savoia nel XVIII secolo*, <http://www.araldicasardegna.org>.

trats no naturals una part significativa de les places de l'alt tribunal, entre elles la del seu president, el regent de la Reial Cancelleria, càrrec instituit per Ferran el Catòlic i que en moltes ocasions havia estat el suport del govern virregnal.⁴⁵

Tornant a la Reial Audiència, cal recordar, en segon lloc, que havia estat conformada definitivament en Sardenya als inicis del regnat de Felip II, igual que l'Audiència del regne de Mallorca, i que, en el cas sard, era un signe clar de catalanitat; no tant perquè els seus membres foren catalans o sardocatalans —ja hem dit que algunes places estaven reservades a no «naturals»⁴⁶ i no sempre aquests foren dels Països Catalans—, sinó perquè l'Audiència fou, si més no, un referent necessari en l'aplicació del dret públic i privat que es mantindrà vigent quasi tot el segle XVIII. Diverses són les reedicions, en aquesta centúria, de corpus legislatius elaborats al segle XVII, escrits de vegades en català. Els seus autors, Dexart, Quesada, Vico, etc., han passat a la història com els màxims juristes sards de l'època moderna.⁴⁷ A més, la legislació emanada del Parlament sard, els capítols de cort escrits en català, també va mantenir la seua vigència.

Això ens porta a reflexionar sobre la trajectòria d'una altra institució que fou signe de la catalanitat de Sardenya: el Parlament.⁴⁸ Des de l'època medieval s'ha

via consolidat i va ser convocat invariablement cada deu anys durant els segles XVI i XVII. Presidit pels seus virreis, adoptà l'esquema de funcionament de les corts catalanes. Era, en definitiva, el signe d'identitat de tot un regne, que havia estat unificat sota l'administració catalanoaragonesa a la baixa edat mitjana. Era un signe d'identitat i ho ha continuat sent més enllà de la darrera convocatòria fins als nostres dies. Parlem d'un signe d'identitat, possiblement el més reconegut de caràcter històric en la Sardenya actual, i cal recordar, com hem dit, que els processos de les Corts sardes o Parlament no difereixen quasi en res dels processos de les Corts catalanes o valencianes; ni tan sols en la llengua en què varen ser escrits, quasi exclusivament en català.

Què va ocórrer amb el Parlament durant el segle XVIII? La darrera reunió havia tingut lloc en 1698 a la darrerria del regnat de Carles II.⁴⁹ Després, Felip de Borbó, en 1706, i Carles d'Àustria, a partir de 1710, recorreran a un mecanisme d'urgència: la convocatòria de les primeres veus dels tres estaments (l'arquebisbe de Càller, el noble més preminent i el conseller en cap de la capital) per a què aprovaren la pròrroga del donatiu o servei acordat en 1698. Un mecanisme que deixava en suspens les reunions parlamentàries.⁵⁰ El mecanisme es mostrà tan efectiu que els Savoia el continuaren utilitzant fins al 1834, de tal manera que, encara que hi va haver moments al segle XVIII en què

45. Carla FERRANTE, «Il reggente la Reale Cancelleria del Regnum Sardiniae da assessor a consultore nato del viceré (secc. xv-xviii)», a *Tra diritto e Storia: Studi in onore di Luigi Berlinguer promossi dalle Università di Siena e di Sassari*, vol. I, Siena i Sàsser, 2008, p. 1059-1093.

46. Sobre la presència de «naturals» en els càrrecs del regne, Francesco MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles», p. 188.

47. Joan DEXART, *Capitula sive Acta curiarum Regni Sardiniae*, Càller, Tipografia d'Antoni Galcerin, 1645; Francesc de VICO, *Libro primero de las leyes y pragmáticas reales del Reyno de Sardenña, compuestas, glosadas y comentadas por don Francisco de Vico del Consejo del Rey N. S. y su regente en el supremo de Aragón. Vistas y aprovadas en él, y mandadas guardar y observar con su real decreto*, en Sàsser en la imprenta de Joseph Piattoli, el año MDCCCLXXXI, Sàsser, Impremta Josep Piattoli, 1781; Pere QUESADA I PILO, *Controversiarum forensium utriusque iuris miscelaneam conficentium tomus unicus*, Roma, Typis Angeli Bernabò, 1665.

48. La historiografia sobre les assemblees representatives sardes té un abans i un després a partir de la celebració a Càller, en 1984, del congrés Acta Curiarum Regni Sardiniae, abans citat. Des del congrés de 1984, nombrosos estudis han posat de manifest el paper que les corts sardes varen tenir a l'època moderna. Cal destacar: Bruno ANATRA, *La Sardegna dall'unificazione aragonese ai Savoia*, Torí, UTET, 1987; Giuseppe SERRI, «Il prelievo fiscale in una periferia povera. I donativi in età spagnola», *Annali della Facoltà di Magistero dell'Università di Cagliari* (Càller), vol. VII (1983), p. 89-130; Antonello MATTONE, «Centralismo monarchico e resistenze stamentarie. I Parlamenti sardi del XVI e del XVII secolo», a *Istituzioni rappresentative nella Sardegna medioevale e moderna: Atti del Seminario di studi, Cagliari, 28-29 novembre 1984*, p. 127-179; «Corts catalanes e Parlamento sardo: analogie giuridiche e dinamiche istituzionali (xiv-xvii secolo)», *Rivista di Storia del Diritto*

Italiano (Roma), vol. LXIV (1991), p. 19-44; Giovanni MURGIA, «La società sarda tra crisi e resistenza: il Parlamento Avellano (1640-1643)», *Archivio Sardo del Movimento Operaio Contadino e Autonomistico* (Roma), núm. 41-43 (1993), p. 79-109; Gianfranco TORE, «Il Regno di Sardegna nell'età dell'Olivares (1620-1640): assolutismo monarchico e Parlamenti», *Archivio Sardo del Movimento Operaio, Contadino e Autonomistico* (Roma), núm. 41-43 (1993), p. 59-78.

Així mateix, són ja nombrosos els volums dedicats als processos parlamentaris; entre ells, a banda dels citats en altres notes d'aquest treball, cal destacar: Anna Maria OLIVA i Olivetta SCHENA, *I Parlamenti dei Viceré Giovanni Dusay e Ferdinando Girón de Rebolledo (1495, 1497, 1500, 1504-1511)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1998; Diego QUAGLIONI, *Il Parlamento del Viceré Gastone de Moncada, Marchese di Aytona (1592-1594)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1997; Giangiacomo ORTU, *Il Parlamento del Viceré Carlo de Borja, Duca di Gandia (1614)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1995; Gianfranco TORE, *Il Parlamento straordinario del viceré Gerolamo Pimentel marchese di Bayona (1626)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1998; Giovanni MURGIA, *Il Parlamento del viceré Fabrizio Doria, duca d'Avellano (1641-1643)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 2006; Gianfranco TORE, *Il Parlamento del viceré Marchese di Bayona (1631-1632)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 2007.

49. Giuseppina CATANI i Carla FERRANTE (cur.), *Il Parlamento del Viceré Giuseppe de Solís Valderrábano, conte di Montellano, 1698-1699*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 2004.

50. Lluís GUIA MARÍN, «Un regne sense Corts. Sardenya en la cruïlla dels canvis dinàstics de la Guerra de Successió», *Afers* (Catarroja i Barcelona), núm. 59 (2008), p. 67-90. Treball publicat amb el títol «Un regno senza parlamenti al crocevia della guerra di successione spagnola», a Francesco MANCONI (coord.), *Il regno di Sardegna in età moderna. Saggi diversi*, Càller, CUEC, 2010, p. 99-131.

els diversos monarques piemontesos es plantejaren seriosament convocar el Parlament, finalment no fou així: els avanços de l'absolutisme creaven les condicions contràries a fer-ho; era massa arriscat reunir els braços i desencadenar la revitalització de la pràctica política del pactisme. En qualsevol cas, el Parlament, les Corts, romangué com un referent de legitimitat.

Alternativament, les reunions particulars dels estaments, especialment del militar, es mantindran sistemàticament, seguint el model assolit al regne de València durant l'època foral, fins a la *perfetta fusione* del segle XIX.⁵¹ Serien aquests estaments els que per pròpia voluntat decidiren la integració i unificació del regne de Sardenya amb les terres del Piemont, la *terra ferma*. Abans, però, d'arribar a aqueix final, el model heretat de la Corona catalanoaragonesa encara donarà signes de ser capaç de cercar solucions i alternatives en el context de la crisi de l'antic règim. Al final les Corts convocades per Carles II no seran les darreres de la història sarda; els estaments, recorrent a una autoconvocació —llargament reivindicada—,⁵² reuniren la magna assemblea. Es tractava del breu episodi, conegut com la *Sarda Revolució*, que en 1793-1794 pretengué fer fora els piemontesos. El fet és important perquè en bona mesura els revolucionaris sards de final del segle XVIII apel·laren a la legitimitat del context jurídic i polític conformat quan formaren part de la Corona catalanoaragonesa i retreien als monarques de la casa de Savoia que no havien respectat les condicions de la cessió i havien traït les lleis, els usos i els costums del regne de Sardenya.⁵³

Tot i mantenir-se aquesta memòria viva de la Corona d'Aragó, i en definitiva de l'origen català de bona part dels trets identitaris del regne de Sardenya, a final del segle XVIII la llengua catalana ha sofert un enorme retrocés. Ha desaparegut quasi totalment dels usos administratius i és difícil avaluar fins a quin punt es mantenia en els usos socials i familiars. La responsabilitat

no fou tant de la progressiva introducció de l'italià, sinó de la potència que mantindrà el castellà en el si de les elits fins a la meitat d'aqueixa centúria. Podríem fer una afirmació provocadora: sota els primers Savoia, el castellà continua avançant a Sardenya a costa del català i ho fa amb la complicitat d'unes elits que havien assumit aqueixa llengua com a llengua de prestigi. El català desapareixerà de les actes de les reunions estamentals per a ser substituït pel castellà i, com que el Parlament no fou mai més convocat, tampoc hi va haver ocasió de reproduir els models processals escrits sempre en català. Tanmateix, quan es produí la Sarda Revolució i s'autoconvocaren els estaments en 1793-1794, l'italià s'havia convertit ja en la llengua de prestigi en el si de les elits i en la documentació, i havia substituït el castellà en la documentació parlamentària d'aquelles reunions finiseculars.⁵⁴ La força de la nova situació política havia acabat per reproduir el procés; ara, però, amb un altre sentit i en benefici de l'italià. Els instruments necessaris de la substitució lingüística havien estat, tant a partir de la segona meitat del segle XVI en benefici castellà com en el segle XVIII en benefici de l'italià, alguns ordes religiosos dedicats a l'educació dels fills de les elits. Curiosament, els darrers bastions de la presència de les llengües ibèriques els trobarem també en l'Església, en aquest cas la secular, imbuïda en els estrats més baixos per un fort tradicionalisme; en el si de les parròquies, el castellà i el català, en una distribució geogràfica difícil d'explicar, romandran sovint com a llengües dels *Quinque Libri* fins ben entrat el segle XIX.⁵⁵

No podria acabar aquest repàs per la «Sardenya catalana» del segle XVIII sense fer esment a les ciutats reials. Sens dubte, les estructures de caràcter territorial, que abastien el conjunt del regne, i que es conformaren a Sardenya de la mà de la Corona catalanoaragonesa, foren considerades de manera privilegiada com les dipositàries de la identitat sarda. Ja ho hem dit en parlar dels parlaments o Corts de Sardenya. Les ciutats, per contra, pareixen haver quedat al marge d'aquesta consideració, malgrat que s'hi escenificà el procés més intens de l'articulació d'aqueixa identitat. Un veritable mestissatge social, cultural, jurídic i polític.⁵⁶ No es

51. Lluís GUIA MARÍN, «Los estamentos sardos y valencianos. Analogía jurídica y diversidad institucional», a Bruno ANATRA i Giovanni MURGIA (ed.), *Sardegna, Spagna e Mediterraneo: Dai Re Cattolici al Secolo d'Oro*, Roma, Carocci, 2004, p. 251-274.

52. La reivindicació dels estaments sards per aconseguir el dret de reunir-se com els seus homòlegs valencians serà un problema recurrent i mai no resolt amb plena satisfacció. Algunes de les peticions de les Corts ja insistien sobre aquesta homologació en 1485: «Item supplica dit stament sia de vostra mercè, sia aquell regit, e governat ab Syndich, e Subsyndich en aquella matexa forma, en que està lo stament del Bras Militar de València [...]», citat per Joan DEXART, *Capitula sive Acta curiarum Regni Sardiniae*, vol. 1, p. 66. Sobre la qüestió en època moderna, cal consultar Bruno ANATRA, «Corona e Ceti privilegiati nella Sardegna Spagnola», a Bruno ANATRA, Raffaele PUDDU i Giuseppe SERRI, *Problemi di storia della Sardegna spagnola*, Càller, Editrice Democratica Sarda, 1975, p. 9-132, en què analitza la trajectòria d'aquestes peticions.

53. Italo BIROCCHI, *La carta autonomistica della Sardegna tra antico e moderno: Le "leggi fondamentali" nel triennio rivoluzionario (1793-96)*, Torí, G. Giappichelli, 1992.

54. Luciano CARTA, *L'Attività degli Stamenti nella "Sarda Rivoluzione"*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 2000, 4 v.

55. Bruno ANATRA i Giuseppe PUGGIONI, *Fonti ecclesiastiche per lo studio della popolazione: Inventario dei registri parrocchiali di sette diocesi della Sardegna Centro-Meridionale*, Roma, Comitato Italiano per lo Studio dei Problemi della Popolazione, 1983.

56. Una visió general sobre les ciutats sardes: Giancarlo SORGIA, «Le città regie», a Jordi CARBONELL i Francesco MANCONI (cur.), *I catalani in Sardegna*, Milà, Consiglio Regionale della Sardegna i Generalitat de Catalunya, 1984, p. 51-58; «Le città regie», a Francesco MANCONI (cur.), *La società sarda in età spagnola*, Càller, Musumeci, 1992, p. 38-47. També cal destacar Antonello MATTONI, «La città e la società urbana», a Massimo GUIDETTI (cur.), *L'età moderna dagli aragonesi alla fine del dominio spagnolo*, vol. III, *Storia dei sardi e della Sardegna*, Milà, Jaca Book, 1989, p. 299-332.

tracta ara d'endinsar-se en drecceres més pròpies de l'antropologia o la sociologia, però sí que vull destacar com a les ciutats reials de Sardenya, que eren dipositàries en alguns casos d'una sòlida tradició cívica anterior —recordem els Estatuts de Sàsser o el Breu Apostòlic d'Iglesias—, s'havia produït, en el trànsit de l'època medieval a la moderna, un formidable procés d'homologació amb la resta de ciutats de la Corona. Des de casos emblemàtics com el de la ciutat de l'Alguer, que blasonava de ser un *carrer* de Barcelona i reivindicava l'adequació dels seus privilegis als que regien en la Ciutat Comtal,⁵⁷ fins al de l'orgullosa ciutat de Sàsser, que havia hagut d'ajustar les seues llibertats medievals, previstes en els seus Estatuts, a les imposicions dels monarques catalanoaragonesos,⁵⁸ passant per Iglesias, de sòlida tradició pisana,⁵⁹ o Càller, on una elit sardocatalana, en inici exclusivament catalana, acabarà per convertir-se en un tret distintiu de la ciutat i fins i tot del conjunt del regne des de l'inici del segle XVI.⁶⁰ En totes aquestes ciutats reials, sense oblidar Oristany,⁶¹ Bosa⁶² i

Castell Aragonès,⁶³ trobarem des del segle XV, després d'un període d'intensa implantació del dret privilegiat d'arrel catalana, una vida cívica de gran interès que marcarà la trajectòria política del regne sard. Podríem afirmar sense exagerar que la catalanitat de Sardenya se suportava en l'àmbit municipal.

Aquest món dels municipis sards afrontà el segle XVIII sense cap canvi en les estructures de govern,⁶⁴ que no el diferenciava de qualsevol altre dels Països Catalans, on Felip de Borbó acabava de liquidar el model de municipi propi de la Corona catalanoaragonesa; tampoc hi hagué cap trasbalsament en la composició de les elits. Les ciutats continuaren gaudint teòricament de la capacitat estatutària, i les normes de referència, escrites en català, continuaren sent les del passat. Tanmateix, també podem detectar un canvi en els usos lingüístics de la mà de les elits locals. Consultar els registres dels respectius arxius locals o, alternativament, els de la Segreteria di Stato e Guerra de l'Archivio di Stato de Càller, resulta d'allò més il·lustratiu. Els darrers acumulen una gran quantitat de documentació municipal, enviada per totes les ciutats als virreis dels Savoia. Els enviaments tenien com a finalitat donar informació del seu funcionament, les finances, els privilegis, etc. Aquí trobem còpies i originals de documents que comprenen un arc cronològic de més de tres segles, la llengua dels quals varia des del català, quasi exclusiu fins a final del segle XVII, fins a l'italià, la llengua preminent durant el darrer terç del setcents, passant per una fortíssima presència del castellà, durant la primera meitat del segle XVIII, especialment a partir de 1720.

Voldria insistir, però, en la trajectòria econòmica, social, política o cultural dels municipis al segle XVIII. El professor Manconi em deia fa un any, amb motiu de l'elaboració per part meua d'un assaig sobre la qüestió, que ningú no s'havia preocupat mai d'estudiar-la, que era un tema historiogràficament verge. Oblidat?, deliberadament oblidat? A l'inici de la dècada dels setanta del segle XVIII, un ministre reformista piemontès, Giambattista Bogino, publicà un decret modificant l'estructura dels governs municipals i els mecanismes d'accés als càrrecs.⁶⁵ La llei afectava tant els municipis

57. Sobre el municipi de l'Alguer i la seua història: Antonello MATTONE i Piero SANNA (ed.), *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo: Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*, Sàsser, Gallizi, 1994; Francesco MANCONI (cur.), *Libre vell, Càller, AM&D*, 1997, col·l. «I Libri dei Privilegi della Città di Alghero», núm. 1; Baingio TAVERA i Gianfranco PIRAS (cur.), *Libre gran, Càller, AM&D*, 1999, col·l. «I Libri dei Privilegi della Città di Alghero», núm. 1; Baingio TAVERA i Gianfranco PIRAS (cur.), *Libre de privilegis della Città di Alghero: Libre de cerimònies della Città di Alghero*, Sàsser, Fondazione Banco di Sardegna, 2007, col·l. «Raccolta di Documenti Editi e Inediti per la Storia della Sardegna», núm. 9.

58. Antonello MATTONE i Marco TANGHERONI (cur.), *Gli Statuti sassaresi: Economia, società, istituzioni a Sassari nel medioevo e nell'età moderna. Atti del convegno di studi Sassari, 12-14 maggio 1983*, Càller, Editrice Democratica Sarda, 1986.

59. Marco TANGHERONI, *La città dell'argento: Iglesias dalle origini alla fine del Medioevo*, Nàpols, Liguori, 1985; Maria Luisa PLAISANT, «Problemi di vita sociale e amministrazione ad Iglesias dal 1720-1847», a *Iglesias: Storia e società*, Iglesias, Rotary Club, 1978, p. 77-95; Giancarlo SORGIA, «Il periodo aragonese e spagnolo», a *Iglesias: Storia e società*, p. 61-74.

60. Sobre Càller i la seua trajectòria política i institucional, cal destacar aquestes obres: Raffaele DI TUCCI, *Il Libro verde della città di Cagliari*, Càller, Società Editoriale Italiana, 1925; Giancarlo SORGIA i Gianpaolo TODDE, *Cagliari: Sei secoli di amministrazione cittadina*, Càller, Lions International i Banco di Sardegna, 1981; Francesco MANCONI (cur.), *Libro delle ordinanze dei Consellers della città di Cagliari (1346-1603)*, Sàsser, Fondazione Banco di Sardegna, 2005, col·l. «Raccolta di Documenti Editi e Inediti per la Storia della Sardegna», núm. 5.

61. Sobre Oristany: Antonio ERA, *Tre secoli di vita cittadina 1479-1720 dai documenti dell'Archivio Civico*, Càller, Tipografia Ditta Pietro Valdés, 1937; Giampaolo MELE (cur.), *Giudicato d'Arborea e Marchesato di Oristano: Proiezioni mediterranee e aspetti di storia locale. Atti del 1° Convegno Internazionale di Studi, Oristano, 5-8 Dicembre 1997*, Oristany, ISTAR, 2000; Francesca UCCHEDDU, *El "libre de Regiment" e le Pergamene dell'Archivio Comunale di Oristano (secc. XV-XVII)*, Oristany, S'Alvure, 1998.

62. Entre els estudis sobre Bosa, cal destacar Giorgio PUDDU, «Breve profilo storico di Bosa», *Studi Sardi* (Sàsser), vol. XXIX

(1990-1991), p. 531-544; Cecilia TASCA, *Titoli e privilegi dell'antica città di Bosa*, Càller i Oristany, La Memoria Storica i Mythos Iniziative, 1999; Cecilia TASCA, *Bosa: Capitoli di corte, leggi e regolamenti (1421-1826)*, Roma, Carocci, 2012.

63. Antonello MATTONE i Alessandro SODDU (cur.), *Castelsardo: Novecento anni di Storia*, Roma, Carocci, 2007.

64. Lluís GUIA MARÍN, «Pervivencia y ruptura de la tradición jurídico-política de la Corona de Aragón en las ciudades reales del reino de Cerdeña (siglos XV-XVIII)», a *Ricordando Alberto Boscolo: Bilanci e prospettive storiografiche, convegno internazionale*, Càller, Università degli Studi di Cagliari i Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea, CNR, 7-9 novembre de 2012, en premsa.

65. Sobre les reformes de Bogino i la seua època, la bibliografia és extensa. Sols destacaré: Antonello MATTONE, «Istituzioni e Rifor-

de reialenc com els de jurisdicció senyorial. La iniciativa no deixava de ser un mecanisme d'afirmació de l'absolutisme dels Savoia i provocà la furibunda reacció dels nobles, que veieren com perdien el control sobre els seus vassalls; nobles alguns dels quals residien a la península Ibèrica.⁶⁶ Durant molt de temps la historiografia s'ha aproximat a aquests fets analitzant-los des de l'òptica exclusiva de la pèrdua del poder senyorial, com si la mesura tingués un caràcter progressista, i s'ha oblidat de l'interès monàrquic d'afirmar el seu poder. Potser ningú ha reparat que la norma es convertia en el primer i més greu atac al context jurídic i polític del

me nella Sardegna del Settecento», a *Dal trono all'albero della libertà: Trasformazioni e continuità istituzionali nei territori del regno di Sardegna dall'Antico Regime all'età rivoluzionaria (Atti del Convegno, Torino 11-13 settembre 1989)*, vol. I, Roma, Ministero per i Beni Culturali, 1991, p. 25-419; Antonello MATTONE i Piero SANNA (ed.), *Settecento sardo e cultura europea: Lumi, società, istituzioni nella crisi dell'Antico Regime*, Milà, FrancoAngeli Storia, 2007; Anna GIRGENTI, «La storia politica nell'età delle riforme», a M. GUIDETTI (ed.), *Storia dei Sardi e della Sardegna*, vol. IV, *L'Età contemporanea: Dal governo piemontese agli anni sessanta del nostro secolo*, Milà, Jaca Book, 1989, p. 25-112; Pierpaolo MERLIN, *Governare un regno*, Roma, Carocci, 2005.

66. Lluís GUIA MARÍN, «In Memoriam de la Corona d'Aragó. Reformes i reacció a Sardenya en la segona meitat del segle XVIII», *Estudis: Revista de Historia Moderna* (València, Universitat de València), núm. 37 (2011), p. 305-323.

regne sard des de la cessió a Víctor Amadeu. I ho era perquè modificava no sols l'estructura del govern de les ciutats reials i els mecanismes d'accés, sinó perquè liquidava la seua capacitat d'autogovern. Si haguérem de buscar algun tipus d'actuació similar, entre les que havien patit els territoris de la Corona catalanoaragonesa a mans de Felip V, podríem perfectament homologar l'actuació del ministre Bogino amb la instauració del municipi borbònic després dels decrets de Nova Planta. Realment aquesta actuació implicava una de les fites, per no dir la més important, en el procés de liquidació de la Sardenya catalana duta a terme per l'administració piemontesa.

Una reflexió final que enllaça amb la primera part de la meua intervenció: els trets identitaris actuals de Sardenya són el producte de moltes influències culturals, i entre elles la catalanitat ha estat, potser, una de les més importants. Si repassem el llibre que he citat de Carbonell i Manconi, podem ser perfectament conscients d'aquest fet: la llengua parlada al reducte de l'Alguer, els gojos religiosos, els nombrosos vocables catalans de la llengua sarda, la legitimitat històrica de les seues institucions autònomes actuals o la bandera dels quatre moros són algunes de les evidències d'aqueixa catalanitat que ha arribat fins als nostres dies. En qualsevol cas, Sardenya, per damunt de tot, fou, és i ha de ser sarda.

EL DECRET DE NOVA PLANTA I L'EVOLUCIÓ DEL DRET CATALÀ¹

TOMÀS DE MONTAGUT I ESTRAGUÉS
Secció Històrico-Arqueològica (IEC) i Universitat Pompeu Fabra

1. PLANTEJAMENT

La meua contribució a aquest Congrés Internacional sobre Catalunya (i els Països Catalans) abans i després de l'Onze de Setembre de 1714 és ben modesta i es reduirà, en primer lloc, a apuntar algunes notes sobre la cultura jurídica europea en el marc de la qual incidirà i obtindrà el seu sentit el Decret de Nova Planta per a Catalunya (*Nueva Planta...*, 1716). A continuació, tindrem en compte els interessos polítics, militars i jurídics dels conqueridors castellans expressats en els diversos informes de la consulta al rei, amb la qual es va preparar la redacció del Decret i que ja han estat estudiats a bastament per la historiografia jurídica (Sanpere, 1905; Gay, 1982, núm. 1, p. 8-41, núm. 2, p. 263-348). En el punt següent, analitzarem la pràctica governativa sota el règim de la Nova Planta i apuntarem de manera molt general les pautes de la recent publicació sobre el tema del professor Sebastià Solé (Solé, 2008). Acabarem la nostra aportació amb la visió conclusiva i crítica de l'ordenament jurídic català durant el segle XVIII que va exposar el reputat jurista Ramon Llàtzer de Dou (Dou, 1800).

2. EL CONTEXT CULTURAL EUROPEU: *MOS ITALICUS*
I MOS GALLICUS

Com és ben sabut, des de la baixa edat mitjana, la cultura jurídica de l'Europa occidental es basava en el denominat *ius commune* (Calasso, 1954). El *ius commune* consisteix en l'estudi dels textos del dret romà justinianenc, del dret canònic i del dret feudal, i en la interpretació i aplicació que en feien els juristes lletrats; aquells juristes que havien estudiat en els nous estudis generals sorgits arreu d'Europa a partir del model de la Universitat de Bolonya. Per tant, els textos del dret romà canònic s'estudiaren durant tota la baixa edat mitjana i durant l'època moderna en les universitats europees continentals.

Els juristes eren els protagonistes de fer viure a la pràctica el dret romà, a partir d'uns textos compilats

per l'emperador Justinià al segle VI, que s'estudiaven per igual a les universitats d'Itàlia, de França, de Catalunya i de Castella (a Bolonya i a Pàdua; a Montpeller, a Tolosa i a Orleans; a Lleida i a Salamanca).

Des del punt de vista del pensament jurídic, el *ius commune* medieval implica el predomini d'una concepció objectiva del dret, és a dir, hi ha la creença o la convicció que el Déu creador ha il·luminat totes les coses d'acord amb un ordre natural i racional, d'acord amb un dret natural cristià que els juristes poden convertir en dret positiu, perquè dominen la *ratio scripta* que es troba en el *Corpus Iuris Civilis*, mitjançant les seves doctrines i les seves sentències, o a través d'influir en les constitucions o en les lleis generals de les monarquies cristianes, o a través d'ajudar a redactar per escrit els textos dels costums que fins aleshores s'usaven de manera tradicional a les ciutats i als pobles i a les seves comunitats.

El dret positiu fixat amb l'ajut dels juristes lletrats havia de ser subordinat al dret natural cristià, de la mateixa manera que el jurista s'havia de subordinar a les normes morals i religioses, fixades pels teòlegs. A aquest sistema de pensament, en què el protagonisme té la veritat objectiva, li correspon una societat iuscèntrica, és a dir, una societat, com la catalana, on regeix el principi de l'imperi del dret (Montagut i Maluquer, 1997). En aquest punt, hem de recordar que el model polític de monarquia que vehicula el dret romà és el de la monarquia absoluta i cesaropapista de l'emperador Justinià (que regnà en el període 527-565), i que la construcció dogmàtica sobre la potestat pública que elaboraran els juristes del *ius commune* gira entorn de la figura juridicopolítica de la *iurisdictio*.

Com sabem, la *iurisdictio* és tota potestat pública amb competències en matèria legislativa, judicial, governativa i gràcia per actuar el dret positiu d'acord amb el dret natural cristià. D'altra banda, la *iurisdictio* admet graus i nivells, de manera que podem distingir: 1) una *iurisdictio universalis*, que correspon tant a l'Església i a les seves institucions, com a l'Imperi cristià que està representat per la vigència efectiva del mateix *ius commune* per tal com el projecte d'imperi universal fracassarà *de facto*, arran de la guerra de les investidures, i *de iure*, amb el Tractat de Worms del 1122, que li posarà fi, i 2) una *iurisdictio specialis* d'àmbit local (municipal o baronial) o d'àmbit personal (gremis, confraries, consolats mercantils, corporacions, etc.).

1. Aquest treball s'insereix dins el projecte de recerca «Juristes hispànics: entre el imperio del derecho y la gestión del poder (s. XII-XXI)», finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, DER-2013-43431-P, i compta amb el suport de la Generalitat de Catalunya, 2014 SGR295-SFR.

En totes aquestes societats europees iuscèntriques, la dimensió jurídica està per sobre de la dimensió política. El mateix monarca està també obligat a l'observança del dret vigent; tot i amb tot, des de finals del segle XV i durant el segle XVI la situació canviarà sensiblement amb l'explosió del renaixement, del pensament filosòfic modern, que donarà lloc a l'anomenat *gir antropocèntric* i a l'humanisme jurídic que els seguirà.

L'any 1567, el famós jurista francès François Hotman (1524-1590) escriu un llibre trencador d'esquemes tradicionals que s'intitula *Antitribonian* o discurs sobre l'estudi de les lleis (Hotman, 1603). L'obra serà editada pòstumament a París, el 1603. Simplificant i de manera molt sintètica, podem dir que es tracta d'un atac ferotge contra la jurisprudència dels juristes medievals i coetanis, que encara es basen en el *ius commune*, i alhora d'una apologia decidida en pro d'una llei de *nova planta* basada en principis racionals, com a instrument per confegir l'ordenament jurídic de França, tant pel que fa al dret públic, relatiu als afers d'Estat i de la Corona, com a totes les parts que componen els drets dels singulars o particulars.

El llibre s'intitula *Antitribonian* perquè l'atac es projecta contra el ministre de Justinià que col·laborà en la redacció del Codi i que va dirigir la redacció del Digest i de les Institucions (els tres llibres fonamentals, juntament amb les Novelles, que integraran el *Corpus Iuris Civilis* medieval i modern). Segons Hotman, Tribonià va fer una feina molt deficient i els juristes medievals, glossadors i comentaristes que la van fer servir per construir les seves doctrines, no se'n van adonar, de manera que van construir sobre bases dubtoses o falses i els seus productes, per tant, són igualment plens de falsedats i de mentides (Martínez, 2013, p. 12-20).

L'atac de François Hotman contra aquests juristes és molt cruel i ultrapassa fins i tot els límits de la crítica científica per arribar al terreny de la injúria i de l'atac personal:

Voilà le pauvre estat que l'on a veu depuis environ deux cens ans entre ces Docteurs Scholastiques, qui les a rendus si odieux qu'en la fin on ne les a pas tenus seulement pour gens de gros et lourd cerveau, mais pour sophistes, chicaneurs, abuseurs, et imposteurs de Justice. Car quant à la lourdisse de leurs cerveaux enrouïllés: qui est l'homme de sens et jugement entier qui puisse lire une seule page de ce qu'ils ont écrit hors les termes et questions de pratique, sans en rire comme d'un badinage, ou sans en avoir mal au cueur comme d'une ordure. (Hotman, 1603, p. 111)

D'altra banda, en què han de consistir les lleis de nova planta per a la República de França? Segons Hotman, una comissió legislativa, integrada per juristes, polítics d'estat, advocats i pràctics del dret de França, hauria de redactar un parell o tres de llibres de lleis, on

s'incloués tot el dret, a partir de tres elements integrants: 1) els principis del dret romà que es trobin en l'obra de l'emperador Justinià (el millor i el més bell, diu Hotman); 2) els principis, també els millors, de la filosofia, i 3) els principis de l'experiència, és a dir, de la pràctica del dret francès.

Des del punt de vista del pensament jurídic, aquest programa de política legislativa suposa un predomini de la concepció subjectiva del dret i un atac a la concepció objectiva anterior. També implica el reconeixement de França com a poble o nació amb capacitat de generar les seves normes pròpies. És a dir, la nova creença o convicció humanista és que Déu il·lumina ara la voluntat racional de l'autor de les lleis, que és el monarca nacional. I entre les coses racionals que el monarca de França volia es troba la uniformitat de les lleis i dels costums per a tots els francesos, així com la uniformitat d'altres elements culturals que identifiquen els nacionals (la llengua, els pesos, les mesures), tal com Hotman atribueix al monarca francès Lluís XI, de qui diu, citant una obra de Philippe de Commines:

Il desiroit fort qu'en ce Royaume lon usast d'une coustume, d'un poix, et d'une mesure; et que toutes ces coustumes fussent mises en François en un beau livre, pour eviter la cautelle et pillerie des Chicaneurs. Qui est si grande en ce Royaume, que nulle autre n'est semblable. (Hotman, 1603, p. 155-156)

Enfront al iuscentrisme del *ius commune* anterior, el qual a partir d'ara es coneixerà com a *mos italicus*, a França s'obrirà camí l'antropocentrisme de la societat i del dret, que es coneixerà en l'àmbit jurídic com a *mos gallicus*. Des d'aquesta nova perspectiva, el dret pertany al monarca i en depèn —està absolut de la seva observança i per això esdevé absolut—, i no pas el monarca pertany al dret i en depèn —està obligat a observar-lo.

En aquest punt hem de recordar, com també fa Eva Serra en la seva conferència, que el model polític de la monarquia humanista francesa es basarà en la doctrina de la sobirania articulada pel jurista francès Jean Bodin (1529/30-1596), el qual, en el seu llibre *Les six livres de la République*, proposa la figura del monarca com a centre de la nació natural francesa (Bravo, 1985, p. LIV-LX).

D'aquesta manera, la *iurisdictio generalis* anterior del rei de França esdevé sobirania, la qual és una potestat pública que reivindica l'Estat com a entitat política única i exclusiva i que no admet límits, ni per dalt (la jurisdicció universal efectiva del *ius commune* i la jurisdicció universal vàlida de l'Església), ni per baix (les jurisdiccions especials dels barons, dels municipis i de les altres corporacions que esdevindran entitats administratives i no polítiques de l'Estat).

Tant a Itàlia, com a Catalunya i a la Corona d'Aragó, aquest corrent francès del *mos gallicus* no va ser rebut, ans es va continuar utilitzant el *ius commune* en la seva versió evolucionada del *mos italicus*, que suposava continuar donant protagonisme als juristes en la interpretació del dret i del sistema del *ius commune / iura propria*, i a la societat i a les seves noves exigències i necessitats, com a autèntics motors productors de normes.

En el cas de Catalunya, l'exemple paradigmàtic és el jurista Joan Pere Fontanella, estudiat recentment pel doctor Josep Capdeferro en la seva tesi doctoral i en el llibre *Ciència i experiència. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes*. Gràcies a aquestes valuoses contribucions, podem veure com es produeix a Catalunya el dret de la quotidianitat per part d'aquelles estructures polítiques i socials menors, com són els municipis, la família, els gremis, les confraries, les corporacions religioses, etc., i això mitjançant l'estudi de casos on el jurista Fontanella actua com a intermediari o gestor del dret català el qual, des de la Constitució XXX de les Corts de Barcelona de 1599, reconeixia la doctrina dels doctors com la clau de volta del sistema de fonts del dret català i com element primordial de les seves fonts supletòries i integradores (Capdeferro, 2012).

D'altra banda, cal no oblidar que el règim constitucional català continuava assentat sobre dos principis jurídics fonamentals: l'imperi del dret i el pactisme jurídic, l'un i l'altre totalment contraris a l'absolutisme del monarca.

3. EL PROCÉS DE GESTACIÓ DEL DECRET DE NOVA PLANTA (1715)

Entre les motivacions i els principis que invoca Felip V en el seu Decret de 29 de juny de 1707 per abolir i per derogar els ordenaments jurídics de València i d'Aragó, hi trobem els següents: 1) la rebel·lió dels seus habitants; 2) la falta al jurament de fidelitat dels habitants; 3) el dret a la potestat o al domini absolut que correspon al monarca per successió legítima i per just dret de conquesta militar; 4) la titularitat règia de la sobirania que comporta el dret d'imposar i de derogar les lleis als súbdits; 5) el desig o voluntat del monarca «de reducir todos mis reinos de España a la uniformidad de unas mismas leyes, usos, costumbres y Tribunales, gobernándose igualmente todos por las leyes de Castilla tan loables y plausibles en todo el Universo» (*Nueva Planta...*, 1716, p. 3).

El conjunt de tots aquests arguments que fonamenten el Decret de Nova Planta de 1715 per a Catalunya conforma una doctrina política i jurídica que és una aplicació col·lectiva i exorbitant d'aquells principis del *mos gallicus* que hem analitzat anteriorment, atès que en aquest cas no hi ha consultes suficients de juristes,

de polítics ni de pràctics del dret català; no es respecta el dret de la pràctica vigent a Catalunya; no s'indueixen els principis humanistes ni del dret romà, ni de la filosofia racionalista. Tot es redueix a la negació de les llibertats públiques tradicionals de Catalunya com a poble i com a nació i a una invocació autoritària a la sobirania del monarca absolut, a la potestat pública que deriva exclusivament de la seva voluntat discrecional i a la necessitat establerta acríticament que s'assoleixi la uniformitat legislativa i social entre tots els seus súbdits dels regnes d'Espanya, a partir de l'expansió del dret castellà, que queda respectat en la seva totalitat, així com de la identitat nacional que vehicula i que també ha de ser objecte d'expansió assimiladora de la cultura catalana.

En conseqüència, la influència del model francès d'ordenament jurídic sobre la nova planta de l'ordenament jurídic català va tenir un component molt més polític que no pas de tècnica jurídica. No insistiré aquí en els antecedents polítics del Decret de Nova Planta de 1715, que giren entorn del trencament de l'equilibri existent entre les diverses potències europees que es van consolidar després de la Guerra dels Trenta Anys amb la Pau de Westfàlia de 1648. L'extensió de la influència francesa i dels seus monarques Borbó a l'Imperi hispànic, arran de la mort sense successor directe de Carles II (1700), va provocar la Guerra de Successió, els efectes i les circumstàncies de la qual ja han estat tractats a bastament aquí.

A la influència francesa derivada de les doctrines polítiques del *mos gallicus* caldria afegir la influència de la tradició constitucional castellana que abonava el caràcter decisionista de la seva monarquia, a partir de la seva evolució vers l'absolutisme des de mitjan segle xv.

Pel que fa als antecedents legislatius, hem de recordar que el Decret de Nova Planta no es va donar «en calent», com el Decret de supressió de furs de 1707, sinó que es va utilitzar el procediment legislatiu típic del règim polisinodial de la monarquia hispànica, és a dir, la consulta al rei.

Seguint els estudis de Sanpere i Gay sobre aquest tema, hem de recordar que el procés de gestació del Decret de Nova Planta per a Catalunya s'inicia amb el Reial decret del 2 de març de 1715 demanant una consulta sobre el tema al Consell de Castella. Aquest Reial decret va ser publicat l'endemà en el ple del Consell de Castella i a continuació es van demanar informes acotats sobre algunes qüestions al ministre José Patiño, al jurista Francesc Ametller i al fiscal del Consell de Castella. A la vista de tots aquests documents, es van iniciar les deliberacions al Consell de Castella el dia 14 de maig de 1715, de manera que al cap d'un mes (13 de juny de 1715) ja es va emetre la consulta al rei del Consell de Castella. Tot i amb tot, el monarca es va prendre el seu temps per decidir el contingut del Decret fent servir vies alternatives al Consell de Castella

per orientar la seva resolució, la qual finalment va ser dictada al Consell de Castella amb la forma definitiva del Decret conegut amb el nom de *Nova Planta* el dia 9 d'octubre del mateix any 1715. Havien passat poc més de set mesos des de l'inici del procés legislatiu que va donar lloc al Decret de Nova Planta (Gay, 1982, núm. 1, p. 17-41).

Per tal de poder aplicar aquesta normativa orgànica a Catalunya, calia preveure el nomenament dels oficials encarregats de fer-la funcionar (capità general, magistrats de la Reial Audiència, corregidors, etc.). En aquest sentit, la Reial ordre de 28 d'octubre de 1715 disposa la confecció de consultes per tal de nomenar nous ministres i corregidors i, finalment, la Reial cèdula de 16 de gener de 1716 comunica al capità general, al regent i als oïdors de la Reial Audiència amb seu a Barcelona el Decret que estableix la «Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Catalunya».

Les qüestions sobre les quals el Consell de Castella havia de deliberar i de consultar eren les següents: 1) quina seria la millor planta de ministres per al Principat; 2) si era millor establir corregidors militars o civils; 3) quines regles jurídiques s'havien d'establir per a Catalunya tenint en compte la qualitat del país, el geni dels seus naturals i l'estat actual de les coses.

Després de rebre els informes d'Ametller, de Patiño i del fiscal del Consell de Castella, aquest últim va emetre la seva consulta al rei, la qual ha estat de nou publicada de manera íntegra pel professor Josep Maria Gay ja fa més de trenta anys i a aquesta ens remetem (Gay, 1982, núm. 2, p. 285-348). Tanmateix, l'última decisió corresponia al monarca.

El rei, en ús del seu poder absolut, indivisible i incommunicable, què decideix? Decideix suprimir les institucions polítiques i administratives catalanes de dret públic que s'oposen a la noció de *sobirania* del monarca i al seu poder absolut. Per tant, queden definitivament suprimides les institucions públiques següents: les Corts catalanes; la Generalitat; la jurisdicció general i ordinària del Principat, que era representada per la figura del virrei i pels veguers; la jurisdicció especial dels municipis catalans; els consellers i el Consell de Cent, en el cas de Barcelona, i els consellers, els cònsols, els paers, els jurats i el règim municipal autònom de les ciutats, viles i llocs de Catalunya. Això és una primera mesura per eliminar tot el que va en contra d'aquesta noció de *sobirania*. La segona disposició quina seria? Conservar algunes institucions que no eren incompatibles amb la monarquia absoluta i que eren beneficioses per a l'economia o per a la societat, per exemple: el Col·legi de Notaris, el Consolat de Mar o alguns oficis subalterns de les localitats. La tercera mesura de reforma que s'imposava era la de constituir nous organismes polítics i administratius que executin a Catalunya el poder absolut, sobirà i indivisible del monarca.

4. EL GOVERN DEL PRINCIPAT SOTA EL RÈGIM DE LA NOVA PLANTA

Amb les mesures projectades dins d'aquesta tercera línia d'actuació, el Decret de Nova Planta dona una nova estructura de poder polític per a Catalunya, que, com ha explicat Jaume Sobrequés, seguint el mestre Joan Mercader (Mercader, 1968, p. 19-94), consisteix en una estructura de poder públic institucionalitzat que es pot representar gràficament amb la figura geomètrica d'una piràmide. Així, la monarquia absoluta es presenta a Catalunya a partir d'aquest Decret de Nova Planta en la forma d'una piràmide de poders jerarquitzats, on s'estableix una clara relació de subordinació entre els diferents graus i nivells de comandament. En el vèrtex de la piràmide s'estableix l'autoritat militar del capità general, que presidirà la Reial Audiència, integrada per juristes-magistrats nomenats pel rei.

A la Reial Audiència li correspondrà administrar la justícia en el seu nivell suprem i, d'acord amb el capità general, també el govern del Principat, el qual es dirà el Reial Acord. Les causes judicials s'hauran de substanciar en llengua castellana per tal que els magistrats castellans que ocupin les places no hagin d'aprendre el català. Els magistrats, per tant, podran ser castellans perquè no cal que siguin naturals de Catalunya.

Cal observar que amb aquesta disposició de posar l'autoritat militar en el vèrtex de la piràmide del poder públic s'inicia un militarisme a Catalunya que dona preponderància als militars en el govern del país i també de la societat. Aquest poder del capità general continuarà gairebé inalterable fins a la reforma fallida de l'Exèrcit impulsada per Manuel Azaña durant la Segona República, i no trobarà remei fins que el ministre Narcís Serra, amb la seva reforma militar (1980-1984), no elimini les capitànies generals i organitzi una clara subordinació de l'autoritat militar al govern civil.

Per tant, al militarisme institucional que prefigura el Decret de Nova Planta s'ha d'afegir el militarisme de la societat pel context històric del moment en el qual es promulga i s'aplica, atès que el capità general de Catalunya, a més a més de presidir la Reial Audiència, és el cap d'un exèrcit borbònic d'ocupació militar de Catalunya, que arriba a tenir noranta mil soldats que viuen enmig d'una població catalana que es calcula no pas superior a cinc vegades aquest nombre de militars. Com ens informa el professor Lluís Roure en aquest mateix llibre, aquest exèrcit d'ocupació borbònic, encara que anirà minvant a mesura que avanci el temps, no deixarà mai d'estar present durant tot el segle XVIII.

Al nivell mitjà de la piràmide trobem els corregidors, els quals, prèvia una nova divisió territorial de Catalunya en corregiments, hauran d'exercir el govern i la justícia en aquests territoris. El nomenament de corregidors correspon al rei, que ho farà majoritàriament entre militars jubilats castellans com a gràcia i

compensació pels serveis prestats a l'Exèrcit. La constatació d'aquest fenomen a la pràctica va ser una de les aportacions que va fer el ja esmentat professor Josep Maria Gay, que va elaborar la seva tesi sobre *El corregidor a Catalunya* i va arribar a aquesta conclusió (Gay, 1997, p. 90-127). Per tant, també hi ha un intens militarisme a Catalunya en aquest nivell intermedi de comandament.

A la base de la piràmide, i per sota dels nivells intermedi i superior, es troben els nous regidors de les ciutats, viles i llocs nomenats per la Reial Audiència de Catalunya i que, ajuntant-se amb el batlle o amb el corregidor, formaran el nou ajuntament borbònic. Les seves funcions seran: el govern polític i l'administració econòmica de la ciutat o localitat. En general, es respecten les hisendes i els patrimonis dels municipis, excepte en el cas de Barcelona, a la qual es castiga per la seva resistència a ultrança amb la confiscació de la seva hisenda municipal, de manera que se la deixa dependent d'una assignació anual que li atorgui graciosament la monarquia.

D'altra banda, Felip V va decidir conservar el dret històric català pel que fa al dret privat, al dret penal i al dret processal. El dret penal continuarà subsint fins a la promulgació del Codi penal, i el dret processal fins que hi hagi algunes intervencions limitadores. El dret processal català es caracteritzava per tenir una pràctica pròpia d'enjudiciar les causes, vinculada al dret processal del *ius commune*, però diferent de la pràctica processal castellana en alguns punts destacats com, per exemple, la naturalesa del llibel o demanda i la pràctica de motivar les sentències. També, a través de les disposicions que hi havia en el títol d'audiència d'advocats de les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, es permetia que els advocats intervinguessin amb els seus memorials sobre fets i sobre drets en la configuració de la decisió o conclusió de la causa, influint en l'elecció, pel relator o pels magistrats, dels drets aplicables a aquell cas controvertit. D'aquesta manera, al final moltes vegades esdevenia que els jutges motivessin les seves sentències en determinats drets, els quals havien estat, en certa manera, proporcionats pels advocats en els seus memorials d'al·legacions. La pervivència del dret processal català permetia, doncs, la pervivència de la jurisprudència doctrinal catalana com a font del dret propi català, que actuava més enllà, fins i tot, de la llei, comptant amb la tolerància o el desinterès per als temes civils que mostrava la mateixa monarquia absoluta. Per això s'explica que en les primeres dècades de la Catalunya borbònica, malgrat que no hi hagués gaires lleis, ni mecanismes institucionals propis de renovació legislativa, el dret català s'anés desenvolupant a través de l'activitat dels juristes productora de jurisprudència doctrinal que podia esdevenir dret efectiu aplicat pels magistrats en les seves sentències. Tanmateix, a partir de la Reial provisió del 31 d'octubre de 1736, es prohi-

beix que es motivin públicament les sentències; és a dir, els jutges les continuaven motivant però no comunicaven a les parts en quins drets s'havien basat (Espiau i Pozo, 1996, p. xli). Per tant, les parts d'una causa rebien la notificació de la sentència i no sabien quina era la raó jurídica, ni en quin dret s'havia basat la decisió. El dret processal català serà finalment abrogat sota el règim de l'Estatuto Real de 1834 amb la promulgació del *Reglament provisional per a l'administració de justícia*, de 1835, que ordena que les causes se substancien segons les lleis de Castella de la *Novíssima recopilació*. Aquest reglament provisional, però, es mantindrà vigent fins a 1870.

Finalment, el Decret de Nova Planta borbònic manté la vigència del dret privat català a diferència del cas de València, que, arran del Decret de supressió de furs de 1707, no sols havia perdut el seu dret públic, penal i processal, sinó també el seu dret privat. En el cas valencià, el dret castellà en bloc passava a tenir vigència en el territori de l'antic regne de València. La raó d'aquesta diferència que afavoria Catalunya és d'índole política. Els Borbó volien consolidar el seu poder un cop acabada la guerra no sols amb la imposició del poder coercitiu militar, sinó també amb la generació de consens entre els vençuts. Des d'un punt de vista econòmic i d'estratègia política, era evident que la generació de consens permetia reduir el contingent de tropes d'ocupació per destinar-les a altres objectius polítics i militars de la monarquia.

Mantenir el dret privat dels catalans, que estructurava els seus mecanismes familiars, patrimonials i comercials, era permetre la continuïtat de mecanismes reguladors de la societat civil catalana que no suposaven cap perill per al poder polític sobirà del monarca absolut Borbó. Fins i tot Lluís XIV va recomanar al seu nét que totes aquelles institucions privades que no afectessin la sobirania les podia deixar vigents. Per aquesta raó, la concessió del dret privat es fa amb caràcter provisional i com si fos donat de nou pel monarca absolut, de manera que sempre seria un àmbit regulador de lliure disponibilitat per al monarca en el futur.

Segons l'article 56 del Decret de Nova Planta, es restablí la vigència de les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, el dret històric català, per a aquestes matèries de dret privat, penal i processal. Amb això també es tornava a valorar el *ius commune* romanocanònic, que integrava l'ordenament jurídic català amb caràcter de dret supletori del dret propi. Aquest *ius commune* és el dret europeu basat en el dret romà i en el dret canònic i, sobretot, basat en l'elaboració o la interpretació que sobre aquest dret romà i canònic, estudiat comunament en les universitats europees, havien fet els juristes europeus. Com veiem, hi havia una cultura jurídica europea comuna basada en la jurisprudència i Catalunya participava plenament d'aquest *ius commune*, que, com ha indicat el professor Manlio Bellomo, és un *ius*

communicativum (Bellomo, 2000, p. 629-667). També hi participava Castella, certament. La diferència és que Castella hi participava indirectament, a través d'obres de gran envergadura com podien ser *Las Partidas*. A Catalunya s'hi participava directament. En efecte, les fonts textuais del *ius commune* europeu (el *Corpus Iuris Civilis*, de Justinià, i el *Corpus Iuris Canonici*, amb les seves glosses i comentaris) eren considerades a Catalunya fonts directament aplicables i integrants de l'ordenament jurídic català. D'aquesta manera, Catalunya continuava vinculada directament a Europa i a la seva cultura.

L'aplicació efectiva del Decret de Nova Planta i de les primeres mesures complementàries va ser molt dura i pesant per a la societat catalana. Com a exemple paradigmàtic de com ho veia la població, podem reproduir uns fragments de la transcripció que ha fet Enriqueta Casanelles del *Llibre Antic* del poble de Pardines de la vall de Ribes, en aquell passatge on es reproduïen les actes i les memòries de l'Ajuntament i dels seus regidors, les quals parlen del Decret de Nova Planta i de les seves nefastes conseqüències per a la població, com són: l'insuportable ofec econòmic, les imposicions militars i les pèrdues de les llibertats civils i patrimonials anteriors (Casanelles, 2005). A continuació, donem el text en la versió que l'autora de la transcripció va fer el 2005, si bé cal tenir en compte que el document original es conserva a l'Ajuntament de Pardines i que el text complet d'aquest fragment, amb una versió més literal, es pot trobar en un treball publicat anteriorment per la mateixa autora (Casanelles, 1994, p. 60-63):

Altres i altres eleccions de Jurats de Consell podria posar en lo present llibre, a no ser perquè entrà el Rei Felip V, l'any 1715, amb la rendició de Barcelona. Dit rei entrà a força de armes i ens veiérem molt ofegats. Primerament per grans donacions, que seria llarg d'explicar, i després ens carrega un termini, que en deien quinzenades, que pagava aquest pobre lloc. La primera paga fou de 500 rals, el gener de 1715 [...] i els Cònsols feien el que podien en tala d'arbres. Per les cases ja no hi havia tranquil·litat de cap mena respecte a cap tipus de bestiar o cap cosa que se'n pogués treure diners. Arriba a tal misèria aquest poble que em fa vergonya d'escriure-ho. Ens vam haver de vendre una creu de plata de l'església, que era la millor peça de la vall. Sort que el bon Déu ens ha fet la gràcia d'arribar a tenir-ne una altra, com us explicaré més avant. Ens venguérem les joies que tenien les dones i el servei de plata que hi havia a les cases benestants. Tanta angoixa va portar que, quan les cases no pogueren més, també es va acabar el comú. Fins a tal ofec, que ens haguérem d'empenyorar coses de què no en teníem ganes, perquè, en no tenir els diners a punt al cap del mes, ens ho feien pagar doble. A més a més, ens carregaven de soldats, i nosaltres els havíem d'allotjar a les cases, i, ah noi, no volien passar amb la cansalada ni amb el menjar de casa nostra, sinó gallines, capons. I d'altres insolències que seria llarg d'explicar. Per evitar

tals mals vam haver de donar la creu de plata, com ja he dit abans, i, aquest any, sent Cònsols Franco Corones Biell, mon pare, en primer grau, Esteva Tubau, en segon grau, Josep Font, Jaume Roca, Franco Perpinyà [...], Esteve Mauner [...], tots Jurats de Consell, es resolgué vendre o empenyorar la muntanya de Pòrtules, per no poder pagar ningú d'aquest lloc, tant pobres com rics, per durar tant els ofecs a què ens tenien sotmesos [...].

Aquí es fan constar detalladament els comptes de l'empenyorament:

Per la misericòrdia de Déu cessaren les pagues al mes de novembre. A veure si els que vindran tenen la sort de poder recuperar dita muntanya. A causa de tants mals pactes que hem hagut de fer, que de poc no ens maten, per no poder recuperar-la sinó tota plegada. Creieu que vam fer tot el que vam poder perquè com més ofegats ens veia el dit Capdevila, més ens feia fer el que ell volia. Els treballs i les afliccions en què ens veiérem no els puc donar a comprendre, que arriba la misèria a tal punt que un tinent donà una bufetada a Franco Corones Cònsol. Com que ens veiem tan sotmesos ningú no gosà de moure's, sinó paciència! Moltes vegades no volien esperar que els Cònsols els donessin el menjar i equipatge, sinó que ells mateixos el prenien de les cases, i tot anava de qualsevol manera. El que es pagà amb diners, fou prop de 4.500 rals, els nostre pobre lloc de Pardines sol.

Però no creguin, que les mateixes angúnies passava tota aquesta Vall de Ribes, millor dit, tot Catalunya, que ho recordarem nosaltres i els que vindran. La taverna també se hagué d'arrendar a bestreta. Tot es fongué pels dits pagaments. I els habitants pobres, pitjor, que n'hi hagué que van haver de desprendre's de les seves cases, els pagesos es vengueren tota mena de bestiar. Deixo d'explicar les pèrdues i rebots que feien les cases, que seria llarg d'escriure-ho.

Això que s'ha anotat és de Franco Perpinyà perquè els que vindran tinguin notícies de tants maldecaps en què es veieren els Cònsols i Jurats de Consell abans esmentats.

Perquè sigui notori per als d'avui i per als que vindran, ho escric en el present Llibre l'any 1716, als 15 de febrer. Vulgui Déu que no torni a passar mai més semblant desgràcia. Per amor de Déu sigui tot, amén.

Aquesta situació d'indefensió de la societat catalana fou possible perquè es va derogar el dret públic anterior i perquè el Principat va esdevenir una província de la monarquia regida pel règim especial de la Nova Planta, atès que el Decret del 1715/1716 va ser sempre considerat com la llei fonamental per a Catalunya per sobre de la qual només hi podia la voluntat del monarca.

El professor Sebastià Solé ha estudiat magníficament l'aparell governatiu d'aquest règim jurídic especial per a Catalunya imposat per la monarquia absoluta del Borbó. Ell ens mostra quina posició ocupava segons aquest règim jurídic el governador i capità ge-

neral de l'exèrcit i Principat de Catalunya, que alhora era president de la Reial Audiència; quin era el procediment governatiu a través de les consultes de l'Audiència i de la tramitació dels memorials i recursos governatius adreçats al Reial Acord dels magistrats de l'Audiència amb el capità general; com es feien efectives les ordres superiors en els diferents nivells de la jerarquia governativa; quina era l'estructura orgànica de l'escribania principal de cambra i de govern de l'Audiència i quin paper transcendental hi tenia la Secretaria d'Acord; quines implicacions econòmiques i financeres comportava la tramitació dels afers governatius i com es finançava l'Audiència, i quines eren les funcions de l'altra Secretaria, la de la Governació i Capitània General.

En síntesi, els ensenyaments que ens ofereix el treball del professor Solé ens permeten copsar el procés de racionalització de l'administració borbònica que feia possible la continuïtat de l'ocupació militar i el govern del capità general en els aspectes essencials de la vida política de Catalunya i de la seva societat. Aquest aparell de govern va continuar vigent durant molt de temps, fins que els principis liberals de la Constitució de Cadis de 1812, la seva aplicació durant el Trienni Liberal de 1820-1823 i la seva influència en les reformes de l'absolutisme doctrinari conformat per l'Estatut Reial de 1834 van donar pas al nou estat constitucional espanyol, on la monarquia ja estava condicionada per la Constitució.

5. LA VISIÓ DEL RÈGIM DE LA NOVA PLANTA PEL JURISTA RAMON LLÀTZER DE DOU I DE BASSOLS

A final del segle XVIII disposem d'una visió crítica sobre la constitució orgànica i el funcionament d'aquell règim de la Nova Planta per a Catalunya per part d'un dels juristes catalans més prestigiosos de l'època com era Ramon Llàtzer de Dou i de Bassols (Dou, 1800). Segons Dou, es va pensar a acomodar el sistema de la legislació de Castella a la Corona d'Aragó i, per tant, també a Catalunya, però es van trobar greus dificultats per raó de no tenir en compte que la diversitat de llocs demana diversitat de lleis i que també els nous temps exigeixen nous mètodes. Per tant, en ple segle XVIII, on a Europa triomfa la modernitat il·lustrada filla de l'humanisme, el dret públic s'ha de basar en el foment de l'economia i no pas en la imposició ni en la conquesta militar de la societat. Els pobles s'han de conquerir, ara, pel comerç i amb l'economia, i no pas amb la força de les armes. D'altra banda, Dou recorda que s'ha de tenir també en compte per part del bon legislador el geni i la religió dels súbdits, de manera que cal considerar els costums i les inclinacions dels naturals i integrar-les i fer-les viables dins del nou ordenament jurídic modern. En certa manera, Dou està recuperant

els principis de l'humanisme jurídic que hem analitzat anteriorment en parlar del *mos gallicus* i del seu contingut i significat per al dret modern (Dou, 1800, p. 66).

Las conquistas, que se hacen por armas, no siempre son justas, ni duraderas; y nunca dexan de ser funestas á los vencidos, y aun á los mismos vencedores: las que se hacen por medio del comercio y economía tiene siempre de su parte la justicia, porque se reducen á pagar al hombre, lo que gana con el sudor de su rostro cumpliendo con la ley del trabajo, á que está condenado. (Dou, 1800, p. xxxi)

Dou també es pronuncia contra l'arbitri judicial que s'accentua amb la no motivació de les sentències per tal com s'atempta contra el principi de la seguretat jurídica. Si no es coneix quin dret ha aplicat el jutge, es fa molt difícil garantir l'imperi i l'observança del dret vigent.

També critica el dret romà, que és el supletori del català, malgrat que accepta que conté principis justos. En aquest sentit, i seguint les doctrines humanistes franceses, defensa que aquests principis del dret romà podrien servir per a la confecció d'un codi nacional. En conseqüència, els bons juristes han de posseir una formació que els permeti dominar la llengua llatina, les lleis dels romans, les lleis de la filosofia moral i també les lleis pàtries.

D'altra banda, Dou planteja la qüestió de si el monarca absolut està sotmès en consciència a la llei civil que dicta per als seus súbdits (Dou, 1800, p. 53). Per una banda, accepta que el monarca no està sotmès a cap fur extern, atès que «es absolutament independient de todo hombre» per raó de la mateixa naturalesa de la seva potestat suprema, que li permet convertir directament la seva voluntat en llei. Tanmateix, defensa implícitament que sí que està sotmès al dret positiu en el seu fur intern, malgrat que prefereix no entrar en aquesta controvèrsia i deixar als consultors del monarca, als seus confessors o als mateixos monarques que decideixin aquesta qüestió.

En definitiva, el règim de la Nova Planta va mutilar el dret català anterior però en va deixar alhora alguns fragments vigents. A partir d'aquest moment, el sistema de fonts del dret vigent a Catalunya estaria conformat pels estrats normatius següents. En primer lloc, s'havien d'aplicar els preceptes de caire general establerts pel monarca o aquells de caire especial donats únicament per a Catalunya pel mateix monarca, com podien ser les ordenances de la Reial Audiència de 1742 o els Estatuts de la Universitat de Cervera de 1749. En segon lloc, s'havien d'aplicar els preceptes establerts en el Decret de Nova Planta de 1715/1716. En tercer lloc, s'aplicaria el dret patri de Catalunya contingut en la compilació de les *Constitucions i altres drets de Catalunya* de 1704, per bé que només en aque-

lles branques de l'ordenament jurídic català històric que havien estat respectades pel Decret de Nova Planta (dret privat, penal i processal). Finalment, i com a dret supletori i integrador de l'ordenament jurídic, s'aplicaria el *ius commune* segons l'ordre establert en la Constitució XXX de les Corts de Barcelona de 1599, és a dir, primer el dret canònic, després el civil i la doctrina dels doctors i, en darrer lloc, l'equitat judicial reglada per la doctrina dels doctors sobre equitat (Dou, 1800, p. 75).

L'intent de transferir les lleis de Castella a Catalunya en la seva integritat va fracassar, però la construcció d'un ordenament jurídic de nova planta modern per a Catalunya, d'acord amb els principis del *mos gallicus* que ja defensava en el segle XVI François Hotman, tampoc no es va dur a terme. Amb la Nova Planta per a Catalunya es va negar la seva personalitat nacional i la seva condició de subjecte de dret públic. No es va reconèixer Catalunya com a poble amb capacitat plena d'autonomia i d'autogovern, sinó que fou assimilada a Castella pel que fa al dret públic i progressivament també pel que fa a alguns altres elements culturals com la llengua. El dret oficialment vigent a Catalunya durant el segle XVIII es va caracteritzar per ser el resultat d'una mescladissa d'elements diversos que el feien força inoperant. El dret aplicat efectivament per les noves autoritats públiques va provocar l'ofec i la desafecció de la població, que va haver de reconduir la defensa dels seus interessos a través d'usar, o de transitar de manera imaginativa i a vegades innovadora, les vies civils dels negocis, del patrimoni i de l'àmbit familiar que ja estaven previstes pel dret català tradicional subsistent i que tant els juristes com els notaris van ajudar a conformar i a desenvolupar. El divorci existent entre el món oficial del règim de la Nova Planta i la pràctica efectiva del dret a la Catalunya del segle XVIII va costar molt de redreçar.

6. BIBLIOGRAFIA

- BELLOMO, Manlio. *I Fatti e il Diritto, tra le certezze e i dubbi dei giuristi medievale (secoli XIII-XIV)*. Roma: Il Cigno Galileo Galilei, 2000.
- BRAVO, Pedro. «Estudio preliminar». A: BODIN, Jean. *Los seis libros de la República*. Madrid: Tecnos, 1985.
- CALASSO, Francesco. *Medio evo del diritto*. Vol. I: *Le Fonti*. Milà: Giuffrè, 1954.
- CAPDEFERRO, Josep. *Ciència i experiència: El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes*. Barcelona: Fundació Noguera, 2012.
- CASANELLES, Enriqueta. «Presentació del Llibre de l'Ajuntament de Pardines». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès* [Ripoll], núm. 1992-1993 (1994), p. 39-78. Disponible en línia a: <<http://www.raco.cat/index.php/annalsCER/article/viewFile/211168/288987>>.
- *Llibre antic de Pardines*, 2005. Disponible en línia a: <<http://www.pardines.cat/ca/llibre-antic-de-pardines.php>>. [Consulta: 27.08.2014]
- DOU Y DE BASSOLS, Ramon Llätzer de. *Instituciones del derecho público general de España con noticia del particular de Cataluña y de las principales reglas de gobierno en qualquier estado*. Madrid: Oficina de don Benito García, y Compañía, 1800.
- ESPILAU, Santiago; POZO, Pere del. «Estudi introductori». A: ESPILAU, Santiago; POZO, Pere del (cur.). *Activitat judicial de l'Audiència de Catalunya en matèria civil (1716-1834)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1996.
- GAY ESCODA, Josep Maria. «La gènesi del Decret de Nova Planta de Catalunya. Edició de la consulta original del "Consejo de Castilla", de 13 de juny de 1715». *Revista Jurídica de Catalunya* [Barcelona: Altés], núm. 1 (gener-març 1982), p. 7-41, i núm. 2 (abril-juny), p. 263-348.
- *El corregidor a Catalunya*. Madrid: Marcial Pons, 1997.
- HOTMAN, François. *Antitribonian ou discours d'un grand et renommé iuriconsulte de nostre temps, sur l'estude des loix, fait par l'advis de feu Monsieur de l'Hospital Chancelier de France en l'an 1567*. París: Chez Jeremie Perier, 1603.
- MARTÍNEZ NEIRA, Manuel. «Estudio preliminar». A: HOTMAN, François. *Antitriboniano, o discurso sobre el estudio de las leyes (edición bilingüe)*. Traducció d'Adela Mora Cañada. Madrid: Universidad Carlos III de Madrid, 2013.
- MERCADER, Joan. *Felip V i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1968.
- MONTAGUT, Tomàs de; MALUQUER DE MOTES, Carlos J. (coord.). *Història del dret espanyol*. Barcelona: EDIUOC, 1997.
- Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Cataluña: Establecida por su Magestad con decreto de diez y seis de enero de mil setecientos y diez y seis*. Barcelona: Joseph Teixidó, Impresor del Rey N. Sr., 1716.
- SANPERE Y MIQUEL, Salvador. *Fin de la nación catalana*. Barcelona: L'Avenç, 1905.
- SOLÉ I COT, Sebastià. *El Gobierno del Principado de Cataluña por el capitán general y la Real Audiencia, el real acuerdo, bajo el régimen de Nueva Planta (1716-1808)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2008.

NATURALISTES CATALANS EN LES XARXES DE LA «REPÚBLICA DE LES LLETRES» AL VOLTANT DE 1714

JOSEP M. CAMARASA
Fundació Carl Faust

1. INTRODUCCIÓ

Els anys immediatament anteriors i posteriors a 1714 configuren una etapa singularment fecunda de la història natural i de la ciència en general a Catalunya, molt principalment a Barcelona. Certament les condicions en què els naturalistes catalans varen desenvolupar les seves activitats van ser molt diferents en els anys que Barcelona va ser la seu de la cort de Carles III d'Habsburg (1705-1712) que en els posteriors a la desfeta de 1714, però, així i tot, l'activitat no decaigué, si més no fins a la mort prematura de Joan Salvador i Riera, el 1726.

Resulta força impressionant llegir la carta que l'apotecari i naturalista londinenc James Petiver adreçava al seu col·lega Joan Salvador tot just conèixer la nova que aquest havia sobreviscut al setge de 1713-1714. La carta està datada del 25 d'abril de 1715 i comença amb aquestes paraules:

Senyor, no va ser poca la meua alegria quan vaig rebre la vostra carta del 6 de desembre de 1714 signada de la vostra mà, atès que us donava per mort perquè havia llegit que algú del vostre cognom havia estat mort a la breixa.¹

Però encara ho resulta més la carta de Joan Salvador, datada el 6 de desembre de 1714, en què assabentava Petiver del seu capteniment durant el setge i immediatament després del tràgic desenllaç de l'11 de setembre de 1714.

Senyor. Després de totes les penes i treballs que hem sofert durant un setge tan llarg, he rebut una de les vostres cartes, del 10 d'agost de 1713 amb un paquet de llibres [...] També veig que em dieu que altres llibres o el seu catàleg van ser embarcats a la fragata *Winder*. Després d'haver escrit a Alacant i a Maó per saber si aquest vaixell hi havia arribat durant el nostre setge i si havia descarregat alguna cosa per a mi he sabut darrerament que havia descarregat força coses per a Barcelona i entre aquestes alguna per a mi, espero la resposta de si són els

1. «Sr It was with no small Joy when I rece'd y^r signed Decemb. 6th 1714 with y^r own hand (which I was formerly well acquainted with) hearing you have been dead, reading that one of y^r name was killed upon the Breach.» El Salvador mort era, molt possiblement, Jeroni de Salvador i de Lledó, capità de la Coronela, mort el 6 d'agost de 1714 de resultes de l'explosió d'un canó al reducte de Santa Eulàlia.

llibres del vostre catàleg o altres. També he vist els preus dels llibres l'import dels quals us faré arribar a la primera oportunitat, sigui per mitjà del senyor Romani, sigui pel dels senyors Shallet i Crowe, alhora que us prego que m'assabenteu de si heu rebut, ara fa quatre o cinc anys la lletra de canvi de sis lliures esterlines que els senyors Shallet i Crowe us havien de lliurar. Aquesta primavera espero herboritzar als Pirineus i a Montserrat i de totes les plantes rares que trobi miraré d'assecar-ne també per a vós, sobretot de les que menciona Micó. Començo a ordenar de nou el meu petit gabinet, que havia retirat de la casa per por de les bombes.²

2. TRES GENERACIONS DE NATURALISTES

Qui era aquest Joan Salvador i per què James Petiver havia quedat tan colpit per la falsa notícia de la seva mort? Joan Salvador i Riera (Barcelona, 1683-1726) era el primogènit de la tercera generació d'apotecaris i naturalistes de la seva nissaga. El seu avi, Joan Salvador i Boscà (Calella, Maresme, 1598 - Barcelona, 1681), procedia d'una nissaga de pagesos i mercaders de Calella (Maresme) de sòlida posició econòmica, i va ser acceptat pel Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, després d'haver practicat com a fadrí, el 1622. L'any següent es va fer càrrec de l'apotecaria Pedrol, a la cantonada del carrer de la Fusteria amb el carrer Ample, un punt privilegiat de la Barcelona de l'època i, al cap de tres anys,

2. «Monsieur, après tant des peines et des troubles, que nous avons souffert pendant un siècle si long, j'ai receu une de vos lettres du 10 Aout 1713 avec un paquet des Livres [...]. J'ai vu aussi les livres ou son Catalogue, que vous me dittes sont embarquez dans le Winder Frigat. Après avoir écrit a Alicant et a Maho pour sçavoir si ce vaisseau y étoient arrivé pendant notre siège, et s'il avoit débarqué quelque chose pour moi, j'ai sceu dernièrement, qu'il avoit débarqué beaucoup de choses pour Barcelone, et avec celles quelque chose pour moi, j'attends la réponse si seront les Livres de votre catalogue ou autres. J'ai veu aussi les prix de ces Livres le valeur des quels je vous ferai venir par la première commodité, ou par Mr Romani, ou de Mrs Schaler et Crowe, et en même temps je vous prie de m'écrire si vous avez receu il a quatre ou cinq ans la lettre de change de six Livres Sterlins, que Mrs Schaler et Crowe vous devaient faire compter. J'espère ce printemps herboriser les Monts Pyrenées et Montserrat, toutes les plantes rares que je trouverai, je tacherai d'en sécher aussi pour vous particulièrement de celles qui fait mention Myconus: Je commence à ranger une autre fois mon petit Cabinet, que j'avois tiré de la maison par crainte des Bombes [...].»

Remarquem que la carta que esmenta Salvador li havia arribat amb més d'un any de retard.

el 1626, es va casar amb Victòria Pedrol, la filla de Gabriel Benet Pedrol, i va assegurar així la seva fortuna i la continuïtat de l'apotecaria que havia regentat el seu difunt sogre que, a partir de llavors, esdevindria, durant més de dos segles, l'apotecaria Salvador de Barcelona.

Amb la botiga de Pedrol havia heretat també la biblioteca d'aquest, que sembla que era considerable pel seu temps, i que ell enriquí amb noves adquisicions. D'altra banda, el seu interès per la història natural el dugué a aplegar, al llarg de tota la vida, el que havia de ser l'embrió de l'herbari i les col·leccions de minerals, de petxines i de tota mena de curiositats que, conservades i enriquides pels seus descendents, foren durant més de dos segles visita obligada de tots els naturalistes i curiosos que passaren per Barcelona o que tingueren a Barcelona el centre d'activitat.

Contemporani de Galileu i de Harvey —bé que molt més jove que aquests—, gairebé coetani de Descartes, Joan Salvador i Boscà és un home del temps del que s'ha anomenat *revolució científica* i, a desgrat de les condicions poc favorables del seu temps als reialmes hispànics, en plena febre contrareformista, i de les completament adverses de Catalunya en els anys de la Guerra dels Segadors, va reeixir a mantenir-se en contacte amb els corrents científics coetanis i a donar al seu fill Jaume una formació científica més avançada que la que ell havia pogut tenir.

Segons els costums de la «república de les lletres» del seu temps, va cultivar el contacte epistolar amb altres naturalistes contemporanis seus, encara que malauradament, de totes les rebudes, se n'ha conservat només una carta, tramesa des de Roma el 1650 pel botànic francès Jacques Barrelier (1606-1672).³ Un parell d'anys abans, en plena Guerra dels Segadors, Barrelier havia passat per Barcelona acompanyant el pare Tommaso Turco, de tornada a Roma des de València, on aquest havia presidit el capítol general del seu orde el 1648, i versemblantment va ser en

3. Barrelier, metge i naturalista, havia ingressat el 1635 a l'orde dominicà. El 1646, Tommaso Turco, general del seu orde, el féu secretari seu. Això li permeté recórrer la Provença, el Llenguadoc, Castella, Andalusia, el País Valencià, el Principat i gran part d'Itàlia, i conèixer de prop la flora d'aquests països. Finalment, després de la mort de Tommaso Turco, el 1649, romangué a Roma més de vint anys, fins al 1672, i allí redactà el manuscrit d'una magna obra que havia de dur per títol *Hortus Mundi seu Orbis botanicus* i, sobretot, féu gravar en coure nombrosos dibuixos de moltes de les plantes que havia herboritzat en el curs dels seus viatges. Malauradament, retornat a París, morí el 1672 mateix d'un atac d'asma i poc després, en un incendi, es perderen la majoria dels seus manuscrits. Antoine de Jussieu recuperà anys després les planxes de coure que s'havien salvat i en publicà la majoria amb comentaris seus el 1714 en un volum titulat *Plantae per Galliam, Hispaniam et Italiam observatae iconibus aeneis exhibitae* (Davy de Virville, 1954, p. 41). Entre els gravats publicats en figuren alguns de corresponents a plantes del País Valencià i del Principat, algun tal vegada fruit de la coneixença amb Joan Salvador i Boscà.

aquesta ocasió que va fer coneixença amb Joan Salvador i Boscà.⁴

Joan Salvador i Boscà va ser succeït, com a titular de l'apotecaria, per aquest fill, Jaume Salvador i Pedrol (Barcelona, 1649-1740), també notable naturalista, com també ho van ser dos dels fills d'aquest: Joan, el primogènit, a qui ja ens hem referit, i Josep Salvador i Riera (Barcelona, 1690-1761). Tots tres varen viure en primera persona els fets de 1714.

3. JAUME SALVADOR I PEDROL, *GENTIS SUAE FENIX*

Jaume Salvador i Pedrol (Barcelona 1649-1740), fill de Joan Salvador i Boscà, omple amb la seva dilatada vida gairebé un segle de la botànica i la història natural catalanes. Format inicialment com a apotecari i naturalista al costat del seu pare, Jaume Salvador i Pedrol fou admès al Col·legi d'Apotecaris de Barcelona el 1669, quan tot just tenia vint anys. Sense comesa concreta a l'apotecaria familiar, el seu pare l'envià a continuació a Montpeller a perfeccionar els seus coneixements de botànica amb Pèire Magnol, que en aquests anys ensenyava privadament aquesta ciència fora de la universitat,⁵ i segurament també els de química.

Magnol seria el mestre de Tournefort, d'Antoine i de Bernard de Jussieu i de molts altres botànics notables; Joan Salvador i Boscà no podia, doncs, triar millor mestre per al seu fill i no sembla pas que el preocupessin gran cosa les diferències religioses que, ben segur, no podia desconèixer. Evidentment, la qualitat de l'ensenyament extrauniversitari de Magnol era prou més bona que la que contemporàniament podia donar la càtedra d'herbes de l'Estudi General de Barcelona i fins i tot la d'anatomia i botànica de la Universitat de Montpeller.

Al retorn de Montpeller, Jaume Salvador degué ajudar poc o molt el seu pare a la botiga o a l'obrador, però, mentre aquell visqué, les obligacions del jove Jaume Salvador no devien ser gaire feixugues. Això li permeté continuar viatjant i dedicar els seus lleures a enriquir les col·leccions familiars, la biblioteca del seu

4. Costa d'entendre que aquesta visita tingués lloc enmig de la Guerra dels Segadors i més amb els il·lustres visitants venint de València, quan el sud de Catalunya, fins a Tarragona, era ocupat per les forces de Felip IV. Versemblantment, Turco romangué a València fins que, el febrer de 1648, Michele Mazzarino, cardenal de Santa Cecília (germà del prou conegut cardenal d'igual cognom), va prendre possessió del càrrec de virrei de Catalunya. Michele Mazzarino era també dominicà, de manera que Turco devia aprofitar la seva presència a Catalunya com a virrei del sobirà francès (febrer-maig de 1648) per visitar alguns convents del Principat (Busquets Dalmau, 1994, p. 235).

5. Per la seva condició de protestant, Pèire Magnol no va poder accedir a la docència universitària fins al 1694, nou anys després que, amb motiu de la revocació de l'Edicte de Nantes per Lluís XIV, abjurés el protestantisme i es convertís al catolicisme.

pare, els seus propis coneixements i les relacions amb altres naturalistes coetanis. Jaume Salvador va assolir, així, ben aviat un prestigi prou merescut de savi naturalista. Un prestigi, d'altra banda, ja ben consolidat, abans del seu retorn a Barcelona, entre els seus mestres i condeixebles de Montpeller i que li valgué, un dia de maig de 1681, veure arribar a la porta de l'apotecaria un jove estudiant de medicina provençal, Joseph Pitton de Tournefort,⁶ en recerca de suport i acolliment.

Aquest primer viatge de Tournefort, encara estudiant, pels Pirineus, Catalunya i el País Valencià, ha estat envoltat d'una aurèola heroica pels seus biògrafs. Segons la versió més versemblant, hauria sortit de Montpeller cap a Barcelona amb recomanacions adreçades a Jaume Salvador dels seus amics montpellerins; tanmateix, en travessar les Alberes, hauria tingut un desafortunat encontre prop del monestir de Vallbona amb una partida d'«angelets» esdevinguts lladres de camins que l'abandonaren nu i malmès enmig de la muntanya fins que fou recollit pels monjos d'aquell monestir.⁷ Refet del mal pas i reprès el viatge, les plantes que el jove Tournefort va anar herboritzant de camí fins a Barcelona li haurien servit de recomanació per als Salvador.

En qualsevol cas, el que està fora de dubte és que els Salvador, pare i fill, acolliren el jove botànic provençal i, assabentat Jaume de la intenció d'aquest de recórrer novament els camins de Clusius per la península Ibèrica, l'acompanyà i l'ajudà en el seu viatge fins a València. S'iniciava, així, una relació duradora entre el botànic provençal i els Salvador.

Remarquem que, entre la visita de Jacques Barrelier a Joan Salvador i Boscà en plena Guerra dels Segadors (1648) i aquesta de Joseph Pitton de Tournefort a Jaume Salvador i Pedrol, s'havia produït un veritable canvi d'època pel que fa a l'estatus social i institucional de

la ciència. La personalitat mateixa dels dos botànics visitants caracteritza perfectament aquest canvi, palès no solament en l'aspecte teòric, ans també —i potser encara més— en l'institucional. Fontenelle, si més no per al cas de França, situava precisament l'endemà mateix del Tractat dels Pirineus (1659) el canvi pel qual l'avançament de la ciència deixava de ser un objectiu privat d'investigadors i de mecenes per a passar a esdevenir objectiu del poder, que creava els seus instruments per tal d'assolir-lo:

Après que la Paix des Pyrenées eut été concluee le Roi jugea que son Royaume, fortifié par les conquêtes qui venoient de lui être assurées, n'avoit plus besoin d'être embelli que par les Arts et par les Sciences, et il ordonna M. Colbert de travailler à leur avancement.⁸

Així, doncs, la ciència, si més no al nord de la frontera que havia fixat el Tractat dels Pirineus mutilant Catalunya, esdevenia institució i no només esforç individual de personatges que hi esmerçaven els seus recursos o els dels seus mecenes. La fundació de la Royal Society (1662) i, encara més, la de l'Académie Royale des Sciences de París (1666) són les fites més significatives d'aquest canvi que encara havia de trigar molts anys a manifestar-se al sud de la frontera del Tractat dels Pirineus, però del qual els Salvador foren participants a través de la seva xarxa de relacions científiques.

Joseph Pitton de Tournefort havia d'esdevenir pocs anys després una de les figures més assenyalades de la botànica prelinneana. Cridat a París per Guy-Crescent Fagon, metge de cambra de Lluís XIV, com a demostrador de botànica suplent del Jardin du Roi, hom li encomanà, el 1687, un segon viatge per la península Ibèrica i, amb aquest motiu, va visitar novament Jaume Salvador a Barcelona,⁹ a casa del qual va romandre quatre dies i mig a primers de setembre. No hi ha dubte que en ocasió d'aquesta visita va entrar en contacte amb altres naturalistes barcelonins, si més no amb l'apotecari Francesc Sala, emparentat amb Jaume Salvador,¹⁰ ja que el nom i l'adreça d'aquest figuren en els diaris d'aquest viatge que duia Tournefort, conservats

6. Joseph Pitton de Tournefort (Ais de Provença, 1656 - París, 1708) fou un metge i botànic provençal, deixeble de Garidel a Ais i de Magnol a Montpeller. Dos anys després (1683) del viatge per Catalunya i el País Valencià va succeir Guy-Crescent Fagon en el càrrec de sotsdemostrador de botànica al Jardin du Roi, càrrec que ocupà fins a la seva mort. Després de nombrosos viatges per tot França i gran part de l'occident d'Europa, el 1701-1702 viatjà també per les illes gregues, l'Àsia Menor i Transcaucàsia. En els seus *Éléments de botanique ou Méthode pour connaître les plantes* (1694), proposà un sistema nou de classificació que seria el més seguit pels botànics de bona part del segle XVIII, fins que fou desplaçat per la sistemàtica linneana.

7. Els «angelets» havien estat inicialment les partides de pagsos rossellonesos aixecades contra la gabella de la sal imposada el 1661, per un edicte de Lluís XIV, als seus nous dominis del Rosselló. De 1667 a 1675 actuaren com a veritables guerrilles antifranceses, però posteriorment, delmades per la repressió i sense perspectives de poder impulsar un aixecament més ampli, anaren cessant en la seva lluita o degenerant en el pur bandolerisme. Les Alberes, sobretot el sector més proper al coll de Banyuls, un dels passos tradicionals del contraban de la sal, foren un dels seus centres d'activitat més important.

8. «Un cop conclosa la Pau dels Pirineus, el Rei jutjà que al seu reialme, reforçat per les conquestes que li acabaven de quedar confirmades, ja només li calia ser embellit per les arts i per les ciències, i ordenà al senyor Colbert que treballés per al seu avenç.» (FONTENELLE, 1731, t. 1, p. 5)

9. Que en aquesta ocasió, mort el seu pare el 1681, poc després de la primera visita de Tournefort, i per tant titular de la botiga, no el va poder acompanyar.

10. Aquest Francesc Sala estava casat amb una neboda de Jaume Salvador. El seu nét Francesc Sala i Guàrdia va ser, anys després, un dels fundadors de la Conferència Fisicomatemàtica Experimental, antecedent de l'actual Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, que inicià les seves activitats el 1764 precisament a la rebotiga de la mateixa apotecaria del carrer de la Boqueria, on estava establert el primer Francesc Sala en temps de la visita de Tournefort.

al Muséum National d'Histoire Naturelle de París. Després d'un recorregut per Catalunya, el País Valencià i Castella, tornà a Barcelona a finals d'octubre i, novament instal·lat a casa de Jaume Salvador, va herboritzar per Catalunya (pla de Barcelona, Montserrat, Cardona) i, finalment, el dia 20 de novembre deixà definitivament les nostres terres embarcant-se cap a Marsella en una embarcació genovesa.

Gràcies a la ferma amistat que va unir els dos naturalistes, Jaume Salvador va ser nomenat corresponsal de Tournefort a l'Académie Royale des Sciences de París, i, el 1705, el botànic provençal va rebre a casa seva el fill gran de Jaume Salvador, Joan Salvador i Riera, quan aquest anà a París a ampliar els seus coneixements de botànica. En tenim un altre testimoni en l'elogi (*gens sua Fenix*) que Tournefort dedica a Jaume Salvador a la seva *Isagoge in rem herbariam* (1700), al costat dels botànics més eminents del seu temps.

Jaume Salvador tingué relació epistolar, com el seu pare, amb molts altres botànics i naturalistes del seu temps, com ho confirmen, no sols força cartes conservades dels seus corresponsals de la «república de les lletres», ans també molts dels llibres de la biblioteca Salvador que porten dedicatòries autògrafes dels seus autors. D'altra banda, la seva dilatada existència el posà en contacte amb diverses generacions de científics.

Figuren entre els seus corresponsals els sicilians Silvio Boccone, Giuseppe Auria i Carlo Ventimiglia, comte de Prades; el suís Karl Nikolaus Lang (més conegut pel seu nom llatinitzat de Carolus Nicolaus Langius); els italians Nicola Pio Garelli i Luigi Ferdinando Marsilli, i els francesos Peire Joseph Garidel i, naturalment, Joseph Pitton de Tournefort.

En l'àmbit civil i professional, va ser jurat del Consell de Cent els períodes 1688-1690 i 1693-1695 i, a més, va ser conseller cinquè (el càrrec més alt al qual podien aspirar els del seu estament al govern municipal) el 1698, fet que li va donar un paper rellevant en les negociacions amb els ocupants francesos de la ciutat després del setge de 1697 gràcies al seu bon coneixement de la llengua francesa.

4. ELS SALVADOR I EL SEU ENTORN, DE 1700 A 1714. UNS ANYS ESTELLARS DE LA CIÈNCIA A BARCELONA

Jaume Salvador tenia cinquanta anys el 1700. Encara viuria fins més enllà dels noranta, ja que va morir el 23 de juny de 1740; va sobreviure, com veurem, el seu fill gran, Joan Salvador i Riera. Aquest complia el primer de desembre de 1700 els disset anys i ja s'havia graduat de mestre en arts. Dos anys més tard era admès al Col·legi d'Apotecaris. El seu germà Josep, set anys més jove, era encara un infant.

Tal com hem vist, Joan Salvador i Boscà i Jaume

Salvador i Pedrol ja s'havien relacionat, abans de 1700, amb alguns dels científics europeus més destacats del seu temps, però va ser amb el retorn a Barcelona de Joan Salvador i Riera, després d'uns anys de formació per França i Itàlia, que els lligams de la família d'apotecaris barcelonins amb la «república de les lletres» es van multiplicar i estrènyer al màxim.

Joan Salvador i Riera (1683-1726), el fill gran de Jaume Salvador i Pedrol, va gaudir efectivament d'una etapa de formació molt més completa i ambiciosa que el seu pare i el seu avi, perfectament comparable a la de les figures europees més destacades del seu temps, amb moltes de les quals estigué en contacte epistolar i d'intercanvi d'exemplars per als respectius gabinets de curiositats. Entre 1702 i 1706 estudià al costat dels millors mestres per a tornar a Barcelona quan la rebotiga de Jaume Salvador havia esdevingut la seu d'una tertúlia científica informal d'apotecaris, metges, cirurgians i altres interessats pels temes científics, tant catalans com dels exèrcits aliats de Carles III d'Habsburg, que es mantingué activa almenys mentre Barcelona gaudí de l'estatus de cort del pretendent austríac a la Corona espanyola.

Primer de tot, tal com havia fet el seu pare una trentena d'anys abans, va acudir a Montpeller, on tingué encara per mestre Peire Magnol, en aquests anys ja professor a la universitat. Va compartir herboritzacions pel Llenguadoc i la Provença amb Magnol mateix i també amb Peire-Joseph Garidel,¹¹ amb qui possiblement també passà un temps estudiant a Ais de Provença. Més tard, la tardor de 1705, passà a París, on la rebuda que li va fer Tournefort no va desmerèixer de la que aquest havia rebut mig segle abans, a Barcelona, de Jaume Salvador. Tournefort va acollir el fill del seu amic a casa seva i li donà tota mena de facilitats per a perfeccionar-se en la botànica.

A París, Joan Salvador va ser condeixeble, entre d'altres, d'Antoine de Jussieu,¹² un altre futur natura-

11. Peire-Joseph Garidel (Manòsca, Provença, 1658 - Ais de Provença, 1737) fou un metge i botànic provençal. Catedràtic a la Universitat d'Ais de Provença, va ser corresponsal de Tournefort a l'Académie Royale des Sciences a partir de 1699 i herboritzà per tota la Provença en companyia seva i també en la de Plumier i Joan Salvador. És autor d'*Histoire des plantes qui naissent aux environs d'Aix et dans plusieurs autres endroits de la Provence* (1715), el primer assaig de flora de la Provença, en el qual recull, entre altres coses, les varietats de vinya conreades al seu temps en aquest territori. Se'n conserva, a les col·leccions Salvador, una extensa carta adreçada a Jaume Salvador, datada a Ais de Provença el 19 de novembre de 1704, que és en realitat una memòria sobre les aigües d'una de les fonts termals d'aquella ciutat, de les quals degué trametre mostra a Jaume Salvador, atès que li demana que en faci una anàlisi acurada i li'n comuniqui els resultats.

12. Antoine de Jussieu (Lió, 1686 - París, 1758) fou un botànic francès, deixeble de Magnol i de Tournefort, a qui succeí el 1710 com a demostrador de botànica del Jardin du Roi. El 1715 va ser nomenat membre («pensionnaire») de l'Académie Royale des Sciences, i va escollir com a corresponsal acadèmic Joan Salvador.

lista destacat amb qui el lligà una amistat duradora. Però l'estada a París no va ser tan llarga com segurament hauria desitjat Joan Salvador a causa de l'esclat de la Guerra de Successió d'Espanya, que l'obligà a abandonar París i passar a Itàlia.

No coneixem gaires detalls del viatge italià de Joan Salvador. Es va dilatar de març a setembre o octubre de 1706, va visitar les costes i les muntanyes de la Ligúria durant la primavera i els mesos de maig i juny va viatjar fins a Roma, passant per Pisa i pels Presidís de Toscana. Durant la seva estada a Roma va assistir a les classes de Giovanni Battista Trionfetti,¹³ de qui més tard es declarà deixeble i amic i de qui va rebre un bon grapat de plantes del jardí de La Sapienza. Al seu pas per Pisa, també va fer coneixença amb Michelangelo Tilli (1655-1740),¹⁴ que ocupava la càtedra de botànica de la universitat, de qui va rebre també alguns plec d'herbari.

Finalment, quan els èxits bèl·lics de les forces de Carles III d'Habsburg i dels seus aliats van esvaïr, si més no temporalment, les amenaces que pesaven sobre Catalunya, va arribar l'hora del retorn a Barcelona. Una Barcelona esdevinguda cort reial, en la qual la presència de nombrosos estrangers de diversa procedència afavoria un cosmopolitisme creixent i una mirada atenta als corrents intel·lectuals renovadors que arribaven sobretot del nord i del centre d'Europa. Aquestes noves circumstàncies s'havien traduït, entre altres coses, en una activitat científica sens dubte modesta però d'un nivell parió al de moltes ciutats europees del pes demogràfic, també prou modest, de la Barcelona de l'època. Una activitat de la qual participava la tertúlia de la rebotiga de l'apotecaria Salvador de la cantonada del carrer Ample i el de la Fusteria.

Entre els participants, s'hi trobaven, per exemple, personalitats de molt de pes a la cort de Carles III d'Habsburg, en particular dos dels seus metges de cam-

bra, tots dos italians, el bolonyès Nicola Pio Garelli¹⁵ i el napolità Felix Gabriele Longobardo,¹⁶ o el lloctinent de Catalunya Leo Corfitz, comte d'Ulfeldt;¹⁷ al costat d'altres personatges més modestos, com el jove militar portuguès Pedro Miguel d'Almeida,¹⁸ més tard governador colonial al Brasil i a l'Índia portuguesa, o Anton Poda von Neuhaus.¹⁹ També una bona part del personal sanitari de les forces angleses aliades de Carles III

15. Nicola Pio (o Pius Nikolaus) Garelli (Bolonya, 1675 - Viena, 1739) fou un metge i erudit bolonyès, metge de cambra de Carles III d'Habsburg des de 1696, quan encara no era aspirant a la Corona hispànica. L'acompanyà en tots els seus itineraris per la península Ibèrica com a pretendent a la Corona hispànica i, més tard, a Viena, amb Carles ja convertit en emperador, va ser el creador i primer prefecte de la biblioteca de la cort imperial.

16. Felix Gabriele Longobardo (Castellammare di Stabia, 1660 - Viena, 1747) fou un metge napolità. Protometge del regne de Nàpols i metge de cambra de Carles III d'Habsburg durant la seva estada a Barcelona, al servei del qual romangué com a primer metge un cop fou coronat emperador. A la mort de Carles VI (1740) continuà a la cort vienesa com a metge de cambra de l'emperadriu vídua.

17. Leo Corfitz, comte d'Ulfeldt (Copenhague, 1651 - Viena, 1716), fou un noble i militar austríac, d'origen danès. Formà part del seguici militar de Carles III a Barcelona, com a mariscal de camp. Nomenat lloctinent de Catalunya (1706-1710), tingué encomanada la defensa de Barcelona durant el setge de 1706 i va dirigir la defensa de l'Empordà i la Cerdanya enfront de les forces franceses el 1709. Dos dels seus fills nasqueren a Barcelona, on la seva dona formava part del seguici de la reina. Encara que Pourret no l'esmenta, no hi ha dubte que durant la seva estada a Barcelona es relacionà amb els Salvador, ja que a l'herbari de Salvador figuren plantes procedents del seu jardí.

18. Pedro Miguel d'Almeida (Lisboa, 1688 - Cascáis, 1756) fou un noble i militar portuguès, a partir de 1733, tercer comte d'Assumar. Vingué a Catalunya el 1705, acompanyant el seu pare, ambaixador de Portugal a la cort de Carles III d'Habsburg, i s'incorporà a l'exèrcit aliât el 1708, de manera que és molt possible, atès el seu interès per la història natural, que hagués visitat la tertúlia de la rebotiga dels Salvador, encara que no fos esmentat per Pourret. El 1713 tingué al seu càrrec, segons els termes del Tractat d'Utrecht, l'evacuació de les tropes portugueses que romanien a Catalunya, que hagué de dur a terme en molt difícils condicions, travessant tota la Península i exposat a l'hostilitat, tant de les poblacions catalanes i aragoneses, que miraven els portuguesos com a traïdors, com de les castellanques, que els miraven com a enemics. En tot cas, Joan Salvador i Pedro Miguel d'Almeida es retrobaven a Lisboa el 1717 durant les estades que hi feren Joan Salvador i els Jussieu. El 1717 mateix, pocs mesos després d'aquelles estades, Pedro Miguel d'Almeida va ser nomenat governador de São Paulo i Minas Gerais, on va romandre fins a 1721, i més tard (1744) virrei de l'Índia portuguesa. El 1748 rebé el títol de marquès d'Alorna per haver reconquerit el fort d'aquest nom, una vintena de quilòmetres al nord de Goa. Se'n conserva una carta adreçada a Joan Salvador, datada el 7 de maig de 1720 a Vila do Carmo (Minas Gerais), al Brasil, que és l'única que es conserva a les col·leccions Salvador procedent de fora del continent europeu.

19. Anton Poda von Neuhaus (Flavon, Trento, 1650 - Viena (?), 1720) fou un personatge originari de Flavon, a Trento, del qual desconecim la professió i la resta de dades biogràfiques, excepte que va ser ennoblit el 1701 per l'emperador Leopold I. Devia venir a Catalunya amb el seguici de Carles d'Habsburg, atès que, segons Pourret, va ser un dels tertulians de la rebotiga de Jaume Salvador.

L'any següent rebé del regent de França, Felip d'Orleans, l'encàrrec d'emprendre un viatge per Espanya i Portugal per completar les exploracions de Tournefort de 1680, 1687 i 1688, en el qual dugué com a adjunt Joan Salvador.

13. Giovanni Battista Trionfetti (o Trionfetti) (Bolonya, 1658 - Roma, 1708) fou un metge i botànic italià. Professor de botànica i director del jardí botànic de la Sapienza, a Roma. S'enfrontà a Francesco Redi i a Malpighi en defensar la generació espontània i s'oposà als preformacionistes com Malpighi mateix. El 1685 publicà *Observationes de ortu ac vegetatione plantarum*.

14. Michelangelo Tilli (Castelfiorentino, Toscana, 1655 - Pisa, 1740) fou un metge i botànic toscà. A l'inici de la seva carrera, de 1681 a 1685, va ser metge de la flota del gran ducat de la Toscana i en qualitat de tal viatjà per tota la Mediterrània, des de les Balears fins a Constantinoble, on fou metge de la cort del soldà Mehmet IV. El 1685 va ser nomenat professor de botànica i director del jardí botànic de la universitat de Pisa, en el qual introduí nombroses espècies exòtiques gràcies, entre altres coses, a la construcció d'hivernacles, els primers coneguts a Itàlia. És autor de *Catalogus plantarum Horti Pisani* (Florència, 1723).

d'Habsburg, en particular els dos metges, Jan (o John) Lecaan²⁰ i John Freind,²¹ de l'hospital de campanya anglès a Catalunya (1706), els dos mestres cirurgians d'aquest hospital de campanya, Pelham Johnston²² i William Neilson, i el mestre apotecari William Squire.

I, indubtablement, també participaven a les tertúlies de la rebotiga de Jaume Salvador tertulians locals, com Jaume i Joan Salvador mateixos, l'apotecari Francesc Sala (i segurament altres apotecaris, metges i cirurgians amics) i, a mesura que tingué edat per a ser-hi admès, Josep Salvador i Riera, el segon fill de Jaume, que tenia setze anys el 1706, però que aviat devia començar a practicar l'art de la farmàcia, ja que el 1718 seria admès al Col·legi.

Durant aquests anys, Joan Salvador hagué de restringir la seva activitat d'intercanvi científic a «curiosos» dels països amb els quals es podien mantenir des de Barcelona comunicacions més o menys regulars a desgrat de la guerra, fonamentalment Anglaterra, els Països Baixos i Itàlia. En tenim un exemple en la correspondència d'aquests anys entre Joan Salvador i Riera i James Petiver, que s'ha estudiat amb força detall (Camarasa i Ibáñez, 2007; Camarasa i Ibáñez, 2012). Entre les informacions més interessants que hi figuren,

20. Jan (o John Polus) Lecaan (fl. 1684-1721) fou un metge i naturalista flamenc al servei de l'exèrcit anglès. Durant la Guerra de Successió d'Espanya fou un dels dos metges nomenats per al servei a l'hospital de campanya anglès a Catalunya (1706) i, més tard (1708), metge general de les forces angleses a Espanya. És autor d'*Advice to the gentlemen in the army of the Her Majesty's forces in Spain and Portugal: with a short method how preserve their health and some observations upon several distempers incident to those countries: to which are added the medicinal virtues of many peculiar plants growing naturally in those part and not wild in England* (1708), interessant llibret, una de les primeres manifestacions de medicina preventiva dirigida a oficials d'un exèrcit. Retornat a Anglaterra sembla que passà part dels seus darrers anys (1718-1721) a Theobalds Park, prop de Londres.

21. John Freind (Croton, Northamptonshire, Anglaterra, 1675 - Londres, 1728) fou un metge anglès. Lector de química a Oxford el 1704, l'any següent formà part de les forces angleses enviades a Espanya sota el comandament del comte de Peterborough. El 1706 va ser un dels dos metges (l'altre era Lecaan) de l'hospital de campanya anglès a Catalunya. En retornar a Anglaterra el 1707, publicà dues narracions de les campanyes en què havia participat, en les quals defensava l'actuació del comte de Peterborough, i el 1709 unes *Prelectiones chimicae* que dedicà a Isaac Newton. El 1712 va ser admès a la Royal Society. Elegit membre del Parlament el 1722, passà mig any a la Torre de Londres com a sospitós de conspirar a favor dels Stuart. El 1725 publicà la primera part de *The history of Physic*, obra que havia concebut durant el seu empresonament, i el 1726 la segona. El mateix any va ser nomenat metge de la reina. Durant la seva estada a Catalunya (1706-1707) participà de les tertúlies de la rebotiga dels Salvador.

22. Pelham Johnston (York, 1681 - Ealing, Londres, 1765) fou un cirurgià i metge anglès. Admès com a pupil («sizar») al Saint John's College de Cambridge el 1700, el 1706 va obtenir el nomenament de cirurgià ajudant de l'hospital de campanya anglès a Catalunya. Després de la seva estada a Catalunya obtingué el títol de metge.

cal destacar les que fan referència a la formació d'una part de les col·leccions i de la biblioteca Salvador que han arribat fins a nosaltres. Llistes de comandes, llistes de llibres rebuts, de trameses de plantes i d'altres exemplars o objectes i acusaments de recepció testimonien l'arribada a les mans de Joan Salvador de no pocs dels llibres de la seva biblioteca, la majoria dels quals hi figuren encara avui. Alguns aclariments seus a determinades comandes ens assabenten de llibres que ja hi figuraven abans d'adreçar-se al seu corresponçal londinenc.

Particular interès tenen les cartes de Joan Salvador a Petiver de 1711 per tal com daten amb tota precisió el viatge que el nostre naturalista va fer a Mallorca i Menorca. La recol·lecció de Joan Salvador a les Balears representa la primera exploració botànica d'una certa volada feta en aquestes illes. Salvador anà acompanyat en les seves recol·leccions menorquines d'un cirurgià anglès anomenat George Boucher i possiblement també de James Campbell, metge o cirurgià de la guarnició anglesa de l'illa i també corresponçal de Petiver. A la seva carta des de Maó fa referència a un cert doctor Stuard, gairebé amb tota seguretat Archibald Stewart, en aquell moment cirurgià en cap de les forces angleses d'ocupació de Menorca. Les circumstàncies bèl·liques propiciaren, també, que el retorn de Maó a Barcelona Joan Salvador l'hagués de fer ni més ni menys que en un vaixell de línia anglès de setanta canons, el *Grafton*, sota el comandament de George Forbes, Lord Forbes (1685-1765), que havia estat ajudant de camp del príncep Jordi de Hessen-Darmstadt a la presa de Gibraltar el 1704.

L'exploració de les Balears per Joan Salvador i Riera (paral·lela, a una escala més modesta, de la feta per Tournefort de les illes de la Mediterrània oriental) desvetllà un considerable interès a alguns dels seus contemporanis. Així, per exemple, Sir Hans Sloane li féu saber a través de Petiver el seu interès per les plantes balears i li oferí a canvi d'una tramesa d'aquestes el seu llibre sobre la història natural de Jamaica, així com la influència que pogué exercir per fer-lo acceptar com a membre de la Royal Society, que era presidida en aquells anys (1703-1727) per Sir Isaac Newton. Hermann Boerhaave, per la seva banda, va incloure en el seu *Index alter plantarum quae in horto academico lugduno-batavo aluntur* (1720) les descripcions, trameses per Joan Salvador, d'unes quantes de les espècies balears rebudes i no deixà de regradar-ho al seu corresponçal.

En algunes de les cartes de Joan Salvador a Petiver trobem referències a la marxa de la guerra, de vegades força impressionants en la seva naturalitat, sobretot la datada el 6 de desembre de 1714, transcrita parcialment més amunt, en la qual Salvador explica com havia hagut d'amagar les seves col·leccions en lloc protegit dels bombardeigs durant el setge de Barcelona i que

ell havia romàs a la ciutat mentre el seu pare i el seu germà petit n'havien sortit i havien marxat a les propietats familiars; quan escriu es troba enmig de la reorganització de les seves col·leccions i de la biblioteca familiar salvades sense dany de la maltempada, i té el projecte d'anar als Pirineus així que faci bon temps. També la resposta de Petiver, cosa excepcional en la seva ploma, sempre d'una correcció freda i distant, deixa traslluir una sincera emoció tal com hem vist al començament.

I no era Petiver l'únic corresponsal preocupat per la sort de Salvador i de Barcelona. Coneixem una carta de Boerhaave al naturalista anglès William Sherard, llavors cònsol britànic a Esmirna, datada el 30 d'agost de 1714, en la qual expressa el seu lament per la dissort de Barcelona, en particular per les aportacions dels Salvador a l'esplendor del jardí de Leiden amb les seves trameses de plantes de Catalunya, Mallorca i Menorca (Lindeboom, 1962).²³ Unes aportacions gens insignificants, per cert; en els diaris botànics de Boerhaave figuraven prop de quatre-centes entrades de plantes trameses pels Salvador, pare i fill, que havien estat sembrades al jardí botànic de Leiden.

5. NATURALISTES CATALANS AL CAMP BORBÒNIC

I no hem d'oblidar que, a l'altre costat de les muralles de la Barcelona assetjada de 1714, també hi havia catalans interessats per les ciències de la natura, alguns dels quals havien d'assolir anys a venir posicions importants en les institucions borbòniques. És el cas, principalment, de Josep Quer i Joan Minuart, que havien d'esdevenir, el 1755, els primers professors del Real Jardín Botánico de Madrid quan aquest va ser fundat per la Corona.

Josep Quer, nascut el 1695 a Perpinyà, tenia dinou anys el 1714 i probablement vivia encara a Perpinyà practicant de cirurgia com a fadrí. Fill de Josep Quer i Copons, tinent coronel de cuirassers, mort en combat el 1707 lluitant a l'exèrcit filipista, s'incorporà en una data que desconeixem²⁴ al regiment d'infanteria Sòria núm. 3, de guarnició a Girona. Amb el seu regiment viatjà per l'Aragó, Catalunya, el País Valencià, l'Àfrica del Nord (Orà) i, sobretot, Itàlia, on va romandre entre 1733 i 1736, cosa que li va permetre, a més d'herboritzar per gran part d'Itàlia, aprofitar el temps

d'aquartermament a Pisa per a progressar en l'estudi de la botànica amb Michelangelo Tilli, que sembla que va ser el seu veritable mestre en aquesta matèria i un dels seus primers corresponsals. Nomenat primer ajudant de cirurgia major, Quer passà a Madrid amb el coronel del seu regiment però ben aviat, protegit pel germà d'aquest, el duc d'Atrisco, es dedicà preferentment a estudiar la flora dels voltants de Madrid i dels *reales sitios* (Aranjuez, el Escorial, la Granja de San Ildefonso) i a cultivar al jardí del seu protector les plantes que li semblaven d'interès, bo i formant així el primer esbós del que seria anys després el primer jardí botànic de la cort.

La biografia de Joan Minuart és en molts punts paral·lela a la de Quer. D'origen més modest, nascut el 1693, no se sap del cert si a Barcelona o a Sant Celoni, s'allistà com a ajudant d'apotecari a l'exèrcit filipista que assetjava Barcelona el 1713, després d'haver practicat un temps amb apotecaris de Barcelona (sembla que entre ells Jaume Salvador) i de Sant Cugat del Vallès. Acabada la guerra, obtingué del protomedicat el 1722 l'aprovació per exercir d'apotecari, però el Col·legi de Barcelona no li permeté obrir botiga per no haver practicat el temps necessari amb cap mestre apotecari de la ciutat i hagué de conformar-se a exercir la seva professió al convent dels agustins i a la ciutatella. Sembla (però no és segur) que participà a les campanyes d'Itàlia de 1733-1737. El que sí que és segur és que la primavera de 1737 anà a Madrid, on Quer el va acollir a casa seva, va trobar bona rebuda als ambients de l'Academia Médica Matritense i va poder publicar les descripcions d'algunes plantes (1739). Tornà a Barcelona, on finalment el capità general li permeté obrir botiga a la Ciutatella però amb la prohibició expressa, imposada pel Col·legi d'Apotecaris barceloní, de vendre als veïns de la ciutat, sinó només a aquells que vivien dins del recinte de la ciutatella.

El 1741, amb motiu de la Guerra de Successió d'Àustria, tant Quer com Minuart formaren part de l'exèrcit expedicionari espanyol que havia d'embarcar cap a Itàlia i, mentre esperaven a Barcelona l'ordre de marxa, tots dos van compartir herboritzacions pel Montseny, la plana de Vic, el Collsacabra, la Garrotxa i la vall de Camprodon, en les quals participà també el gendre de Minuart, apotecari com ell, Antoni Bolòs.

Les campanyes d'Itàlia duraren fins al 1748. En el seu transcurs tingueren ocasió de conèixer el catedràtic de Bolonya Giuseppe Monti, que ja havia estat corresponsal, anys abans, de Joan i de Jaume Salvador. Al seu retorn, tant Quer com Minuart s'instal·laren definitivament a Madrid i el 1755 van rebre els nomenaments de primer i segon professor, respectivament, del tot just creat Real Jardín Botánico. Aquests càrrecs els havien de posar en contacte amb els naturalistes més capdavanters d'arreu d'Europa: els Jussieu, François

23. Encara que Lindeboom interpreta erròniament les paraules *multum doleo Barchinone fatum* ('em sap molt greu la dissort de Barcelona') a la carta de Boerhaave.

24. Segurament va ser després de 1715, data en què aquest regiment va participar en l'ocupació de Mallorca a favor de les forces filipistes; els biògrafs de Quer, que detallen tots els seus viatges, no esmenten cap visita a Mallorca. També va haver de ser abans de 1725, data que esmenta Quer en la seva *Flora española* en referència a activitats seves a la guarnició de Girona.

Boissier de Sauvages, Laurent Garcin, Albrecht von Haller i, sobretot, Carl von Linné.²⁵

Quer va morir el 1764 i va ser succeït en el càrrec pel metge català Miquel Bernades i Mainader (1708-1771). Minuart, el 1771, encara que des de 1768 el seu estat de salut el tenia tan disminuït que més d'un biògraf l'ha donat per mort en aquell any. El seu successor va ser l'apotecari, també català, Antoni Palau i Verdera (1734-1793), emparentat amb els Salvador. Per això s'ha parlat de vegades d'una «escola catalana de Madrid» de botànics, encara que sense gaire fonament, per tal com les formacions de tots aquests botànics eren molt diverses i no hi havia més relació entre ells que el seu origen català i, en el cas de Quer i Minuart, la seva condició militar i les campanyes italianes que havien compartit.

Un tercer naturalista català, perpinyanès com Quer, tampoc no va haver de patir les angúnies del setge de 1714. En el seu cas perquè ja era súbdit del rei de França. Es tracta de Pere Barrère i Volar (1690-1755). La correspondència entre ell i Joan Salvador, recentment recuperada,²⁶ ens el presenta, ja el 1718, com algú en relació estreta amb els naturalistes barcelonins. És molt possible que Barrère i Josep Salvador i Riera haguessin coincidit a la Universitat de Montpeller (encara que tots els biògrafs de Barrère asseguruen que havia fet els seus estudis de medicina a Perpinyà, on s'hauria doctorat el 1717). En tot cas, d'aquesta correspondència es dedueix que Joan Salvador l'hauria posat en contacte amb Antoine de Jussieu, en els cursos del qual, al Jardin du Roi de París, assistí Barrère el 1719 recomanat per Joan Salvador.

Dos anys després, recomanat per Jussieu, el regent de França, Felip d'Orleans, el proposava al Consell de Marina com a hàbil botànic susceptible de ser enviat a Caiena com a metge botànic reial. Amb aquest títol s'embarcà, el 1722, cap a la *França Equinoccial* (nom que rebien en aquells anys les possessions de la Corona francesa a l'Amèrica tropical) i allí romangué tres anys (1722-1725). Al seu retorn, fou nomenat corresponsal de l'Académie Royale des Sciences (1725), catedràtic de la Universitat de Perpinyà (1727) i metge de l'hospital militar d'aquesta ciutat (1728).

Més tard (1737-1738), va ser rector de la Universitat de Perpinyà i publicà diverses obres de medicina i d'història natural: *Question de médecine, où l'on examine si la théorie de la botanique ou la connoissance des plantes est nécessaire à un médecin* (1740), *Dissertation*

25. Si bé Quer mai no va veure aquest darrer de bon ull per les opinions crítiques que havia manifestat en relació amb els botànics espanyols. Minuart, per contra, va acomboiar tant com va poder Pehr Löfving, el jove deixeble de Linné enviat per aquest a Madrid el 1751, i va mantenir correspondència amb tots dos.

26. De fet, ja es coneixia una correspondència, molt més tardana, de Barrère amb Josep Salvador (CAMARASA i AMIGÓ, 1993), fet que demostra una relació duradora amb la família d'apotecaris.

sur la cause physique de la couleur des nègres, de la qualité de ses cheveux et de la génération de l'une et de l'autre (1741) i *Essai sur l'histoire naturelle de la France équinoxiale, ou dénombrement des plantes, des animaux et des minéraux qui se trouvent dans l'île de Cayenne, les îles de Rémire, sur les côtes de la mer et dans le continent de la Guyane* (1741), *Nouvelle relation de la France équinoxiale, contenant la description des côtes de la Guyane; de l'île de Cayenne; le commerce de cette colonie; les divers changements arrivés dans ce pays et les moeurs et coutumes des différents peuples sauvages qui l'habitent* (1743, traduïda a l'anglès el 1746), *Ornithologiae specimen novum, sive series avium in Ruscinone, Pyrenaeis montibus, atque in Gallia aequinoxiali observatarum* (1745), *Observations sur l'origine et la formation des pierres figurées* (1746) i *Observations anatomiques tirées de l'ouverture des cadavres propres à découvrir la cause des maladies et leurs remèdes* (1751). També va deixar inèdita una *Topographie botanique du Roussillon*, una còpia manuscrita de la qual es conserva a la biblioteca de la Facultat de Medicina de Montpeller (Amigó, 1983). Elegit novament rector, va morir el 1755 en l'exercici d'aquest càrrec.

A banda de la correspondència amb els germans Salvador i amb Antoine de Jussieu, Barrère va mantenir una àmplia xarxa de corresponsals, entre els quals van figurar alguns dels naturalistes més destacats del seu temps, com Carl von Linné o Albrecht von Haller. Precisament, en dues de les seves cartes a Linné, Barrère fa referència explícita al patriarca de la família Salvador, Jaume Salvador, i l'assabenta de la seva mort el 22 de juny de 1740 als noranta-dos anys d'edat:

Jacobus Salvador Catalanus, pharmacopola, Botanicus peritissimus, vir officii plenus, obiit Barcinonae 22 mensis junii 1740 aetatis 92 annos.²⁷

6. ELS SALVADOR DESPRÉS DE 1714

Només acabar la guerra, Joan Salvador pogué reprendre les relacions epistolars amb els seus amics francesos interrompudes entre 1706 i 1714, i molt particularment amb els botànics del Jardin du Roi, que li confirmaren la notícia de la mort de Tournefort, que ja havia rebut, amb incredulitat, el 1710 a través d'un cirurgià anglès que havia arribat a Barcelona procedent de Gènova. També s'assabentà que el seu condeixeble i amic Antoine de Jussieu ocupava al jardí, d'ençà de 1710, el lloc del seu mestre.

Ben aviat, quan encara no havia passat un any del tràgic onze de setembre de 1714, el 19 de juny

27. «El català Jaume Salvador, apotecari, expertíssim botànic, home d'exquisida cortesia, morí a Barcelona el 22 de juny de 1740 als 92 anys.» (Carta de Barrère a Linné, datada a Perpinyà el 10 de gener de 1741 [HULTH *et al.*, 1916, p. 162])

de 1715, Jussieu obtenia per a Joan Salvador el nomenament de corresponsal seu a l'Académie Royale des Sciences de París, tal com havia fet anys abans Tournefort amb el seu pare. En canvi, malgrat les promeses que li havia fet Sloane, els bons oficis de Petiver i la seva pròpia insistència en la correspondència amb aquest, no va reeixir a obtenir un nomenament semblant de la Royal Society de Londres; ni tan sols després d'oferir la tramesa de totes les seves descobertes i, en particular, un *Botanomasticon Catalanicum*, avui perdut, que, sens dubte —si mai fou acabat—, hauria estat la primera «flora» del territori del Principat de Catalunya.

En tot cas, el nomenament de corresponsal de l'Académie Royale des Sciences de París donaria peu, el 1716, a la participació de Joan Salvador en un viatge per tota la península Ibèrica en companyia del seu corresponsal i amic parisenc Antoine de Jussieu. El viatge, promogut pel president de l'Académie Royale des Sciences, l'abbé Jean-Paul Bignon, tenia per objecte completar les exploracions de Tournefort de 1680, 1687 i 1688. Antoine de Jussieu anava acompanyat per Philippe Simonneau, pintor i gravador de l'Académie Royale des Sciences, i pel seu germà Bernard de Jussieu, que llavors només tenia disset anys però anys a venir seria també un botànic notable. A partir de Barcelona, segons manifestava en el seu primer informe al regent de França, Felip d'Orleans (Laissus i Laissus, 1970), el botànic francès «crut devoir se donner pour adjoint dans son voyage le Sieur Salvador, apothicaire de Barcelone, reconnu pour le plus célèbre botaniste de ce royaume et correspondant de l'Académie Royale des Sciences». ²⁸ No era pas endebades que ho creia així, a banda els mèrits científics indubtables de Joan Salvador, aquest aportà a l'expedició uns mitjans logístics (i econòmics) que només coneixem indirectament a través de la correspondència entre els dos naturalistes posterior al viatge i pel mateix diari de viatge que Joan Salvador va deixar manuscrit (Salvador, 1972).

En efecte, el viatge d'Espanya i Portugal, des de la sortida de Barcelona el 7 d'octubre de 1716 fins al retorn el 30 de maig de 1717, el feren en la calessa dels Salvador (els Salvador disposaven de calessa i calesses propis) i també, quan volien desviar-se del camí ral per retrobar la calessa en un altre punt, en mules de sella, igualment aportades per Joan Salvador. Durant el viatge, Salvador hagué de deixar diners a Antoine de Jussieu i fins i tot al pintor Simonneau, els quals, segons ens assabenta la correspondència entre els germans Jussieu i Joan Salvador, no arribaren a percebre les retribucions que els corresponien pel seu viatge fins a l'estiu de 1719. Bernard de Jussieu, en una carta datada el 27

d'agost de 1719, n'informa Joan Salvador i li demana de part del seu germà que passin comptes dels avançaments fets per l'apotecari barceloní al llarg del viatge. S'ha conservat a la biblioteca Salvador un esborrany parcial de la resposta de Joan Salvador i dels comptes d'aquest, del qual resulta que els seus préstecs pujaven a vuit dobles d'or catalanes i vuit monedes d'or portugueses (de valor semblant a les catalanes, encara que més apreciades perquè eren de més bona llei), tot plegat unes cent cinquanta lliures, quantitat considerable a l'època (Camarasa, 1995).

Els resultats científics del viatge han corregut sort diversa. Ja a mig viatge, Joan Salvador adreçà a Boerhaave des de Lisboa alguns plec de plantes i sobretot llavors, que el botànic neerlandès plantà al jardí botànic de Leiden el 1717. També trameté plantes seques i llavors als seus corresponsals anglesos, cosa que inquietà Antoine de Jussieu, que li demanava que no escampés gaire les troballes que havien fet fins que no hagués imprès la seva relació del viatge, publicació que no va arribar a veure la llum. Antoine de Jussieu s'hagué de limitar a adreçar al regent de França, Felip d'Orleans, l'informe al qual ja hem fet referència i a publicar algunes memòries sobre temes que li semblaren especialment remarcables (Jussieu, 1717; Jussieu, 1719), sens dubte no tots els que hauria volgut a causa de la complicada situació econòmica i social d'aquell moment a França ²⁹ i a la seva dedicació a la pràctica mèdica i a les seves funcions al Jardin des Plantes. En tot cas, no pogué publicar mai la relació completa del seu viatge. En canvi, la majoria de les plantes trameses per Salvador a Petiver i a Sloane (més d'un miler de plec, si bé no tots corresponents al viatge d'Espanya i Portugal) figuren avui a les col·leccions del Natural History Museum de Londres (Ibáñez *et al.*, 2006).

Joan Salvador va morir prematurament, quan només tenia quaranta-quatre anys, el 21 de febrer de 1726. Abans, però, encara havia tingut temps de confeigir un *Botanomasticon Catalaunicum* (de fet, el que avui anomenariem una *flora de Catalunya*), desgraciadament perdut, i un interessant informe sobre la pesca a les costes catalanes, que remeté el 1722 a l'Académie Royale des Sciences de París.

Mentrestant, Josep Salvador i Riera (Barcelona, 1690-1761), el segon fill apotecari i naturalista de Jaume Salvador, després d'haver estat admès pel Col·legi d'Apotecaris barceloní el 1718, havia passat a Montpeller, com el seu pare i el seu germà. Sembla que hi romangué fins a 1720 i obtingué el títol de metge. Possiblement a causa d'un intent seu d'exercir la seva doble

28. Va considerar que li calia prendre com a adjunt en el seu viatge el senyor Salvador, apotecari de Barcelona reconegut com el més cèlebre botànic d'aquell regne i corresponsal de l'Académie Royale des Sciences.

29. Els anys de la regència de Felip d'Orleans (1715-1722) van ser anys de greu crisi econòmica i social a França, encara agreujada, el 1720, per l'anomenada *pesta de Marsella*, que va afectar greument tot el sud del reialme. Antoine de Jussieu se'n lamenta amargament en la seva correspondència d'aquests anys amb Joan Salvador.

titulació com a apotecari i metge, el seu pare rebia l'ordre, el maig de 1721, que ni ell ni els seus dos fills «apliquessin remeis ni medicaments» sota pena de cinc-cents lliures (Jordi, 2003).

Fins a la mort del seu germà, el 1726, no es té notícia de cap altra activitat científica de Josep Salvador que un viatge a Menorca el 1725. I entre la data d'aquesta mort i la de la mort del seu pare, el 1740, tampoc acaba de manifestar-se amb personalitat pròpia, sinó en l'estela d'aquest. Tanmateix, les relacions amb apotecaris i cirurgians influents a la cort de Madrid es va fer extensiva a alguns dels més actius des del punt de vista científic, com José Hortega i els seus companys de la Tertulia Literario-Médico-Quirúrgica-Farmacéutica de 1733, origen de l'Academia Médica Matritense, o també els catalans Josep Quer i Josep Borges, cirurgians, o Joan Minuart, apotecari.

Així, el 1737, tant Jaume com Josep Salvador eren nomenats membres honoraris de l'Academia Médica Matritense i, tot i que ja s'acostava als noranta anys i mai no va viatjar a Madrid, Jaume Salvador era nomenat, el 31 de desembre d'aquell any, director de Farmàcia d'aquesta, càrrec en el qual el va succeir, un any més tard, Josep.

Aquell mateix 1739 que ocupava aquest càrrec, Josep Salvador i Riera es casava amb la seva neboda Eulàlia Salvador i Benages, única filla del seu germà Joan i, en morir Jaume Salvador el 1740, el va succeir com a titular de l'apotecaria i va entrar en possessió del patrimoni familiar i, en particular, de la rica biblioteca i les encara més riques col·leccions, a l'augment de les quals ell ja havia sens dubte contribuït. Entre aquesta data i la de la seva mort, el 1761, Josep Salvador organitzà la biblioteca, l'herbari i les col·leccions familiars en la disposició que han arribat fins a nosaltres. Féu construir prestatgeries per als llibres, armaris per a les col·leccions de drogues i d'animals conservats en esperit de vi, calaixeres per a les col·leccions de petxines, minerals, fòssils i medalles, caixes especials per a servir d'herbari i altre mobiliari i accessoris. Envià igualment a relligar molts dels seus llibres a Montpeller pel famós Laget, un dels relligadors de més prestigi dels anys centrals del segle XVIII.

Va mantenir, com el seu pare i el seu germà, una àmplia xarxa de comunicació epistolar en la qual trobem vells coneguts com Pius Nikolaus Garelli, metge ara de l'emperador d'Àustria, o Antoine de Jussieu, però sobretot personatges de les noves generacions, en particular el metge perpinyanès Pere Barrère i l'apotecari castellà José Hortega, ja esmentat, o el cavaller de Baillon,³⁰ director general de fortificacions del gran duc de Toscana. Però sobretot el veiem mantenir una cor-

respondència ben activa, principalment sobre temes professionals, amb força apotecaris coetanis, principalment catalans (Francesc Ametller, de Cardona; Josep Salat, de Cervera; Josep Carreras, de Palamós; Francesc Bals, de Ciutat de Mallorca; Antoni Portella, de Maó; Vicent Peris, de València).

Probablement va mantenir la tertúlia iniciada pel seu pare, limitada als coneguts més pròxims, alhora que acollia els visitants que s'interessaven pel seu gabinet, com ara Antoine Joseph Dezallier d'Argenville (1742), Peire Cusson (1754), Norberto Caino (1755), Bonaventura Serra i Ferragut (1759) o Antoine Richard (1760).

7. CONCLUSIONS

Com a mínim entre 1650, data de l'única carta conservada de Barrelier a Joan Salvador i Boscà, i 1761, data de la mort de Josep Salvador i Riera, tenim documentada l'activa participació dels naturalistes catalans en les xarxes de comunicació del seu temps. Les visites de naturalistes i d'altres estudiosos o erudits van sovintejat al llarg d'aquells cent anys i que en més d'una ocasió van compartir viatges i herboritzacions amb ells. Tenim igualment documentada la presència a les tertúlies de la rebotiga de Jaume Salvador i Pedrol, com a mínim entre 1705 i 1711, de nombrosos contertulians estrangers i també locals i, si no la certesa, la probabilitat que les tertúlies van continuar i que, a la mort de Josep Salvador, es van traslladar a la rebotiga de l'apotecari Francesc Sala, emparentat amb els Salvador. Tenim, recíprocament, la certesa dels estudis i els viatges fora de casa nostra d'un bon nombre dels nostres naturalistes d'aquells anys.

El 1714 va suposar un daltabaix en la vida de molts, com en la vida del país sencer, però la continuïtat en l'interès pel saber es va mantenir i en pocs mesos es van reconstruir els lligams amb els antics corresponents i se'n van construir de nous. Acceptada la derrota, la majoria va optar per incorporar-se, com més aviat millor, a les noves estructures de poder i, més tard, a les noves institucions professionals i científiques creades pels monarques de la casa de Borbó.

En qualsevol cas, l'activitat científica catalana d'aquells anys es manifesta principalment fora de les institucions, com una pràctica privada que només al final del període cristal·litzada en acadèmies que sol·liciten i obtenen en més o menys mesura el patrocini reial. Les universitats (tret potser de la de Perpinyà, després de l'annexió francesa) semblen absents de tota innovació. Només alguns professors sobresurten de la mediocritat general. Per això entre els naturalistes més destacats trobem més apotecaris i cirurgians que no metges, més aferrats a les tradicions d'escola i a la rutina de la repetició dels programes un curs rere l'altre.

30. En el cas d'aquest, la carta, acompanyada de cinc fulls de notes i datada de 1743, anava adreçada a Joan Salvador, però aquest ja feia anys que era mort.

La recerca sobre l'activitat científica catalana anterior a la creació de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts es troba a les beceroles. Tret dels treballs antics de Pourret i Colmeiro, del de Font i Sagué a començaments del segle xx i dels d'Antoni de Bolòs els anys quaranta i cinquanta, només hi ha hagut una certa continuïtat a partir dels anys vuitanta. La recuperació recent d'un volum considerable de documentació de la nissaga Salvador, actualment en procés de restauració i catalogació a l'Institut Botànic de Barcelona, cal esperar que ajudarà a completar el coneixement, encara molt fragmentari, que en tenim.

8. BIBLIOGRAFIA

- AMIGÓ, Jean Jacques. «La topographie botanique du Roussillon de Pierre Barrère (1690-1755). Éssai de datation et d'attribution». *Conflent*, núm. 125 (1983), p. 3-48.
- BOLÒS, Antoni de. *Nuevos datos para la historia de la familia Salvador*. Barcelona: Real Academia de Farmacia de Barcelona, 1959. (Discursos de Recepción; 3)
- BUSQUETS DALMAU, Joan. *La Catalunya del barroc vista des de Girona: La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- CAMARASA, Josep M. *El botànic Joan Minuart*. Sant Celoni: Impremta Bilbeny, 1986.
- *Botànica i botànics dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989.
- «*Salvadoriana*, II. Les Jussieu et les Salvador: deux familles de naturalistes au debut du XVIIIe siècle». A: LAISSUS, Yves (ed.). *Les naturalistes français en Amérique du Sud: XVIIe-XIXe siècles*. París: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1995, p. 69-102.
- «Algunes fites de la botànica, la història natural i l'ecologia a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona». A: BLANES, Georgina; GARRIGÓS, Lluís (coord.). *IV Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica: (Alcoi, 13-15 desembre 1996)*. Alcoi; Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, 1998, p. 51-57.
- «Botigues i rebotigues d'apotecaris». A: GARCIA ESPUCHE, Albert (ed.). *Medicina i farmàcia: Barcelona 1700*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1998, p. 112-149.
- CAMARASA, Josep M.; AMIGÓ, Jean Jacques. «*Salvadoriana*, I. La correspondència de Pere Barrère i Volar (Perpinyà, 1690-1755) amb Josep Salvador i Riera conservada a la Biblioteca Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona». *Collectanea Botanica*, vol. 22 (1993), p. 73-104.
- CAMARASA, Josep M.; IBÁÑEZ, Neus. «Joan Salvador and James Petiver: a scientific correspondence (1706-1714) in time of war». *Archives of Natural History*, núm. 34 (1) (2007), p. 140-173.
- «Joan Salvador and James Petiver: the last years (1715-1718) of their scientific correspondence». *Archives of Natural History*, núm. 39 (2) (2012), p. 191-216.
- CHAIA, Jean. «Pierre Barrère (1690-1755) médecin botaniste à Cayenne, correspondant d'Antoine de Jussieu». (*Actes du Congrès National des Sociétés Savantes (1964, Lyon)*). Lió, 1964, p. 17-26.
- «Pierre Barrère (Perpignan 1690-1755) médecin anatomo-pathologiste». (*Actes du Congrès National des Sociétés Savantes (1967, Strasbourg et Colmar)*). Vol. 1. Estrasbourg; Colmar, 1967, p. 209-217.
- DAVY DE VIRVILLE, Adrien. *Histoire de la botanique en France*. París: Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, 1954.
- FONTENELLE, Bernard de. *Histoire de l'Académie Royale des Sciences*. T. 1. París: Imprimerie Royale, 1731.
- GÓMEZ DE ORTEGA, Casimiro. *Elogio histórico de Don Joseph Quer*. Madrid: Joachin Ibarra, Impresor de Cámara de S. M., 1784.
- HULTH, Johan Markus [et al.]. *Brefoch skrifvelser af och till Carl von Linné. Med understöd af svenska staten utgifna af Upsala universitet*. Uppsala: A.-B. Akademiska Bokhandeln; Berlín: R. Friedländer & Sohn, 1916.
- IBÁÑEZ, Neus; MONTSERRAT, Josep M.; SORIANO, Ignasi; CAMARASA, Josep M. «Plant material exchanged between James Petiver (c.1653-1718) and Joan Salvador i Riera (1683-1725). I. The Balearic plants conserved in the BC-Salvador and BM-Sloane Herbaria». *Notes and Records of the Royal Society*, núm. 60 (3) (2006), p. 241-248.
- JORDI I GONZÀLEZ, Ramon. *Colectánea de «speciers», mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña (1207-1997)*. Palau-solità i Plegamans: Fundació Uriach, 2003.
- JUSSIEU, Antoine de. «Histoire du Kali d'Alicante». *Mémoires de l'Académie Royale des Sciences (1717)*, p. 73-78.
- «Observations sur ce qui se pratique aux mines d'Almaden en Espagne pour en tirer le mercure et sur le caractère des maladies de ceux qui y travaillent». *Mémoires de l'Académie Royale des Sciences (1719)*, p. 349-360.
- LAISSUS, Joseph; LAISSUS, Yves. «À propos de voyage d'Antoine de Jussieu en Espagne et au Portugal (1716-1717)». *Comptes Rendus du 94e Congrès National des Sociétés Savantes (Pau 1969)*. T. 1: *Sciences*. Ministère de l'Éducation Nationale, 1970, p. 25-36.

- LINDEBOOM, G. A. *Boerhaave's Correspondence*. Vol. I. Leiden: E. J. Brill, 1962.
- LLEONART, Jordi; CAMARASA, Josep M. *La pesca a les costes catalanes el 1720 segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*. Barcelona: Museu Marítim: Diputació Provincial de Barcelona, 1988.
- PASCUAL BENNASAR, M. José. *La Historia Natural de Bonaventura Serra i Ferragut (1728-1784), un il·lustrado mallorquí*. Palma: Ajuntament de Palma. Serveis d'Arxius i Biblioteques, 2003.
- POURRET, Pedro Andrés. *Noticia histórica de la familia Salvador*. Barcelona: Matheo Barceló, 1796.
- PUERTO SARMIENTO, Francisco Javier. *La ilusión quebrada: Botánica, sanidad y política científica en la España ilustrada*. Barcelona: Serbal: CSIC, 1988.
- SALVADOR, JOAN. *Viatge d'Espanya i Portugal*. Edició a cura de Ramon Folch i Guillén. Barcelona: Edicions 62, 1972.

LES ACTITUDS DAVANT LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA DE LA MONARQUIA BORBÒNICA

ALBERT ROSSICH I ESTRAGÓ
Secció Històrico-Arqueològica (IEC) i Universitat de Girona

El castellano no fue nunca lengua de imposición.

JOAN CARLES DE BORBÓ
Discurs de lliurament del Premi Cervantes (23 abril 2001)

És un fet indiscutible que la història del català després de 1714 és la conseqüència de la imposició d'un programa de minorització de la llengua catalana per convertir-la en una manifestació secundària i marginal en la vida pública dels catalans: al llarg d'aquestes pàgines en veurem manifestacions concloents. Tot i això, hi ha el perill de valorar amb ulls actuals uns fets que en altres èpoques tenien una significació diferent, i el mateix es pot dir de les reaccions que aquella imposició va suscitar entre els afectats.

Tradicionalment s'ha vist en aquest procés un conflicte entre dominadors i oprimits, i és clar que en molts moments va ser així. Però el propòsit d'eradicació del català s'ha explicat, sovint, d'una manera massa simplista. D'una manera que podríem resumir així: com a conseqüència de la derrota militar dels països de la Corona d'Aragó davant l'exèrcit castellanofrancès de Felip V, la dinastia borbònica va perseguir l'ús de la llengua catalana en tots els terrenys. Malgrat la resistència del poble i les protestes de veus qualificades —per exemple, Agustí Eura, a la *Controvèrsia sobre la perfecció de la llengua catalana* (c. 1730); Baldiri Rexach, a *Instruccions per a l'ensenyança de minyons* (1749); Pere Salsas, en el seu *Promptuari moral sagrat* (1754); Ignasi Ferrera, dins l'*Apologia de l'idioma català* (c. 1780), o Josep Pau Ballot, a la *Gramàtica i apologia de la llengua catalana* (1814)—, el procés va acabar comportant la pèrdua de confiança dels catalans en la llengua pròpia, la corrupció i la dialectalització de l'idioma i la desaparició del català com a llengua literària —fins que vindrà la Renaixença, el 1833, però aquesta és una altra història. Hi ha una frase cèlebre d'Antoni de Capmany que pot servir de colofó a tot aquell procés de degradació: segons aquest historiador, el 1779 el català era un «idioma antiguo, provincial, muerto hoy para la república de las letras y desconocido del resto de Europa» (Capmany, 1779, apèndix, p. 54).

Però no: les coses no es van produir exactament així. No sempre es tracta d'un enfrontament entre bons i dolents, ni de la gent de fora contra la gent de dintre. Modest Prats criticava aquesta visió maniquea:

Tot es fa girar sobre dos eixos fonamentals: la persecució que sofreix l'ús del català per part de l'estat —francès o espanyol— i la resistència a plegar-se a les imposicions del poder polític. La justificació del primer és relativament clara: no és difícil de presentar la llista de decrets, de mostrar la col·laboració de les institucions i els exemples més variats de catalans que accepten i defensen l'ús de la llengua espanyola —o francesa. Però a l'hora de justificar el segon s'apleguen fets molt equívocs en la seva significació. (Prats, 1995, p. 18)

Doncs bé. Aquestes pàgines s'han d'entendre com una contribució a explicar aquesta problemàtica, tenint en compte tant els actes dels responsables polítics de l'arraconament de la llengua catalana com les raons que tenien per actuar així, i també què pensaven els aliats que s'hi adherien des de Catalunya, propugnant un projecte alternatiu al de la centralitat lingüística catalana —és a dir, proposant una autèntica *transcultu-ració*. Analitzarem, també, de què parlaven exactament els contraris, quan escrivien en llengua catalana o la defensaven.

1. ETAPES DE LA MINORITZACIÓ: DE LA DESCONFIANÇA A L'ACCEPTACIÓ

Les dades sobre la política de generalització del castellà a tot el territori de l'Estat espanyol, com la del francès a la Catalunya del Nord —una generalització que només es podia fer a costa del català—, són prou conegudes, igual que els propòsits que hi havia darrere de les disposicions legals —unes disposicions normalment més mesurades que les idees de fons que les motivaven. El llibre *La persecució política de la llengua catalana* (Ferrer, 1985; vegeu també Rossich, 2014) m'estalvia d'entrar en molts detalls.

Resseguir el procés des del començament implica recular uns anys abans de 1714 per incloure-hi les terres de la Catalunya francesa, la Catalunya del Nord. La primera disposició coactiva tendent a garantir l'ús del francès deu ser una de 1662, quan un decret del Consell Sobirà del Rosselló exigeix presentar un certificat

de coneixement de la llengua francesa per poder entrar a la universitat (Iglésias, 1998, p. 26 i 29). Deu anys després, el 1672, molt abans que el francès esdevingués l'única llengua oficial del territori, el rei va ordenar la creació d'escoles de primeres lletres a Perpinyà en què s'ensenyés a llegir i a escriure tant en català com en francès, per tal que després els alumnes poguessin ingressar a les escoles dels jesuïtes —on el català ja no tenia cap paper:

[...] et que les ditz enfans masles qui voudront estudier aux lettres soyent par ce moyen rendus capables d'entrer dans les classes de grammaires où ils sont instruits par les soins des révérends pères jesuistes tant en la langue latine qu'en la françoise [...] et parvenir aux degrez et privilèges du doctorat, et aux charges d'honneur, de judicature, de magistrature, qui ne seront données à l'advenir à qui que ce soit sans que ceux qui y aspireront parlent et entendent passablement la dite langue françoise. (Torreilles, 1914, p. 368)¹

Retinguem aquesta determinació: el francès, més endavant, seria obligatori per a l'obtenció de càrrecs públics. El decret insistia a dissuadir les reticències que poguessin sorgir: «C'est pouquoy il convient que messieurs les consulz executent les ordres et intentions de Sa Majesté et qu'ilz ne fassent point connoistre par des remonstrances inutiles qu'ils les veulent esluder» (Torreilles, 1914, p. 369).²

Que el decret es referís a possibles incompliments és que es preveien resistències. Però ens equivocariem si penséssim que venien propiciades per l'obligatorietat de l'estudi o el coneixement del francès. La utilitat de conèixer el francès, la llengua de l'Estat, no podia ser negada per ningú. La coerció del decret era una altra: era l'obligació per a l'Ajuntament de Perpinyà d'erigir aquestes escoles i finançar-les (Torreilles, 1914, p. 370-371). El cas és que la pobresa de recursos va fer fracassar el projecte: a començament del segle XVIII només hi havia una escola d'aquestes característiques.

Una altra cosa és que l'obligatorietat de conèixer el francès, formulada per optar a determinades previsions —entrar a la universitat, obtenir un càrrec, exercir una professió—, constituís a la pràctica, d'entrada, un inconvenient. Això es va fer ben palès amb la cèlebre disposició del 2 d'abril de 1700, on Lluís XIV ordena-

1. Traducció: «[...] perquè d'aquesta manera els dits infants mascles siguin capaços d'entrar a les classes de gramàtica, on són instruits amb molta cura pels reverends pares jesuïtes tant en la llengua llatina com en la francesa [...], de manera que puguin accedir als graus i privilegis del doctorat, i als càrrecs honorífics, de la judicatura o de la magistratura, que en el futur només seran concedits a aquells aspirants que parlin i entenguin passablement la dita llengua francesa».

2. «Convé que els còsols [= regidors] executin les ordres i les intencions de Sa Majestat i que no caiguin en protestes inútils, que no fan sinó mostrar que les volen eludir.»

va que tota la documentació pública sorgida dels comtats del Rosselló i el Conflent, inclosa la notarial, es redactés en francès sota pena de nul·litat. Val la pena recordar en quins termes s'afirmava la relegació de la que fins aquell moment havia estat la llengua dels documents i la governació:

Depuis plus de quarante ans que Nous possédons en pleine souveraineté les comtés et vigueries de Roussillon et Conflans que nous ont esté cédés avec une partie du comté de Cerdagne par le traité de paix des Pirennées, les procédures des justices subalternes des dits pays, les délibérations des magistrats des villes, les actes des notaires et autres actes publics ont continué a y estre couchés en langue catalane par un usage que l'habitude seule a autorisé. Mais comme outre que cet usage répugne et est en quelque façon contraire a nôtre autorité, à l'honneur de la nation françoise et même à l'inclination des habitants des dits pays (lesquels en toutes occasions ne témoignent pas moins de zèle et d'affection pour nôtre service que nos anciens sujets), ils en reçoivent d'ailleurs beaucoup de préjudice (en ce que pour faire instruire leurs enfants dans la dite langue catalane et les rendre par là capables d'exercer les charges de judicature et de magistrature ils se trouvent obligés de les envoyer estudier dans les villes de la dominaton d'Espagne, ce qui leurs cause de grands frais), nous avons jugé que pour rémédier à ces inconvenians yl estoit à propos d'ordonner qu'à l'avenir toutes les procédures et les actes publics que se feront dans les dits pays seront couchés en langue françoise [...] à peine de nullité.³

La contundència de l'argumentació s'explica per un fet que ja ha estat assenyalat pels historiadors: la construcció de l'Estat francès es fa a partir de la idea d'unitat lingüística, i aquesta política es convertirà en un patró per als altres estats-nació (Blanc, 2010). Observem, de tota manera, que aquest model no partia d'una parla majoritària que s'imposava al conjunt. Podríem pensar fins i tot que la seva força derivava justament del seu origen elitista: la llengua de l'Estat era la llengua

3. «Des de fa més de quaranta anys, nós posseïm en plena sobirania els comtats i vegueries del Rosselló i el Conflent i una part del de Cerdanya a conseqüència del Tractat dels Pirineus, però els processos judicials comuns, les deliberacions dels magistrats de les viles, els assentaments dels notaris i altres actes públics continuen sent redactats en llengua catalana, a causa d'una pràctica que només l'ús consuetudinari ha pogut avalar. Però, ultra el fet que aquest ús repugna i és contrari a la nostra autoritat i a l'honor de la nació francesa (i fins i tot a la inclinació dels habitants d'aquestes terres, que sempre han procurat servir-nos tan bé com els nostres antics súbdits), és clar que això suposa un inconvenient per als catalans de França, que es veuen obligats a dur els seus fills a estudiar a Espanya per aprendre'l i poder ser capaços d'exercir els càrrecs de la judicatura i la magistratura, la qual cosa els ocasiona grans despeses. Per posar remei a aquests inconvenients és una bona cosa ordenar que d'ara endavant tots els procediments i actes públics que es facin en aquests territoris siguin redactats en llengua francesa [...], sots pena de nul·litat.» El text literal francès es pot llegir a Ferrer (1985, p. 28-29, i en la fotografia de la p. 32).

del rei. Es calcula que, al segle XVIII, tan sols tres dels vint-i-cinc milions de francesos entenien el francès (Bentolila, 2012). Acostumats com estem, avui, a la lògica de la imposició general de les llengües més difoses —el rus a l'antiga URSS, el mandarí a la Xina, el castellà a Espanya, l'anglès en el món global—, podríem oblidar que l'expansió, a l'edat mitjana, del llatí o l'occità trobadoresc —dues llengües en bona part artificials—, l'adopció del toscà a la Itàlia del Renaixement, la imposició del francès a l'Hexàgon a l'edat moderna, igualment com la generalització de l'hebreu a l'Israel contemporani no es van fonamentar en el nombre de parlants, sinó en la necessitat de trobar una base lingüística compartida. Una conformitat que no responia a la imposició d'un poble més poderós sobre un altre de més feble, sinó a una convenció cultural o un acte de govern.

Les protestes que van sorgir al Rosselló a conseqüència d'aquella disposició constitueixen una primera mostra de rebuig a la política lingüística dels Borbó. Ara: contra el avui podríem pensar, aquesta resistència no es basa en la humiliació que es podria derivar del redactat literal del decret de Lluís XIV, ni tan sols en un greuge jurídic; les protestes es basaven, simplement, en la impossibilitat pràctica de complir el decret (Iglésias, 1998, p. 47-48):

[...] car, quoyque dans les grandes villes les habitants, en particulier les plus principaux, sçavent médiocrement la langue françoise, dans les petits villages et en particulier à la montagne, qui compose presque la moitié de ce pays, les habitants sont si ignorants à la langue françoise, sans la sçavoir parler, et sont fort peu qui l'entendent. Ils font ordinairement leurs testaments par main des curés des villages ou par des nottaires qui sont aux petites villes et à celles de montagne, qui ne sçavent non plus la langue françoise [...]. Que si les testaments doivent se faire en langue françoise ny le testateur, ny le curé ou notaire, ny les témoins pourront entendre la dernière volonté du testateur. [...] Quant à la ville de Perpignan, il y a des nottaires françois et catalans, personnes d'un très grand mérite, très sçavants et d'une fidélité sans exemple; il n'y a qui sont desjà avancés en âge qui leur seroit impossible de faire les actes en langue françoise, et il leur seroit un très grand préjudice de quitter leurs vacations après avoir si bien servy longtems le public et de se voir réduits à mendier le pain pour eux et leur famille. (Torreilles, 1914, p. 376-377)⁴

4. «Ja que, encara que als pobles grans els habitants, almenys els més preeminents, saben més o menys el francès, als pobles petits, i no cal dir a la muntanya, que constitueix gairebé la meitat del país, els habitants tenen un desconeixement tan gran de la llengua francesa que no la saben parlar gens i són pocs els que l'entenen. Quan han de fer testament, acudeixen als rectors o a notaris del lloc que no saben tampoc francès. [...] Si els testaments s'haguessin de fer en francès s'esdevindria que ni el testador, ni el rector o el notari, ni els testimonis entendrien la darrera voluntat de qui fa el testament. [...] Fins i tot a Perpinyà, on hi ha notaris francesos i cata-

No hi sé veure, aquí, una resistència efectiva a la substitució. Hi ha, en tot cas, la consciència d'una realitat que només es podrà reformar de mica en mica. Es parla dels notaris vells; no pas dels joves, més adaptables a la nova situació. En l'argumentació, l'ús exclusiu del català va lligat a l'àmbit rural, a la ignorància, al passat. En aquest sentit, em sembla que el sentiment predominant en aquest conflicte, a partir d'ara, no és el de resistència, sinó el d'acomodació, de conformació. És revelador el testimoni resignat del notari Jaume Esteve, que escriu en el seu llibre de protocols, abans de passar-se al francès:

En virtud de edicte de Sa Magestat Christianíssima, que Déu quart, [...] tots los actes dels notaris deuen esser escrits en llengua francesa a comensar al primer del mes de maig del present y corrent any 1700, ab deffences de fer-los més al llatí ni cathalà. Lo dit edicte aporta per pena la nul·litat de dits actes. Sie lo Senyor per a sempre alabat i nos fasse misericòrdia, nos done paciència, conformant-nos a sa santa voluntat, y nos encamine per lo camí del Cel. (Peytaví, 2004, p. 48bis)

El nou rei espanyol Felip V, nét de Lluís XIV, havia estat educat en aquesta mateixa mentalitat, i no és estrany que actués com es feia al seu país. El paràgraf 5 de la *Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Cataluña* (1716) prescriu d'una manera succinta que «las causas de la Real Audiencia se substanciarán en lengua castellana». Ens hauríem de preguntar quina va ser la repercussió real d'aquesta disposició, ja que, d'entrada, aquesta clàusula podria semblar una simple norma administrativa d'efectes limitats. I també, com en el cas anterior, haurem d'analitzar com va ser rebuda pels catalans.

Doncs bé; les conseqüències van desbordar l'àmbit d'aplicació del decret, que era l'Administració de l'Estat, i van afectar de seguida l'Administració local: els ajuntaments, els corregidors. Els nous càrrecs van ser designats directament pel Consell de Castella i van aplicar les directrius oficials ben aviat. També a Mallorca, tot i que el Decret de Nova Planta respectiu no fes referència a la llengua, es va aplicar la mateixa política; els jurats de Mallorca expressaran al rei els inconvenients d'adoptar el castellà en els documents públics:

Ha mandado la Audiencia que no se presenten peticiones, ni se despachen letras o provisiones sino en lengua castellana, lo que tiene en gran desconsuelo e igual embarazo aquellos naturales que no se hallan bersados ni por lo general entender el idioma castellano. (Ferrer, 1985, p. 20)

lans molt competents i d'una fidelitat a tota prova, n'hi ha que són vells i que no podrien fer els actes en francès, perdrien els seus honoraris tot i haver servit el comú de manera exemplar i es veurien obligats a captar la resta de la seva vida per alimentar-se ells i la seva família.»

Encara que no ho diguessin les lleis, les pressions feien efecte, i no sols es mostraven en l'àmbit politico-administratiu. El 1717, Juan Miguélez de Mendaña, bisbe de Tortosa, ordenava al capítol de la catedral que els acords i actes s'inscrivissin en llengua castellana:

Por quanto el Rey nuestro señor tiene mandado que en sus audiencias de toda la Corona de Aragón se actúe en escrituras; y [por quanto] esta ley real, como directiva y gubernamental y económica fundada en grandes máximas y razones, obliga a todos y es rebeldía y desobediencia a las reales órdenes no cumplirla (como se hace en la curia eclesiástica), MANDO se notifique al reverendo cabildo así lo cumpla, pena a cada uno de los que fueren inobedientes de quatro ducados de plata, y que lo mismo se notifique a Juan S. Sessé que no lo escriba en lengua catalana, pena de privación de oficio y de quatro meses de cárcel.

Malgrat la contundència del redactat, i les amenaces insòlitàment dures, el capítol no ho va acatar, esgrimint les disposicions de Trento i les constitucions tarraconenses favorables a la llengua del poble (Bonet, 1984, p. 65).

En aquesta primera etapa ens trobarem sovint amb aquesta pugna entre les disposicions uniformitzadores que provenien de l'Estat, de les autoritats, i les reticències o la fredor amb què eren rebudes. Ara sabem que al principi els tribunals no van fer gaire cas de les noves directrius: el 1719, el tribunal del Consolat de Mar va ser reconvingut perquè continuaven actuant en català (Garcia, 2010, p. 334). Però, passat el primer moment, s'anava dibuixant un camí que anava de la resignació a l'acceptació. Recordem la disposició de l'Acadèmia de Barcelona —la futura Acadèmia de Bones Lletres— del 18 d'abril de 1731, reglamentant que a partir de llavors «los académicos usen el idioma castellano». No és casual que l'acord es prengué el mateix dia que havien decidit oferir la presidència de la corporació al capità general de Catalunya, Guillaume de Melun, marquès de Risbourg (Rossich, 2002, p. 222). Uns anys més tard, el provincial dels escolapis de Catalunya, Jordi Caputi, consigna això al Decret de visita de 1755, a propòsit del col·legi de Mataró: «Nos complacemos mucho en que (conforme al Capítulo Provincial) todos nuestros religiosos entre sí hablen en castellano y a todos mandamos hablen entre sí y con los demás, o en latín o en castellano, so pena de pan y agua por cada vez que tuviesen con los nuestros conversación tirada en catalán» (Ferrer, 1985, p. 32).

Com hem d'interpretar aquests fets? Com l'actuació d'uns botiflers que pretenien destruir el català? Crec que no: a la primera meitat del segle XVIII, ni tan sols se'ls hauria pogut acudir que això fos possible. I els que s'oposaven a aquesta política? Eren uns patriotes que combatien l'assimilació lingüística? Analitzem, doncs, aquells testimonis que, segons la lectura que se

n'ha fet tradicionalment, representaven la resistència dels intel·lectuals catalans a la política lingüística de l'Estat.

Agustí Eura s'exclamava, cap a 1730, que s'hagués arribat «per nostres pecats a estat tan miserable que, dintre nostra casa i en lo cor de Catalunya, se troben escoles a on los mateixos catalans multen i castiguen als jóvens que parlen per descuit en llengua catalana» (Eura, 2002, p. 668-669). Hi podríem afegir aquesta queixa que formula contra els eclesiàstics que resen en castellà: «Què cosa tan lamentable és vèurer lo poc que los eclesiàstics oren en llengua catalana, veent ab evidència lo detriment que se segueix a l'augment de la perfecció de l'idioma i lo dany evident [que] ocasionen als que havien de procurar lo major profit» (Eura, 2002, p. 668). Baldiri Rexach, el 1749, recordava que «entre todas las lenguas, la que ab més perfecció deuen saber los minyons és la llengua pròpia de sa pàtria» (Rexach, 1749, p. 295). Al seu torn, Josep Ullastra argumenta que «tan connatural és a quiscun nacional l'estimació de sa pròpia llengua com lo mateix natural aliment, pués lo que fa aquest en orde al cos fa aquella en orde a l'ànima. [...] Ab aquest primer anconament nos criam y saborejam aquell que, amb tanta propietat com sua, anomenà dolç amor de la pàtria l'hèroe entre els poetas» (Ullastra, 1980, p. 2-3). Un altre autor tret a col·lació sovint en aquest sentit és Pere Salsas, que advertia això als lectors del seu *Promptuari moral sagrat*:

No rómpias ab la tua llengua lo fil de mil ingenis que, tement-la, no escriuhen. Repara que agraviaràs a la edat present, a la passada y a la venidera. Agraviaràs a la present, llevant-li la honra, fent-la més miserable y estèril que las passadas, pués, ilustrada de tants y tants bons escrits, intentaria la tua llengua dexar-la sens ningun. Agraviaràs a la edat passada, impeding a qui engrandesca los qui en ella floriren qui explíquia sos ditxos, celebría sas obres y publiquia sas virtuts. Y en especial agraviaràs a la edat venidera, pués intentarias llevar-li mestres que la ensenyian, llums que la il·luminian y ulls que la dirigèscan; que a tot agravia una mala llengua. (Salsas, 1754, p. c2v)

Acabo d'esmentar un seguit d'autors que han servit per posar en relleu l'adhesió a l'idioma d'uns quants escriptors catalans, a pesar de les prohibicions. I és veritat que hi ha un nombre important d'escriptors que fan servir el català, després de 1714. No hi ha solució de continuïtat, en el creu literari del català. Però no sempre aquest fet és el resultat d'una reacció contra l'adversitat: generalment és una manifestació normal de continuïtat. Podem passar per alt les suposades queixes de Baldiri Rexach o de Josep Ullastra. Aquest es limita a fer un elogi de la llengua catalana, cosa perfectament esperable en el pròleg a una gramàtica catalana. Però s'hauria de tenir en compte, també, que la

càrrega semàntica d'algunes paraules varia al llarg del temps: la idea de pàtria —i això val també per al pasatge de Rexach—, s'identifica a l'època d'Ullastrà amb el lloc de naixement de la persona, i no remet —com avui— a la ideologia que adscriu l'individu a una nació. Pel que fa a Rexach, alguns estudiosos han pensat que les seves paraules eren una protesta davant la prohibició de l'ensenyament en català. Ara: quan deia que els nens havien de ser educats en la llengua de la seva pàtria, feia una protesta o es tractava d'una simple constatació? D'entrada, voldria recordar que faltaven bastants anys —dues dècades— per a l'obligació de fer l'ensenyament en castellà, decretada per Carles III. I, d'altra banda, aquesta defensa del català figura en un context en què es parla dels avantatges de conèixer diverses llengües: no solament el català, sinó el llatí, el castellà i el francès.

Encara més anterior a l'obligatorietat de l'ensenyament en castellà (i no pas en català, però tampoc en llatí) és l'observació d'Agustí Eura contra els mestres que renyaven els nens que parlaven en català. Hauríem de veure quines eren les escoles on passava això —segurament alguns col·legis de jesuïtes on s'educaven els fills de les grans famílies de Catalunya. En tot cas, són exemples del que avui anomenaríem *immersió lingüística* perfectament comprensibles en un context monolingüe català. No hauríem de fer escarafalls del fet que, en un entorn en què només se sentia parlar en català, s'arbitressin estratègies per reforçar l'aprenentatge d'una llengua que no solament era útil, sinó també necessària.

Finalment, el text de Pere Salsas és la història d'una confusió induïda per la desgraciada etiqueta de «decadència» de la llengua catalana, afortunadament en via de desaparició. Quan els estudiosos troben, en un text de l'edat moderna, les paraules *llengua, agraviar, honra...*, no poden evitar de situar-lo en el context del desús de la llengua pròpia, o de la resistència a la castellanització. Però el text no va d'això: Salsas no s'adreça pas a uns eventuais lectors castellanitzats o castellanitzants que impedissin l'aparició d'escriptors en català, sinó a les llengües —les boques— que poguessin criticar la tasca necessària que fan els escriptors. *Llengua* equivalia aquí a «crítica», doncs.

Aquestes precisions sobre els apologistes del català del set-cents vénen a tomb perquè contribueixen a explicar per quin motiu la llengua catalana no va desaparèixer, tot i la pertinàcia de la política lingüística de la monarquia a estendre l'ús del castellà en detriment del català. Senzillament, era més forta la rutina que no pas l'oposició. És clar que rutina no és resistència activa i conscient, com s'ha volgut veure a vegades. No era una actitud èpica, però va resultar efectiva.

La política lingüística borbònica experimentarà un salt qualitatiu a partir de la Reial cèdula de Carles III (1768), però, malgrat tot, les proves que l'ensenyament

en català no va desaparèixer immediatament amb les prohibicions no són difícils de trobar: Joan-Lluís Marfany recorda el cas d'un capellà vigatà del tombant del segle XIX que disposa l'ensenyament en català de les primeres lletres, convençut que obeeix així el decret de Carles III sobre l'ensenyament en castellà (Marfany, 2002, p. 85), i en tot cas hi ha l'evidència de la impressió de cartilles, o beceroles, en català fins entrat el segle XIX. L'ordre transmesa a la Universitat de Cervera, el 1774, de no imprimir beceroles i gramàtiques llatines en català no es complia simplement «por querer muchas familias conservar el idioma a fin de que se entiendan siempre los instrumentos antiguos [...], ya por valerse los curas párrocos de los formularios de las doctrinas catalanas, [per la qual cosa] tienen casi el mismo despacho que antes» (Prats, 1993, p. 316). I tenim el testimoni de Jovellanos en relació amb Mallorca, el 1804, quan demanava que

se aplicasen los principios de la gramática general a nuestra lengua mallorquina y se diese a los niños una cabal idea de su sintaxis. Siendo la que primero aprenden, la que hablan en su primera edad, aquella en que hablamos siempre con el pueblo y en que este pueblo recibe toda su instrucción, visto es que merece mayor atención que la que le hemos dado hasta aquí. (Jovellanos, 1831, p. 64-65)

Fos quin fos el sentit exacte de la frase «recibe toda su instrucción», sembla evident que pressuposa un cert nivell d'instrucció escolar.

Al principi, a la llista d'escriptors arrengrats en la defensa de la llengua, havia esmentat uns quants noms més. Però no cal aprofundir gaire per descobrir que ni Ignasi Ferrera, ni Josep Pau Ballot no parlen de política lingüística, ni d'opressió nacional. Parlen del conreu de la literatura, dels textos escrits i la seva tradició. Com en parlaven, molt abans que l'estat es preocupés de restringir l'ús del català, Onofre Manescal al segle XVI, Francesc Fontanella i Josep Romaguera al segle XVII, o Narcís Julià al segle XVIII.

D'altra banda, Capmany, o Puigblanch, reivindicats per Víctor Balaguer com a precedents o iniciadors de la Renaixença, no s'oposaven pas a la minorització de la llengua. Al contrari. Antoni Puigblanch no vol ser el primer escriptor d'una nova etapa, com pensaven Víctor Balaguer i després molts altres autors, sinó l'últim del seu temps. Ni tan sols Aribau, en rigor, hauria de figurar entre els iniciadors de la renaixença; els alexandrins de *La pàtria* són assimilables als poemes en llenguatge antic que llavors eren una moda com a ofrena de caràcter celebrador (Rossich, 1996, p. 51). Una altra cosa és que els iniciadors de la Renaixença llegissin *La Pàtria* d'Aribau com un manifest i que se'l fessin seu.

Tot això ens porta a unes primeres conclusions que em sembla que són importants. Al segle XVIII, les dis-

posicions legals contra el català tenen l'eficàcia limitada que tenen; en realitat, durant una bona part del segle, són poc determinants en una societat que és àmpliament analfabeta i monolingüe: són providències o prescripcions que s'han d'emmarcar en un context de predomini absolut del català com a llengua ambiental. I és que els usos lingüístics estrictament populars no importaven gaire al poder. A propòsit d'això, Joan-Lluís Marfany sentència, lúcidament: «a les societats de l'Antic Règim la pràctica lingüística està completament i expressament condicionada per la classe. [Els historiadors de la llengua ho interpreten] en termes de "traïció" aristocràtica o burgesa i "fidelitat" popular. I el classisme no rau pas en això, sinó en l'exclusió de les classes subalternes de l'accés al castellà» (Marfany, 2002, p. 85-86).

En tot cas, pel que podem detectar estudiant els documents, les escomeses contra el català no es veuen com un intent d'anul·lar la identitat d'un poble, ja que la gent s'identifica més amb el dret, amb la religió, amb la terra o amb els lligams familiars que no pas amb una llengua. Aquestes disposicions lingüístiques no es veuen, doncs, per part dels catalans com un perill. Les queixes vénen per greuges que no són els lingüístics, per agressions en el terreny econòmic, polític, judicial. Per la destrucció de cases i viles, per la invasió de funcionaris castellans (vistos com a estrangers), per la marginació dels catalans de les instàncies de poder. Segimon Comas, professor de retòrica de l'Estudi General de Barcelona, es lamentava del tancament de la universitat (Rossich, 2007, p. 458-459), però no de les disposicions preses contra la llengua catalana. Si hi ha protestes pel tema de la llengua, les susciten més els inconvenients pràctics del canvi d'uns usos lingüístics que no pas una suposada ofensa psicològica, una humiliació col·lectiva. Per trobar això, haurem d'esperar a la segona meitat del segle XIX.

2. EL PES DE LA HISTÒRIA

L'acceptació resignada del nou estat de coses a partir de 1714 tenia, però, una esclatxa. De la mateixa manera que l'estat-nació d'encuny francès es basava en la uniformitat lingüística, de la mateixa manera que una llengua escollida era la força que cimentava la nació *in fieri*, la llengua catalana podia vertebrar una legitimitat alternativa. Els historiadors catalans, els polítics, els juristes, els *intellectuals* —per dir-ho amb un terme d'avui— no havien oblidat que abans de 1714 el català era una llengua d'estat. El mateix Antoni de Capmany, màxim exponent de la resignació dels catalanoparlants davant la imposició del castellà, escriu:

El idioma catalán [...] no se debe, pues, considerar como una habla o xerga plebeya, usada para el trato fa-

miliar del rústico pueblo, como podrían creer los que la despreciaren, equiparándola al *patués* de las varias provincias de Francia, de Lombardía, de Italia y otras partes, lenguaje destinado solamente para cantares aldeanos y el uso doméstico del vulgo.

El catalán, a mediados del siglo XIII, era la lengua nacional de tres provincias o reynos, es a saber, de Cataluña, Valencia, Mallorca, Menorca e Ibiza, y de allí se comunicó mucha parte a Aragón, en cuya habla castellana han quedado bastantes voces lemosinas. No era, pues, un idioma del pueblo particularmente: éralo de la corte y palacio de los reyes, como antes lo había sido de los condes de Barcelona, Rosellón y Cerdeña, y después de Provenza. [...] Era, en fin, la lengua de los reyes, de los príncipes, de los palacios, del púlpito, de los tribunales y de las academias amenas. [...] Fue, en una palabra, una lengua nacional, y no una xerga territorial, desde el siglo XII hasta principios del presente, en que se adoptó, con el nuevo gobierno, la castellana en todos los tribunales y actos públicos de las provincias de la Corona de Aragón. Desde esta época solo ha quedado reservada para el trato familiar de las gentes y uso doméstico del pueblo. (Capmany, 1791, p. 355)

Vet aquí el contrapès de la balança que oposava el passat amb el futur. I això explica moltes coses; entre d'altres, l'obsessió creixent de l'Estat per desactivar un perill hipotètic, que curiosament era percebut com a tal més a fora que a dintre: era el perill que despuntava en algunes reclamacions polítiques que feien servir l'argument de la llengua no pas per reivindicar-ne l'ús, sinó com a valor que atorgava als catalans una prima identitària, una sobrerrepresentació dins el conjunt de l'Estat. Era l'element que creava desconfiança a fora i que feia que els catalans haguessin de justificar-se reiteradament explicant que l'adhesió a la llengua pròpia no estava renyida amb la fidelitat a l'Estat; o que suscitava acusacions velades de separatisme en situacions com la Primera Guerra Carlina, l'embranchida de la Renaixença o les reivindicacions merament regionalistes de mitjan segle XIX ençà.

D'aquesta inflexió argumental en tenim diversos exemples, més importants del que sembla perquè se situen al mateix nivell dialèctic que la justificació de l'estat-nació ideal basat en una única llengua. Ja ho trobem en un *Memorial de greuges* (1760) dirigit a Carles III. La preocupació principal dels diputats que el van redactar era l'organització política dels antics territoris de la Corona d'Aragó, administrats des del Consell de Castella. La defensa de la llengua hi apareix de manera indirecta, però contundent, com a argument per exigir que els bisbes i els clergues de les parròquies, i per extensió tots els càrrecs públics, fossin fills del país:

[Hay, además, una ley] especial y más poderosa que obliga a que en Cataluña, Valencia y Mallorca sean obispos y clérigos de sus iglesias los que nacieron o se criaron

en aquellos reinos. Porque, según dijimos, en ello[s] se habla una lengua particular; y aunque en las ciudades y villas principales muchos entienden y hablan la castellana, con todo, los labradores ni saben hablarla ni la entienden. En las Indias, cuyos naturales, según se dice, no son capaces del ministerio eclesiástico, los párrocos deben entender y hablar la lengua de sus feligreses. ¿Y han de ser los labradores catalanes y valencianos de peor condición que los indios? (*Memorial de greuges de 1760*, 1990, p. 16)

Un altre document que recorre a l'argument de la llengua pròpia és el discurs a l'Assemblea Nacional, el 1789, d'un diputat rossellonès, Josep Francesc Terrats:

Lorsque le Roussillon a été réuni à la France, ce pays avait, comme il a encore, ses lois, ses usages et son langage particulier. Ces lois [...] sont compilées dans un code intitulé *Constitution de la Principauté de Catalogne et du Roussillon*; elles sont écrites en langue catalane qui est celle du pays: tous les titres, actes et contrats avant 1700 sont dans la même langue [...]. Si la province du Roussillon, qui ne forme qu'un seul département, était privé de la Cour dont elle a toujours été en possession, il en résulterait les plus grands malheurs à ses habitants. (Brunet, 1990, p. 19)

Narcís Iglésias fa notar que Terrats, «lluny de voler defensar el català com a llengua del país enfront del francès, recorre a l'argument de la llengua autòctona per tal de justificar la necessitat de conservar l'estructura política particular del Rosselló», i el mateix s'esdevindrà el 1799 a propòsit de la petició d'un tribunal d'apel·lació per a Perpinyà (Iglésias, 1998, p. 48-49). Però és justament aquest desplaçament que va de la defensa de la llengua a l'exigència de més poder polític allò que era jurídicament inacceptable pel poder central.

També és el pes de la història el que explica el parentesi instaurat per les autoritats franceses d'ocupació durant la guerra contra Napoleó, en què el català recuperà l'oficialitat, de manera efímera, durant uns mesos de 1810. El *Diario de Barcelona*, reconvertit en *Diari del Govern de Catalunya i de Barcelona*, apareixerà en edició bilingüe —català i francès— i de seguida només en català. I a Barcelona i a Girona, els acords de l'ajuntament es tornen a redactar en català (Mercader, 1953). Naturalment, el valor d'aquest fet, destinat a afeblir els lligams de Catalunya amb la monarquia espanyola, i eventualment a guanyar-se la simpatia dels catalans, és —era— merament conjuntural (significativament, aquesta *restauració* no es va fer mai extensiva al Rosselló). Això sí: té l'interès de reflectir que la llengua era percebuda com un factor diferencial respecte d'Espanya i ressitua en la memòria col·lectiva una imatge d'oficialitat. La publicació, el 1814, de la primera *Gramàtica y apologia de la llengua catalana* im-

presa, de Josep Pau Ballot, no pot ser aliena a aquesta curta etapa d'institucionalització.

3. DE L'ACCEPTACIÓ A L'ADHESIÓ

En tot cas, a la segona meitat del segle XVIII es produeix un canvi, quan les idees de la il·lustració vingudes de França inclinaren alguns intel·lectuals catalans a plantejar-se per primer cop la substitució. Fins llavors, les disposicions del poder reial havien procurat anar introduint la llengua castellana —el francès al Rosselló— en àmbits determinats; d'ara endavant, però, ja es podrà imaginar, o entreveure, l'extinció de les llengües regionals, i alguns catalans acabaran pensant que el sacrifici és necessari. La novetat serà que algunes de les argumentacions a favor d'aquest recanvi lingüístic sortiran dels mateixos catalans.

El que trobarem no són orientacions pràctiques per estendre l'ús del castellà i practicar-lo. Fins i tot la satisfacció de Jordi Caputi i els càstigs per parlar en català que hem vist abans es podien entendre com a mesures pedagògiques encaminades a un aprenentatge lingüístic necessari. Però no és aquesta la música que sona darrere l'observació d'un il·luminista com Francesc Romà i Rossell (1767) quan diu que «no puede negarse que la diversidad de idioma causa estrañeza y retarda el enlace» entre els individus, i conclou: «La uniformidad de lengua no puede lograrse sino con el beneficio del tiempo y por medio de las providencias suaves de que tenemos muchos ejemplares» (Lluch, 1996, p. 202). Era la idea que des de feia temps, a l'època de la redacció del Decret de Nova Planta, propugnaven els governants de la Corona, com José Rodrigo Villalpando. Era la voluntat d'eliminar la diferència. Vegem com ho argumentava aquest jurista aragonès:

Como a cada nación parece que señaló la Naturaleza su idioma particular, tiene en esto mucho que vencer el arte y se necesita de algún tiempo para lograrlo, y más cuando el genio de la nación, como el de los catalanes, es tenaz, altivo y amante de las cosas de su país, y por esto parece conbeniente dar sobre esto instrucciones y providencias mui templadas y disimuladas, de manera que se consiga el efecto sin que se note el cuidado. (Ferrer, 1985, p. 22)

Els il·luministes catalans, des del seu racionalisme i sentit pràctic, abonaran el projecte. Romà i Rossell era el primer. El 1780, Carles Gíbert i Tutó, recordant la Reial cèdula de 1768, exhortarà els seus alumnes a abandonar els escrúpols que els mantenien lligats al català i adoptar decididament el castellà (Kailuweit, 1999, p. 201), amb gran profusió d'arguments. Després vindran Jaume Sala i Guàrdia (c. 1800), propugnant l'aproximació del català al castellà fins que s'hi

confongui (Cahner, 1984, p. 15-16); o Antoni Puigblanch (1811, p. 306), afirmant que «se hace indispensable que [Catalunya] abandone el idioma provincial, si ha de estrecharse más y más bajo las nuevas instituciones, con el resto de la nación, a igualarla en cultura». La idea que sura en tots aquests testimonis no és la de la riquesa que suposa el coneixement d'una altra llengua, sinó la necessitat de l'homogeneïtzació lingüística. La igualació. Perquè «la lengua es la nación» (Monlau, 1859, p. 6). Es tracta d'una creença il·lustrada que guanyarà adeptes a mesura que avança el segle i que arribarà fins a la segona meitat del segle XIX —i més enllà. Al costat d'això, l'opinió de Ramon Llàtzer de Dou i de Bassols, defensant en un passatge de les *Instituciones del derecho público general de España* (1801) la necessitat que el castellà es convertís en la llengua dominant sense que hagi de desaparèixer per això la llengua catalana (Rafanell, 2000, p. 207), sembla gairebé una concessió magnànima.

No crec que es pugui parlar de mostres d'autoodi entre els prohibicionistes. Buscaven un esmortiment de la llengua catalana que no fos traumàtic. Optaven, per dir-ho així, per una certa eutanàsia lingüística, perquè veien en la inferioritat del català un fet irreversible. Se sabien vençuts i buscaven sobreviure dins aquesta realitat, mirant d'adaptar-s'hi. Com diu Josep Fontana (1988, p. 120), «la renúncia a la llengua era una de les bases de la seva aliança amb la monarquia absoluta —que, com hem vist, havia entès perfectament la relació que existia entre llengua i nacionalitat». Tanmateix, no es rep a la Catalunya espanyola l'hostilitat lacerant que trobem a França en aquesta època contra les llengües regionals. A França, amb la Revolució, la llengua del rei passarà a ser la llengua de la República. I això suposarà un salt qualitatiu en la política de marginació del català (i de les llengües altres que el francès), perquè del que ara es tractarà és, directament, d'una política lingüística d'exterminació:

Les habitants de plusieurs communes parlent exclusivement le catalan, cet idiome de nos ennemis fanatiques. Nous vous proposons de faire disparaître encore ces traces de barbarie et d'envoyer des instituteurs à ces citoyens qui ne savent pas parler encore la langue de la liberté.⁵

Això proposava Bertrand Barrère el 18 de febrer de 1794, a la Convenció Nacional. Com explica Michel Brunet (1990, p. 521):

[...] la terreur linguistique marque une profonde rupture avec la politique poursuivie depuis l'annexion

5. «Els habitants de molts pobles parlen exclusivament el català, aquest idioma dels nostres enemics fanàtics. Us proposem de fer desaparèixer d'una vegada aquests senyals de barbàrie i enviar instructors a aquests ciutadans que encara no saben parlar la llengua de la llibertat.»

par le regime monarchique. Aucun roi de France n'eût souscrit au programme d'Urbain Domergue: "Effaçons les jargons comme nous avons effacé les provinces". La monarchie avait imposé le français comme langue officielle [...] mais n'avait jamais prétendu éradiquer la langue vernaculaire.⁶

4. DE L'ADHESIÓ A LA RESISTÈNCIA

La política de bandeig del català continuarà al llarg del segle XIX —i, encara amb més força, al segle XX. Abans de 1830, els bisbes prescriuen la redacció en castellà dels assentaments parroquials. L'any següent, la Reial Taula de Comuns Dipòsits de Barcelona decideix «variar el idioma catalán de que ha usado esta oficina desde su creación en el año 1401» (Rafanell, 2008, p. 28).

Igualment, es mantenen les posicions ideològiques d'arrel il·luminista. El 1835, la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País anuncia la iniciació dels treballs per a un diccionari mallorquí-castellà, i ho fa en aquests termes:

La Sociedad, deseosa de contribuir por su parte a la generalización del habla nacional entre nosotros y a la desaparición en lo posible del dialecto mallorquín, a lo menos en el rato de las personas cultas, como un lazo más estrecho de fraternidad con las otras del continente y como la adquisición del instrumento necesario para aumentar los conocimientos útiles y brillar los ingenios baleares, ha resuelto [...] emprender la formación del *Diccionario mallorquín-castellano*. (Massot, 1985, p. 128)

El text és signat per Jaume Pujol, autor també d'una ortografia mallorquina. D'ell és un article («De los dialectos considerados con relación a la literatura»), de 1840, que reflecteix l'adhesió continuada a la substitució lingüística de bona part dels intel·lectuals il·lustrats:

Es duro y sensible tenerlo que confesar, por más que sea nuestra habla provincial la de nuestras más tiernas afecciones. Debemos renunciar a ella, porque así lo exige el interés que nos eleva a contraer afinidades, las más que sea posibles y las más estrechas, con el continente vecino. (Massot, 1985, p. 133)

Podria continuar adduint textos que reflecteixen la desconfiança en la llengua pròpia unes quantes dècades més. El 1866, Pere Mata, que havia escrit una

6. «El terror lingüístic [de la Revolució Francesa] marca una ruptura profunda amb la política seguida des de l'annexió [de la Catalunya del Nord] pel règim monàrquic. Cap rei de França no hauria subscrit el programa d'Urbain Domergue: "Esborrem els parlars incultes com hem esborrat les províncies". La monarquia havia imposat el francès com a llengua oficial [...], però mai no havia pretès eradicar els vernacles.»

poesia en català a *El Vapor* el 1837 i havia contribuït amb un altre poema a *Los trovadores nous* (1858), es proclama contrari

a la tendència que se revela en Catalunya con el establecimiento de premios para recompensar en los Juegos Florales las poesías escritas en el antiguo idioma y estilo provincial; porque esta costumbre muestra un aspiración retrógrada y contraria a la conveniencia del progreso universal, [y,] toda vez que propende a influir en el pueblo catalán el espíritu y opiniones de épocas pasadas y viciosas y a sostener el dialecto provincial, es rémora contra la propagación del lenguaje nacional y adopción en un tiempo más o menos remoto del universal. (Elías, 1895, p. 155)

Aquest text, com es pot veure, ja reacciona polèmicament contra un projecte alternatiu: el de recuperació de la llengua catalana. Perquè, al mateix temps que hi havia qui donava per mort el català literari, ara sorgeix una nova generació que es considera la restauradora de l'antiga llengua dels trobadors —que identifiquen amb el català. No hi fa res que aquesta generació estigués poc o gens informada de la tradició que havia mantingut viva la llengua catalana; no hi fa res que trenquessin amb l'herència del patrimoni literari català de l'edat moderna per abraçar una estètica renovadora: el resultat és que el projecte renaixentista trencava amb la ideologia il·luminista i racional d'«una nació, una llengua» per abraçar un ideari nou, emotiu i apassionat: el del romanticisme.

Un dels primers textos que reaccionaran contra la subordinació del català al castellà és el pròleg de Joaquim Rubió i Ors a les poesies que signava amb el nom de *Lo Gayter del Llobregat* (1841). La seva insòlita proclama en favor de la independència literària de la llengua catalana, reforçada per la suma entre aquesta llengua i la dels trobadors, proposa un nou mapa literari en què la literatura catalana ja no és un subconjunt dins la literatura espanyola. No gaire més tard, apareixerà el que és potser el primer testimoni explícit d'oposició a la voluntat d'extermini de la llengua catalana, que era vista com un obstacle per a la vertebració de la nació espanyola. Es tracta d'un text molt poc conegut, i és escrit per un castellà, Basilio Sebastián Castellanos:

Si las letras y la poesía perdieron su brillante luz en la culta Cataluña, luz que les prestara la hermosa lengua lemosina, el pueblo mantuvo y aun mantiene la lengua con entusiasmo, habiendo costado hasta sangre vertida en contiendas ruidosas el pretender hacerles abandonar el lenguaje de sus padres. Cataluña, Valencia y las Islas Baleares sostuvieron en su pureza, hasta hace dos siglos, la lengua lemosina; y si bien la ley, que tiende a destruir en España los dialectos para que el lenguaje castellano sea el de toda la nación, ha obligado hace poco

menos de un siglo a que en las escuelas solo se enseñe la lengua castellana y no se permita hacer uso del lenguaje peculiar de estas provincias en instrumentos públicos oficiales, no por eso han abandonado la lengua lemosina en las tres provincias, pues que entre si y en familia es solo este lenguaje el que se usa y usará aun algunos siglos, por más que se empeñen en evitarlo; porque el orgullo provincial se opondrá siempre a lo contrario, y con razón, puesto que en ello recuerdan mejor sus glorias y tradiciones. (Castellanos, 1856, p. 159)

Malgrat tot, el *empeño* persistia. Seria excessiu voler fer ara una llista de les disposicions que es van succeint contra la llengua catalana. Hi ha, per exemple, lleis de caràcter general que prescriuen l'ús de l'espanyol en la paperassa oficial i en els documents: la Llei del notariat (1862), la Llei del Registre Civil (1870), el Reglament del notariat (1874), la Llei d'enjudiciament civil (1881)... (Ferrer, 1985, p. 64-76). Però hi ha una disposició que em sembla especialment significativa de la voluntat d'interferir en l'àmbit no oficial, i que prova que l'objectiu ja no és l'extensió del castellà, sinó l'afebliment del català, del seu ús social, precisament com a reacció davant la recuperació literària del català i del seu prestigi a la segona meitat del segle XIX.

El cas és que davant l'èxit del teatre català, que experimenta un creixement important a partir de 1865, amb obres extenses —i no simples entremesos còmics— estrenades als teatres de Barcelona, una ordre de 1867 prescriu que no s'admetran a censura les obres de teatre «exclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias de España». Era un atac en tota regla contra el teatre Romea, que s'havia especialitzat en l'estrena només d'obres catalanes. Això, a la pràctica, obligava els escriptors a optar obligatòriament pel teatre bilingüe, en una decisió insòlita que no crec que tingui paral·lel enlloc.

En vista de la comunicació pasada a este Ministerio por el censor interino de teatros del reino con fecha 4 del corriente, en la que se hace notar el gran número de producciones dramáticas que se presentan a la censura escritas en los diferentes dialectos, y considerando que esta novedad ha de influir forzosamente a fomentar el espíritu autóctono de las mismas, destruyendo el medio más eficaz para que se generalice el uso de la lengua nacional, la reina (q. D. g.) ha tenido a bien disponer que en adelante no se admitirán a la censura obras dramáticas que estén exclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias de España. (Rossich i Cornellà, 2014, p. 166)

Francesc Ferrer fa notar que aquesta Reial ordre no es troba a la *Gaceta de Madrid*, sinó tan sols al *Boletín Oficial de la Provincia* de Barcelona, «la qual cosa vol dir que es dictà expressament per a Catalunya» (Ferrer, 1985, p. 71 i nota 18). Però va durar poc: amb el des-

tronament d'Isabel II va deixar d'estar en vigor. Alguns estudiosos han explicat que la reacció dels dramaturgs catalans va ser introduir a les obres un personatge ridícul o antipàtic que parlés espanyol, però l'examen de les obres d'aquell moment no ho corrobora pas (Rossich i Cornellà, 2014, p. 169-172). L'únic exemple en què això és visible és la comèdia bilingüe *Cosas del dia* (1868), de Ramon Bordas, en què el motiu central de l'argument és precisament la nova «moda» de parlar en castellà. A l'obra es desqualifiquen els personatges que obliguen a parlar en castellà i s'expressa la contrarietat per la Reial ordre (aspecte aquest que s'intensifica en la segona edició, de 1888).

Amb el renaixement de les nacionalitats, i la càrrega sentimental que adquireixen els conceptes de «pàtria» i de «llengua materna», arriba l'hora de la resistència. I de l'adhesió emocional —fins i tot irracional— a la Nació. En el terreny més polític, el 1888, la Lliga de Catalunya redacta un *Missatge a la Reina Regent* amb la petició expressa «que la llengua catalana sia la llengua oficial a Catalunya per a totes les manifestacions de la vida d'aquest poble. Que l'ensenyament a Catalunya sia donat en llengua catalana. Que sien catalans los tribunals de justícia i totes les causes i litigis se fallin definitivament dintre del territori». La resposta del ministre de Foment, Navarro y Rodrigo, va ser, però, d'una hostilitat radical: «La petición de los llamados catalanistas no puede ser considerada, en aquel país de la sensatez y la cordura, sino como una extravagancia de una minoría insignificante [...]. Y todavía añadiré más: hasta como un acto de demencia» (Ferrer, 1985, p. 77). El 1892, s'aproven les Bases de Manresa, de vocació autonomista, que entre altres coses proposen també com a única llengua oficial a Catalunya el català.

Quan, el 1901, Antoni M. Alcover publica la *Lletra de convit* per llançar la idea d'un gran diccionari de la llengua catalana, l'actitud dels intel·lectuals catalanistes es trobava als antípodes de la dels il·lustrats. En l'endemig havia passat, com un huracà, el romanticisme. De l'adhesió al projecte d'una nació espanyola amb una mateixa llengua, una mateixa moneda i unes mateixes lleis s'havia passat al projecte de reconstruir una nació catalana arrelada a la seva història, compatible —encara— amb una idea d'Espanya flexible i generosa. A la pretensió de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, quan anunciava el diccionari mallorquí-castellà, de «contribuir por su parte a la generalización del habla nacional entre nosotros y a la desaparición en lo posible del dialecto mallorquí», Alcover hi oposa tota la força de la seva retòrica rampelluda:

Quina manera més original d'esser *amichs del país*, voler despullar *el país*, el poble mallorquí, un poble civilisat y constituït, d'una cosa tan íntima, tan coral, de

tanta transcendència per la vida d'un poble com és la seva llengua, mamada amb la llet sigles y més sigles! [...] Gràcies a Déu, tal empresa no passà avant ni capità per lo esguerrada y esbordellada, y la nostra llengua, amb tants d'anys com són passats de llevò ensà, lluny d'anar per les foranes y quart minvant, com volien aquells *amichs*, que Déu haja perdonats, va quart creixent y més per mitx que may; de cada die és més estimada y festejada y enlità dels meteyts y tot que abans non-n feyen gens de cas, y ja no està just una auvella davant el tonedor com estava devers l'any 1835. (Alcover, 1901, p. 6)

5. CONCLUSIÓ

Garantit l'ús oficial en exclusiva del castellà, les escameses contra l'ús del català envairan cada vegada més l'àmbit privat, com ara la prohibició de parlar per telèfon en català. Encara que no la tenim documentada com a tal, hi ha la protesta per aquesta exigència del diputat Joan Maluquer i Viladot, a les Corts, el 1896 (Ferrer, 1985, p. 79). Nous fenòmens, velles polítiques. Sota Alfons XIII, la política lingüística de l'Estat continuarà perseguint el català: en l'ensenyament de la doctrina cristiana a les escoles, en la vitalitat de les revistes polítiques i satíriques, sovint censurades o prohibides... (vegeu Roig, 1992). El segle xx veurà les mostres més extremes de la persecució de la llengua catalana, sobretot sota la dictadura de Franco. Però com que he titulat aquest paper «Les actituds davant la política lingüística de la monarquia borbònica», no cal que hi entri.

L'acabament de la dictadura va suposar la recuperació del caràcter cooficial del català a la major part dels països on és la llengua pròpia del territori. Amb tot, no es pot dir que s'hagi arribat a una situació de normalitat. De fet, en els últims anys, les mesures que s'apliquen des del poder central suposen clarament un retrocés en el procés de normalització. Els detalls d'això són prou coneguts, i no els exposaré. Em limitaré a fer notar la rotunda falsedat de la frase amb què he encapçalat tot aquest repàs històric. La realitat és precisament la contrària: que després de la derrota de 1714 s'imposa, als països de llengua catalana que estan dins l'Estat espanyol, un programa polític de substitució gradual del català pel castellà —al Rosselló comença uns anys abans, a favor del francès. Però també és cert que al llarg d'aquest procés no sempre els afectats s'hi van oposar. Alguns hi veien l'única possibilitat raonable de progrés dins d'Espanya —i encara avui hi ha molta gent que ho pensa. Més enllà de l'evidència del programa de minorització endegat per l'estat borbònic, això és el que he intentat explicar en aquesta contribució: com van evolucionar les actituds dels catalans davant d'aquesta política de minorització de la llengua i per què no podien ser gaire diferents de com van ser.

6. BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. *Diccionari de la llengua catalana: Lletra de convit que a tots els amichs d'aquesta llengua envia Antoni Ma. Alcover*. Palma: Felip Guasch, 1901.
- BENTOLILA, Alain Bentolila. *La langue française pour les nuls*. París: First-Gründ, 2012.
- BLANC, Agnès. *La langue du roi est le français. Essai sur la construction juridique d'un principe d'unicité de langue de l'État royal (842-1789)*. París: L'Harmattan, 2010.
- BONET I BALTÀ, Joan. *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.
- BRUNET, Michel. *Le Roussillon: Une société contre l'État: 1780-1820*. Perpinyà: Trabucaire, 1990.
- CAHNER, Max. «Contribució al coneixement de l'ús lingüístic entre els escriptors catalans de la fi del segle XVIII». *Estudis Universitaris Catalans*, núm. XXVI (1984), p. 5-16.
- CAPMANY, Antonio de. *Memorias historicas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Vol. II. Madrid: Antonio de Sancha, 1779.
- *Codigo de las costumbres maritimas de Barcelona, hasta aqui vulgarmente lamado Libro del Consulado*. Madrid: Antonio de Sancha, 1791.
- CASTELLANOS DE LOSADA, Basilio Sebastián. «Discurso ó mas bien Reseña histórico-arqueológica sobre las lenguas, idiomas, dialectos y escritura en general, y en particular de España». A: *Album de Azara: Corona científica, literaria, artística y política [...] a la buena memoria del [...] Excmo. Señor D. Jose Nicolas de Azara y Perera*. Madrid: Imprenta de D. Alejandro Fuentenebro, 1856, p. 125-210.
- ELÍAS DE MOLINS, Antonio. *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX: Apuntes y datos*. Vol. II. Barcelona: Imprenta de Calzada, 1895.
- EURA, Agustí. *Obra poètica i altres textos*. Ed. crítica de Pep Valsalobre. Barcelona: Fundació Pere Corominas, 2002.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc. *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- FONTANA, Josep. *La fi de l'Antic Règim i la industrialització: 1787-1868*. Barcelona: Edicions 62, 1988. (Història de Catalunya; 5) [Col·lecció dirigida per Pierre Vilar]
- GARCIA OMS, Arcadi. *El dret notarial català: La implantació a Catalunya del model castellà, 1716-1755*. Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament de Dret Civil, 2010.
- IGLÉSIAS, Narcís. *La llengua del Rosselló: Qüestió d'estat: La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*. Vic: Eumo, 1998.
- JOVELLANOS, [Gaspar Melchor de]. *Tratado teórico-práctico de enseñanza pública con aplicacion a las escuelas y colegios de niños: Obra póstuma del señor Jovellanos dada a luz con otras del mismo autor por Don Ramón María Cañedo*. Madrid: Imprenta de D. León Amarita, 1831.
- KAILUWEIT, Rolf. «El canvi de l'arquitectura lingüística de les terres catalanes en els segles XVIII i XIX». *Caplletra*, núm. 27 (1999), p. 189-211.
- LLUCH, Ernest. *La Catalunya vençuda del segle XVIII*. Barcelona: Edicions 62, 1996.
- MARFANY, Joan-Lluís. «Per a la història de la introducció del castellà a Catalunya. Alguns problemes i qüestions de mètode». *Estudi General*, núm. 22 (2002): *Miscel·lània d'homenatge a Modest Prats, II*, p. 65-87.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Barcelona: Curial, 1985.
- Memorial de greuges de 1760. Projecte de constitució de l'estat català de 1883. Memorial de greuges de 1885. Missatge a la Reina Regent de 1888. Bases de Manresa de 1892*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1990. (Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums; 6/1)
- MERCADER I RIBA, Joan. «L'oficialitat del català sota la dominació napoleònica». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. II (1953), p. 7-22.
- MONLAU, Pedro Felipe. «Del origen y la formación del romance castellano». A: *Discursos leídos ante la Real Academia Española: En la recepción pública del Ilmo. Sr. D. Pedro Felipe Monlau, el día 29 de junio de 1859*. Madrid: Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra, 1859.
- PEYTAVÍ DEIXONA, Joan (cur.). *El manual de 1700 de Jaume Esteve, notari de Perpinyà*. Barcelona: Fundació Noguera, 2004.
- PRATS, Joaquim. *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*. Lleida: Pagès, 1993.
- PRATS, Modest. «La llengua catalana al segle XVIII. Possibles pautes d'estudi». A: BALSALOBRE, Pep; GRATACÓS, Joan (ed.). *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema, 1995, p. 15-73.
- PUIGBLANCH, Antoni. *La Inquisición sin máscara*. Cadis: Josef Niel, 1811.
- RAFANELL, August. *El català modern: Set estudis d'història cultural*. Barcelona: Empúries, 2000.
- «L'última victòria de Napoleó». *Serra d'Or*, núm. 581 (2008), p. 25-28.
- REXACH, Baldiri. *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*. Girona: Anton Oliva, 1749.
- ROIG I ROSICH, Josep M. *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- ROSSICH, Albert. «Les arrels literàries de Verdaguier». *Ausa*, vol. XVII, núm. 136 (1996), p. 39-60.

- ROSSICH, Albert. «La poesia catalana a l'Acadèmia abans de la Renaixença». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. XLVIII (2002), p. 213-230.
- «Segimon Comas i Vilar, acadèmic i preceptista». A: MIRALLES, Eulàlia [et al.] (ed.). *El (re)descobrimient de l'edat moderna: Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Universitat de Barcelona, 2007, p. 431-461.
- «La llengua catalana després del Decret de Nova Planta». A: ALCOBERRO, Agustí (dir.). *Catalunya 1714-2014: La pervivència de la nació*. Barcelona: Ara Llibres: Generalitat de Catalunya, 2014, p. 148-173.
- ROSSICH, Albert; CORNELLÀ, Jordi. *El plurilingüisme en la literatura catalana: Retòrica, versemblança, diglòssia*. Bellcaire d'Empordà: Vitella, 2014.
- SALSAS Y TRILLAS, Pere. *Promptuari moral sagrat, y catechisme pastoral, de platicas doctrinals, y espirituals*. Vol. I. Barcelona: Estampa de Teresa Piferrer, 1754.
- TORREILLES, Philippe. «La diffusion du français à Perpignan après l'annexion (1660-1700)». *Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, núm. 55 (1914), p. 365-383.
- ULLASTRA, Josep. *Grammatica catalána*. Estudi i edició crítica a cura de Montserrat Anguera. Barcelona: Bibliograf, 1980.

LES MATEMÀTIQUES I L'ENGINYERIA A LA BARCELONA DEL SET-CENTS: LES BASES DE LA NOVA PROFESSIONALITZACIÓ DELS TÈCNICS¹

ANTONI ROCA ROSELL

Secció de Ciències i Tecnologia (IEC) i Universitat Politècnica de Catalunya

1. ARTESANIA, ENGINYERIA CIENTÍFICA, ENGINYERIA D'ESCOLA

En els anys a cavall de 1700 i durant el segle XVIII, l'enginyeria sofrí un canvi fonamental: la seva plena incorporació com a professió científica. L'enginyeria era hereva d'almenys tres tradicions: d'una banda, l'artesania «científica»,² és a dir, l'activitat tècnica que feia ús extensiu de coneixements i pràctiques científiques (òptics, constructors d'instruments, rellotgers, tintorers, paperers, etc.); de l'altra, la construcció i l'arquitectura, que igualment havia de recórrer a la ciència en aspectes com l'anivellament i la construcció d'estructures (ponts, túnels o mines); finalment, l'enginyeria militar, una disciplina que, a més de les pràctiques específiques (artilleria i fortificació), abastava molts dels altres aspectes.³

Aquestes tendències havien començat a trobar-se, sobretot des del Renaixement, amb la que es denominava *nova ciència*, formulada per Niccolò Fontana, anomenat *Tartaglia* (1499-1557). Una de les novetats era l'estudi i la interpretació de la trajectòria dels projectils, en els quals la matemàtica tenia un paper decisiu. En realitat, el que avui denominem *ciència*⁴ prenía el nom de «matemàtiques» en l'època del Renaixement (i potser abans). En efecte, la geometria i l'aritmètica oferien moltes possibilitats de comprensió i de disseny en molts camps com l'artilleria, la fortificació, l'arquitectura, la mecànica, l'òptica, l'astronomia, la cartografia, la navegació, que eren incloses dins de les matemàtiques. Com a herència del quadríum de l'es-

colàstica medieval (aritmètica, geometria, música i astronomia), a les matemàtiques «pures» (aritmètica, geometria; àlgebra, des del segle XVII; anàlisi des del segle XVIII), s'hi afegien totes aquestes disciplines on s'aplicaven, que es denominaren sovint *matemàtiques mixtes*, també *fisicomatemàtiques*.

El cos d'enginyers militars francès, creat el 1676, representà un primer reconeixement orgànic de la professió. El mateix Estat francès organitzà, el 1716, el cos de ponts i camins, probablement la primera o una de les primeres organitzacions civils d'enginyeria. El 1747, Jean-Rodolphe Perronet (1708-1794) creà una escola de dibuix per preparar l'ingrés al cos de ponts, que aviat esdevindria Escola de Ponts i Camins, considerada la primera escola d'enginyeria de la història.⁵ Amb la Revolució Francesa, es creà l'Escola Politècnica de París (1794), que fou la primera escola d'enginyeria en sentit *modern*, tot i que amb la particularitat de ser, inicialment, l'única via d'entrada a les altres escoles, establertes com «d'aplicació».⁶

Aquest sistema francès obria el camí del que s'ha anomenat *l'enginyeria d'escola*, és a dir, preparar els professionals no en el marc del món tècnic, dels tallers i de les fàbriques, sinó formar-los en una escola, finalment seguint un programa d'estudis.⁷ L'escola de Perronet era molt poc formal; fou amb l'Escola Politècnica que s'inicià un vertader programa d'estudis, tal com ho coneixem avui en dia.

1. Aquest treball s'inclou en el projecte de recerca HAR2013-44643-R i el 201456R1410.

2. En anglès, *scholar/artisan*. Vegeu, per exemple: Peter DEAR, «Towards a genealogy of modern science», a Lissa ROBERTS, Simon SCHAFFER i Peter DEAR (ed.), *The mindful hand: Inquiry and invention from the late Renaissance to early industrialisation*, Amsterdam, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2007, p. 432-441; Pamela O. LONG, *Artisan/Practitioners and the Rise of the New Sciences, 1400-1600*, Corbalis, Oregon State University Press, 2011, col.l. «The OSU Press Horning Visiting Scholars Publication Series».

3. L'enginyeria industrial romanía encara molt centrada en sabers i pràctiques que es transmetien dins del taller i la fàbrica, i no trobaria plenament el seu camí professional autònom fins més tard, ja al segle XIX.

4. La denominació genèrica *ciència*, que vol dir 'saber', es començà a generalitzar en el sentit actual al segle XIX.

5. Antoine PICON, *L'Invention de l'ingénieur moderne. L'École des ponts et chaussées 1747-1851*, París, Presses de l'École Nationale des Ponts et Chaussées, 1992. De tota manera, s'ha d'anar amb compte amb la cronologia, ja que el 1747 l'escola es deia de «disseny» o dibuix, i tenia poc a veure amb el que seria després una escola d'enginyeria. El que és cert, però, és que era la via d'entrada al cos d'enginyers de ponts i camins.

6. Vegeu l'estudi, ja clàssic, de Terry SHINN, *L'École polytechnique: 1794-1914*, París, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1980. També: Bruno BELHOSTE, Amy DAHAN DALMEDICO i Antoine PICON (dir.), *La formation polytechnicienne 1794-1994*, París, Dunod, 1994.

7. Vegeu, entre moltes referències, Melvin KRANZBERG (ed.), *Technological education technological style*, San Francisco, San Francisco Press, 1986.

2. L'AMBIENT CIENTÍFIC ARRAN DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

La Barcelona del canvi de segle era una ciutat en ascens en molts terrenys, incloent el científic. Com ho han estudiat Albert Garcia Espuche *et al.*,⁸ la vida científica barcelonina i, per extensió, la catalana, era molt dinàmica, com ho posa de manifest, per exemple, l'activitat ja des del segle XVII de la família Salvador, una nissaga d'apotecaris naturalistes de projecció internacional.⁹ S'ha de dir, però, que encara queda molta recerca per fer, amb identificació de noves fonts, per a tenir una visió satisfactòria del període. Diguem, per exemple, que la contribució dels estudis generals catalans, que foren víctimes de la Nova Planta borbònica, no ha estat prou estudiada. Sembla clar, però, que aquests centres universitaris acollien alguns professors amb prou capacitat d'acció científica.¹⁰ La seva desaparició després de la Guerra de Successió interrompé qualsevol possibilitat de renovació. La creació d'una nova Universitat a Cervera, fonamentalment resultat de la repressió borbònica contra els estudiants i els professors, no aconseguí consolidar una activitat científica rellevant.

2.1. L'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona

En la postguerra de la Guerra de Successió, doncs, sense universitat, a Barcelona es mantingué l'activitat privada, però cal dir que sobresurt una iniciativa de l'Estat que se situà a la Ciutat Comtal fruit de les circumstàncies. En efecte, Barcelona fou escollida seu de la Reial Acadèmia Militar de Matemàtiques. Aquesta fou una institució singular, precursora de l'ensenyament militar en general i, particularment, de l'enginyeria i l'arquitectura.¹¹ L'Acadèmia de Barcelona, que

inicià el seu funcionament el 1720, fou proposada per Jorge Próspero de Verboom (1665-1744), enginyer en cap de l'Exèrcit espanyol, dins del cos d'enginyers militars, creat el 1711.

Per a entendre els orígens de l'Acadèmia de Barcelona, cal tenir en compte que Verboom, que va proposar al rei la necessitat de formar els oficials de l'exèrcit en matemàtiques, s'havia format a l'Acadèmia de Brusselles, una iniciativa de Sebastián Fernández de Medrano (1646-1705), un oficial que patrocinà aquesta formació creant el centre per a la guarnició espanyola dels Països Baixos.¹² Fernández de Medrano mantingué la seva acadèmia —sota l'empara de l'Exèrcit— i redactà diversos textos de suport a la figura d'un nou tipus d'enginyer-arquitecte, format científicament. La idea central que Fernández Medrano defensava i que el seu deixeble, Verboom, assumí era que l'art de la guerra s'havia de basar en les matemàtiques i, per tant, un bon oficial havia de tenir formació matemàtica.

Just després del final de la Guerra de Successió, en un informe de 1715, Verboom proposà la creació d'acadèmies de matemàtiques a les principals ciutats espanyoles. El rei li donà la raó, però li ordenà crear-ne una a Barcelona, lloc on Verboom residia, a càrrec, entre altres coses, de la construcció de la Ciutadella. El 1720, finalment, s'obrí l'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona, el primer director —i principal professor— de la qual fou Mateo Calabro. Els ensenyaments constaven de dos anys d'estudis comuns, més un tercer any de curs avançat. S'admetien quaranta alumnes cada curs, dels quals quatre podien ser no militars, és a dir, membres de famílies nobles amb interès per tenir una formació matemàtica.

No sabem amb gaire precisió el contingut dels ensenyaments dels primers anys. Del curs preparat per Calabro, només en coneixem alguns resums generals, excepte el tractat d'arquitectura, una còpia manuscrita (única?) del qual es troba a Salamanca i ha estat publicat.¹³

L'Acadèmia era una entitat singular, dirigida a l'Exèrcit, però sense vinculació directa amb cap dels cossos existents, tot i que el cos d'enginyers militars hi fou sempre molt present. De fet, sembla que Calabro

8. Albert GARCIA ESPUCHE, Alfons ZARZOSO, Josep M. CAMARASA, Àlvar MARTÍNEZ VIDAL, José PARDO TOMÁS, Teresa HUGUET TERMES, Adrià CASES IBÁÑEZ i Julia BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, *Medicina i farmàcia: Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2011.

9. Sobre els Salvador, *Salvadoriana: El gabinet de curiositats de Barcelona = El gabinete de curiosidades de Barcelona*, Barcelona, Museu de Ciències Naturals de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Botànic de Barcelona, 2014.

10. Vegeu, per exemple, M. Rosa MASSA-ESTEVE, «L'àlgebra al segle XVI a Espanya. L'*Arithmetica* (1564) del gironí Antic Roca», *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, nova època, vol. 1 (2) (2008), p. 311-317.

11. Horacio CAPEL, «L'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona i els enginyers militars a Catalunya», a Ramon PARÉS i Joan VERNET (dir.), *La ciència en la història dels Països Catalans*, vol. 2, Barcelona i València, Institut d'Estudis Catalans i Universitat de València, 2007, p. 681-708; Horacio CAPEL, Joan Eugeni SÁNCHEZ i Omar MONCADA, *De Palas a Minerva*, Barcelona i Madrid, Serbal i CSIC, 1988; Juan Miguel MUÑOZ CORBALÁN (coord.), *L'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona: El llegat dels enginyers*

militars, Madrid i Barcelona, Ministerio de Defensa i Novatesa Gràfiques, 2004; M. Rosa MASSA ESTEVE, Antoni ROCA-ROSELL i Carles PUIG-PLA, «'Mixed' Mathematics in engineering education in Spain: Pedro Lucuce's course at the Barcelona Royal Military Academy of Mathematics in the eighteenth century», *Engineering Studies*, núm. 3 (3) (2011), p. 233-253.

12. Juan Miguel NAVARRO LOIDI, *Las ciencias matemáticas y las enseñanzas militares durante el reinado de Carlos II*, Madrid, Ministerio de Defensa, 2004.

13. Mateo CALABRO, *Tratado de fortificación o arquitectura militar dado por el Capitán de infantería don Mateo Calabro ingeniero en segunda...*, estudi introductor, notes i glossari de Fernando R. de Flor, transcripció de María Isabel Toro Pascua, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1991.

era artiller, però fou admès al cos d'enginyers. Els graduats a l'Acadèmia de Barcelona, si volien entrar a un cos de l'exèrcit, havien de passar els corresponents sistemes de selecció, i els seus estudis eren un mèrit, però no una condició. Com han fet veure Capel i els seus col·laboradors, només el quinze per cent dels dos mil graduats a Barcelona al llarg del segle ingressaren al cos d'enginyers.

Calabro concebia l'Acadèmia preparatòria no solament dels cossos d'enginyers i artillers, sinó també d'oficials de marina. De tota manera, la consolidació de l'Acadèmia de Guàrdia Marines de Cadis creada poc abans (1717) probablement decantà la formació cap a les especialitats tècniques de l'Exèrcit de terra.¹⁴ Als anys 1730, l'Acadèmia de Barcelona visqué una crisi, per les diferències de criteri entre el director, Calabro, i l'enginyer en cap, Verboom. Aquest darrer volia garantir una formació de nivell adequat, evitant les escoles militars on es donava una formació massa breu i superficial (com a les acadèmies d'artilleria de França, deia Verboom). La pressió sobre Calabro també estava motivada pel poc control que aquest exercia sobre els assistents no militars als cursos, tant pel nombre (superaven de molt els quatre autoritzats), com per l'origen social (Verboom s'escandalitzava que fills de comerciants assistissin a les classes). Calabro es defensà, però acabà sent substituït el 1738 per Pedro de Lucuce (o Lucuze) y Ponce (1692-1779), ingressat a l'Acadèmia com a professor pocs anys abans. La discussió entre Calabro i Verboom serví a l'enyorat Ernest Lluch per a especular sobre l'extensió de la demanda de formació científica que hi havia a la Barcelona de postguerra.¹⁵

Sabem poc de la biografia de Calabro. Segons estudià Víctor Navarro,¹⁶ intentà crear una acadèmia de matemàtiques a València, però el grup de *novators* de la ciutat, encapçalats per Joan Baptista Coratjà (1661-1741) i Baltasar Íñigo (1656-1746), ho impedí.¹⁷

Amb la direcció de Pedro de Lucuce, l'Acadèmia de

Barcelona establí uns ensenyaments força estables. Tot indica que el curs preparat per De Lucuce fou la base de l'activitat de l'Acadèmia potser fins que fou tancada, el 1803. El curs de De Lucuce s'ha preservat únicament en els apunts de diversos alumnes que trobem dipositats en diversos arxius militars i civils. Una primera anàlisi de les diverses còpies d'apuntes permet veure una gran similitud, tot i ser les còpies separades en el temps o en l'espai, tenint en compte que l'Acadèmia barcelonina tingué «sucursals», on es podien fer els dos primers anys, a Ceuta, Orà i sembla que també a Melilla.

El curs tenia un contingut que podem considerar tradicional, incloent matemàtiques pures —geometria i aritmètica—, basades en els elements d'Euclides, i «físicomatemàtiques» (o mixtes) —estàtica, fortificació, artilleria, cosmografia, òptica i arquitectura.¹⁸ M. Rosa Massa afirma que hi ha aspectes originals tant en l'ordre de presentació de les temàtiques com en la integració d'aritmètica, àlgebra i geometria.¹⁹ El curs de De Lucuce no incloïa desenvolupaments d'avantguarda, com correspon als seus objectius. De tota manera, l'Acadèmia també realitzà alguna publicació, com ara una monografia sobre les seccions còniques. Per la seva banda, De Lucuce publicà el 1772 un tractat de fortificació, extensió del que corresponia al seu curs, un tractat que és considerat un clàssic en la història de la fortificació a Espanya.²⁰ Un dels successors de De Lucuce, Miguel Sánchez Taramas (???-???), director de l'Acadèmia en el període 1784-1789, havia optat el 1769 per traduir un manual britànic de fortificació, redactat per John Muller, al qual afegí comentaris i desenvolupaments, de manera que la traducció, en dos volums, és, en realitat, una obra pràcticament nova.

La producció impresa de l'Acadèmia inclou pocs títols més, però no podem jutjar la seva influència només per aquesta producció. Com Capel i altres autors han posat de manifest, els titulats a l'Acadèmia de Barcelona (uns dos mil entre 1720 i 1803) tingueren una gran influència en l'enginyeria militar espanyola del segle XVIII, amb obres rellevants, tant militars com civils, a l'Espanya peninsular, a les places espanyoles del nord d'Àfrica i a les colònies americanes.²¹ Recordem

14. Antonio LAFUENTE i Manuel SELLÉS, «El proceso de institucionalización de la Academia de Guardiamarinas de Cádiz (1717-1748)», a Javier ECHEVERRÍA EZPONDA i Marisol DE MORA CHARLES (COORD.), *Actas del III Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias*, vol. 2, Sant Sebastià, Editorial Guipuzcoana, 1986, p. 153-176; Manuel SELLÉS GARCÍA, «Navegación e hidrografía», a Manuel SILVA SUÁREZ (ed.), *Técnica e ingeniería en España*, vol. II, *El siglo de las luces: de la ingeniería a la nueva navegación*, Saragossa, Real Academia de Ingeniería, Institución Fernando el Católico, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2005, p. 521-554.

15. Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, 1996.

16. VÍCTOR NAVARRO BROTONS, *Tradicció i canvi científic al País Valencià modern*, València, Tres i Quatre, 1985.

17. Aquesta biografia tan atzarosa ha tingut recentment un tomb prou interessant. Una residència d'estudiants de Barcelona pertanyent a l'Exèrcit va adoptar el nom de Calabro, després d'haver de retirar-ne l'antic, per aplicació de la Llei de la memòria històrica.

18. Vegeu el treball citat en la nota 11 de M. Rosa Massa *et al.*

19. M. ROSA MASSA ESTEVE, «La Reial Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona (1720-1803). Matemàtiques per a enginyers», *Quaderns d'Història de l'Enginyeria*, vol. XIV (2014), p. 17-34.

20. PEDRO DE LUCUCE, *Principios de Fortificación que contienen las definiciones de los términos principales de las obras de Plaza y de Campaña: Dispuestos para la Instrucción de la Juventud Militar*, Barcelona, Thomas Piferrer, 1772; FERNANDO COBOS GUERRA, «La fortificación española en los siglos XVII y XVIII: Vauban, sin Vauban y contra Vauban», a Manuel SILVA SUÁREZ (ed.), *Técnica e ingeniería en España*, vol. II, *El siglo de las luces: de la ingeniería a la nueva navegación*, Saragossa, Real Academia de Ingeniería, Institución Fernando el Católico, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2005, p. 469-520.

21. CAPEL, SÁNCHEZ i MONCADA, 1988. Un titulat a Barcelo-

que el cos d'enginyers militars fou el responsable de les obres públiques a Espanya fins que es creà la Inspecció General de Camins (1799), promoguda per Agustín de Betancourt (1758-1824).²²

Un índex de la influència de l'Acadèmia de Barcelona és la presència de còpies del curs de De Lucuce en col·leccions privades, com la dels Renart (Biblioteca de Catalunya),²³ o el volum de geometria pràctica que es troba a l'Ateneu Barcelonès.²⁴

L'Acadèmia de Barcelona, junt amb la seva precedent a Brussel·les, foren entitats realment pioneres a Europa. En la seva època, a França —que anava a l'avantguarda en el terreny científic— l'ensenyament militar era encara força limitat. En realitat, els textos que sorgiren del món de l'ensenyament militar, com per exemple els deguts a Bernard Forest de Bélidor (1698-1761), sembla que anaven molt més enllà del que realment s'explicava a les acadèmies militars. El curs de De Lucuce, explicat a l'Acadèmia de Barcelona, té un enfocament més modest que els textos de Bélidor, però serví de base efectiva a l'activitat docent.

Com hem dit, l'Acadèmia de Barcelona, portada pel cos d'enginyers militars, no tenia per objectiu la formació d'enginyers i d'artillers. A França, la primera escola d'enginyers s'originà el 1747 amb l'escola de Perronet, germen de l'École des Ponts et Chaussées. L'École de Génie Militaire fou creada el 1748 à Mézières. A Espanya, el Reial Col·legi d'Artil·leria fou creat a Segòvia el 1764. L'Acadèmia d'Enginyers de l'Exèrcit, com a via d'entrada al cos d'enginyers, fou creada a Alcalá de Henares el 1803, després de ser dissolta l'Acadèmia de Barcelona.

2.2. Càtedra pública de matemàtiques de Barcelona

El tarragoní Tomàs Cerdà (1715-1791), que era professor del Col·legi de Nobles de Cordelles, de Barcelona, va aconseguir la creació d'una càtedra pública de matemàtiques al seu càrrec. La càtedra va iniciar el seu

funcionament el 1756 adjunta al Col·legi de Cordelles. Com que era una càtedra pública, acollia no només nobles sinó també plebeus: comerciants, artesans... Això comportà, sens dubte, problemes de classe, que es resolgueren amb l'edificació d'un aulari on desenvolupar les activitats.²⁵

Els ensenyaments d'aquesta càtedra tingueren un impacte clar en la societat barcelonina i catalana. El 1758, Cerdà publicà el primer volum del seu curs, consistent en uns elements d'aritmètica i d'àlgebra. El constructor Josep Renart estudià en aquesta càtedra i hi aprengué, segons el seu testimoni, a interpretar els plànols de construcció. Digué, per cert, que feien servir els plànols produïts a l'Acadèmia Militar de Matemàtiques.²⁶ D'altra banda, com veurem, alguns dels deixebles de Cerdà crearen, el 1764, l'anomenada *Conferència Fisicomatemàtica Experimental*. En aquell moment, Cerdà havia assumit una càtedra al Colegio Imperial de Madrid, però l'activitat de la càtedra de Barcelona passà a càrrec de Roc Gil. El 1767, Carles III declarà dissolta la Companyia de Jesús a Espanya i n'expulsà els membres. Cerdà, com els altres professors del Col·legi de Cordelles, i com els professors del Colegio Imperial de Madrid, pertanyia a la Companyia i anà a l'exili a Itàlia.

Aquesta situació provocà que del curs de Cerdà n'apareguessin únicament dos volums a Barcelona i el volum corresponent a artilleria el 1764, en relació amb el Reial Col·legi d'Artil·leria que s'inaugurà aquell any a Segòvia. La resta del curs de Cerdà quedà en manuscrits, que es troben a la Real Academia de la Historia, a Madrid.²⁷ Recentment, s'ha publicat el tractat d'astronomia, amb un estudi de Lluís Gassiot.²⁸ Està prevista l'aparició del tractat de càlcul diferencial, amb transcripció i estudi de Joaquim Berenguer.

25. Joan PUIG-PEY SAURÍ (coord.), *L'edifici de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona: Un testimoni viu de 250 anys d'història urbana*, Barcelona, Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, 2014.

26. Jaume ROSELL, *La construcció en l'arquitectura de Barcelona a final del segle XVIII*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya, 2010, disponible en línia a <<http://www.tdx.cat/handle/10803/6101>>; Jaume ROSELL COLOMINA, «Arquitectura i construcció en l'etapa setcentista de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona», a Agustí NIETO GALAN i Antoni ROCA ROSELL (coord.), *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX: Història, ciència i societat*, Barcelona, Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 311-322.

27. Santiago GARMA PONS, «La enseñanza de las matemáticas», a José Luis PESET (ed.), *Historia de la ciencia y de la técnica en la corona de Castilla*, vol. 4, Salamanca, Junta de Castilla y León, 2002, p. 311-346.

28. Tomàs CERDÀ, *Tratado de astronomía: curs dictat l'any 1760 a la Reial Càtedra de Matemàtiques del Col·legi de Sant Jaume de Cordelles, inspirat en la Philosophia Britannica de Benjamin Martin*, interpretació del manuscrit, introducció editorial i notes a cura de Lluís Gassiot i Matas, Barcelona, Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, 1999.

na, Félix de Azara, es convertí en un dels naturalistes més rellevants del seu temps, un antecessor de l'obra de Darwin. Vegeu, per exemple, Horacio CAPEL, «El ingeniero militar Félix de Azara y la frontera americana como reto para la ciencia española», a *Tres las huellas de Félix de Azara (1742-1821): Jornadas sobre la vida y la obra del naturalista español Don Félix de Azara*, Osca, Diputación de Huesca, 2005, p. 83-132 (inclòs a *Scripta Vetera*, núm. 97).

22. *Quaderns d'Història de l'Enginyeria*, vol. x (2009), Agustín de Betancourt y Molina (1758-1824), un ingénieur européen - an European engineer - un ingénieur européen (monogràfic coordinat per Konstantinos Chatzis, Dmitri Gouzévitch i Irina Gouzévitch).

23. Catàleg en línia a la Biblioteca de Catalunya: <<http://www.bnc.cat/cat/Fons-i-col·leccions/Cerca-Fons-i-col·leccions/Renart-familia>>.

24. L'exemplar està digitalitzat: <<http://mdc.cbuc.cat/cdm/ref/collection/manuscritAB/id/133471>>.

En el diari (*Quincenarios*) de Renart, que escrigué per al seu fill quan aquest combatia els francesos en la guerra (1808-1814), hi manifesta la importància del saber i explica la utilitat de les classes de matemàtiques del pare Cerdà, on feien servir, com hem dit, materials de l'Acadèmia Militar de Matemàtiques. Renart, un constructor-artesà (el seu fill esdevingué el primer arquitecte titulat de la saga), és un exemple de la demanda de formació científica que expressaven no solament les classes nobles, sinó també les classes treballadores, manufacturadors i comerciants de Barcelona.

2.3. *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona*²⁹

El 1764, com hem dit, es constituí la Conferència Físicomatemàtica Experimental, que el 1767 fou reconeguda com a Reial Conferència Física i que el 1770 adoptà el nom de Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona.³⁰ La Conferència es constituí a la rebotiga de l'apotecari Francesc Sala, que era una de les tertúlies que existien a la ciutat, però que va fer un pas per formalitzar la seva existència.

Estava composta inicialment per setze persones que es proposaven desenvolupar —privadament— un curs de física experimental. Aproximadament la meitat dels fundadors estaven vinculats al món de la sanitat: apotecaris, metges, un cirurgià, alguns de vinculats a l'Hospital de la Santa Creu i un, al Col·legi de Cirurgia. Hi havia, igualment, un batxiller en lleis, un notari, un canonge de la catedral i un cadet de la guarnició de Barcelona. Finalment, destaquem la presència de tres nobles molt rellevants a Barcelona i a Catalunya; un d'ells, Joan Antoni Desvall, fou el responsable efectiu de la Conferència i l'Acadèmia en els primers anys. El primer director de la Conferència, Francesc Subiràs, era batxiller en lleis, com a titulació universitària, però matemàtic pels seus coneixements. Ell es declarà deixeble de Tomàs Cerdà, igual que un nombre indeterminat dels altres membres fundadors. Tot indica, però, que Cerdà no participà personalment en les activitats inicials de la Conferència.

A partir de 1767, amb l'expulsió dels jesuïtes, l'activitat del Col·legi de Cordelles quedà interrompuda. L'Acadèmia es va fer càrrec de la càtedra pública de

matemàtiques, amb la qual cosa començà una activitat de projecció pública a la ciutat. Francesc Subiràs, que s'havia traslladat a la cort com a professor del Col·legi Imperial, fou comissionat pel rei per donar continuïtat a les activitats de Cordelles. El seu informe, de 1770, plantejava convertir-lo en un centre dedicat a la formació integral dels ciutadans, on les ciències tenien un paper molt important, a causa, segons ell, de les característiques de la població de Catalunya, dedicada a la manufactura i al comerç, o a les armes. Per descomptat, els ensenyaments podien ser assumits, en gran part, pels membres de l'Acadèmia de Ciències. La proposta de Subiràs no prosperà, però ens senyala de nou el gran interès per l'activitat científica que hi havia a Barcelona. Al cap d'uns anys, l'Acadèmia participà activament en l'ensenyament científic i tècnic a Barcelona, promogut, però, per una altra entitat, la Junta de Comerç. D'altra banda, l'aulari que fou construït per la càtedra pública de matemàtiques, propietat de la Corona, fou cedit el 1786 a l'Acadèmia i, des de llavors, n'ha estat la seu principal (amb diverses remodelacions, la més rellevant acabada el 1893).³¹

El 1770, en els nous estatuts s'inclougué el terme *arts* en el nom de l'entitat. S'ha d'entendre el significat d'aquest terme en el sentit de 'tècnica'. En aquell moment, es considerava que tot el que no era Natura era Art. Els artesans, tant constructors d'instruments com altres experts en diferents tecnologies, estigueren en contacte molt aviat amb la Conferència.³² Entre els constructors d'instruments, destaca Joan González, que proveí l'entitat amb el necessari per dur a terme les sessions experimentals. Ja el 1767, Josep Eudald Paradell fou nomenat conferent artista. El seu nomenament, prou especial pel fet de no ser un personatge amb mèrits acadèmics, sinó pràctics —Paradell era gravador i tipògraf—,³³ provocà una certa polèmica. L'Acadèmia regulà les condicions i fou González el següent acadèmic artista, escollit el 1776.

A Espanya, el moviment acadèmic de ciències, deixant de banda la medicina, tingué dificultats per a desenvolupar-se.³⁴ L'Acadèmia de Ciències i Arts de

31. PUIG PEY (coord.), 2014.

32. Carles PUIG-PLA, «Els primers socis-artistes de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (1764-1824)», a Agustí NIETO GALAN i Antoni ROCA ROSELL (coord.), *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX: Història, ciència i societat*, Barcelona, Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 287-310.

33. Vegeu Pilar VÉLEZ, *Eudald Pradell i la tipografia espanyola del segle XVIII*, Barcelona, Gremi d'Indústries Gràfiques de Barcelona, 1989.

34. José Luis PESET i Antonio LAFUENTE, «El conocimiento y el dominio de la naturaleza: la ciencia y la técnica», a Antonio MORALES MOYA (coord.), *Las bases políticas, económicas y sociales de un régimen en transformación 1759-1834*, Madrid, Espasa-Calpe, 1988, col·l. «Historia de España Menéndez Pidal», vol. xxx/1, p. 349-394.

29. Sobre l'Acadèmia, vegeu Agustí NIETO GALAN i Antoni ROCA ROSELL, *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona en els segles XVIII i XIX: Història, ciència i societat*, Barcelona, Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000; Antoni ROCA ROSELL, *Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona: 250 anys d'història*, Barcelona, Reial Acadèmia de Ciències i Arts, 2014.

30. El 1887, en uns nous estatuts, encara se simplificà una mica més el nom i passà a denominar-se Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona.

Barcelona fou, en certa manera, única. Val a dir que l'entitat barcelonina tenia força semblances amb acadèmies provincials franceses, lligades, com la de Barcelona, a societats locals molt dinàmiques.

3. CONTEXT: EL PROCÉS INDUSTRIALITZADOR CATALÀ

Els estudis d'història econòmica assenyalen les darreres dècades del segle XVII com de recuperació de l'economia catalana, després d'una crisi dramàtica, que afectà Catalunya des del segle XV, amb successió de diverses guerres, epidèmies que causaren gran mortalitat, pèrdua de l'hegemonia comercial (i militar) a la Mediterrània, marginació de la colonització d'Amèrica, etc., amb conseqüències com ara el declivi demogràfic. Aquest procés, però, es desenvolupà en el mateix període que abocà a la creació d'una agricultura productiva, centrada en la vinya i l'oli. Sobre la base d'aquests productes, es recuperà l'exportació, ara principalment al nord d'Europa. Aquesta activitat econòmica afavorí el naixement d'una nova manufactura, les indies —el nou tipus de negoci que donaria lloc a la industrialització. Barcelona fou una ciutat pionera a Europa; es tenen notícies documentals d'establiments d'indies ja el 1736. Durant el segle XIX, com ho ha estudiat J. Thomson i recentment À. Sánchez *et al.*, el desenvolupament d'aquesta indústria fou paral·lel al de diversos llocs d'Europa, singularment Anglaterra. Al segle XIX, tot i la força que continuà tenint el sector tèxtil català, les distàncies es farien més grans.³⁵

La desfeta de la Guerra de Successió i la destrucció material i humana consegüent es començaren a redreçar, doncs, en un parell de dècades. Els comerciants i fabricants catalans intentaren recuperar les institucions que havien estat el seu suport des de l'edat mitjana, com ara el Consolat de Mar. No encaixava en la nova ordenació jurídica, però finalment s'aconseguí la creació de la Reial Junta Particular de Comerç de Catalunya el 1758, tot i que no fou autoritzada a funcionar fins al 1763.³⁶ La Junta recuperà parcialment les funcions com a tribunal de comerç que tenia l'antic Consolat, actuà igualment com a «matrícula» de persones actives en l'economia catalana i, sobretot, rebé el

dret de pariatge (una taxa del voltant del dos per cent sobre el seu valor que havien de pagar les mercaderies que passaven pel port de Barcelona). Això atorgà uns cabals relativament importants que foren invertits, d'una banda, en la remodelació de la seu de la llotja, recuperada el 1767, amb la construcció d'un magnífic palau barroc que inclou l'edifici gòtic. D'altra banda, en el finançament de diverses accions, com subvencionar viatges d'estudi i d'«espionatge» industrial per Europa o la creació d'un sistema d'ensenyament professional. Igualment, la Junta actuà com a portaveu dels interessos dels comerciants i fabricants catalans, inclosa l'agricultura productiva, en qüestions com el lliure comerç amb Amèrica o la continuació d'infraestructures com el canal de Catalunya i Aragó.

3.1. Les escoles de la Junta de Comerç

A partir de 1769, la Junta de Comerç anà creant escoles professionals.³⁷ El procés s'inicià amb l'Escola de Nàutica; uns anys després, el 1775, seguí amb l'Escola de Disseny (més endavant anomenada de Nobles Arts).³⁸ Es veu en les dues primeres escoles que la Junta estava estretament lligada al món del comerç marítim i a les arts decoratives i la construcció, tan rellevants en un procés industrial. En els anys següents s'establiren altres ensenyaments, dels quals destaquem la càtedra de química aplicada a les arts (1805), la de mecànica (1808), la de física (1814) i la de matemàtiques (1819). Algunes d'aquestes càtedres es desenvoluparen als locals de l'Acadèmia de Ciències i Arts, de manera que es produïa una convergència entre les iniciatives de la Junta i l'entitat. En realitat, en els anys 1780, les dues entitats havien competit, per exemple, per establir l'ensenyament de la química. En aquest cas, en fou la Junta la promotora, però les classes tingueren lloc als locals de l'Acadèmia, dictades per un membre de l'Acadèmia, Francesc Carbonell i Bravo (1758-1837). Les càtedres oferiren un camp ampli d'ensenyament, en què les ciències i les seves aplicacions tenien un paper destacat, però també la taquígrafia, els idiomes moderns o, fins i tot, l'ensenyament per a sordmuts, una iniciativa prou pionera. Els ensenyaments promoguts per la Junta de Catalunya no eren, en general, massa originals; se n'havien creat de semblants a prou llocs

35. James THOMSON, *La indústria d'indies a la Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, L'Avenç, Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1990; James THOMSON, *Els orígens de la industrialització a Catalunya: El cotó a Barcelona, 1728-1832*, Barcelona, Edicions 62, 1994; Àlex SÁNCHEZ (coord.), *La indústria de les indies a Barcelona: 1730-1850*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat, 2011.

36. Àngel RUÍZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta particular de Comercio de Barcelona: 1758-1847*, Barcelona, A. G. Henrich, 1919 (reed., Alta Fulla, 1994); Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial, 1977.

37. Francesc X. BARCA SALOM, Pasqual BERNAT, Maria PONT I ESTRADERA i Carles PUIG-PLA (coord.), *Fàbrica, taller, laboratori: La Junta de Comerç de Barcelona: Ciència i tècnica per a la indústria i el comerç (1769-1851)*, Barcelona, Cambra de Comerç, 2009.

38. Pilar VÉLEZ, «El dibuix, base de l'aprenentatge tècnic i artístic: l'Escola Gratuïta de Disseny: la Classe d'Arquitectura: la Classe de Dibuix Lineal», a Francesc X. BARCA SALOM *et al.* (coord.), *Fàbrica, taller i laboratori: La Junta de Comerç de Barcelona: Ciència i tècnica per a la indústria i el comerç (1769-1851)*, 2009, p. 55-75.

d'Espanya, sovint per iniciativa dels governants il·lustrats.³⁹ Els ensenyaments de la Junta, però, acabaren demostrant una gran solidesa i arrelament. Algunes escoles, com les dues primeres (Nàutica i Nobles Arts), han arribat als nostres dies sense solució de continuïtat. A més, a l'Escola de Nobles Arts s'obrí una càtedra d'arquitectura, que fou un antecedent clar de l'escola que obrí el 1875. Les escoles relacionades amb les ciències exactes i la tècnica formaren, el 1851, l'Escola Industrial de Barcelona, origen de l'actual Escola d'Enginyeria Industrial de Barcelona.⁴⁰ Els ensenyaments de comptabilitat i economia donaren lloc, el mateix 1851, a l'Escola de Comerç, que igualment ha funcionat sense interrupció, actualment inclosa en la Facultat d'Economia i Empresa de la Universitat de Barcelona. Els ensenyaments de botànica i agricultura continuaren en la càtedra corresponent de l'Institut de Segon Ensenyament de Barcelona (creat el 1845). El sistema d'escoles de la Junta de Comerç fou cabdal perquè fos restablerta la Universitat de Barcelona el 1837, entre altres coses, perquè demostrava la viabilitat d'ensenyaments «superiors» a la ciutat. Quan es creà la llicenciatura en ciències (1857), a algunes persones que havien cursat estudis a les escoles de la Junta de Comerç se'ls reconegué la llicenciatura en ciències.

4. PER CONCLoure

Al llarg del segle XVIII i començament del XIX, es forjà la nova enginyeria com a professió científica, i les matemàtiques foren inicialment el marc conceptual en

què es desenvolupà aquesta enginyeria. A més, al llarg del període que hem considerat, noves disciplines com la química o la física experimental adquiriren protagonisme.

El segle XVIII començà a Catalunya amb la Guerra de Successió i la conseqüent derrota, amb el desmantellament de les institucions catalanes, incloses les universitats. L'activitat científica, però, no deixà de desenvolupar-se, malgrat unes condicions tan adverses. D'una banda, les noves autoritats establiren, el 1720, a Barcelona una Acadèmia Militar de Matemàtiques molt renovadora en el seu plantejament. Com que era un centre militar, vinculat al cos d'enginyers, els seus graduats portaren a terme la seva activitat en el conjunt de l'Imperi espanyol, però també a Catalunya. A més, l'Acadèmia estava parcialment oberta a la societat barcelonina i sabem que aquesta féu ús d'aquesta possibilitat.

D'altra banda, tot i el desastre de la Guerra de Successió, l'activitat econòmica, prou dinàmica d'abans de la contesa, es reprengué aviat, amb l'inici d'un procés d'industrialització. L'existència d'una societat activa es manifestà en iniciatives com la càtedra pública de matemàtiques (1756), la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (1764) i l'establiment d'ensenyaments professionals per part de la Junta de Comerç a partir de 1769. En aquestes activitats, hi trobem implicats aristòcrates, militars, metges, apotecaris, clergues i artesans «científics», forjant el que seria l'activitat tècnica moderna.

Una de les característiques de la nova enginyeria, com a professió científica, fou l'establiment d'escoles de formació, que substituïen (o complementaven) l'ensenyament fet directament als tallers o a les fàbriques. Es considera l'École des Ponts et Chaussées de París (1747) pionera en aquesta línia, però hem de considerar les experiències de Barcelona, tant a l'Acadèmia Militar com a la càtedra pública de matemàtiques, com els antecedents directes d'aquest procés.

39. Agustín ESCOLANO BENITO, *Educación y economía en la España ilustrada*, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, 1988.

40. Guillermo LUSA i Antoni ROCA ROSELL, «Historia de la ingeniería industrial. La Escuela de Barcelona 1851-2001», *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona*, vol. 15 (2005), p. 13-95.

LA SANITAT A CATALUNYA ENTRE LA PÈRDUA DE LA UNIVERSITAT (1717) I LA CREACIÓ DE NOVES INSTITUCIONS: EL COL·LEGI DE CIRURGIA (1760) I L'ACADÈMIA DE MEDICINA (1770)

JACINT CORBELLA

Secció de Ciències Biològiques (IEC)

En aquest període de gairebé mig segle hi ha un treball important en la vida del país, també en les estructures sanitàries, i això havia de tenir, per força, repercussions en la salut dels seus habitants. Venim de molts anys de guerra i patiment, i en aquests anys la patologia, les malalties, continuen. La vida real, diària, pel que fa a les malalties, no canvia, si més no de manera immediata, pel fet que mani un o altre. Si les idees (monarquia absoluta) no canvien pot ser bastant igual el nom de qui mani més. Però l'enfocament que es doni a la necessitat de millorar les condicions de vida, de disminuir la violència, de facilitar tant l'ensenyament com l'organització assistencial, sí que és important.

Hi considerem tres aspectes: 1) l'estat real, oficial i administratiu, de la sanitat i les normes que es dicten enfront de fets i problemes sanitaris concrets: la vigilància directa de la salut; 2) l'esment d'alguns metges catalans que van fer una tasca més o menys destacada fora del país; és un capítol que en altres etapes ha estat molt important i que en aquest primer mig segle del segle XVIII apareix com a molt secundari, i 3) el fet del desplaçament de la universitat de Barcelona a Cervera i les seves conseqüències: el que restà a Barcelona, el que es va fer a Cervera.

1. L'ESTAT DE LA SANITAT

Hi ha, ja fa alguns anys, un treball excel·lent d'Iris Figuerola, tesi presentada a la Facultat de Farmàcia, sobre anàlisi de documents d'interès sanitari en el segle XVIII, que comprèn aquests anys. Està en el fons de sanitat de l'Arxiu Municipal Històric de Barcelona. Potser té una visió massa optimista quan valora el nostre nivell, tot i que ho fa només des del punt de vista de les disposicions, de les normes. La política sanitària, imposada pel Decret de Nova Planta, s'explicita per l'edict de sanitat de 1721 de la Junta de Sanitat, que havia substituït l'antiga Junta del Morbo. Figuerola marca tres etapes:

1. L'aparició de la pesta dita de Marsella, de 1720, condiciona una intervenció directa de la Suprema Junta de Sanidad del Reino, que es menja, de fet, el paper de la Junta de Sanitat local, que només pot supervisar el compliment de les normes que vénen del govern central. Cal dir que les mesures dictades van tenir la seva eficàcia. Es remarca com, sense deixar de banda les

mesures demanant la protecció divina, es combinen normes positives de protecció i aïllament. Les mesures que es prenen són bàsicament: l'establiment d'un cordó sanitari, que porta a una disminució o supressió del comerç; l'emmagatzematge d'urgència de queviures i de medicines; els reconeixements mèdics dels vaixells; l'exigència de documentació (passaports) sanitària, que porta als denominats *butlletins* i *patents de sanitat*.

També hi ha la construcció del Llatzeret de Barcelona, el 1721, en condicions de manteniment a càrrec local, amb poc ajut del govern.

2. En el segon període, en els anys centrals del segle XVIII, hi ha tendència a deixar més llibertat per a les decisions de la Junta de Sanitat, amb menys control, administratiu o burocràtic, central. Segueix la por de la pesta, però ja es marquen directrius de lluita contra les endèmies en animals (epizoòties) amb normes de control i seguiment. Es nota el paper d'alguns «albeiters» o manescals, nomenats per la Junta. També és el cas de l'examen d'aliments.

L'atenció no se centra només a dins, sinó que s'està amatent a les normes del que passa a fora, en països i ports amb els quals es comercia. Com a malaltia, la pesta ha deixat un buit i ja es dedica més atenció a les febres pútrides, la ràbia i la tuberculosi.

3. El tercer període, últim terç del segle XVIII, tot i que hi ha continuïtat, queda fora del temps que ara s'estudia. Es diu: «L'equip mèdic que formaven Rafael Steva, Pau Balmas i Lluís Prats, va desenvolupar les funcions de sanitat durant catorze anys i la seva estabilitat va contribuir, sense cap dubte a que fos un dels períodes més fecunds que aquí s'estudia». Remarquem que els tres eren membres destacats de l'Acadèmia Medicopràctica, creada el 1770.

2. METGES CATALANS FORA DE CATALUNYA

Ja s'ha apuntat que és un període poc nombrós en aquest aspecte, si més no per l'estat actual de coneixements. S'esmentaran breument tres persones que van actuar fora de Catalunya amb un cert nivell. Per ordre dels anys de naixement, són Gaspar Casal, que actuà a Oviedo; Antoni Monràv, a Lisboa, i Pere Virgili, cirurgià, a Cadis.

Gaspar Casal (1680-1759) és un dels grans noms de la medicina a l'Espanya del segle XVIII. Però en el seu

temps fou pràcticament un desconegut, fora del seu àmbit de treball a Astúries. La seva catalanitat és només de passada. És veritat que va néixer a Girona a les aca-balles de 1680. El seu pare era militar, però hi devia estar poc temps. Sabem poc dels seus primers anys. Fou metge a Castella i s'establí a Oviedo, on fou un personatge de la vida local, perquè era metge del capítol de la catedral. Va escriure bastant, però no va publicar pràcticament res. Va ser un devot seu qui va publicar, amb caràcter pòstum, els escrits de Gaspar Casal. Entre ells hi ha un text notable, la primera descripció valorada de la pellagra, coneguda també com a *mal de la rosa*. És un text clàssic de la dermatologia.

El segon és Antoni Monravà i Roca (c. 1671-1753), molt menys conegut. Era de Ponts i un erudit local, Josep Esteve i Sala, en va impulsar el seu coneixement. Va estar uns anys a Lleida i a Madrid. Aspirà al Proto-medicat. Devia tenir mal geni. Es va establir a Lisboa, on el 1721 és anatòmic de l'Hospital Reial. Va escriure bastant, i sovint amb to polèmic.

El tercer és Pere Virgili (1699-1776), cirurgià de la marina, creador del Col·legi de Cirurgia de Cadis, el 1748, i després del de Barcelona, el 1760. La seva obra fou prou coneguda i important, des del punt de vista de l'organització de l'ensenyament de la cirurgia i de la millora d'aquesta professió. Aquí només s'ha esmentat.

3. LES CONSEQÜÈNCIES DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ: DE LA DEFETA ALS COL·LEGIS DE CIRURGIA (DE 1714 A 1760)

La Guerra de Successió va tenir una conseqüència directa sobre les estructures docents. Es van tancar les universitats de Catalunya, pel Decret de Nova Planta, i se'n va crear una de nova, que fou única, la de Cervera. Pel que fa a la medicina, es va perdre l'ensenyament de la universitat de Barcelona. L'hospital sí que va quedar, però sense capacitat docent. Van quedar els malalts de la Santa Creu, amb un hospital molt gran, però no s'ensenyava als metges. A Cervera hi havia facultat, però no hi havia malalts. Podem fer una anàlisi del que va restar a Barcelona i del que es va fer a Cervera.

4. EL QUE RESTÀ A BARCELONA

El traumatisme de la Guerra de Successió, la de 1714, la dels Borbó, va deixar Catalunya empobrida i canviada. S'havia perdut, com tantes vegades, una guerra; s'havien reduït, com tantes vegades, les llibertats; calia seguir. La repressió institucional va ser molt dura.

A Barcelona es va perdre l'ensenyament, però l'Hospital de la Santa Creu va seguir i allí es manté la continuïtat de l'activitat assistencial, que era de nivell no gaire alt. En altres viles la tasca sanitària continua-

va, i els mitjans en principi no eren ni millor ni pitjor que abans. En aquest ambient l'activitat seguia; els metges havien d'anar a estudiar a Cervera, però els cirurgians, que tenien un altre nivell, seguien fent la seva formació pràctica. I en la vida dels pobles això no es notava gaire.

El nivell no era gaire bo i els corrents de fora anaven tenint la seva importància. Hi ha un vent de redreç que afecta també la medicina. El progrés de la ciència mèdica ha estat intens, però més en el camp dels coneixements de base que en l'aplicació terapèutica pràctica immediata. El canvi en els coneixements de la medicina, respecte a dos segles abans, era espectacular; els resultats pràctics encara no ho eren, però arribarien.

En el cas de la nostra medicina, el punt de canvi, tot i que no és únic, ve amb la creació dels col·legis de cirurgia i, de manera també eficaç, amb la creació de les acadèmies de medicina i de ciències i arts. Recordem que aleshores medicina i cirurgia eren dues professions diferents i que la cirurgia, pel fet de ser inferior i no estar a la universitat, s'estalviava molts discursos llatins que eren substituïts per l'ensenyament pràctic. L'Acadèmia de Ciències en el seu començament també acollí alguns metges.

El canvi, si volem donar dades precises, serà visible amb la creació del Col·legi de Cirurgia de Cadis l'any 1748, fet per un català, Pere Virgili, amb un estol de col·laboradors catalans; el de Barcelona, fet pel mateix Virgili, el 1760, i l'Acadèmia Medicopràctica més tard, el 1770, però que es gestava des de 1754.

Què va passar aquí entre els anys del final de la guerra de Felip V i l'eclosió dels col·legis de cirurgia? La vida seguia i potser podem notar, encara que és una tendència inicial, un increment de l'interès pels temes que avui en diríem *de salut pública*.

Quan es va treure la universitat a Barcelona, van quedar els professors de medicina. El capdavanter era Josep Fornés, l'obra del qual ja s'ha comentat. Hi havia cinc catedràtics més de la facultat:¹

— **Joan Pla:**² sabem que el 1680 ja era doctor en medicina i aspirava a ensenyar anatomia a l'Estudi de Medicina. Va col·laborar en la memòria per evitar la propagació de la tisi. Remarquem que és un treball col·lectiu, cosa aleshores poc freqüent. Es conserven alguns manuscrits seus: *Commentariis in tres Galeni li-*

1. Manuel RUBIÓ I BORRÁS, *Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera*, vol. I, Barcelona, Librería Verdaguier, 1915-1916, 2 v., p. 97.

2. Josep Maria CALBET i Jacint CORBELLA, *Diccionari biogràfic de metges catalans*, vol. II, Barcelona, Rafael Dalmau, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1981-1983, p. 208 (en endavant, DB); vegeu, també, Francesc Xavier MIQUEL ROSELL, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, vol. I, Madrid, Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas, 1958-1969, 4 v., p. 153.

bros de morbo et symptomate, Anatomia i Tractatus varii de medicina. Probablement és seu el manuscrit *De febre maligna*.³

— **Francesc Fornells**: sabem que el 1697 ja era metge de la Santa Creu, on fou metge primer el 1708 i se'n va jubilar el 1730. Fou dels que rebutjà el trasllat a Cervera que els proposava el capità general. Se'n conserva obra manuscrita: *Physiologica medicina* i *Disputatio de Humoribus* (1698). Va morir el 1733.⁴

— **Rafael Esteve**:⁵ sabem que el 1712 era conseller de l'Ajuntament de Barcelona i que després de la rendició li foren confiscats els béns. Té relació amb la nissaga dels Steva, entre els quals hi ha més d'un Rafael, que va excel·lir a Barcelona alguns anys més tard, en el mateix segle XVIII.

— **Dídac Casetas**:⁶ també li foren confiscats els béns després de 1714. Se'n conserven alguns manuscrits:⁷ *Tractatus medici* (1715), *Praelectiones medicales* i *Tractatus seu historia partium in cavitate naturale contentarum*.

— **Jeroni Badia i Borràs**:⁸ era filipista i quan es produí la guerra havia estat traslladat a Mallorca pels partidaris de l'arxiduc. Fou nomenat catedràtic just acabada la guerra.

Altres metges o cirurgians de la Santa Creu van tenir una tasca important en el seu medi i temps. Entre ells, podem recordar:

— **Francesc Agulló** havia començat com a aprenent de barber el 1689 i arribà a cirurgià principal el 1712. Ho fou fins al 1731 en què es jubilà i morí. Era religiós.⁹

— **Josep Prats** succeí Agulló com a cirurgià principal. Sabem que va intervenir en les disposicions per tallar un brot epidèmic el 1743. Morí el 1747. Junta-ment amb **Carles Serra**, va publicar *Enchiridion chirurgicum xenodochii generalis barchinonensis...* (Barcelona, 1742), un fullet de trenta-vuit pàgines. Malgrat aquesta col·laboració, consta que ambdós van tenir problemes professionals entre ells.¹⁰

— **Joan Francesc Roig**¹¹ era, com a mínim, el tercer de la nissaga a l'Hospital. Fou cirurgià major, suplent el 1711 i titular el 1729. Un altre del mateix cognom, **Josep Roig**, sabem que havia estat catedràtic de cirur-

gia, i uns apunts manuscrits seus foren recollits per **Carles Pallejà** el 1726.¹²

— **Anton Tomàs**¹³ arribà a metge primer l'any 1737. Va col·laborar amb Bonaventura Milans en la primera edició del *Synopsis formularum medicarum* (Barcelona, 1742).

— **Carles Vicenç Rossell** era gironí, graduat a Montpeller el 1733, on havia estudiat amb una beca del Col·legi Bruguera. Fou metge segon de l'Hospital el 1747. Col·laborà en la segona edició del *Synopsis formularum...*, de B. Milans (1749). Anys més tard, el 1769, fou examinador del Protomedicat. Resten manuscrites les seves *Quaestiones medicae*, de 1733, l'any de la graduació a Montpeller.¹⁴

— També fou un personatge important en aquest temps, i ho serà més amb el Col·legi de Cirurgia, **Francesc Puig**, que el 1752 era cirurgià major de la Santa Creu.¹⁵ Va fer una obra activa fins al final del segle.

L'any 1744 es va modificar el sistema d'accés de metges a l'Hospital de la Santa Creu i es van ampliar les oposicions a places de metge d'entrada.¹⁶

Un càrrec important era el de *protometge*. Des de la darrerria del segle XVII ho era **Francesc Sanpera**.¹⁷ Sabem que va ordenar canvis en el preu dels medicaments: *Tarifa y nou redres en los preus de las medicinas an de exhigir los apothecaris...* (1698), que modificava les taxes de 1696.¹⁸ Fou protometge en tot el temps de l'arxiduc però, tot i que fou confirmat després per Felip V, aviat se li prohibí d'exercir.¹⁹ Aleshores hi hagué una corrua d'influències per aconseguir el nomenament.

L'Audiència féu, el 1716, una primera proposta en favor d'Antoni Monravà, que era de Ponts, i estava en segon lloc Salvador Closa, de Calaf. Monravà havia estat fet presoner l'any 1711 i intercanviat. Al cap de pocs mesos es varià la resolució, i es proposà Jaume Miró i, en segon lloc, Antoni Pera. Miró tenia aleshores seixanta anys i se'l considerava un metge amb bona experiència. Però sembla que els nomenaments els van fer directament des de Madrid, entre metges militars i sense escoltar el que deien aquí. El primer fou Joan Higgins, per poc temps, i, des de 1717 a 1734, Sebastià Creagh. En algun lloc és esmentat com a Sebastià Creus, probablement per problemes de pronúncia del cognom anglès. El van seguir Tomàs Clarasó i Vilar,

12. *Bibliografia medical de Catalunya*, Barcelona, Elzeviriana-Borràs, 1918, cèdula 2099, p. 379 (en endavant, BMC).

13. DANON, *Visió històrica...*, p. 140.

14. DANON, *Visió històrica...*, p. 142.

15. DANON, *Visió històrica...*, p. 143.

16. DANON, *Visió històrica...*, p. 142.

17. DB, vol. III, p. 85.

18. BMC, cèdula 2180, p. 395.

19. J. DANON, *Aportació a l'estudi social de la medicina a Catalunya (1768-1827)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1975, col·l. «Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana», núm. 34, p. 9-17.

3. La revista *Medicina e Historia* (en endavant, MH) publicà de manera fragmentada la llista dels manuscrits mèdics. Vegeu el número 33.

4. DB, vol. II, p. 29; vegeu, també, Josep DANON BRETOS, *Visió històrica de l'Hospital General de Santa Creu de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1978, 207 p.; MH, núm. 33.

5. DB, vol. I, p. 185.

6. DB, vol. I, p. 126.

7. MIQUEL ROSELL, *Inventario...*, vol. I, p. 522, i vol. II, p. 163.

8. DB, vol. I, p. 60; MH, núm. 46.

9. DANON, *Visió històrica...*, p. 139.

10. DANON, *Visió històrica...*, p. 141.

11. DANON, *Visió històrica...*, p. 139.

que era de Granollers (1734-1753), i Antoni Pla (1753-1766).²⁰ El 1766 el Protomedicat fou reorganitzat.

Així arribem a la meitat del segle, en què les coses ja aniran d'una altra manera. Les dates concretes que marquen el canvi són els anys 1748 i 1760, de fundació dels col·legis de cirurgia de Cadis i de Barcelona, els dos per l'empenta i amb la direcció de Pere Virgili. Aquesta ja és una altra part de la història.

5. EL QUE ES VA FER A CERVERA

Repetim una mica. Cal recordar-ho en aquest tricentenari que ha de ser de recuperació. La Guerra de Successió va ser un trauma molt important per al país. Van ser molts anys de guerra, recordem que Lleida va caure el 1707 i Barcelona resistí fins al 1714. També fou important per a la resta de Països Catalans. Les conseqüències de la batalla d'Almansa, amb la caiguda del País Valencià, el 1707, són prou significatives. Va ser un altre pas cap a la pèrdua de la identitat, dels drets que fins aleshores es tenien i del record de la unitat cultural.

En el cas del Principat, la cultura en fou afectada des del seu punt més alt, la Universitat. Aquí potser més que en un altre lloc es veu ben clara la intenció uniformadora i centralitzadora del primer Borbó. Les universitats havien estat, majoritàriament, punt de suport de Carles III, el candidat austríac. Felip V ho va tenir clar; les va tancar totes i en va fer una de nova, que fos única, situada en un lloc central del país i de control fàcil. Així va néixer la Universitat de Cervera.

La intenció política contra Barcelona fou clara. El 16 de setembre de 1714, cinc dies després de la rendició de Barcelona, el general vencedor, el duc de Berwick, va manar que es tanquessin els estudis de Barcelona i els va passar a Cervera. Només va deixar a Barcelona els de medicina i cirurgia i els de gramàtica, aquests a càrrec dels jesuïtes. Això era una mesura d'urgència, abans de crear la universitat. El nou curs havia de començar el 7 de gener de 1715.

A Barcelona van quedar, doncs, el 1715, els professors de medicina, que eren els doctors Josep Fornés, Joan Pla, Francesc Fornells, Rafael Esteve, Dídac Cases i Jeroni Badia. Aquest últim fou nomenat llavors perquè hi havia una càtedra vacant, el 16 de novembre de 1714, i una de les raons del nomenament fou la seva fidelitat al nou règim.²¹ Malgrat aquesta persistència,

20. DANON, *Aportació a l'estudi social de la medicina a Catalunya (1768-1827)*, p. 9-17.

21. Vegeu Manuel RUBIÓ I BORRÁS, *Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera*, vol. I, p. 94-97. Sobre la Universitat de Cervera, vegeu, també, Federico VILA, *Reseña histórica, científica y literaria de la Universidad de Cervera*, 2a ed., Cervera, Càtedra de Cultura Catalana Samuel Gili y Gaya de Cervera del Instituto

l'activitat a Barcelona va quedar gairebé anul·lada i no es va recuperar fins a la creació del Col·legi de Cirurgia l'any 1760 i l'Acadèmia Medicopràctica el 1770.

La mesura inicial fou el primer pas. El decret de creació de la Universitat de Cervera és d'11 de maig de 1717, i fou ratificat el 17 d'agost del mateix any. El 9 d'octubre s'ordenava la supressió de totes les universitats antigues de Catalunya.²² Ja hi havia hagut la idea poc abans de traslladar la universitat de Lleida a Cervera i la de Barcelona a Granollers.²³

Lleida fou una de les viles que va patir més ran de la guerra, i després de 1707 va quedar reduïda a set-cents veïns, amb molts exiliats. Com diu Lladonosa, «la universitat de Lleida no va morir de mort natural sinó que va morir pel tall de l'espasa borbònica [...]».²⁴ Poc més tard es va prohibir que els catalans poguessin estudiar en cap universitat fora d'Espanya i que, en cas de fer-ho, els seus títols no tinguessin validesa. El 1722 es va insistir en la prohibició que hi hagués estudis majors a Catalunya fora de Cervera.²⁵

Calia organitzar el nou ensenyament a Cervera, vila amb greus dificultats perquè els estudiants poguessin veure algun malalt. Per a l'ensenyament d'aquesta facultat es van dotar sis càtedres; no totes tenien la mateixa importància, ni en grau ni econòmicament. Hi havia tres càtedres permanents o perpètuas, que es deien *de propietat* i les altres tres eren temporals o *de regència*. S'establiren uns mecanismes d'ascens entre les càtedres.

Les tres càtedres principals, o de propietat, eren les de prima, vespres i pronòstics. Els sous anuals dels titulars eren de 380, 300 i 200 lliures, respectivament. Les càtedres de regència eren les de mètode, de simples i anatomia i de cirurgia. Els salaris eren de 180, 180, 200 i 200 lliures, respectivament.²⁶ Per a l'inici de l'ensenyament, l'any 1717, es van nomenar quatre catedràtics, per a les quatre primeres, que havien de prendre possessió el dia 11 de setembre:

— **Jaume Aran** ja era catedràtic de l'Estudi de Lleida i fou nomenat catedràtic de prima.²⁷ Era lleidatà i sabem que l'any 1720 era metge de l'Hospital de Santa Maria.²⁸

— **Antoni Pujol**, de Calaf; en sabem molt poc. Va morir abans de prendre possessió.²⁹

de Estudios Ilerdenses, 1981, 433 p., col·l. «Biblioteca de Cervera i la Segarra». N'hi ha una primera edició de l'any 1923. A les pàgines 405-425, hi ha una nòmina general.

22. RUBIÓ, vol. I, p. 133.

23. Josep LLADONOSA, *Noticia histórica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida*, Lleida, Col·legi Oficial de Metges, 1974, p. 97-98.

24. LLADONOSA, p. 98 i 100.

25. RUBIÓ, vol. I, p. 135.

26. LLADONOSA, p. 108.

27. LLADONOSA, p. 395; DB, vol. I, p. 48.

28. RUBIÓ, vol. I, p. 114.

29. RUBIÓ, vol. I, p. 114.

— **Jaume Castelltort**, de Cervera, nomenat catedràtic de pronòstics. Havia nascut a Cervera el 1647 i féu els estudis a Salamanca. Fou batlle de Cervera i durant la guerra fou perseguit per filipista. La seva designació es tractà probablement d'una recompensa política perquè ja tenia setanta anys quan fou nomenat.³⁰

— **Josep Morlius**, nascut a Cervera, però de família lleidatana, catedràtic de mètode el 1717 i de pronòstics el 1719. Morí el 1721.³¹

En conjunt, sabem poca cosa d'aquests professors inicials, del que van fer i sobre si van arribar a deixar alguna obra escrita.

La provisió de les càtedres de la nova universitat no degué ser prou eficaç i l'any 1725 es va manar que totes sortissin a oposició general, llevat d'algunes de canòniques. Així tenim una nova llista de professors, nomenats el 1726:

— **Francesc Cases**, natural de Tàrraga, catedràtic de prima. Sembla que des de 1721 ja ocupava la de mètode.³² Autor de manuscrits no publicats: *Methodus rationalis medendi humani corporis morbos* i *Tractatus utilissimus de morborum mulierium curatione*, que foren exposats en el 2n Congrés de Metges de Llengua Catalana de 1917, i *Commentarii in Galeni libros* (1718).

— **Antoni Pinós**, nascut a Cervera cap al 1681. El 1717 fou candidat a la càtedra de vespres, però fou elegit Pujol, que morí de seguida. El 1720 explicava pronòstics. Fou propietari de vespres el 1726 i el 1743 va passar a la càtedra de prima.³³ El 1760 consta com a «primicerio», càrrec d'una certa representativitat.³⁴ És autor d'una *Synoptica selectio de nutritione* (Cervera, 1750) i d'un *Tractatus medici*.

— **Agustí Corts i Armengol** fou el tercer que va guanyar l'oposició de 1726.³⁵ Havia nascut a Cervera i fou catedràtic de pronòstics el 1726; de vespres, el 1743, i de prima, el 1765. Hi ha notícia dels manuscrits següents: *Tractatus medici*, *Pathologia* (curs 1763-1764), *Physiologicae disputationes* (curs 1766-1767), *Tractatus de febrium curationem* i dos *Tractatus medici*, un sobre malalties de les dones i l'altre més general.

Per a les càtedres de regència, és a dir, no definitives o en propietat, sabem els noms d'alguns professors:

— De la cirurgia, se'n va encarregar l'any 1726 **Francesc Garcia**, natural de Cervera.³⁶ També era ceriverí **Magí Garcia**,³⁷ que se n'ocupà el 1728. Sembla que el 1765 encara exercia el professorat.

— **Francesc Rabassa i Morlius**, també nat a Cervera, el trobem l'any 1731 com a catedràtic d'anatomia,³⁸ de pronòstics el 1743 i de mètode. Autor d'un *Tractatus medici* (1734), *Universae medicinae ad leges circulationes anatomicas et mechanicas* (1738) i *Disertatio physiologico-pathologica ac therapeutica de corporis humani functionibus*.

— **Bonaventura Milans** havia nascut a Arenys,³⁹ féu els estudis a Montpeller i el 1739 és catedràtic d'anatomia de Cervera. Degué estar-hi poc temps perquè el 1740 el trobem com a metge supernumerari a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, on ascendí, i el 1747 és metge. També fou metge consultor de l'exèrcit d'Itàlia. És autor de *Synopsis formularum medicarum*, junt amb Antoni Tomàs (1742); d'una altra edició de títol més llarg, en col·laboració amb Carles Vicenç Rossell (Barcelona, 1749), i de *De disenteria castrensi* (Barcelona, 1747). Sembla que l'any 1785 actuà com a censor en algunes oposicions.

— **Joan Garriga i Borràs**, nat també a Cervera, llicenciat el 1732, el trobem com a catedràtic de mètode el 1738 i d'anatomia el 1751. Sembla que l'any 1740 va regentar, durant algun temps, la càtedra de prima.⁴⁰

Més tard, el 1755, fou catedràtic d'anatomia **Joan Franquès i Pagès**, nascut a Cornudella, al Priorat. Alguna vegada se l'esmenta com a Franquès. Nascut el 1726, era de nissaga de metges i cirurgians, amb forta implantació a Cornudella. La seva petjada a Cervera sembla escassa. Morí a Cornudella el 1779.⁴¹

— **Francesc Oliver**⁴² nasqué a Guardiola de Berga. Estudià a Cervera i l'any 1742 va guanyar la càtedra de mètode. L'any següent passà a la de pronòstics; el 1765, a la de vespres, i el 1772, a la de prima, encara que no coincideixen totes les dades.

— **Josep Coscollana**, nat a Montblanc, sabem que l'any 1743 fou catedràtic de mètode.⁴³

— La mateixa càtedra de mètode fou ocupada, l'any 1750, per **Josep Ramon i Sirach**, nat a Vimodí.⁴⁴

Tot l'ensenyament estava molt reglamentat i es feia en llatí. Els llibres de text estaven fixats i el marge de canvi era molt petit. Els primers estatuts de la universitat són de l'any 1726. Per matricular-se de medicina calia ser batxiller en arts, per qualsevol universitat. Els estudis duraven quatre anys, tres de teòrics i un quart

30. RUBIÓ, vol. I, p. 115; LLADONOSA, p. 407; DB, vol. I, p. 131.

31. RUBIÓ, vol. I, p. 115; LLADONOSA, p. 428; DB, vol. II, p. 158.

32. DB, vol. I, p. 126; BMC, núm. 594.

33. DB, vol. II, p. 207; LLADONOSA, p. 434.

34. RUBIÓ, vol. I, p. 277.

35. DB, vol. I, p. 156; LLADONOSA, p. 410.

36. LLADONOSA, p. 416.

37. DB, vol. II, p. 41; VILA, p. 413; LLADONOSA, p. 416.

38. VILA, p. 421; DB, vol. III, p. 15; LLADONOSA, p. 436.

39. VILA, p. 418; DB, vol. II, p. 139; LLADONOSA, p. 426.

40. DB, vol. II, p. 43; VILA, p. 413.

41. JACINT CORBELLA i EDELMIRA DOMÈNECH, *Científics del Priorat*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002, p. 47-49. Vila l'esmenta com a «Franquès», p. 413.

42. DB, vol. II, p. 174; RUBIÓ, vol. I, p. 410; LLADONOSA, p. 432.

43. RUBIÓ, vol. I, p. 406.

44. LLADONOSA, p. 436; DB, vol. III, p. 20; VILA, p. 421.

de mixt teoricopràctic. A més, s'havia de fer un altre any de pràctica, al costat d'un metge, a Cervera o en altres sis ciutats del país. Cada càtedra s'impartia durant els quatre anys. Pràcticament tot es feia a base de textos de Galè, que recordem que feia més de mil cinc-cents anys que era mort. Les disseccions estaven regulades: les disseccions «particulars» d'ulls, cor, ronyons i laringe es feien en peces de bous (moltó) o bous.⁴⁵

L'any 1749 es van aprovar uns nous estatuts, que no eren una reforma important ni essencial. La creació, l'any 1760, del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona va significar l'inici de canvis. Una primera conseqüència fou la supressió, l'any 1768, de les càtedres i l'ensenyament d'anatomia i cirurgia a Cervera, que es va manar que es fes al Col·legi de Cirurgia de Barcelona.

Una reforma substancial es va fer l'any 1784, potser massa tard per mantenir la viabilitat de Cervera, que ja tenia massa competència amb el Col·legi de Barcelona. Representa una obertura cap als nous coneixements. Quan es busca un llibre de text general es proposen les *Institutiones...* de Christian G. Ludwig, catedràtic de la universitat de Leipzig. L'obra havia estat publicada entre 1752 i 1758.⁴⁶ Això val per a les càtedres de prima i vespres.

Per a la de pronòstics segueixen els textos antics, amb els *Aforismes i Pronòstics* d'Hipòcrates.

Per a l'ensenyament de la matèria mèdica s'adopta el text de Lietaud, i el de Heister per a l'anatomia i la cirurgia, que s'intenten recuperar. Hi ha, també, dues

càtedres més d'institucions, amb el text de Ludwig.⁴⁷ Aquest pla d'estudis, que evidentment era bastant diferent, havia estat aprovat per Josep Masdevall, que manava a Madrid, i els catedràtics de Cervera foren Francesc Oliver, Josep Vidal, Bartomeu Prim i Gaietà Rojas, seguint l'ordre de les càtedres esmentades.

Veiem, doncs, que Cervera és un centre d'ensenyament, durant bastants anys l'únic del país que pot donar títols de metge, i que té un enfocament mirant cap al temps de la medicina de Galè. O sigui, una visió antiquada que no ha incorporat els progressos de la medicina dels últims segles. A part de l'enfocament, cal considerar les condicions de l'ensenyament, que per força havien de ser dolentes, en un lloc on no hi havia un nombre suficient de malalts que assegurés un bon ensenyament pràctic. Això va durar gairebé cinquanta anys, fins que l'impacte del nou Col·legi de Cirurgia de Barcelona va canviar la situació.

De l'anàlisi dels professors d'aquest primer període, podem treure'n algunes conclusions. Una és que van escriure molt poc. Una altra és que la majoria eren de la comarca mateixa, o sigui, d'un lloc on abans gairebé no hi havia tradició mèdica. La tercera és que cap d'ells, fins ara, ha estat valorat com a personatge important, de primer ni de segon ordre, de la nostra medicina. Els professors de prima o de vespres, els de màxim prestigi docent, en aquest primer mig segle —Aran, Cases, Pí-nós, Corts i Oliver— són, per ara, ben desconeguts. En resum, gris sobre gris.

45. RUBIÓ, vol. I, p. 293.

46. RUBIÓ, vol. I, p. 344.

47. RUBIÓ, vol. I, p. 346.

L'ÚS DEL CATALÀ EN L'ÀMBIT CIENTÍFICOMÈDIC ALS SEGLES XVIII I XIX

FERRAN SABATÉ I CASELLAS
Universitat de Barcelona

El català assolí una gran importància en la cultura europea de la baixa edat mitjana: fou l'idioma que expressà per primera vegada —entre totes les llengües romàniques— les idees científiques i filosòfiques als segles XIII i XIV.¹

Els inicis de la decadència en l'ús del català com a llengua acadèmica i literària els podem situar a partir de la segona meitat del segle XVI.² A partir d'aquest moment, es produeix tot un seguit de canvis polítics, econòmics, socials i culturals, que incidiran negativament en l'ús de la llengua catalana en general i en l'àmbit científic en particular.

Amb l'arribada de la monarquia dels Àustria, la cort marxa dels Països Catalans, i els càrrecs públics de confiança es van omplint amb persones alienes i desconegudes de la llengua pròpia del país.

Aquest trasllat de la cort, amb les consegüents fidelitats i imitacions per part de la noblesa i de les elits autòctones, produeix un progressiu canvi idiomàtic i una falta de mecenatge econòmic per a les edicions de llibres en català.

També el Renaixement propicià l'ús del llatí com a llengua culta i vehicular, de prestigi a tot Europa. L'ensenyament i l'edició de les universitats es fa majoritàriament en llatí, que es converteix en la *lingua franca* de l'edat moderna.

El desequilibri demogràfic entre Castella i Catalunya a l'edat moderna també va influir en el desequilibri lingüístic.

Un aspecte poc estudiat és el paper del control inquisitorial³ i el de la censura reial sobre les edicions de llibres científics i la seva repercussió en l'edició en català.

Finalment, no podem oblidar les disposicions legals prohibint el català, per part de les autoritats borbòniques, a partir del segle XVIII.

Per l'escriptor Joan Fuster, «el cas català de la Decadència, és el d'una profunda dimissió lingüística d'abast col·lectiu, que afecta els "autors" tant com els "lectors". És a dir, s'arribà en aquesta situació idiomàtica, per causes adverses externes i per deixadesa interna».

L'adveniment de la dinastia borbònica no féu més que agreujar la situació. El Decret de Nova Planta, amb el bandejament del català de l'Administració pública, de l'ensenyament universitari, de l'administració de justícia, àdhuc de l'ensenyament religiós, reclogué l'ús del català a l'àmbit domèstic i privat, i va afectar greument l'edició de llibres científics.

En el catàleg de l'exposició bibliogràfica annexa al 2n Congrés de Metges de Llengua Catalana, que recollí 2.625 títols d'obres mèdiques escrites per catalans o en català, publicat el 1918 amb el títol *Bibliografia medical de Catalunya* pel doctor Joan Freixas i Freixas i el bibliotecari Eudald Canivell, trobem que al segle XVI s'imprimiren trenta obres en català, una en castellà i seixanta en llatí. Al segle XVII, catorze en català, vint-i-vuit en castellà i cinquanta-set en llatí. I al segle XVIII, dotze en català i seixanta-set en castellà. Les diferències són prou significatives de la progressiva pèrdua d'influència del català en l'àmbit científic.

Al segle XVIII, el de les llums o de la Il·lustració, es produí a tot Europa el naixement o l'aparició de les acadèmies. Aquestes institucions, creades per les monarquies il·lustrades o amb el seu suport, eren agrupacions de savis interessats en l'estudi d'una matèria, que es reunien per intercanviar coneixements i publicar els seus treballs. A Barcelona, funcionaria des de l'any 1764 la Reial Conferència Fisicomatemàtica Experimental, que l'any 1770 es convertí en la Reial Acadèmia de Ciències i Arts. Doncs bé, en l'article vint-i-quatre dels seus Estatuts especifica clarament que l'idioma que calia parlar a la Conferència era el castellà.⁴ El mateix regia per a la resta d'acadèmies coetànies: la de medicina o la de bones lletres. Tota la seva activitat, ja fossin conferències o publicacions, era feta en castellà.

La Universitat de Cervera, creada per substituir les anteriors clausurades, tenia el llatí i el castellà com a llengües de treball.⁵

L'excepció en aquesta situació la trobem a Menorca, on sota l'administració britànica el català gaudeix d'una certa normalitat. Així, l'any 1778 es creà a Maó la Societat Maonesa, una associació similar a les acadèmies literàries existents arreu d'Europa en aquella època,

1. Gerard VASALLS, «L'ús del català dins la literatura científica», *Treballs de Sociolingüística Catalana* (València), vol. I (1977), 1974-1976: *Ponències al VIIIè Congrés Mundial de Sociologia de Toronto*, p. 157.

2. Joaquim NADAL I FARRERAS, *Dos segles d'obscuritat: XVI i XVII*, Barcelona, Dopesa, 1979.

3. Jordi VENTURA, *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*, València, Eliseu Climent, 1978.

4. Francisco SURIÀ, *Estatutos de la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de la ciudad de Barcelona*, 1771.

5. Ferran SOLDEVILA, *Barcelona sense Universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona, 1714-1837*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia, 1938.

on els seus membres presentaven els resultats de les seves recerques i creacions. Aquesta societat tenia el català com a llengua oficial, i era l'idioma vehicular de les seves conferències i publicacions.⁶ En aquesta Societat, un jove metge menorquí, graduat a Avinyó, va pronunciar un *Discurs relatiu a la botànica*, el qual fou il·lustrat amb l'exhibició de plantes naturals de l'illa. Uns anys més tard, el mateix doctor Bartomeu Ramis i Ramis va publicar un *Breu discurs sobre el pernicios, è indecent costum d'enterrà dins las iglesias*.⁷ El seu germà, l'erudit Joan Ramis i Ramis, publicà a Maó, l'any 1814, un treball titulat *Specimen animalium, vegetalium et mineralium in insula Minorica frequentiorum ad normam Linnaeani systematis*, en el qual, al costat del nom científic, escriu la denominació en vulgar o català.⁸

L'any 1751, George Cleghorn, cirurgià de la Royal Army, publicà a Londres un opuscle titulat *Observations on the epidemical diseases in Minorca From year 1744 to 1749*, que recollia la seva experiència i observacions de la seva estada a l'illa. En la tercera edició de l'any 1768, també publicada a Londres, trobem la descripció de plantes i animals vistos a Menorca, amb un vocabulari anglès-llatí-català que conté 411 termes i les seves equivalències.

Una obra molt popular al segle XVIII, coneguda com a *Llibre del prior*, fou publicada originalment en català, l'any 1617, per Miquel Agustí amb el nom *Llibre dels secrets de Agricultura casa Rustica y Pastorik: Recopilat de diversos autors Antichs y Moderns, de llengües Llatina, Italica y Francesa, en la nostra vulgar llengua Catalana*. Poc temps després, el 1626, fou traduïda al castellà pel mateix Miquel Agustí, amb l'afegit d'un vocabulari amb 260 termes agrícoles en sis llengües: castellà, català, llatí, portuguès, italià i francès. Al segle XVII, tenim constància de dues reedicions, l'any 1722 i el 1762.⁹

Unes obres d'utilitat econòmica foren traduïdes al català per Joan Pau Canals y Martí, que era director general de Tints del Regne i acadèmic de la Real Junta General de Comers de est Principat. El 1766 publicà *Recopilació de las reglas principals sobre lo cultiu y preparació de la planta anomenada Roja ò Granza (altra de las mes útils y necessarias al Art de Tintura)*, [...] a fi de promouvoir aquest important Ram de Agricultura, facilitant als Pagesos de Cathalunya la inteligencia de tot lo necesari a dit efecte, i el 1770 imprimí *Resumen de las principals memorias sobre la Grana Kermes de España ò*

Grana de Coscòll (que es lo Coccum ò Cotxonilla dels antics) utilissima à la tintura y altres Arts.¹⁰

Un altre gènere cultivat al segle XVIII fou el dels almanacs o calendaris amb informacions agrícoles, astronòmiques, religioses, etc. La majoria són d'autors anònims com les *Castanyolades. Diari de lo any del Sr. 1767* i *Almanak. Diari de lo Any del Sr. Bixest 1768*, i, elaborats per Esteva Bonet, *Pronostich diari per lo any del Senyor 1771* i *Pronostich diari per lo Any Bixest del Sr. 1772*.¹¹

De caràcter militar, hi ha l'opuscle de Joan Miquel de Vives *Obligacions dels Miquelets dels nous Tercios de Catalunya* de 1795.¹²

Amb finalitats pedagògiques trobem alguns opuscles anònims, com un abecedari: *A a b c...*, de 1712; les *Abeceroles y Doctrina cristiana per lo us del Estudi publich del Convent de PP. Agustins de Torruella de Montgri*, de 1780; uns *Principis de lectura Menorquina*, d'un maonès, de 1804, i una *Quertille des diète Menurqui per D. Jaume Ferrer y Parpal, méjje cirurgia y vucal de se cumissió d'instrucció publique d'aqueste ciutat*, de 1858.¹³

L'ornitologia i la ictiologia estan presents en l'obra de Marc Antoni Orellana: *Catálogo y descripció d'els pardals de l'Albufera de Valencia*, de 1795, i *Catálogo d'els Peixos qu'es crien, e peixquen en la Mar de Valencia*, de 1802.¹⁴

Però el gruix de la producció científica del segle XVIII està manuscrita.

Només acabada la Guerra de Successió, un metge rural a Rubí, Anton de Borja, recopilà i traduí una sèrie d'escrits mèdics i quirúrgics, amb el propòsit de facilitar la formació professional dels seus fills i altres interessats. Així, el 1716, escriu un *Ramellet de diferentes flors tan antigues com modernes. Recopiladas de diferentes Authors, y las demes experimentadas por mi Anton de Borja Cirurgia, per la Salut dels Pobres Malalts* i, el 1718, la *Segona part Ramellet de diferentes flors tan antigues com modernes*. El 1721, *Principis de cirurgia utils y proffitosos per los que profesan la facultat. Compost per Geroni de Ayala, Cirurgia de la Cort de Madrit i Tractat breu de flobotomia, fet per Diego de Bustos y traduïda en Catala per Anton de Borja, Mestre Sirurgia de Rubi*.

Pocs anys després, Carles Pallejà, cirurgià de Linyola, va escriure unes *Materias de Cirurgia. Compostas per lo D. Joseph Roig Cathedratic de Cirurgia de Barcelona*, el 1726, i novament l'any 1739 traduí els *Principis de*

6. Antoni-Joan PONS i Josefina SALORD (ed.), *Registre de la Societat Maonesa*, Maó, Institut Menorquí d'Estudis, 1991.

7. Joaquín Mª BOVER de ROSSELLÓ, *Biblioteca de escritores baleares*, vol. II, Palma, Imprenta de J. P. Gelabert, 1868, p. 223.

8. «Primeros botánicos de las islas Baleares», a <http://fabian.baleaerweb.net/post/33289>.

9. Josep M. SABATÉ BOSCH, *Un manual casolà de medicina: "El llibre del Prior". Segle XVII*, Manresa, Arxiu Històric de les Ciències de la Salut, 2002.

10. Marià AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de las obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Barcelona, Curial, 1977, colh. «Documents de Cultura-Facsimils», núm. 8, entrades 1912 i 1903.

11. Marià AGUILÓ, entrades 1983, 1984, 1985 i 1986.

12. Marià AGUILÓ, entrada 1967.

13. Marià AGUILÓ, entrades 1994, 1995, 1996 i 1997.

14. Germà COLÓN i Amadeu SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991.

Cirurgia, utils, y Profitosos para que pujan aprofitarse los Principiantes en la dita facultat, de Jerónimo de Ayala, molt en voga en aquella època.¹⁵

De la mateixa època, primera meitat del segle XVIII, es conserven diversos tractats manuscrits de cirurgia. Una traducció catalana anònima dels *Principios de Cirugía* del mateix Jerónimo de Ayala.¹⁶ De 1724, uns *Tractats de Cirurgia* de fra Joan Baptista de Tortosa i fra Pacià de Moià;¹⁷ un anònim *Curs de Anathomia segons las circulacions de la sang recopilat de diferents autors*,¹⁸ de l'any 1732; uns *Principis de Cirurgia*,¹⁹ anònims; un *Manual de Cyurgia*,²⁰ que recull vuit tractats de cirurgia en català, i un *Manuscrit de materias quirúrgiques recopilades de diferents autors*, de 1751.²¹

Entre els tractats de medicina de la primera meitat del segle XVIII trobem: la traducció catalana del *Tractat de febres y com se han de curar*,²² de Juan de Vidos y Miró, de l'any 1720. De l'any 1735, hi ha un *Recull factici de nou textos de medicina, cirurgia i farmàcia, en català, castellà i llatí*, d'un jove metge de Barcelona anomenat Antoni Rodés.²³

A la segona meitat del segle XVIII, predominen els textos manuscrits de medicina i farmàcia sobre els de cirurgia.

El 1762 trobem la traducció d'un text d'Anton Baudicelli, *Medicinals secrets facils, naturals y ben experimentats trets à llum y en llengua italiana impresos per Dn [...]*.²⁴ El 1764, un *Tractat de Medicina*²⁵ de fra Crispí; unes *Estadístiques mensuals d'enfermetats observades per un metge durant els anys 1774-1776*;²⁶ un text de Joan Pla, *De febre maligna*;²⁷ una *Miscel·lània Provençal de Antoni Bastero i Lladó* amb còpies de textos medievals mèdics, religiosos, històrics, jurídics, lúdics i àdhuc poètics;²⁸ un anònim, *Tractat de Medecina*,²⁹ de 1780, i tres anònims: *Tractats relacionats amb la medicina*, *Miscel·lània medica* i *Tractat de Medicina*.³⁰

Un *Diccionari d'Història Natural*, de 1766, per Francesc Llobet, monjo benedictí;³¹ un *Lèxic farmacèutic, alfabetitzat*;³² una *Miscel·lània de textos farmacològics, entre 1686-1725*;³³ un anònim, *Receptari de farmàcia*;³⁴ una *Llibreta d'algunes receptes*; un *Receptari, amb 35 receptes*; una *Farmacopea mèdica*;³⁵ unes *Receptes extretes per Joan Vila dels quaderns de Fr. Diego Font, religiosos del convent de St. Francesch de Bou*,³⁶ o el *Llibre de medicines per lo Col·legi de PP. Trinitaris Calçats de Barcelona*.³⁷

La drogueria també hi està representada per Francesc Borrell, amb *De la purificació dels set metalls*, de l'any 1703; l'anònim *Llibre de confitures i de drogues*, de l'any 1764, i Francesc Campany, amb *Receptes per a fer colors, tinta i daurar*.³⁸

De finals del segle XVIII tenim el manuscrit del cirurgià de Ripoll Eudald Raguer i Tutlló titulat *Dels Parts* i, de la mateixa època, el manuscrit de Pere Puig, cunyat de l'anterior, que es titula *Mèthodo de criar las criatures de llet*, que seria una traducció, comentaris i resum de l'obra original de l'italià Baldini.³⁹

De 1790 és un manuscrit profusament il·lustrat, *Plantas usuals iluminadas por Joseph Peix*.⁴⁰ Conté un catàleg amb unes tres-centes plantes dibuixades i pintades a l'aquarel·la, amb dos índexs, un en llatí i l'altre en català.⁴¹

Una prova de les relacions científiques entre Catalunya i França ens la dona el manuscrit del farmacèutic Joan Salvador i Riera, enviat a l'Acadèmia de Ciències de París, titulat *La pesca a Catalunya*, en francès, que conté un vocabulari català-francès dels peixos i les arts de pesca.⁴²

El segle XIX no fou gaire millor per a l'ús del català en l'àmbit científic, però sí diferent. Ens trobem amb el sorgiment del periodisme científic i un augment de la publicació de llibres en llengua vulgar. Això fa que disminueixi molt el nombre de manuscrits sobre temes

15. Pere VALLRIBERA I PUIG, *L'obra mèdica catalana de dos cirurgians del 1700, Anton de Borja i Carles Pallejà*, Barcelona, PPU, 1987.

16. Biblioteca de Catalunya (BC), ms. 1391.

17. Biblioteca de la Universitat de Barcelona - Fons de reserva (UB), ms. 33.

18. BC, ms. 341.

19. UB, ms. 38.

20. BC, ms. 1401.

21. Biblioteca de Montserrat, ms. 655. Citat per Joan PERELLADA I FELIU, «Principis de Cirurgia de Francesc Puig (Barcelona, 1753)», a *I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana*, vol. II, Barcelona, Scientia, 1971, p. 231.

22. BC, ms. 86/4.

23. BC, ms. 3523/4.

24. BC, ms. 2256.

25. UB, ms. 26.

26. UB, ms. 1654.

27. UB, ms. 1748.

28. UB, ms. 239.

29. UB, ms. 9.

30. UB, ms. 614, 1834 i 1937.

31. Manuscrit donat a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona pel seu nebot Llobet i Vall-llosera, no localitzat.

32. UB, ms. 1125.

33. Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès.

34. BC, ms. 3421.

35. UB, ms. 1119, 1748 i 1551.

36. BC, ms. 2599.

37. UB, ms. 1777.

38. Josefina MATEU IBARS, «Manuscrits de medicina i ciències afins a la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona», *Gimbernat*, vol. I (1984), p. 187-203.

39. Manuel M. ESCUDÉ i Josep GRAU (cur.), *Textos mèdics catalans: Pediatria i Obstetrícia al s. XVIII*, Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 1989.

40. Biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya.

41. M.ª Dolores GASPÀR GARCÍA, «El Jardín Botánico y el Real Colegio de Cirugía de Barcelona (1784-1793)», *Medicina e Historia*, núm. 51 (1994), p. I-XVI.

42. Jordi LLEONART i Josep Maria CAMARASA, *La pesca a Catalunya el 1722: Segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*, Barcelona, Museu Marítim de la Diputació de Barcelona, 1987.

de ciència i augmentin les edicions de monografies i publicacions periòdiques.

Encara que aquesta tendència no beneficià gaire l'ús científic del català, l'aparició del fenomen literari de la Renaixença preparà el camí per al seu renaixement.

Així, durant la primera meitat del segle XIX, i coincidint amb les primeres manifestacions literàries en català, trobem l'aparició d'una sèrie de vocabularis que acompanyen llibres de botànica i de terapèutica, que mostren l'equivalència en català dels termes o substàncies mencionats en llatí, castellà o altres idiomes. Aquests vocabularis foren preparats pels traductors de les obres foranes o pels mateixos autors si aquests eren autòctons.

Així, tenim un *Índice catalan de las sustancias medicinales*, de Joan Baptista Foix i Gual;⁴³ una *Lista alfabética de varias plantas citadas en el curso de esta obra, y de otras muchas que no lo estan, con su denominación sistemática, vulgar y provincial*, de Francesc Oliveres i Morera;⁴⁴ un *Índice castellano, catalan y latino sistemático y oficial de los nombres de varias sustancias medicinales particularmente vegetales, para mejor inteligencia de esta obra y de la materia médica externa del doctor Juanich*;⁴⁵ un *Vocabulario castellano-mallorquin*, de Fernando Weyler;⁴⁶ *Catalogo con las correspondencias en Castellano, Catalan, Latino sistemático y oficial, y Frances*, de José Antonio Balcells, catedràtic de farmàcia;⁴⁷ *Vocabulario Castellano-Catalan*, de Josep Oriol Ronquillo,⁴⁸ i *Vocabulario Catalan-Castellano de los nombres de los medicamentos que mas diferencias ofrecen entre sí en ambos idiomas*, del mateix Josep Oriol Ronquillo.⁴⁹

Cal afegir l'obra d'Antonio Cipriano Costa y Cui-xart de l'any 1864, *Introducción a la Flora de Cataluña y catalogo razonado de las plantas observadas en esta region*, que conté un «Vocabulario catalan, castellano y botánico» a les pàgines 293-343.⁵⁰

Aquests vuit vocabularis, apareguts entre 1838 i 1864 (entre l'*Oda a la pàtria* de Bonaventura Carles Aribau i la restauració dels Jocs Florals de Barcelona), constitueixen un exponent de l'incipient renaixement

de l'ús científic del català. El primer pas era, sens dubte, el coneixement i la reivindicació del vocabulari propi: recuperar el nom de les coses.

El 1843, Emili Pi i Molist, en un sojorn que féu a Mallorca, deixà manuscrita una obra de botànica, que també conté un vocabulari o correspondència en català dels noms sistemàtics de les plantes: *Catálogo de algunas plantas que crecen en las Islas Baleares o materiales para la formación de una Flora Baleàrica con la correspondencia castellana, mallorquina, menorquina y catalana de los nombres sistemáticos de los vegetales, sus localidades y la época de su florecencia*.⁵¹

En l'àmbit de la medicina, hi ha un manuscrit anònim, atribuït a Narcís Bassa, *Noms de tots los aixarobs usuals i la virtut d'ells*,⁵² i dos fullets impresos a València el 1827, titulats *Rahonamend o colòqui nou que sobre la medicina curativa de monsiur Larvà han tingut el mestre Gòri, y el tio Tôfol...*, i *Dialogo reflexiu entre dos amics de la veritat en contestació al colòqui nou sobre la medicina curativa de Monsieur Laroà*.⁵³

L'any 1834 va aparèixer una traducció catalana del llibre de Mateo Seoane *Instruccions generals sobre'l modo de preservarse del Colera Morbo epidemich, ab indicacions de son metodo curatiu*, feta pel doctor Joan Baptista Foix i Gual.⁵⁴

I quatre reculls del que anomenaríem *medicina domèstica*, molt usual al segle XIX. Dos d'anònims: *Llibre nou que conté varios secrets de naturalesa, y utils é importants remeis contra tot genero de mals. Tret dels millors autors coneguts fins ara, traduhit del castellà al català per major intelligencia dels que no entenen la llengua castellana y á mes anyadits alguns jochs de mans*, de 1826, amb reimpressions de 1830 i 1870, i *Lo remediador, ó sia copia de alguns remeis que usava lo célebre Senyor Vehi de la Pera, que facilitá al Sr. Genover de Vilanant. Se han anyadit molts altres remeis, y corretgit en esta impressio*, de 1845, amb reimpressions de 1860 i 1898.⁵⁵ De Joseph Torras y Roderigas, *Lo Metxe y apotecari dels pobres: llibret de remeis utils y aprovats dels millors metjes espanyols, inglesos y francesos; traduïts ecsactament ab catala del castella y frances*, de 1859,⁵⁶ i un manuscrit d'ús particular, el *Formulario, o, dispensatorio para uso de la botica del Dr. A. Pasqual farmaceutico de Vich*, de 1860.

A la primera meitat del segle XIX trobem algunes obres relacionades amb l'agricultura. El 1816, Juan

43. François FOY, *Curso de Materia Médica ó de Farmacología*, t. II, Barcelona, Imprenta J. Verdaguier, 1838.

44. Achille RICHARD, *Nuevos elementos de Botánica y de Fisiología vegetal*, t. II, Barcelona, Imprenta de José Rubió, 1839.

45. Joan Baptista FOIX Y GUAL, *Arte de recetar y Formulario práctico*, 2a ed., Barcelona, Imprenta de Benito Espona, 1843.

46. Fernando WEYLER, *Elementos de Botánica*, Palma, Imp. P. J. Umbert, 1843.

47. Pierre BOITARD, *Elementos de Botánica*, Barcelona, Imp. P. Tous y Cia., 1844.

48. Eugène SOUBEIRAN, *Nuevo tratado de Farmacia: Teórica y práctica*, t. II, Barcelona, Viuda é Hijos de Mayol, 1845.

49. M. PARENT-AUBERT, *El amigo de los enfermos ó verdadero manual de medicina doméstica*, Barcelona, Imprenta de J. A. Oliveres y Matas, 1846.

50. Barcelona, Imprenta del Diario de Barcelona, 1864.

51. Juan LLABRÉS BERNAL, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: Siglo XIX*, vol. III, Palma, Sociedad Arqueológica Luliana, 1962, p. 123.

52. BC, ms. 4160.

53. Biblioteca del Instituto de Historia de la Medicina y de la Ciencia López Piñero.

54. Josep Maria CALBET i Jacint CORBELLÀ, *Diccionari biogràfic de metges catalans*, vol. II, Barcelona, Rafael Dalmau, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1982, p. 25, entrada 1835.

55. Marià AGUILÓ, entrades 1941 i 1942.

56. Biblioteca Pública Arús.

Soler Faneca publicà el *Plan de los canales proyectados de riego y navegación de Urgel*, que inclou la *Memoria y proyecto per regar l'Urgell per medi d'un canal. Escrita per Pere Ripoll de la vila d'Anglessola Sindich de la Junta de poble d'Urgell y ribera de Sio*.⁵⁷ També hi ha una anònima *Instrucció per cultivar l'arros de secà en las provincias de España, traduït al català per millor inteligencia dels pagesos*, de 1831.

El 1847 aparegué una *Cartilla rural en aforismes catalans, basada en las reglas donades per los mes classichs agrónoms antichs y moderns, nacionals y estrangers, y en las observacions y prácticas dels millors cultivadors*, escrita per Narcís Fages de Romá. I del mateix autor, el 1853, *El amic dels llauradors o aforismes rurals compostos en català y castella per N. F. De R.*⁵⁸

Una publicació molt important, amb continuïtat fins als nostres dies, és el *Calendari del Pagés*, de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, iniciat l'any 1856; conté consells útils sobre la sembra i la recol·lecció, la meteorologia, la sortida i la posta del sol, etc.⁵⁹ El 1861 aparegué una *Ressenya en defensa de les vinyas a rabassa morta y modo practich de amillorallas*, d'un tal Bonaventura Plantada.⁶⁰ Finalment, hi ha un *Tractat manuscrit d'agricultura*,⁶¹ d'un tal Fontanet, de l'any 1875.

En l'àmbit del comerç i de l'economia, hi ha tres obres anònimes que tracten temes de pesos, mesures, monedes i les seves equivalències en diferents sistemes vigents en aquell moment.

De 1818 són els *Elements de Aritmética, y rahó de las principals monedes, pesos y mesures, que se usan en Espanya y sas Islas adjacents*. El 1841 apareixia una *Nova colecció de Reduccions [...] de tota clas de monedes corrents [...]*. I del 1853 tenim un *Manual del nou sistema Metric-Decimal de pesos, midas y monedas ab taulas comparativas entre las antiguas y modernas de Catalunya ab sas equivalencias*.⁶²

De caràcter militar hem trobat dues monografies: de 1832, *Metodo que ha de observarse en la limpieza y conservacion de las armas, y materials ques dehuen emplar, tant per las pessos de ferro, com per las de llauto, i una Instrucció per lo servey dels individuos, cabos y sargents de la Milicia Nacional*, de 1855.⁶³

De caràcter astrològic tenim tres obres: el *Nou Lluinari perpetuo portatil*, de Francisco Roca, de 1834; el *Pronostich perpetuo que feu Mestre Pere Esperansa teixidor de ofici, natural de la vila de Felanitx*, de 1886, i el

Calendario profetico para el reino de Valencia, de J. Pata de Cabra (probablement un pseudònim), de 1849.⁶⁴

A la segona meitat del segle XIX, a més de llibres i monografies, apareixen articles de caire científic en diaris i publicacions periòdiques, que eixamplen el ventall d'ús de la llengua. El capítol més nombrós és el de les ciències naturals i, en particular, la botànica.

El més prolífic fou el metge Francisco Barceló y Combis, que fou catedràtic de l'Institut Balear de Palma i va publicar diversos articles i obres en què apareixen els noms catalans de les plantes i els animals descrits. El 1867 van aparèixer uns *Apuntes para una flora de las islas Baleares*;⁶⁵ el 1876, *Nuevos apuntes para una flora de las islas Baleares*, i, entre 1879 i 1881, la *Flora de las islas Baleares*, amb un diccionari dels noms balears, castellans i catalans de les plantes descrites. També el *Catálogo metódico de las aves observadas en las islas Baleares*,⁶⁶ *Catálogo metódico de los peces que habitan o frecuentan las costas de las islas Baleares*,⁶⁷ *Apuntes para la fauna Balear (Mamíferos y crustáceos marinos)*⁶⁸ i *Nuevos apuntes para la Fauna Balear (Reptiles, moluscos terrestres y de agua dulce)*.⁶⁹

Juan Joaquín Rodríguez y Femenías també es va interessar per la botànica de les Balears, i el 1865 va publicar un *Catálogo razonado de las plantas vasculares de Menorca* i, el 1874, el *Suplemento al Catálogo de plantas vasculares de Menorca*, en què descriu vuit-centes seixanta espècies i en dóna la indicació del nom vulgar (català).⁷⁰

El 1879, Leandre Pons i Dalmau inicia la publicació en fascicles al *Diari Català* de la traducció del diari de Charles Darwin *El viatge d'un naturalista alrededor del món fet a bord del barco "lo Llebrer"*.⁷¹ El mateix any, el canonge Jaume Almera publicava *Estudis geològics sobre la constitució, origen, antigüetat y pervenir de la Montanya de Montserrat*.⁷² El 1882, Estanislau Vayreda presentà un *Catalech de la flora de la vall de Nuria*.⁷³

De l'àmbit agrícola és un fullet de Lluís Justo i Villanueva, de 1874, titulat *Laboratori Quimic del Pa-*

64. Marià AGUILÓ, entrades 1987, 1988 i 1989.

65. *Revista de los Progresos de las Ciencias Exactas, Físicas y Naturales*, t. 17, núm. 5 i 6 (1867).

66. *Revista de los Progresos de las Ciencias Exactas, Físicas y Naturales*, t. 15, núm. 1 (1866).

67. *Revista de los Progresos de las Ciencias Exactas, Físicas y Naturales*, t. 18, núm. 3 i 4 (1868).

68. *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, t. iv (1875).

69. *Museo Balear de Literatura, Ciencias y Artes*, any II, núm. 18 (1876).

70. *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, t. III (1874).

71. Xavier DURAN, «Més sobre el 98: la ciència en època de canvi», *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Ciències i Lletres de Catalunya* (Barcelona), núm. 106 (1998), p. 47-50.

72. *Revista La Veu de Montserrat*.

73. Associació Catalana d'Excursions.

57. Marià AGUILÓ, entrades 1948 i 1947.

58. Marià AGUILÓ, entrades 1914 i 1915.

59. Jaume VICENS VIVES i MONTSERRAT LLORENS, *Industrials i polítics: Segle XIX*, Barcelona, Vicens-Vives, 1991, p. 33 i 272 (suplement d'*El Observador de la Actualidad*).

60. Marià AGUILÓ, entrada 1922.

61. *Revista Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes* (Palma), vol. I (1875).

62. Marià AGUILÓ, entrades 1961, 1962 i 1963.

63. Marià AGUILÓ, entrades 1968 i 1969.

gés.⁷⁴ Des de l'any 1877 i fins al 1889 es publicà a Barcelona una revista titulada *L'Art del Pages. Perodich Setmanal*.⁷⁵ De Cels Gomis Mestre⁷⁶ són els opuscles *Lo llam yls temporals*, de 1884; *Meteorología y Agricultura populars*, 1888, i *Botànica popular*,⁷⁷ de 1891. El manescal Antoni Bosch publicà, el 1890, l'opuscle *Aplech de conseys higienichs per preveni s'augment des mal des pòrchs y remeis per totd'una que comensa sa malaltia (dedicat a n'ets amos y pagesos mallorquins)*, i, finalment, *L'Amich dels Pagesos. Calendari català 1899*.

El Sarracossano. Calendari mallorquí y castellà, calculad a s'observatori de S'Arracó per lo any de 1870 sortí també els anys 1871, 1872 i 1873. Constantí Llobart publicà a València, entre els anys 1875 i 1884, *Lo Rat-Penat. Calendari llemosi...*⁷⁸

Entre 1878 i 1891 es publicà a Barcelona *L'Excursionista: Butlletí Mensual de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*.⁷⁹ Miquel Cuní i Martorell edità dos opuscles: *Una excursió entomològica nocturna*,

el 1892, i *Records d'una excursió entomològica a Arbúcies*, el 1899.

El metge i home del primer catalanisme Agustí M. Gibert produí, el 1892, un *Catalech de la flora de la ciutat de Tarragona, y son terme*⁸⁰ i *Consideracions sobre las midas que debuen pendrer los municipis per evitar lo contagi de la tuberculosi*.⁸¹

I Narcís Batlle Mascort, per cloure el segle, publicà *Contagi de les granulacions: medis practichs per evitar sa propagació*.

Si fem balanç de la producció científica en català als segles XVIII i XIX, podem dir que és pobra, però no un desert, com es creia al segle XX. Les obres originals són poques; trobem bastants traduccions i recopilacions d'obres d'autors forans; junt amb vocabularis de termes científics amb la seva correspondència catalana, cosa habitual en una situació de supervivència. Aquesta tendència desfavorable començarà a canviar des de principis del segle XX.

74. Biblioteca Ateneu Barcelonès.

75. Biblioteca Pública Arús.

76. Associació Catalana d'Excursions.

77. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*.

78. Biblioteca Pública Arús.

79. Biblioteca Pública Arús.

80. Joan MARCH NOGUERA, «Els impulsors de la creació del llenguatge científic català modern i el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana», *Estudis Baleàrics* (Palma, Institut d'Estudis Baleàrics), núm. 82/83 (maig 2005 - gener 2006), p. 227-246.

81. *Boletín de la Academia de Higiene de Cataluña* (gener 1895).

APÈNDIX

JORNADA SOBRE LA PRODUCCIÓ DE L'AIGUARDENT A CATALUNYA I LA SEVA RELACIÓ AMB LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

JOSEP M. PUIGGRÒS I JOVÉ
Institució Catalana d'Estudis Agraris (IEC)

1. RESUM DE LA JORNADA

Durant l'any 2014, la Secció de Viticultura i Enologia de la Institució Catalana d'Estudis Agraris ha organitzat diverses activitats lligades a l'aiguardent, el producte resultant de la destil·lació del vi. La raó per la qual hem dedicat l'atenció a aquest tema ha sigut que l'aiguardent va ser un producte molt important d'exportació a partir de finals del segle XVII i fins al segle XIX. Als inicis, l'exportació es va dirigir principalment a Holanda i a Anglaterra. Els nostres historiadors, com Jaume Torras i Josep Fontana, defensen que l'existència d'aquest comerç va ser un dels punts que va influir en el fet que Catalunya es decantés per la dinastia austríaca, enfront de la borbònica, en el procés de successió de la Corona hispànica a la mort de Carles II. En aquest cas, aquest suport es va produir pel temor que la dinastia borbònica, pels seus lligams amb França (principal productor d'aiguardent), pogués perjudicar aquest comerç que Catalunya havia iniciat amb aquests països gràcies al bloqueig comercial d'Holanda i Anglaterra sobre França per motius de guerra.

La jornada es va realitzar a Reus perquè aquesta població és la primera que va iniciar el procés industrial de la producció de l'aiguardent i es va convertir en el primer centre de producció i exportació a partir del port de Salou. No va ser un fet casual escollir l'edifici de la centenària Estació Enològica de Reus per realitzar la jornada a causa del record que tenim de la seva tasca realitzada en pro de la nostra viticultura i enologia, avui continuada per l'Institut Català de la Vinya i el Vi.

La jornada es va dividir en tres parts. En la primera es van tractar els fets històrics de la Guerra de Successió lligats amb l'aiguardent, a càrrec de Jaume Torras, professor emèrit de la Universitat Pompeu Fabra (de la seva exposició en aquesta mateixa publicació hi ha el text de la comunicació i el resum); la ponent següent, dintre de la part històrica, va ser Anna Figuera, directora de l'Institut Municipal de Museus de Reus, que en la seva presentació ens va parlar de l'expansió de la producció de l'aiguardent de Reus a les comarques tarragonines, i de manera especial va fer referència al Priorat, que va iniciar la seva producció el 1710. També ens va parlar de la producció a la ciutat de Reus.

A Reus es va instal·lar la primera fassina l'any 1685 a Mascabó, camí de Vila-seca, i a continuació se'n van instal·lar moltes més fins arribar al màxim, durant el segle XVIII, quan es va iniciar l'exportació a les colò-

nies d'Amèrica. Tot aquest comerç va durar fins a la crisi que es va iniciar durant el segle XIX, a partir de la Guerra del Francès, en part provocada per la pèrdua de les colònies continentals d'Amèrica. Comportà una baixada del comerç de l'aiguardent a favor del vi, fins arribar a mitjan segle XX, en què la producció d'alcohol de vi que fins aleshores estava concentrada a les comarques tarragonines es va desplaçar cap a la Manxa.

Després de la part històrica, vàrem dedicar el segon bloc a la utilització actual de l'aiguardent procedent de destil·lació de productes vínics. Cal afegir que, ja a partir del segle XIX, apareixen destil·lacions procedents de cereals, de remolatxa o de patata que competeixen amb l'aiguardent vínic perquè són més econòmics.

Aquest bloc el va exposar, en primer terme, Matias Llobet, cap de l'àrea tècnica del Departament del Brandi de l'empresa Torres, que ens va fer un repàs històric de la fabricació d'aiguardents i, en concret, dels de vi. Va donar una explicació tècnica de tot el procés d'elaboració d'un brandi a partir del vi. També va explicar els mètodes d'obtenció dels aiguardents: la destil·lació i les seves fases, i finalment ens va parlar dels diferents sistemes d'envelliment dels aiguardents de vi per a elaborar els brandis arreu del món, i en particular el brandi català.

Seguidament va intervenir Maria Assumpta Mateos, professora de la Facultat d'Enologia de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona (URV), que va presentar la comunicació «El vermut i la seva elaboració», que en el resum ens diu:

El vermut és, potser, l'aperitiu vínic més conegut i consumit en l'actualitat a Catalunya. Ja en la primèria dels temps, cap al 1500 aC, els hindús empraven els vins herbacis per al tractament de les malalties estomacals i cardíacques, l'anèmia i com a eficaços antibacterians. Igualment, Hipòcrates utilitzava les infusions de donzell (*Artemisia absinthium*) i sàlvia, que donà nom al vi hipocràtic, del qual destacaven les propietats digestives, bàsicament degudes a les substàncies vegetals amargants i aromàtiques que estimulen les secrecions gàstriques i, per tant, la gana.

Pel que fa a la composició, la base quantitativa del vermut és el vi base més el mosto o la mistela, que representa com a mínim el 75 % del seu volum final. En segon lloc, el contingut en alcohol ha de ser superior al 15 %, i el sucre, que dependrà si el producte es vol més o menys dolç, estarà entre els 40 i els 140 g/l. El quart component és el caramel de sucre, que contribueix al

color, cos i gust propis del vermut vermell. El cinquè són les herbes aromàtiques: plantes senceres, fulles, flors, llavors, arrels i escorces que aporten l'amargor i les aromes característiques, i que solen integrar-se al conjunt per maceració directa en el vi o per infusió en aigua bullent.

Com ja és sabut, cada fabricant té la seva fórmula, fruit de l'experiència i el coneixement, si bé les herbes més emprades són gairebé sempre les mateixes, en diferents proporcions per a obtenir un total harmònic, agradable i constant: donzell, centaurea, sàlvia, hisop, nou moscada, anís estrellat, fonoll, vainilla, lliri de Florència, cúrcuma, canyella de Ceilan, quina, pell de taronja i/o llimona, etc.

Finalment, en la tercera part va intervenir Montserrat Nadal, professora de la Facultat d'Enologia de la URV, que va dirigir la part del tast sobre aiguardents i brandis, i en el seu resum ens diu:

El tast d'aiguardents i brandis comprèn les mateixes fases que un tast de vins: les fases visual, olfactiva i gustativa. Tanmateix, la singularitat de la seva composició química, que ve donada per l'alt percentatge en alcohol, entre 35 i 50°, suposa un fort condicionant a l'hora tant d'olorar com de percebre el sabor en boca.

L'alcohol provoca un efecte agressiu o cremant; per tant, s'ha de tenir cura en el primer cop de nas de no realitzar ensumades prolongades per no perjudicar els sensors olfactivs. Amb l'alcohol s'evaporen altres substàncies odoríferes, tot i que la gran concentració d'alcohol etílic fa més difícil descobrir-les en la degustació. El glop en boca haurà de ser ràpid i no s'ha de deixar estendre el líquid al llarg de la cavitat bucal, per no provocar deshidratació i insensibilitat de les papil·les gustatives. L'alcohol potencia les sensacions dolces a la punta de la llengua i també les amargues; en canvi, l'acidesa contribueix a l'equilibri general de manera discreta, sense percebre's.

Dos paràmetres a tenir en compte en la destil·lació són el tipus de copa i la temperatura del producte. La copa més habitual és la de forma de lira; no obstant això, la copa tulipa reglamentària (AFNOR) també ens pot ser d'utilitat. Una amplitud excessiva en el tancament superior de la copa deixaria escapar l'alcohol amb més velocitat i ens taparia les fosses nasals. Pel que fa a la temperatura de servei, es troba entre 8 i 10 °C si estem degustant aiguardent blanc, mentre que si es tracta d'un brandi envellit la temperatura ha de romandre entre 15 i 18 °C.

La jornada va acabar amb una visita al Museu del Vermut de Reus, recentment inaugurat. El seu creador, Joan Tàpias, és un col·leccionista que des de fa més de trenta anys recull de tot el món ampolles, etiquetes, documents i material molt divers relacionat amb el vermut. Aquesta col·lecció instal·lada en una casa del barri vell de Reus que també té servei de restaurant ens fa recordar que aquesta ciutat que als segles XVII i XVIII va ser la capital de l'aiguardent a Catalunya, durant el

segle XX es va convertir en la capital del vermut de l'Estat espanyol, i en el seu entorn encara podem trobar les empreses de producció catalanes més importants, com Yzaguirre, Miró o De Muller.

2. BREU RESUM HISTÒRIC DE L'AIGUARDENT A CATALUNYA

Primerament, voldria definir què entenem per *aiguardent*. Braudel¹ diu que l'aiguardent és el producte que s'obté per destil·lació del vi o de la brisa. Amb això s'obté la separació total o parcial dels constituents d'una mescla líquida segons la seva diferent pressió de vapor. Es realitza vaporitzant parcialment la mescla per escalfament i condensant els vapors obtinguts fent-los passar per un serpentí en contacte exterior amb aigua freda, i es recull el producte de la condensació, que és l'aiguardent, i se separa dels residus. L'aparell que durant segles s'ha utilitzat per a efectuar la destil·lació ha sigut l'alambí, que encara s'utilitza en aplicacions artesanals, i consta d'un recipient tancat on es posa el material a destil·lar, que es diu *olla*, que es tapa per la part superior amb un barret que s'anomena *coll*, i és per on passen els vapors, i finalment el serpentí o condensador que liqua els vapors, com hem dit abans.

La destil·lació és una de les tècniques més antigues de la química i encara avui és un mètode important al servei de la indústria. La invenció de l'alambí s'atribueix a molts autors: sacerdots egipcis, savis hindús, xinesos, àrabs, la qual cosa fa que la seva datació sigui incerta. Segons Hoefler,² la primera notícia documentada correspondria a Zòsim de Panòpolis a finals del segle III dC, el qual fa una descripció molt precisa dels aparells que hi havia en un temple de Memfis, a Egipte.

Després dels egipcis, aquests coneixements passen als àrabs, i cal citar Jàbir ibn Hayyan (721-815) conegut a Occident amb el nom de Geber, el qual va explicar diferents tècniques de destil·lació en el tractat *El llibre de la química i la destil·lació*. Posteriorment,³ a l'edat mitjana, durant el segle XIII, a l'anomenada *escola de Salern* (Itàlia) es perfecciona el sistema, i durant aquest període moltes obres volen relacionar el mètode per a fer aiguardent amb Arnau de Vilanova. Aquest punt no s'ha pogut demostrar i pot quedar com una llegenda; en canvi, sí que es pot dir que Arnau de Vilanova coneixia l'aiguardent, però per a ser utilitzat amb fins terapèutics, tal com ens indica en el llibre *De vi-*

1. Fernand BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitalisme. XV-XVII siècle*, París, Armand Collin, 1967, p. 182.

2. Ferdinand HOEFER, *Histoire de la chimie*, vol. 1, París, Didot, 1866, p. 261.

3. M. CHASTRETTE, *Histoire de la distillation des essences et de l'alcool* (en línia), 2007, <<http://udppc.asso.fr/paris2007/docactes/2007/13205032008102240.doc>>.

nis.⁴ L'aiguardent es mantindrà com un producte terapèutic durant tota l'edat mitjana. Serà Fernand Braudel (1967, p. 180) que ens aportarà noves dades, i diu que l'aiguardent com a beguda comença a utilitzar-se durant el segle XVI. Durant el segle XVII s'escampa per molts llocs d'Europa i al segle XVIII es produeix una forta expansió del seu consum. Amb això, la seva producció passa dels alquimistes i apotecaris a productors lliures relacionats amb la producció de vi, generalment. Durant aquest període, a casa nostra, les fàbriques o establiments on s'obtenia l'aiguardent s'anomenen *fassines*.⁵ La producció en gran quantitat fa que el seu preu baixi i sigui a l'abast de molts consumidors, amb la qual cosa se'n generalitza el consum. S'atribueix als holandesos el fet de ser els principals comerciants de l'aiguardent, al costat dels anglesos que també en varen ser grans consumidors. Els holandesos inicien el comerç a partir del producte produït a la part atlàntica francesa també cap als països nòrdics, a la vegada que es converteixen en els iniciadors del reforçament dels vins més fluixos amb aiguardent. En aquest període, els grans consumidors de l'aiguardent eren els mariners que feien les grans travesses marítimes que duraven mesos, i tant amb l'aiguardent com amb el vi reforçat s'aconseguia que aquests productes no es fessin malbé i aguantessin les llargues travesses; a la vegada, com que tenien més concentració d'alcohol, ocupaven menys espai.

3. L'AIGUARDENT A CATALUNYA

Al nostre país, durant el segle XVII, es produeix una gran expansió del cultiu de la vinya, tal com ens diu el professor Fontana,⁶ que es fa ressò de l'obra de Pierre Vilar.⁷ A finals del segle XVII el comerç de l'aiguardent arriba a Catalunya pel fet de desviar la compra, per part d'holandesos i anglesos, de la costa atlàntica francesa al Mediterrani, especialment a Catalunya, a causa d'un període de guerra d'aquests països amb França⁸ que va provocar la ruptura de les relacions comercials i, com veurem, Catalunya en serà la principal beneficiada. Això fa que s'instal·lin a Barcelona comerciants d'aquests països, que seran el motor inicial de la nostra producció i exportació. Cal destacar Joan Kies, cònsol d'Holanda, i Joseph Shallet, cònsol d'Anglaterra.

Josep Fàbregas⁹ situa els inicis de l'activitat econòmica a Barcelona cap al 1661. Joan Kies tenia com a soci Arnold Jäger¹⁰ i es varen instal·lar al carrer de Bonaire, a la casa Boixadors, avui dintre de les excavacions del Born, i des d'aquesta casa varen dirigir importants negocis sobretot d'aiguardent. Es varen casar amb dones de la nostra societat i el 1678 varen comprar una finca¹¹ a Vila-seca, on instal·laren una fassina i dos anys més tard en varen instal·lar una segona. L'altra societat important, com hem dit, va ser la formada per Joseph Shallet i Mitford Crowe (sembla que al servei de la reina Anna d'Anglaterra), els quals també varen negociar amb l'aiguardent i instal·laren una fassina a l'àrea de Reus, i a Mataró varen nomenar l'adroguer Joan Pau¹² representant seu. Paral·lelament, una part de la burgesia catalana es dedicarà a construir fassines i a comerciar amb l'aiguardent; el 1692 s'instal·la la primera fassina a Vilafranca i també d'altres per la costa on hi havia hagut producció d'aiguardent en petita escala durant la primera meitat del segle XVII.

Amb tot això ens trobem a principis del segle XVIII, en ple conflicte de la successió al tron d'Espanya entre les dues dinasties en conflicte: la borbònica, amb el pretendent Felip nominat pel testament de Carles II, i Carles d'Àustria, pretendent desitjat per les potències d'Àustria, Anglaterra i Holanda, entre d'altres.

El negoci de l'aiguardent esdevé molt important per a una part de la burgesia catalana i aquí és on comença el conflicte. Aquesta burgesia que en principi ja s'havia decantat per Felip V comença a pensar, entre altres coses, en la possibilitat que les dues corones borbòniques, la francesa i l'espanyola, hi puguin influir negativament: «[...] la vinculació amb França i l'interès mostrat pels francesos d'apoderar-se del tràfic amb el Principat podien posar en perill el model de comerç exterior que s'havia anat elaborant i era a la base del creixement econòmic de les darreres dècades».¹³ I, d'aquesta manera, els comerciants catalans (com continua Fontana) es consciencien que els convé mantenir els lligams amb Holanda i Anglaterra. També els diputats catalans observen que els sistemes de monarquies d'Anglaterra i Holanda s'apropen més al sistema polític català que no venia de concessions reials, ni de furs, sinó de textos discutits i aprovats en corts pels tres

4. Arnau de VILANOVA, *De vinis*, Perpinyà, Mercè, 2011.

5. Magda FERNÁNDEZ (ed.), *La fassina Balanya de l'Espluga de Francolí*, Terrassa, Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, 2011, p. 22.

6. Josep FONTANA, «Pierre Vilar i la història de Catalunya», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 297 (2004), p. 13-21.

7. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1964-1968, p. 325-328.

8. Josep FONTANA, «La Guerra de Successió: els motius de Catalunya», *Revista de Dret Històric Català* (Societat Catalana d'Estudis Jurídics), vol. 3 (2004), p. 11-23.

9. Josep FÀBREGAS, «Joan Kies, un comerciant en el trànsit dels segles XVII al XVIII», a *Jornades d'Estudi De la Vinya a la Fassina*, l'Espluga de Francolí, en premsa.

10. Júlia BELTRAN, «Radiografia del Born», *Sàpiens* (Barcelona), núm. 132 (2013), p. 26.

11. Josep FÀBREGAS, «Joan Kies, un comerciant en el trànsit dels segles XVII al XVIII», a *Jornades d'Estudi De la Vinya a la Fassina*, l'Espluga de Francolí, en premsa.

12. Jaume TORRAS, «Productes vitícoles, integració mercantil a Europa s. XVI-XVIII», *Estudis d'Història Econòmica* (Palma), núm. 14 (1995), p. 23-33.

13. Josep FONTANA, «La Guerra de Successió...», *Revista de Dret Històric Català* (2004), vol. 3, p. 14.

braços en què es dividia la societat catalana i al final eren sancionats pel rei. Aquests diputats pensen que la monarquia borbònica, sota l'òrbita de Lluís XIV de França, difícilment podria respectar els nostres drets i, finalment, amb aquests arguments i d'altres, Catalunya i tota l'antiga Corona catalanoaragonesa donarà suport a la dinastia austríaca amb les conseqüències ja conegudes.

Un altre historiador, Francesc Valls,¹⁴ en la seva tesi doctoral, ens fa una anàlisi sobre el comerç de l'aiguardent a partir de la derrota catalana. Aquest autor ens diu que a partir de 1714 el comerç de l'aiguardent català passa per tres períodes.

El primer període es desenvolupà fins al 1760, i en aquest període Amsterdam continua essent el principal mercat per a l'aiguardent català, que va haver de competir amb els aiguardents francesos de Cognac, La Rochelle, Armagnac, entre d'altres. El nostre aiguardent estava situat dintre del segment més baix del mercat; és un període de mercat estable una mica a la baixa com a conseqüència d'altres guerres europees, i el mercat de les colònies és encara molt reduït.

El segon període és a partir de 1760 i Francesc Valls el considera com l'autèntica edat d'or de l'exportació aiguardentera catalana. Aquest període arribarà fins a l'època napoleònica. Aquest procés s'explica per la

14. Francesc VALLS, *El paper de les exportacions vitícoles en la configuració de les relacions exteriors de l'economia catalana, 1672-1678*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història i Institucions Econòmiques, 2001, p. 161-172.

gran demanda provinent dels ports del nord de França com Calais, Dunquerque o d'altres que, per les males collites en la vinya francesa, no tenen suficient producció pròpia, i també pels preus favorables que els fa Catalunya gràcies als pactes comercials entre dinasties borbòniques. El comerç a través d'aquests es veu incrementat en disminuir els circuits de contraban anglès. Un altre punt important que afecta Catalunya és la possibilitat de comerç directe amb Amèrica a partir de 1778, per ordre del rei Carles III.

Tot això s'acaba amb la Guerra del Francès i la pèrdua de les colònies continentals americanes, i a partir de començaments del segle XIX començarà un cicle que portarà a la fi del comerç de l'aiguardent; apareixeran altres destil·lats de cereals, remolatxa i patata, i el comerç del vi agafarà força com a producte substitutiu.

Per acabar, voldria mencionar la gran quantitat de llibres d'història i novel·les que han sorgit en l'actualitat amb la commemoració del 300è aniversari del final de la Guerra de Successió i que en algun moment mencionen el tema de l'aiguardent. Una d'aquestes novel·les és *Lliures o morts*,¹⁵ de Jaume Clotet i David de Montserrat, en la qual els autors, a part de parlar del comerç de l'aiguardent, fan sortir personatges com Shallet o Crowe i també parlen de la companyia Nova Gibraltar, creada a Gibraltar per facilitar el comerç de Catalunya amb Amèrica i evitar el monopoli de Cadis.

15. Jaume CLOTET i David de MONTSERRAT, *Lliures o morts*, Barcelona, Columna, 2012.

ÍNDEX ONOMÀSTIC

S'han exclòs d'aquest índex els antropònims que designen persones morals i altres entitats com és ara universitats, fundacions, instituts, biblioteques, esglésies i temples, premis, miscel·lànies, editorials, impremtes, títols de llibres (llevat que siguin biografies de personatges esmentats a l'obra), noms de vaixells, etc.

A

ACCATTI, L. 64
 AGIRREAZKUENAGA, J. 23
 AGUILAR, general 62
 Aguilar i Frigiliana, comte d' 17, 43, 70
 AGUILÓ I FUSTER, Marià 184, 186, 187
 AGULLÓ, Francesc 179
 AGULLÓ I PINÓS, Josep d' 19
 AGUSTÍ, Miquel 184
 AHUMADA, Juan de 83
 Aiamans, comtes d' 118
 AIXANDRI, Nicolau 103
 ALABRÚS, Rosa Maria 16
 Alba, duc d' 66
 ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim 13-18, 20, 23, 34, 36, 37, 39, 41, 44-46, 49, 51, 52, 58, 75, 80, 82-84, 91, 106, 108, 132
 ALBERTÍ, Santiago 62, 64, 93
 ALCOVERRO PERICAY, Agustí 26, 41, 64, 82, 91, 106, 132, 168
 ALCOVER, Antoni M. 53, 166, 167
 Alcúdia, comte de l' v. *Escrivà d'Íxer, Baltasar*
 Alfons XIII 166
 Alfons el Magnànim 127
 ALIAGA, Isidre 26
 ALMEIDA, Pedro Miguel d' 149
 ALMERA, Jaume 187
 ALONSO, Marina 15
 ALONSO AGUILERA, Miguel Ángel 130
 ALÒS I DE FERRER, Josep d' 43, 44, 59, 82, 83
 ALSINA ROCA, Josep M. 17, 26, 44, 67, 80, 81, 106
 Álvarez-Ossorio, Antonio 127
 AMAT, família 16
 AMETLLER, Francesc 105, 139, 140, 154
 AMIGÓ, Jean Jacques 152, 155
 AMILL, Ermengol 84, 94, 95, 97, 99, 106
 AMOR DE SORIA, Juan 45, 128
 ANATRA, Bruno 125, 127, 128, 132-134
 Andía, marquès d' 104
 ANDRÉS, Fernando 131
 ANDREU, Jordi 34, 39

ANGLADA, Francesc 49
 Anjou, duc d' (v. t. *Felip V (IV de Catalunya-Aragó)*) 18, 22-25, 27, 29, 46, 51, 107
 Anna, reina d'Anglaterra 48, 119, 122, 193
 ANTILLÓN, Cayetano 103
 Aquil·les 73
 ARACIEL, Marcos de 90
 ARAN, Jaume 180, 182
 ARDERIU I VALL, E. 53
 Argyll, duc d' 119, 122, 123
 ARIBAU, Bonaventura-Carles 161, 186
 ARMENDÁRIZ, José de 60, 62, 90
 ARMSTRONG, John 123
 ARNITGES, capità 94
 Arpajon, general/marquès d' 62, 108
 ARRANZ, Manuel 38, 39
 ARRIETA ALBERDI, Jon 13-15, 17-19, 22, 44
 arxiduc, l' (v. t. *Carles III d'Àustria/d'Habsburg*) 13, 19, 22, 24, 27, 29, 50, 51, 54, 56, 60, 67-72, 74, 76, 83, 107, 108, 111, 113, 179
 ASBURGO v. *Habsburg, casa d'*
 Asfeld, cavaller/general d' 68-71, 73, 77, 79, 117, 121, 122
 ASSIER-ANDRIEU, Louis 110
 ASSO, Ignacio de 52
 Assumar, comte d' v. *Almeida, Pedro Miguel d'*
 Atrisco, comte d' 151
 AURIA, Giuseppe 148
 ÀUSTRIA, casa d' 17, 44, 48, 58, 82, 91, 107-109, 111, 124, 126, 128, 132, 151, 154, 183
 AYALA, Jerónimo/Geroni de 184, 185
 Aytona, marquès d' v. *Moncada, Gastone di*
 AZAÑA, Manuel 140
 AZARA, Félix de 172
 AZARA Y PEREA, José Nicolás de 167

B

Bac de Roda v. *Macià i Ambert, Francesc*
 BACALLAR I SANNA, Vicente/Vincenzo 51, 53, 54, 60, 62, 63, 65, 66, 69, 75, 78, 80, 128, 129
 BACH I RIU, Antoni 56, 58, 96
 BADIA, Josep 96
 BADIA I BORRÀS, Jeroni 179, 180
 BADOSA I COLL, Elisa 16
 Baillon, cavaller de 154
 BAKER, J. 62, 63
 BALAGUER, Víctor 161
 BALCELLS, José Antonio 186

- BALLESTER, Bartomeu 119
 BALLOT, Josep Pau 157, 161, 163
 BALMAS, Pau 177
 BALS, Francesc 154
 BALSALOBRE, Pep 167
 BALSAMO, Cinisello 125
 BARCA SALOM, Francesc X. 174
 BARCELÓ I COMBIS, Francisco 187
 Barnadàs 84
 BARNIOL I BOIXADER, Florenci 62, 94, 106
 BARRELIER, Jacques 146, 147, 154
 BARRÈRE, Bertrand 164
 BARRÈRE I VOLAR, Pierre 152, 154, 155
 Barretines, els 17, 34, 42
 BARTROLÍ, Jaume 28
 BASSA, Narcís 186
 BASSET Y RAMOS, Joan Baptista, general 45, 71, 72, 76, 80, 103, 104, 106
 BATLLE MASCORT, Narcís 188
 BATLLORI, Miquel 12
 BAUDRILLART, Alfred 54
 Bayona, marquès de v. *Pimentel, Gerolamo*
 Bedmar, marquès de 60, 79
 BELANDO 70
 BELENGUER CEBRIÀ, Ernest 113, 128
 BELHOSTE, Bruno 169
 BELLOMO, Manlio 141, 142, 144
 Bellpuig, marquès de 118, 121
 BELLSOLELL, família 92, 96
 BELLSOLELL, Antoni 64
 BELLSOLELL, Francesc 62, 84
 BELLUGA, Lluís 67
 BELLVER I BALAGUER, Josep 84, 103
 BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, Julia 170, 193
 BÉLY, Lucien 81
 BENÍTEZ, Rafael 131
 BENTOLILA, Alain 159, 167
 BERARDO, Francesc de 48
 BERENGUER, Antoni de 62, 94, 95, 98
 BERENGUER, Joaquim 172
 BERGA I SANTACÍLIA, Gabriel de 115
 Bergeyck, comte de 60
 BERNADES I MAINADER, Miquel 152
 BERNAT, Pasqual 174
 Berwick, duc de 27, 28, 48, 49, 60, 68, 69, 92, 93, 99, 103
 BETANCOURT Y MOLINA, Agustín de 172
 BIGNON, Jean-Paul 153
 BIROCCHI, Italo 134
 BLANC, Agnès 110, 158, 167
 BLANES, Georgina 155
 BOADA SALOM, Jaume 16
 BOCCONE, Silvio 148
 BODIN, Jean 138, 144
 BOERHAAVE, Hermann 150, 151, 153, 156
 BOGINO, Giambattista 135, 136
 BOISSIER DE SAUVAGES, François 151, 152
 BOITARD, Pierre 186
 BOIXADORS, família 193
 BOIXADORS, Joan Antoni de 75, 115, 118, 119
 BOLÒS, Antoni de 151, 155
 BONET, Esteve 184
 BONET I BALTÀ, Joan 160, 167
 BORBÓ, casa de 13, 14, 22, 23, 29, 36, 44, 51, 58, 67, 71, 73, 102, 103, 107-109, 111, 112, 123, 139, 141, 142, 154, 159, 178, 180
 BORDAS, Ramon 166
 BORDES, Joan Ramon 103, 104
 BORGES, Josep 154
 BORJA, Anton de 184, 185
 BORJA, Carlo de 133
 BORRELL, Francesc 185
 BOSCH, Andreu 45
 BOSCH, Antoni 188
 BOSCOLO, Alberto 136
 BOTINO, Joan Baptista 115
 BOUCHER, George 150
 BOVER DE ROSSELLÓ, Joaquim Maria 184
 BRACAMONTE, Feliciano 60, 62, 65, 66
 BRAUDEL, Fernand 192, 193
 BRAVO, Pedro 138, 144
 BRICFEUS, Pere 94
 BRUCH, Joseph 97
 BRUGUERA, Mateo 62, 65, 93, 97, 98
 BRUNET, Michel 163, 164, 167
 BUFFARDI, Giulia 127
 Bus, cavaller de 84
 BUSQUETS, Francesc 94
 BUSQUETS I CASTELLA, Josep 58
 BUSQUETS DALMAU, Joan 146, 155
 BUSTOS, Diego de 184
- C**
- CADEDDU, Maria Eugenia 131
 CAETANO I ARAGÓ, Francesc 74, 75, 77-79
 CAHNER, Max 164, 167
 CAINO, Norberto 154
 CALABRO, Mateo 170, 171
 CALASSO, Francesco 137, 144
 CALBET, Josep Maria 178, 186
 CALDERÓ, Miquel 22
 CAMARASA, Josep M. 3, 6, 145, 150, 152, 153, 155, 156, 170, 185
 Camarasa, marquès de, virrei de Sardenya 125, 131
 CAMPABADAL I BERTRAN, Mireia 47, 64, 90-92
 CAMPANY, Francesc 185
 CAMPBELL, James 150
 CAMPILLO, Francisco 49
 CAMPOMANES v. *Rodríguez de Campomanes, Pedro*
 CAMPRUBÍ, Xavier 64, 91

- CAMPS, Joaquim 106
 CANALS I MARTÍ, Joan Pau 184
 CANALS VIDAL, Francisco 67, 80
 CANIVELL, Eudald 183
 CANO, Gabriel, general/mariscal de camp 62, 90
 CAPDEFERRO I PLA, Josep 16, 23, 139, 144
 CAPDEVILA 142
 CAPDEVILA MUNTADAS, Alexandra 62
 CAPEL, Horacio 170-172
 CAPMANY, Antoni de 6, 12, 39, 157, 161, 162, 167
 CAPUTI, Jordi 160, 163
 CARAFA, general 62, 63
 CARBONELL, Jordi 123, 125, 127, 134, 136
 CARBONELL I BRAVO, Francesc 174
 Carles II 17, 22, 24, 42, 43, 91, 106, 114, 125, 128-131, 133, 134, 139, 170, 191, 193
 Carles III d'Àustria/d'Habsburg (v. t. *arxiduc, l'*) 22-24, 41-48, 50, 51, 57, 67, 69, 70, 72, 83, 106-109, 114-116, 118-124, 129-133, 138, 145, 148-150, 180, 193, 194
 Carles III de Borbó 33, 123, 124, 131, 161, 162, 172, 194
 Carles VI, emperador 60, 81, 82, 91, 119-122, 149
 Carles Manuel III de Savoia, rei de Sardenya 131
 CARRERA PUJAL, Jaume 52
 CARRERAS, Josep 154
 CARRERAS I BULBENA, Josep Rafel 23, 103, 106
 CARRILLO DE ALBORNOZ Y MONTIEL, José 60-62
 CARTA, Luciano 134
 CASAL, Gaspar 177, 178
 CASANELLES, Enriqueta 142, 144
 CASANOVA, Rafael de 93, 103, 106
 CASANOVAS I CANUT, Sebastià 56, 58, 59
 CASANOVAS I CAMPS, Miquel Àngel 3, 5, 113, 117, 123
 CASES, Francesc 181, 182
 CASES I IBÀÑEZ, Adrià 3, 5, 43, 53, 81, 85, 95, 97, 108, 170
 CASETAS, Dídac 179, 180
 CASTAÑEDA, Vicente 70, 80
 Castel Rodrigo, marquès de 60, 66, 101, 104
 Castelar, marquès de v. *Patiño, Baltasar*
 CASTELLANOS DE LOSADA, Basilio Sebastián 165, 167
 CASTELLTORT, Jaume 181
 CASTELLVÍ, Francesc de 17, 22, 26-28, 30, 43-45, 47-49, 51-54, 56, 58-64, 67, 70-72, 80-85, 89-94, 96, 98, 99, 105, 106, 118, 120
 CASTILLO, Francisco del 103, 104
 CATÀ TUR, Josep 3, 5, 101-103, 105, 106
 CATANI, Giuseppina 133
 CAU DE BENÓS, fill 109
 CAU DE BENÓS, José Alberto 107, 108
 CAVALLERO, Roderic 74, 76
 Caylus, marquès de 90
 CERDÀ, Damià 76
 CERDÀ, Tomàs 172, 173
 CERRO NARGÁNEZ, Rafael 41, 62
 CERVERA TORREJÓN, José Luis 72, 80, 106
 Ceva Grimaldi, marquès de 47, 60, 82, 83, 90
 CHAIA, Jean 155
 CHASTRETTE, M. 192
 CHATZIS, Konstantinos 172
 CHIRINO DEL CASTILLO, Antonio 103
 Cifuentes, comte de 131
 CIGES, Josep 42
 CISNEROS, M. 23
 CLARASÓ I VILAR, Tomàs 179
 CLARIANA, Jacint 89
 CLARIANA, Josep 89
 CLEGHORN, George 184
 CLOSA, Salvador 179
 CLOTET, Jaume 194
 Clusius 147
 COBOS GUERRA, Fernando 171
 COLBERT 35, 147
 COLL, Jaume 20
 COLMEIRO 155
 COLOM, Mateu 113
 COLOM ENSENYAT, Damià 116
 COLÓN, Germà 184
 COLÓN DE LARREÁTEGUI, Martín 74, 79, 96
 COMAS I VILAR, Segimon 162, 168
 COMMINES, Philippe de 138
 CONCEIÇÃO, Domingos da 59
 CONSTANS, Lluís 56, 57, 59
 COPONS, Marianna de 98
 CORATJÀ, Joan Baptista 171
 CORBELLA, Jacint 4, 7, 177, 178, 181, 186
 CORBERA, Esteve de 45
 CORDELLES, Jaume de 84
 CORFITZ, Leo 149
 CORNELLÀ, Jordi 165, 166, 168
 CORONA, Carmen 64, 67
 CORONES BIELL, Franco 142
 CORREA, J. 67
 Cortanze, marquès de 131
 CORTIÀ, Francesc 108
 CORTS I ARMENGOL, Agustí 181, 182
 COSCOLLANA, Josep 181
 COSTA, Montserrat 65
 COSTA Y CUIXART, Antonio Cipriano 186
 COTONER, Marc Antoni 115
 COTONER SUREDA, Nicolás 119, 120
 CREAGH, Sebastià 179
 Crillon, duc de/general 124
 Croix, cavaller de 73, 90
 CROWE, Mitford 36, 145, 193, 194
 CUNÍ I MARTORELL, Miquel 188
 CUSSON, Pèire 154

D

D'AGOSTINO, Guido 127
 DAHAN DALMEDICO, Amy 169
 DALMASES, Pau Ignasi de 47, 48, 82
 DALMAU, família 89
 DALMAU, Sebastià 84, 89, 103, 104, 106
 DANCOURT, general 120
 DANON BRETOS, Josep 179, 180
 DANTÍ, Jaume 11, 34, 39, 55
 DARMSTADT, Enric de 54
 Dartmouth, comte de 82
 DARWIN, Charles 172, 187
 DÀVILA, Diego Leonardo 116-118
 DAVY DE VIRVILLE, Adrien 146, 155
 De Muller 192
 DEAR, Peter 169
 DELGADO, J. M. 37, 39
 DES HAYES, virrei de Sardenya 130
 DESCARTES 146
 DESCATLLAR, Manuel 102
 DESVALLS, germans 94
 DESVALLS, Manuel 94, 98, 99, 103, 121
 DESVALLS I DE VERGÓS, Antoni 93-99, 103, 106, 173
 DEXART, Joan 133, 134
 DEYÀ, Josep M. 115
 DEZALLIER D'ARGENVILLE, Antoine Joseph 154
 DI TUCCI, Raffaele 135
 DÍAZ, Antonio 90
 DICKINSON, W. C. 41
 DÖBERL, Mario 128
 DOMÈNECH, Edelmira 181
 DOMERGUE, Urbain 164
 DORMER, Diego José 52
 DOU I DE BASSOLS, Ramon Llätzer de 12, 137, 143, 144, 164
 DURAN, Eulàlia 45, 49, 168
 DURAN, Montserrat 33, 34, 38, 39, 40
 DURAN, Xavier 187
 DUSAY, Giovanni 133

E

ECHVERRÍA EZPONDA, Javier 171
 ELÍAS DE MOLINS, Antonio 165, 167
 Elisabet Cristina de Brunswick Wolfenbüttel 23, 119
 ENDERS, Sabine 128
 ERA, Antonio 135
 ERILL, Gustau 99
 ESCARTÍ, Josep Vicent 68, 80
 ESCOLANO, Gaspar 45
 ESCOLANO BENITO, Agustín 175
 ESCRIVÀ D'ÍXER, Baltasar 115, 117, 118

ESCODÉ, Manuel M. 185
 ESCUDERO, José Antonio 53
 ESPERANSA, Pere, mestre 187
 ESPIAU, Santiago 141, 144
 ESPINET, Francesc 51
 ESPINO LÓPEZ, Antonio 17, 34, 40, 58, 72, 73, 80, 89, 95
 ESTAMPA, Josep 42
 ESTELLÉS I GONZÀLEZ, José María 70, 80
 ESTEVE, Jaume 159, 167
 ESTEVE, Rafael 179, 180
 ESTEVE I SALA, Josep 178
 ETXEVARRIA, Sanç d' 72, 74
 Euclides 171
 Eulàlia, santa 28, 44, 53, 84, 85, 89, 103
 EURA, Agustí, fra 157, 160, 161, 167

F

FÀBREGA DE CEREROLS, Joan 59, 94, 98
 FÀBREGAS, Josep 193
 FAGES DE ROMÀ, Narcís 187
 FAGON, Guy-Crescent 147
 FAJAL I MERCADER, Sebastià 108, 112
 FALCÓN, Isabel 123
 FARGAS, Maria Adela 41
 Felip II (I de Catalunya-Aragó) 20, 126-128, 133
 Felip III (II de Catalunya-Aragó) 109, 131
 Felip IV (III de Catalunya-Aragó) 16, 19, 26, 43, 107, 131, 146
 Felip V (IV de Catalunya-Aragó) (v. t. *Anjou, duc d'*) 14-24, 27, 33, 36-42, 44, 46, 51-54, 56-84, 89, 91, 93-97, 99, 101, 103, 104, 106, 108, 110, 114, 116, 117, 120-122, 128-133, 136, 137, 139, 141, 142, 144, 157, 159, 178-180, 193
 FELIU, Gaspar 33, 40
 FELIU DE LA PENYA I FARELL, Narcís 19, 22, 36, 40, 45, 46, 49, 51, 53, 54, 56, 57, 93
 FERNÁNDEZ, Magda 58, 193
 FERNÁNDEZ, Roberto 5, 7
 FERNÁNDEZ DE MEDRANO, Sebastián 170
 FERNÁNDEZ DURAN, Miguel 66, 104
 Ferran II el Catòlic 127, 128, 131, 133
 FERRAN I SACIRERA, Felip 26, 48, 82
 FERRANTE, Carla 127, 132, 133
 FERRER, Joan Francesc 48
 FERRER, Marc 115
 FERRER I ALÒS, Llorenç 57
 FERRER I GIRONÈS, Francesc 101, 106, 157, 159, 160, 165-167
 FERRER I JUANDÓ, Mònica 108
 FERRER Y PARPAL, Jaume 184
 FERRER I SITGES, Emmanuel 44, 45
 FERRERA, Ignasi 157, 161
 FERRERO MICÓ, Remedios 44, 132

FERRO, Víctor 24, 28
 FIENNES, general 62
 FIGUERA, Anna 191
 FIGUEROLA, Iris 177
 Filippo II v. *Felip II (I de Catalunya-Aragó)*
 FINESTRES, germans 12
 FLOR, Fernando R. de 170
 FLORIDABLANCA 124
 FLORIS, Francesco 126
 FOIX I GUAL, Joan Baptista 186
 FOLCH I GUILLÉN, Ramon 156
 FONT, Diego 185
 FONT, Josep 142
 FONT I SAGUÉ 155
 FONTANA, Josep 7, 11, 33, 35, 40, 51, 164, 167, 191, 193
 FONTANA, Niccolò 169
 FONTANELLA, Francesc 161
 FONTANELLA, Joan Pere 139, 144
 FONTANET 187
 FONTENELLE, Bernard de 147, 155
 FORBES, George, lord 150
 FOREST DE BÉLIDOR, Bernard 172
 FORNELLS, Francesc 179, 180
 FORNÉS, Josep 178, 180
 FOY, François 186
 FRANCH, Ricardo 67, 80, 131
 FRANCO, Francisco 5, 101, 166
 FRANQUÈS I PAGÈS, Joan 181
 FREIND, John 150
 FREIXAS I FREIXAS, Joan 183
 FUSTER, Joan 183

G

Galè 178, 181, 182
 Galeni v. *Galè*
 Galileu 146
 GÀMIR 68
 Gandia, duc de 78, 79, 133
 GANDOLFO, Antonio, general 62, 82, 83
 GARCÍA, Bernardo 127
 GARCÍA, E. 67
 GARCIA, Francesc 181
 GARCIA, Magí 181
 GARCÍA, P. 67
 GARCIA CÁRCEL, Ricardo 14, 82
 GARCIA ESPUCHE, Albert 11, 34, 36, 40, 93, 105, 155, 170
 GARCIA MONERRIS, Encarna 67
 GARCIA OMS, Arcadi 160, 167
 GARCIN, Laurent 152
 GARELLI, Nicola Pio 148, 149, 154
 GARIDEL, Peire Joseph 147, 148
 GARMA PONS, Santiago 172

GARRIGA, Carlos 15
 GARRIGA I BORRÀS, Joan 181
 GARRIGÓS, Lluís 155
 GASPÀR GARCÍA, M.ª Dolores 185
 GASSIOT I MATAS, Lluís 172
 GAY ESCODA, Josep Maria 14, 17, 27, 30, 44, 137, 139-141, 144
 GEBER v. *Ibn Hayyan, Jàbir*
 GELAT, Francesc 58, 64
 GIBERT, Agustí M. 188
 GIBERT I TUTÓ, Carles 163
 GIL, Pere 52
 GIL, Roc 172
 GILART 68
 GIMÉNEZ BLASCO, J. 35, 40
 GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique 15, 17, 64, 67, 122
 GIMÉNEZ SOLER, Andrés 52
 GIRGENTI, Anna 136
 GIRÓN DE REBOLLEDO, Ferdinando 133
 Gironella, marquès de 18
 GISBERT, Tomàs 79
 GÓMEZ DE ORTEGA, Casimiro 155
 GOMIS MESTRE, Cels 188
 Gondomar, comte de 60
 GONZÁLEZ, Diego, brigadier 65, 96, 97
 GONZÁLEZ, Joan 173
 GONZÁLEZ I SASTRE, Francesc 3, 6, 11
 GOUZÉVITCH, Dmitri 172
 GOUZÉVITCH, Irina 172
 GRATACÓS, Joan 167
 GRAU, Josep 185
 GRAU, Ramon 38, 39
 GRAULLERA, V. 67
 GREGORY, Desmond 123
 GRIMALDO, José de 53, 54, 57, 59-66, 70, 72-74, 77-80, 82-84, 89-92, 96, 97, 104, 116, 117
 GUAL I VILÀ, Valentí 55
 GUÀRDIA, Rafael 117
 GUEVARA, Baltasar de 89
 GUIA MARÍN, Lluís J. 3, 5, 13, 25, 26, 44, 117, 125, 127-129, 131-136
 GUIDETTI, Massimo 134, 136
 Guillem III d'Orange 114
 GUIMERÀ, Agustín 45
 GUTIÉRREZ, Antonio 61, 63
 GUTIÉRREZ, general 62

H

HABSBURG, casa d' 7, 14, 16, 26, 35, 82, 89, 101, 102, 107, 127, 128
 HALLER, Albrecht von 152
 HARVEY 146
 HEISTER 182
 HENSHAW, George 82

HERNÀNDEZ CARDONA, Francesc Xavier 45, 84, 85,
89, 92-95

HESSEN-DARMSTADT, Jordi de 42, 150

HIGGINS, Joan 179

HINOJOSA 57

Hipòcrates 182, 191

HITCHCOCK, E. R. 41

HOBSBAWM, Eric J. 64

HOEFER, Ferdinand 192

HORTEGA, José 154

HOTMAN, François 138, 144

HUGUET TERMES, Teresa 170

HULTH, Johan Markus 152, 155

I

IBÁÑEZ, Neus 150, 155

IBN HAYYAN, Jàbir 192

IGLÉSIAS, Narcís 158, 159, 163, 167

IGLÉSIES, Josep 52

ÍÑIGO, Baltasar 171

ÍÑIGUEZ DE ABARCA, José 84

ÍNURRITEGUI, José María 22, 23, 44, 50, 69, 80

IRLES VICENTE, María del Carmen 67

Isabel II 124, 166

J

Jàfet 45

JÄGER, Arnold 18, 24, 193

JANÉ CHECA, Òscar 112

Jaume I 68

Jaume II 52

JAVIERRE, L. Aurea 53

JENNINGS, John 47, 82, 120

JIMÉNEZ MORENO, Agustín 81, 118

Joan Carles I de Borbó 157

JOHNSTON, Pelham 150

Jordi, sant 21, 28

Jordi I d'Hannover 26, 48

JORDI I GONZÀLEZ, Ramon 155

Josep I, emperador 119

JOVELLANOS, Gaspar Melchor de 161, 167

JUAN VIDAL, Josep 113, 119, 127

JUANICH, doctor 186

Judes, sant 111

JULIÀ, Narcís 161

JUNYENT Y BERGÓS, Francisco 28

JUSSIEU, família 149, 151, 153, 155

JUSSIEU, Antoine de 146, 148, 152-155

JUSSIEU, Bernard de 146, 153

Justinià 137, 138, 142

JUSTO I VILLANUEVA, Lluís 187

K

KAILUWEIT, Rolf 163, 167

KAMEN, Henry 15, 59, 66, 67

KANE, Richard 113, 123

KIES, Joan 193

Königsegg, comte de 47, 60, 82

KRANZBERG, Melvin 169

KREFELD, Thomas 131

L

LA JONQUIÈRE 116, 118

LA VACCARA, Luigi 127, 132

LAFUENTE, Antonio 171, 173

LAGET 154

LAISSUS, Joseph 153, 155

LAISSUS, Yves 153, 155

LALINDE ABADÍA, Jesús 18, 46

LANG, Karl Nikolaus 148

LANGIUS, Carolus Nicolaus v. *Lang, Karl Nikolaus*

LANUÇA, Joan Antoni de 102, 104, 105

LARRUGA, Eugenio 38-40

LAUDES, Antoni 115, 117

LAUDES, Francesc 115, 117

LAUDES, Josep 115, 117

LAUNAY, Claudio Gabriele de 131

LEAKE, John 115, 116, 118

LECAAN, Jan/John/John Polus 150

Lede, marquès de 60, 61, 66, 94, 121

Leganés, marquès de 42

LEGENDRE, Gaspard-François 110, 111

LEÓN SANZ, Virginia 44, 45, 58, 82, 127, 132

LEONART, Francesc 17

Leopold I, emperador 107, 149

Les, baró de v. *Cau de Benós, José Alberto*

Lexington, baró de 82

LIETAUD 182

LINDEBOOM, G. A. 151, 156

LINNÉ, Carl von 152, 155

LLABRÉS BERNAL, Joan 186

LLADÓ, família 16

LLADONOSA I PUJOL, Josep 54, 180, 181

LLANDRICH, Joan Esteve 49

LLEONART, Francesc 17

LLEONART, Jordi 156, 185

LLEONART, Salvador 98

LLINÀS I ESCARRER, Joan 103

LLIRÓS, Antoni 85

LLOBET, Francesc 185

LLOBET, Matias 191

LLOBET I PORTELLA, Josep M. 59

LLOBET I VALL-LLOSERÀ 185

LLOMBART, Constantí 188

LORACH, Salvador 65

LLORENS, Montserrat 187
 LLOSES, Pere 17
 LLUCH I MARTÍN, Ernest 34, 40, 45, 46, 106, 163, 167, 171
 Lluís XI 138
 Lluís XIV 36, 70, 75, 81-83, 91, 92, 101, 107, 109, 110, 114, 117, 119, 120, 141, 146, 147, 158, 159, 194
 LO FASO, Alberico 132
 LOBO, Eugenio Gerardo 53
 LODDO CANEPA, Francesco 130
 LÖFLING, Pehr 152
 LONG, Pamela O. 169
 LONGOBARDO, Felix Gabriele 149
 LÓPEZ BOFILL, Hèctor 24
 LÓPEZ DE MENDOZA Y PONS, Agustín 49, 50, 69, 80
 Louvigny, comte de 53
 LUCUCE, Pedro de 170-172
 LUCUZE v. *Lucuce, Pedro de*
 LUDWIG, Christian G. 182
 Luis Fernando, príncep d'Astúries 53
 LUSA, Guillermo 175

M

MACANAZ 15, 70, 71
 MACIÀ I AMBERT, Francesc 62, 94, 102, 105, 106
 MAGNOL, Pèire 146-148
 MAHONI, Daniel 72
 MAIANS, Francesc 103
 MAIANS, Gregori 70, 80
 MALONDA 132
 MALPIGHI 149
 MALUQUER DE MOTES, Tomàs de 137, 144
 MALUQUER I VILADOT, Joan 166
 MANCEBO, N. F. 67
 MANCONI, Francesco 125-136
 MANESCAL, Onofre 161
 MARAÑÓN Y LARA, Marcos 128
 MARCH NOGUERA, Joan 188
 MARCO, Josep 96
 MARFANY, Joan-Lluís 161, 162, 167
 MARÍN, Roderic 74
 MARSILLI, Luigi Ferdinando 148
 Marsin, comte de 49
 Martí, sant 111
 MARTÍ I FRAGA, Eduard 18, 24, 25, 55, 58, 60, 83
 MARTÍ I GADEA, Joaquim 53
 MARTÍ VILADAMOR, Francesc 45
 MARTIN, Benjamin 172
 MARTÍN CORRALES, E. 34, 40
 MARTÍNEZ NEIRA, Manuel 138, 144
 MARTÍNEZ SHAW, Carlos 15, 34, 40
 MARTÍNEZ VIDAL, Àlvar 170
 MARULLI, Francesco 94
 MARZAL, P. 67
 MAS I DURAN, Eudald 193
 MASDEVALL, Josep 182
 MASIÀ DE ROS, María de los Ángeles 52
 MASSA ESTEVE, M. Rosa 170, 171
 MASSANÉS I DE RIBERA, Salvador 20
 MASSEGUR, Marturià 85
 MASSOT I MUNTANER, Josep 164, 167
 MATA, Micaela 113, 117, 119
 MATA, Pere 164
 MATAS, Gregori 62
 MATEOS, Maria Assumpta 191
 MATEU IBARS, Josefina 185
 MATTONE, Antonello 127, 130, 133, 134, 136
 MAUNER, Esteve 142
 MAZZARINO, Michele, O. P., cardenal de Santa Cecília 146
 Medina Sidonia, duc de 20, 43, 60
 Medinaceli, duc de 70, 78
 Mehmet IV 149
 Mejorada, marquès de 59, 65, 90
 MELE, Giampaolo 135
 MELE, Giuseppe 132
 MELUN, Guillaume de, capità general 160
 MERCADER I RIBA, Joan 30, 67, 140, 144, 163, 167
 MERLIN, Pierpaolo 131, 132, 136
 MESTRES, Jacint 109
 Micó 145
 MIGUÉLEZ DE MENDAÑA, Juan 160
 MILANS, Bonaventura 179, 181
 MILANS, Segimon 104
 MIÑANA, José Manuel 70, 71, 80
 MINUART, Joan 151, 152, 154, 155
 MIQUEL ROSELL, Francesc Xavier 178, 179
 MIQUEL DE VÍVES, Joan 184
 MIRALLES, Eulàlia 168
 MIRAVAL, ministre 104, 105
 Miró 192
 MIRÓ, Jaume 179
 MOIÀ, Pacià de, fra 185
 MOLAS I RIBALTA, Pere 41, 49, 52, 67, 174
 MOLINER I RAU, Manuel 84, 88
 MOLINS, Jaume 85, 94
 MOLL, Francesc de B. 53
 MONCADA, Gastone di 133
 MONCADA, Omar 170, 171
 MONLAU, Pedro Felipe 164, 167
 MONRAVÀ I ROCA, Antoni 177-179
 MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de 3, 6, 137, 144
 MONTANER, Pedro de 113, 115, 118
 MONTANER I DE SACOSTA, Baltasar de 20
 Montellano, comte de v. *Solis Valderrábano, Giuseppe de*
 Montemar, comte de 60-62, 65, 90, 97, 99
 Montenegro, comte de 118
 MONTFAR-SORTS, Dídac de 45

MONTI, Giuseppe 151
 Montnegre, marquès de v. *Berardo, Francesc de*
 MONTSERRAT, David de 194
 MONTSERRAT, Josep 155
 MORA CHARLES, Marisol de 171
 MORAGUES I MAS, Josep, general 94, 99, 102, 106
 MORALES, M. 23
 MORALES MOYA, Antonio 173
 MORENO CULLELL, Vicente 11
 MORLIUS, Josep 181
 MORRO MARCÉ, Mateu 113
 MULLER, John 171
 MUNDET I GIFRE, Josep M. 17, 26, 44, 67, 80, 81, 106
 MUÑOZ 45
 MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel 170
 MUÑOZ GONZÀLEZ, Antoni 3, 5, 6, 101-103, 105, 106
 MUÑOZ PÉREZ, José 38, 40
 MURGIA, Giovanni 132-134
 MUSSET, Assumpta 38, 40
 Myconus v. *Micó*

N

NADAL, Montserrat 192
 NADAL I FARRERAS, Joaquim 41, 183
 Napoleó 163, 167
 NAVARRO BROTONS, Víctor 171
 NAVARRO LOIDI, Juan Miguel 170
 NAVARRO Y RODRIGO, ministre 166
 NEBOT, Alexandre 58
 NEBOT, Rafael 58, 61, 62, 84, 94, 95, 98
 NEILSON, William 150
 NET, Francesc 116
 NEVEU, Hugues 64
 NEWTON, Isaac 150
 NIETO GALÁN, Agustí 172, 173
 Noailles, duc de 54-56, 59
 Noè 45

O

OESTERREICHER, Wulf 131
 OLIVA, Anna Maria 133
 OLIVA I RICÓS, Benet 36, 40, 46
 Olivares, comte duc d' 50, 101, 133
 OLIVER, Francesc 181, 182
 OLIVER, J. 123
 OLIVERES I MORERA, Francesc 186
 Ordoño, marquès d' 73, 120
 ORELLANA, Marc Antoni 184
 Orleans, duc d' 24, 53-55, 68, 69, 72
 ORLEANS, Felip d' 149, 152, 153

ORRY, Jean 103
 ORTÍ I MAJOR, Josep Vicent 68, 70, 71, 76, 80
 ORTÍ I PLANES 70
 ORTIZ, Josep 84
 ORTU, Giangiacomo 133
 O'SULLIVAN, Daniel 121
 Osuna, duquessa d' 53

P

PALAO, F. J. 67
 PALAU I VERDERA, Antoni 152
 PALLAVICINO, Filippo Guglielmo, virrei de Sardenya 130-132
 PALLEJÀ, Carles 179, 184, 185
 PALLEJÀ, Honorat de 65
 PALLICER, Marc 116
 Palma, comte de 14, 19, 20
 PARADELL, Josep Eudald 173
 PARDO TOMÀS, José 170
 PARENT-AUBERT, M. 186
 PARÉS, Ramon 170
 PARKER, Geoffrey 66
 PASCUAL BENNÀSSAR, N. José 156
 PASCUAL RAMOS, Eduardo 113, 115, 120, 122
 PASQUAL, A., doctor 186
 PATA DE CABRA, J. 187
 PATIÑO, Baltasar 59, 68-70, 104
 PATIÑO Y ROSALES, José 28, 60, 63, 90-92, 103, 139, 140
 PAU, Joan 193
 PEDRAJAS, Josep de 72-74
 PEDROL 145
 PEDROL, Gabriel Benet 146
 PEDROL, Victòria 146
 PEGUERA, Grau de 104, 105
 PEIX, Joseph 185
 PERA, Antoni 179
 PERALTA, Víctor 45
 PERELLADA I FELIU, Joan 185
 PÉREZ ÀLVAREZ, María Berta 52
 PÉREZ APARICIO, Carme 3, 5, 26, 41, 52, 67, 72, 80, 83, 101, 106
 PÉREZ DE LA PUENTE, Joan 77, 78
 PÉREZ DURÀ, F. Jordi 70, 80
 PÉREZ MORENO, Camilo 59
 PÉREZ PICAZO, María Teresa 50, 58
 PERIS, Vicent 154
 PERPINYÀ, Franco 142
 PERRONET, Jean-Rodolphe 169
 PESET REIG, M. 15, 67, 172, 173
 Peterborough, comte de 150
 PETIVER, James 145, 150, 151, 153, 155
 PEYTAVÍ DEIXONA, Joan 159, 167
 PI I MOLIST, Emili 186

- PICON, Antoine 169
 PIFERRER, Pau 113
 PIMENTEL, Gerolamo 133
 PINÓS, Antoni 181, 182
 PINÓS I DE ROCABERTÍ, Josep Galceran de 43, 104, 105
 PIÑA HOMS, Romà 26
 PIÑA RAMON, Josep 117, 120, 122, 124
 PIRAS, Gianfranco 135
 PLA, Antoni 180
 PLA, Joan 178, 180, 185
 PLADEVALL I FONT, Antoni 62, 106
 PLAISANT, Maria Luisa 135
 PLANAS ROSSELLÓ, Antonio 122
 PLANES, Isidro 68, 70, 71, 73, 75, 76
 PLANES I BALL, Josep Albert 65-97
 PLANTADA, Bonaventura 187
 Plasència, comte de v. *Lanuça, Joan Antoni de*
 PLUMIER 148
 Poal, marquès del v. *Desvalls i de Vergós, Antoni*
 PODA VON NEUHAUS, Anton 149
 PODODINE RATTU, Rossana 132
 POJADA, Patrici 3, 5, 107
 Polifem 96
 PONCE DE LEÓN, José 115, 117
 PONS, Antoni-Joan 184
 PONS I DALMAU, Leandre 187
 PONT I ESTRADERA, Maria 174
 Pòpuli, duc de 47, 60, 61, 63-66, 81, 83, 89-93, 96, 97, 120
 PORTA I BERGADÀ, Antoni 51
 PORTELL, Francesc 80
 PORTELLA, Antoni 154
 PORTILLA, Francisco Antonio de la 115
 POURRET, Pedro Andrés 149, 155, 156
 POZO, Pere del 141, 144
 PRADELLS, J. 67
 PRATS, Antoni 58
 PRATS, Ernest 113
 PRATS, Joaquim 167
 PRATS, Josep 179
 PRATS, Lluís 177
 PRATS, Modest 157, 161, 167
 PRATS I MATAS, Salvador 28
 PRIETO LLOVERA, Patricio 53
 PRIM, Bartomeu 182
 PRIMO DE RIVERA, Miguel 5, 101, 167
 PUDDU, Giorgio 135
 PUDDU, Raffaella 134
 PUERTO SARMIENTO, Francisco Javier 156
 PUGGIONI, Giuseppe 134
 PUIG, Cristina 64, 65
 PUIG, Francesc 179, 185
 PUIG, Pere 185
 PUIG BORDERA, Eduard 16, 17
 PUIG I OLIVER, Jaume de 1
 PUIG-PLA, Carles 170, 173, 174
 PUIG I SORRIBES, Antoni 94, 96
 PUIGBLANCH, Antoni 161, 164, 167
 PUIGGRÒS I JOVÉ, Josep M. 4, 6, 191
 PUIG-PEY SAURÍ, Joan 172, 173
 PUJADES, Jeroni 12
 PUJAL, Lluís 106
 PUJOL, Antoni 180, 181
 PUJOL, Jaume 164
- Q**
- QUADRADO, Josep Maria 113
 QUAGLIONI, Diego 133
 QUER, Josep 151, 152, 154, 155
 QUER I COPONS, Josep 151
 QUESADA I PILO, Pere 133
 QUEVEDO, Francisco de 101
 QUINSON, Jean de 108
- R**
- RABASSA I MORLIUS, Francesc 181
 Rafal, marquès de/virrei 118, 119
 RAFANELL, August 164, 167
 RAGUER I TUTLLÓ, Eudald 185
 RAMIS I RAMIS, Bartomeu 184
 RAMIS I RAMIS, Joan 184
 RAMON I SIRACH, Josep 181
 RAMON I TORD, Miquel 103
 RAU, coronel 84, 88
 RAVIZZA, Pio 132
 REAL, Jeroni de 155
 REDI, Francesco 149
 REGLÀ, Joan 14, 16
 REJÓN DE SILVA, Dídac 71
 RENART, família 172
 RENART, Josep 172, 173
 REXACH, Baldiri 157, 160, 161, 167
 Rialga, marquès de 121
 RIART, Francesc 84, 85, 89, 94, 95
 RIBA I GABARRÓ, Josep 59, 60
 RIBADEO, Francisco 90
 RIBALTA, Aleix 57, 58
 RIBAS, general 103
 RIBERA I D'ESPUNY-CLARAMUNT, Carles 104, 105
 RIBERA I D'ESPUNY-CLARAMUNT, Josep Antoni 104, 105
 RICCI, Andrea 45
 RICHARD, Antoine 154
 RICHARD, Achille 186
 RÍOS, José de los 120
 RIPOLL, Pere 187
 RIQUER, Borja de 51

- Risbourg, marquès de v. *Melun, Guillaume de*
 ROBERTS, Lissa 169
 ROBINET, Pere 78
 Robres, comte de v. *López de Mendoza y Pons, Agustín*
 ROCA, Antic 170
 ROCA, Francesc 187
 ROCA, Jaume 142
 ROCA-ROSELL v. *Roca Rosell, Antoni*
 ROCA ROSELL, Antoni 4, 6, 169, 170, 172, 173, 175
 RODÉS, Antoni 185
 RODIL, Pedro del 60
 RODRIGO VILLALPANDO, José 163
 RODRÍGUEZ DE CAMPOMANES, Pedro 33, 38, 39, 40
 RODRÍGUEZ Y FEMENÍAS, Juan Joaquín 187
 ROHX, baró 120
 ROIG, Joan Francesc 179
 ROIG, Josep 179, 184
 ROIG I ROSICH, Josep Maria 166, 167
 ROJAS, Gaietà 182
 ROMÀ I ROSSELL, Francesc 163
 ROMAGUERA, Josep 161
 ROMANI 145
 ROMEO, J. 67
 ROMERO FRIAS, Marina 125, 127
 ROMEU, S. 67
 RONQUILLO, Francesc 73, 78
 RONQUILLO, Josep Oriol 186
 Ros, Joandomènec 3, 5, 7
 ROSELL COLOMINA, Jaume 172
 ROSSELL, Carles Vicenç 179, 181
 ROSSICH I ESTRAGÓ, Albert 3, 6, 157, 160-162, 165-168
 ROURE, Lluís 140
 Rubí, marquès de/virrei 120, 121
 RUBÍ I DE BOIXADORS, Josep Antoni de 119
 RUBINO, Antonio 126
 RUBÍO I BORRÀS, Manuel 178, 180-182
 RUBÍO Y ORS, Joaquim 165
 RUDÉ, George 64
 RUÍZ Y PABLO, Ángel 174
- S**
- SAAVEDRA I PORTUGAL, Gregorio de 84
 SABATÉ BOSCH, Josep M. 184
 SABATÉ I CASELLAS, Ferran 4, 6, 183
 SABATÉ I CURULL, Flocel 52, 131
 SADA, Miquel de 74, 78, 79
 SAINT JOHN, secretari d'Estat 97
 SAINT RÉMY, baró de v. *Pallavicino, Filippo Guglielmo, virrei de Sardenya*
 SAIOL, família 17, 42
 SAIOL, Antoni 42
 SAIOL, Daniel 42
 SALA, Francesc 147, 150, 154, 173
 SALA, Ramon 112
 SALA I GUÀRDIA, Francesc 147
 SALA I GUÀRDIA, Jaume 163
 SALAT, Josep 154
 SALES, Núria 18, 26, 58, 83, 84, 111
 SALORD, Josefina 184
 SALSAS I TRILLA, Pere 157, 160, 161, 168
 SALVÀ, Jaime 115, 120, 121
 SALVADOR, família 146-156, 170
 SALVADOR I BENAGES, Eulàlia 154
 SALVADOR I BOSCA, Joan 145-148, 154
 SALVADOR I DE LLEDÓ, Jeroni de 145
 SALVADOR I PEDROL, Jaume 146-154
 SALVADOR I RIERA, Joan 145, 146, 148-156, 185
 SALVADOR I RIERA, Josep 146, 150, 152-155
 San Felipe, marquès de v. *Bacallar y Sanna, Vicente/Vincenzo*
 SÁNCHEZ, Àlex/Alejandro 39, 40, 174
 SÁNCHEZ, Joan Eugeni 170
 SÁNCHEZ, Simon 103
 SÁNCHEZ MARCOS, Fernando 16
 SÁNCHEZ TARAMAS, Miguel 171
 SANGLES, Joseph 98
 SANLLEHY I SABI, Maria Àngels 111
 SANMARTÍ, Antoni 30
 SANNA, Piero 135, 136
 SANPERA, Francesc 179
 SANPERE I MIQUEL, Salvador 47, 62-64, 82, 83, 93, 96, 97, 137, 139, 144
 SANS MIQUEL I DE MONT-RODON, Francesc 83, 84, 103
 SANS MIQUEL I DE MONT-RODON, Ramon 103
 Sant Joan, duc de 131
 SANTAMARÍA, Álvaro 122
 Santisteban, comte de 20, 78
 SANTJOAN, Miquel 94
 SAURA MORELL, Joan Miquel 116
 SAURINA, Joan 119
 Savallà, comte de v. *Boixadors, Joan Antoni de*
 SABOYA v. *Savoia, casa de*
 Savoia, duc/ducat de 82, 95, 130
 SAVOIA, casa de 3, 13, 82, 125, 126, 128, 130-136
 SAVOIA, Eugeni de 91
 SAVOIA, Maria Lluïsa Gabriela de 52
 SCHAFFER, Simon 169
 SCHENA, Olivetta 133
 SCHWÄGERL-MELCHIOR, Verena 131
 SECO SERRANO, Carlos 69, 80, 129
 SEGARRA, Adjutori 96
 SEGARRA I MALLA, Josep M. 56
 SEGURA GARCÍA, Germán 46
 SELLÉS GARCÍA, Manuel 171
 SEOANE, Mateo 186
 SERRA, Carles 179
 SERRA, Narcís 140

- SERRA, Sergio 126
 SERRA I FERRAGUT, Bonaventura 154, 156
 SERRA I PUIG, Eva 3, 5, 7, 13, 14, 17-19, 21-23, 29, 34, 40, 41, 45-48, 138
 SERRA I SELLARÉS, Francesc 58, 59, 94-99, 106
 SERRANO, Eliseo 60
 SERRI, Giuseppe 133, 134
 SESSÉ, Juan S. 160
 SHALLET, Joseph 36, 145, 193, 194
 SHERARD, William 151
 SHINN, Terry 169
 SICART, família 110
 SIERRA, Luis 115
 SILVA SUÁREZ, Manuel 171
 Simó, sant 111
 SIMON I TARRÉS, Antoni 3, 7, 13, 17, 41, 45, 58, 62, 64, 65, 84, 92, 96
 SIMONNEAU, Philippe 153
 SLOANE, Hans, Sir 150, 153, 155
 SOBERANAS, Amadeu 184
 SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Jaume 23, 140
 SOLÀ, Francesc 84
 SOLÀ, Manuel de 94
 SOLÀ I GUARDIOLA, Josep de 20
 SOLANES, Francesc 22, 23
 SOLDEVILA, Ferran 13, 41, 49, 81, 83, 183
 SOLÉ I COT, Sebastià 14, 15, 27, 30, 137, 142-144
 SOLER, Antoni 108
 SOLER FANCA, Juan 186, 187
 SOLÍS VALDERRÁBANO, Giuseppe de 133
 SORGIA, Giancarlo 134, 135
 SORIANO, Ignasi 155
 SORO, Josep Sebastià 103
 SOUBEIRAN, Eugène 186
 SQUIRE, William 150
 STAIR, Lord 120, 121
 STANHOPE, James 118, 119
 Starhemberg, virrei de 47, 59, 72, 73, 82, 83, 120
 STEVA, família 179
 STEVA, Rafael 177, 179
 STEWART, Archibald 150
 STUART, doctor v. *Stewart, Archibald*
 STUART, família 150
 SUBIAS, Felip 58
 SUBIRÀ, Rafael 108
 SUBIRÀS, Francesc 173
 SUNDERLAND 118
 SUREDA DE SANTMARTÍ, Dionísia 115
 SUREDA I DE VILALLONGA, Joan 117-120
 SURIÀ, Francisco 183

T

- Taff, comte de 108
 TAMARIT I DE VILANOVA, Salvador de 104, 105

- TANGHERONI, Marco 135
 TÀPIAS, Joan 192
 Tartaglia v. *Fontana, Niccolò*
 TARTER, Ramon 106
 TASCA, Cecília 136
 TAVERA, Baingio 136
 TAVERNER I D'ARDENA, Josep de 104
 TERRATS, Josep Francesc 163
 TERRÓN PONCE, José Luis 113, 116, 124
 TESSÉ, mariscal 43
 THOMSON, James K. J. 39, 40, 174
 Thouy, marquès de 97
 TILLI, Michelangelo 149, 151
 TODDE, Gianpaolo 135
 TOMÀS, Antoni 179, 181
 Torcy, marquès de 120
 TORE, Gianfranco 132, 133
 TORO PASCUA, María Isabel 170
 TORRA, Lídia 34, 39, 40
 TORRAS I ELIAS, Jaume 3, 6, 33, 35-38, 40, 191, 193
 TORRAS I RIBÉ, Josep Maria 3, 5, 14, 16, 27, 30, 37, 40, 47, 51, 53, 55, 58-65, 67, 80-82, 89, 91, 93-96, 101, 106
 TORRAS Y RODERGAS, Joseph 186
 Torre, marquès de la v. *Truyols i Dameto, Nicolau*
 TORREILLES, Philippe 158, 159, 168
 TORRELLES, Pere 43
 TORRES, Segimon 84
 TORRES, Xavier 16, 49
 TORRES I EIXIMENO, Josep Vicent 84, 103
 TORTOSA, Joan Baptista de, fra 185
 TOURNEFORT, Joseph Pitton de 146-150, 152, 153
 Tribonià 138
 TRILLA PARDO, Emilio 16
 TRIONFETTI v. *Triumfetti, Giovanni Battista*
 TRIUMFETTI, Giovanni Battista 149
 TROBAT I VINYES, Ramon 112
 TRUYOLS, Salvador 115
 TRUYOLS I DAMETO, Nicolau 113, 115, 116
 T'Serclaes de Tilly, príncep de 54, 59, 60, 63, 89, 90, 104
 Túbal 45
 TUBAU, Esteve 142
 TURCO, Tommaso 146
 TURTAS, Raimondo 126, 127, 131

U

- UBILLA Y MEDINA, Antonio de 20
 UCCHEDDU, Francesca 135
 UCEDA, Òscar 53, 57
 Ulfeldt, comte d' v. *Corfitz, Leo*
 ULLASTRA, Josep 160, 161, 168
 URQUIJO, M. 23

V

VADILLO, Manuel 60
 Valdecañas, marquès de 56, 57, 59, 65
 VALLE, Antonio del 68, 74, 75
 VALLEJO, José, general 54, 59, 62, 64, 97
 VALLRIBERA I PUIG, Pere 185
 VALLS, Francesc 36, 37, 39, 40, 194
 VALOYAS, Joan de 79, 80
 VASALLS, Gerard 183
 VAYREDA, Estanislau 187
 VÉLEZ, Pilar 173, 174
 Vendôme, duc de 55, 59, 118
 VENTIMIGLIA, Carlo 148
 VENTURA, Jordi 183
 VERBOOM, Joris/Jorge Prosper/Pròsper/Próspero
 de/van 81, 90, 103, 105, 170, 171
 VERDAGUER, Jacint 167
 Verger, marquès de 121
 VERNET, Joan 170
 VICENS I VIVES, Jaume 13, 187
 VICO, Francesc de 133
 Víctor Amadeu de Savoia, rei de Sardenya 130-132,
 136
 VIDAL, Antoni 84, 94
 VIDAL, Josep 182
 VIDOS I MIRÓ, Joan de 185
 VILA, Federico 12, 180, 181
 VILA, Joan 185
 VILA, Mireia 98
 VILA I FERRER, Joan 84, 94-96
 VILA I LLEÓ, Francesc 103
 VILADOMAR, Josep 28
 Vilafranquesa, comtessa vídua de 73
 VILAMALA I SALVANS, Jordi 62, 94, 106

VILANA PERLAS, Ramon de 22, 45, 58, 60
 VILANOVA, Arnau de 192, 193
 VILAR, Pierre 11, 13, 33, 36, 38, 40, 41, 49, 83, 167,
 193
 VILÀS GIL, Pere 120, 121
 Villadarias, marquès de v. *Castillo, Francisco del*
 VILLARROEL, Antoni de, general 61, 91, 93, 94, 96,
 98, 103, 106
 Villars, comte de 116
 VILLARS, mariscal 91
 VILOSA 17
 VINYALS, Pere 84, 103
 VIRGILI, Pere 177, 178, 180
 VISCONTI, Giovanni Battista 117
 VITERBO, Annio de 45
 VOLTAIRE 6, 7
 VOLTES BOU, Pere 44, 47, 50, 53

W

WEYLER, Fernando 186
 WISHART, James, Sir 120

Y

Yzaguirre 192

Z

ZARZOSO, Alfons 170
 Zòsim de Panòpolis 192

1714

La Guerra de Successió i els seus efectes s'analitzen en un ventall plural d'aspectes: polítics, jurídics, econòmics, socials, militars i policials. L'estudi del procés de la guerra i de les conseqüències que va tenir no es limita a l'àmbit estricte del Principat, ans inclou València, les illes Balears, Sardenya i els comtats del nord de Catalunya.

Com a guerra internacional, un dels resultats més remarcables fou l'eliminació de la presència de la monarquia hispànica al Mediterrani, herència de l'antiga Corona catalanoaragonesa, i l'aparició a l'entorn d'altres potències hegemòniques, amb l'efecte d'excloure la monarquia peninsular de les bases tradicionals de la seva política europea. La recuperació posterior, lenta i tanmateix inexorable, de Catalunya representa un esforç i un èxit —relatiu— que res no hauria fet pronosticar l'endemà de l'11 de setembre de 1714. Malgrat la desfeta, el tremp de la consciència col·lectiva va subsistir i, abolides les llibertats, la persistència de la llengua en fou el senyal —ja únic— inequívoc.

A tres-cents anys de distància, els estudis aplegats en aquest volum ofereixen perspectives sobre els fets passats que van més enllà de consideracions locals o anecdòtiques, a desgrat de la força punyent que acompanya sempre el record d'una tragèdia col·lectiva. Aquell procés de desfeta i recuperació ha fecundat el pensament polític i moral de Catalunya fins avui, i ha adquirit als nostres dies més actualitat que mai. Perquè si avui hi ha una cosa definitivament clara, tant en termes historiogràfics com polítics, és que la història moderna de Catalunya comença l'endemà de l'11 de setembre de 1714.

